

การศึกษาความสำคัญของพระธาตุพนมผ่านการจำลองแบบ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ แบบ 1.1 ระดับปริญญาดุษฎีบัณฑิต

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2562

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

การศึกษาความสำคัญของพระธาตุพนมผ่านการจำลองแบบ

โดย
นางสาวเกศินี ศรีวงค์ษา

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ แบบ 1.1 ระดับปริญญาตรีบัณฑิต

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2562

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

THE STUDY OF IMPORTANCE OF PRA THAT PHANOM THROUGH ITS REPLICA

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for Doctor of Philosophy (ART HISTORY)

Department of Art History

Graduate School, Silpakorn University

Academic Year 2019

Copyright of Graduate School, Silpakorn University

หัวข้อ	การศึกษาความสำคัญของพระธาตุพนมผ่านการจำลองแบบ
โดย	เกศินี ศรีวงศ์ษา
สาขาวิชา	ประวัติศาสตร์ศิลปะ แบบ 1.1 ระดับปริญญาตรีบัณฑิต
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก	รองศาสตราจารย์ ดร. รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(รองศาสตราจารย์ ดร.จุไรรัตน์ นันทานิช)

พิจารณาเห็นชอบโดย

.....ประธานกรรมการ

(ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก

(รองศาสตราจารย์ ดร.รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง)

.....ผู้ทรงคุณวุฒิภายใน

(รองศาสตราจารย์ ดร.ประภัสสร ชูวิเชียร)

.....ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

(ศาสตราจารย์ เกียรติคุณ ดร.สันติ เล็กสุขุม)

.....ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

(ศาสตราจารย์สายันต์ ไพเราะชญจักร์)

57107902 : ประวัติศาสตร์ศิลปะ แบบ 1.1 ระดับปริญญาตรีบัณฑิต

คำสำคัญ : พระธาตุพนม, พระธาตุพนมจำลอง, การจำลองแบบ

นางสาว เกศินี ศรีวงศ์ษา: การศึกษาความสำคัญของพระธาตุพนมผ่านการจำลองแบบ อาจารย์ที่ปรึกษา
วิทยานิพนธ์ : รองศาสตราจารย์ ดร. รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง

การวิจัยครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายศึกษาวิเคราะห์พระธาตุพนมและพระธาตุพนมจำลอง เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของพระธาตุพนม โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ศิลปะ ผลการวิจัยพบว่า พระธาตุพนมสร้างขึ้นในสมัยอาณาจักรศรีโคตรบูรราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 ตามรูปแบบศิลปะที่ผสมผสานทั้งศิลปะทวารวดี ศิลปะขอม และศิลปะจาม เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ โดยมีพื้นที่ตั้งตามคติจักรวาลและเป็นชุมทางการค้าโบราณ จึงกลายเป็นศูนย์รวมทางพุทธศาสนาในลุ่มแม่น้ำโขง ครั้นสมัยอาณาจักรล้านช้างนำพระธาตุพนมเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครองอย่างเด่นชัดในต้นพุทธศตวรรษที่ 22 เมื่อพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงบูรณะส่วนยอดให้เป็นบัวเหลี่ยมเอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้าง จึงเป็นหนึ่งในศิลปกรรมล้านช้าง และต้นพุทธศตวรรษที่ 23 พระครูหลวงโพนสะเม็กก็ได้บูรณะครอบยอดบัวเหลี่ยมด้วยโลหะ เพื่อสร้างฐานอำนาจให้กับเชื้อสายกษัตริย์

สมัยรัตนโกสินทร์มีการบูรณะพระธาตุพนมประดับสายดอกไม้กลมบนยอดบัวเหลี่ยมช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 24 หลังจากศึกเจ้าอนุวงศ์ในรัชกาลที่ 3 เพื่อปกครองกลุ่มชนลาวล้านช้างด้วยปฏิสัมพันธ์อันดีขึ้น ต่อมาในรัชกาลที่ 4 ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ก่อเกิดพระธาตุพนมจำลองขึ้นโดยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวตามพระราชนิยามและทรงปกป้องผืนแผ่นดินจากการล่าอาณานิคม ครั้นในรัชกาลที่ 5 การบูรณะพระธาตุพนมได้รักษาพื้นที่ฝั่งขวาแม่น้ำโขงและหลอมรวมให้เป็นหนึ่งเดียวกันกับสยาม พร้อมทั้งเผยแพร่แนวคิดการจำลองแบบพระธาตุพนมมายังภาคอีสานโดยสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ส่งผลให้เริ่มสร้างพระธาตุพนมจำลองในพื้นที่แห่งนี้ช่วงรัชกาลที่ 6 กลางพุทธศตวรรษที่ 25 และนิยมสืบมา โดยมีตราสัญลักษณ์รูปพระครุฑพ่าห์ที่ใช้ในทางราชการสยาม และแพร่ไปยังพื้นที่ภาคกลางที่มีรากฐานวัฒนธรรมลาวล้านช้าง จึงเป็นการสร้างตัวตนให้กับกลุ่มชนลาวล้านช้างของสยาม บ่งบอกถึงความเชื่อความศรัทธาต่อพระธาตุพนมดำเนินควบคู่กับการเมืองการปกครองสยาม

ครั้งรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามบูรณะส่วนยอดพระธาตุพนมให้เป็นของไทยในปลายพุทธศตวรรษที่ 25 เพื่อชักจูงกลุ่มชนแถบอินโดจีนให้เข้าร่วมกับประเทศไทยตามแรงผลักดันของสงครามโลกครั้งที่ 2 พระธาตุพนมจึงกลายเป็นอัตลักษณ์ของภาคอีสานและหนึ่งในจอยมเจดีย์แห่งประเทศไทย ทว่าเกิดความลักลั่นในการจำลองแบบพระธาตุพนมสืบมาสงครามเย็น กระทั่งพระธาตุพนมพังทลายและสร้างขึ้นใหม่โดยรัชกาลที่ 9 ถึงนิยมสร้างพระธาตุพนมจำลองอย่างองค์ใหม่แพร่หลายในภาคอีสาน รวมทั้งภูมิภาคอื่นๆ ของประเทศไทยและ สปป.ลาว สะท้อนความเชื่อความศรัทธาต่อพระธาตุพนมและรัชกาลที่ 9 โดยเครือข่ายทางพุทธศาสนาสายวิปัสสนากัมมัฏฐาน ฉะนั้นพระธาตุพนมจำลองจึงเชื่อมสัมพันธ์มิติทั้งภายในและภายนอกประเทศยึดโยงตามบทบาทของพระธาตุพนม

57107902 : Major (ART HISTORY)

Keyword : Phra That Phanom, Phra That Phanom Replica, Replica

MISS KESINEE SRIWONGSA : THE STUDY OF IMPORTANCE OF PRA THAT PHANOM THROUGH ITS REPLICA THESIS ADVISOR : ASSOCIATE PROFESSOR RUNGROJ THAMRUNGRAENG, Ph.D.

Abstract This research aims to analyze Phra That Phanom stupa and Phra That Phanom replica. To reflect the importance of Phra That Phanom stupa using research methods in art history. The research found that Phra That Phanom stupa was built in the period of Sri Khotaboon Kingdom around the 13th-14th Buddhist centuries according to the art form which combines Dvaravati art, Khmer art and Cham art to enshrine the Buddha's relics. The specific area is set according to the universe and is an ancient trade community. Therefore it became a center of Buddhism in the Mekong river. The Lan Chang Kingdom period, Phra That Phanom stupa became a prominent political participant in the early the 22nd century Buddhist, when the king Chai Chetthathirat restored the top part of the lotus flower shaped in square pyramid form or Bua Liam style to the identity of Lan Chang art and it became one of the Lan Chang art. And in the early the 23rd century Buddhist, Phrakhru Luang Phonsamek restored the crown of metal Bua Liam top to strengthen up the power for the royal lineage.

The Rattanakosin period, the renovation of the Phra That Phanom stupa decorated round flower motifs on the Bua Liam peak at the end of the 24th century Buddhist, after the war of Chao Anuwong in King Rama III, in order to govern the Lao Lan Chang people with better interaction. In the early 25th century Buddhist, the replica of Phra That Phanom was firstly created by King Pinklao based on his interest and to protect the land from colonization. During King Rama V, the restoration of Phra That Phanom stupa preserved the right side of the Mekong river and assimilated into one with Siam. As well as disseminating the concept of the Phra That Phanom replica to the northeastern region by the Prince Damrong Rajanubhab as a result, began to build the Phra That Phanom replica during King Rama VI in the middle of the 25th century Buddhist and popularized by having a Garuda logo used in the Siamese government and spread to the central region with the foundation of Lao Lan Chang culture. Therefore creating identity for the Siamese Laotian people of Siam Indicate belief and faith to Phra That Phanom stupa proceeded with the politics of Siam.

At the end of the 25th century Buddhist, the government of Field Marshal P. Pibulsongkram restored the top of Phra That Phanom stupa to be Thai. In order to persuade Indochina to join Thailand in accordance with the impetus of World War II. Phra That Phanom stupa became the identity of the northeast and is one of the Chedi of Thailand. However, persistence in the replica of Phra That Phanom continued in the Cold War. Until Phra That Phanom stupa collapsed and was rebuilt by King Rama IX, it was popular to build a new model of Phra That Phanom stupa in the northeastern region of Thailand including other regions and in Lao PDR. that reflects the faith of Phra That Phanom stupa and the King Rama IX, by the Buddhist Insight Meditation Network, therefore, the Phra That Phanom replica can be linked to relations within and outside the country based on the role of Phra That Phanom stupa.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่อง “การศึกษาความสำคัญของพระธาตุพนมผ่านการจำลองแบบ” นี้ เป็นการศึกษาเฉพาะด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ โดยบูรณาการร่วมกับศาสตร์อื่นๆ สำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยการดูแลชี้แนะจาก รศ. ดร.รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง รวมไปถึงคณาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้และทักษะต่างๆ ตลอดจนคณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ที่ให้ความอนุเคราะห์และข้อเสนอแนะ เพื่อแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ จนผู้วิจัยสามารถทำวิทยานิพนธ์ได้สำเร็จ ผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณในความเมตตากรุณาของทุกท่านเป็นอย่างสูง

ขอขอบพระคุณมหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ดที่ให้โอกาสและสนับสนุนการศึกษาต่อในระดับปริญญาเอก รวมทั้ง ผศ.ปริญญา รสจันทร์ ที่รับภาระงานสอนแทนผู้วิจัยในขณะที่ลาศึกษาต่อ อีกทั้งคณาจารย์และเจ้าหน้าที่ทุกท่านที่คอยช่วยเหลืออำนวยความสะดวกให้แก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด

ขอกราบนมัสการพระภิกษุสงฆ์สามเณรทุกวัดที่ให้ความร่วมมือในขั้นตอนของการสำรวจเก็บข้อมูล ขอขอบคุณผู้ร่วมสำรวจทุกท่าน ทางภาคอีสานได้แก่ นางสาวมิ่งขวัญ ประทักษานนท์ นางสาวปิยะธิดา ชนะพันธ์ นายชญุตว์ อินทร์ชา นางสาวนันทวัน แจ็กจันทิก นางสาวนุชรินทร์ มิ่งโกลี นางสาวกนกวรรณ แก่นนาคำ ผศ.พิทักษ์ชัย จิตุชัย นางสาวอรอุมา ต้วงเงิน นายวิจักขณ์ ปาวังค์ และนายธราพงษ์ มลาชู ส่วนทางภาคกลางได้แก่ นางสาวหทัยวรรณ มณีวงษ์ และนางสาวปิยกนิษฐ์ สาธารณ์ ทางภาคเหนือได้แก่ นายนรินทร์ คำทองไชย พร้อมครอบครัว และใน สปป.ลาว ได้แก่ นายคชชิน สุธิชา และนายจันทร์มี พรหมราช พร้อมครอบครัว ขอขอบคุณรูปภาพและข้อมูลจาก นายกวิฏ ตั้งจรัสวงศ์ นายนรินทร์ ยืนทน นางสาวเยาวนิจ เจริญพิช นายศักดิ์ดา สุทธิประภา นางสาวฟ้าสวย ตรีโอษฐ์ และนางสาวนงเยาว์ ศรีธรรม ขอขอบคุณนางสาวพิริยา พิทยาวัฒน์ชัย ที่ช่วยแปลบทความย่อภาษาอังกฤษ และขอขอบคุณทางวารสารดำรงวิชาการและเจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัยศิลปากรทุกท่านที่ให้การช่วยเหลือ

ขอขอบคุณเพื่อนร่วมรุ่นปริญญาเอก สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะทุกท่าน ที่ร่วมด้วยช่วยเหลือกันและกัน มาโดยตลอด ขอขอบคุณนางสาวพัชราพรรณ กะตากล นางสาวนุชนางค์ ชุมดี นางสาวอาทิตยา ศรีพรายพรรณ นางสาวสาวินี ขอนแก่น และนางสาวธีรินทร์ งามเจริญจุี พร้อมครอบครัว ที่ให้ที่พักพิงเมื่อผู้วิจัยเดินทางเข้าไปศึกษาต่อในกรุงเทพฯ ขอขอบคุณกัลยาณมิตรทุกท่านที่คอยช่วยเหลือและเป็นกำลังใจในการทำวิทยานิพนธ์มาโดยตลอด และขออภัยที่มีอาจกล่าวนามได้ทั้งหมด

ท้ายนี้ขอขอบพระคุณครอบครัวอันเป็นที่รักยิ่ง นายโกเมน-นางสนอง ศรีวงศ์ชา และนายกิตติศักดิ์ ศรีวงศ์ชา ที่ให้กำลังใจและสนับสนุนการศึกษาในทุกๆ ด้านมาโดยตลอด รวมไปถึงญาติพี่น้องทุกท่าน และขอบคุณผู้วิจัยเองที่ก้าวผ่านอุปสรรคปัญหาต่างๆ จนทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้สำเร็จ

เกศินี ศรีวงศ์ชา

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญภาพ.....	ฐ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
2. ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	3
3. สมมุติฐานของการศึกษา.....	3
4. ขอบเขตของการศึกษา.....	4
5. ขั้นตอนการศึกษา.....	6
6. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	6
7. ข้อตกลงเบื้องต้น.....	7
บทที่ 2 พระธาตุพนมกับความศักดิ์สิทธิ์.....	8
1. การสร้างซ่อมในตำนานสู่พัฒนาการทางรูปแบบพระธาตุพนม.....	8
1.1 ปริศนาผู้เรียบเรียงตำนานอุรังคธาตุ.....	8
1.2 ตำนานอุรังคธาตุเค้าเงื่อนรูปแบบพระธาตุพนม.....	14
1.2.1 การประดิษฐานพระอุรังคธาตุ.....	15
1.2.2 การรื้อถอนพระอุรังคธาตุ.....	19
1.2.3 การบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมในตำนานอุรังคธาตุ.....	21
1.3 ภาพเก่าเงาสะท้อนรูปแบบพระธาตุพนม.....	24

2. พระธาตุพนมกับความเป็นมาทางรูปแบบศิลปะและการกำหนดอายุสมัย.....	29
2.1 การตรวจสอบอายุสมัยของพระธาตุพนมจากส่วนฐาน	32
2.2 การตรวจสอบอายุสมัยของพระธาตุพนมจากส่วนเรือนธาตุ.....	39
2.2.1 ประเด็นวัสดุและเทคนิคในการก่อเรือนธาตุ.....	40
2.2.2 ประเด็นรูปแบบของเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น.....	43
2.2.3 ประเด็นงานประดับส่วนเรือนธาตุ.....	46
2.3 การตรวจสอบอายุสมัยของพระธาตุพนมจากส่วนยอด.....	55
2.3.1 ความเป็นมาของส่วนยอดบัวเหลี่ยม	56
2.3.2 งานประดับตกแต่งส่วนยอดของพระธาตุพนม	62
2.4 รูปทรงสันนิษฐานและพัฒนาการของพระธาตุพนม.....	67
2.4.1 รูปทรงสันนิษฐานพระธาตุพนมครั้งแรกสร้าง	68
2.4.2 รูปทรงสันนิษฐานพระธาตุพนมคราวบูรณะสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช.....	69
2.4.3 รูปทรงสันนิษฐานพระธาตุพนมคราวบูรณะสมัยพระเจ้าวรวงศา-ธรรมิกราช	70
2.4.4 รูปทรงสันนิษฐานพระธาตุพนมคราวบูรณะสมัยพระครูหลวงโพนสะเม็ก	71
2.4.5 รูปแบบพระธาตุพนมคราวบูรณะสมัยรัชกาลที่ 3	71
2.4.6 รูปแบบพระธาตุพนมคราวบูรณะสมัยรัชกาลที่ 5	72
2.4.7 รูปแบบพระธาตุพนมคราวบูรณะสมัยรัชกาลที่ 8	73
2.4.8 รูปแบบพระธาตุพนมคราวบูรณะสมัยรัชกาลที่ 9	74
3. พระธาตุพนมในฐานะพระธาตุศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคูเมือง	76
3.1.1 ฎีกาพรว้า: พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แห่งลุ่มแม่น้ำโขง.....	76
3.1.2 ความเก่าแก่ที่สมจริงของพระธาตุพนม	80
3.1.3 ความเชื่อคือแรงขับเคลื่อนแห่งศรัทธาพระธาตุพนม.....	82
3.1.3.1 เส้นทางพุทธแห่งลุ่มแม่น้ำโขง	82

3.1.3.2 พุทธเหนือผีลุ่มแม่น้ำโขง	83
3.1.3.3 อำนาจแห่งกษัตริย์ชาวพุทธ	85
3.2 พระธาตุพนมกับความศรัทธาของล้านช้าง-ล้านนา.....	87
3.2.1 พระธาตุพนมกับความศรัทธาของล้านช้าง	87
3.2.1.1 การแรกรับพุทธศาสนาในล้านช้าง	88
3.2.1.2 พุทธศาสนาหยั่งรากลึกในล้านช้าง	89
3.2.1.3 พระธาตุพนมกับการเมืองการปกครองของล้านช้าง	90
3.2.2 พระธาตุพนมกับความศรัทธาของล้านนา.....	95
3.2.2.1 พุทธศาสนาจากล้านนาสู่ล้านช้าง.....	95
3.2.2.2 คติลัทธิทางศิลปะเอกลักษณ์ศิลปะล้านช้าง	98
3.2.2.3 ตำนานอุรังคธาตุกับแรงบันดาลใจจากวรรณคดีล้านนา	105
3.2.2.4 พระธาตุพนมหนึ่งในพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา	110
3.3 พระธาตุพนมกับตัวตนของคนในท้องถิ่น	123
3.3.1 ตัวตนของคนในท้องถิ่นกับความเป็นอื่น	124
3.3.2 พระธาตุพนม: สัญลักษณ์แทนตัวตนของคนในท้องถิ่น	127
3.4 พระธาตุพนมกับจอมเจดีย์ในประเทศไทย.....	140
3.4.1 ความเป็นมาของจอมเจดีย์ในประเทศไทย	140
3.4.2 บทบาทของพระธาตุพนมในฐานะจอมเจดีย์ของประเทศไทย	142
บทที่ 3 พระธาตุพนมจำลองสมัยก่อนบูรณะพระธาตุพนมโดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2394-2482).....	150
1. การก่อเกิดแนวคิดการจำลองแบบพระธาตุพนม	150
1.1 ภาพถ่ายเก่าเงาสะท้อนที่มาพระธาตุพนมจำลอง.....	151
1.2 พระธาตุพนมจำลองก่อเกิดขึ้น ณ วัดบวรสถานสุทธาราวาส.....	155
2. พระธาตุพนมจำลองยุคแรกเริ่มในภาคอีสาน	165

2.1 สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับการนำแนวคิดการจำลองแบบพระธาตุพนมมาสู่อีสาน	165
2.2 พระธาตุพนมจำลองในภาคอีสานระหว่าง พ.ศ. 2454-2482	168
2.2.1 กลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิม	168
2.2.2 กลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบพื้นบ้าน	185
2.3 ความสำคัญของพระธาตุพนมจำลองยุคแรกเริ่มในภาคอีสาน	206
2.3.1 พระธาตุพนมจำลองกับการสืบทอดพุทธศาสนาและความเชื่อในท้องถิ่นอีสาน	206
2.3.2 พระธาตุพนมจำลองกับการสืบสานสถานะพระบรมธาตุเจดีย์ในอีสาน	220
2.3.3 พระธาตุพนมจำลองกับการหลอมรวมอีสานให้เป็นหนึ่งเดียวกับสยาม	223
2.3.4 พระธาตุพนมจำลองกับการขับเคลื่อนศรัทธาพระธาตุพนมในอีสาน	237
3. การแพร่กระจายพระธาตุพนมจำลองจากภาคอีสานไปสู่ภาคกลางในระยะแรก	243
3.1 ตัวอย่างพระธาตุพนมจำลองในภาคกลาง พ.ศ. 2460-2482	243
3.2 พระธาตุพนมจำลองกับความสัมพันธ์ของกลุ่มชนลาวล้านช้างในพื้นที่ภาคกลางกับภาคอีสาน	248
บทที่ 4 พระธาตุพนมจำลองสมัยบูรณะพระธาตุพนมโดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2483-2562)	256
1. พระธาตุพนมจำลองในภาคอีสานระหว่าง พ.ศ. 2483-2562	256
1.1 พระธาตุพนมจำลองในภาคอีสาน พ.ศ. 2483-2518	257
1.1.1 กลุ่มพระธาตุพนมจำลองที่ไม่ได้ประดับลายพุ่มข้าวบิณฑ์	257
1.1.2 กลุ่มพระธาตุพนมจำลองที่ประดับลายพุ่มข้าวบิณฑ์	270
1.2 พระธาตุพนมจำลองในภาคอีสาน พ.ศ. 2519-2562	275
1.2.1 กลุ่มพระธาตุพนมจำลองแบบมีเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น	276
1.2.1.1 พระธาตุพนมจำลองที่ใช้ฐานบัวคว่ำ	277
1.2.1.2 พระธาตุพนมจำลองที่ใช้ฐานเขียง	283
1.2.1.3 พระธาตุพนมจำลองที่ใช้ฐานบัวและขาสีสิงห์	299

1.2.1.4 พระธาตุพนมจำลองที่ใช้ฐานประทักษิณ	311
1.2.2 กลุ่มพระธาตุพนมจำลองแบบมีเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกันมากกว่า 2 ชั้น	321
1.2.3 กลุ่มพระธาตุพนมจำลองแบบมีเรือนธาตุเพียงชั้นเดียว	330
1.3 ความสำคัญของพระธาตุพนมจำลองในภาคอีสาน พ.ศ. 2483-2562.....	342
1.3.1 พระธาตุพนมจำลองกับการสร้างอัตลักษณ์ให้กับภาคอีสาน	342
1.3.2 พระธาตุพนมจำลองกับความจงรักภักดีของกลุ่มชนอีสานต่อรัชกาลที่ 9	350
1.3.3 พระธาตุพนมจำลองกับความเป็นไทยในอีสาน	362
1.3.4 พระธาตุพนมจำลองกับการรับขวัญองค์พระธาตุพนมในอีสาน	376
1.3.5 พระธาตุพนมจำลองกับความศรัทธาในพระบรมสารีริกธาตุของชาวอีสาน	380
1.3.6 พระธาตุพนมจำลองกับการสืบสานศิลปวัฒนธรรมอีสาน	385
2. การแพร่กระจายของพระธาตุพนมจำลองไปสู่ดินแดนอื่นในปี พ.ศ. 2483-2562	389
2.1 พระธาตุพนมจำลองในภาคกลางของประเทศไทย.....	390
2.1.1 ตัวอย่างพระธาตุพนมจำลองในภาคกลาง	390
2.1.2 พระธาตุพนมจำลองในภาคกลางกับรากฐานวัฒนธรรมลาวล้านช้าง	395
2.2 พระธาตุพนมจำลองในภาคเหนือของประเทศไทย	397
2.2.1 ตัวอย่างพระธาตุพนมจำลองในภาคเหนือ	397
2.2.2 พระธาตุพนมจำลองในภาคเหนือกับการสืบสานพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา ..	402
2.3 พระธาตุพนมจำลองในภาคตะวันออกเฉียงของประเทศไทย.....	405
2.3.1 ตัวอย่างพระธาตุพนมจำลองในภาคตะวันออกเฉียง	405
2.3.2 พระธาตุพนมจำลองในภาคตะวันออกเฉียงกับเครือข่ายสายวิปัสสนากัมมัฏฐาน....	408
2.4 พระธาตุพนมจำลองในภาคใต้ของประเทศไทย	410
2.4.1 ตัวอย่างพระธาตุพนมจำลองในภาคใต้.....	410
2.4.2 พระธาตุพนมจำลองในภาคใต้กับการแก้ไขปัญหาชายแดนภาคใต้.....	414
2.5 พระธาตุพนมจำลองในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว	416

2.5.1 ตัวอย่างพระธาตุพนมจำลองใน สปป.ลาว 416

2.5.2 พระธาตุพนมจำลองใน สปป.ลาว กับความสัมพันธ์ระหว่างไทย-ลาว 426

3. การจำลองแบบพระธาตุพนมจากศรัทธาสู่พาณิชย์ 429

บทที่ 5 สรุปและข้อเสนอแนะ 441

1. พระธาตุพนมกับความศักดิ์สิทธิ์ 441

2. พระธาตุพนมจำลอง: สัญลักษณ์แทนองค์พระธาตุพนม 444

3. ข้อเสนอแนะ 449

รายการอ้างอิง 451

ประวัติผู้เขียน 469

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	รูปทรงสันนิษฐานของพระธาตุพนมคราวประดิษฐานพระอุรังคธาตุ.....	15
2	ตัวอย่างภาพสลักรูปบุคคลบนหลังช้างหลังม้าประดับผนังเรือนธาตุ ของพระธาตุพนม.....	16
3	แผนผังภาพสลักอิฐของพระธาตุพนม.....	16
4	รูปทรงสันนิษฐานของพระธาตุพนมคราวสถาปนาพระอุรังคธาตุ.....	20
5	พระธาตุศรีสองรัก เลย์.....	22
6	รูปทรงสันนิษฐานของพระธาตุพนมคราวบูรณะปฏิสังขรณ์ สมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช.....	22
7	พระธาตุพนม พ.ศ. 2410.....	24
8	พระธาตุพนม พ.ศ. 2413-2418.....	25
9	เจดีย์นอกกำแพงแก้วของพระธาตุพนม พ.ศ. 2410.....	27
10	เจดีย์นอกกำแพงแก้วของพระธาตุพนม พ.ศ. 2413-2418.....	27
11	ธาตุบรรจุอัฐิพระครูหลวงโพนสะเม็ก.....	27
12	พระธาตุพนม พ.ศ. 2432.....	27
13	พระธาตุพนม พ.ศ. 2410.....	27
14	พระธาตุพนม พ.ศ. 2449.....	28
15	พระธาตุพนมบูรณะจากพระครูวิโรจน์รัตโนบล.....	28
16	พระธาตุพนม พ.ศ. 2484-2518.....	28
17	พระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน นครพนม.....	28
18	พระธาตุพนม (องค์เก่า) นครพนม.....	31
19	พระธาตุพนม (องค์ปัจจุบัน) นครพนม.....	31
20	ส่วนฐานของพระธาตุพนม.....	34
21	ฐานบัววลัย เจดีย์เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี.....	34
22	ลายเส้นพระธาตุบังพวน หนองคาย.....	35
23	ลายเส้นพระรัตนขจรเจดีย์ หนองคาย.....	35
24	ลายเส้นพระธาตุวัดเทพพลองค์เหนือ หนองคาย.....	36
25	พระธาตุวัดนาก เวียงจันทน์.....	36
26	ลายเส้นพระธาตุหนองสามหมื่น ชัยภูมิ.....	37
27	พระธาตุพนม พ.ศ. 2410.....	37

ภาพที่		หน้า
28	พระธาตุพนม พ.ศ. 2432.....	38
29	พระธาตุพนม พ.ศ. 2449.....	38
30	ส่วนเรือนธาตุซ้อนกัน 2 ชั้นของพระธาตุพนม	40
31	การก่อเรียงอิฐ เรือนธาตุ พระธาตุพนม	41
32	การก่ออิฐของปราสาทเนินกู่.....	41
33	กรอบประตูหินทรายของพระธาตุพนม (ด้านทิศตะวันออก).....	42
34	การเข้าหินกรอบประตูของพระธาตุพนม (ด้านทิศตะวันออก).....	42
35	รูปทรงสันนิษฐานของพระธาตุพนมคราวสถาปนาพระอัฐธาตุ.....	44
36	ส่วนเรือนธาตุซ้อนกัน 2 ชั้น พระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน.....	44
37	ปราสาทของศิลปะจามแบบฮั่วหลาย.....	45
38	ปราสาทภูมิโปน สุรินทร์	45
39	ลายก้านขด เรือนธาตุทิศเหนือ พระธาตุพนม	48
40	ลายก้านขด เรือนธาตุทิศใต้ พระธาตุพนม.....	48
41	ลายก้านขด เรือนธาตุทิศตะวันตกฝั่งซ้าย พระธาตุพนม.....	48
42	ลายก้านขด เรือนธาตุทิศตะวันออก พระธาตุพนม	48
43	ลายก้านขด เรือนธาตุทิศตะวันตกฝั่งขวาพระธาตุพนม.....	49
44	ลายกระหนก หน้าบันหิน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์	49
45	ลายกระหนกผกูกุดประดับทับหลัง วัดสระแก้ว อุบลราชธานี	50
46	ลายก้านขดที่ปราสาทพระโค ประเทศกัมพูชา	50
47	ลายดอกกาละกับแบบดอกตูม ผนังเรือนธาตุทิศเหนือ พระธาตุพนม.....	53
48	ลายดอกกาละกับแบบดอกบาน ผนังเรือนธาตุทิศเหนือ พระธาตุพนม	53
49	ภาพลายเส้นดอกโบตั้นในลายกรวยเชิง ปรากฏพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี.....	53
50	ภาพลายเส้นดอกโบตั้นในกรอบช่องกระจก เจดีย์วัดป่าสัก เชียงราย.....	53
51	ตัวอย่างลายเส้นรูปดอกโบตั้น วัดศรีชุม สุโขทัย.....	54
52	ลายเส้นดอกโบตั้นของปรากฏจำลอง กรุปรากฏประธาน วัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา	54
53	ลายดอกโบตั้นประดับบานประตูสลักไม้ วัดพระศรีสรรเพชญ์ พระนครศรีอยุธยา.....	54
54	ลายดอกโบตั้นบนบุษบกธรรมาสน์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นารายณ์ราชนิเวศน์ ลพบุรี	54
55	พระธาตุศรีสองรัก เลย.....	56

ภาพที่		หน้า
56	ลายเส้นพระธาตุบังพวน หนองคาย.....	56
57	ลายเส้นพระธาตุหนองสามหมื่น ชัยภูมิ.....	57
58	พระธาตุพนม พ.ศ. 2410.....	57
59	พระธาตุพนม พ.ศ. 2432.....	57
60	พระธาตุวัดทาดน้อย หลวงพระบาง สปป.ลาว.....	57
61	ยอดบัวเหลี่ยมหล่อด้วยโลหะของพระธาตุพนม	60
62	ยอดบัวเหลี่ยมต่อด้วยยอดฉัตรของพระธาตุพนม.....	60
63	พระธาตุพนม พ.ศ. 2410.....	61
64	พระธาตุหลวง (องค์เก่าคราวบูรณะ) นครเวียงจันทน์ สปป.ลาว.....	61
65	พระธาตุหลวง (องค์ปัจจุบัน) นครเวียงจันทน์ สปป.ลาว.....	61
66	พระธาตุสี่โคดตะบอง เมืองท่าแขก สปป.ลาว.....	61
67	ยอดพระธาตุพนม พ.ศ. 2410.....	63
68	ยอดพระธาตุพนม พ.ศ. 2432.....	63
69	ยอดพระธาตุพนม พ.ศ. 2449.....	63
70	พระธาตุเรณู นครพนม.....	63
71	ลายดอกกลม พระธาตุเรณู นครพนม.....	63
72	ลายดอกไม้ร่วง วัดศรีชุม สุโขทัย.....	64
73	ลายดอกไม้ร่วง ปรังค์ประธาน วัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา.....	64
74	ลายดอกไม้ร่วง จิตรกรรมบนสมุดภาพ อยุธยาตอนกลาง.....	65
75	ลายดอกไม้ร่วง วัดใหม่ประชุมพล พระนครศรีอยุธยา.....	65
76	พระมหาเจดีย์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพฯ.....	66
77	เจดีย์วัดกุ้เต้า เชียงใหม่	66
78	รูปทรงสันนิษฐานพระธาตุพนมครั้งแรกสร้าง.....	69
79	รูปทรงสันนิษฐานพระธาตุพนมคราวบูรณะสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช.....	69
80	รูปทรงสันนิษฐานพระธาตุพนมคราวบูรณะสมัยพระเจ้าวรวงศาธรรมิกราช.....	70
81	รูปทรงสันนิษฐานพระธาตุพนมคราวบูรณะสมัยพระครูหลวงโพนสะเม็ก.....	70
82	รูปแบบพระธาตุพนมคราวบูรณะสมัยรัชกาลที่ 3.....	72
83	รูปแบบพระธาตุพนมคราวบูรณะสมัยรัชกาลที่ 5.....	72
84	รูปแบบพระธาตุพนมคราวบูรณะสมัยรัชกาลที่ 8.....	75
85	รูปแบบพระธาตุพนมคราวบูรณะสมัยรัชกาลที่ 9.....	75

ภาพที่	หน้า
86	แท่งหินทรายเขาชะร่องตรงกลางพบในซากปรักหักพังที่พระธาตุพนม..... 78
87	แผนที่แสดงที่ตั้งพระธาตุพนมและแม่น้ำใกล้เคียง..... 79
88	พระธาตุวัดสี่สะพานห้วยทเวะโลก หลวงพระบาง สปป.ลาว..... 99
89	พระธาตุวัดทาดน้อย หลวงพระบาง สปป.ลาว..... 99
90	เจดีย์วัดโลกโมฬี เชียงใหม่..... 100
91	พระธาตุบังพวน หนองคาย..... 100
92	พระรัตนฆริเจดีย์ วัดพระธาตุบังพวน หนองคาย..... 101
93	พระธาตุศรีสองรัก เลย..... 101
94	พระธาตุเชิงชุม สกลนคร..... 103
95	พระธาตุหลวง เวียงจันทน์ สปป.ลาว..... 103
96	พระธาตุสี่โคตตะบอง คำม่วน สปป.ลาว..... 104
97	พระธาตุพนม พ.ศ. 2410 นครพนม..... 104
98	พระธาตุอิงฮัง สะหวันนะเขต สปป.ลาว..... 104
99	ภาพลายเส้นแผ่นโลหะจารึกเรื่องในคดีเรื่องชุธาตุหรือพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา..... 111
100	แผนที่แสดงเส้นทางยุทธศาสตร์ เพื่อวางแผนการเดินทางในพื้นที่ในช่วงรัชกาลที่ 1-3..... 128
101	พระธาตุพนมจำลอง ณ วัดบวรสถานสุวาวาส กรุงเทพฯ..... 131
102	พระธาตุพนมคราวบูรณะสมัยรัชกาลที่ 5..... 136
103	พระธาตุพนมหลังการบูรณะจากพระครูวิโรจน์รัตโนบล..... 139
104	สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จไปที่พระธาตุพนม พ.ศ. 2450..... 139
105	ภาพเขียนรูปพระธาตุพนม ณ พระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพฯ..... 141
106	พระธาตุพนมคราวบูรณะในรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม..... 143
107	ตราประจำมหาวิทยาลัยขอนแก่น..... 145
108	พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเป็นประธานในพิธีสมโภช พระบรมสารีริกธาตุ..... 148
109	พระธาตุพนมในปัจจุบัน นครพนม..... 148
110	ภาพถ่ายพระธาตุพนม พ.ศ. 2410..... 151
111	ภาพวาดพระธาตุพนม พ.ศ. 2413 - 2418..... 152
112	ยอดบัวเหลี่ยมหล่อด้วยโลหะของพระธาตุพนม..... 153
113	ภาพถ่ายพระธาตุพนม พ.ศ. 2432..... 153

ภาพที่	หน้า
114	ภาพถ่ายพระธาตุพนม พ.ศ. 2449..... 154
115	พระธาตุพนมครั้งบูรณะโดยพระครูวิโรจน์รัตโนบล..... 154
116	พระธาตุพนมจำลอง ณ วัดบวรสถานสุทราวาส กรุงเทพฯ..... 155
117	พระเจดีย์วัดพระพุทธรบาท สระบุรี..... 157
118	เรือนธาตุ พระเจดีย์วัดพระพุทธรบาท..... 157
119	ภาพถ่าย พ.ศ. 2439 แสดงพระเจดีย์วัดพระพุทธรบาท สระบุรี..... 157
120	การจำลองแบบปราสาทนครวัดในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ..... 161
121	แผนที่แสดงแผนผังวัดบวรสถานสุทราวาสในปี พ.ศ. 2430 แก้ไข พ.ศ. 2461..... 163
122	แผนที่แสดงแผนผังวัดบวรสถานสุทราวาสในปี พ.ศ. 2440..... 164
123	สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จไปที่พระธาตุพนม พ.ศ. 2450..... 167
124	พระธาตุพนมหลังการบูรณะจากพระครูวิโรจน์รัตโนบล..... 167
125	พระธาตุทำอุเทน นครพนม..... 170
126	พระธาตุพระพุทธรบาทบัวบก อุตรธานี..... 170
127	พระธาตุเรณู นครพนม..... 170
128	พระธาตุนคร นครพนม..... 170
129	พระธาตุวัดพระธาตุ นครพนม..... 171
130	พระธาตุจำปา นครพนม..... 171
131	พระธาตุทำอุเทน นครพนม..... 172
132	รูปแบบพระธาตุพนมคราวบูรณะสมัยรัชกาลที่ 5..... 172
133	ส่วนฐานของพระธาตุพนม (หมายเลข 3)..... 173
134	ส่วนฐานของพระธาตุเรณู..... 173
135	ส่วนฐานของพระธาตุนคร..... 173
136	ส่วนฐานของพระธาตุวัดพระธาตุ..... 173
137	แผนผังภาพสลักอิฐ พระธาตุพนม..... 175
138	แผนผังภาพปูนปั้น พระธาตุทำอุเทน..... 175
139	แผนผังภาพปูนปั้น พระธาตุพระพุทธรบาทบัวบก..... 176
140	ลายสัตว์ผสม พระธาตุพระพุทธรบาทบัวบก..... 176
141	ลายสัตว์ผสม พระธาตุทำอุเทน..... 176
142	แผนผังภาพปูนปั้น พระธาตุวัดพระธาตุ..... 177
143	แผนผังภาพปูนปั้น พระธาตุเรณู..... 177

ภาพที่		หน้า
144	ลายรูปคนทรงสัตว์ผสม พระธาตุเรณู.....	178
145	แผนผังภาพปูนปั้น พระธาตุนคร.....	178
146	แผนผังภาพปูนปั้น พระธาตุจำปา.....	179
147	ลายรูปคนทรงสัตว์ผสม พระธาตุจำปา.....	179
148	ส่วนยอด พระธาตุพนม.....	180
149	ส่วนยอด พระธาตุเรณู.....	180
150	ส่วนยอด พระธาตุพระพุทธรูปบัวบก.....	181
151	ส่วนยอด พระธาตุท่าอุเทน.....	181
152	ส่วนยอด พระธาตุเชิงชุม.....	181
153	ส่วนยอด พระธาตุนคร.....	181
154	ส่วนยอด พระธาตุวัดพระธาตุ.....	181
155	ส่วนยอด พระธาตุจำปา.....	181
156	พระธาตุอุโมง ร้อยเอ็ด.....	186
157	พระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม ร้อยเอ็ด.....	186
158	พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ ร้อยเอ็ด.....	186
159	พระธาตุวัดเกาะแก้วเจติยาราม ร้อยเอ็ด.....	186
160	พระธาตุสี่แก้วองค์เดิม ร้อยเอ็ด.....	187
161	พระธาตุสี่แก้วองค์ปัจจุบัน ร้อยเอ็ด.....	187
162	พระธาตุสวนตาลองค์เดิม อุบลราชธานี.....	188
163	พระธาตุสวนตาลองค์ปัจจุบัน อุบลราชธานี.....	188
164	พระธาตุวัดกลางองค์เดิม ร้อยเอ็ด.....	189
165	พระธาตุวัดกลางองค์ปัจจุบัน ร้อยเอ็ด.....	189
166	พระธาตุมงคลศรีองค์เดิม นครพนม.....	190
167	พระธาตุมงคลศรี องค์ปัจจุบัน นครพนม.....	190
168	พระธาตุองค์เล็ก วัดบ้านดอนแดง นครพนม.....	190
169	พระธาตุสาวก อุดรธานี.....	190
170	ส่วนฐาน พระธาตุมงคลศรี.....	191
171	ส่วนฐาน พระธาตุสี่แก้วองค์เดิม.....	191
172	ชั้นหลังคาเรือนธาตุ พระธาตุอุโมง.....	192
173	ส่วนฐาน พระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม.....	192

ภาพที่		หน้า
174	ส่วนฐาน พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ.....	192
175	ส่วนฐาน พระธาตุสวนตาลองค์เดิม.....	192
176	ส่วนฐาน พระธาตุวัดเกาะแก้วเจติยาราม.....	193
177	ส่วนฐาน พระธาตุวัดกลาง.....	193
178	ส่วนฐาน พระธาตุสาวก.....	193
179	ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุมงคลศรีองค์เดิม.....	194
180	ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุสี่แก้วองค์เดิม.....	194
181	กรอบซุ้ม พระธาตุสี่แก้วองค์เดิม.....	195
182	ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุอุปัฏฐาก.....	195
183	สัตว์ผสมประดับผนังเรือนธาตุชั้นที่ 1 พระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม.....	196
184	งานประดับเรือนธาตุชั้นที่ 3 พระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม.....	196
185	เรือนธาตุชั้นที่ 1 พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ.....	197
186	ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุวัดกลาง.....	197
187	กรอบซุ้มประตู พระธาตุสวนตาล.....	198
188	เรือนธาตุชั้นที่ 1 พระธาตุวัดเกาะแก้ว.....	198
189	ตัวอย่างสีมัญวน วัดโพธิ์เจติยาราม ร้อยเอ็ด.....	198
190	ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุสาวก.....	199
191	ส่วนยอด พระธาตุมงคลศรีองค์เดิม.....	199
192	ส่วนยอด พระธาตุสี่แก้วองค์เดิม.....	199
193	ส่วนยอด พระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม.....	200
194	ส่วนยอด พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ.....	200
195	ส่วนยอด พระธาตุสวนตาลองค์เดิม.....	200
196	ส่วนยอด พระธาตุวัดกลางองค์เดิม.....	201
197	ส่วนยอด พระธาตุสาวก.....	201
198	ส่วนยอด พระธาตุวัดเกาะแก้ว.....	201
199	พระธาตุอดีตเจ้าอาวาส วัดพระธาตุ นครพนม.....	205
200	พระธาตุหลวงปู่โส ร้อยเอ็ด.....	205
201	ท่อน้ำหินทรายพบที่พระธาตุพนม.....	207
202	ส่วนฐานของพระธาตุพนม.....	207
203	ใบเสมาสลักรูปหม้อน้ำ พระธาตุพนม.....	208

ภาพที่	หน้า
204	ใบเสมาสลักรูปหม้อน้ำ พระธาตุพนม..... 208
205	ภาพสลักอิฐรูปพระวรุณ กรอบซุ้มประตูทางทิศตะวันตก พระธาตุพนม..... 210
206	ภาพสลักอิฐรูปพระอิศวร กรอบซุ้มประตูทางทิศใต้ พระธาตุพนม..... 210
207	ภาพสลักอิฐรูปพระนารายณ์ กรอบซุ้มประตูทางทิศเหนือ พระธาตุพนม 211
208	พระพุทธรูปประทับบนพนัสบดี..... 212
209	พระพุทธรูปเจ้าแสดงปฐมเทศนาต่อพระอิศวรและพระนารายณ์ คัดลอกจากภาพสลัก ในถ้ำพระโพธิสัตว์ สระบุรี จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร..... 212
210	รูปทรงสันนิษฐานพระธาตุพนมคราวบูรณะสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช..... 213
211	รูปทรงสันนิษฐานพระธาตุพนมคราวบูรณะสมัยพระครูหลวงโพนสะเม็ก 213
212	พระธาตุพนมสมัยรัชกาลที่ 3..... 214
213	พระธาตุพนมจำลอง วัดบวรสถานสุวาส 214
214	พระธาตุพนมสมัยรัชกาลที่ 5..... 214
215	ปูนปั้นรูปพญานาค กรอบซุ้มประตู พระธาตุท่าอุเทน 215
216	ปูนปั้นรูปพญานาค กรอบซุ้มประตู พระธาตุพระพุทธรบาทบัวบก..... 216
217	ปูนปั้นรูปพญานาค กรอบซุ้มประตู พระธาตุนคร 217
218	ปูนปั้นรูปพญานาค กรอบซุ้มประตู พระธาตุวัดพระธาตุ..... 217
219	ปูนปั้นรูปพญานาค กรอบซุ้มประตู พระธาตุจำปา..... 218
220	ปูนปั้นรูปพญานาค กรอบซุ้มประตู พระธาตุท่าอุเทน 219
221	ปูนปั้นรูปพญานาค กรอบซุ้มประตู พระธาตุพระพุทธรบาทบัวบก..... 219
222	ปูนปั้นรูปพญานาคหรือมังกรน้ำ (?) กรอบซุ้มประตู พระธาตุวัดพระธาตุ..... 219
223	ปูนปั้นรูปเทพนม พระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม 219
224	ปูนปั้นรูปเทพนม พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ..... 220
225	ปูนปั้นรูปเทพนม พระธาตุวัดเกาะแก้วเจติยาราม 220
226	พระธาตุท่าอุเทน นครพนม 222
227	พระธาตุนคร นครพนม 222
228	พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ ร้อยเอ็ด 223
229	พระธาตุวัดเกาะแก้ว ร้อยเอ็ด..... 223
230	พระธาตุพระพุทธรบาทบัวบก อุตรธานี 223
231	พระธาตุเรณู นครพนม..... 223
232	พระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม ร้อยเอ็ด..... 223

ภาพที่		หน้า
233	แผนที่แสดงเส้นทางยุทธศาสตร์ เพื่อวางแผนการเดินทางในทศวรรษที่ 1-3.....	224
234	พระธาตุพนมสมัยรัชกาลที่ 3.....	225
235	พระธาตุพนมจำลอง วัดบวรสถานสุทวาราส	225
236	พระธาตุพนมสมัยรัชกาลที่ 5.....	225
237	พระธาตุพนมบูรณะโดยพระครูวิโรจน์รัตโนบล	228
238	พระธาตุทำอุเทน นครพนม	228
239	พระธาตุพระพุทธรูปบัวบก อุดรธานี	231
240	พระธาตุเรณู นครพนม.....	231
241	พระธาตุนคร นครพนม.....	232
242	พระธาตุวัดพระธาตุ นครพนม.....	232
243	พระธาตุจำปา นครพนม	232
244	พระธาตุอุโมง ร้อยเอ็ด.....	233
245	พระธาตุสี่แก้วองค์ปัจจุบัน ร้อยเอ็ด.....	233
246	พระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม ร้อยเอ็ด.....	233
247	พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ ร้อยเอ็ด.....	233
248	พระธาตุองค์ปัจจุบัน วัดกลาง ร้อยเอ็ด.....	233
249	พระธาตุวัดเกาะแก้วเจติยาราม ร้อยเอ็ด.....	234
250	พระธาตุสวนตาลองค์ปัจจุบัน อุบลราชธานี.....	234
251	พระธาตุมงคลศรีองค์ปัจจุบัน นครพนม.....	234
252	ตราพระครูทพำห์ของสยาม.....	235
253	พญาครุฑ พระธาตุทำอุเทน.....	235
254	พญาครุฑ พระธาตุทำอุเทน.....	235
255	พระครูทพำห์ พระธาตุพระพุทธรูปบัวบก.....	235
256	พระครูทพำห์ พระธาตุเรณู	236
257	พระครูทพำห์ พระธาตุนคร.....	236
258	พระครูทพำห์ พระธาตุวัดพระธาตุ.....	236
259	พระครูทพำห์ พระธาตุจำปา.....	236
260	พระครูทพำห์ พระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม.....	236
261	พระครูทพำห์ พระธาตุวัดเกาะแก้วเจติยาราม	236
262	สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จไปที่พระธาตุพนม พ.ศ. 2450.....	240

ภาพที่	หน้า
263 พระธาตุทำอุเทน นครพนม	240
264 พระธาตุพระพุทธรูปบัวบก อุดรธานี	242
265 มณฑปวัดพระบาทโพนสวรรค์ บอลิคำไซ สปป. ลาว.....	242
266 พระธาตุวัดใหญ่เทพนิมิตร พระนครศรีอยุธยา.....	244
267 พระธาตุพนม บูรณะสมัยรัชกาลที่ 5	244
268 ส่วนยอด พระธาตุวัดใหญ่เทพนิมิตร พระนครศรีอยุธยา	245
269 ส่วนยอด พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ ร้อยเอ็ด	245
270 พระธาตุปู่เถร วัดโพธิ์เก้า เพชรบูรณ์	246
271 พระธาตุพนมบูรณะสมัยรัชกาลที่ 5.....	246
272 ส่วนยอด พระธาตุปู่เถร วัดโพธิ์เก้า เพชรบูรณ์.....	247
273 ส่วนยอด พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ ร้อยเอ็ด	247
274 พระธาตุหรือธาตุ วัดศรีภูมิ เพชรบูรณ์	248
275 พระธาตุหรือธาตุ วัดศรีวิชัย เพชรบูรณ์.....	248
276 พระธาตุพนมจำลอง ณ วัดบวรสถานสุทวาราส กรุงเทพฯ	250
277 พระธาตุทำอุเทน นครพนม	253
278 พระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม ร้อยเอ็ด	253
279 พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ ร้อยเอ็ด	254
280 พระธาตุวัดกลาง ร้อยเอ็ด	254
281 พระธาตุวัดใหญ่เทพนิมิตร พระนครศรีอยุธยา.....	254
282 พระธาตุปู่เถร วัดโพธิ์เก้า เพชรบูรณ์.....	254
283 พระธาตุพนม พ.ศ. 2484-2518.....	257
284 พระธาตุวัดโพนทอง สกลนคร	257
285 พระธาตุศรีคุณองค์เดิม นครพนม	258
286 พระธาตุศรีคุณองค์ปัจจุบัน นครพนม	258
287 พระธาตุวัดมะนาว มุกดาหาร.....	258
288 พระธาตุวัดเทพจินดาบ้านเตี๋ยม อุดรธานี	259
289 พระธาตุองค์หนึ่งวัดยอดแก้วศรีวิชัย มุกดาหาร.....	259
290 พระธาตุวัดโพธิ์ชัย เลย	259
291 ส่วนฐาน พระธาตุศรีคุณองค์เดิม	260
292 ส่วนฐาน พระธาตุในวัดยอดแก้วศรีวิชัย	260

ภาพที่		หน้า
293	ส่วนฐาน พระธาตุวัดโพนทอง.....	260
294	ส่วนฐาน พระธาตุวัดมะนาว.....	261
295	ส่วนฐาน พระธาตุวัดโพธิ์ชัย.....	261
296	ส่วนฐาน พระธาตุวัดเทพจินดาบ้านเดิม.....	261
297	ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 1 พระธาตุในวัดยอดแก้วศรีวิชัย.....	262
298	ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2 พระธาตุในวัดยอดแก้วศรีวิชัย.....	262
299	ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุศรีคุณองค์เดิม.....	263
300	ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุวัดโพนทอง.....	263
301	เรือนธาตุชั้นที่ 1 พระธาตุวัดโพนทอง.....	264
302	พานแว่นฟ้า อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย กรุงเทพฯ.....	264
303	เรือนธาตุชั้นที่ 2 พระธาตุวัดโพนทอง.....	264
304	ช้างข้างบนคนข้างล่าง พระธาตุวัดโพนทอง.....	264
305	ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุวัดมะนาว.....	265
306	ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุวัดเทพจินดา.....	265
307	ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุวัดโพธิ์ชัย.....	265
308	ส่วนยอด พระธาตุในวัดยอดแก้วศรีวิชัย.....	266
309	ส่วนยอด พระธาตุศรีคุณองค์เดิม.....	266
310	ส่วนยอด พระธาตุวัดโพนทอง.....	266
311	ส่วนยอด พระธาตุวัดโพธิ์ชัย.....	267
312	ส่วนยอด พระธาตุวัดมะนาว.....	267
313	ส่วนยอด พระธาตุวัดเทพจินดา.....	267
314	พระธาตุประสิทธิ์ นครพนม.....	271
315	พระธาตุวัดหนองแสง กาฬสินธุ์.....	271
316	ส่วนฐาน พระธาตุประสิทธิ์.....	272
317	ส่วนฐาน พระธาตุวัดหนองแสง.....	272
318	ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 1 พระธาตุประสิทธิ์.....	273
319	ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2 พระธาตุประสิทธิ์.....	273
320	ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 1 พระธาตุวัดหนองแสง.....	273
321	ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2 พระธาตุวัดหนองแสง.....	273
322	ส่วนยอด พระธาตุวัดหนองแสง.....	274

ภาพที่	หน้า
323	ส่วนยอด พระธาตุประสิทธิ์..... 274
324	พระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน 276
325	พระธรรมเจดีย์ วัดถ้ำกฐิกวัน..... 276
326	พระธาตุองค์เล็กวัดป่าศักคาราม ร้อยเอ็ด..... 278
327	พระธาตุวัดธาตุสิมมา นครพนม 278
328	ส่วนฐาน พระธรรมเจดีย์วัดถ้ำกฐิกวัน 278
329	ส่วนฐาน พระธาตุองค์เล็ก วัดป่าศักคาราม 278
330	ส่วนฐาน พระธาตุวัดธาตุสิมมา 278
331	ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 1 พระธาตุวัดธาตุสิมมา..... 279
332	ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 1 พระธรรมเจดีย์วัดถ้ำกฐิกวัน 279
333	ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 1 พระธาตุองค์เล็กวัดป่าศักคาราม 280
334	ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2 พระธาตุองค์เล็กวัดป่าศักคาราม 280
335	ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2 พระธรรมเจดีย์วัดถ้ำกฐิกวัน 281
336	ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2 พระธาตุวัดธาตุสิมมา..... 281
337	ส่วนยอด พระธาตุองค์เล็กวัดป่าศักคาราม 282
338	ส่วนยอด พระธาตุวัดธาตุสิมมา 282
339	ส่วนยอด พระธรรมเจดีย์วัดถ้ำกฐิกวัน 282
340	พระธาตุวัดสว่างท่าสี ร้อยเอ็ด..... 285
341	พระธาตุวัดป่าสุภัททาราม มุกดาหาร 285
342	พระธาตุวัดสุทธิกาวาส อำนาจเจริญ..... 285
343	พระธาตุวัดป่าศักคาราม ร้อยเอ็ด..... 286
344	พระธาตุวัดโนนเจริญ อุบลราชธานี..... 286
345	พระธาตุวัดหนองหญ้าปล้อง บุรีรัมย์ 286
346	พระธาตุวัดศรีโพธิ์ทอง ร้อยเอ็ด 287
347	พระธาตุวัดอุมังคละนาเรียง กาฬสินธุ์ 287
348	พระธาตุวัดบ้านขามเปี้ย ร้อยเอ็ด..... 287
349	พระธาตุวัดปากน้ำบึงสระพัง อุบลราชธานี..... 288
350	พระธาตุวัดพระธาตุสีดา ศรีสะเกษ..... 288
351	พระธาตุวัดโพธิ์ศรีแก้ว มุกดาหาร 288
352	พระธาตุวัดป่าทุ่งกุลาเฉลิมราช ร้อยเอ็ด..... 290

ภาพที่		หน้า
353	พระธาตุวัดป่าคุณคำวิปัสสนา สกลนคร	290
354	พระธาตุวัดโนนไถญ อุดรราชธานี	290
355	พระธาตุวัดบ้านแสนสุข อุดรราชธานี	290
356	ส่วนฐาน พระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน	290
357	ส่วนฐาน พระธาตุวัดหนองหญ้าปล้อง	290
358	ส่วนฐาน พระธาตุวัดป่าทุ่งกุลาเฉลิมราช	291
359	ส่วนฐาน พระธาตุวัดบ้านขามเปี้ย	291
360	ส่วนฐาน พระธาตุวัดโพธิ์ศรีแก้ว	291
361	ส่วนฐาน พระธาตุวัดโนนไถญ	292
362	ส่วนฐาน พระธาตุวัดปากน้ำบึงสระพัง	292
363	ส่วนฐาน พระธาตุวัดอุมังคละนาเรียง	292
364	คนทรงช้างทรงม้า พระธาตุวัดป่าศักดิ์คาราม	293
365	เทพนมก้าวเดิน พระธาตุวัดสุทธิกาวาส	293
366	เทพนมยืนตรง พระธาตุวัดปากน้ำบึงสระพัง	293
367	พระพุทธรูปในช่องเสา พระธาตุวัดสว่างท่าสี	293
368	พระพุทธรูปในซุ้มประตู พระธาตุวัดบ้านแสนสุข	293
369	ลายก้านขด ประตูหลอก พระธาตุวัดโพธิ์ศรีแก้ว	293
370	ลายก้านต่อดอก พระธาตุวัดปากน้ำบึงสระพัง	294
371	ภาพพุทธประวัติ พระธาตุวัดป่าทุ่งกุลาเฉลิมราช	294
372	ซุ้มประตูบันแถลง พระธาตุวัดศรีโพธิ์ทอง	294
373	ส่วนยอด พระธาตุวัดป่าสุภัพคาราม	295
374	ส่วนยอด พระธาตุวัดโนนเจริญ	295
375	ส่วนยอด พระธาตุวัดสว่างท่าสี	295
376	พระธาตุวัดป่าเมตตาธรรม ร้อยเอ็ด	300
377	พระธาตุวัดมรุกขนคร นครพนม	300
378	พระธาตุวัดศรีมหาธาตุ อุดรธานี	300
379	พระธาตุวัดถ้ำพระผาป่อง มุกดาหาร	302
380	พระธาตุวัดร่องคำ กาฬสินธุ์	302
381	พระธาตุวัดศรีสมังค์วนาราม มุกดาหาร	302
382	พระธาตุวัดเกาะแก้ว อำนาจเจริญ	303

ภาพที่	หน้า
383 พระธาตุวัดมัชฌิมาวาส มุกดาหาร.....	303
384 พระธาตุวัดท่าเตื่อ สกลนคร.....	303
385 พระธาตุวัดสนวนวารีพัฒนาราม ขอนแก่น.....	304
386 ส่วนฐาน พระธาตุวัดร่องคำ.....	304
387 ส่วนฐาน พระธาตุวัดป่าเมตตาธรรม.....	304
388 ส่วนฐาน-เรือนธาตุ พระธาตุวัดมัชฌิมาวาส.....	305
389 ส่วนฐาน พระธาตุวัดศรีมหาธาตุ.....	305
390 ส่วนฐาน-เรือนธาตุ พระธาตุวัดสนวนวารีพัฒนาราม.....	305
391 ส่วนฐาน พระธาตุวัดมรุกขนคร.....	305
392 ส่วนฐานและเรือนธาตุชั้นที่ 1 พระธาตุวัดเกาะแก้ว.....	305
393 ปูนปั้นรูปเทวดา พระธาตุวัดร่องคำ.....	307
394 ลายต้นบุญ พระธาตุวัดศรีสมังค์วนาราม.....	307
395 พระพุทธรูปปูนปั้น พระธาตุวัดศรีมหาธาตุ.....	307
396 เรือนธาตุชั้นที่ 1 พระธาตุวัดป่าเมตตาธรรม.....	308
397 ตราสัญลักษณ์ 50 ปีของรัชกาลที่ 9 พระธาตุวัดมรุกขนคร.....	308
398 ส่วนยอด พระธาตุวัดถ้ำพระผาป่อง.....	309
399 ส่วนยอด พระธาตุวัดป่าเมตตาธรรม.....	309
400 ส่วนยอด พระธาตุวัดศรีมหาธาตุ.....	309
401 ส่วนยอดพระธาตุวัดเกาะแก้ว.....	309
402 ส่วนยอด พระธาตุวัดท่าเตื่อ.....	309
403 ส่วนยอด พระธาตุวัดมรุกขนคร.....	309
404 พระธาตุสังฆะ เลย.....	312
405 พระธาตุวัดธรรมพิทักษ์ กาฬสินธุ์.....	312
406 พระธาตุวัดตลาดหนองเรือ ขอนแก่น.....	312
407 พระธาตุวัดพระธาตุบุญตา ยโสธร.....	314
408 พระธาตุวัดยางสีสุราช มหาสารคาม.....	314
409 พระธาตุวัดป่าพุทธิคุณ ยโสธร.....	314
410 พระธาตุวัดป่าศิริวัฒนา อุดรธานี.....	315
411 พระธาตุวัดป่ายักษ์สุวรรณานุสรณ์ อำนาจเจริญ.....	315
412 ส่วนฐาน พระธาตุวัดธรรมพิทักษ์.....	315

ภาพที่		หน้า
413	ส่วนฐาน พระธาตุวัดพระธาตุบุญตา.....	316
414	ส่วนฐาน พระธาตุวัดป่าพุทธิคุณ.....	316
415	ส่วนฐาน พระธาตุวัดป่าศิริวัฒนา.....	316
416	ส่วนฐาน พระธาตุวัดป่ายักษะธรรมานุสรณ์.....	316
417	ส่วนฐาน พระธาตุสังจະ.....	316
418	ลายก้านขน พระธาตุบุญตา.....	316
419	ซุ้มประตู พระธาตุวัดตลาดหนองเรือ.....	317
420	ซุ้มบันแถลง พระธาตุวัดยางสีสุราช.....	317
421	ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุวัดป่าพุทธิคุณ.....	317
422	ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุสังจະ.....	318
423	ส่วนยอด พระธาตุสังจະ.....	318
424	ส่วนยอด พระธาตุวัดป่าศิริวัฒนา.....	319
425	ส่วนยอด พระธาตุวัดยางสีสุราช.....	319
426	ส่วนยอด พระธาตุวัดป่าพุทธิคุณ.....	319
427	พระธาตุวัดเวฬุวัน ร้อยเอ็ด.....	322
428	พระธาตุวัดป่าสันติกาवास อุดรธานี.....	322
429	พระธาตุวัดป่าธรรมนิมิตโพธิ์แก้ว กาฬสินธุ์.....	322
430	พระธาตุวัดพระธาตุศรีโสภณ ศรีสะเกษ.....	322
431	พระธาตุวัดพระธาตุภูเขาดิน อุดรธานี.....	322
432	พระธาตุวัดโพธิ์ชัย นครพนม.....	322
433	พระธาตุวัดดอนขวัญ อำนาจเจริญ.....	324
434	พระธาตุวัดป่าโนนเก่า อุดรธานี.....	324
435	ส่วนฐาน-เรือนธาตุ พระธาตุวัดป่าธรรมนิมิตโพธิ์แก้ว.....	324
436	ส่วนฐาน-เรือนธาตุ พระธาตุวัดโพธิ์ชัย.....	325
437	ส่วนฐาน-เรือนธาตุ พระธาตุวัดพระธาตุภูเขาดิน.....	325
438	ส่วนฐาน-เรือนธาตุ พระธาตุวัดดอนขวัญ.....	325
439	ซุ้มลาด-เทพนม พระธาตุวัดดอนขวัญ.....	326
440	พระพุทธรูปลอยตัว วัดป่าธรรมนิมิตโพธิ์แก้ว.....	326
441	พระพุทธรูปปูนปั้น พระธาตุวัดป่าโนนเก่า.....	326
442	ลายก้านขด พระธาตุวัดป่าโนนเก่า.....	327

ภาพที่		หน้า
443	เรือนธาตุชั้นที่ 2-3 พระธาตุวัดป่าสุทธิกาวาส	327
444	ส่วนยอด พระธาตุวัดพระธาตุศรีโสมภณ	328
445	ส่วนยอด พระธาตุวัดพระธาตุภูเขาเงิน.....	328
446	ส่วนยอด พระธาตุวัดโพธิ์ชัย.....	328
447	ส่วนยอด พระธาตุวัดป่าธรรมนิมิตโพธิ์เก้า.....	328
448	ส่วนยอด พระธาตุวัดป่าสุทธิกาวาส.....	328
449	ส่วนเรือนธาตุหรือส่วนยอด พระธาตุวัดเวฬุวัน	328
450	พระธาตุวัดหนองเรือคำ หนองคาย.....	331
451	พระธาตุวัดโพธิ์ศรี นครพนม	331
452	พระธาตุวัดโพธิ์ชัย นครพนม	331
453	พระธาตุวัดมณีโคตร หนองคาย	332
454	พระธาตุวัดป่าเทพประทานพร กาศสินธุ์	332
455	พระธาตุวัดบ้านโนนสวรรค์ หนองคาย.....	332
456	พระธาตุวัดภูหินขัน มุกดาหาร	333
457	พระธาตุวัดนาจำปา ศรีสะเกษ	333
458	พระธาตุวัดผาเทพนิมิต สกลนคร.....	333
459	พระธาตุวัดมหาประชา หนองคาย.....	334
460	พระธาตุวัดสร้างถ่อ อุบลราชธานี	334
461	พระธาตุวัดราษฎร์สงเคราะห์ อุดรธานี	334
462	พระธาตุวัดศิริवालุกาลัย หนองคาย	335
463	พระธาตุ (ริมรั้ว) วัดยอดแก้วศรีวิชัย มุกดาหาร	335
464	ส่วนฐาน-เรือนธาตุ พระธาตุวัดโพธิ์ศรี.....	335
465	ส่วนฐาน-เรือนธาตุ พระธาตุหนองเรือคำ.....	336
466	ส่วนฐาน พระธาตุวัดสร้างถ่อ	336
467	ส่วนฐาน-เรือนธาตุ พระธาตุวัดมณีโคตร.....	336
468	ภาพวิถีชีวิตชาวอีสาน วัดผาเทพนิมิต.....	337
469	งานประดับส่วนเรือนธาตุ พระธาตุ (ริมรั้ว) วัดยอดแก้วศรีวิชัย	337
470	ลายรูปเทพนมท่ามกลางลายประดิษฐ์ พระธาตุวัดบ้านโนนสวรรค์	337
471	ลายพวงมาลัยอุบะร่วมกับลายอื่นๆ พระธาตุวัดราษฎร์สงเคราะห์	337
472	ส่วนยอด พระธาตุวัดโพธิ์ชัย.....	338

ภาพที่	หน้า
473	ส่วนยอด พระธาตุวัดสร้างถ่อ..... 338
474	ส่วนยอด พระธาตุวัดหนองเรือคำ..... 338
475	พระธาตุสร้างถ่อก่อนบูรณะ..... 340
476	พระธาตุวัดราษฎร์สงเคราะห์ก่อนบูรณะ 340
477	รูปพานรัฐธรรมนูญ พระธาตุวัดโพนทอง สกลนคร..... 344
478	อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย กรุงเทพฯ..... 344
479	พระธาตุพนม พ.ศ. 2484-2518..... 345
480	ภาพเขียนรูปพระธาตุพนม พระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม 345
481	พระธาตุวัดโพนทอง สกลนคร..... 347
482	พระธาตุศรีคุณองค์เดิม นครพนม..... 347
483	พระธาตุประสิทธิ์ นครพนม..... 348
484	พระธาตุวัดโพธิ์ชัย เลย..... 348
485	พระธาตุวัดเทพจินดาบ้านเดื่อม อุดรธานี..... 348
486	พระธาตุวัดมะนาว มุกดาหาร..... 348
487	พระธาตุองค์หนึ่ง วัดยอดแก้วศรีวิชัย มุกดาหาร..... 348
488	พระธาตุวัดหนองแสง กาฬสินธุ์..... 348
489	ส่วนยอด พระธาตุประสิทธิ์..... 349
490	ส่วนยอด พระธาตุวัดหนองแสง..... 349
491	พระธาตุพนม พ.ศ. 2484-2518..... 353
492	พระธาตุประสิทธิ์ นครพนม..... 353
493	ตราประจำมหาวิทยาลัยขอนแก่น..... 355
494	พระธาตุวัดหนองแสง กาฬสินธุ์..... 355
495	พระธาตุพนมพังทลายเมื่อวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2518..... 357
496	พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชและสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเป็นประธานในพิธีสมโภช พระบรมสารีริกธาตุ..... 358
497	พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชและสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเป็นประธานในพิธีสมโภช พระบรมสารีริกธาตุ..... 359

ภาพที่	หน้า	
498	รัชกาลที่ 9 ในพระราชพิธีอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุขึ้นบรรจุกายในองค์พระธาตุพนม.....	359
499	พระปรมาภิไธยย่อของรัชกาลที่ 9 “ภปร” บนกรอบซุ้มประตูของพระธาตุพนม.....	359
500	พระธาตุวัดมรุกขนคร นครพนม.....	361
501	ตราสัญลักษณ์ 50 ปีของรัชกาลที่ 9 พระธาตุวัดมรุกขนคร.....	361
502	พระธาตุวัดป่าธรรมนิมิตโพธิ์แก้ว กาฬสินธุ์.....	361
503	ตราสัญลักษณ์ 50 ปีของรัชกาลที่ 9 พระธาตุวัดป่าธรรมนิมิตโพธิ์แก้ว.....	361
504	พระธาตุวัดป่าทุ่งกุลาเฉลิมราช ร้อยเอ็ด.....	362
505	พระธาตุวัดดอนขวัญ อำนาจเจริญ.....	362
506	รูปเทพนม ขอบบนของเรือนธาตุพระธาตุพนม (บูรณะตามรูปแบบเดิม).....	364
507	รูปเทพนม ขอบบนของเรือนธาตุ พระธาตุท่าอุเทน.....	364
508	รูปเทพนมแบบครึ่งตัวและเต็มตัว พระธาตุนคร นครพนม.....	364
509	รูปเทพนมแบบครึ่งตัว พระธาตุประสิทธิ์ นครพนม.....	364
510	รูปเทพนมแบบเต็มตัว พระธาตุองค์เล็กวัดป่าศักดิ์คาราม ร้อยเอ็ด.....	365
511	รูปเทพนมแบบเต็มตัว พระธาตุวัดปากน้ำทุ่งสระพัง อุบลราชธานี.....	365
512	รูปเทพนมแบบครึ่งตัว เจดีย์แปดเหลี่ยม วัดสะตือเมือง เชียงใหม่.....	366
513	รูปเทพนมแบบครึ่งตัว ซ่อฟ้าสังคโลก พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง สุโขทัย..	366
514	รูปเทพนมแบบครึ่งตัว ผนังสกัดหน้าวิหารวัดโล่ห์ สทปนบุรี.....	366
515	รูปเทพนมแบบครึ่งตัว พระอุโบสถ วัดสระบัว เพชรบุรี.....	366
516	รูปเทพนมแบบครึ่งตัว หน้าบันพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม.....	368
517	รูปเทพนมแบบครึ่งตัว หน้าต่างพระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม.....	368
518	รูปเทพนมแบบครึ่งตัว กรอบซุ้มประตูวัดเชียงแมน หลวงพระบาง.....	368
519	รูปเทพนมแบบครึ่งตัว หน้าบันพระอุโบสถวัดล่องคุน หลวงพระบาง.....	368
520	รูปเทพนมแบบเต็มตัว ถอดพิมพ์จากฉาบวัดตระพังทองกลาง สุโขทัย (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง).....	369
521	รูปเทพนมแบบเต็มตัว พระเจดีย์วิหาร วัดมหาโพธาราม เชียงใหม่.....	369
522	ทวารบาลรูปเทพนมแบบเต็มตัว พระอุโบสถ วัดใหญ่สุวรรณาราม เพชรบุรี.....	370
523	ทวารบาลรูปเทวดาแบบเต็มตัว พระเจดีย์วัดพระศรีสรรเพชญ์ พระนครศรีอยุธยา...	370
524	ทวารบาลรูปเทพนมแบบเต็มตัว พระอุโบสถ วัดดุสิตาราม กรุงเทพฯ.....	371
525	รูปเทวดา พระธาตุวัดหนองแสง กาฬสินธุ์.....	371

ภาพที่	หน้า
526 รูปเทวดา พระธาตุวัดมรุกขนคร นครพนม.....	371
527 รูปเทวดา พระธาตุวัดปากน้ำบึงสระพัง อุบลราชธานี.....	371
528 รูปยักษ์แบก ส่วนฐาน พระธาตุวัดลัญจิกวัน มุกดาหาร.....	373
529 รูปยักษ์แบก ส่วนฐาน พระธาตุวัดเกาะแก้ว อำนาจเจริญ.....	373
530 รูปยักษ์แบก กำแพงแก้ว พระธาตุวัดร่องคำ กาฬสินธุ์.....	373
531 รูปยักษ์แบก กำแพงแก้ว พระธาตุวัดป่าโนนเก่า อุบลราชธานี.....	373
532 รูปยักษ์แบก เจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูม (องค์ทิศใต้) วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สุโขทัย..	374
533 รูปยักษ์แบก กระจเปาะฐานไฟที่ พระปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา.....	374
534 รูปยักษ์แบก ส่วนฐาน พระปรางค์ประจํามุม วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพฯ.....	374
535 รูปยักษ์ยืนเต็มตัว พระธาตุนคร นครพนม.....	374
536 รูปยักษ์ยืนเต็มตัว พระธาตุวัดป่าสุภักทธาราม มุกดาหาร.....	375
537 รูปยักษ์ยืนเต็มตัว พระธาตุวัดลัญจิกวัน มุกดาหาร.....	375
538 พระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน นครพนม.....	376
539 พระธาตุพนมจำลององค์เล็ก มุกดาหาร.....	376
540 พระธาตุวัดสว่างท่าสี ร้อยเอ็ด.....	378
541 พระธาตุวัดป่าสุภักทธาราม มุกดาหาร.....	378
542 พระธาตุสี่จจะ เลย.....	379
543 พระธาตุวัดสุทธิกาวาส อำนาจเจริญ.....	379
544 พระธาตุวัดธรรมพิทักษ์ กาฬสินธุ์.....	379
545 ผอบบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ณ พระธาตุพนม.....	381
546 พระธาตุสี่จจะ เลย.....	382
547 พระธาตุวัดบ้านโนนสวรรค์ หนองคาย.....	382
548 พระธาตุวัดป่าศิริวัฒนา อุดรธานี.....	382
549 พระธาตุวัดผาเทพนิมิต สกลนคร.....	383
550 พระธาตุวัดศรีสุเมงคังวนาราม มุกดาหาร.....	383
551 พระธาตุศรีเงินคำ วัดโพธิ์ชัย นครพนม.....	383
552 พระธาตุวัดเวฬุวัน ร้อยเอ็ด.....	383
553 พระธาตุวัดร่องคำ กาฬสินธุ์.....	383
554 พระธาตุวัดสนวนวารีพัฒนาราม ขอนแก่น.....	383

ภาพที่		หน้า
555	พระธาตุวัดป่าโนนเก่า อุบลราชธานี.....	384
556	พระธาตุวัดป่าไภย์ศิขรินธรรมานุสรณ์ อำนาจเจริญ.....	384
557	พระธาตุวัดหนองหญ้าปล้อง บุรีรัมย์.....	384
558	พระธาตุวัดป่าพุทธิคุณ ยโสธร.....	384
559	พระธาตุวัดพระธาตุสีดา ศรีสะเกษ.....	384
560	พระธาตุวัดสว่างท่าสี ร้อยเอ็ด.....	387
561	พระธาตุวัดป่าศักราราม ร้อยเอ็ด.....	387
562	พระธาตุวัดป่าเมตตาธรรม ร้อยเอ็ด.....	387
563	พระธาตุวัดป่าสุภัททาราม มุกดาหาร.....	387
564	พระธาตุวัดหนองหญ้าปล้อง บุรีรัมย์.....	387
565	พระธาตุวัดโนนเจริญ อุบลราชธานี.....	387
566	พระธาตุวัดป่าคุณคำวิปัสสนา สกลนคร.....	388
567	พระธาตุวัดท่าเตื่อ สกลนคร.....	388
568	พระธาตุพระธาตุวัดศรีธรรมมา เพชรบูรณ์.....	391
569	พระธาตุพระธาตุปู่เถรวัดโพธิ์เก่า เพชรบูรณ์.....	391
570	พระธาตุวัดทุ่งธงชัย เพชรบูรณ์.....	392
571	พระธาตุ (องค์เก่า) วัดศรีมงคล เพชรบูรณ์.....	392
572	พระธาตุวัดไพรสมณศักดิ์คาราม เพชรบูรณ์.....	393
573	พระธาตุวัดศรีฐานปิยาราม เพชรบูรณ์.....	393
574	พระธาตุวัดม่วงชุม เพชรบูรณ์.....	393
575	พระธาตุดวงดี วัดแก้วพัฒนาราม เพชรบูรณ์.....	393
576	พระธาตุ (องค์ใหม่) วัดศรีมงคล เพชรบูรณ์.....	393
577	ศาสนสถาน ตำบลนาหินลาด นครนายก.....	394
578	พระธาตุพนมจำลอง เมืองโบราณ สมุทรปราการ.....	394
579	พระธาตุวัดพระธาตุพระกัปปี แพร่.....	398
580	พระธาตุวัดทุ่งฟ้าฮ่าม เชียงใหม่.....	398
581	พระธาตุวัดศรีบุญเรือง เชียงราย.....	398
582	พระธาตุวัดปอเรียง เชียงราย.....	399
583	พระธาตุวัดศรีสุพรรณ เชียงราย.....	399
584	พระธาตุวัดบ้านกล้วยหลวง เชียงราย.....	399

ภาพที่		หน้า
585	พระธาตุวัดป่าเกิด เชียงราย	400
586	พระธาตุวัดแม่อ่อนนอก เชียงราย.....	400
587	พระธาตุวัดสันละคร เชียงราย.....	400
588	พระธาตุวัดป่าตึง เชียงราย	400
589	พระธาตุวัดแม่แก้วใต้ เชียงราย	400
590	พระธาตุวัดแม่แก้วเหนือ เชียงราย.....	400
591	พระธาตุพนมจำลอง วัดเด่นสะหลีศรีเมืองแกน เชียงใหม่.....	401
592	ภาพลายเส้นแผ่นโลหะในคติขุขัต.....	401
593	พระธาตุประจำปีเกิดล้านนา วัดห้วยปลากั้ง เชียงราย	404
594	พระธาตุประจำปีเกิดล้านนา วัดเด่นสะหลีศรีเมืองแกน เชียงใหม่	404
595	พระธาตุประจำปีเกิดล้านนา วัดพระธาตุแช่แห้ง น่าน	404
596	จิตรกรรมพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา วัดพระธาตุตอสุเทพราชวรวิหาร เชียงใหม่	404
597	พระธาตุวัดแจ้จ้ง ปราจันบุรี.....	406
598	รูปยักข์แบก ส่วนฐาน พระธาตุวัดแจ้จ้ง ปราจันบุรี	407
599	รูปยักข์แบก ส่วนฐาน พระธาตุวัดลัญจิววัน มุกดาหาร	407
600	เทพนมก้าวเดิน พระธาตุวัดแจ้จ้ง ปราจันบุรี	407
601	เทพนมก้าวเดิน พระธาตุวัดสุทธิกาवास อำนาจเจริญ.....	407
602	เทพนมก้าวเดิน พระธาตุวัดหนองหญ้าปล้อง บุรีรัมย์	407
603	พระธาตุวัดป่าศักดิ์ดาราม ร้อยเอ็ด.....	409
604	พระธาตุวัดป่าเมตตาธรรม ร้อยเอ็ด.....	409
605	พระธาตุวัดถ้ำพระผาป่อง มุกดาหาร	409
606	พระธาตุวัดลัญจิววัน มุกดาหาร.....	409
607	ประติมากรรมรูปเหมือนพระครูประสิทธิ์ศึกษาการและหลวงปู่มั่น ฐริทัตโต พระธาตุวัดแจ้จ้ง ปราจันบุรี.....	410
608	พระธาตุวัดไชยธาราราม ภูเก็ต.....	411
609	พระอุโบสถวัดสระพังทอง ร้อยเอ็ด.....	411
610	พระธาตุวัดเวฬุวัน ร้อยเอ็ด.....	412
611	พระธาตุองค์ใหม่วัดศรีมงคล เพชรบูรณ์.....	412
612	พระธาตุเจดีย์พุทธนิมิตฐริทัตโต ภูเก็ต.....	413
613	รูปเทพนม พระธาตุเจดีย์พุทธนิมิตฐริทัตโต ภูเก็ต.....	413

ภาพที่	หน้า
614 รูปเทวดา พระธาตุวัดมรุกขนคร นครพนม	414
615 รูปเทวดา พระธาตุวัดร่องคำ กาฬสินธุ์.....	414
616 รูปเทวดา พระธาตุวัดศรีสมังค์วนาราม มุกดาหาร.....	414
617 พระธาตุบ้านสองรัก เชียงขวาง สปป.ลาว.....	417
618 เสาประจํามุมและกึ่งกลางท้องไม้ พระธาตุบ้านสองรัก เชียงขวาง สปป.ลาว	417
619 พระธาตุมะนาว มุกดาหาร.....	418
620 พระธาตุวัดศรีธรรมมา เพชรบูรณ์	418
621 พระธาตุวัดพะบาดโพนสั่น บอลิคำไซ สปป.ลาว	418
622 พระธาตุพนมครั้งบูรณะในรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม	418
623 พระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน	419
624 ส่วนฐาน พระธาตุวัดพะบาดโพนสั่น.....	419
625 ตัวอย่างลวดลายของเสาประจํามุม พระธาตุวัดพะบาดโพนสั่น.....	420
626 ลายก้านชดออกรูปเทวดา 3 เศียร พระธาตุวัดพะบาดโพนสั่น	420
627 ลายกาบบนกาบล่าง พระธาตุวัดพะบาดโพนสั่น	420
628 ลายกาบบนกาบล่าง พระธาตุท่าอุเทน	420
629 ลายรูปเทพนมประดับฝักเพกา พระธาตุวัดพะบาดโพนสั่น.....	421
630 ลายรูปเทพนมประดับฝักเพกา พระธาตุพระพุทบาทบัวบก	421
631 ลายรูปพญานาค 2 ตนเกี่ยวพันกัน พระธาตุวัดพะบาดโพนสั่น.....	422
632 ลายรูปพญานาค 2 ตนเกี่ยวพันกัน พระธาตุสาวก วัดพระพุทบาทบัวบก.....	422
633 พระธาตุวัดโคกสีอำพอน เวียงจันทน์ สปป.ลาว	424
634 งานประดับกลีบบัวบริเวณส่วนฐาน พระธาตุสังจະ	424
635 แผ่นสามเหลี่ยมประจํามุมเหนือเรือนธาตุ พระธาตุวัดโคกสีอำพอน	425
636 พระธาตุอิงฮัง สะหวันนะเขต สปป.ลาว.....	425
637 ลายก้านต่อดอกประดับเสาประจํามุม พระธาตุวัดโคกสีอำพอน	425
638 ลายก้านต่อดอกประดับเสาประจํามุม พระธาตุวัดโนนเจริญ.....	425
639 ลายก้านต่อดอกประดับเสาประจํามุม พระธาตุวัดปากน้ำป่งสระพัง	426
640 ลายกลีบบัวหน้ากาล พระธาตุวัดโคกสีอำพอน.....	426
641 พระธาตุท่าอุเทน นครพนม	430
642 พระธาตุนคร นครพนม	430
643 พระธาตุพระพุทบาทบัวบก อุดรธานี	430

ภาพที่		หน้า
644	พระธาตุเรณู นครพนม.....	431
645	พระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม ร้อยเอ็ด	431
646	พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ ร้อยเอ็ด	431
647	พระธาตุสาวก อุดรธานี	432
648	พระธาตุอู๊ดิตเจ้าอาวาส วัดพระธาตุ นครพนม.....	432
649	พระธาตุหลวงปู่โส ร้อยเอ็ด.....	432
650	พระธาตุปู่เถร วัดโพธิ์เก่า เพชรบูรณ์	433
651	พระธาตุหรือธาตุ วัดศรีภูมิ เพชรบูรณ์	433
652	พระธาตุหรือธาตุ วัดศรีวิชัย เพชรบูรณ์	433
653	พระธาตุวัดโพธิ์ชัย เลย	433
654	พระธาตุพนมจำลอง มุกดาหาร	433
655	พระธาตุวัดสว่างท่าสี ร้อยเอ็ด.....	435
656	พระธาตุวัดป่าสุภิตทาราม มุกดาหาร	435
657	พระธาตุสังฆะ เลย	435
658	พระธาตุองค์เล็ก วัดป่าศักดิ์าราม ร้อยเอ็ด.....	436
659	พระธาตุวัดอุมังคละนาเรียง กาฬสินธุ์	436
660	พระธาตุวัดยางสีสุราช มหาสารคาม.....	436
661	พระธาตุวัดมัมขมิหมาวาส มุกดาหาร.....	437
662	ตัวอย่างธาตุสำเร็จรูปของผู้วายชนม์.....	437
663	พระอุโบสถวัดสระพังทอง ร้อยเอ็ด.....	437
664	ศาลเจ้าปู่เมสสิกัน สกลนคร.....	437
665	ศาสนสถานวัดโคกสว่าง นครนายก	437
666	พระธาตุวัดป่าสามัคคี สกลนคร	437
667	พระธาตุเฮือคำ เลย.....	438
668	พระธาตุวัดเชกาเจติยาราม บึงกาฬ	438
669	พระธาตุศรีมงคล สกลนคร	438
670	พระธาตุเจดีย์ศรีมหาเมฆคล ชัยภูมิ	439
671	พระธาตุเกษตรแก้วจุฬามณี ชัยภูมิ.....	439
672	พระธาตุวัดป่าศรีคุณาราม อุดรธานี.....	439

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา (Statement and significance of the problem)

ในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานของประเทศไทย มีประวัติความเป็นมายาวนาน นับตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน แต่ละยุคสมัยได้มีการเปลี่ยนถ่ายทางศิลปวัฒนธรรมแบบค่อยเป็นค่อยไป โดยนำเอาแบบอย่างศิลปวัฒนธรรมจากภายนอกผสมกลมกลืนเข้ากับของดั้งเดิม กลายเป็นศิลปวัฒนธรรมรูปแบบใหม่ที่มีลักษณะเฉพาะท้องถิ่น เมื่อผ่านการสั่งสมบ่มเพาะสืบทอดต่อๆ กันมาหลายชั่วอายุคน จึงทำให้เกิดความหลากหลาย แต่ก็ยังคงมีเค้าโครงเดิมตั้งปรากฏในการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมของยุคสมัยต่างๆ ครั้นอดีตต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

เมื่อกล่าวถึงงานศิลปกรรมประเภทเจดีย์หรือพระธาตุองค์สำคัญในภาคอีสาน หลายคนมักจะนึกถึง “พระธาตุพนม” เป็นที่แรกๆ เพราะเป็นพระธาตุคู่บ้านคู่เมืองของชาวอีสาน ถือเป็นแหล่งหลอมรวมความเชื่อความศรัทธา อันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวอีสานได้เป็นอย่างดี มีตำนานอรั้งคราตรองรับถึงประวัติความเป็นมาอันยาวนาน แต่อย่างไรก็ตามประวัติความเป็นมาของพระธาตุองค์นี้ในตำนานอรั้งคราตุยังคงมีความคลุมเครืออยู่หลายประการ โดยเฉพาะแง่มุมของการกำหนดอายุสมัยสร้างซ่อม และที่มาของรูปแบบศิลปกรรม เพราะมีลักษณะแปลกไม่เหมือนกับที่แห่งใด ประกอบกับผ่านการบูรณะปฏิสังขรณ์มาหลายครั้งหลายครา ทำให้กลายเป็นประเด็นถกเถียงในกลุ่มนักวิชาการ ซึ่งก็ยังคงหาข้อยุติไม่ได้แน่ชัด ในการศึกษาครั้งนี้จึงตรวจสอบประเด็นข้างต้นเป็นลำดับแรก เพื่อสืบค้นหาความเป็นมาทางรูปแบบและความสำคัญของพระธาตุพนม

อีกทั้งน่าสนใจว่าพระธาตุพนมกลายเป็นต้นแบบให้กับเจดีย์ที่นิยมสร้างอย่างแพร่หลายในภาคอีสาน มักเรียกขานกันในนาม “พระธาตุพนมจำลอง” โดยระยะแรกพบกระจุกตัวในบริเวณพื้นที่ตอนบน อาทิ พระธาตุท่าอุเทน พระธาตุเรณู พระธาตุนคร พระธาตุวัดพระธาตุ พระธาตุจำปา จังหวัดนครพนม และพระธาตุวัดพระพุทธบาทบัวบก จังหวัดอุดรธานี ขณะเดียวกันก็แพร่ไปยังพื้นที่ตอนกลางและตอนล่าง เช่น พระธาตุอุโมงค์ พระธาตุสี่แก้ว พระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม (เหล่าฮัก) พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ พระธาตุวัดกลาง จังหวัดร้อยเอ็ด และพระธาตุสวนตาล จังหวัดอุบลราชธานี หลังจากนั้นก็ปรากฏพระธาตุพนมจำลองกระจายอยู่ในภาคอีสานมากขึ้นเรื่อยๆ อันบ่งบอกได้ถึงความนิยมในการสร้างมาจนกระทั่งปัจจุบัน ทั้งนี้แต่ละองค์ล้วนมีลักษณะเฉพาะแห่ง และบางองค์ก็ไม่มีประวัติความเป็นมาที่แน่ชัด ทำให้เกิดข้อสงสัยว่าการจำลองแบบพระธาตุพนมก่อให้เกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อไหร่ และเพราะเหตุใดจึงเลือกจำลองแบบพระธาตุพนม ด้วยแรงศรัทธาหรือมี

เหตุผลอื่นใดแฝงอยู่หรือไม่ ในการศึกษาครั้งนี้จึงมุ่งเน้นวิเคราะห์รูปแบบศิลปกรรมของพระธาตุพนมจำลองในพื้นที่อีสานเป็นหลัก โดยเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับพระธาตุพนมต้นแบบ รวมไปถึงการผสมผสานกับศิลปกรรมภายนอกและภายในท้องถิ่น พร้อมทั้งตรวจสอบการกำหนดอายุ และจัดหมวดหมู่ของพระธาตุพนมจำลองในพื้นที่อีสาน ตามตัวอย่างหลักฐานที่ทำการสำรวจให้ได้มากที่สุด เพื่อสืบค้นหาความเป็นมาของการจำลองแบบพระธาตุพนม ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของพระธาตุพนมที่มีต่อกลุ่มชนอีสาน และความสืบเนื่องของงานศิลปกรรมในท้องถิ่นอีสาน

อย่างไรก็ดี การจำลองแบบพระธาตุพนมพบในบริเวณภูมิภาคอื่นๆ ของประเทศไทยด้วย ดังตัวอย่างเช่น ภาคกลางปรากฏในภาพถ่ายเก่าวัดบวรสถานสุทธาวาส กรุงเทพฯ พระธาตุวัดใหญ่-เทพนิมิตร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พระธาตุปู่เถระ (วัดโพธิ์เก่า) พระธาตุวัดศรีภูมิ พระธาตุวัดศรีธรรมมา พระธาตุวัดไพโรสณฑ์ศักราราม และพระธาตุวัดศรีฐานปิยาราม จังหวัดเพชรบูรณ์ ส่วนภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบที่พระธาตุวัดแจ้ง จังหวัดปราจีนบุรี ภาคเหนือปรากฏพระธาตุวัดทุ่งฟ้าฮ่าม และพระธาตุวัดเด่นสะหลีศรีเมืองแกน จังหวัดเชียงใหม่ และภาคใต้ได้แก่ พระธาตุวัดไชยธาราราม (วัดฉลอง) จังหวัดภูเก็ต นอกเหนือไปจากนี้ยังพบในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว อาทิ พระธาตุวัดพะบาดโพนสัน แขวงบอลิคำไซ และพระธาตุวัดโคกสีอำพอน แขวงเวียงจันทน์ ชวนให้คิดเห็นว่ากลุ่มชนอีสานและลาวมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน ทั้งในแง่มุมทางประวัติศาสตร์ ชาติพันธุ์ และศิลปวัฒนธรรม โดยเฉพาะความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุพนม ดังที่จะศึกษาจากตัวอย่างการจำลองแบบ เพราะอาจสื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพระธาตุพนมที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของกลุ่มชนลุ่มแม่น้ำโขง รวมไปถึงที่ตั้งถิ่นฐานในภูมิภาคอื่นๆ ของประเทศไทย

นอกจากนี้ พระธาตุพนมจำลองส่วนใหญ่สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ พระพุทธรูป พระธรรมคัมภีร์ และสิ่งของมีค่าต่างๆ รวมทั้งยังพบการสร้างเป็นที่บรรจุอัฐิของพระภิกษุสงฆ์รูปสำคัญหลายแห่ง ตลอดจนธาตุของผู้ชายชราโดยทั่วไปซึ่งปรากฏอยู่เกือบจะทุกวัดในภาคอีสาน และนิยมจนกระทั่งนำไปออกแบบเป็นยอดของอาคารศาสนสถานสำคัญของวัดและชุมชนหลายแห่ง ทั้งนี้การจำลองแบบพระธาตุพนมเพื่อใช้บรรจุอัฐิพระภิกษุสงฆ์และบุคคลทั่วไปเริ่มขึ้นตั้งแต่เมื่อไหร่ยังไม่มีใครทราบแน่ชัด แล้วเพราะเหตุใดถึงนำเอารูปแบบนี้มาสร้างและนิยมกันอย่างแพร่หลาย ถึงแม้ว่าเป็นความสืบเนื่องของงานศิลปกรรม แต่ก็อยู่ภายใต้บริบทที่แปรเปลี่ยนไปจากเดิม ซึ่งชาวพุทธเคารพบูชาถือเป็นของสูงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า ทว่านำมาใช้กับสามัญชนโดยทั่วไปได้นับว่าเป็นประเด็นที่น่าสนใจศึกษาในครั้งนี้ด้วย

ดังนั้น ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้จึงวิเคราะห์ตรวจสอบแนวคิดในการสร้างซ่อม รูปแบบศิลปกรรม และการกำหนดอายุของพระธาตุพนม ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นถึงที่มาแห่งความศักดิ์สิทธิ์อันส่งผลให้กลุ่มชนอีสานเคารพบูชาสืบมา พร้อมทั้งศึกษาวิเคราะห์เชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางด้านรูปแบบศิลปะระหว่างพระธาตุพนมต้นแบบกับจำลองแบบ โดยเน้นในเขตพื้นที่ภาคอีสานของประเทศ

ไทยเป็นหลัก เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสืบเนื่องของงานช่างในท้องถิ่น และความสำคัญของพระธาตุพนมในบริบททางสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มชนอีสาน อีกทั้งยังศึกษาวิเคราะห์การแพร่กระจายของความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุพนมในภูมิภาคอื่นๆ ของประเทศไทย และสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยมองผ่านการสืบทอดศิลปะวิทยาการงานช่างอย่างพระธาตุพนม ตามกระบวนการทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ ซึ่งน่าจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับพระธาตุในอีสานสืบต่อไป

2. ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา (Goal and objective)

2.1 เพื่อศึกษาวิเคราะห์ตรวจสอบประเด็นแนวคิดในการสร้างซ่อม รูปแบบศิลปกรรม และการกำหนดอายุของพระธาตุพนมให้กระจ่างชัดมากยิ่งขึ้น

2.2 เพื่อศึกษาวิเคราะห์เชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางด้านรูปแบบศิลปะระหว่างพระธาตุพนมต้นแบบกับพระธาตุพนมจำลองในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยเป็นหลัก ซึ่งจะแสดงให้เห็นถึงความสืบเนื่องของงานช่างในท้องถิ่นอีสาน

2.3 เพื่อศึกษาความสำคัญของพระธาตุพนมในสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มชนชาวอีสาน โดยมองผ่านการสืบทอดศิลปะวิทยาการงานช่างตามแบบอย่างพระธาตุพนม

2.4 เพื่อศึกษาการแพร่กระจายของความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุพนมในภูมิภาคอื่นๆ ของประเทศไทย และสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ผ่านการจำลองแบบพระธาตุพนม

3. สมมุติฐานของการศึกษา (Hypothesis to be tested)

3.1 พระธาตุพนมมีการบูรณะปฏิสังขรณ์หลายครั้ง เพราะเป็นพระธาตุศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง ซึ่งคงจะได้รับแรงขับเคลื่อนมาจากตำนานอุรังคธาตุ โดยครั้งสำคัญที่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของส่วนยอดเป็นทรงบัวเหลี่ยม น่าจะเกิดขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 สมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช และปรับเปลี่ยนลักษณะตามวาระสำคัญๆ ซึ่งอาจมีปัจจัยทางด้านการเมืองการปกครองเข้ามาเกี่ยวข้อง

3.2 พระธาตุแต่ละองค์ที่ได้รับแรงบันดาลใจในการสร้างจากพระธาตุพนม มีความแตกต่างกันออกไปตามท้องถิ่น ด้วยเงื่อนไขของการรับศิลปวัฒนธรรมจากภายนอกผสมผสานเข้ากับศิลปวัฒนธรรมภายในท้องถิ่น ทั้งนี้การจำลองแบบพระธาตุพนมอาจปรากฏขึ้นครั้งแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหรือไม่ และยังมีการจำลองแบบสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งสื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพระธาตุพนมที่มีต่อกลุ่มชนในอีสาน

3.3 พระธาตุพนมมีความสำคัญต่อวิถีแห่งความเชื่อของชาวอีสาน โดยเฉพาะทางด้านการสืบทอดพระพุทธศาสนา ซึ่งคงผสมผสานเข้ากับความเชื่อดั้งเดิมของท้องถิ่น ทำให้พระธาตุองค์นี้เป็นแหล่งหลอมรวมความศรัทธาของชาวอีสาน และนิยมสร้างจำลองแบบสืบท่อมานับถึงปัจจุบัน

3.4 การจำลองแบบพระธาตุพนมปรากฏในภูมิภาคอื่นๆ ของประเทศไทย อาจเกี่ยวข้องกับกลุ่มชนอีสานได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานในบริเวณพื้นที่ดังกล่าว ส่วนที่พบในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว น่าจะมีรากฐานมาจากการผสมกลมกลืนทางศิลปวัฒนธรรมของกลุ่มชนลุ่มแม่น้ำโขง

4. ขอบเขตของการศึกษา (Scope or delimitation of the study)

4.1 เน้นศึกษาพระธาตุพนมและตัวอย่างพระธาตุพนมจำลองที่ใช้ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ หรือสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าและพระธาตุพนม ในภาคอีสานของประเทศไทยเป็นสำคัญ ตัวอย่างเช่น

- พระธาตุท่าอุเทน พระธาตุเรณู พระธาตุวัดพระธาตุ พระธาตุนคร พระธาตุจำปา พระธาตุมุงคลศรี พระธาตุศรีคุณ พระธาตุประสิทธิ์ พระธาตุวัดธาตุสิมมา พระธาตุวัดมรุกขนคร พระธาตุศรีเงินคำ และพระธาตุวัดโพธิ์ชัย จังหวัดนครพนม
- พระธาตุวัดโพนทอง พระธาตุวัดป่าคุณคำวิปัสสนา พระธาตุวัดท่าเตื่อ และพระธาตุวัดผาเทพนิมิต จังหวัดสกลนคร
- พระธาตุปู่ขาววัดศิริวาสุภากัลย พระธาตุวัดมหาประชา พระธาตุวัดหนองเรือคำ และพระธาตุรัตนเจดีย์วัดบ้านโนนสวรรค์ จังหวัดหนองคาย
- พระธาตุสัจจะ จังหวัดเลย
- พระธาตุวัดพระพุทธบาทบัวบก พระธาตุวัดเทพจินดาบ้านเดื่อม พระธาตุนาหลวง วัดศรีมหาธาตุ และเจดีย์ศิริวัฒนมังคลวัดป่าศิริวัฒนา จังหวัดอุดรธานี
- พระธาตุวัดมะนาว (วัดธาตุทอง) พระธาตุวัดยอดแก้วศรีวิชัย พระธรรมเจดีย์ วัดลัญจิววัน พระธาตุวัดป่าสุภัก์ทาราม พระธาตุวัดถ้ำพระผาป่อง พระธาตุศรีสูงมงคลวัดศรีสูงมั่งคั่งนาราม และพระธาตุวัดภูหินขัน จังหวัดมุกดาหาร
- พระธาตุวัดหนองแสง พระธาตุเจดีย์ศรีสุวรรณวัตร่องคำ พระธาตุพนมจำลอง ห้วยเม็กวัดธรรมพิทักษ์ พระธาตุนาขามวัดป่าธรรมนิมิตโพธิ์แก้ว (วัดโนนฟองแก้ว) และพระธาตุวัดป่าเทพประทานพร จังหวัดกาฬสินธุ์
- พระธาตุสี่แก้ว พระธาตุอุบลมุง พระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม (เหล่าฮก) พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ พระธาตุโมคคัลลาน์วัดกลาง พระธาตุวัดเกาะแก้วเจติยาราม พระธาตุวัดสว่างท่าศรี พระธาตุวัดป่าศักดิ์ดาราม พระธาตุวัดศรีโพธิ์ทอง พระธาตุวิเวกวัดบ้านขามเปี้ย เจดีย์ศรีทศพลญาณ-

เฉลิมราชชัยมงคลวัดป่าทุ่งกุลาเฉลิมราช พระธาตุวัดป่าเมตตาธรรม และพระบรมธาตุเจดีย์วัดเวฬุวัน จังหวัดร้อยเอ็ด

- พระธาตุวัดสนวนวารีพัฒนาราม จังหวัดขอนแก่น
- พระธาตุบุญตา และพระธาตุวัดป่าพุทธิคุณ จังหวัดยโสธร
- พระธาตุสวนตาล พระธาตุวัดโนนเจริญ พระธาตุวัดปากน้ำบึงสระพัง พระธาตุวัดโนนไทย พระธาตุวัดบ้านแสนสุข พระธาตุวัดพระธาตุภูเขาเงิน และพระธาตุวัดป่าโนนเก่า จังหวัดอุบลราชธานี

- พระธาตุวัดสุทธิกาวาส พระธาตุวัดเกาะแก้ว พระธาตุวัดป่ายักษ์สุวรรณามานุสรณ์ และพระมหาเจดีย์ศรีอำนาจเจริญวัดดอนขี้ฉ้อ จังหวัดอำนาจเจริญ

- พระเจดีย์ศรีทะเลแมนชัยวัดหนองหญ้าปล้อง จังหวัดบุรีรัมย์
- พระธาตุศรีโสภณ และพระธาตุวัดนาจำปา จังหวัดศรีสะเกษ

4.2 ศึกษาตัวอย่างพระธาตุพนมจำลองที่ใช้บรรจุอัฐิของพระภิกษุสงฆ์และบุคคลสำคัญในแถบภาคอีสานของประเทศไทย ซึ่งพระธาตุบางองค์ก็มีการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุในภายหลังด้วย เช่น

- พระธาตุสาวกวัดพระพุทธบาทบัวบก พระธาตุวัดป่าสันติกาฬ และพระธาตุวัดราษฎร์สงเคราะห์ จังหวัดอุดรธานี

- พระธาตุวัดโพธิ์ศรี จังหวัดนครพนม
- พระธาตุวัดโพธิ์ชัย จังหวัดเลย
- พระธาตุวัดมณีโคตร จังหวัดหนองคาย
- พระธาตุวัดตลาดหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น
- พระธาตุองค์เล็กวัดป่าสักคาราม จังหวัดร้อยเอ็ด
- พระธาตุวัดอุมังคละนาเรียง จังหวัดกาฬสินธุ์
- พระธาตุวัดยางสีสุราช จังหวัดมหาสารคาม
- พระธาตุวัดโพธิ์ศรีแก้ว พระธาตุวัดมัชฌิมาวาส จังหวัดมุกดาหาร
- พระธาตุวัดสร้างถ่อ จังหวัดอุบลราชธานี
- พระธาตุสี่ดาววัดพระธาตุสี่ตา จังหวัดศรีสะเกษ

4.3 ศึกษาตัวอย่างการจำลองแบบพระธาตุพนมในภูมิภาคอื่นๆ ของประเทศไทย อาทิ

- พระธาตุวัดใหญ่เทพนิมิต จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- พระธาตุวัดแจ้ง จังหวัดปราจีนบุรี
- พระธาตุวัดไชยธาราราม (วัดฉลอง) จังหวัดภูเก็ต
- พระธาตุวัดทุ่งฟ้าฮ่าม และพระธาตุวัดเด่นสะหลีศรีเมืองแกน จังหวัดเชียงใหม่

- พระธาตุปู่เถระ (วัดโพธิ์เก่า) พระธาตุวัดโพนชัย พระธาตุวัดศรีภูมิ พระธาตุวัดศรีธรรมมา พระธาตุวัดทุ่งธงชัย พระธาตุวัดไพโรสณฑ์ศึกษาราม และพระธาตุวัดศรีฐานปิยาราม จังหวัดเพชรบูรณ์

5.4 ศึกษาตัวอย่างการจำลองแบบพระธาตุพนมในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เช่น

- พระธาตุวัดพะบาทโพนสัน แขวงบอลิคำไซ
- พระธาตุวัดโคกสีอำพอน แขวงเวียงจันทน์

5. ขั้นตอนการศึกษา (Process of the study)

5.1 ศึกษาค้นคว้าข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ทั้งในเอกสารขั้นต้นคือ จารึก พงศาวดารตำนาน และเอกสารชั้นรองคือ บทความในวารสาร เว็บไซต์ และสิ่งพิมพ์ต่างๆ อันประกอบด้วยประวัติการบูรณะวัดและเจดีย์ รวมไปถึงแนวคิดที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษา และภาพถ่ายเก่า

5.2 สืบค้นเก็บข้อมูลภาคสนามและถ่ายภาพจากศาสนสถานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา โดยเฉพาะในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย รวมไปถึงภูมิภาคอื่นๆ ในประเทศไทย ตลอดจนจนบางส่วนของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว พร้อมทั้งทำโครงร่างแบบและลายเส้น

5.3 ดำเนินการวิจัย โดยจัดระเบียบข้อมูลทั้งทางด้านเอกสารและรูปถ่ายพร้อมภพลายเส้นต่างๆ จากนั้นทบทวนแนวความคิดหรือข้อเสนอแนะของนักวิชาการที่ผ่านมา แล้ววิเคราะห์ร่วมกับหลักฐานต่างๆ ในประเด็นที่เกี่ยวข้อง และสังเคราะห์ข้อมูลทั้งหมดเข้าไว้ด้วยกัน เพื่อตรวจสอบข้อสมมุติฐาน ซึ่งจะนำไปสู่ความรู้ความเข้าใจและการคลี่คลายประเด็นต่างๆ

5.4 สรุปและเสนอผลการศึกษากายใต้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ศิลปะ โดยวิธีการเรียบเรียง และจัดพิมพ์เป็นรูปเล่มพร้อมภาพประกอบ

6. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

6.1 สร้างความรู้ความเข้าใจและคลี่คลายประเด็นปัญหาเกี่ยวกับแนวคิดในการสร้างช่อมรูปแบบศิลปกรรม และการกำหนดอายุของพระธาตุพนมให้เกิดความกระจ่างชัดมากยิ่งขึ้น ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นถึงที่มาแห่งความศักดิ์สิทธิ์อันทำให้กลุ่มชนอีสานเคารพบูชาสืบมา

6.2 สร้างความรู้ความเข้าใจเชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางด้านรูปแบบศิลปะระหว่างพระธาตุพนมต้นแบบกับจำลองแบบ ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ซึ่งจะแสดงให้เห็นถึงความสืบเนื่องของงานช่างในท้องถิ่นอีสาน

6.3 ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับความสำคัญของพระธาตุพนมในสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มชนชาวอีสาน โดยมองผ่านมิติการสืบทอดศิลปะวิทยาการงานช่างตามแบบอย่างพระธาตุพนม

6.4 ได้องค์ความรู้ที่แสดงถึงการแพร่กระจายของความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุพนมในส่วนภูมิภาคอื่นๆ ของประเทศไทย และสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยมองผ่านการจำลองแบบพระธาตุพนม

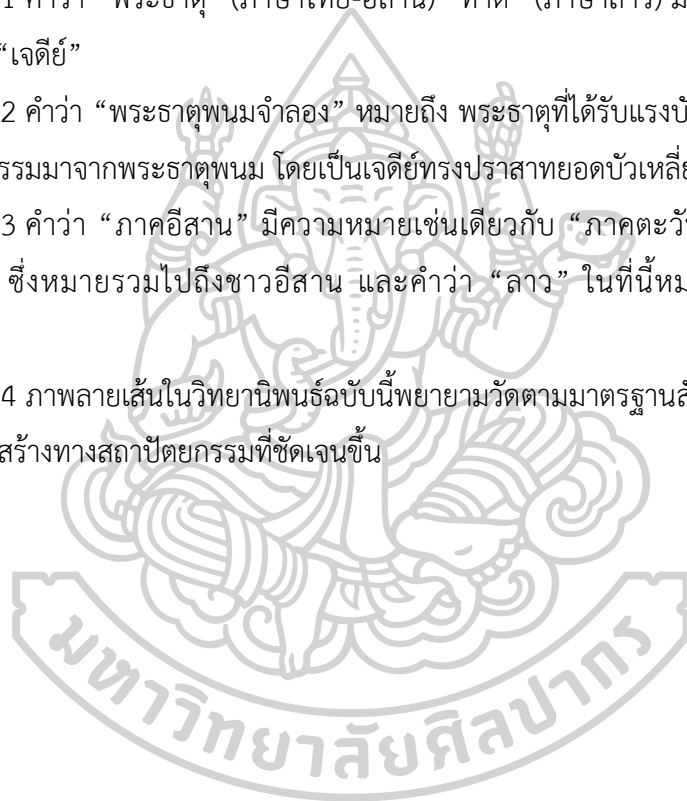
7. ข้อตกลงเบื้องต้น

7.1 คำว่า “พระธาตุ” (ภาษาไทย-อีสาน) “ทาด” (ภาษาลาว) มีความหมายเช่นเดียวกับ “สถูป” และ “เจดีย์”

7.2 คำว่า “พระธาตุพนมจำลอง” หมายถึง พระธาตุที่ได้รับแรงบันดาลใจในการสร้างทางรูปแบบศิลปกรรมมาจากพระธาตุพนม โดยเป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดบัวเหลี่ยมอย่างพระธาตุพนม

7.3 คำว่า “ภาคอีสาน” มีความหมายเช่นเดียวกับ “ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ของประเทศไทย ซึ่งหมายรวมถึงชาวอีสาน และคำว่า “ลาว” ในที่นี้หมายรวมถึงกลุ่มชนและประเทศชาติ

7.4 ภาพลายเส้นในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้พยายามวัดตามมาตรฐานสัดส่วนที่แท้จริง เพื่อการพิจารณาโครงสร้างทางสถาปัตยกรรมที่ชัดเจนขึ้น

บทที่ 2

พระธาตุพนมกับความศักดิ์สิทธิ์

พระธาตุพนมเป็นพุทธสถานศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองของกลุ่มชนลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางมาอย่างช้านาน แรกสร้างขึ้นตั้งแต่เมื่อใดยังไม่มีใครทราบแน่ชัด ปรากฏเพียงประวัติความเป็นมาตามคำบอกเล่าในตำนานอุรังคธาตุ ซึ่งกล่าวถึงการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุส่วนพระอุระของพระพุทธเจ้า เก่าแก่สุดครั้งสมัยพุทธกาล แล้วมีการบูรณะปฏิสังขรณ์โดยบุคคลสำคัญอยู่เนืองๆ สืบเนื่องมาจนถึงยุคของล้านช้าง โดยเฉพาะผู้มีหน่อเนื้อเชื้อสายกษัตริย์ ฉะนั้นตำนานนี้จึงกลายเป็นหลักฐานสำคัญในการศึกษาถึงเรื่องราวความเป็นมาของพระธาตุพนม ตั้งแต่ครั้งแรกสร้างมาจนถึงสมัยล้านช้างเท่านั้น ทว่าพระธาตุพนมเป็นพุทธสถานสำคัญในพื้นที่อีสาน เพราะเป็นแหล่งรวมความเชื่อความศรัทธาทางพุทธศาสนาจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน ทำให้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์อย่างต่อเนื่อง ดังนั้นในการศึกษาพระธาตุองค์นี้จึงเห็นควรจำเป็นจะต้องมีการวิเคราะห์ตีความถึงข้อเท็จจริงในตำนาน ร่วมกับรูปแบบศิลปกรรมของพระธาตุพนม และหลักฐานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่ออธิบายงานสร้างซ่อมในแต่ละยุคสมัย อีกทั้งยังศึกษามูลเหตุปัจจัยที่ทำให้พระธาตุพนมมีความสำคัญต่อกลุ่มชนแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง จนกลายเป็นหนึ่งในพระธาตุศักดิ์สิทธิ์ของชนชาวไทย

1. การสร้างซ่อมในตำนานสู่พัฒนาการทางรูปแบบพระธาตุพนม

ในตำนานอุรังคธาตุว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ณ ภูเก้าพร้าว (ปัจจุบันคือที่ตั้งพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม) โดยผู้เรื่องราวตั้งแต่พระพุทธเจ้ายังไม่ปรินิพพาน จนถึงสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม มีประเด็นที่น่าสนใจ ได้แก่ อายุสมัยและเหตุปัจจัยที่เขียนเรียบเรียงตำนานนี้ขึ้น การสร้างซ่อมและรูปแบบศิลปกรรมของพระธาตุพนมที่ปรากฏในตำนาน รวมไปถึงการเชื่อมโยงกับหลักฐานที่เป็นภาพถ่ายเก่า เพื่อตรวจสอบหาข้อเท็จจริงในประเด็นข้างต้น ดังนี้

1.1 ปริศนาผู้เรียบเรียงตำนานอุรังคธาตุ

การศึกษาในครั้งนี้พบว่า ตำนานอุรังคธาตุฉบับเก่าแก่ที่สุดเท่าที่พบหลักฐานในขณะนี้ น่าจะเรียบเรียงขึ้นโดยพระยาศรีไชยชมพู่ ซึ่งเป็นข้าราชการในราชสำนักของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชแห่งอาณาจักรล้านช้าง (พ.ศ. 2181-2233) ภายหลังจากที่พระองค์ขึ้นครองราชย์มาระยะหนึ่ง ราว พ.ศ. 2181-2183 อันเป็นช่วงเวลาที่กำลังสร้างบ้านแปงเมือง จึงจำเป็นต้องอาศัย

อำนาจทางธรรมส่งเสริมอำนาจทางโลก ตามที่กษัตริย์มักจะมีอำนาจทั้งทางโลกและทางธรรม เพื่อให้พระองค์ได้ครองราชย์โดยชอบธรรมและปกครองบ้านเมืองได้อย่างยาวนาน ทั้งนี้ นับว่าสัมฤทธิ์ผล เพราะพระองค์สามารถครองราชย์ได้ถึง 57 ปี นานกว่ากษัตริย์ล้านช้างพระองค์อื่นๆ ฉะนั้นพระยาศรีไชยชมพู่จึงเป็นผู้สร้างวาทกรรมใหม่ให้กับกลุ่มชนในแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง โดยมีรายละเอียดของผลการศึกษาดังต่อไปนี้

จากการศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับผู้เรียบเรียงตำนานอุรังคธาตุ แบ่งออกเป็น 2 แนวคิดหลักๆ คือ แนวคิดแรกเชื่อว่าพระภิกษุน่าจะเรียบเรียงขึ้นก่อนสมัยของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. 2091-2114) ไม่น้อยกว่า 400 ปีมาแล้ว โดยประมวลจากเรื่องราวทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์บ้านเมือง เพื่อเทศนาสั่งสอนพุทธศาสนิกชน¹ ส่วนแนวคิดที่ 2 เห็นว่าพระยาศรีไชยชมพู่จะเป็นข้าราชการในสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช และได้สันนิษฐานเกี่ยวกับช่วงเวลาเรียบเรียงตำนานเอาไว้เป็น 2 ช่วง ได้แก่ ช่วงระยะเวลาที่พระองค์ครองราชย์ พ.ศ. 2181-2233 แต่พระองค์ไม่มีโอกาสบูรณะพระธาตุพนมดังเช่นในตำนาน เพราะได้สิ้นพระชนม์ก่อนเวลาการบูรณะ 2-3 ปี และอีกช่วงที่มีความเป็นไปได้ก็ครั้งพระองค์ขึ้นครองราชย์ พ.ศ. 2176-2181 เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองเวลาอันเป็นมงคลนี้²

เมื่อพิจารณาแนวคิดของนักวิชาการในข้างต้นพบว่า ประเด็นตำนานอุรังคธาตุเรียบเรียงขึ้นก่อนสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช คงหมายถึงส่วนของอุรังคนิทานช่วงพุทธกาลก่อนยุคล้านช้าง ซึ่งตามตำนานอุรังคธาตุกล่าวว่าพระอรหันต์ทั้ง 5 แต่งส่วนนี้ขึ้น ประกอบกับสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชก็ได้ทอดพระเนตรตำนานนี้ก่อนที่จะมีการบูรณะปฏิสังขรณ์ศาสนสถานต่างๆ จึงทำให้นักวิชาการบางท่านคิดเห็นเป็นเช่นนั้น แต่การลงท้ายตำนานด้วยพระยาศรีไชยชมพู่เป็นผู้ถวายอุรังคนิทาน พระบาทลัทธินิทาน และศาสนานครนิทาน ก็ชวนให้คิดเห็นว่าพระยาศรีไชยชมพู่คือ ผู้แต่งอุรังคนิทานหรือตำนานอุรังคธาตุฉบับนี้ทั้งหมด และเนื้อเรื่องยังจบลงในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ทำให้ในเบื้องต้นสันนิษฐานว่าน่าจะเรียบเรียงขึ้นในช่วงยุคสมัยของพระองค์หรือหลังลงมา โดยผสมผสานเอาเรื่องราวที่เล่าขานสืบต่อกันมารวมเข้ากับประวัติศาสตร์ล้านช้าง

ส่วนประเด็นตำนานอุรังคธาตุอาจเรียบเรียงขึ้นในสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช พ.ศ. 2181-2233 ตามระยะเวลาครองราชย์ แต่พระองค์ไม่มีโอกาสบูรณะพระธาตุพนม เพราะได้สิ้นพระชนม์ก่อนเวลาการบูรณะ 2-3 ปีนั้น เมื่อได้ทำการตรวจสอบพบว่า พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิ-

¹ มานิต วัลลิโกดม, “โคตรบูร,” เมืองโบราณ (2518): 91-92.

² พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, บทนำเสนอ ใน วิทยาลัยครุมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม, **อุรังคธาตุ: ตำนานพระธาตุพนม** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2521), (12)-(15).

ราชมีระยะเวลาครองราชย์แตกต่างกัน คือ ในพงศาวดารลาวระบุปี พ.ศ. 2176-2233³ แต่ในประวัติศาสตร์ลาวเป็นอีกช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. 2181-2238⁴ และมีการชำระประวัติศาสตร์สอบศักราชปีครองราชย์ใหม่ ปรากฏว่าพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชครองราชย์ในปี พ.ศ. 2181-2238⁵ หากยึดช่วงเวลาครองราชย์ของพระองค์ตามการชำระประวัติศาสตร์ใหม่ พิจารณาประกอบกับจารึกลานทองแดงหมายเลข ธ. 1720/96 ที่พบในกฎหมายเลข 12 อยู่บริเวณส่วนยอดของพระธาตุพนมองค์ใน ซึ่งได้ระบุถึงการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมในปี พ.ศ. 2236-2245⁶ ก็จัดว่าคาบเกี่ยวกับช่วงปลายสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช แต่ปลายรัชสมัยของพระองค์บ้านเมืองเกิดความวุ่นวายไม่สงบสุขจากศึกแย่งชิงราชบัลลังก์ ฉะนั้น จึงเป็นไปได้ยากที่พระองค์ทรงบูรณะพระธาตุพนมในช่วงปลายรัชสมัย และหลักฐานจารึกนี้คงเกี่ยวข้องกับงานสร้างซ่อมของพระครูหลวงโพนสะเม็กมากกว่า เพราะใกล้เคียงกับช่วงเวลาที่พระครูพาผู้คนหนีราชภัยข้ามไปอยู่ที่พระธาตุพนม (พ.ศ. 2233-2235)

อนึ่งมีความเป็นไปได้ที่ตำนานฉบับนี้อาจจะถูกเรียบเรียงขึ้นก่อนการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมในปี พ.ศ. 2236-2245 เพราะถ้าแต่งขึ้นหลังจากสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช ก็คงจะปรากฏรายละเอียดพระนามของพระองค์ในตำนานอูรังคธาตุอย่างชัดเจนแล้ว ดังที่พระองค์มีอำนาจมากสามารถครองราชย์ได้อย่างยาวนาน ทำให้บ้านเมืองเกิดความสงบสุข พอสมควรที่จะมีการทำนุบำรุงพุทธสถานต่างๆ รวมไปถึงพระธาตุพนมได้ และเพื่อแสดงถึงบุญญาธิการของพระองค์นั่นเอง แต่ในตำนานกลับไม่มีการกล่าวถึงพระองค์ในส่วนของการบูรณะปฏิสังขรณ์ยุคล้านช้างแต่ประการใด ปรากฏเพียงเค้าเงื่อนในส่วนของพุทธทำนายเท่านั้น จึงชวนให้คิดเห็นว่าตำนานอูรังคธาตุน่าจะเรียบเรียงขึ้นในช่วงต้นรัชสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช

ทั้งนี้เห็นสอดคล้องกับแนวคิดของนักวิชาการในข้างต้นที่ว่า ตำนานอูรังคธาตุอาจจะเรียบเรียงขึ้นในช่วงแรกขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช แต่มีความเห็นต่างไปในเรื่องช่วงเวลาของการเรียบเรียงตำนาน กล่าวคือ นักวิชาการระบุว่าแต่งตำนานขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2176-2181 เพราะอาจเป็นการปูทางให้กับพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชขึ้นครองราชย์อย่างมั่นคง ตามที่ในตำนานอูรังคธาตูก่กล่าวถึงเจ้าเมืองหรือกษัตริย์ ซึ่งเป็นผู้ที่มีบุญญาธิการมากถึงจะมีโอกาสสร้างและ

³ มหาสิลา วีระวงส์, *พงศาวดารลาว*, แปลโดย ทองสืบ ศุภมรรค (กรุงเทพฯ: องค์การคำครุสภา, 2528), 122-126.

⁴ มหาสิลา วีระวงส์, *ประวัติศาสตร์ลาว*, แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์ (เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2535), 73-80.

⁵ สุรศักดิ์ ศรีสำออง, *ลำดับกษัตริย์ลาว*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2545), 189-201.

⁶ วัชรินทร์ พุ่มพงษ์แพทย์, “ข้อมูลใหม่ที่ได้จากจารึกในพระธาตุพนม,” *ศิลปากร* 20, เล่ม 1-2 (พฤษภาคม-กรกฎาคม 2519): 134-145.

บุรณปะภูสีสังฆรณ์พระธาตุต่างๆ ได้⁷ และเนื้อความในตำนานก็สิ้นสุดสมัยของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ส่วนพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชเพิ่งจะขึ้นครองราชย์น่าจะยังไม่มีผลงานทางด้านการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และในด้านอื่นๆ ก็ยังไม่โดดเด่น จึงปรากฏเนื้อความในตำนานอยู่ในส่วนของพุทธทำนายเท่านั้น

ทว่าเมื่อตรวจสอบตำนานอุรังคธาตุร่วมกับเอกสารทางประวัติศาสตร์แล้ว พบว่าตำนานนี้น่าจะเรียบเรียงขึ้นหลังจากพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชขึ้นครองราชย์มาระยะหนึ่ง ราวปี พ.ศ. 2181-2183 เพราะจากหลักฐานทางลายลักษณ์อักษรมีเนื้อความตรงกันเกี่ยวกับสถานที่ในการหลบซ่อนตัวของเจ้าสุริยกุมาร กล่าวคือ ตำนานอุรังคธาตุระบุถึงเหตุการณ์สำคัญในการขึ้นครองราชย์ของสุริยกุมาร ตามพุทธทำนายได้ลิขิตให้พระองค์มาเป็นพระยา ครั้นสถาปนาเหล่าเทวดามาพร้อมกันที่ “ดอยเขาควาย” มีมหรสพสมโภช 3 วัน 3 คืน⁸ และในเอกสารทางประวัติศาสตร์ลาวก็ได้กล่าวชัดเจนว่า ญาติพี่น้องและข้าราชการได้พาเจ้าสุริยกุมารหลบหนีภัยชิงราชบัลลังก์มาซ่อนตัวอยู่ที่ “ภูเขาควาย”⁹ ฉะนั้นสถานที่หลบซ่อนตัวนี้คงจะไม่แพร่กระจายออกไปก่อนการขึ้นครองราชย์ของเจ้าสุริยกุมารเป็นแน่ มิเช่นนั้นจักเป็นภัยต่อพระองค์ จึงเห็นว่าพระยาศรีไชยชมพูน่าจะเรียบเรียงตำนานอุรังคธาตุภายหลังจากที่พระองค์ขึ้นครองราชย์แล้ว เพื่อเป็นการบ่งบอกถึงความเป็นมาของพระองค์ที่สืบเชื้อสายมาจากหน่อเนื้อเชื้อกษัตริย์

ดังที่ผู้เรียบเรียงตำนานได้ผูกเรื่องราวคร่าวพุทธทำนายให้พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช (สุริยกุมาร) เป็นกษัตริย์ที่ประเสริฐที่สุด โดยถือกำเนิดมาจากการกลับชาติมาเกิดของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พระยาไชยประเสริฐ) ตามที่ท้องเรื่องกล่าวถึงพระยาไชยประเสริฐซึ่งตอนท้ายออกบวชนามว่าไชยฤๅษี แล้วจุติลงมาเป็นสุริยกุมารซึ่งถูกลิขิตให้เสวยราชสมบัติเป็นพระยา ครั้นได้ครองราชย์มีนามว่า “พระยาสุริยวงศาไชยจักรธรรมิกราชาเชษฐาธิราช”¹⁰ (ตารางที่ 1) ซึ่งนับว่าเป็นการผนวกพระนามของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชกับพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชเข้าไว้ด้วยกัน ยิ่งส่งเสริมเพิ่มบารมีให้แก่พระองค์ เพราะพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชเป็นกษัตริย์ที่มีอำนาจมากทั้งในทางโลกและทางธรรม ปกครองเป็นที่เคารพนับถือของปวงประชาย่างกว้างขวาง เมื่อประชาราษฎร์ทราบข่าวว่าพระองค์คือพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชกลับชาติมาเกิดก็คงจะหันมาเคารพนับถือเช่นเดียวกัน จึงถือว่าเป็นกุศโลบายทางการเมืองอย่างหนึ่งที่น่าเอาความเชื่อเข้ามาเป็นเครื่องมือขับเคลื่อนทางด้าน

⁷ เห็นสอดคล้องกับแนวคิดของ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ในบทนำเสนอ วิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, **อุรังคธาตุ: ตำนานพระธาตุพนม**, (20)-(21).

⁸ เรื่องเดียวกัน, 7.

⁹ มหาสิลา วีระวงส์, **ประวัติศาสตร์ลาว**, 73.

¹⁰ วิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, **อุรังคธาตุ: ตำนานพระธาตุพนม**, 5-7.

การเมือง สื่อแสดงให้เห็นว่าพระยาศรีไชยชมพู่ผู้เรียบเรียงคงเป็นข้าราชการบริพารที่มีความจงรักภักดีต่อพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช และยังไขข้อสงสัยที่เนื้อความในตำนานอุรังคธาตุได้จบลงในยุคของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชได้เป็นอย่างดี

กษัตริย์	กษัตริย์ในตำนาน	กษัตริย์	กษัตริย์ล้านช้าง	เวลาครองราชย์
อมรฤๅษี	พญาทศคตะไหลน้ำ	สุมิตตธรรมฤๅษี	พระเจ้าฟ้าจ๋ม	พ.ศ. 1896-1936
ทศคตะฤๅษี	พญาไชยจักร	ไชยจักรฤๅษี	พระเจ้าไชยจักรพรรดิแผ่นดินแก้ว	พ.ศ. 1992-2023
สารโพธิฤๅษี	พญาสารโพธิ์	ไชยฤๅษี	พระเจ้าโพธิสาร	พ.ศ. 2063-2090
วงศาฤๅษี	พญาไชยประเสริฐ	ไชยฤๅษี	พระเจ้าไชยเชษฐา	พ.ศ. 2091-2114
	พญาวงศา	สุริยวงศาฤๅษี	พระวรวงศา	พ.ศ. 2141-2167
	สุริยกุมาร		พระเจ้าสุริยวงศา	พ.ศ. 2181-2238

ตารางที่ 1 แสดงการเปรียบเทียบกษัตริย์ที่มีชื่อในตำนานกับกษัตริย์ล้านช้าง

ที่มา: ปรับปรุงจาก วิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, **อุรังคธาตุ: ตำนานพระธาตุพนม**, 13. และเวลาครองราชย์ของกษัตริย์ล้านช้างใช้ใน สุรศักดิ์ ศรีสำอาง. **ลำดับกษัตริย์ลาว**, 2545.

นอกจากนี้ ในตำนานยังระบุถึงเหตุการณ์ช่วงหลังจากพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชขึ้นครองราชย์แล้ว ตามที่กล่าวว่าพระองค์ทรงตั้งมั่นในศีลในธรรมตามหลักทศพิธราชธรรม 10 ประการ และทรงกำจัดผู้คนหลายกลุ่มที่ถือมีฉฉาที่ภูฏีให้หมดสิ้นไป เปรียบประดุจดั่งพระอาทิตย์ขึ้นปัดเป่าเมฆให้จางหายไปเหลือเพียงฟ้าที่กระจ่างใส หากผู้จะเสมอด้วยกุศลกรรมได้ยาก พระองค์จึงเป็นพระยาองค์ประเสริฐกว่าพระยาในชมพูทวีปทั้งปวง¹¹ ซึ่งตรงกับข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่ช่วงแรกของพระองค์ได้แย่งชิงราชบัลลังก์และกวาดล้างผู้คนที่คาดว่าจะเป็นภัยให้ออกไปจากพระนครทั้งหมดทั้งสิ้น หลังจากนั้นอีก 2 ปี พ.ศ. 2183 ทรงมีพระราชอาชญาให้เสนาและนักปราชญ์สร้างคัมภีร์

¹¹ วิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, **อุรังคธาตุ: ตำนานพระธาตุพนม**, 7-8.

พระธรรมศาสตร์ชั้น ซึ่งเป็นกฎหมายใช้ปกครองบ้านเมือง¹² เนื้อความในตำนานอาจสื่อแสดงให้เห็นว่าการช่วงชิงราชบัลลังก์ของพระองค์ในครั้งนี้ เป็นการบำเพ็ญพระราชกุศลปัดเป่าทุกข์ภัยให้กับวงประชาได้อยู่เย็นเป็นสุข ทำให้สันนิษฐานว่าในช่วงเวลาดังกล่าวนี้น่าจะมีการเรียบเรียงตำนานอุรังคธาตุขึ้น เพราะเป็นช่วงสร้างบ้านแปงเมือง จึงจำเป็นต้องวางรากฐานให้มั่นคง ด้วยการนำเอาความเชื่อที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจมาเป็นกุศโลบายทางการเมือง เพื่อโน้มน้าวให้ประชาชนคล้อยตามด้วยความเชื่อมั่นและเคารพนับถือในตัวพระองค์ ซึ่งทำให้ง่ายต่อการปกครองเป็นอย่างมาก

ส่วนเนื้อความในตำนานช่วงพุทธทำนายลำดับต่อมาที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช ก็น่าจะเป็นการคาดการณ์เอาไว้ล่วงหน้า ทั้งในเรื่องของการมีพระชนมายุยืนนาน ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาทั้งที่เก่าที่ใหม่ให้เจริญรุ่งเรือง พร้อมทั้งได้บวระพระธาตุพนม¹³ ด้วยเหตุผล 2 ประการคือ ประการแรกการกล่าวถึงพระองค์มีพระชนมายุยืนยาวนี้ น่าจะเป็นการสร้าง ความเชื่อมั่นให้กับประชาชนอีกทางหนึ่ง เพราะกษัตริย์แต่ละพระองค์ที่ขึ้นครองราชย์หลังจากสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช มักจะดำรงตำแหน่งนี้ได้ไม่นานนักด้วยศึกชิงราชบัลลังก์ ทำให้บ้านเมืองเกิดความวุ่นวายไม่สงบสุข ส่วนอีกประการคือ ถ้าหากช่วงเวลาที่ยังเรียบเรียงตำนานอุรังคธาตุ พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชได้บวระพระธาตุพนม ก็คงจะกล่าวถึงเรื่องราวของพระองค์ต่อจากพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช เพราะยิ่งจะเป็นการประกาศถึงบุญญาธิการของพระองค์

นอกเหนือไปจากนี้พระยาศรีไชยชมพูนุ้ยเผยให้เห็นว่า คำพุทธพยากรณ์ได้เกิดขึ้นจริงในตำนาน พร้อมกับยกย่องสรรเสริญให้พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชเป็นหน่อเนื้อเชื้อสายกษัตริย์ผู้มีบุญญาธิการมาก โดยอาศัยเรื่องการกลับชาติมาเกิด ซึ่งก็คือพระยาติโคตรบูรนนเอง กล่าวคือพระยาติโคตรบูรนกลับชาติมาเกิดเป็นเจ้าสุริยกุมารแห่งเมืองสาเกตนครตามนิมิต ได้รับการราชาภิเษกจากพระยาศรีอมรณี (พระยาสาเกตนคร) กับ พระยาโยธิกา (พระยากรุงนคร) เป็น “พระยาสุริยวงศาสิทธิเดช” ปกครองบ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองทั้งทางโลกและทางธรรม จึงส่งผลให้พระยาร้อยเอ็จพระนครเสด็จมาทำพิธีบรมราชาภิเษกและขนานนามใหม่ว่า “พระยาสุริยวงศาธรรมิกราชเอกราช” เสวยราชสมบัติในเมืองร้อยเอ็ดประตู¹⁴ อีกทั้งยังผูกเรื่องให้พระยาสุริยวงศาธรรมิกราชเอกราชมาจุติเป็น “เจ้าสมิตตวงศากุมาร” แห่งเมืองมรุกขนคร เมื่อขึ้นเสวยราชสมบัติมีพระนามว่า “พระยาสมิตตวงศาวิชิตมรุกขนคร” ต่อมาได้รับการราชาภิเษกจากพระยา

¹² มหาสิลา วีระวงส์, *ประวัติศาสตร์ลาว*, 73-74.

¹³ วิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, *อุรังคธาตุ: ตำนานพระธาตุพนม*, 8.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, 11 และ 47-53.

ร้อยเอ็จพระนครมีพระนามว่า “พระยาสุมิตตธรรมิกราชาธิราชเอกราชมรุกขนคร” ซึ่งก็คือพระยาสุมิตตธรรมิกราชที่ทำการสถาปนาพระอรัญครธาตุ ณ ภูเก้าพร้าว¹⁵ อันเป็นที่ตั้งของพระธาตุพนม

ฉะนั้น ในการศึกษาครั้งนี้จึงเชื่อว่าตำนานอรัญครธาตุฉบับนี้เป็นวาทกรรมใหม่ของพระยาศรีไชยชมพู ข้าราชการบริพารในราชสำนักของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชแห่งอาณาจักรล้านช้างเรียบเรียงขึ้นมาเพื่อส่งเสริมและสนับสนุนให้พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชได้ขึ้นครองราชย์โดยชอบธรรม และปกครองบ้านเมืองให้สงบสุขโดยอาศัยอำนาจทางธรรมส่งเสริมอำนาจทางโลก จึงได้หยิบยืมเอาเรื่องราวของพระธาตุพนมอันเป็นศูนย์รวมแห่งความเชื่อความศรัทธาของกลุ่มชนในแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง ผสมผสานเข้ากับตำนานท้องถิ่นและประวัติศาสตร์ล้านช้าง ยกย่องเชิดชูให้พระองค์เป็นกษัตริย์ที่ประเสริฐมีบุญญาธิการมาก สร้างความเชื่อมั่นให้แก่อาณาประชาราษฎร์ จนทำให้พระองค์สามารถครองราชย์ได้อย่างยาวนานที่สุด

1.2 ตำนานอรัญครธาตุเค้าเงื่อนรูปแบบพระธาตุพนม

ในตำนานอรัญครธาตุได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงดำเนินรอยตามประเพณีโบราณแห่งพระอดีตพุทธเจ้าทั้งสามพระองค์ที่ทรงนำพระธาตุไปไว้ในถอยกับปณคิริ ใกล้กับเมืองศรีโคตรบอง¹⁶ หรือภูเก้าพร้าว ซึ่งเป็นบริเวณที่ตั้งของพระธาตุพนมในปัจจุบัน ชวนให้คิดเห็นว่ามีศาสนสถานดั้งเดิมตั้งอยู่ก่อนแล้ว เพียงแต่ไม่มีเนื้อความใดระบุถึงรูปแบบศิลปกรรม ทว่าในส่วนการบรรจุพระอรัญครธาตุของพระโคตมพุทธเจ้าได้ให้รายละเอียดของการสร้างซ่อมศาสนสถานแห่งนี้เอาไว้ ทั้งคราวที่มีการประดิษฐาน และการสถาปนา¹⁷ ตลอดจนการบูรณะปฏิสังขรณ์ในยุคล้านช้าง ทำให้เห็นถึงเค้าโครงสร้างทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุพนม และความสำคัญขององค์พระธาตุที่มีต่อกลุ่มชนแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง โดยมองผ่านการทำงานบำรุงรักษาจากเจ้าเมืองหรือกษัตริย์โบราณอยู่เนื่องๆ

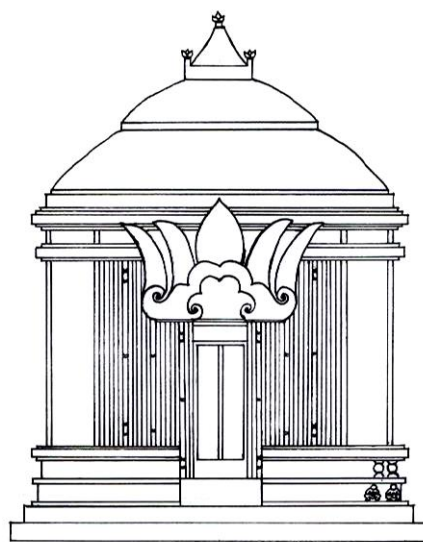
¹⁵ วิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, **อรัญครธาตุ: ตำนานพระธาตุพนม**, 60-107.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, 1.

¹⁷ คิดเห็นสอดคล้องกับ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ คือ การประดิษฐานและการสถาปนาพระอรัญครธาตุในตำนานย่อมมีพิธีกรรมต่างกัน แต่ไม่ทราบแน่ชัด ส่วนในด้านงานสร้างสถาปัตยกรรม “การประดิษฐาน” หมายถึง การนำพระอรัญครธาตุไปไว้ในอุบมุงและทำประตูไม้ปิดไว้ ทำให้สามารถเข้าไปสักการะพระอรัญครธาตุโดยใกล้ชิดตามโอกาสได้ แต่ “การสถาปนา” หมายถึง การบรรจุพระอรัญครธาตุไว้ในอุบมุงและก่ออิฐปิดประตูตาย ไม่สามารถนำองค์พระธาตุออกมาบูชาได้อีก ดูใน วิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, **อรัญครธาตุ: ตำนานพระธาตุพนม**, (20). ทั้งนี้ “ฐาปนา” เป็นคำภาษาโบราณน่าจะมีความหมายตามภาษาไทยในปัจจุบันว่า “ฐาปนา” หรือ “สถาปนา” ซึ่งเป็นการแต่งตั้งยกย่องเชิดชูให้สูงขึ้น เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกันในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ต่อไปเลือกใช้คำว่า “ฐาปนา”

1.2.1 การประดิษฐานพระอุรังคธาตุ

ตามตำนานอุรังคธาตุได้บอกเล่าถึงการประดิษฐานพระอุรังคธาตุ ณ ภูกำพริ้ว เกิดขึ้นหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ไม่นาน โดยมีผู้นำสารคือพระมหากัสสปะ ส่วนเจ้าเมืองหรือ กษัตริย์โบราณทั้งห้าได้ร่วมกันสร้างพุทธสถานแห่งนี้ โดยพระยาจุลณีพรหมทัตตรงก่อผนังอิฐด้านทิศ ตะวันออก พระยาอินทปัฐนครทรงก่อด้านทิศใต้ พระยาคำแดงทรงก่อด้านทิศตะวันตก พระยานันทเสนทรงก่อด้านทิศเหนือ และพระยาสุวรรณภิงคารทรงก่อหินยอดหลังคารูปทรงฝาละมี หลังจากนั้นจะดำเนินการสถาปนาพระอุรังคธาตุเอาไว้ในศาสนสถาน แต่การนี้ไม่เป็นไปตามคำพุทธพยากรณ์ จึงทำได้เพียงแค่ประดิษฐานพระอุรังคธาตุเท่านั้น พอแล้วเสร็จเหล่าเทวดาก็ลงมาประดับตกแต่ง อุบมุงทั้งภายนอกและภายใน โดยเฉพาะภายนอกได้สลักอิฐเป็นรูปพระยาทั้งห้า¹⁸

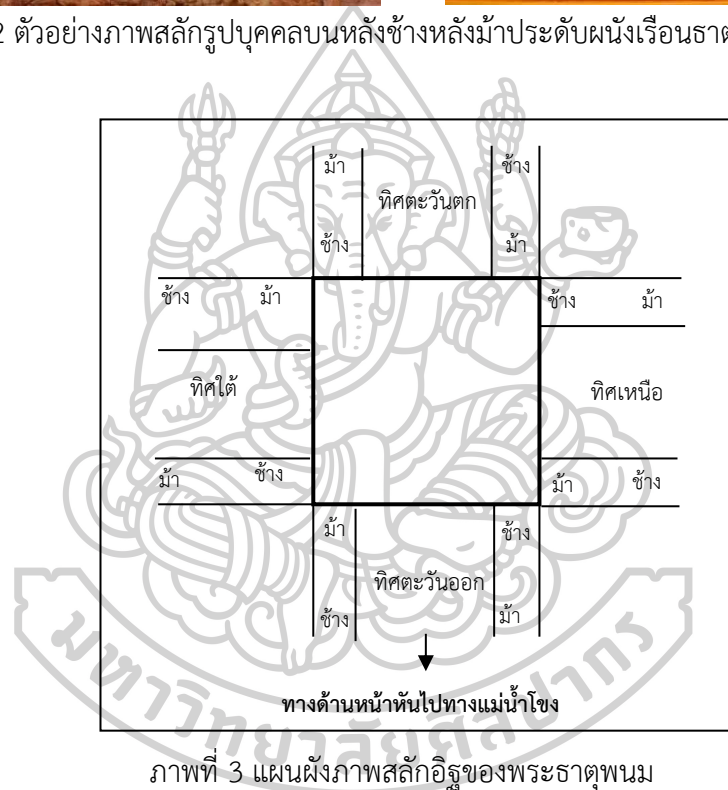
ภาพที่ 1 รูปทรงสันนิษฐานของพระธาตุพนมคราวประดิษฐานพระอุรังคธาตุ

ฉะนั้น จากเนื้อความในตำนานได้แสดงให้เห็นถึงรูปแบบของพระธาตุพนม ครั้งประดิษฐานพระอุรังคธาตุ มีลักษณะเป็นอาคารอิฐรูปทรงสี่เหลี่ยมรองรับหลังคายอดหินรูปฝาละมี พร้อมกับตกแต่งผนังภายนอกด้วยภาพสลักอิฐรูปพระยาทั้งห้า ทำให้อนุมานถึงโครงสร้างทาง สถาปัตยกรรมได้ว่า น่าจะมีฐานเชิงก่ออิฐซ้อนลดหลั่นกัน 2-3 ชั้นในผังสี่เหลี่ยม รองรับเรือนธาตุทรง สี่เหลี่ยมที่ก่อด้วยอิฐและตกแต่งผนังด้วยภาพสลักอิฐ และหลังคาคลุมหินรูปทรงฝาละมีซึ่งใช้ สันเหลี่ยมต่อเนื่องมาจากส่วนของเรือนธาตุ ยอดเป็นเม็มน้ำค้างหรือดอกบัวตูม (ภาพที่ 1)

¹⁸ วิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, *อุรังคธาตุ: ตำนานพระธาตุ พนม*, 33-42.

ภาพที่ 2 ตัวอย่างภาพสลักรูปบุคคลบนหลังช้างหลังม้าประดับผนังเรือนธาตุของพระธาตุนม

ภาพที่ 3 แผนผังภาพสลักรูปของพระธาตุนม

อีกทั้งยังน่าสนใจในงานประดับตกแต่งผนังเรือนธาตุของพระธาตุนมด้วยภาพสลักรูป ซึ่งตามตำนานกล่าวถึงเหล่าเทวดาลงมาสลักภาพของพระยาทั้งห้า¹⁹ หากแลดูเพียงผิวเผินก็เห็นสอดคล้องกับภาพสลักรูปบุคคลบนหลังช้างหลังม้าที่ปรากฏอยู่บนผนังเรือนธาตุของพระธาตุนม (ภาพที่ 2) ส่งผลให้ตำนานสัมพันธ์กับศิลปกรรมอยู่มีใช้น้อย จึงถือเชื่อกันมาว่างานช่างส่วนนี้เป็นของดั้งเดิมที่มีความเก่าแก่มาก แต่ในรายละเอียดระหว่างเนื้อความในตำนานกับหลักฐาน

¹⁹ วิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, อรุณชาติ: ตำนานพระธาตุนม, 40-41.

ศิลปกรรมแตกต่างกันอยู่หลายประการ เป็นต้นว่า ระเบียบการจัดวางองค์ประกอบของภาพสลักอิฐในตำนานไม่มีระบบระเบียบที่ชัดเจน แต่ในงานศิลปกรรมพบว่าได้มีการวางผังให้แต่ละด้านของผนังเรือนธาตุเหมือนกัน โดยจัดแผนภาพด้านขวามีรูปบุคคลข้างบนทรงม้า ข้างล่างทรงช้าง ส่วนแผนภาพด้านซ้ายมีรูปบุคคลข้างบนทรงช้าง ข้างล่างทรงม้า²⁰ (ภาพที่ 3) นอกจากนี้องค์ประกอบต่างๆ ของภาพสลักอิฐตามตำนานกับงานศิลปกรรมก็เห็นต่างกันออกไป ดังตารางเปรียบเทียบต่อไปนี้ (ตารางที่ 2)

ผนังแต่ละด้าน	เนื้อความในตำนาน	หลักฐานศิลปกรรม
ทิศตะวันออก	สลักรูปพระยาติโคตรบุรทรงม้าพลาหก พระยาสุวรรณภิงคารทรงม้าอาชาไนยเสด็จไปทางอากาศ พระยาจุลณีพรหมทัตทรงช้างราชบุตรทรงม้า และเสนาอำมาตย์ท่ามกลางลายดอกไม้ (มีบุคคล 5 คนขึ้นไป ใช้พาหนะเป็นช้าง 1 เชือก และม้า 3 ตัว)	- แผนภาพด้านขวา: ข้างบนมีรูปบุคคลบนหลังม้า (ไม่มีฉัตร?) และข้างล่างมีรูปบุคคลบนหลังช้างปักฉัตร ท่ามกลางลายก้านขดเครือคู่ - แผนภาพด้านซ้าย: ข้างบนมีรูปบุคคลบนหลังช้างปักฉัตร และข้างล่างมีรูปบุคคลบนหลังม้าพร้อมกับบุคคลถือฉัตร 1 คน ท่ามกลางลายก้านขดเครือคู่ (มีบุคคล 5 คนขึ้นไป ใช้พาหนะเป็นช้าง 2 เชือก และม้า 2 ตัว)
ทิศใต้	สลักรูปพระยาอินทปัฐนครทรงช้าง พระอนุชาทรงม้า เสนาอำมาตย์และบริวารท่ามกลางลายดอกไม้ (มีบุคคล 4 คนขึ้นไป ใช้พาหนะเป็นช้าง 1 เชือก และม้า 1 ตัว)	- แผนภาพด้านขวา: ข้างบนมีรูปบุคคลบนหลังม้าปักฉัตร และข้างล่างมีรูปบุคคลบนหลังช้าง (ไม่มีฉัตร?) ท่ามกลางลายก้านขดเครือเดี่ยว - แผนภาพด้านซ้าย: ข้างบนมีรูปบุคคลบนหลังช้างบุคคลถือฉัตร 1 คน และข้างล่างมีรูปบุคคลบนหลังม้าพร้อมกับบุคคลถือฉัตร 1 คน ท่ามกลางลายก้านขดเครือเดี่ยว (มีบุคคล 6 คนขึ้นไป ใช้พาหนะเป็นช้าง 2 เชือก และม้า 2 ตัว)
ทิศตะวันตก	สลักรูปพระยาคำแดงทรงช้าง เสนาอำมาตย์ขี่ม้า และบริวารท่ามกลางลายดอกมัททวาริ (มีบุคคล 3 คนขึ้นไป ใช้พาหนะเป็นช้าง 1 เชือก และม้า 1 ตัวขึ้นไป)	- แผนภาพด้านขวา: ข้างบนมีรูปบุคคลบนหลังม้า (ไม่มีฉัตร?) และข้างล่างมีรูปบุคคลบนหลังช้าง (ไม่มีฉัตร?) ท่ามกลางลายก้านขดเครือคู่

²⁰ เห็นสอดคล้องในเรื่องระเบียบขององค์ประกอบภาพสลักบนผนังของพระธาตุพนมกับ อนุวิทย์ เจริญศุกกุล, “พระธาตุพนม,” โบราณคดี 6, 2 (ธันวาคม 2528): 13.

ผนังแต่ละด้าน	เนื้อหาในตำนาน	หลักฐานศิลปกรรม
		- แผลงภาพด้านซ้าย: ข้างบนมีรูปบุคคลบนหลังช้างพร้อมกับบุคคลถือฉัตร 1 คน และข้างล่างมีรูปบุคคลบนหลังม้าพร้อมกับบุคคลถือฉัตร 1 คน และบุคคลถือหม้อ (?) 1 คน ท่ามกลางลายก้านขดเครือเดี่ยว (มีบุคคล 7 คนขึ้นไป ใช้พาหนะเป็นช้าง 2 เชือก และม้า 2 ตัว)
ทิศเหนือ	สลักรูปพระยานันทเสนทรงช้าง พระอนุชาทรงม้า และบริวารท่ามกลางลายดอกไม้ (มีบุคคล 3 คนขึ้นไป ใช้พาหนะเป็นช้าง 1 เชือก และม้า 1 ตัว)	- แผลงภาพด้านขวา: ข้างบนมีรูปบุคคลบนหลังม้าพร้อมกับบุคคลถือฉัตร 1 คน และข้างล่างมีรูปบุคคลบนหลังช้างพร้อมกับบุคคลถือฉัตร 1 คน ท่ามกลางลายก้านขดเครือเดี่ยวปลายออกลายดอกกาลกับหรือดอกโปด้น - แผลงภาพด้านซ้าย: ข้างบนมีรูปบุคคลบนหลังช้างพร้อมกับบุคคลถือฉัตร 1 คน และข้างล่างมีรูปบุคคลบนหลังม้าพร้อมกับบุคคลถือฉัตร 1 คน ท่ามกลางลายก้านขดเครือเดี่ยว (มีบุคคล 8 คนขึ้นไป ใช้พาหนะเป็นช้าง 2 เชือก และม้า 2 ตัว)
อื่นๆ	สลักรูปพระยาสุวรรณหิงคารไว้ทุกข์ ด้านและรูปเหล่าเทวดาที่สลักอิฐได้แก่ สีสุนันทเทวบุตร สีมหามายาเทวบุตร และวิสาขาทะวบุตร เรียงรายไว้ข้างบนทุกด้าน	

หมายเหตุ: แผลงภาพด้านขวาหรือซ้ายได้ยึดตามด้านขององค์พระธาตุนม

ตารางที่ 2 แสดงการเปรียบเทียบภาพสลักอิฐระหว่างเนื้อหาในตำนานกับงานศิลปกรรม

จากตารางที่ 2 บ่งบอกถึงองค์ประกอบต่างๆ ของภาพสลักอิฐระหว่างที่กล่าวในเนื้อหาของตำนานกับงานศิลปกรรมเห็นต่างกันอย่างชัดเจน โดยเฉพาะการระบุเจาะจงบุคคลสำคัญในภาพสลัก อันเกี่ยวข้องกับจำนวนบุคคลและสัตว์พาหนะ สามารถอธิบายได้ว่าด้วยข้อจำกัดที่แต่ละด้านของเรือนธาตุมีองค์ประกอบภาพสลักหลักๆ คือ ผู้ทรงช้าง 2 คน และผู้ทรงม้า 2 คน รวมทั้งหมดเป็น 4 คน อาจทำให้การจัดวางตำแหน่งเข้ากับเจ้าเมืองหรือกษัตริย์ทั้งห้าไม่ลงตัวตรงตามภาพสลักได้ รวมทั้งผู้แต่งตำนานก็มีได้ให้รายละเอียดรูปพรรณสัณฐานของเจ้าเมืองแต่ละพระองค์

ทำให้ไม่ทราบแน่ชัดว่าเจ้าเมืองในตำนานอยู่ในตำแหน่งใดของแผนภาพด้านบนๆ อีกทั้งอาจหลงลืมฐานันดรของรูปบุคคลที่ทรงช้างและทรงม้าในภาพสลัก ซึ่งปรากฏฉัตรที่เป็นเครื่องสูงกำกับอยู่เกือบทุกคน (บางรูปบุคคลไม่พบฉัตรประกอบอาจเกิดจากการบูรณะ) ในที่นี้ น่าจะหมายถึงเจ้าเมืองหรือกษัตริย์ ประกอบกับขนาดและตำแหน่งจัดวางเป็นองค์ประกอบสำคัญที่โดดเด่น ไม่น่าจะเป็นรูปเสนาอำมาตย์ขี้ม้า ดังเช่นกรณีที่บอกเล่าถึงภาพสลักทางทิศตะวันตก แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งเองก็ไม่สามารถตีความบุคคลสำคัญในภาพสลักได้ ฉะนั้น การผลักให้ภาพสลักกลายเป็นงานสร้างจากเหล่าเทวดา จึงแลดูเป็นทางออกที่ดีที่สุดที่จะไม่ทำให้เกิดข้อกังขา เพราะผู้คนในแถบลุ่มแม่น้ำโขงมีพื้นฐานของความเชื่อเรื่องผีसाงเทวดาแบบหยั่งรากลึก และยังเป็นการเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ให้กับองค์พระธาตุอีกด้วย

อนึ่งจึงชี้ชวนให้สันนิษฐานว่าผู้เรียบเรียงตำนานอุรังคธาตุน่าจะพยายามบอกเล่าเรื่องราวให้สอดคล้องกับภาพสลักบนผนังของพระธาตุพนม นั้นหมายความว่าตำนานถูกเรียบเรียงขึ้นในภายหลัง โดยอาจจะอิงเนื้อหาอยู่กับตำนานท้องถิ่นเดิม ซึ่งตรงกับผลการศึกษาในข้างต้นที่ตำนานอุรังคธาตุฉบับนี้แต่งขึ้นในช่วงต้นรัชสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชนั่นเอง

1.2.2 การสถาปนาพระอุรังคธาตุ

ตำนานอุรังคธาตุได้แสดงให้เห็นถึงการสถาปนาพระอุรังคธาตุเกิดขึ้นตามพระพุทธรูปเจ้าพยากรณ์เอาไว้มิได้โดยมีผู้สังสารคือ มหารัตนเถระ หนึ่งในพระอรหันต์ทั้งห้า ซึ่งเป็นเหล่าพระยาที่สร้างพระธาตุพนมครั้งประดิษฐานพระอุรังคธาตุกลับชาติมาเกิด มหารัตนเถระทูลต่อพระยาสุमितถรรรมเจ้าเมืองมรุกขนครว่า อดีตชาติพระองค์เคยเป็นพระยาตีโคตรบูร แล้วกลับชาติไปเกิดในเมืองสาเกตนคร และในชาตินี้จักได้สถาปนาพระอุรังคธาตุตามพุทธานุญาต ณ ภูกำพร้าว เมื่อพระยาสุमितถรรรมรู้แจ้งแก่ใจว่าพระองค์คือผู้ที่จะสถาปนาพระอุรังคธาตุ จึงได้ไปก่อสร้างองค์พระธาตุสืบต่อจากชั้นแรกขึ้นมาเป็นชั้นที่ 2 ส่วนยอดพระยาปุตตจุลณีพรหมทัตและพระยาจุลอินทปัฐนคร พร้อมด้วยฤๅษีทั้งสองเอา “อุบมุง” หินยอดภูเพ็กขึ้นไปตั้ง แล้วพระยาสุमितถรรรมจึงเชิญเอาพระอุรังคธาตุขึ้นไปสถาปนาไว้และเฉลิมฉลอง²¹

ในการสถาปนาพระอุรังคธาตุนี้ถือเป็นการปรับเปลี่ยนรูปแบบของพระธาตุพนม และนับว่าเป็นงานคราวบูรณะปฏิสังขรณ์ ดังที่องค์พระธาตุมีลักษณะเป็นอาคารรูปทรงสี่เหลี่ยมก่อด้วยอิฐซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น รองรับยอดหินเป็นเรือนชั้นหลังคาคลุม ซึ่งจากเดิมมีรูปลักษณะเป็นเพียงแค่อาคารอิฐทรงสี่เหลี่ยมยอดหินหลังคารูปปลาหมีเท่านั้น จึงเป็นไปได้ว่าเรื่องราวในตำนาน

²¹ วิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, **อุรังคธาตุ: ตำนานพระธาตุพนม**, 101-104. คำว่า “อุบมุง” ในตำนาน หมายถึง สลูด หรือเจดีย์ หรือพระธาตุ เป็นศาสนสถานสำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

อุรังคธาตุสมัยพระยาสุมิตรธรรมนี้ได้บอกเล่าถึงความเป็นมาของส่วนเรือนธาตุซ้อนกัน 2 ชั้นของ พระธาตุพนม แต่การเอา “อุบมุง” หินยอดกุเพ็กขึ้นไปตั้งบนเรือนธาตุชั้นที่ 2 ก็ชวนให้คิดเห็นว่าจะ เป็นการก่ออาคารรูปสี่เหลี่ยมอีกชั้นรองรับยอด เพราะคำว่า “อุบมุง” หรือ “อุโมงค์” ในตำนาน หมายถึง “สถูป” หรือ “เจดีย์” หรือ “พระธาตุ” ทำให้อนุมานได้ว่าเหนือเรือนธาตุชั้นที่ 2 มีการก่อ อาคารรูปสี่เหลี่ยม ลักษณะลืออยู่กับเรือนธาตุชั้นต่างๆ จึงอาจเป็นไปได้ว่าพระธาตุพนมมีเรือนธาตุ ซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น โดย 2 ชั้นแรกก่อด้วยอิฐ ส่วนชั้นที่ 3 และยอดก่อด้วยหิน (ภาพที่ 4)

ภาพที่ 4 รูปทรงสันนิษฐานของพระธาตุพนมคราวสถาปนาพระอุรังคธาตุ

อีกทั้งการสร้างต่อเติมเหนือเรือนธาตุชั้นแรก ทำให้นึกถึงการบูรณะปฏิสังขรณ์ องค์พระธาตุในช่วงยุคหลังๆ ที่นิยมสร้างเสริมต่อเติมเฉพาะส่วนยอด โดยคงส่วนเรือนธาตุชั้นแรกที่มี ภาพสลักเอาไว้ อาจด้วยถือเชื่อกันว่าเหล่าเทวดาเป็นผู้สลักตามตำนาน หรือความเก่าแก่สุดของ พระธาตุคือส่วนนี้จึงคงรักษาเอาไว้ หากพระยาศรีไชยชมพู่ผู้เรียบเรียงตำนานขึ้นในต้นรัชสมัยพระเจ้า สุริยวงศาธรรมิกราชได้เค้าโครงเรื่องเหตุการณ์ในช่วงนี้มาจากคำบอกเล่าสืบต่อกันมา เพราะคำลงท้าย ของเนื้อความตอนนี้สิ้นสุดก่อนจะเข้าสู่ยุคล้านช้าง ประกอบกับยอดพระธาตุทำด้วยหินซึ่งไม่นิยมใน งานศิลปกรรมสมัยล้านช้าง ก็ชวนให้คิดเห็นว่าธรรมเนียมของการบูรณะต่อยอดของพระธาตุพนมมีมา ก่อนสมัยล้านช้างแล้ว

นอกเหนือไปจากนี้ยังน่าสนใจในประเด็นของการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งบรรจพระอุรังคธาตุ โดยแรกเริ่มครั้งประดิษฐานได้นำพระอุรังคธาตุไปไว้ภายในอาคารสี่เหลี่ยมที่มีเพียงชั้นเดียว รวมอยู่กับเครื่องสักการบูชา ครั้นฐานปนามีการสร้างต่อเติมเหนือเรือนธาตุชั้นที่ 2 ขึ้นไป ทำให้แลเห็นเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น และได้อัญเชิญพระอุรังคธาตุไปไว้เรือนชั้นบนสุดของพระธาตุ ส่วนเรือนธาตุชั้นแรกใช้สำหรับวางเครื่องสักการบูชา อาจด้วยพระบรมสารีริกธาตุถือเป็นของสูงก็ควร จะอยู่บนที่สูงของอาคาร ตลอดจนแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างการประดิษฐานกับการฐานปนา โดยการประดิษฐานเป็นการนำพระอุรังคธาตุไปไว้ในพระธาตุที่ไม่ปิดตาย ทำให้สามารถเปลี่ยนแปลงตำแหน่งจัดวางได้ แต่การฐานปนาเป็นการบรรจุพระอุรังคธาตุไว้ในพระธาตุส่วนที่ปิดตาย ซึ่งไม่สามารถนำเอาไปไว้ในตำแหน่งอื่นใดได้อีก และที่สำคัญธรรมเนียมปฏิบัติเช่นนี้สืบทอดต่อมาในการจำลองแบบพระธาตุพนม ซึ่งจะกล่าวถึงในบทถัดไป

1.2.3 การบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมในตำนานอุรังคธาตุ

หลังจากยุคของพระยาสุเมตตธรรมได้ฐานปนาพระอุรังคธาตุที่พุทธสถานแห่งนี้แล้ว เรื่องราวในตำนานอุรังคธาตุตัดตอนเข้ามาสู่ช่วงสมัยล้านช้าง โดยปรากฏพระนามของกษัตริย์ 2 พระองค์ กล่าวคือ พระเจ้าโพธิสารราช (พ.ศ. 2063-2090) ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุนี้ สร้างพระวิหารมุงด้วยตะกั่วทั้งหลัง และถวายเข้าโอกาส 3,000 คน ต่อมาในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. 2091-2114) ได้ทอดพระเนตรตำนาน จึงทรงก่อสร้างพระเจดีย์ใหญ่โลม (ครอบหรือหุ้ม) เจดีย์พระยาศรีธรรมมาโศก สร้างวัดสร้างเจดีย์อีกหลายแห่ง และเสด็จไปนมัสการพระบรมสารีริกธาตุ ณ ภูกำพร้าว พร้อมทั้งบูรณะปฏิสังขรณ์ แล้วพระราชทานจุ่ม (ตราตั้งหรือสัญญาบัตร) ไว้ในพระพุทธรูป หลังจากนั้นก็ยังคงทำนุบำรุงพุทธสถานอื่นๆ สืบมา²²

ทั้งนี้กษัตริย์ของล้านช้างก่อนสมัยพระเจ้าโพธิสารราชก็มีหลายพระองค์ แต่มิได้กล่าวถึงในตำนานช่วงการบูรณะปฏิสังขรณ์ยุคล้านช้าง ปรากฏเพียงเค้าเงื่อนในพุทธทำนายเท่านั้น อาจสืบเนื่องมาจากยุคสมัยก่อนหน้านี้นับถือผีเป็นส่วนมาก และพุทธศาสนามาเจริญรุ่งเรืองในสมัยพระเจ้าโพธิสารราชสืบมา ด้วยเหตุที่พระองค์ทรงส่งราชทูตไปขอพระไตรปิฎกและพระสังฆเจ้ามาจากนครเชียงใหม่ (ตรงกับสมัยพระเมืองเกษแก้ว) ทรงเลื่อมใสศรัทธาจนกระทั่งเสด็จออกอุปสมบทเมื่อกลับมาครองราชย์ก็มีพระราชอาชญาประกาศให้ประชาชนเลิกนับถือผีฟ้าผีแผ่นดินที่เคยเชื่อถือกันมา แต่โบราณ แล้วให้หันมานับถือพุทธศาสนาโดยสร้างวัดวาอารามขึ้นแทน²³ ทำให้พุทธศาสนา

²² วิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, **อุรังคธาตุ: ตำนานพระธาตุพนม**, 107-108.

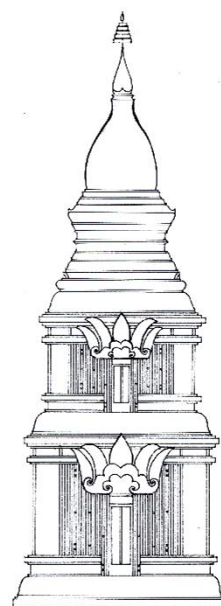
²³ มหาสิลา วีระวงส์, **พงศาวดารลาว**, 80-81.

เจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก แต่ในตำนานก็ไม่มีรายละเอียดของการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมของพระเจ้าโพธิสารราชแต่ประการใด ทำให้ไม่ทราบแน่ชัดว่ารูปแบบของพระธาตุพนมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมในคราวนี้หรือไม่

อย่างไรก็ตาม การทำนุบำรุงพระธาตุพนมในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชได้กระทำหลังจากทอดพระเนตรตำนานแล้ว ซึ่งคงเป็นฉบับก่อนพระยาศรีไชยชมพูแต่งขึ้น จึงชวนให้คิดเห็นว่าการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมในยุคสมัยพระองค์ น่าจะใช้วิธีก่อเจดีย์โลมเจดีย์องค์เดิม หมายถึงการบูรณะโดยต่อส่วนยอดของพระธาตุพนม²⁴ ซึ่งเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่ปรากฏในตำนานมาก่อนยุคล้านช้างครั้งสถาปนาพระอุรังคธาตุสมัยพระยาสุมิตธรรมแล้ว ประกอบกับในตำนานยังกล่าวถึงพระองค์ทรงก่อสร้างพระเจดีย์ใหญ่โลมเจดีย์พระยาศรีธรรมมาโศก คงเป็นวิธีการก่อสร้างลักษณะคล้ายคลึงกันนี้ ต่อมาพระองค์ทรงสร้างวัดสร้างเจดีย์อีกหลายแห่ง และใช้วิธีก่อเจดีย์โลมเจดีย์เดิมอยู่หลายองค์ ทำให้คิดเห็นว่าวิธีการก่อสร้างเช่นนี้เป็นที่นิยมในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชสืบมา

ภาพที่ 5 พระธาตุศรีสองรัก เลย

ภาพที่ 6 รูปทรงสันนิษฐานของพระธาตุพนมคราวบูรณะปฏิสังขรณ์สมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช

อีกทั้งสังเกตเห็นว่าตำนานอุรังคธาตุมักกล่าวถึงพระธาตุพนมในยุคสมัยต่างๆ ที่มีการเปลี่ยนแปลงทางรูปลักษณ์ ประกอบกับได้เรียบเรียงเรื่องราวขึ้นประมาณปี พ.ศ. 2181-2183 ต้นรัชสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช ก่อนงานบูรณะคราวพระครูหลวงโพนสะเม็ก พ.ศ. 2236-

²⁴ เห็นสอดคล้องกับแนวคิดของ มานิต วัลลิโกดม, “โคตรบูร”, 104.

2245 จึงสันนิษฐานว่ายอดบัวเหลี่ยมของพระธาตุพนมอาจจะเป็นงานคร่าวซ่อมสร้างในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช เพราะการใช้วิธีก่อเจดีย์โลมเจดีย์องค์เดิมตามตำนาน อาจหมายถึงการต่อส่วนยอดของพระธาตุด้วยเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม ซึ่งปรากฏขึ้นครั้งแรกในช่วงสมัยของพระองค์ที่พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย (ภาพที่ 5) สร้างในปี พ.ศ. 2103-2106²⁵ เมื่อนำเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมประหนึ่งไปตั้งไว้บนเรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุพนมก็กลายเป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดบัวเหลี่ยม²⁶ (ภาพที่ 6) ทำให้เป็นเจดีย์ลักษณะเฉพาะของล้านช้างอีกรูปแบบหนึ่งที่ยังมีสร้างสืบมา

ดังนั้น การสร้างซ่อมพระธาตุพนมตามตำนานอุรังคธาตุ แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการทางด้านรูปแบบศิลปะ สามารถแบ่งออกเป็น 3 แบบตามช่วงเวลา คือ ช่วงแรกเป็นการประดิษฐานพระอุรังคธาตุของเจ้าเมืองทั้งห้า องค์พระธาตุมีรูปแบบเรียบง่ายทรงสี่เหลี่ยมยอดผ่าละมี พร้อมกับตกแต่งทั้งภายนอกและภายใน โดยเฉพาะภายนอกประดับด้วยภาพสลักอิฐ ส่วนช่วงที่สองเป็นการบูรณะพระอุรังคธาตุของพระยาสุมิตธรรม ได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น รองรับยอดหินเรือนชั้นหลังคาคลุม และช่วงสุดท้ายเป็นการบูรณะปฏิสังขรณ์ในยุคของล้านช้างสมัยพระเจ้าโพธิสารราชและพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ปลายพุทธศตวรรษที่ 21- ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ดังที่ได้สันนิษฐานว่ายอดบัวเหลี่ยมของพระธาตุพนมคงเกิดขึ้นมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช โดยใช้วิธีก่อเจดีย์โลมเจดีย์องค์เดิม

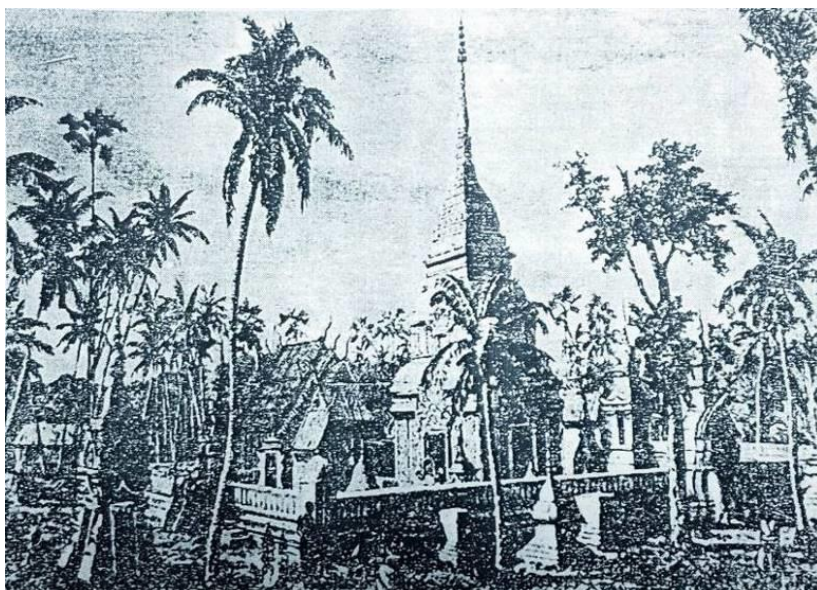
ทั้งนี้ทั้งนั้นตำนานอุรังคธาตุสองช่วงแรกมีเนื้อหาเกี่ยวกับขั้นตอนของการสร้างและพิธีกรรมในการเฉลิมฉลองพุทธสถานนี้พอสังเขป แต่ในช่วงหลังที่เข้าสู่สมัยล้านช้างได้ให้ความสำคัญกับผู้ที่มีบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุเท่านั้น ไม่มีขั้นตอนอธิบายให้เข้าใจถึงลักษณะของงานบูรณะในครั้งนี้เลย รวมทั้งการเรียงร้อยเรื่องราวข้ามช่วงเวลา โดยเฉพาะตัดตอนเข้ามาสู่ยุคสมัยล้านช้างชวนให้เชื่อว่าพระยาศรีไชยชมพู่ได้เรียบเรียงตำนานขึ้นใหม่ โดยมีเค้าของตำนานเดิมและอิงศิลปกรรมซึ่งขณะนั้นเก่าแก่สุดพร้อมทั้งมีอำนาจมากในสายตาของผู้แต่งก็คือยุคชอม ส่งผลให้ทั้งงานสร้างและงานซ่อมองค์พระธาตุยังคงคลุมเครืออยู่มากไม่น้อย จึงจำเป็นต้องวิเคราะห์ตรวจสอบรูปแบบศิลปะและ

²⁵ กรมศิลปากร หอสมุดแห่งชาติ, **จารึกในประเทศไทย เล่ม 5 : อักษรขอม อักษรธรรม และอักษรไทย พุทธศตวรรษที่ 19-24** (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529), 289-298.

²⁶ การปรากฏยอดบัวเหลี่ยมเห็นสอดคล้องกับแนวคิดของ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, **เจดีย์ พระพุทธรูป stupam sim ศิลปะลาวและอีสาน** (กรุงเทพฯ: มิวเซียมเพรส, 2555), 89. และดูรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับบัวเหลี่ยมได้ใน เกศินี ศรีวงศ์ษา, “บัวเหลี่ยม” เอกลักษณะของศิลปะล้านช้าง : มุมมองใหม่เกี่ยวกับแหล่งแรงบันดาลใจ (กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาศิลปกรรมโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553), 145-155.

การกำหนดอายุของพระธาตุพนมร่วมกับหลักฐานงานศิลปกรรมและที่เห็นเกี่ยวข้องอื่นๆ เพื่อให้ประวัติความเป็นมาของพระธาตุพนมกระจ่างชัดมากยิ่งขึ้น ดังที่จะกล่าวถึงในลำดับต่อไป

1.3 ภาพเก่าเงาสะท้อนรูปแบบพระธาตุพนม

ภาพที่ 7 พระธาตุพนม พ.ศ. 2410

ที่มา: ท่านคำ จำปาแก้วมณี, “ประวัติพระธาตุพนม ฉบับภาษาลาว”, 140.

เมื่อสืบย้อนดูภาพเก่าของพระธาตุพนมองค์เดิม พบว่าในช่วงปี พ.ศ. 2410-2483 ก่อนมีการบูรณะครั้งใหญ่ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2483 ส่วนยอดบัวเหลี่ยมของพระธาตุพนมมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างน้อย 3 ครั้ง ซึ่งน่าจะมีมูลเหตุมาจากการบูรณะปฏิสังขรณ์ ดังที่ได้พบภาพถ่ายเก่าของพระธาตุพนมในปี พ.ศ. 2410 (ภาพที่ 7) จากหนังสือ “ประวัติพระธาตุเจดีย์-วัดสำคัญ และพระครูยอดแก้วโพนสะเม็ก” ฉบับภาษาลาว²⁷ ถึงแม้ยังไม่ทราบแน่ชัดว่าเป็นภาพถ่ายของใคร แต่ก็แลดูสอดคล้องกับภาพวาดของ Louis Marie Joseph Delaporte นักสำรวจชาวฝรั่งเศส (พ.ศ. 2385-2468) วาดขึ้นประมาณปี พ.ศ. 2413-2418 ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์ Guimet ในนครปารีส ประเทศฝรั่งเศส²⁸ ด้วยองค์ประกอบของภาพทั้งสองนี้ใกล้เคียงกันมาก

²⁷ อ้างถึงใน ท่านคำ จำปาแก้วมณี, “ประวัติพระธาตุพนม ฉบับภาษาลาว,” แปลโดย สมชาติ มณีโชติ, ศิลปวัฒนธรรม 12, 8 (มิถุนายน 2534): 140.

²⁸ Phra That Phanom, accessed February 11, 2016, available from <http://www.photo.rmn.fr/archive/12-560723-2C6NU02498OI.html>

เพียงแต่ต่างมุมกันเล็กน้อย เพราะบันทึกเอาไว้คนละช่วงเวลา ตามที่ในภาพถ่ายมุมกลางทางขวามือมี พระภิกษุรูปหนึ่ง ขณะทีในตำแหน่งเดียวกันในภาพวาดมีเด็ก 2 คนอยู่กับสัตว์ชนิดหนึ่งโดยมีพระภิกษุ ยืนดูอยู่ข้างๆ (ภาพที่ 8)

ภาพที่ 8 พระธาตุพนม พ.ศ. 2413-2418

ที่มา: **Phra That Phanom**, accessed February 11, 2016, available from <http://www.photo.rmn.fr/archive/12-560723-2C6NU02498OI.html>

อีกทั้งได้ตรวจสอบแน่ชัดแล้วว่าพุทธสถานในภาพถ่ายเก่าและภาพวาดนี้คือ พระธาตุพนม เพราะนอกเหนือจากองค์พระธาตุแล้ว เจดีย์ทรงปราสาทยอดดอกระฆังที่อยู่นอกกำแพงแก้ว (ภาพที่ 9-10) มีลักษณะโดยรวมคล้ายคลึงกับเจดีย์ที่ปรากฏบริเวณพระธาตุพนม ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นที่บรรจุอัฐิธาตุของพระครูหลวงโพนสะเม็ก (ภาพที่ 11) ทว่าในรายละเอียดต่างๆ ของเจดีย์แตกต่างกันออกไป เช่น เดิมเป็นยอดดอกระฆังสี่เหลี่ยม แต่ปัจจุบันเป็นยอดดอกระฆังเพิ่มมุม คงจะเกี่ยวข้องกับงานบูรณะปฏิสังขรณ์ในยุคหลัง อย่างไรก็ตามก็ดี ภาพถ่ายและภาพวาดเก่าก็ทำให้ได้เห็นรูปแบบของพระธาตุพนมในช่วงปี พ.ศ. 2410 ซึ่งมียอดบัวเหลี่ยมค่อนข้างป้อม

ภาพถ่ายเก่าของพระธาตุพนมในปี พ.ศ. 2432 (ภาพที่ 12) ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2411-2453) ถ่ายโดยชาวฝรั่งเศส จากกลุ่มผู้ที่มีความสนใจเรื่องราวของพระธาตุพนมในอินเทอร์เน็ต²⁹ ถึงแม้ว่าจะเป็นหลักฐานที่ไม่มีที่มาที่ไปมากนัก แต่ก็ทำให้เห็นรูปแบบศิลปกรรมใน

²⁹ พระธาตุพนมองค์เก่า, เข้าถึงเมื่อ 2 เมษายน 2558, เข้าถึงได้จาก <http://pantip.com/topic/32651434>

ช่วงเวลาดังกล่าวได้ เมื่อเปรียบเทียบกับพระธาตุพนมในช่วงปี พ.ศ. 2410 (ภาพที่ 13) เห็นได้ชัดเจนว่ามีลักษณะแตกต่างกันออกไป โดยเฉพาะส่วนยอดบัวเหลี่ยม องค์ปี พ.ศ. 2410 มีลักษณะอ้วนป้อมกว่าองค์ปี พ.ศ. 2432 อีกทั้งในส่วนของบัวเหลี่ยมมีการประดับลายดอกกลม (ที่เห็นจุดๆ เป็นแถวเป็นแนว) ซึ่งองค์ พ.ศ. 2410 มีเส้นคิ้วคาดคั้น ทำให้เห็นเรียงเป็นแถวเป็นแนว แต่องค์ พ.ศ. 2432 กลับไม่มีเส้นคิ้วดังกล่าว ตลอดจนปลียอดไม่เพรียวแหลมปกฉัตร 5 ชั้นเหมือนดังแต่ก่อนแล้ว ฉะนั้นอาจจะเป็นไปได้หรือไม่ว่าในช่วงเวลาตั้งแต่ พ.ศ. 2410-2432 ได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุองค์นี้ โดยการพอกปูนทับจนทำให้ส่วนของบัวเหลี่ยมดูหนาหนักและสูงชะลูดขึ้น พร้อมทั้งเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปจากเดิม หากเป็นไปตามข้อสันนิษฐานนี้ก็แสดงว่ามีการบูรณะปฏิสังขรณ์ก่อนครั้งพระครูวิโรจน์รัตโนบล พ.ศ. 2444

นอกจากนี้ยังพบหลักฐานภาพถ่ายเก่าในปี พ.ศ. 2449 (ภาพที่ 14) จากกลุ่มผู้ที่มีความสนใจเรื่องราวของพระธาตุพนมจากอินเทอร์เน็ตเช่นกัน³⁰ ในช่วงเวลานี้เองน่าจะเป็นผลงานการบูรณะปฏิสังขรณ์ของพระครูวิโรจน์รัตโนบล พ.ศ. 2444 เพราะรูปแบบศิลปกรรมโดยเฉพาะในส่วนรองรับบัวเหลี่ยม ปรากฏงานประดับที่น่าจะเป็นกระจกและกระเบื้องเคลือบ ตามที่พบเนื้อความบนจารึกอิฐเผาซึ่งในจดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมได้กล่าวเอาไว้ว่า พระอุปถัมภ์ฯ วัตถุประสงค์บูรพา จังหวัดอุบลราชธานี พระอาจารย์มั่น พระอาจารย์เสาร์ กับคณะธุดงค์ที่มาเยือนพระธาตุพนม แลเห็นองค์พระธาตุมีสภาพชำรุดทรุดโทรมจึงคิดบูรณะปฏิสังขรณ์ แต่ไม่ชำนาญทางการช่าง จึงไปอัญเชิญพระครูวิโรจน์รัตโนบล ซึ่งขณะนั้นเป็นเจ้าของจังหวัดอุบลราชธานี ดำรงตำแหน่งพระครูอุตรพิทักษ์คณะเดช วัดทุ่งศรีเมือง เป็นผู้มีความรู้ทางงานช่างมาเป็นผู้ซ่อม โดยนำเอาต้นโพธิ์ออก ขุดโคลนน้ำออก กะทะปูนเก่าที่ชำรุดออกแล้วโอบปูนใหม่ ทาสีประดับกระจกกระเบื้องเคลือบในบางส่วน ลงรักปิดทองที่ส่วนยอดโดยใช้ทองคำเปลว 300,000 แผ่น แผ่นเงินแผ่นทองคำหุ้มยอดพระธาตุ ทั้งนี้ได้ทำการบูรณะตั้งแต่วางชั้นที่ 3 ขึ้นไป (ซึ่งเข้าใจว่าเป็นส่วนรองรับบัวเหลี่ยมขึ้นไป) นอกจากนี้ยังซ่อมกำแพงแก้วชั้นที่ 2 โดยก่อเพิ่มให้สูงขึ้นอีกหนึ่งชั้น ถือบูนใหม่ รวมทั้งได้จารึกบันทึกการปฏิสังขรณ์เอาไว้³¹ อีกทั้งยังพบหลักฐานสำคัญที่ยืนยันถึงการบูรณะปฏิสังขรณ์ในคราวนี้ด้วย คือ ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ณ วัดมหาวนาราม จังหวัดอุบลราชธานี แต่ปัจจุบันลบเลือนไปแล้ว (ภาพที่ 15)

³⁰ พระธาตุพนมองค์เก่า, เข้าถึงเมื่อ 2 เมษายน 2558, เข้าถึงได้จาก <http://pantip.com/topic/32651434>

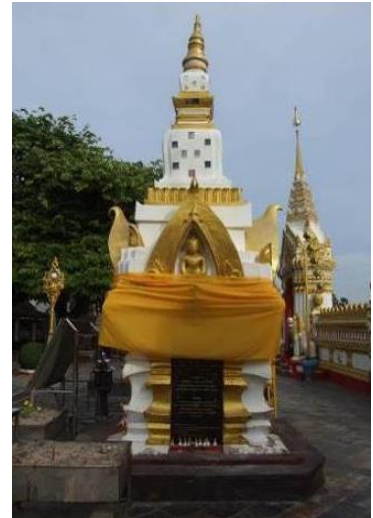
³¹ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนม วรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์แผนศ, 2522), 31-32. และใน เดิม วิชาคหัพจนกิจ, ประวัติศาสตร์อีสาน, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546), 545.

ภาพที่ 9 เจดีย์นอกกำแพงแก้ว
พระธาตุพนม พ.ศ. 2410
ที่มา: ท่านคำ จำปาแก้วมณี,
“ประวัติพระธาตุพนม ฉบับภาษา
ลาว”, 140.

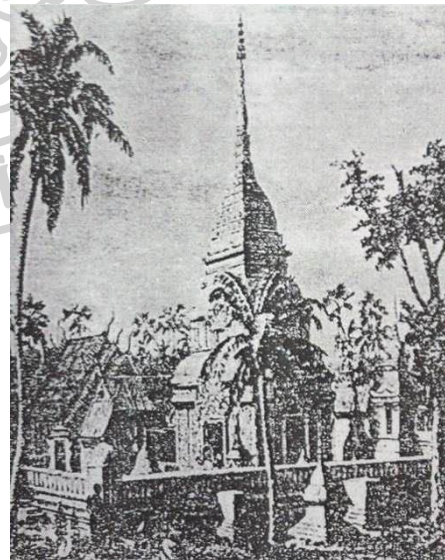
ภาพที่ 10 เจดีย์นอกกำแพง-
แก้ว พระธาตุพนม
พ.ศ. 2413-2418
ที่มา: Phra That Phanom,
accessed February 11, 2016,
available from [http://www.
photo.rmn.fr/archive/12-
560723-2C6NU02498OI.html](http://www.photo.rmn.fr/archive/12-560723-2C6NU02498OI.html)

ภาพที่ 11 ธาตุบรรจุนัฐิ
พระครูหลวงโพนสะเม็ก

ภาพที่ 12 พระธาตุพนม พ.ศ. 2432
ที่มา: พระธาตุพนมองค์เก่า, เข้าถึงเมื่อ 2 เมษายน
2558, เข้าถึงได้จาก
<http://pantip.com/topic/32651434>

ภาพที่ 13 พระธาตุพนม พ.ศ. 2410 (ตัดภาพ)
ที่มา: ท่านคำ จำปาแก้วมณี, “ประวัติพระธาตุพนม
ฉบับภาษาลาว”, 140.

ภาพที่ 14 พระธาตุพนม พ.ศ. 2449

ที่มา: พระธาตุพนมองค์เก่า, เข้าถึงเมื่อ 2 เมษายน 2558, เข้าถึงได้จาก
<http://pantip.com/topic/32651434>

ภาพที่ 15 พระธาตุพนมบูรณะ

จากพระครูวิโรจน์รัตโนบล
 ที่มา: โกสินทร์ นิตยาคม

ภาพที่ 16 พระธาตุพนม พ.ศ. 2484-2518

ที่มา: พระธาตุพนมองค์เก่า, เข้าถึงเมื่อ 2 เมษายน
 2558, เข้าถึงได้จาก [http://pantip.com/
 topic/32651434](http://pantip.com/topic/32651434)

ภาพที่ 17 พระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน

นครพนม

หลังจากนั้นปี พ.ศ. 2483 ภายใต้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม พระธาตุพนมก็ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์จากกรมศิลปากร (ภาพที่ 16) คราวที่พลตรีหลวงวิจิตรวาทการเป็นรัฐมนตรีและอธิบดีกรมศิลปากร ซึ่งงานคราวนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อชักจูงจิตใจประชาชนในแถบอินโดจีนให้เข้าร่วมในราชอาณาจักรไทยได้หลายหมื่นคน เพราะพระธาตุพนมเป็นปูชนียสถานสำคัญอันเป็นที่เคารพบูชาของผู้คนในแถบนี้ จึงให้บูรณะส่วนช่วงบนของพระธาตุพนม โดยเสริมสร้างยอดองค์พระธาตุให้สูงตระหง่าน จาก 23 เมตร เป็น 33 เมตร ปิดทองอร่าม ให้คนเดินทางไปมามองเห็นได้ในระยะไกล ส่วนช่วงล่างให้สงวนไว้ตามเดิม เพื่อรักษาคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ดำเนินการแล้วเสร็จในวันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2484 แล้วมายกฉัตรใหม่ในปี พ.ศ. 2497 รวมความสูงตลอดองค์พระธาตุเป็น 57.50 เมตร³² ต่อมาพระธาตุพนมก็พังทลายลงในปี พ.ศ. 2518 ด้วยสาเหตุส่วนยอดคอนกรีตเสริมเหล็กมีน้ำหนักมากทำให้ส่วนฐานมีอาจตั้งรับน้ำหนักได้ไหว³³ ส่วนพระธาตุพนมองค์ปัจจุบันสร้างขึ้นใน พ.ศ. 2518-2522 ตามเค้าโครงเดิมก่อนที่พระธาตุจะพังทลายลงมา (ภาพที่ 17)

จากหลักฐานภาพถ่ายและภาพวาดเก่าในข้างต้น แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพระธาตุพนมต่อบ้านเมืองในแถบอีสาน เพราะมีการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุองค์นี้หลายครั้งหลายคราด้วยกัน และยังมีประเด็นที่น่าสนใจอยู่ 2 ประการ คือ ประการแรกภาพถ่ายเก่าของพระธาตุพนมในปี พ.ศ. 2410 เป็นงานสร้างซุ้มของใครหรือในยุคสมัยใด อีกประการภาพถ่ายเก่าในปี พ.ศ. 2432 ซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงแม้ว่าในขณะนั้นยังหาหลักฐานใดมาระบุไม่ได้แน่ชัดว่าเป็นงานบูรณะของใคร แต่ก็ทำให้ทราบได้ว่าในช่วงเวลาตั้งแต่ พ.ศ. 2410-2432 ได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์เปลี่ยนแปลงรูปแบบของพระธาตุองค์นี้ ก่อนครั้งพระครูวิโรจน์รัตโนบลจะเข้ามาทำการบูรณะใน พ.ศ. 2444 ส่วนงานบูรณะครั้งหลังลงมาจากนี้ก็มีหลักฐานทางลายลักษณ์อักษรระบุเอาไว้อย่างชัดเจน ซึ่งสอดคล้องกับรูปแบบศิลปกรรมที่ปรากฏ ฉะนั้น จึงได้ศึกษาความเป็นมาทางรูปแบบศิลปกรรมของพระธาตุพนมเพื่อตรวจสอบการกำหนดอายุสมัยการสร้างซุ้ม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2. พระธาตุพนมกับความเป็นมาทางรูปแบบศิลปะและการกำหนดอายุสมัย

พระธาตุพนมเป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดบัวเหลี่ยมที่มีประวัติความเป็นมาซับซ้อน เพราะจากการศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับพระธาตุองค์นี้ ยังคงมีความเห็นไม่ตรงกันอยู่หลายประการ ทั้งในเรื่องที่มาของรูปแบบศิลปะและการกำหนดอายุสมัยทั้งงานสร้างและบูรณะ โดยแรกเริ่มมีการสันนิษฐานถึง

³² กรมศิลปากร, *จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนม วมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522*, 32-42.

³³ อนุวิทย์ เจริญศุกกุล, “พระธาตุพนม หลักรฐานใหม่บางประการ,” *เมืองโบราณ* 2, 4 (กรกฎาคม-กันยายน 2519): 65-71.

ยุคสมัยการสร้างพระธาตุพนมองค์เดิม (ภาพที่ 18) แตกต่างกันไป เป็นต้นว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ มีพระราชวิจารณ์ว่า พระธาตุพนมมีรูปลักษณะต่างไปจากงานแบบช่างขอม คงจะสร้างก่อนสมัยขอม คือ สมัยพูนัน³⁴ ต่อมา เรจินาล เลอ เมย์ (Reginal Le May) ได้ให้ความคิดเห็นว่าเจดีย์องค์นี้น่าจะมีอายุเก่าแก่อายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-12³⁵ นอกจากนี้ ฌอง บวสเซลิเย่ (Jean Boisselier) ได้พิจารณาภาพสลักอิฐ แล้วกำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 15³⁶ และถือเชื่อกันมาเช่นนี้

จนกระทั่งพระธาตุพนมล้มลงในปี พ.ศ. 2518 พระธาตุพนมกลายเป็นจุดสนใจของกลุ่มนักวิชาการเป็นอย่างมาก ทั้งในเรื่องของประวัติความเป็นมาและทิศทางในการบูรณะปฏิสังขรณ์ กล่าวคือ มานิต วัลลิโกดม เชื่อว่า พระธาตุพนมองค์เดิมน่าจะได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช โดยพระองค์ทรงให้ก่อครอบพระอุรังคธาตุเจดีย์อันหมายถึงยอดเป็นตอนที่ 3 แล้วมีการบูรณะกันต่อๆ มา และที่เรียกว่า “พระธาตุพนม” มาใช้กันในช่วงรัชกาลที่ 1³⁷ ส่วน ศรีศักร วัลลิโกดม เห็นว่าองค์พระธาตุเป็นสถาปัตยกรรมทางศาสนาที่มีความเก่าแก่ที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คงมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 13 โดยพิจารณาจากงานสลักอิฐที่เป็นของกลุ่มชนในที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งได้รับแบบอย่างมาจากศิลปกรรมที่ผ่านทะเลขึ้นมาทางปากแม่น้ำโขงและแคว้นอันนัมสมัยหลัง และส่วนยอดทรงโกศก็เป็นของที่มีมาแล้วตั้งแต่สมัยทวารวดี³⁸

นอกจากนี้ ประยูร อุลุชาฎะ เห็นว่าส่วนเรือนธาตุ 2 ชั้นเป็นงานเก่าควรมีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11-12 ตรงกับสมัยทวารวดี ส่วนยอดก่ออิฐสอปูนเรียงอิฐระบบเดียวกับสมัยอยุธยา จึงเป็นฝีมือช่างในสมัยหลังกว่าส่วนฐานถึงพันปี³⁹ และในคราวเดียวกันนี้ อนุวิทย์ เจริญศุภกุล ได้ศึกษาระบบการก่อสร้างด้วยอิฐของพระธาตุพนม พบว่าอิฐที่นำมาก่อเป็นอิฐเผามาก่อนแล้ว โดยใช้น้ำยาเป็นเครื่องประสาน ส่วนลักษณะการก่อเรียงอิฐคล้ายคลึงกับปราสาทอิฐจำนวนหนึ่งที่มีผู้กำหนดอายุ

³⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *นิทานโบราณคดี* (กรุงเทพฯ: ไทยควอลิตี้บุ๊คส์ (2006), 2556), 423-425.

³⁵ Reginal Le May, *The Culture of South – East Asia, second impression* (London: George Allen and Unwin, 1954), 37. อ้างถึงใน อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, “พระธาตุพนม การศึกษาระบบการก่อสร้าง,” *เมืองโบราณ* (2518): 141.

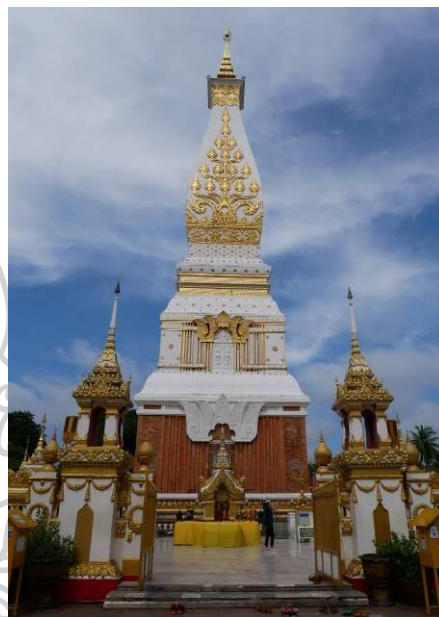
³⁶ อ้างถึงใน สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานพระพุทธรเจดีย์* (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2514), 168.

³⁷ มานิต วัลลิโกดม, “โคตรบูร”, 103-104.

³⁸ ศรีศักร วัลลิโกดม, “ตำนานอุรังคธาตุกับความคิดคำนึงทางโบราณคดี,” *เมืองโบราณ* (2518): 122-127.

³⁹ ประยูร อุลุชาฎะ [น. ณ ปากน้ำ], “ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับศิลปที่พระธาตุพนม,” *เมืองโบราณ* (2518): 132-136.

อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 เช่น ปราสาทเนินกู่ ปราสาทเนินแขก จึงกำหนดอายุพระธาตุพนมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-15 และให้ความคิดเห็นเพิ่มเติมเกี่ยวกับมูลเหตุพังทลายของพระธาตุพนมอันเกิดจากการสะสมที่มาจาก การบูรณะในหลายครั้งหลายครา และครั้งที่สร้างความเสียหายมากคืองานบูรณะในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2483 โดยมีมูลเหตุจากการใช้พระธาตุองค์นี้หวังผลในทางการเมือง⁴⁰

ภาพที่ 18 พระธาตุพนม (องค์เก่า) นครพนม
ที่มา : “พระธาตุพนม,” ภาพส่วนบุคคล, ฉ / จ / 5037 (10708), หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ภาพที่ 19 พระธาตุพนม (องค์ปัจจุบัน)
นครพนม

หลังจากมีการทำงานทางด้านโบราณคดีครั้งใหญ่ ณ พระธาตุพนม ทำให้พบร่องรอยของงานสร้างต่างยุคสมัยกันหลายครั้งหลายครา ส่งผลให้นักวิชาการได้ศึกษาเพิ่มเติมและสันนิษฐานถึงยุคสมัยในการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมองค์เดิม อาทิ ประยูร อุลุชาฎะ และสงวน รอดบุญ เชื่อว่าพระธาตุพนมองค์เดิมนี้นับเป็นงานคราวบูรณะในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. 2091-2114)⁴¹ ส่วน วิโรฒ ศรีสุโร และสุรศักดิ์ ศรีสำออง กลับเห็นว่าเป็นงานที่ได้รับการบูรณะครั้งสำคัญในสมัย

⁴⁰ อนุวิทย์ เจริญศุกกุล, “พระธาตุพนม การศึกษาระบบการก่อสร้าง”, 141-147.

⁴¹ ประยูร อุลุชาฎะ [น. ณ ปากน้ำ], “สถูปเจดีย์ทางภาคอีสานของไทย,” **เมืองโบราณ** 6, 2 (ธันวาคม 2522-มกราคม 2523): 40. และใน สงวน รอดบุญ, **พุทธศิลป์ลาว** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2526), 92.

พระยาบัณฑิตยโทธิสาราชและพระครูหลวงโพนสะเม็ก ระหว่าง พ.ศ. 2157-2235⁴² ส่วน ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ถือเชื้อตาม เซษฐ์ ดิงส์ยูลี ในประเด็นรูปแบบดั้งเดิมของพระธาตุพนมเมื่อแรกสร้างน่าจะเกี่ยวข้องกับปราสาทจามที่สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 15 และได้สันนิษฐานเพิ่มเติมว่า ส่วนยอดของปราสาทหลังเดิมคงจะพังทลายลงและมีการบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ในคราวที่อิทธิพลล้านช้างเข้ามา โดยการก่อเจดีย์ทรงระฆังสี่เหลี่ยมแบบล้านช้างทับลงบนเรือนธาตุของปราสาทหลังเดิมนี้⁴³

ต่อมา อชิรัชญ์ ไชยพจน์พานิช ระบุชัดเจนว่าลักษณะส่วนฐานชั้นแรกที่มีการเจาะร่องประดับลวดลายเป็นงานช่างที่พบมาก่อนแล้วในสมัยฮวล่าย ราวพุทธศตวรรษที่ 14⁴⁴ และประภัสสร ชูวิเชียร เชื่อว่าเดิมที่พระธาตุพนมเป็นปราสาทในศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครและศิลปะจาม ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 แต่มาบูรณะเปลี่ยนแปลงเนื่องในพุทธศาสนาสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช แล้วได้รับการต่อยอดบัวเหลี่ยมในคราวซ่อมสร้างโดยเจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก⁴⁵ หลังจากนั้นก็เป็นที่ยึดกันในงานบูรณะสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2483 แล้วพระธาตุพนมก็พังทลายลงในปี พ.ศ. 2518 ส่วนพระธาตุพนมองค์ปัจจุบันที่เห็นกันทุกวันนี้ สร้างขึ้นในช่วง พ.ศ. 2518-2522 ตามเค้าโครงเดิมก่อนที่พระธาตุจะพังทลายลง (ภาพที่ 19)

ตามที่นักวิชาการได้สันนิษฐานถึงช่วงเวลาแห่งการสร้างซ่อมพระธาตุพนมในข้างต้นนี้ ล้วนเป็นการศึกษารูปลักษณ์ของพระธาตุพนมองค์ที่มีการบูรณะหลังจาก พ.ศ. 2410 ทั้งสิ้น โดยแบ่งออกเป็นประเด็นสำคัญหลักๆ 2 ส่วน คือ การกำหนดอายุสมัยขององค์พระธาตุจากส่วนเรือนธาตุและส่วนยอด ดังที่ปรากฏเด่นชัดถึงการสร้างต่างยุคสมัยกันคราที่พระธาตุพนมพังทลายลงมา อันถือเชื่อกันมาว่าส่วนเรือนธาตุเป็นงานเก่าแก่ตั้งแต่ครั้งแรกสร้าง ราวพุทธศตวรรษที่ 11-15 แต่ส่วนยอดเป็นงานสร้างต่อเติมขึ้นในภายหลัง ซึ่งยังไม่แน่ชัดว่าสร้างขึ้นในสมัยของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชหรือพระครูหลวงโพนสะเม็ก จึงจำเป็นที่จะต้องมีการตรวจสอบตามวิธีทางประวัติศาสตร์ศิลปะ เพื่อให้เกิดความกระจ่างชัดมากขึ้น โดยแบ่งออกเป็นส่วนฐาน ส่วนเรือนธาตุ และส่วนยอด ดังนี้

2.1 การตรวจสอบอายุสมัยของพระธาตุพนมจากส่วนฐาน

จากการศึกษารูปแบบส่วนฐานของพระธาตุพนมเพื่อตรวจสอบอายุสมัย พบว่ามีการสร้างซ่อมส่วนฐานถึง 4 ครั้งหลักๆ ได้แก่ ครั้งแรกสร้างก่ออิฐเป็นฐานเขียงซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น

⁴² วิโรฒ ศรีสุโร, ธาตุอีสาน (กรุงเทพฯ: บริษัท เมฆาเพรส จำกัด, 2539), 32. และใน สุรศักดิ์ศรีสำอาง, ลำดับกษัตริย์ลาว, 176-177.

⁴³ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, เจดีย์ พระพุทธรูป ฮูปแต้ม ลิม ศิลปะลาวและอีสาน, 89-91.

⁴⁴ อชิรัชญ์ ไชยพจน์พานิช, ศิลปะเวียดและจาม (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 163.

⁴⁵ ประภัสสร ชูวิเชียร, ศิลปะลาว (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 42-43.

กำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 13-16 ส่วนครั้งที่ 2 มีการก่ออิฐหุ้มเป็นรูปบัวคว่ำขนาดใหญ่ ปลายโค้งงุ้ม น่าจะบูรณะระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ 21 - ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ต่อมาในครั้งที่ 3 เสริมอิฐปรับให้บัวคว่ำกระดกงอนขึ้น พร้อมทั้งฝังถ้วยดินเผาทั้งชั้น สำหรับใส่น้ำมันตามไฟบริเวณชายบัวคว่ำเป็นระยะๆ คงบูรณะในสมัยพระเจ้าวรวงศาธรรมิกราช และครั้งที่ 4 ในคราวพระเทพรัตนโมลีเป็นเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร ได้เสริมแนวกำแพง แก้วชั้นในทับลงบนแนวฝังถ้วยดินเผา ก่อนที่พระธาตุพนมจะพังทลายลง กล่าวคือ

การขุดค้นทางโบราณคดีหลังจากพระธาตุพนมพังทลายลงมาในปี พ.ศ. 2518 ทำให้เห็นฐานรากขององค์พระธาตุมีการก่อหุ้มส่วนฐานหลายครั้ง สามารถแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนแรกด้านในสุดเป็นฐานอิฐหน้ากระดานซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น ซึ่ง 2 ชั้นแรกเป็นฐานหน้ากระดานไม่ฉาบปูน และชั้นที่ 3 บนสุดประกอบด้วยแถวแนวของรูปเทพนมสลักบนอิฐ ถัดออกมาเป็นงานซ่อมในส่วนที่ 2 มีการก่ออิฐหุ้มหน้ากระดานชั้นที่ 2-3 ด้วยบัวคว่ำปลายงุ้ม และส่วนที่ 3 มีการเติมอิฐหักและฉาบปูนบริเวณส่วนปลายของบัวคว่ำ เพื่อให้ปลายลาดยาวกระดกงอนขึ้นเล็กน้อย แล้วต่อจากปลายบัวคว่ำก็ทำเป็นชานฉาบปูนเหนืออิฐไว้หนา พร้อมทั้งฝังถ้วยดินเผาทั้งชั้นสำหรับใส่น้ำมันตามไฟเป็นระยะๆ ตลอดแนวฐาน ต่อมาครั้งเจ้าอาวาสพระเทพรัตนโมลีได้บูรณะต่อเติมกำแพงแก้วชั้นในทับลงบนแนวฝังถ้วยดินเผาดังกล่าว (ภาพที่ 20) นักวิชาการจึงนำมาตีความร่วมกับตำนานและประวัติองค์พระธาตุพนม ได้ข้อสันนิษฐานกันว่า ฐานหน้ากระดาน 3 ชั้นด้านในสุดคือฐานแรกสร้าง ต่อมาที่เห็นเป็นบัวคว่ำปลายงุ้มคงซ่อมในสมัยลาวล้านช้าง ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 - ต้นพุทธศตวรรษที่ 23 และส่วนปลายงอนของบัวคว่ำมาบูรณะปฏิสังขรณ์ในคราวพระครูวิโรจน์รัตโนบล พ.ศ. 2444⁴⁶

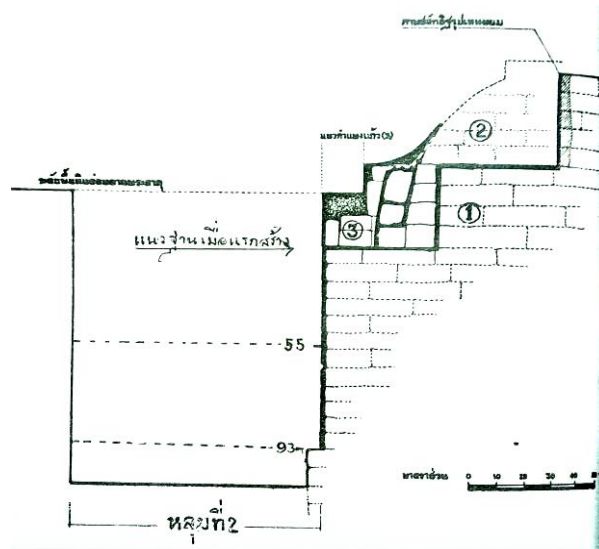
เมื่อทำการตรวจสอบพบว่าส่วนฐานอิฐแรกสร้างมีลักษณะเป็นฐานเชิงหรือฐานหน้ากระดานซ้อนกัน 3 ชั้น โดยชั้นแรกสูง 76 เซนติเมตร ถัดขึ้นมาชั้นที่ 2 สูง 30 เซนติเมตร และชั้นบนสุดประดับด้วยรูปเทพนมสลักอิฐ สูง 32 เซนติเมตรนี้⁴⁷ สามารถเทียบเคียงได้กับลักษณะของฐานบัววลัยในศิลปะทวารวดี ซึ่งมีนิยมประดับส่วนท้องไม้ที่แบ่งเป็นช่องๆ ด้วยประติมากรรมปูนปั้นรูปคนแคระแบก พบโดยทั่วไปในงานสถาปัตยกรรมสมัยทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทย โดยเฉพาะที่นครปฐม เมืองคูบัว และที่วัดนครโกษา เมืองลพบุรี เช่น ฐานบัววลัย เจดีย์เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี (ภาพที่ 21) ราวพุทธศตวรรษที่ 12-14⁴⁸ แต่ในส่วนของรายละเอียดนั้นแตกต่างกันออกไป คือไม่ปรากฏลวดบัวที่มีลักษณะโค้งมนอันเป็นเอกลักษณ์ของฐานบัววลัย จึงเชื่อว่่าน่าจะเป็นลักษณะ

⁴⁶ กรมศิลปากร, *จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522*, 104.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, 101-102.

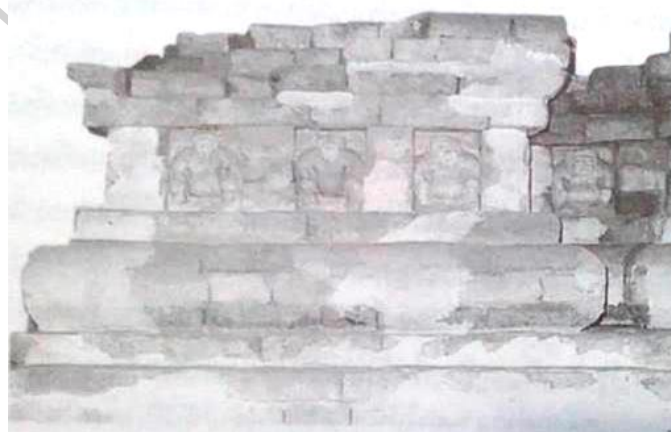
⁴⁸ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, *ศิลปะทวารวดี: วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย* (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2547), 129.

คลี่คลายไปจากงานช่างทวารวดีภาคกลาง โดยอาจจัดอยู่ในยุคถัดลงมาที่วัฒนธรรมทวารวดีภาคกลาง แพร่เข้ามาสู่พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือแล้ว ราวพุทธศตวรรษที่ 14-16 ทั้งนี้สอดคล้องคาบเกี่ยวกับการศึกษาระบบการก่อเรียงอิฐของพระธาตุพนม เมื่อเปรียบเทียบกับปราสาทขอมอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-15⁴⁹ จึงมีความเป็นไปได้ที่ฐานแรกสร้างมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 13-16

ภาพที่ 20 ส่วนฐานของพระธาตุพนม

ที่มา: กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522**, ภาคผนวก.

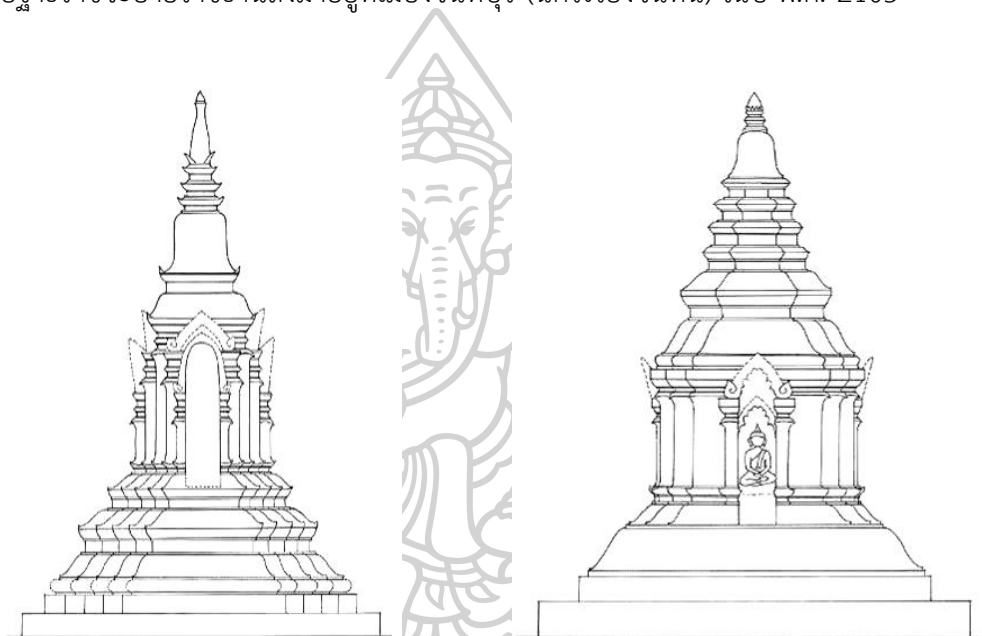

ภาพที่ 21 ฐานบัววลัย เจดีย์เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี

ที่มา: ศักดิ์ชัย สายสิงห์, **ศิลปะทวารวดี: วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย**, 111.

⁴⁹ อนุวิทย์ เจริญสุภกุล, “พระธาตุพนม การศึกษาระบบการก่อสร้าง”, 142-146.

ถัดออกมาจากฐานแรกสร้างเป็นงานซ่อมในส่วนที่ 2 มีการก่อหุ้มด้วยอิฐเป็นรูปบัวคว่ำขนาดใหญ่ที่บริเวณปลายโค้งงุ้ม ปิดทับฐานหน้ากระดานชั้นที่ 2-3 สูงประมาณ 60 เซนติเมตร จึงนับว่าเป็นบัวคว่ำที่มีขนาดใหญ่พอสมควร หากพิจารณาถึงประเด็นการให้ความสำคัญกับบัวคว่ำในส่วนฐานของเจดีย์ทรงปราสาทยอด ก็ชวนให้นึกถึงงานสถาปัตยกรรมในศิลปะล้านช้าง โดยพบตัวอย่างการประดับเฉพาะบัวคว่ำไว้บริเวณส่วนฐานของเจดีย์ทรงปราสาทยอดมาแล้วอย่างช้า ๓ พระธาตุบังพวน (ภาพที่ 22) พระรัตนฆรเจดีย์ (ภาพที่ 23) และอาคารอื่นๆ ภายในวัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ก่อนพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชจะย้ายราชธานีลงมาอยู่ที่เมืองจันทบุรี (นครเวียงจันทน์) ในปี พ.ศ. 2103⁵⁰

ภาพที่ 22 ลายเส้นพระธาตุบังพวน หนองคาย ภาพที่ 23 ลายเส้นพระรัตนฆรเจดีย์ หนองคาย

ฉะนั้น อาจกล่าวได้ว่านับตั้งแต่สมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชสืบมาบัวคว่ำเป็นที่นิยมประดับในส่วนฐานของเจดีย์และอาคารต่างๆ ของล้านช้างเป็นอย่างมาก พบทั้งที่ใช้เฉพาะบัวคว่ำและมักพบร่วมกับลูกแก้วที่ประดับอยู่ในตำแหน่งใต้บัวคว่ำหรือฐานบัว ซึ่งมีรากฐานมาจากศิลปะล้านนา จนกระทั่งมีกระแสวัฒนธรรมอยุธยาเข้ามา จึงมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบ โดยนำเอาขาสิงห์อันเป็นลักษณะเด่นของศิลปะอยุธยาแทนตำแหน่งของลูกแก้ว เรียกฐานลักษณะนี้ว่า “ฐานบัวเข่าพรหม” เป็นงานช่างที่นิยมมากในศิลปะล้านช้าง ภายหลังได้มีการดัดแปลงรูปแบบให้บัวคว่ำตั้งฉาก

⁵⁰ เกศินี ศรีวงศ์ษา, “เจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้าง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย : กรณีศึกษากลุ่มพระธาตุบังพวน” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552), 243-244.

ปลายตัวดงอนขึ้น แลดูเหมือนกับขาสิ่งห์ หรือขาสิ่งห์แบบล้านช้างนั่นเอง⁵¹ ดังปรากฏชัดเจนในเจดีย์สมัยต่อมา เป็นต้นว่า พระธาตุวัดเทพพลประดิษฐาราม ทั้งองค์เหนือ (ภาพที่ 24) และองค์ใต้ พระธาตุวัดนาก นครเวียงจันทน์ (ภาพที่ 25) ราวพุทธศตวรรษที่ 22 และพระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ (ภาพที่ 26) ราวพุทธศตวรรษที่ 23⁵² ดังนั้น งานบูรณะปฏิสังขรณ์ส่วนฐานของพระธาตุพนมในครั้งนี้น่าจะเกิดขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 - ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ตรงกับสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช เพราะยังเป็นลักษณะของบัวคว่ำอย่างแท้จริง ไม่มีการผสมผสานเอาลักษณะของขาสิ่งห์เข้าไปร่วมด้วย ทั้งนี้ส่วนฐานบัวคว่ำขนาดใหญ่ปลายโค้งงุ้มคงจะมีความสอดคล้องกับชั้นหลังคาของเรือนธาตุ หากเป็นเช่นนี้ก็อาจจะเชื่อมโยงได้กับรูปแบบของชั้นหลังคาบัวคว่ำที่ปรากฏในปี พ.ศ. 2410 (ภาพที่ 27)

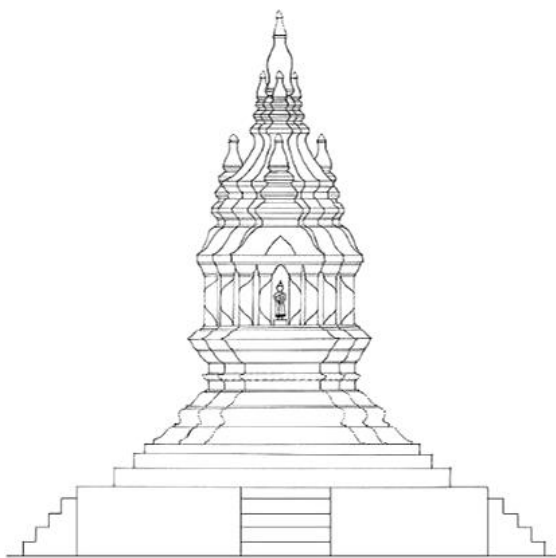
ภาพที่ 24 ลายเส้นพระธาตุวัดเทพพลองค์เหนือ
หนองคาย

ภาพที่ 25 พระธาตุวัดนาก
เวียงจันทน์

⁵¹ เกศินี ศรีวงศ์ษา, “ฐานบัวเข้าพรม” เอกลักษณะของศิลปะล้านช้าง: ความสัมพันธ์โยงโยล้านช้าง ล้านนา และอยุธยา,” วารสารดำรงวิชาการ 9, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2553): 200-221.

⁵² เกศินี ศรีวงศ์ษา, “เจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้าง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย : กรณีศึกษากลุ่มพระธาตุบังพวน”, 245-246.

ภาพที่ 26 ลายเส้นพระธาตุหนองสามหมื่น
ชัยภูมิ

ภาพที่ 27 พระธาตุพนม พ.ศ. 2410
ที่มา: ท่านคำ จำปาแก้วมณี, “ประวัติพระธาตุพนม ฉบับภาษาลาว”, 140.

นอกจากนี้ การบูรณะปฏิสังขรณ์ส่วนฐานของพระธาตุพนมในครั้งที่ 3 คือ การเติมอิฐหักและฉาบปูนบริเวณส่วนปลายของบัวคว่ำ เพื่อให้ปลายลาดยาวกระดกงอนขึ้นเล็กน้อย แล้วต่อจากปลายบัวคว่ำเป็นชานฉาบปูนเหนืออิฐไว้หนา พร้อมทั้งฝังถั่วดินเผาทั้งสี่ด้านสำหรับใส่น้ำมันตามไฟเป็นระยะๆ ตลอดแนวของฐาน ชวนไ้หนาเชื่อว่าเป็นงานบูรณะสมัยพระเจ้าวรวงศาทรามหาราช (พ.ศ. 2141-2167) ดังที่พบหลักฐานจารึก พ.ศ. 2157 กล่าวถึง พระยาหลวงนครพิชิตราชธานี (ศรีโคตรบองเจ้า) พร้อมทั้งพระยาเสนามนตรีทั้งหลายร่วมกันบูรณะพระธาตุพนม โดย “...มาเล็ก (ยกยกก่อ) แปะดินพระมหาธาตุเจ้า แลถั่วชะทวย คาคธาตุทั้ง 4 ด้าน...”⁵³ บ่งบอกถึงงานบูรณะส่วนฐานของพระธาตุพนม ซึ่งได้ก่อสร้างโดยใช้ปูนสอและประดับตกแต่งทั้ง 4 ด้าน อันสอดคล้องกับหลักฐานทางโบราณคดี และการทำบัวคว่ำปลายกระดกงอนก็อธิบายได้ว่านับตั้งแต่สมัยของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชลงมาเริ่มนิยมฐานบัวงอนแล้ว⁵⁴ จึงไม่แปลกหากงานซ่อมสร้างครั้งนี้จะใช้รูปแบบดังกล่าว

⁵³ ธวัช ปุณฺณทก, *ศิลาจารึกอีสานสมัยไทย-ลาว : ศึกษาทางด้านอักษรวิทยาและประวัติศาสตร์อีสาน* (กรุงเทพฯ: คุณพินอักษรกิจ, 2529), 306-307.

⁵⁴ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ฐานบัวงอน” กับความสัมพันธ์ด้านศิลปกรรมระหว่างล้านนา กับ ล้านช้าง, *ศิลปวัฒนธรรม* 22, 4 (กุมภาพันธ์ 2544): 76-78.

ภาพที่ 28 พระธาตุพนม พ.ศ. 2432

ที่มา: พระธาตุพนมองค์เก่า, เข้าถึงเมื่อ 2 เมษายน

2558, เข้าถึงได้จาก <http://pantip.com/topic/32651434>

ภาพที่ 29 พระธาตุพนม พ.ศ. 2449

ที่มา: พระธาตุพนมองค์เก่า, เข้าถึงเมื่อ 2 เมษายน

2558, เข้าถึงได้จาก <http://pantip.com/topic/32651434>

หลังจากนั้นพระธาตุพนมได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์อยู่บ่อยครั้ง เพราะเป็นศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ที่มีผู้คนแถบลุ่มแม่น้ำโขงเคารพบูชาสืบต่อมาในหลายยุคหลายสมัย โดยครั้งสำคัญมักซ่อมสร้างในส่วนยอด (ซึ่งจะกล่าวถึงลำดับต่อไป) อีกทั้งยังสังเกตเห็นพระธาตุพนมจากภาพถ่ายเก่าในช่วงปี พ.ศ. 2410-2432 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 (ภาพที่ 27-28) มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบตั้งแต่ชั้นหลังคาบัวว่าขึ้นไป ซึ่งอาจได้รับแรงบันดาลใจลักษณะบัวคว่ำมาจากส่วนฐาน แล้วสมัยพระครูวิโรจน์รัตโนบล พ.ศ. 2444 (ภาพที่ 29) ก็พบหลักฐานทางด้านจารึกระบุชัดเจนว่ามีการโบกปูนตั้งแต่ยอดถึงพื้นและกำแพงที่ชำรุดต่างๆ⁵⁵ ตามรูปแบบเดิม และสุดท้ายเจ้าอาวาสพระเทพรัตนโมลีก็ได้บูรณะส่วนฐาน โดยต่อเติมกำแพงแก้วชั้นในทับลงบนแนวฝังถ้วยดินเผา⁵⁶ ก่อนที่พระธาตุพนมจะล้มลงในปี พ.ศ. 2518 และก่อขึ้นใหม่ทั้งองค์

⁵⁵ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522, 31-32.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, 104.

2.2 การตรวจสอบอายุสมัยของพระธาตุพนมจากส่วนเรือนธาตุ

จากการศึกษารูปแบบส่วนเรือนธาตุของพระธาตุพนมเพื่อตรวจสอบการกำหนดอายุสมัย พบว่ามีการสร้างซ่อมส่วนเรือนธาตุถึง 4 ครั้งหลักๆ ได้แก่ ครั้งแรกสร้างอาจได้รับแรงบันดาลใจมาจากศิลปะขอมและศิลปะจาม แล้วปรับเปลี่ยนให้เป็นเอกลักษณ์เฉพาะแห่ง จึงกำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 เพราะเรือนธาตุชั้นแรกทำเสาหลอกประจํามุมเซาะร่องประดับลวดลายคล้ายศิลปะจามแบบฮัวหลาย แต่ต่างกันตรงที่พระธาตุพนมได้ปรับเปลี่ยนพื้นที่ประดับลวดลายเกือบจะเต็มเสา ประกอบกับเรือนธาตุชั้นที่ 2 ยึดสูงกว่าเรือนชั้นซ้อนของศิลปะจาม แลดูออกไปทางศิลปะขอมแบบไพรกเมงมากกว่า รวมทั้งการประดับตกแต่งลวดลายในช่วงแรกเกี่ยวข้องเชื่อมโยงได้กับศิลปะขอมแบบไพรกเมง โดยเห็นได้อย่างชัดเจนจากการจัดลายกระหนกผักกูดผูกเข้าเป็นลายก้านขดที่ไม่มีวงแหวน และที่สำคัญงานประดับตัวเรือนธาตุโดยภาพรวมก็ไม่เหมือนกับศิลปะอื่นใดมาก่อน จึงจัดอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาเทคนิคการก่อเรียงอิฐและการเข้ากรอบประตูหินของนักวิชาการ

ส่วนครั้งที่ 2 พบตัวอย่างการบูรณะปฏิสังขรณ์ส่วนเรือนธาตุของพระธาตุพนมด้วยการสลักลายวงแหวนรูปดอกไม้มิเกสรในลายก้านขด ประดับเสาหลอกประจํามุมบนผนังเรือนธาตุด้านทิศตะวันตกฝั่งซ้าย ซึ่งเห็นสัมพันธ์กับงานช่างขอมในศิลปะแบบพระโคจนกระทั่งถึงศิลปะแบบบาแคง ทำให้จัดเป็นงานบูรณะในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-16 ต่อมาในครั้งที่ 3 ปรากฏงานประดับลายดอกกัลลภกับแบบกึ่งประดิษฐ์ไว้ปลายลายก้านขด ประดับเสาหลอกประจํามุมบนผนังเรือนธาตุด้านทิศเหนือ สามารถเทียบเคียงได้กับศิลปะอยุธยาตอนกลาง อันบ่งบอกได้ถึง การซ่อมแซมครั้งใหญ่ในราวพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ซึ่งตรงกับสมัยพระเจ้าโพธิสารราชและพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช และครั้งที่ 4 ระหว่างปี พ.ศ. 2410-2432 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 ปรากฏงานบูรณะโดยโอบกปูนทับในส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2 ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ตามตำนานอุรังคธาตุได้กล่าวถึงการสร้างส่วนของเรือนธาตุเอาไว้ 2 ครั้ง โดยครั้งแรกเป็นการก่อเรือนธาตุชั้นที่ 1 และอีกครั้งเป็นการก่อเรือนธาตุชั้นที่ 2 ซึ่งตรงตามรูปแบบศิลปกรรมของพระธาตุพนมที่มีส่วนของเรือนธาตุซ้อนกัน 2 ชั้น (ภาพที่ 30) กล่าวคือ ครั้งแรกพระยาทั้งห้าก่อเรือนธาตุชั้นแรกมีฝาละมีเป็นส่วนยอด โดยปั้นดินดิบก่อเป็นพระธาตุแล้วเอาไฟเผา พอแล้วเสร็จเทวดาก็ลงมาสลักลวดลาย โดยทิศตะวันออกสลักรูปพระยาติโคตรบุรทรงม้าพลาหก รูปพระยาสุวรรณภิงคารทรงม้าอาชาไนย เสด็จไปทางอากาศ รูปพระยาจุลณีพรหมทัตทรงช้าง รูปราชบุตรทรงม้า และรูปเสนาอำมาตย์ท่ามกลางลายดอกไม้ม ส่วนทิศใต้สลักรูปพระยาอินทปัฐนครทรงช้าง รูปพระอนุชาทรงม้า รูปเสนาอำมาตย์และบริวารท่ามกลางลายดอกไม้ม ด้านทิศตะวันตก สลักรูปพระยาคำแดงทรงช้าง รูปเสนาอำมาตย์ขี่ม้า รูปบริวารท่ามกลางลายดอกไม้มทวารวดี และด้านทิศเหนือสลักรูปพระยานันทเสนทรงช้าง รูปพระอนุชาทรงม้า รูปบริวารท่ามกลางลายดอกไม้ม ส่วนรูปพระยาสุวรรณ-

ภิงคารสลักไว้ทุกด้าน แล้วส่วนยอดสลักรูปสี่สุนันทเทวบุตร สีมหามายาเทวบุตร และวิสาขาเทวบุตร ซึ่งเป็นเทวดาผู้สลักกลดลลาย รวมไปถึงประดับตกแต่งภายในจนเสร็จสรรพ และครั้งพระยาสุมิตตธรรมสร้างส่วนเรือนธาตุของพระธาตุพนมต่อขึ้นไปเป็นชั้นที่ 2 พระยาปุตตจุลณีพรหมทัตและพระยาจุลอินทปัฐนครก็เอาพระธาตุหินยอดกุฎีเพ็กขึ้นไปตั้ง⁵⁷ ทำให้เกิดประเด็นข้อสงสัยเกี่ยวกับส่วนเรือนธาตุอยู่หลายประการ สามารถแบ่งออกเป็นประเด็นหลักๆ ดังนี้

ภาพที่ 30 ส่วนเรือนธาตุชั้นกัน 2 ชั้นของพระธาตุพนม

2.2.1 ประเด็นวัสดุและเทคนิคในการก่อเรือนธาตุ

เมื่อพิจารณาถึงวัสดุที่ใช้ก่อพระธาตุพนม ตามตำนานอุรังคธาตุที่มีการก่อองค์พระธาตุหลังจากพระธาตุนารายณ์เจงเวงและพระธาตุกุฎีเพ็ก แล้วคิดจะเอาหินจากพระธาตุกุฎีเพ็กมาก่อ แต่พระมหากัสสปเถระเจ้าห้ามเอาไว้ เพราะเห็นว่าก่อไม่แล้วเสร็จ ไม่เป็นมงคล จึงได้ใช้ดินดิบก่อเป็นพระธาตุแล้วเอาไฟเผากลายเป็นเรือนธาตุอิฐชั้นที่ 1 รองรับยอดหินรูปฝ่าละมัย หลังจากนั้นได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบโดยก่อต่อเติมขึ้นไปเป็นเรือนธาตุชั้นที่ 2 ส่วนยอดเป็นเรือนชั้นหินจากกุฎีเพ็ก แสดงให้เห็นถึงวัสดุที่ใช้ก่อพระธาตุพนมตั้งแต่ส่วนฐานไปจนถึงเรือนธาตุชั้นที่ 2 ใช้อิฐ และส่วนยอดใช้หิน

ทั้งนี้การตั้งเอาพระธาตุนารายณ์เจงเวงและพระธาตุกุฎีเพ็กมามีบทบาทสำคัญในตำนาน คงมีวัตถุประสงค์ทำให้พระธาตุพนมเมื่อครั้งแรกสร้างเก่าแก่ร่วมสมัยกัน แต่การกำหนดอายุระหว่างเหตุการณ์ในตำนานกับงานศิลปกรรมกลับขัดแย้งกัน กล่าวคือ การสร้างพระธาตุพนมเพื่อ

⁵⁷ วิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, **อุรังคธาตุ: ตำนานพระธาตุพนม**, 33-44 และ 101-104.

บรรจุพระอุรังคธาตุในตำนานเริ่มขึ้นหลังจากพระพุทธเจ้านิพพาน 8 ปี⁵⁸ แต่พระธาตุนารายณ์-เจงเวงและพระธาตุภูเพ็กถูกกำหนดอายุทางศิลปกรรมอยู่ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 16 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 17⁵⁹ อีกทั้งน่าสนใจว่าวัสดุที่ใช้ก่อพระธาตุทั้งสองกับพระธาตุนมแตกต่างกัน ทว่าผู้แต่งตำนานได้อธิบายถึงการใช้วัสดุต่างกันด้วยเหตุผลทางความเชื่อ จึงถือเป็นทางออกสำหรับคลายข้อสงสัยในประเด็นของการใช้วัสดุแตกต่างกันได้

ภาพที่ 31 การก่อเรียงอิฐ เรือนธาตุ
พระธาตุนม

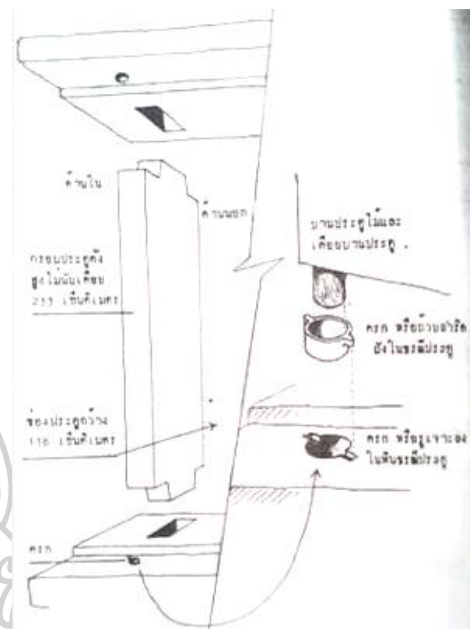
ภาพที่ 32 การก่ออิฐของปราสาทเนินกู่
ที่มา: อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, “พระธาตุนม การศึกษา
ระบบการก่อสร้าง”, 144.

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาตรวจสอบเทคนิคการก่ออิฐพระธาตุนมของ อนุวิทย์ เจริญศุภกุล ได้ให้ความกระจ่างชัดแล้วว่า พระธาตุนมไม่ได้ก่อดินดิบแล้วเผาทั้งอาคารตามที่ปรากฏในตำนาน เพราะถ้าสุ่มไฟเผาองค์พระธาตุตามตำนาน ผนังอิฐก็คงจะสุกภายนอกทั้งแผงและแกนในของผนังทั้งแผงยังดิบอยู่ ทว่าอิฐของพระธาตุนมกลับมีภายนอกของอิฐแต่ละก้อนสุกและไส้ในของอิฐแต่ละก้อนยังดิบอยู่ จึงเป็นการเผาอิฐแต่ละก้อนให้สุกก่อนนำมาใช้ก่อสร้าง รวมทั้งได้พิจารณาเทคนิคการก่ออิฐของปราสาทขอมแล้วเห็นว่า ช่างขอมใช้เทคนิคการก่ออิฐสอดดินบางๆ แล้วมีการขัดอิฐทุกด้านจนแนบสนิท ทำให้แลดูคล้ายกับว่าไม่ใช้น้ำยาประสานเลย และลักษณะการก่อเรียงอิฐในส่วนเรือนธาตุของพระธาตุนม (ภาพที่ 31) สามารถเทียบเคียงได้กับปราสาทขอมกลุ่มที่มี

⁵⁸ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, บทนำเสนอ ใน วิทยาลัยครุมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, *อุรังคธาตุ: ตำนานพระธาตุนม*, (7)-(8).

⁵⁹ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, *ปราสาทขอมในดินแดนไทย: ความเป็นมาและข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ ศิลปะ* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2548), 127-129.

ช่วงอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 13-15 เช่น ปราสาทเนินกู่ (ภาพที่ 32) และปราสาทเมืองแขก จังหวัดนครราชสีมา จึงกำหนดอายุอยู่ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้⁶⁰

ภาพที่ 33 กรอบประตูหินทรายของพระธาตุพนม (ด้านทิศตะวันออก)

ที่มา: กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการณ์บูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522, ภาพถ่ายที่ 4.

ภาพที่ 34 การเข้าหินกรอบประตูของพระธาตุพนม (ด้านทิศตะวันออก)

ที่มา: กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการณ์บูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522, ภาพลายเส้นที่ 4.

อนึ่งจากร่องรอยหลักฐานคร่าวที่พระธาตุพนมพังทลายลงมา ปรากฏกรอบประตูหินทรายชำรุดด้านทิศตะวันออก (ภาพที่ 33) ขนาดโดยประมาณ กว้าง 116 เซนติเมตร สูง 233 เซนติเมตร ด้วยเทคนิคการเข้าหินกรอบประตูเป็นเดือยสี่เหลี่ยมของกรอบตั้งหัวท้าย สอดเข้าช่องสี่เหลี่ยมของกรอบประตูบนและธรณีประตู มีลักษณะเหมือนกับที่ปราสาทภูมิโปน จังหวัดสุรินทร์ และปราสาทอิฐบริเวณระเบียงคดของปราสาทพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ และการฝังเดือยบานประตูไม้ที่เปิด-ปิดได้ เจาะช่องกลมสำหรับเดือยบนของบานประตู ส่วนธรณีประตูทำเป็นรูปกลมที่มีร่องข้างๆ รูสำหรับใส่ส่วนประกอบรูปร่างคล้ายถ้วยที่มีหูจับด้านข้าง ทำด้วยสำริด หรือเรียกว่า “ครก”

⁶⁰ ดูการกำหนดอายุระบบเรียงอิฐของพระธาตุพนมใน อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, “พระธาตุพนม การศึกษาระบบการก่อสร้าง”, 142-146.

(ภาพที่ 34) เหมือนกับที่พบในปราสาทพนมวัน จังหวัดนครราชสีมา จึงกำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 13-15⁶¹ ซึ่งสอดคล้องกับการกำหนดอายุเทคนิคการก่อเรียงอิฐในข้างต้น

ฉะนั้น ด้วยเทคนิคในการก่ออิฐและการเข้าหินกรอบประตูของพระธาตุพนมดังกล่าว อาจกำหนดอายุพระธาตุพนมอย่างคร่าวๆ อยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 13-15 เก่าแก่ไปกว่าพระธาตุนารายณ์เจงเวงและพระธาตุกุเพ็กที่อ้างถึงในตำนานอุรังคธาตุ ซึ่งกำหนดอยู่ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 16 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 17 แสดงให้เห็นว่าหลักฐานงานศิลปกรรมไม่เป็นไปตามตำนานที่เล่าขานสืบต่อกันมา

2.2.2 ประเด็นรูปแบบของเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น

ในตำนานอุรังคธาตุกล่าวถึงการสร้างส่วนเรือนธาตุเอาไว้ 2 ครั้ง คือ ครั้งแรกจากการประดิษฐานพระอุรังคธาตุได้สร้างส่วนเรือนธาตุชั้นแรกด้วยอิฐและหลังคาคลุมด้วยหินเอาไว้ และอีกครั้งในการสถาปนาพระอุรังคธาตุ มีการบูรณะต่อเติมเหนือส่วนเรือนธาตุชั้นแรกขึ้นไป โดยก่อเรือนธาตุชั้นที่ 2 ด้วยอิฐ และเรือนชั้นรองรับยอดทำด้วยหิน จึงมีรูปลักษณะเสมือนเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น (ภาพที่ 35)

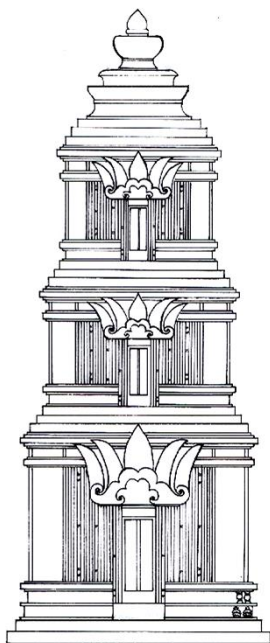
จากการศึกษาโครงสร้างทางสถาปัตยกรรมกลับพบว่า เรือนธาตุชั้นแรกและชั้นที่ 2 เป็นงานสร้างในคราวเดียวกัน เพราะหลักฐานศิลปกรรมปรากฏผนังเรือนธาตุชั้นที่ 2 ใช้อิฐถือปูนก่อหุ้มครอบแกนในที่เป็นอิฐสอดิน⁶² ซึ่งเป็นเทคนิคเช่นเดียวกันกับการก่อเรือนธาตุชั้นแรก แสดงให้เห็นว่ามีการบูรณะเรือนธาตุชั้นที่ 2 โดยก่ออิฐถือปูนหุ้มครอบของเดิม นั่นหมายความว่าแรกเริ่มพระธาตุพนมมีส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2 อยู่ก่อนแล้ว ฉะนั้นเรื่องราวการก่อสร้างองค์พระธาตุตามตำนานอุรังคธาตุจึงไม่ตรงกับหลักฐานงานศิลปกรรม เนื่องด้วยหากก่อครอบองค์พระธาตุครั้งประดิษฐานในคราวสถาปนาตามตำนาน ส่วนที่อยู่เหนือเรือนธาตุชั้นแรกขึ้นไปซึ่งเป็นแกนในก็ต้องพบวัสดุเป็นหินมิใช่อิฐสอดินดังที่ปรากฏหลักฐานนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม การก่อเรือนธาตุด้วยอิฐซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไปนี้ ชวนให้นึกถึงปราสาทขอมและจามมิใช่น้อย แต่การประดับเสาหลอกประจํามุมของเรือนธาตุชั้นแรกที่เขาะร่องกลางเสาและตกแต่งด้วยลวดลาย (ภาพที่ 36) เป็นระเบียบที่คล้ายคลึงกับปราสาทจาม สอดคล้องกับแนวคิดของนักวิชาการหลายคน ซึ่งบางท่านเชื่อว่าน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะจาม ราวพุทธ

⁶¹ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการณํบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนม ธรรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522, 105-106.

⁶² เรื่องเดียวกัน, 106 และภาพลายเส้นที่ 5.

ศตวรรษที่ 15⁶³ และบางท่านก็ระบุชัดเจนว่าลักษณะดังกล่าวคล้ายคลึงกับศิลปะจามแบบฮ่วหล่าย
ราวพุทธศตวรรษที่ 14⁶⁴ (ภาพที่ 37)

ภาพที่ 35 รูปทรงสันนิษฐานของพระธาตุ
พนมครวฐาปนาพระอูรังครธาตุ

ภาพที่ 36 ส่วนเรือนธาตุซ้อนกัน 2 ชั้น
พระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน

ส่วนในรายละเอียดขององค์ประกอบต่างๆ แตกต่างกันไป เป็นต้นว่า การประดับลวดลายของเสาหลอกประจํามุมของศิลปะจามไม่ได้สลักเต็มพื้นที่เหมือนของพระธาตุพนม รวมทั้งเรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุพนมซึ่งคงบูรณะตามรูปแบบเดิมโดยล้อกับเรือนธาตุชั้นแรก มีลักษณะยี่ตสูงมากกว่าชั้นวิมานของศิลปะขอมและศิลปะจาม ชี้ชวนให้น่าเชื่อว่าเป็นเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน ดังพบตัวอย่างปราสาทอิฐของศิลปะขอมในดินแดนไทยมาแล้ว เช่น ปราสาทภูมิลโปน จังหวัดสุรินทร์ (ภาพที่ 38) สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 13 ตรงกับศิลปะไพรกเมง⁶⁵ แต่ก็มีรายละเอียดแตกต่างกันออกไป ประกอบกับตัวเรือนธาตุของพระธาตุพนมทุกด้าน (ถัดจากเสาหลอกประจํามุมเข้ามา) เสาะร่องประดับเสากลมที่มีลายอุบะห้อย ซึ่งเทียบได้กับศิลปะขอมแบบไพรกเมง

⁶³ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, เจตีย์ พระพุทธรูป ฮูปแต้ม ลิม ศิลปะลาวและอีสาน, 89-91.

⁶⁴ อชิรัชญ์ ไชยพจน์พานิช, ศิลปะเวียดและจาม, 163.

⁶⁵ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะลพบุรี, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557). พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล 29 มิถุนายน 2557), 5.

ราวพุทธศตวรรษที่ 13 ลงมา⁶⁶ ทว่าการประดับเสากลมสลัแบนวลดลายพรรณพฤกษาตามแนวตั้งตลอดทั้งองค์ไม่ปรากฏในศิลปะใดมาก่อน จึงอาจเป็นไปได้ว่าเรือนธาตุของพระธาตุพนมได้รับแรงบันดาลใจทั้งจากศิลปะขอมและศิลปะจาม แล้วปรับเปลี่ยนรูปแบบให้มีเอกลักษณ์เฉพาะ จึงไม่น่าจะเก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 13-14 ทั้งนี้จำเป็นที่จะต้องตรวจสอบอายุสมัยของลวดลายที่ปรากฏในส่วนอื่นๆ ของเรือนธาตุร่วมด้วย ดังจะกล่าวถึงในลำดับถัดไป

ภาพที่ 37 ปราสาทของศิลปะขอมแบบฮั้วหล่าย

ที่มา: กวีญ ตั้งจรัสวงศ์

ภาพที่ 38 ปราสาทภูมิโปน สุรินทร์

ที่มา: กวีญ ตั้งจรัสวงศ์

นอกจากนี้ การบูรณะปฏิสังขรณ์ในส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2 โดยก่ออิฐถือปูนครอบทับของเดิมที่เป็นงานก่ออิฐสอดดิน เห็นสอดคล้องว่าต่อเติมในช่วงล้านช้าง⁶⁷ น่าจะครั้งสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 เพราะตามตำนานอุรังคธาตุพระองค์ได้บูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม⁶⁸ ซึ่งวิธีการก่อสร้างที่นิยมในยุคของพระองค์คือ

⁶⁶ ศรีศักร วัลลิโภดม, “ตำนานอุรังคธาตุกับความคิดคำนึงทางโบราณคดี”, 124.

⁶⁷ กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนม วมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522**, 106 และภาพหลายเส้นที่ 5. การก่อสร้างด้วยอิฐสอดปูนเป็นงานช่างตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา ใน ประยูร อุลุชาฎะ [น. ณ ปากน้ำ], “ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับศิลปะที่พระธาตุพนม”, 133. ซึ่งอยู่ยงอยู่ร่วมสมัยกับล้านช้าง

⁶⁸ วิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, **อุรังคธาตุ: ตำนานพระธาตุพนม**, 108.

การก่อเจดีย์โลมเจดีย์องค์เดิม ทำให้สันนิษฐานว่าพระองค์น่าจะก่อครอบพระธาตุพนมองค์เดิม นับตั้งแต่เรือนธาตุชั้นที่ 2 ขึ้นไปจนถึงส่วนยอดบัวเหลี่ยม ต่อมาในช่วงของพระครูหลวงโพนสะเม็กก็มีการบูรณะเหนือส่วนเรือนธาตุขึ้นไปอีกครั้ง⁶⁹ ฉะนั้น จึงมีความเป็นไปได้ที่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชได้ซ่อมสร้างส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2 เพื่อประดับยอดบัวเหลี่ยม ดังจะกล่าวถึงในส่วนความเป็นมาของยอดบัวเหลี่ยมที่พระธาตุพนม

อนึ่ง เมื่อศึกษาเปรียบเทียบภาพถ่ายเก่าของพระธาตุพนมที่ถ่ายเอาไว้ระหว่างปี พ.ศ. 2410 กับปี พ.ศ. 2432 ซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2411-2453) พบว่าได้มีการเปลี่ยนแปลงในส่วนของเรือนธาตุชั้นที่ 2 ขึ้นไป โดยสังเกตได้จากชั้นหลังคาที่เป็นบัวคว่ำในแต่ละชั้น เรือนธาตุของพระธาตุพนมปี พ.ศ. 2410 มีขนาดใหญ่และลักษณะโค้งงุ้ม ส่วนชั้นหลังคาบัวคว่ำที่ปรากฏในภาพถ่ายเก่าปี พ.ศ. 2432 ปลายกระดงอนขึ้น นอกเหนือไปจากนี้ยังลดขนาดชั้นหลังคาบัวคว่ำของเรือนธาตุชั้นแรก เพื่อเพิ่มพื้นที่ขององค์เรือนธาตุชั้นที่ 2 และคงมีการฉาบด้วยปูน เพราะแลเห็นวัสดุที่ใช้มีพื้นผิวเรียบต่างจากเรือนธาตุชั้นแรก จึงอาจเป็นไปได้ว่ามีการบูรณะส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2 ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ด้วย (พ.ศ. 2410-2432) รวมไปถึงส่วนที่อยู่เหนือขึ้นไป ดังจะกล่าวถึงในส่วนยอด

ฉะนั้น พระธาตุพนมคงมีส่วนเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้นก่อนจะได้รับการบูรณะในยุคหลัง โดยครั้งแรกสร้างส่วนเรือนธาตุชั้นแรกทำเสาหลอกประจำมุมเขาร่องประดับลวดลายคล้ายศิลปะจามแบบฮัวหล่าย แต่ต่างกันด้วยพระธาตุพนมประดับลวดลายเกือบจะเต็มเสา และมีเอกลักษณ์โดดเด่นเฉพาะด้วยการประดับลวดลายตามแนวตั้งตลอดทั้งองค์ ประกอบกับเรือนธาตุชั้นที่ 2 ยืดยาวกว่าเรือนชั้นซ้อนของศิลปะจาม แลออกไปทางศิลปะขอมแบบไพรกเมง จึงกำหนดอายุไม่น่าจะเก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 13-14 ต่อมาได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์โดยก่ออิฐถือปูนครอบทับในส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2 เชื่อว่าเป็นงานในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 - ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 อีกทั้งยังพบว่ามีการซ่อมแซมในช่วงปี พ.ศ. 2410-2432 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 โดยมีการปรับเปลี่ยนชั้นหลังคาบัวคว่ำ

2.2.3 ประเด็นงานประดับส่วนเรือนธาตุ

จากการศึกษาในข้างต้นแสดงให้เห็นว่า พระธาตุพนมมีการบูรณะปฏิสังขรณ์หลายครั้งหลายคราด้วยกัน หลักฐานสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่จะช่วยในเรื่องของการตรวจสอบอายุสมัยการสร้างซ่อมในแต่ละยุคได้ก็คือ ลวดลายประดับองค์พระธาตุ ถึงแม้นักวิชาการเชื่อกันว่าในส่วนเรือนธาตุชั้นแรกมีความเก่าแก่ตั้งแต่ครั้งแรกสร้าง เพราะบูรณะก็ครั้งก็คราไม่มีใครแต่ต้องพอกทับใน

⁶⁹ วุชรินทร์ พุ่มพงษ์แพทย์, “ข้อมูลใหม่ที่ได้จากจารึกในพระธาตุพนม”, 135-136.

ส่วนนี้⁷⁰ แต่บางท่านเห็นว่ามีการบูรณะซ่อมแซมหรือสร้างเพิ่มในสมัยหลังลงมาถึงสมัยล้านช้าง⁷¹ และบางท่านก็ถือเชื่อตามตำนานอุรังคธาตุ จึงตีความว่ารูปแบบที่แตกต่างของพระธาตุแต่ละด้านนี้เป็นฝีมือต่างสกุลช่างต่างแคว้นแต่อยู่ในช่วงเวลาเดียวกัน⁷² ฉะนั้น เพื่อให้เกิดความกระจ่างชัดในประเด็นดังกล่าวมากขึ้น จึงได้ตรวจสอบหาความเป็นมาของลวดลายประดับบริเวณเรือนธาตุชั้นแรก เป็นต้นว่า ลายก้านขด และลายดอกกาละกับหรือลายดอกโบทัน⁷³ กล่าวคือ

2.2.3.1 ลายก้านขด

ลายก้านขด คือ ลายที่มีก้านม้วนขดเป็นรูปก้นหอยเรียงต่อเนื่องกัน ปรากฏประดับบนเสาหลอกประจํามุมเรือนธาตุชั้นแรกของพระธาตุพนม นักวิชาการเชื่อว่าลายกระหนกผักกูดที่ผูกเป็นลายก้านขดสลักอิฐนี้ น่าจะมีความเก่าแก่ไปจนถึงสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 11-17⁷⁴ แต่ไม่ได้กล่าวถึงเหตุผลประการใด จึงได้ตรวจสอบหาข้อเท็จจริงในประเด็นนี้

ลายก้านขดที่เกิดจากการผูกลายกระหนกของพระธาตุพนมมีอยู่ 2 ลักษณะ ได้แก่ ลายก้านขดแบบเครือเดี่ยวและเครือคู่⁷⁵ กล่าวคือ แบบแรกเป็นลายก้านขดแบบเครือเดี่ยว ปรากฏเด่นชัดอยู่ทางทิศเหนือ (ภาพที่ 39) ทิศใต้ (ภาพที่ 40) และทิศตะวันตกฝั่งซ้าย (ภาพที่ 41) โดยทางทิศเหนือเป็นลายพรรณพฤกษากิ่งประติษฐ์ซึ่งนำเอาลายกระหนกรวมเข้ากับลายใบไม้ดอกไม้ แทรกอยู่ในก้านที่เห็นชัดเจน ขมวดม้วนออกปลายก้านเป็นรูปดอกกาละกับ ทางทิศใต้ ออกลายโดยผูกลายกระหนกเป็นก้าน ขมวดม้วนออกปลายเป็นกระหนก และทางทิศตะวันตกฝั่งซ้าย ได้ผูกลายกระหนกเป็นก้านขมวดม้วน ก่อนออกปลายมีวงแหวนรูปดอกไม้มัดพุ่มกระหนก ลายแต่ละด้านเป็นเครือเดี่ยวม้วนเข้าม้วนออก ยกเว้นทางทิศใต้ทำม้วนเข้าและม้วนเข้า ซึ่งอาจจะเกี่ยวข้องกับงานบูรณะ ส่วนแบบที่ 2 เป็นลายก้านขดแบบเครือคู่ ปรากฏอยู่ทางทิศตะวันออก (ภาพที่ 42) และทิศตะวันตกฝั่งขวา (ภาพที่ 43) ก้านเกิดจากการผูกลายกระหนก จึงแทบจะดูไม่ออกว่าเป็นก้าน แต่

⁷⁰ ประยูร อุลุชาฎะ [น. ณ ปากน้ำ], “ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับศิลปะที่พระธาตุพนม”, 133.

⁷¹ ศรีศักร วัลลิโภดม, “ตำนานอุรังคธาตุกับความคิดคำนึงทางโบราณคดี”, 124.

⁷² แต่ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ภาพในซุ้มประตูเป็นฝีมือสกุลช่างเดียวกันหมด ดูใน อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, “พระธาตุพนม”, 13-14.

⁷³ “ลายดอกกาละกับ” เรียกในงานช่างศิลปะลาวและอีสาน “ลายดอกโบทัน” เรียกในงานช่างศิลปะไทย คำอธิบายเพิ่มเติมใน ศักดิ์ชัย สายสิงห์, เจตีย์ พระพุทธรูป อุบัติ่ม ลิม ศิลปะลาวและอีสาน, 123 และ 293.

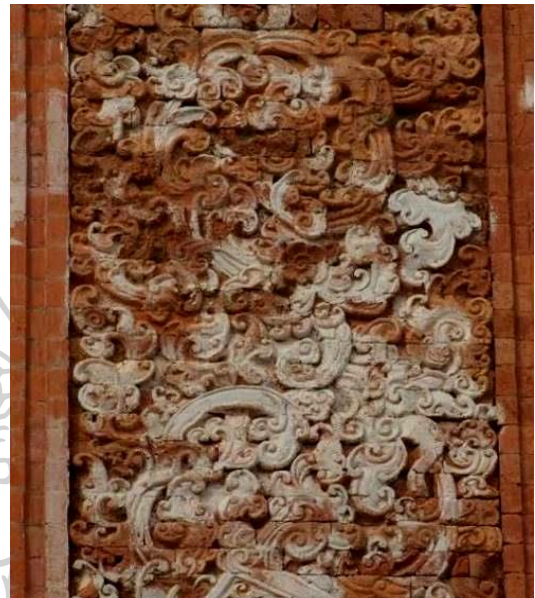
⁷⁴ มานิต วัลลิโภดม, “โคตรบูร”, 105.

⁷⁵ ลายก้านขดแบบเครือเดี่ยว คือ ลายที่มีก้านม้วนขดเป็นรูปก้นหอยเรียงต่อเนื่องกันแลดูเป็นเครือ และมีเพียงแค่ 1 เครือเดี่ยวๆ เท่านั้น ส่วนลายก้านขดแบบเครือคู่ คือ ลายที่มีก้านม้วนขดเป็นรูปก้นหอยเรียงต่อเนื่องกันแลดูเป็นเครือ และมี 2 เครือเรียงเคียงคู่อยู่ด้วยกัน

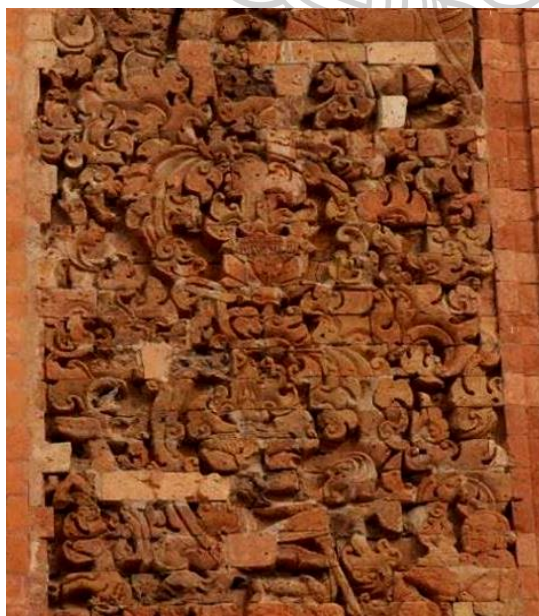
เห็นกระบวนลายขมวดม้วนแลดูเหมือนก้านขด ออกปลายเป็นกระหนก จัดวางเป็นเครือคู่กัน แต่ละเครือสลับขมวดม้วนออกม้วนเข้าต่อเนื่องกันขึ้นไป แลดูเป็นระบบระเบียบ ทำให้สันนิษฐานว่าลายก้านขดแบบที่ 2 นี้ น่าจะเป็นงานเก่าแก่ครั้งแรกสร้าง

ภาพที่ 39 ลายก้านขด เรือนธาตุทิศเหนือ
พระธาตุพนม

ภาพที่ 40 ลายก้านขด เรือนธาตุทิศใต้
พระธาตุพนม

ภาพที่ 41 ลายก้านขด เรือนธาตุทิศตะวันตก
ฝั่งซ้าย พระธาตุพนม

ภาพที่ 42 ลายก้านขด เรือนธาตุทิศ
ตะวันออก พระธาตุพนม

ภาพที่ 43 ลายก้านขด
เรือนธาตุทิศตะวันตกฝั่งขวา
พระธาตุพนม

ภาพที่ 44 ลายกระหนก หน้าบันหิน
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์
ที่มา: เชษฐ ติงส์ญชลี, ลวดลายในศิลปะทวารวดี:
การศึกษา “ที่มา” และการตรวจสอบกับศิลปะ
อินเดียสมัยคุปตะ-วากุฎะ, 22.

เมื่อศึกษาตรวจสอบพบว่า กระหนกผักกูดที่ผูกเป็นลายก้านขดแบบที่ 2 ของพระธาตุพนมมีรายละเอียดแตกต่างออกไปจากกระหนกผักกูดในสมัยทวารวดีภาคกลาง โดยที่เม็ดกระหนกในศิลปะทวารวดีมักเกิดจากการขีดลงไปหลังจากสลักโคลนรูปเลขหนึ่งไทย (๑) เสร็จแล้วทำให้เม็ดนั้นไม่ยื่นออกมานอกเค้าโครงกระหนกเลขหนึ่งไทย (๑) และถ้าเป็นกระหนกขนาดใหญ่และมีพื้นที่มากช่างออกแบบให้ “เม็ด” กลายเป็น “กระหนกเล็ก” ใต้อยู่บนกระหนกประธาน⁷⁶ เช่น ลายกระหนกประดับฐานธรรมจักรรูปนรสิงห์นั่ง และหน้าบันหิน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ (ภาพที่ 44)

ส่วนกระหนกที่พระธาตุพนม แม้ปรากฏระเบียบของกระหนกเล็กใต้กระหนกใหญ่ แต่ไม่ได้ทำขมวดม้วนขดวนเป็นเลขหนึ่งไทย (๑) อย่างเคร่งครัด และปลายวงโค้งออกเป็นพุ่มกระหนก เพื่อไม่ให้มีพื้นที่ว่างภายในวงโค้ง ลักษณะเช่นนี้น่าจะเกี่ยวข้องกับการช่างขอมซึ่งเห็นเค้าโครงมาก่อนแล้วในศิลปะแบบไพรกเมง เป็นต้นว่า กระหนกผักกูดประดับทับหลังพบที่

⁷⁶ เชษฐ ติงส์ญชลี, ลวดลายในศิลปะทวารวดี: การศึกษา “ที่มา” และการตรวจสอบกับศิลปะอินเดียสมัยคุปตะ-วากุฎะ (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553), 62.

วัดสระแก้ว จังหวัดอุบลราชธานี (ภาพที่ 45) ซึ่งมีผู้กำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 13⁷⁷ ฉะนั้น
 กระจกหน้ากุดที่พระธาตุพนมก็น่าจะมีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 ลงมา

ภาพที่ 45 ลายกระจกหน้ากุดประดับทับหลัง

วัดสระแก้ว อุบลราชธานี

ที่มา: กวิฏ ตั้งจรัสวงศ์

ภาพที่ 46 ลายก้านขดที่ปราสาทพระโค ประเทศ

กัมพูชา

ที่มา: กวิฏ ตั้งจรัสวงศ์

หากพิจารณากระจกหน้ากุดผูกเป็นลายก้านขดของพระธาตุพนม
 แล้ว ก็คงจะมีอายุก่อนศิลปะแบบพระโค เช่น ลายก้านขดที่ปราสาทพระโค ประเทศกัมพูชา (ภาพที่
 46) ซึ่งมีผู้กำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 15⁷⁸ เพราะลายก้านขดแต่ละวงโค้งในสมัยนี้ประดับ
 ด้วยวงแหวนดอกไม้แล้ว ดังนั้น ลายก้านขดแบบที่ 2 ของพระธาตุพนมก็น่าจะสลักขึ้นในช่วงพุทธ
 ศตวรรษที่ 13-14 และมีการบูรณะปฏิสังขรณ์ที่พยายามคงรูปแบบเดิมเอาไว้ โดยเฉพาะลายก้านขด
 ของเรือนธาตุทางทิศตะวันตกฝั่งขวา

⁷⁷ สมिति ศิริภัทร์ และมยุรี วีระประเสริฐ, **ทับหลัง** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2533), 70-71.

⁷⁸ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, **ศิลปะขอม** (สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงพระ
 กรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า
 สุภัทรดิศ ดิศกุล ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันอังคารที่ 29 มิถุนายน พ.ศ. 2547),
 84-85.

ส่วนลายก้านขดแบบที่ 1 ของพระธาตุพนมทางทิศตะวันตกฝั่งซ้าย ได้ผูกลายกระหนกเป็นก้านขมวดม้วน ก่อนออกปลายมีวงแหวนรูปดอกไม้มัดพุ่มกระหนก น่าจะเป็นงานคราวบูรณะปฏิสังขรณ์ ครั้งที่นิยมประดับลายวงแหวนรูปดอกไม้ที่มีเกสร ซึ่งปรากฏหลักฐานประกอบในลายก้านขดของขอมนับตั้งแต่ศิลปะแบบพระโคสีบมาจนกระทั่งศิลปะแบบบาแคง ราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 ดังที่ปรากฏประดับแพร่หลายอยู่ในลายก้านต่อดอกด้วย⁷⁹ ฉะนั้น อาจเป็นไปได้ว่าลายวงแหวนที่พระธาตุพนมเกิดจากการผสมผสานระหว่างลายก้านขดกับลายก้านต่อดอก หากเป็นเช่นนี้ก็คงจะเป็นงานบูรณะในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-16 ส่วนลายก้านขดแบบที่ 1 ในด้านอื่นๆ ก็คงเป็นงานคราวบูรณะเช่นกัน แต่อาจจะคนละช่วงเวลา ซึ่งน่าสนใจว่าทางทิศเหนือพบลายก้านขดออกปลายเป็นลายดอกกาละกับ จึงตรวจสอบหาความเป็นมาของลายดังกล่าวนี้ด้วย

2.2.3.2 ลายดอกกาละกับ

ลายดอกกาละกับ หรือลายดอกโบตัน เป็นที่นิยมแพร่หลายเกือบทุกยุคทุกสมัย และแต่ละยุคสมัยก็มีลักษณะโดดเด่นเฉพาะ ปรากฏประดับบนเสาหลอกประจำมุมทางทิศเหนือของพระธาตุพนม จึงน่าจะใช้ตรวจสอบการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุได้ กล่าวคือ

ลายดอกกาละกับที่พระธาตุพนมมี 2 แบบ ได้แก่ แบบแรกเป็นลายดอกกาละกับที่มีลักษณะเป็นดอกตูม (ภาพที่ 47) มีใบเลี้ยงทำเป็นตัวกระหนกผักกูดเชื่อมต่อกับก้านช่อดอกที่มีปลายแหลมเพื่อบดบังส่วนกลางของดอก และตัวช่อดอกตูมนี้ห่อหุ้มด้วยกลีบดอกที่มีการประดิษฐ์กลีบม้วนหยักโค้งล้อมอยู่กับกระหนกผักกูด ซ้อนกัน 2 ชั้น และรวบส่วนปลายม้วนตัวไปในทางเดียวกัน ปลายกลีบคลี่ออกแลดูเนือบางพลิ้วไหวเหมือนธรรมชาติ พบทั้งที่ประดับเป็นช่อดอกปลายสุดของลายก้านขดและแทรกอยู่รอบๆ บริเวณผนังอิฐทางด้านทิศเหนือของส่วนเรือนธาตุ ส่วนแบบที่ 2 เป็นลายดอกกาละกับที่มีลักษณะเป็นดอกบาน (ภาพที่ 48) มีใบเลี้ยงทำเป็นตัวกระหนกผักกูดเชื่อมต่อกับก้านช่อดอกที่มีปลายแหลม ช่อดอกทำเป็นกลีบดอก 3 ชั้น ซ้อนลดหลั่นกัน ทำให้แลดูคล้ายกับการมองช่อดอกไม้จากด้านข้าง พบประดับเป็นช่อดอกปลายสุดของลายก้านขด บริเวณส่วนปลายของกรอบซุ้ม และแทรกอยู่โดยรอบของภาพสลัก

เมื่อตรวจสอบความเป็นมาของลายดอกกาละกับพบว่า ลายนี้มีความเก่าแก่สืบย้อนไปในงานช่างดินแดนไทยในนามของลายดอกโบตัน เริ่มตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 สืบมา โดยได้รับอิทธิพลจากศิลปะจีน และในแต่ละยุคสมัยก็มีลักษณะแตกต่างกันออกไป และมีการประดิษฐ์

⁷⁹ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะขอม, 84-87 และ 91-92.

เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ⁸⁰ หากพิจารณาลายดอกกัลบกที่พบประดับองค์พระธาตุพนม เปรียบเทียบกับงานช่างโบราณในดินแดนไทยแล้ว ก็พอจะเห็นเค้าโครงที่สัมพันธ์กันอยู่บ้าง ดังเช่นกรณีของการนำเอาลายกระหนกมาประดับร่วมกับลายดอกโบตั๋น ซึ่งพบมาแล้วตั้งแต่ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19 คือลายกรวยเชิง ปรากฏพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี (ภาพที่ 49) ต่อมาในกลางพุทธศตวรรษที่ 19 ก็พบหลักฐาน ณ เจดีย์วัดป่าสัก จังหวัดเชียงราย (ภาพที่ 50) แล้วยังพบตัวอย่างเด่นชัดบนแผ่นหินชนวนวัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย เป็นลายเส้นรูปดอกโบตั๋น กำหนดอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 19⁸¹ (ภาพที่ 51)

ทว่าในรายละเอียดของลายดอกกัลบกที่พระธาตุพนมแลดูแตกต่างออกไปจากงานช่างดังกล่าว โดยเฉพาะมุมมองการออกแบบของช่าง งานช่างที่พบในดินแดนไทยส่วนมากมักจะนิยมประดับด้วยลายดอกโบตั๋นแบบบาน แสดงกลีบดอกคลี่ออกมาเป็นชั้นๆ เพื่อเผยให้เห็นเกสรภายใน หรือแม้กระทั่งดอกตูมก็แจ่มให้เห็นเกสรเช่นกัน ซึ่งเป็นการมองช่อดอกไม้จากมุมบน แต่ลายดอกกัลบกที่พระธาตุพนมนี้กลับเป็นงานออกแบบที่เหมือนกับมองช่อดอกไม้จากทางด้านข้าง จึงทำให้การแสดงออกของงานศิลปกรรมแตกต่างกัน โดยเฉพาะลายดอกกัลบกแบบบานเห็นแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง ซึ่งคงเป็นงานสร้างสรรค์ขึ้นเฉพาะที่พระธาตุพนมแห่งนี้

อย่างไรก็ตาม ลายดอกกัลบกที่พระธาตุพนมถือได้ว่าเป็นรูปแบบกึ่งประดิษฐ์ เพราะยังมีลักษณะของความเป็นธรรมชาติหลงเหลืออยู่ เป็นต้นว่า กลีบดอกที่แลดูเหมือนพลิ้วไหวใกล้เคียงกับธรรมชาติ และมีการประดิษฐ์โดยทำกลีบดอกขมวดโค้งงอพร้อมทั้งมีใบเลี้ยงคล้ายกระหนกผักกูด หากเทียบเคียงกับพัฒนาการของลายดอกโบตั๋นในงานช่างดินแดนไทยในยุคสมัยต่อมา⁸² ราวพุทธศตวรรษที่ 20 ลายดอกโบตั๋นยังมีความใกล้เคียงกับธรรมชาติอยู่มาก เช่นลายดอกโบตั๋นบนชิ้นส่วนปราสาทจำลอง กรุปราสาทประธานวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 52) ที่สำคัญได้นำเอาลายดอกโบตั๋นไปนูนอยู่กับลายก้านขด โดยอยู่ในตำแหน่งปลายก้านเช่นเดียวกับที่พระธาตุพนม

⁸⁰ ดูพัฒนาการของลายดอกโบตั๋นเพิ่มเติมได้ใน สันติ เล็กสุขุม, *ความสัมพันธ์จีน - ไทย โยงใยในลวดลายประดับ* (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2550), 21-112.

⁸¹ บรรลือ ขอรวมเดช, “รูปแบบศิลปะบนแผ่นภาพจารึกลายเส้นเรื่องชาดกของวัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 142-143.

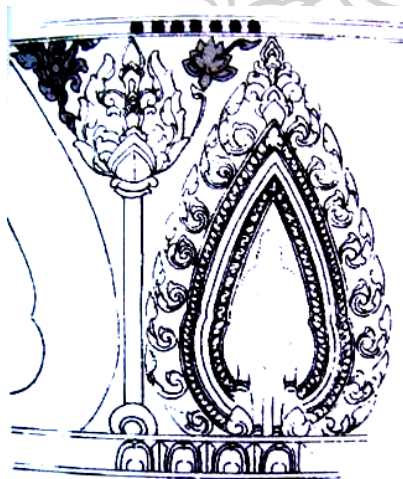
⁸² ดูพัฒนาการของลายช่อดอกไม้เพิ่มเติมได้ใน สันติ เล็กสุขุม, *กระหนกในดินแดนไทย*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2547), 41-49.

ภาพที่ 47 ลายดอกกาละกับแบบดอกตูม
ผนังเรือนธาตุทิศเหนือ พระธาตุพนม
ที่มา : เมืองโบราณ (2518): 59.

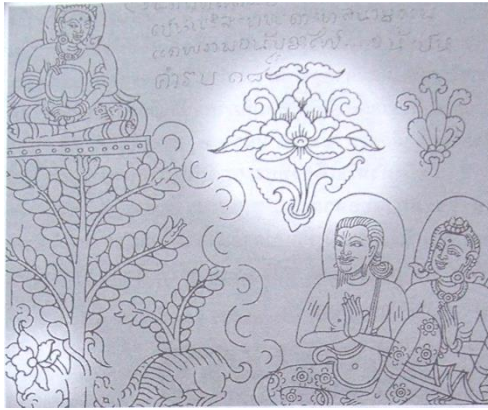
ภาพที่ 48 ลายดอกกาละกับแบบดอกบาน
ผนังเรือนธาตุทิศเหนือ พระธาตุพนม
ที่มา : เมืองโบราณ (2518): 76.

ภาพที่ 49 ภาพลายเส้นดอกโบตันในลาย
กรวยเชิง ปรารักษ์พระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี
ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, ความสัมพันธ์จีน - ไทย โยง
ใยในลวดลายประดับ, 55.

ภาพที่ 50 ภาพลายเส้นดอกโบตันในกรอบช่อง
กระจก เจดีย์วัดป่าสัก เชียงราย
ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, กระหนกในดินแดนไทย, 43.

ภาพที่ 51 ตัวอย่างลายเส้นรูปดอกโบตัน

วัดศรีชุม สุโขทัย

ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, ความสัมพันธ์จีน - ไทย

โยงโยในลวดลายประดับ, 29.

ภาพที่ 52 ลายเส้นดอกโบตันของปราสาทจำลอง กรุ

ปราสาทประธาน วัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา

ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, ความสัมพันธ์จีน - ไทย

โยงโยในลวดลายประดับ, 62.

ภาพที่ 53 ลายดอกโบตันประดับบานประตู

สลักไม้ วัดพระศรีสรรเพชญ์

พระนครศรีอยุธยา

ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, กระจกในดินแดนไทย, 45.

ภาพที่ 54 ลายดอกโบตันบนบุษบกธรรมาสน์

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นารายณ์ราชนิเวศน์

ลพบุรี

ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, กระจกในดินแดนไทย, 45.

ต่อมาในครั้งแรกพุทธศตวรรษที่ 21 ลายดอกโบตันเริ่มประดิษฐ์ โดยเฉพาะในกลุ่มแบบดอกตูม เช่น ลายดอกโบตันประดับบานประตูสลักไม้จากวัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 53) แลเห็นลักษณะบางประการมีเค้าคล้ายคลึงกับลายดอกกาละกับของพระธาตุพนมอยู่บ้าง ดังที่ก้านข้อมีปลายแหลม กลีบดอกซ้อนกัน 2 ชั้น และกลีบสุดท้ายยาว ครั้นครั้งแรกพุทธศตวรรษที่ 22 ลายดอกโบตันก็เริ่มประดิษฐ์ชัดเจนมากขึ้น เช่น ลายดอกโบตันบนบุษบกธรรมาสน์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นารายณ์ราชนิเวศน์ จังหวัดลพบุรี (ภาพที่ 54) สังเกตได้จากข้อ

ดอกมีลักษณะเป็นรูปสามเหลี่ยมคล้ายลายกระจัง ซึ่งเทียบเคียงได้กับช่อดอกและใบเลี้ยงของลายดอก กาละกับที่พระธาตุพนม หลังจากนั้นลายดอกโบราณมีพัฒนาการประดิษฐ์เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ จนกระทั่ง กลายเป็นลายช่อหางโตที่นิยมในศิลปะรัตนโกสินทร์

ฉะนั้น ลายดอกกาละกับที่ยังคงมีความเป็นธรรมชาติและเริ่ม ประดิษฐ์เล็กน้อยที่พบในพระธาตุพนมนี้ ก็น่าจะกำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธ ศตวรรษที่ 22 ตรงกับสมัยพระเจ้าโพธิสารราชและพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช อันสอดคล้องกับตำนาน อูรังคราตุ และลายดอกกาละกับที่พระธาตุพนมนี้อาจจะเป็นต้นเค้าให้กับลายดอกกาละกับที่นิยม ต่อมาในศิลปะลาว ซึ่งคงต้องศึกษาถึงรายละเอียดกันอีกต่อไป

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าการศึกษาลวดลายประดับส่วนเรือนธาตุของ พระธาตุพนม ช่วยตรวจสอบอายุสมัยองค์พระธาตุได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ตามที่พบงานประดับเมื่อครั้งแรก สร้างเป็นลายก้านขดที่ผูกจากลายกระหนกผกูกุดแบบไม่มีวงแหวน คล้ายงานในศิลปะขอมแบบ ไพรกเมง จัดวางให้อยู่ในลักษณะเฉพาะแบบเครือคู่ จึงกำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 แล้วยังปรากฏงานประดับในคราวบูรณะปฏิสังขรณ์ เป็นต้นว่า ลายวงแหวนรูปดอกไม้มิเกสรในลาย ก้านขดแบบเครือเดี่ยว ซึ่งสัมพันธ์อยู่กับงานช่างขอมในศิลปะแบบพระโคจนกระทั่งถึงศิลปะแบบ บาแคง ทำให้จัดเป็นงานบูรณะในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-16 และลายดอกกาละกับแบบกิ่งประดิษฐ์ที่ อยู่ปลายลายก้านขด สามารถเทียบเคียงได้กับศิลปะอยุธยาตอนกลาง คงเป็นงานขอมในราวพุทธ ศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ตรงกับสมัยพระเจ้าโพธิสารราชและพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช

2.3 การตรวจสอบอายุสมัยของพระธาตุพนมจากส่วนยอด

จากการศึกษารูปแบบส่วนยอดของพระธาตุพนมเพื่อตรวจสอบอายุสมัย พบว่ามีการ บูรณะปฏิสังขรณ์ส่วนนี้อยู่เรื่อยๆ ซึ่งครั้งสำคัญที่เปลี่ยนแปลงรูปแบบไปจากเดิมก็คงเริ่มขึ้นในสมัย พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. 2091-2114) โดยก่อสร้างยอดบัวเหลี่ยม แล้วมีการทำนุบำรุงรักษา ต่อมาใน พ.ศ. 2157 สมัยพระเจ้าวรวงศาธรรมิกราช (พ.ศ. 2141-2167) จนกระทั่งบูรณะในปี พ.ศ. 2236-2245 ตรงกับสมัยพระครูหลวงโพนสะเม็ก โดยก่อหุ้มยอดบัวเหลี่ยมด้วยเหล็กไหลและต่อ ฉัตรทำจากทองแดง จากนั้นพระธาตุพนมได้รับการดูแลรักษาในปี พ.ศ. 2349-2356 โดยเจ้าอนุวงศ์ และเจ้าเมืองต่างๆ ครั้นหลังจากศึกเจ้าอนุวงศ์ก็น่าจะเกี่ยวข้องกับงานช่างในสมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2367-2394) ดังปรากฏการประดับลายดอกไม้มกลมหรือดอกไม้ทิพย์บนยอดบัวเหลี่ยม

ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2410-2432 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 มีการปฏิสังขรณ์พระธาตุ พนม โดยปรับเปลี่ยนรูปแบบยอดบัวเหลี่ยมจากที่เคยอ้วนป้อมให้สูงชะลูดขึ้น ก่อนได้รับการบูรณะให้ คงสภาพเดิมในคราวพระครูวิโรจน์รัตโนบล พ.ศ. 2444 หลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2483 ภายใต้อำนาจ

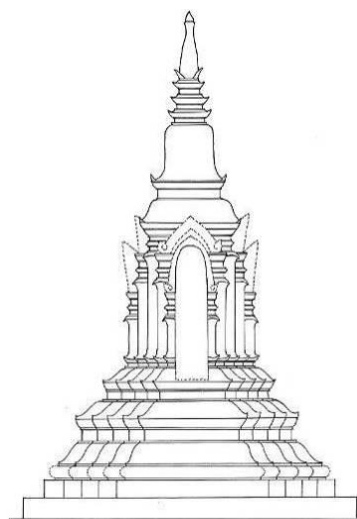
จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้เปลี่ยนแปลงส่วนยอดให้สูงชะลูดขึ้นจากเดิมไปอีก เพื่อเหตุผลทางการเมืองอย่างชัดเจน จนกระทั่งพระธาตุพนมพังทลายลงเมื่อปี พ.ศ. 2518 จึงก่อองค์พระธาตุขึ้นใหม่ตามรูปแบบเดิม แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2522 ให้พุทธศาสนิกชนได้กราบไหว้บูชาสืบมา ดังนี้

2.3.1 ความเป็นมาของส่วนยอดบัวเหลี่ยม

ในเบื้องต้นควรทำความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นมาของ “บัวเหลี่ยม” ซึ่งได้พบหลักฐานการสร้างอย่างแน่ชัด ณ พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย (ภาพที่ 55) โดยมีจารึกระบุว่าสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2103-2106 เพื่อเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างกรุงศรีอยุธยาสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิกับกรุงศรีสัตนาคณหุตสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช⁸³ เป็นเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมที่นำเอาส่วนของบัวเหลี่ยมแทนส่วนขององค์ระฆังในเจดีย์ทรงระฆัง และลักษณะเช่นนี้พบที่พระธาตุศรีสองรักเป็นแห่งแรก โดยมีแรงบันดาลใจมาจากส่วนยอดของพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย (ภาพที่ 56) สร้างขึ้นราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดที่ใช้ระบอบองค์ระฆังรับยอดบัวเหลี่ยมเป็นแห่งแรก ซึ่งมีมาก่อนระบบบัวเหลี่ยมรับยอดบัวเหลี่ยม เช่น พระธาตุหนองสามหมื่น จังหวัดชัยภูมิ (ภาพที่ 57) ราวพุทธศตวรรษที่ 23⁸⁴

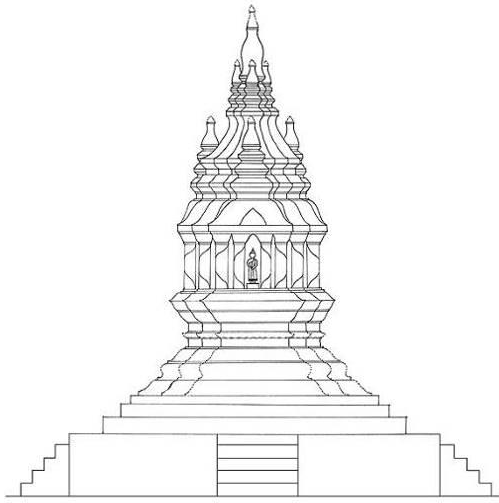
ภาพที่ 55 พระธาตุศรีสองรัก เลย

ภาพที่ 56 ลายเส้นพระธาตุบังพวน หนองคาย

⁸³ กรมศิลปากร หอสมุดแห่งชาติ, จารึกในประเทศไทย เล่ม 5 : อักษรขอม อักษรธรรม และอักษรไทย พุทธศตวรรษที่ 19-24, 291-298.

⁸⁴ เกศินี ศรีวงศ์ษา, “เจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้าง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย : กรณีศึกษากลุ่มพระธาตุบังพวน”, 219-230 และ 239-242.

ภาพที่ 57 ลายเส้นพระธาตุหนองสามหมื่น
ชัยภูมิ

ภาพที่ 58 พระธาตุพนม พ.ศ. 2410
ที่มา: ทานคำ จำปาแก้วมณี, “ประวัติพระธาตุพนม
ฉบับภาษาลาว”, 140.

ภาพที่ 59 พระธาตุพนม พ.ศ. 2432
ที่มา: พระธาตุพนมองค์เก่า, เข้าถึงเมื่อ 2 เมษายน 2558,
เข้าถึงได้จาก <http://pantip.com/topic/32651434>

ภาพที่ 60 พระธาตุวัดทาดน้อย
หลวงพระบาง สปป.ลาว

เมื่อพิจารณาโครงสร้างของพระธาตุพนมเป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดที่มีส่วนยอดใช้ระบบบัวเหลี่ยมรับยอดบัวเหลี่ยม (ภาพที่ 58-59) เทียบเคียงกับเจดีย์ทรงปราสาทยอดในแถบลุ่มแม่น้ำโขงและพื้นที่ใกล้เคียงแล้ว ได้ข้อสังเกตว่าส่วนยอดของพระธาตุพนมน่าจะมีมาก่อนของ

พระธาตุหนองสามหมื่น ถึงแม้ว่าใช้ระบบบัวเหลี่ยมรับยอดบัวเหลี่ยมเหมือนกันก็จริง แต่ในส่วนของรายละเอียดนั้นต่างกัน กล่าวคือ ยอดบัวเหลี่ยมของพระธาตุหนองสามหมื่นมีการเพิ่มมุมแล้ว ซึ่งคงจะคลี่คลายไปจากยอดบัวเหลี่ยมในผังสี่เหลี่ยม ประกอบกับระบบบัวเหลี่ยมรับยอดบัวเหลี่ยมคงเกิดขึ้นหลังจากระบบองค์ระฆังรับยอดบัวเหลี่ยม ซึ่งมีต้นเค้าอยู่ที่พระธาตุบังพวน ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 อีกทั้งงานช่างช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ขึ้นไป เจดีย์ทรงปราสาทยอดก็คงมีรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะล้านนา เช่น พระธาตุวัดหาดน้อย เมืองหลวงพระบาง สปป.ลาว สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2091⁸⁵ (ภาพที่ 60) ฉะนั้น จึงได้ข้อสันนิษฐานในเบื้องต้นว่า ส่วนยอดของพระธาตุพนมน่าจะสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 22-23

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-23 เป็นระยะเวลาที่คาบเกี่ยวทั้งสมัยของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช และพระครูหลวงโพนสะเม็ก สอดคล้องกับข้อสันนิษฐานที่แตกต่างของนักวิชาการทั้งสองกลุ่มแนวคิด จึงเห็นจำเป็นต้องวิเคราะห์ร่วมกับหลักฐานด้านอื่นๆ กล่าวคือ จากผลการวิเคราะห์ตำนานอูรังคราตุพบว่าตำนานนี้เรียบเรียงขึ้นครั้งพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชขึ้นครองราชย์ ราว พ.ศ. 2181-2183 นั้นหมายความว่า การบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมครั้งสุดท้ายในตำนานอยู่ในสมัยของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช เพราะหลังจากยุคของพระองค์แล้วบ้านเมืองเกิดความวุ่นวายไม่สงบสุข กษัตริย์ล้านช้างผลิตเปลี่ยนหมุนเวียนกันขึ้นครองราชย์ในเวลาสั้นๆ และตามเนื้อความในตำนานอูรังคราตุก็ได้กล่าวถึงพระองค์ทอดพระเนตรเห็นตำนาน แล้วทรงบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์ตามตำนาน ซึ่งหนึ่งในนั้นคือพระธาตุพนม และที่สำคัญวิธีการบูรณะที่นิยมใช้ก็คือ การก่อเจดีย์โลมเจดีย์เดิม จึงสันนิษฐานว่าพระองค์น่าจะก่อส่วนยอดของพระธาตุพนมด้วยเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม โดยก่อครอบตั้งแต่ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2 ด้วยอิฐถือปูน ลักษณะล้ออยู่กับเรือนธาตุชั้นแรก เพื่อใช้รองรับเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม (ตามผลการศึกษาในประเด็นรูปแบบของเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น) อีกทั้งในตำนานยังสื่อให้เห็นว่าผู้ที่มีบุญญาธิการสูงเท่านั้นถึงจะได้มีโอกาสสร้างซ่อมเจดีย์บรรจุพระอูรังคราตุ จึงชี้ชวนให้เชื่อว่าส่วนยอดบัวเหลี่ยมน่าจะเป็นงานบูรณะคราวพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช แล้วรูปแบบที่พระองค์ทรงเลือกใช้ก็คงเป็น “บัวเหลี่ยม” เพราะเกิดขึ้นครั้งแรกในยุคสมัยของพระองค์ ถือเป็นงานสร้างเอกลักษณ์ให้กับล้านช้าง เนื่องด้วยรูปแบบเช่นนี้ไม่เหมือนศิลปกรรมในอาณาจักรอื่นใด นิยมสร้างทั้งในยุคของพระองค์เองและสืบมาจนถึงปัจจุบัน พบทั้งในศิลปะลาวและศิลปะอีสาน

⁸⁵ วรรณิการ์ วัฒนเกษม, “จารึกวัดธาตุเมืองหลวงพระบาง,” ใน 80 ปี ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ วัฒน นคร รวมบทความทางวิชาการด้านจารึกและเอกสารโบราณ (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดงาน 80 ปี ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ วัฒน นคร, 2542), 63-66.

หลังจากนั้นพระธาตุพนมคงได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์อยู่เรื่อยๆ เพราะเป็นพระธาตุองค์สำคัญของกลุ่มชนลุ่มแม่น้ำโขง ดังที่พบหลักฐานจารึก พ.ศ. 2157 กล่าวถึง “พระยาหลวงนครพิชิตราชธานี (ศรีโคตรบองเจ้า)” พร้อมทั้งพระยาเสนามนตรีทั้งหลายบูรณะพระธาตุพนม โดยปรับส่วนฐานขององค์พระธาตุ ก่อกำแพงล้อมรอบ และประตูโขง⁸⁶ ทั้งนี้พระยาหลวงนครพิชิตราชธานีน่าจะเป็นเจ้าเมืองศรีโคตรบอง ซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของพระเจ้าวรวงศาธรรมิกราช (พ.ศ. 2141-2167) แห่งอาณาจักรล้านช้าง ทำให้น่าเชื่อว่าการบูรณะพระธาตุพนมครั้งนี้คงผ่านความเห็นชอบจากพระองค์ เพราะเป็นช่วงเวลาที่บ้านเมืองสงบสุขและพระองค์ก็ทรงทำนุบำรุงพุทธศาสนา

ต่อมาในปี พ.ศ. 2232⁸⁷ พระครูหลวงโพนสะเม็ก ณ วัดโพนสะเม็ก นครเวียงจันทน์ ได้พาครุฑเรือขาวเวียงจันทน์หลบหนีภัยมาที่วัดพระธาตุพนม และทำการบูรณะพระธาตุในคราวนี้ ตามที่ปรากฏเนื้อความในจารึกลานทองแดงหมายเลข ธ. 1720/96 ที่พบในกรุหมายเลข 12 ซึ่งอยู่ส่วนยอดของพระธาตุองค์ใน กล่าวถึงการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมในปี พ.ศ. 2236-2245 รวมทั้งจารึกอื่นๆ ที่พบก็อยู่ในระหว่าง พ.ศ. 2191-2236 และไม่มีพระพุทธรูปองค์ใดที่ค้นพบในกรุพระธาตุเฉพาะที่มีจารึกเก่าขึ้นไปถึง พ.ศ. 2157 เลย⁸⁸ ทำให้นักวิชาการหลายท่านเชื่อว่าพระครูหลวงโพนสะเม็กสร้างส่วนยอดบัวเหลี่ยมของพระธาตุพนมขึ้น

ทั้งนี้สามารถอธิบายได้ว่า นับตั้งแต่สิ้นสุดสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชตั้งแต่ปี พ.ศ. 2114 จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2236 เป็นระยะเวลาห่างกันถึง 122 ปี ฉะนั้น ส่วนยอดของพระธาตุพนมที่ผ่านแดดลมฝนมานานย่อมผุพังตามกาลเวลา แม้ว่าจะได้รับการดูแลรักษาก็ตาม ครั้นพระครูหลวงโพนสะเม็กมามีบทบาทในพื้นที่แถบนี้ ย่อมมีการบูรณะปฏิสังขรณ์ เพราะพระธาตุพนมเป็นศาสนสถานที่คุณคนให้ความศรัทธา อันมีตำนานอุรังคธาตุเป็นแรงขับเคลื่อนตั้งแต่ครั้งอดีตมาแล้ว และอาจเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้พระครูหลวงโพนสะเม็กสามารถรวบรวมผู้คนในแถบนั้นให้เป็นปึกแผ่นและสร้างบ้านแปงเมืองขึ้นมาได้อีกครั้ง

ส่วนรูปแบบในการบูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งนี้ น่าจะทำตามรูปแบบเดิม ด้วยเหตุผล 3 ประการคือ ประการแรกพระครูได้ซ่อมสร้างฐานบัวด้วยอิฐถือปูน รองรับยอดบัวเหลี่ยมที่หล่อด้วยโลหะเนื้ออ่อน (เหล็กไหล) และหล่อฉัตรด้วยทองแดงต่อขึ้นไป⁸⁹ ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานที่พบคราพระธาตุพนมพังทลายลงมา ถึงแม้ว่าผ่านการบูรณะแล้ว (ภาพที่ 61-62) แต่ก็ยังแลดูอ้วนป้อมเหมือนที่พระธาตุศรีสองรัก อีกประการบัวเหลี่ยมเป็นที่นิยมในพื้นที่แถบนี้ และพระเจ้าไชยเชษฐา-

⁸⁶ ธวัช ปุณฺณโกต, *ศิลาจารึกอีสานสมัยไทย-ลาว : ศึกษาทางด้านอักษรวิทยาและประวัติศาสตร์อีสาน*, 306-307.

⁸⁷ กรมศิลปากร, *ประวัติวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร* (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2518), 20.

⁸⁸ วชิรินทร์ พุ่มพงษ์แพทย์, “ข้อมูลใหม่ที่ได้จากจารึกในพระธาตุพนม”, 136.

⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, 135-136.

ธิดาซาก็เป็นกษัตริย์ทรงอำนาจที่ผู้คนยอมรับนับถือ จนในสมัยหลังมีคนอ้างว่าเป็นพระองค์กลับชาติมาเกิด เพื่อจะขึ้นครองราชย์ หากจะบูรณะคงไว้ซึ่งรูปแบบเดิมก็คงจะไม่ถือเป็นเรื่องแปลก เพราะในช่วงยุคนี้ก็ต้องการสร้างฐานอำนาจทางการเมืองเช่นกัน

ภาพที่ 61 ยอดบัวเหลี่ยมหล่อด้วยโลหะ
ของพระธาตุพนม

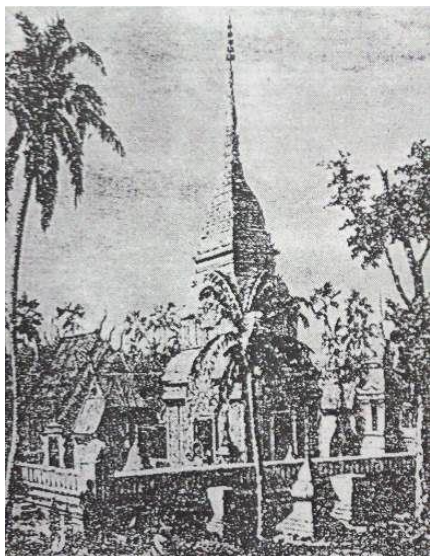

ภาพที่ 62 ยอดบัวเหลี่ยมต่อด้วยยอดฉัตร
ของพระธาตุพนม

อนึ่งภาพถ่ายเก่าพระธาตุพนมในปี พ.ศ. 2410 (ภาพที่ 63) เป็นหลักฐานเก่าแก่ที่สุดที่แสดงให้เห็นถึงโครงสร้างของพระธาตุพนมในขณะนั้น หากพิจารณาช่วงระยะเวลาจาก พ.ศ. 2245-2410 ห่างกันถึง 165 ปี ทำให้น่าสนใจว่าในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้ได้มีการบูรณะในเชิงใดหรือไม่ ทั้งนี้แลเห็นว่างานประดับที่เห็นเป็นจุดๆ เป็นแถวเป็นแนวคงเป็นลายดอกกลม น่าจะบ่งบอกถึงงานคร่าวบูรณะได้ เพราะในช่วงสมัยของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชไม่ปรากฏเจดีย์องค์ใดที่มีการประดับลายดอกกลมในตำแหน่งของบัวเหลี่ยมเลย แม้ว่าได้มีการบูรณะในช่วงสมัยหลังแล้วก็ตาม เป็นต้นว่า พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย พระธาตุหลวง นครเวียงจันทน์⁹⁰ (ภาพที่ 64-65) และพระธาตุสี่โคตตะบอง เมืองท่าแขก สปป.ลาว⁹¹ (ภาพที่ 66) อีกทั้งยอดบัวเหลี่ยมที่หล่อด้วยโลหะของพระธาตุพนมครั้งบูรณะสมัยพระครูหลวงโพนสะเม็กก็ไม่พบร่องรอยของการประดับลายดอกกลมเช่นกัน ชวนให้คิดเห็นว่าจะมีการก่อหุ้มยอดบัวเหลี่ยมโลหะ เพราะแลเห็นยอดบัวเหลี่ยมในภาพถ่ายเก่าปี พ.ศ. 2410 มีลักษณะป้อมมากขึ้นและต่อยอดสูงขึ้นไปอีก ฉะนั้นจึงเห็นจำเป็นที่จะต้องศึกษาลายดอกกลม เพื่อตรวจสอบอายุสมัยการสร้างซ่อมในครั้งนี้ ดังจะกล่าวถึงในลำดับถัดไป

⁹⁰ สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2109 ดูใน สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, 85.

⁹¹ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 99. และใน มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 60.

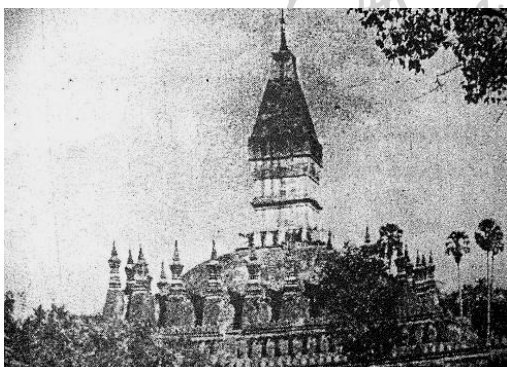
ภาพที่ 63 พระธาตุพนม พ.ศ. 2410

ที่มา: ท่านคำ จำปาแก้วมณี, “ประวัติพระธาตุพนม ฉบับภาษาลาว”, 140.

ภาพที่ 66 พระธาตุสีโคดตะบอง

เมืองท่าแขก สปป.ลาว

ภาพที่ 64 พระธาตุหลวง (องค์เก่าคราว
บูรณะ)

นครเวียงจันทน์ สปป.ลาว

ที่มา : วิโรฒ ศรีสุโร, ฮาตุอีสาน, 33.

ภาพที่ 65 พระธาตุหลวง (องค์ปัจจุบัน)

นครเวียงจันทน์ สปป.ลาว

นอกจากนี้ในช่วงปี พ.ศ. 2410-2432 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 ส่วนยอดของพระธาตุพนมได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ โดยปรับเปลี่ยนรูปแบบยอดบัวเหลี่ยมจากที่เคยอ้วนป้อมให้สูงชะลูดขึ้นด้วยการพอกปูนทับ และประดับลายดอกกลมในระเบียบใหม่ ซึ่งเดิมองค์ปี พ.ศ. 2410 มีเส้นคิ้วคาดคั้น ทำให้แลเห็นลวดลายเรียงเป็นแถวเป็นแนว แต่องค์ปี พ.ศ. 2432 กลับไม่มีเส้นคิ้วดังกล่าว รวมไปถึงปลียอดไม่เพรียวแหลมปักฉัตร 5 ชั้นเหมือนดังแต่ก่อนแล้ว ต่อมาในปี พ.ศ. 2444 พระครูวิโรจน์รัตโนบลดำเนินการทำนุบำรุงรักษาส่วนยอดตามรูปแบบเดิม ด้วยการกะเทาะปูนเก่าที่

ชำระดอกและโบกปูนใหม่ ทาสีประดับกระจกระเบียงเคลือบในบางส่วน ลงรักปิดทองที่ส่วนยอด โดยใช้ทองคำเปลว 300,000 แผ่น แผ่นแผ่นเงินแผ่นทองคำหุ้มยอดพระธาตุ หลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2483 ภายใต้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้เปลี่ยนแปลงส่วนยอดให้สูงชะลูดขึ้นจากเดิมไปอีก ซึ่งยอดเดิมสูง 23 เมตร กลายเป็น 33 เมตร และยกฉัตรใหม่ รวมความสูงตลอดองค์พระธาตุ 57.50 เมตร ด้วยเหตุผลทางการเมือง จนกระทั่งพระธาตุพนมพังทลายลงเมื่อปี พ.ศ. 2518 จึงก่อองค์พระธาตุขึ้นใหม่ตามรูปแบบเดิม (งานบูรณะเมื่อ พ.ศ. 2483-2484) แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2522 ให้พุทธศาสนิกชนได้กราบไหว้บูชาสืบมา (ตามรายละเอียดในหัวข้อภาพเก่าเงาสะท้อนรูปแบบพระธาตุพนม)

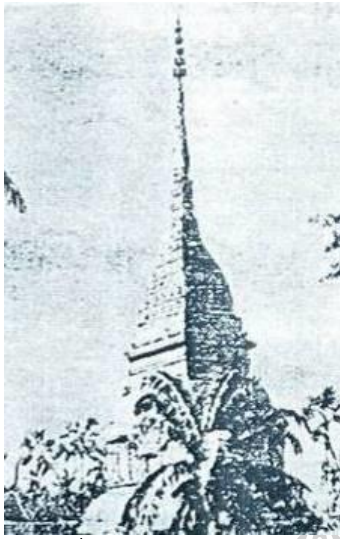
ฉะนั้น อาจกล่าวได้ว่าความเป็นมาของส่วนยอดบัวเหลี่ยมได้แสดงให้เห็นถึงงานบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม โดยพบการเปลี่ยนแปลงรูปแบบให้เป็นยอดบัวเหลี่ยมในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ต่อมาได้รับการดูแลรักษาจากพระเจ้าวรวงศาธรรมิกราชในปี พ.ศ. 2157 ครั้งพระครูหลวงโพนสะเม็กในปี พ.ศ. 2236-2245 ก็ก่อหุ้มยอดบัวเหลี่ยมด้วยเหล็กไหลและต่อฉัตรทำจากทองแดง และยังมีการบูรณะสืบมาในยุคหลังอีกหลายครั้งหลายครา โดยครั้งที่ปรับเปลี่ยนรูปแบบยอดบัวเหลี่ยมให้มีลักษณะต่างออกไปจากเดิมก็คือ งานบูรณะสมัยรัชกาลที่ 5 และยุครัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

2.3.2 งานประดับตกแต่งส่วนยอดของพระธาตุพนม

การประดับลวดลายบนส่วนยอดบัวเหลี่ยมของพระธาตุพนมในภาพถ่ายเก่าปี พ.ศ. 2410 (ภาพที่ 67) อาจเป็นหลักฐานที่ใช้บ่งบอกความเป็นมาของยอดบัวเหลี่ยม และอย่างน้อยก็แสดงให้เห็นถึงการสืบทอดงานศิลปกรรมมาให้กับงานสมัยหลังคราวปฏิสังขรณ์ก่อนปี พ.ศ. 2432 (ภาพที่ 68) ถึงแม้ว่าได้มีการโบกปูนหุ้มทับเปลี่ยนแปลงลักษณะของยอดบัวเหลี่ยมไปบ้างแล้วก็ตาม แต่ก็ยังคงเค้างานประดับลวดลายดังกล่าวเอาไว้บนส่วนยอดบัวเหลี่ยม และสืบต่อมาในงานบูรณะครั้งพระครูวิโรจน์รัตโนบล พ.ศ. 2444 (ภาพที่ 69) นอกจากนี้ งานปฏิสังขรณ์ในสมัยพระครูวิโรจน์รัตโนบลยังส่งต่อให้กับงานช่างที่เลียนแบบพระธาตุพนมองค์เดิมหรือที่รู้จักกันในนามของ “พระธาตุพนมจำลอง” เช่น พระธาตุเรณู⁹² (ภาพที่ 70-71) และพระธาตุท่าอุเทน⁹³ จังหวัดนครพนม ทำให้เห็นแบบอย่างลวดลายประดับบนส่วนยอดบัวเหลี่ยมเป็นลายดอกกลม

⁹² พระธาตุเรณู สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2450-2460 โดยพระครูอินทร์ ดูเพิ่มเติมใน กองพุทธศาสนสถาน กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่มที่ 15** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2539), 106.

⁹³ พระธาตุท่าอุเทน สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2454 ดูเพิ่มเติมใน เรื่องเดียวกัน, 142.

ภาพที่ 67 ยอดพระธาตุพนม

พ.ศ. 2410

ที่มา: ท่านคำ จำปาแก้วมณี, “ประวัติ
พระธาตุพนม ฉบับภาษาลาว”, 140.

ภาพที่ 68 ยอดพระธาตุพนม

พ.ศ. 2432

ที่มา: พระธาตุพนมองค์เก่า,
เข้าถึงเมื่อ 2 เมษายน 2558,
เข้าถึงได้จาก <http://pantip.com/topic/32651434>

ภาพที่ 69 ยอดพระธาตุพนม

พ.ศ. 2449

ที่มา: พระธาตุพนมองค์เก่า,
เข้าถึงเมื่อ 2 เมษายน 2558,
เข้าถึงได้จาก <http://pantip.com/topic/32651434>

ภาพที่ 70 พระธาตุเรณู นครพนม

ภาพที่ 71 ลายดอกกลม พระธาตุเรณู นครพนม

เมื่อพิจารณาภาพถ่ายเก่าสังเกตเห็นว่า ส่วนยอดบัวเหลี่ยมของพระธาตุพนม พ.ศ. 2410 มีจุดเล็กๆ หลายจุดเรียงรายเป็นแถวเป็นแนว ประดับเต็มพื้นที่ของบัวเหลี่ยม โดยมีเส้นค้ำคั่นระหว่างแถว แต่ในสมัยหลังคร่าวบูรณะโดยพระครูวิโรจน์รัตโนบล พ.ศ. 2444 ซึ่งบูรณะตามรูป

แบบเดิมที่มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบในช่วงปี พ.ศ. 2410-2432 และกลุ่มพระธาตุพนมจำลองแบบเดิม ทำให้คิดเห็นอยู่ 2 ประการ คือ ประการแรกจุดทั้งหลายที่เห็นบนยอดบัวเหลี่ยมน่าจะเป็นงานประดับลายดอกกลม ดังที่ได้กล่าวถึงในข้างต้นแล้ว ประการที่ 2 ระเบียบของการประดับลายดอกกลมนี้ บ่งบอกถึงงานต่างวาระกัน ดังที่ลายดอกกลมคราวบูรณะสมัยพระครูวิโรจน์รัตโนบล จัดวางลายให้ สลับสับหว่างกันและไม่มีเส้นคิ้วคั่นระหว่างแถว ถือเป็นลักษณะที่เปลี่ยนแปลงคลี่คลายลงมาแล้ว ฉะนั้นจึงน่าสนใจว่าลายดอกกลมที่ปรากฏในพระธาตุพนมช่วง พ.ศ. 2410 มีความเป็นมาอย่างไร

จากการสืบค้นตรวจสอบพบว่าไม่มีการประดับลายดอกกลมไว้ในส่วนของกระซังของเจดีย์ทรงระฆังหรือส่วนยอดของเจดีย์ทรงปราสาทยอดในงานศิลปะยุคใดเลย นอกจากนี้ในเจดีย์กลุ่มพระธาตุพนมกลุ่มนี้ พบแต่เพียงในงานจิตรกรรมฝาผนังที่เขียนลายดอกไม้กลม โปรงปรายลงมาจากเบื้องบน หรือเป็นที่รู้จักกันในนาม “ดอกไม้ร่วง” แต่อย่างไรก็ตาม ปรากฏกลุ่มเจดีย์ที่มีการประดับลวดลายพรรณพฤกษาบริเวณองค์ระฆัง ซึ่งถือว่าเป็นลักษณะสัมพันธ์กันอยู่บ้าง ดังจะกล่าวแยกออกเป็น 2 ประเด็น กล่าวคือ

ภาพที่ 72 ลายดอกไม้ร่วง วัดศรีชุม สุโขทัย

ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, ความสัมพันธ์จีน - ไทย

โยโยในลวดลายประดับ, 29.

ภาพที่ 73 ลายดอกไม้ร่วง ปรากฏประธาน

วัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา

ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวง
แห่งแผ่นดิน, 177.

ประเด็นแรกลายดอกไม้ร่วงปรากฏขึ้นอย่างช้าในสมัยสุโขทัยราวปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เช่น ภาพลายเส้นดอกไม้ร่วง วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย⁹⁴ (ภาพที่ 72) ครั้นในสมัยอยุธยา ก็พบตั้งแต่อยุธยาตอนต้น เช่น ภาพพระพุทธรูปเจ้าทรงตรัสรู้ในสัปดาหที่ 6 ปรากฏประธาน วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20 (ภาพที่ 73) และเป็น

⁹⁴ บรรณานุกรม ขอรวมเดช, “รูปแบบศิลปะบนแผ่นภาพจารึกลายเส้นเรื่องชาดกของวัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย”, 142-143.

ชนบธรรมเนียมงานช่างที่ทำสืบทอดมาและเพิ่มจำนวนมากขึ้น ดังพบตัวอย่างในช่วงอยุธยาตอนกลาง เป็นจิตรกรรมบนสมุดภาพ ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 22 (ภาพที่ 74) ตลอดจนในช่วงอยุธยาตอนปลาย อาทิ ภาพจิตรกรรมฝาผนัง วัดใหม่ประชุมพล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22⁹⁵ (ภาพที่ 75)

ภาพที่ 74 ลายดอกไม้ร่วง จิตรกรรมบน
สมุดภาพ อยุธยาตอนกลาง
ที่มา : สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่าง
หลวงแห่งแผ่นดิน, 181.

ภาพที่ 75 ลายดอกไม้ร่วง วัดใหม่ประชุมพล
พระนครศรีอยุธยา
ที่มา : กวิฏ ตั้งจรัสวงศ์

จากหลักฐานที่กล่าวถึงในข้างต้น แสดงให้เห็นว่าแนวคิดเรื่องดอกไม้ร่วงมีมาอย่างช้านานแล้ว ซึ่งคงเกี่ยวข้องกับพระพุทธประวัติของพระพุทธเจ้าทั้งก่อนและหลังปรินิพพาน ดังที่ได้กล่าวถึงดอกไม้ชนิดหนึ่งในวาระสำคัญ เป็นต้นว่า ประสูติ ตรัสรู้ ปรีชาญาณ โดยถือเชือกกันมาว่า เป็นดอกไม้ทิพย์แห่งสรวงสวรรค์ที่เหล่าเทพเทวดาบันดาลให้ตกลงมาจากเทวโลก⁹⁶ ทำให้สันนิษฐานได้ว่าดอกไม้ร่วงที่ปรากฏที่กลุ่มพระธาตุพนมองค์เดิมก็น่าจะเป็นดอกไม้ทิพย์ด้วยเช่นกัน เพราะตามประวัติความเป็นมาของพระธาตุพนม สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระอัฐธาตุของพระพุทธเจ้า อีกทั้งในตำนานอัฐธาตุได้กล่าวถึงเทวดาโปรยปรายข้าวตอกดอกไม้ทิพย์ลงมาสักการบูชาครั้งที่พระยาสุเมตตธรรมได้สถาปนาพระอัฐธาตุเสร็จสิ้นแล้ว⁹⁷

⁹⁵ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2544), 172-198.

⁹⁶ พระยาธรรมปริชา, ไตรภูมิโลกวิจิตรจินตภาพ ฉบับที่ 1 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2520), 32-33.

⁹⁷ วิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, อัฐธาตุ: ตำนานพระธาตุพนม, 104.

ทั้งนี้คงเป็นกระแสค่านิยมในการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 ลงมา จึงชวนให้คิดเห็นว่าการประดับลายดอกไม้ร่วงอาจเข้ามาในรูปแบบของแนวคิดค่านิยมในสังคมสมัยนั้น แล้วทางล้านช้างนำมาปรับเปลี่ยนดัดแปลงจนเกิดเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของศิลปะล้านช้างเอง โดยพบที่กลุ่มเจดีย์แบบพระธาตุพนมองค์เดิมเท่านั้น ซึ่งอาจเริ่มจากการทำในงานจิตรกรรมก่อนที่จะแพร่กระจายไปสู่งานสถาปัตยกรรมในภายหลัง ในประเด็นหลังนี้คงต้องมีการศึกษาตรวจสอบกันต่อไป แต่สามารถอธิบายได้อีกว่าแนวความคิดนี้อาจเป็นเรื่องโดยทั่วไปที่ชาวพุทธล่วงรู้กัน ช่างชาวลาวล้านช้างได้หยิบยกเอาแนวความคิดนี้มาสร้างสรรค์งานศิลปกรรม ในรูปแบบเรียบง่ายตามแบบอย่างของศิลปะล้านช้าง โดยให้ถือเป็นเอกลักษณ์ของพระธาตุพนมในครั้งนั้นก็ว่าได้

ส่วนประเด็นที่ 2 นำเชื่อว่า การประดับลายดอกกลมบนยอดบัวเหลี่ยมของพระธาตุพนมนี้ อาจจะเป็นงานคราวบูรณะในช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2367-2394) ดังที่พบตัวอย่างกลุ่มเจดีย์ตามแบบพระราชานิยมมีการประดับตกแต่งด้วยลายพรรณพฤกษาเต็มทั้งองค์ โดยเฉพาะในส่วนองค์ระฆังก็มีการประดับตกแต่งเต็มพื้นที่ เช่น พระมหาเจดีย์ ณ วัดพระเชตุพน-วิมลมังคลาราม กรุงเทพฯ⁹⁸ (ภาพที่ 76) นอกจากนี้ยังพบงานบูรณะปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 3 ในพื้นที่รอบนอกได้แก่ เจดีย์วัดกุ้เต้า จังหวัดเชียงใหม่⁹⁹ (ภาพที่ 77)

ภาพที่ 76 พระมหาเจดีย์

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพฯ

ภาพที่ 77 เจดีย์วัดกุ้เต้า

เชียงใหม่

⁹⁸ สันติ เล็กสุขุม, ข้อมูลกับมุมมอง : ศิลปะรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาคารพิมพ์, 2548), 107-109. และใน ศักดิ์ชัย สายสิงห์, งานช่าง สมัยพระนั่งเกล้าฯ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2551), 169-177. ชี้ชัดว่าเจดีย์ทรงเครื่องเป็นเจดีย์รูปแบบหนึ่งที่เป็นพระราชานิยมในรัชกาลที่ 3

⁹⁹ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่ (เชียงใหม่: วรณรักษ์, 2541), 138-139.

เมื่อพิจารณาประกอบกับหลักฐานเอกสารประวัติศาสตร์ พบว่าสัมพันธ์กับจดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม กล่าวคือ พ.ศ. 2349–2356 เจ้าอนุวงศ์ (โอรสเจ้าศิริบุญสาร) พระบรมราชา (สุดตา) เจ้าเมืองนครพนม และพระยาจันทสุริยวงศาธรรมิกราช (กิง) เจ้าเมืองมุกดาหาร ได้บูรณะวัดพระธาตุพนม โดยซ่อมแซมพระอุโบสถ สร้างถนนอิฐหน้าวัดไปทำน้ายาว 478 เมตร และซ่อมฉัตรยอดพระธาตุที่หักลงมาตั้งแต่ พ.ศ. 2350 แล้วยกขึ้น¹⁰⁰ และในสมัยรัชกาลที่ 3 เองก็มีความเกี่ยวข้องกับเจ้าอนุวงศ์ ดังที่เป็นที่รู้จักกันดีในเหตุการณ์ศึกเจ้าอนุวงศ์ระหว่าง พ.ศ. 2369-2371¹⁰¹ ชวนให้คิดเห็นว่าหลังจากศึกครั้งนี้แล้ว รัชกาลที่ 3 น่าจะทรงรับสั่งให้บูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม เพื่อแสดงให้เห็นปวงชนที่อาศัยอยู่ในแถบนี้เห็นว่าพระองค์เป็นผู้มีบุญญาธิการ ซึ่งทำให้ง่ายต่อการปกครอง เพราะพระธาตุพนมเป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คนในแถบนี้ จึงสามารถรวบรวมผู้คนให้เป็นปึกแผ่นได้นั่นเอง

ฉะนั้น จึงสันนิษฐานว่าพระธาตุพนมในภาพถ่ายเก่า พ.ศ. 2410 น่าจะแสดงให้เห็นถึงงานคร่าวบูรณะในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งอาจมีการส่งถ่ายรูปแบบงานศิลปกรรมจากเมืองพระนครไปสู่หัวเมืองรอบนอก หรือจากหัวเมืองรอบนอกเข้าสู่พระนคร ก็คงจะต้องมีการตรวจสอบหลักฐานการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอารามในหัวเมืองรอบนอกสมัยรัชกาลที่ 3 รวมทั้งงานช่างในสมัยพระเจ้าอนุวงศ์เพิ่มเติมกันอีกต่อไป

จากที่กล่าวมาในข้างต้นได้แสดงให้เห็นว่า การประดับลวดลายบนส่วนยอดบัวเหลี่ยมของพระธาตุพนมบ่งบอกได้ถึงอายุสมัยการบูรณะปฏิสังขรณ์ ดังที่องค์พระธาตุได้รับการดูแลรักษาในปี พ.ศ. 2349-2356 จากเจ้าอนุวงศ์และเจ้าเมืองต่างๆ ครั้นหลังจากศึกเจ้าอนุวงศ์ก็น่าจะเกี่ยวข้องกับงานช่างในสมัยรัชกาลที่ 3 ตามที่ปรากฏการประดับลายดอกไม้กลมหรือดอกไม้ทิพย์บนยอดบัวเหลี่ยม

2.4 รูปทรงสันนิษฐานและพัฒนาการของพระธาตุพนม

จากการศึกษาความเป็นมาทางด้านรูปแบบและอายุสมัยการสร้างซ่อมของพระธาตุพนม ผ่านตำนานอุรังคธาตุ พงศาวดาร และเอกสารทางประวัติศาสตร์ ร่วมกับผลการศึกษาที่ผ่านมาของนักวิชาการ หลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดี และที่สำคัญคืองานศิลปกรรมต่างๆ ในข้างต้น

¹⁰⁰ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนม วมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522, 31.

¹⁰¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ [ข้า บุนนาค], “รัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (พระนคร: คลังวิทยา, 2506), 29–91.

ทำให้ได้ข้อสรุปรูปทรงสันนิษฐานและพัฒนาการของพระธาตุพนม นับตั้งแต่ครั้งแรกสร้างมาจนถึงปัจจุบันชัดเจนมากขึ้น ดังนี้

2.4.1 รูปทรงสันนิษฐานพระธาตุพนมครั้งแรกสร้าง

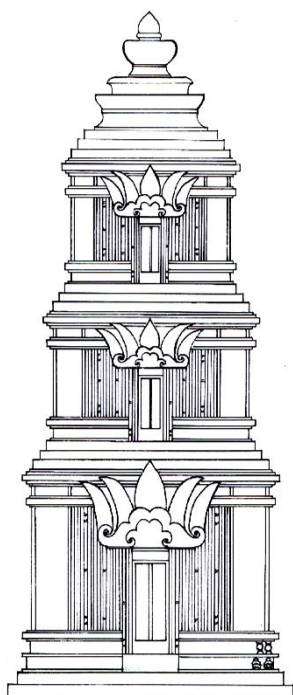
พระธาตุพนมครั้งแรกสร้างเนื่องในพุทธศาสนาได้รับแรงบันดาลใจมาจาก ศิลปะทวารวดี ศิลปะขอม และศิลปะจาม โดยผสมผสานทางรูปแบบศิลปะได้อย่างลงตัว จึงจัดให้อยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 กล่าวคือ (ภาพที่ 78)

ส่วนฐาน ก่อด้วยอิฐสอดินเป็นฐานเชิงซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้นในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ชั้นบนสุดประดับด้วยแถวรูปเทพนมสลักอิฐ แลดูเกี่ยวข้องกับฐานบัวลัยในศิลปะทวารวดี ซึ่งเป็นรูปแบบในราวพุทธศตวรรษที่ 13-16

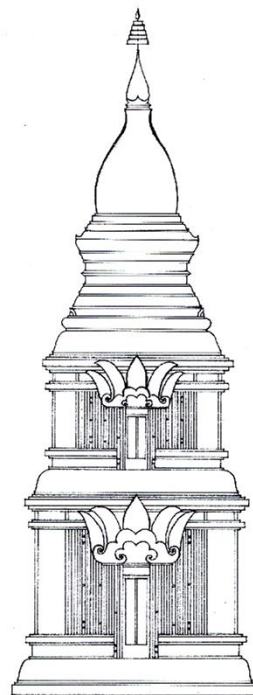
ส่วนเรือนธาตุ ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ก่ออิฐสอดินโดยมีเสาหลอกประจำมุม เสาร่องประดับลวดลาย ธรรมเนียนี่ปรากฏในศิลปะจามแบบฮั่วหลาย ซึ่งเห็นพ้องตามแนวคิดของ นักวิชาการตั้งที่อ้างถึงในข้างต้นแล้ว แต่พบว่ามียารละเอียดแตกต่างออกไป เช่น พื้นที่สลักลวดลายที่ พระธาตุพนมมีมากกว่าเกือบจะเต็มเสา ประกอบกับลวดลายก้านขดที่น่าจะได้รับแรงบันดาลใจมาจากลายกระหนกผักกูดในศิลปะขอมแบบไพรกเมง แล้วปรับเปลี่ยนให้เป็นลายก้านขดอันเป็น รูปแบบเฉพาะที่พระธาตุพนม จึงกำหนดอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-14 ทั้งนี้สอดคล้องกับการศึกษาเทคนิคการก่ออิฐและการเข้ากรอบประตูของนักวิชาการตามที่ได้อ้างถึงในข้างต้น อีกทั้งมี ประตูเข้าออกได้ทางเดียวคือ ทางทิศตะวันออก นอกนั้นเป็นประตูหลอก

ถัดขึ้นไปให้เห็นเป็นเรือนธาตุชั้นที่ 2 เดิมน่าจะเป็นส่วนยอดหรือชั้นวิมานชั้นแรกที่คงเหลือจากการพังทลายลง เพราะมีแกนในก่อด้วยอิฐสอดินเช่นเดียวกับเรือนธาตุชั้นแรก ซึ่งสัมพันธ์กับเรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุพนมที่แลดูสูงมากกว่าเรือนชั้นซ้อนในศิลปะจาม แต่ใกล้เคียงกับศิลปะขอมแบบไพรกเมงที่พบในดินแดนไทย หากพิจารณาร่วมกับตำนานอูรังคะธาตุที่มีความเป็นไปได้ที่เดิมอาจจะเคยมีเรือนธาตุชั้นที่ 3 แต่พังทลายลงไป ก่อนได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์จากพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ส่วนลักษณะของเรือนธาตุชั้นที่ 2 นี้คงทำล้อเรือนธาตุชั้นแรก แต่เป็นประตูหลอกทั้งสี่ด้าน

ส่วนยอด ของพระธาตุพนมครั้งแรกสร้างนี้ เมื่อพิจารณาตำนานอูรังคะธาตุที่กล่าวถึงส่วนยอดใช้วัสดุเป็นหิน ประกอบกับการก่ออาคารด้วยอิฐทั้งหลังรองรับยอดสุดเป็นหินพบในงานศิลปกรรมขอม จึงชวนให้สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นยอดกลศและดอกบัวตูมรองรับตรีศูล เพราะเค้าโครงของตัวเรือนรวมไปถึงลวดลายใกล้เคียงกับศิลปะขอมค่อนข้างมากด้วย

ภาพที่ 78 รูปทรงสันนิษฐานพระธาตุพนม
ครั้งแรกสร้าง

ภาพที่ 79 รูปทรงสันนิษฐานพระธาตุพนม
คราวบูรณะสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช

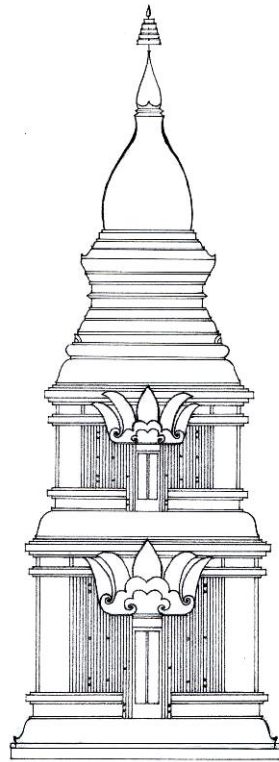
2.4.2 รูปทรงสันนิษฐานพระธาตุพนมคราวบูรณะสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช

พระธาตุพนมมีการบูรณะปฏิสังขรณ์หลายครั้งหลายครา พบมาตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-16 ดังพบหลักฐานจากลายวงแหวนรูปดอกไม้ไม่มีเกสรในลายก้านชดอย่างศิลปะขอมแบบพระโคและบาแคง ต่อมาก็คงได้รับการดูแลรักษาซ่อมแซมอยู่เนืองๆ และที่สำคัญมีการซ่อมสร้างโดยปรับเปลี่ยนรูปแบบพระธาตุไปจากเดิมในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 กล่าวคือ (ภาพที่ 79)

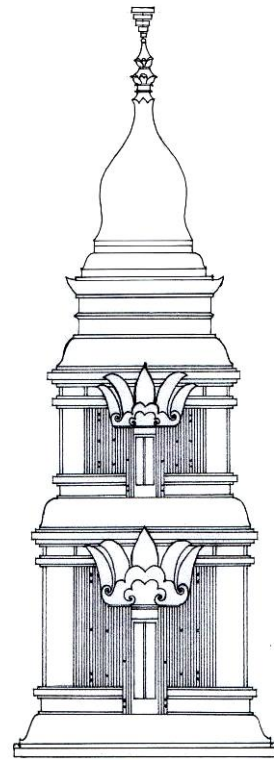
ส่วนฐาน ได้ก่ออิฐถือปูนหุ้มฐานเชิงซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น โดยก่อทับจากฐานเชิงชั้นที่ 2 ขึ้นมาชั้นที่ 3 เป็นบัวคว่ำขนาดใหญ่ปลายโค้งงุ้ม ลักษณะเช่นนี้เป็นที่นิยมของศิลปะล้านช้างในยุคสมัยของพระองค์สืบมา

ส่วนเรือนธาตุ ได้บูรณะซ่อมแซมหลายส่วน เป็นต้นว่า ลวดลายที่พังทลายเสียหายบนเสาหลอกประจํามุมทางทิศเหนือ โดยสลักอิฐเป็นลายก้านชดออกปลายเป็นลายดอกกาละกับ อีกทั้งยังปรับหลังคาเป็นบัวคว่ำขนาดใหญ่ปลายโค้งงุ้มเช่นเดียวกับส่วนฐาน และเชื่อว่าในสมัยนี้ได้ทำการอัดอิฐหักเข้าไปภายในเรือนธาตุชั้นแรก ส่งผลให้เข้าออกพระธาตุไม่ได้เช่นเดิม รวมไปถึงได้ก่ออิฐถือปูนหุ้มเรือนธาตุชั้นที่ 2 จึงทำให้เห็นเป็นเรือนธาตุซ้อนกัน 2 ชั้นอย่างเด่นชัด เพื่อรองรับน้ำหนักของยอดพระธาตุใหม่ที่เป็นเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม

ส่วนยอด ของพระธาตุพนมในการบูรณะคราวนี้ น่าจะมีรูปแบบคล้ายคลึงกับ พระธาตุศรีสองรัก คือ เหนือเรือนธาตุชั้นที่ 2 ขึ้นไปเป็นชุดฐานบัวเข้าพრหม รองรับบัวเหลี่ยม และ ยอดบัวเหลี่ยม

ภาพที่ 80 รูปทรงสันนิษฐานพระธาตุพนมคราว บูรณะสมัยพระเจ้าวรวงศาทหารมิกราช

ภาพที่ 81 รูปทรงสันนิษฐานพระธาตุพนม คราวบูรณะสมัยพระครูหลวงโพนสะเม็ก

2.4.3 รูปทรงสันนิษฐานพระธาตุพนมคราวบูรณะสมัยพระเจ้าวรวงศาทหารมิกราช

หลังจากอาณาจักรล้านช้างตกอยู่ภายใต้อำนาจของกรุงหงสาวดีมา 27 ปี ก็ได้รับอิสรภาพในสมัยพระเจ้าวรวงศาทหารมิกราช ครั้นว่างเว้นจากศึกสงครามพระองค์ทรงทำนุบำรุงพุทธสถาน ซึ่งหนึ่งในนั้นคือ พระธาตุพนม โดยพระยาหลวงนครพิชิตราชธานี เจ้าเมืองศรีโคตรบอง พร้อมเหล่าพระยาเสนาราชมนตรีร่วมกันบูรณะส่วนฐานในปี พ.ศ. 2157 จึงสันนิษฐานรูปแบบของพระธาตุพนมดังนี้ (ภาพที่ 80)

ส่วนฐาน เสริมอิฐถือปูนปรับให้บัวว่าเอนลาดปลายกระดงอนขึ้น พร้อมทั้งฝังถั่วดินเผาทั้งต้นสำหรับใส่น้ำมันตามไฟบริเวณชายบัวว่าเป็นระยะๆ ตลอดแนวฐาน

ส่วนเรือนธาตุ เป็นเรือนธาตุในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น โดยยังคงมีองค์ประกอบต่างๆ ตามที่ได้ปรับเปลี่ยนมาในคราวบูรณะสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช

ส่วนยอด เหนือเรือนธาตุชั้นที่ 2 ขึ้นไปเป็นชุดฐานบัวเข้าพรหม รองรับบัวเหลี่ยม และยอดบัวเหลี่ยม ตามแบบอย่างสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช

2.4.4 รูปทรงสันนิษฐานพระธาตุพนมคราวบูรณะสมัยพระครูหลวงโพนสะเม็ก

ปลายสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช นครเวียงจันทน์เกิดความวุ่นวายทางการเมืองภายใน ทำให้พระครูหลวงโพนสะเม็กต้องอพยพผู้คนลงมาทางใต้ และเข้ามายังฝั่งพระธาตุพนม แล้วในปี พ.ศ. 2236-2245 พระครูก็ได้บูรณะส่วนยอดของพระธาตุพนม โดยก่ออิฐถือปูนฐานบัว รองรับบัวเหลี่ยมที่หล่อด้วยโลหะ และหล่อฉัตรด้วยทองแดง ส่วนประกอบอื่นๆ รักษาให้คงสภาพเดิม จึงสันนิษฐานรูปทรงของพระธาตุพนมคราวบูรณะสมัยพระครูหลวงโพนสะเม็กได้ดังนี้ (ภาพที่ 81)

ส่วนฐาน ใช้รูปแบบที่มีการบูรณะมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าวรวงศาธรรมิกราช คือ บัวคว่ำเอนลาดปลายกระดกงอนขึ้น และประดับฟุ้งถ้ายดินเผาปั้นขึ้นสำหรับใส่น้ำมันตามไฟบริเวณชายบัวคว่ำเป็นระยะๆ ตลอดแนวฐาน

ส่วนเรือนธาตุ เป็นเรือนธาตุในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น โดยยังคงมีองค์ประกอบต่างๆ ตามที่ได้ปรับเปลี่ยนมาในคราวบูรณะสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช

ส่วนยอด ก่ออิฐถือปูนเหนือเรือนธาตุชั้นที่ 2 เป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ รองรับบัวเหลี่ยมที่หล่อด้วยโลหะ และปักฉัตรที่หล่อด้วยทองแดง

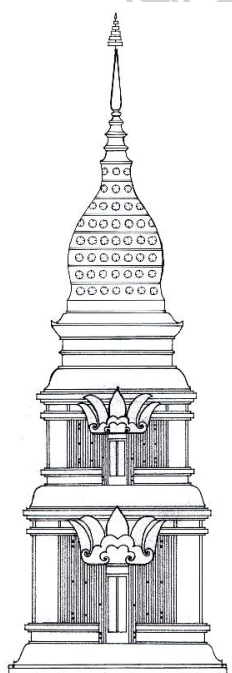
2.4.5 รูปแบบพระธาตุพนมคราวบูรณะสมัยรัชกาลที่ 3

ในช่วงรัชกาลที่ 3 เกิดเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์คือ ศึกเจ้าอนุวงศ์ จึงเป็นเหตุให้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม เพราะเจ้าอนุวงศ์เคยซ่อมแซมมาก่อนนั้นหมายความว่าเจ้าอนุวงศ์เคยมีอำนาจในแถบดินแดนนี้ จึงได้นำพาเจ้าเมืองต่างๆ ร่วมกันบูรณะเปรียบประหนึ่งตั้งตำนานที่เล่าขานกันมา ฉะนั้น เพื่อแสดงถึงบุญญาธิการของรัชกาลที่ 3 และเพื่อการปกครองประชากรด้วยปฏิสัมพันธ์อันดี พระองค์อาจจะทรงบูรณะพระธาตุพนมก็เป็นได้ ทั้งนี้ สอดคล้องกับร่องรอยหลักฐานในงานศิลปกรรมจากภาพถ่ายเก่าของพระธาตุพนมในปี พ.ศ. 2410 ทำให้ได้รูปแบบของพระธาตุพนมดังนี้ (ภาพที่ 82)

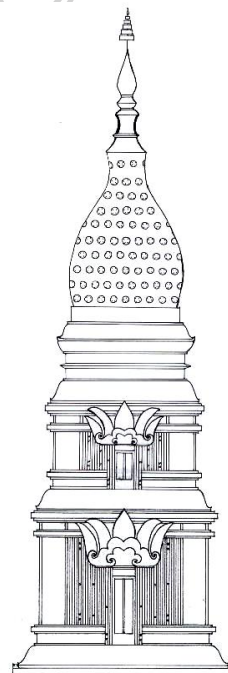
ส่วนฐาน เป็นบัวคว่ำเอนลาดปลายกระดกงอนขึ้น และประดับฝังถ้วยดินเผา ก้นตื้นสำหรับใส่น้ำมันตามไฟบริเวณชายบัวคว่ำเป็นระยะๆ ตลอดแนวฐาน โดยคงรูปแบบเดิมที่บูรณะ มาตั้งแต่สมัยพระเจ้าวรวงศาธรรมิกราช

ส่วนเรือนธาตุ เป็นเรือนธาตุในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น โดยยังคงมีองค์ประกอบต่างๆ ตามที่ได้ปรับเปลี่ยนมาในคราวบูรณะสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช

ส่วนยอด มีการก่ออิฐถือปูนหุ้มยอดบัวเหลี่ยมโลหะที่หล่อขึ้นคราวบูรณะสมัย พระครูหลวงโพนสะเม็ก เพื่อประดับลายดอกกลมหรือดอกไม้ทิพย์ เรียงรายเป็นแถวเป็นแนว ประดับ เต็มพื้นที่ของบัวเหลี่ยม โดยมีเส้นคิ้วคั่นระหว่างแถว และแต่ละแถวก็ได้วางลายให้ตรงกันอย่างเป็น ระบบระเบียบ การประดับลวดลายดอกไม้ชั้นบนให้นึกถึงเจดีย์ทรงเครื่อง ซึ่งเป็นงานช่างที่นิยมใน รัชสมัยของพระองค์ ถัดขึ้นไปจากบัวเหลี่ยมแลเห็นเป็นฐานบัวซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้นโดยไม่มีหน้า กระดานคั่นคล้ายคลึงกับบัวคลุมเถา รองรับปลียอดและปักฉัตรวลี ทำให้แลดูสูงชะลูดขึ้นไปอีก

ภาพที่ 82 รูปแบบพระธาตุพนมคราวบูรณะ สมัยรัชกาลที่ 3

ภาพที่ 83 รูปแบบพระธาตุพนมคราวบูรณะ สมัยรัชกาลที่ 5

2.4.6 รูปแบบพระธาตุพนมคราวบูรณะสมัยรัชกาลที่ 5

จากการศึกษาภาพถ่ายเก่าพบว่าในช่วงปี พ.ศ. 2410-2432 ตรงกับสมัย รัชกาลที่ 5 เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านรูปแบบกับพระธาตุพนม โดยเห็นต่างไปจากเดิมหลายส่วน ดังนี้ (ภาพที่ 83)

ส่วนฐาน เป็นบัวคว่ำเอนลาดปลายกระดกงอนขึ้น และฝังด้วยดินเผาขึ้นต้น สำหรับใส่น้ำมันตามไฟบริเวณชายบัวคว่ำเป็นระยะๆ ตลอดแนวฐาน ตามรูปแบบครึ่งพระเจ้าวรวงศา-มหาธรรมิกราช

ส่วนเรือนธาตุ เป็นเรือนธาตุในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น เช่นเดิม แต่มีการโอบปูนทับเรือนธาตุชั้นที่ 2 เพื่อรองรับน้ำหนักของยอด พร้อมกับปรับชั้นหลังคาบัวคว่ำให้เอนลาดคล้ายส่วนฐาน

ส่วนยอด ได้โอบปูนทับยอดบัวเหลี่ยม จากที่เคยป้อมจึงแลดูสูงชะลูดขึ้นไป พร้อมกับประดับลายดอกกลมในระเบียบใหม่คือ การวางลายสลัปลับหว่างกันและไม่มีเส้นคิ้วคั่นระหว่างแถว ต่างออกไปจากงานช่างในรัชกาลที่ 3 อีกทั้งทำเลียนแบบยอดบัวเหลี่ยมซ้อนลดหลั่นขึ้นไปอีกชั้น และปักฉัตร

การบูรณะปฏิสังขรณ์ในช่วงรัชกาลที่ 5 นี้ นอกเหนือไปจากการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาแล้ว อีกเหตุผลที่น่าสนใจเกี่ยวข้องกับทางด้านการเมือง เพราะในยุคสมัยของพระองค์มีการเปลี่ยนแปลงทางบ้านเมืองในแถบนี้มาก เช่น การยกแผ่นดินพากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้กับประเทศฝรั่งเศส และยังมี การเปลี่ยนแปลงระบบบริหารจัดการบ้านเมืองในพื้นที่ดินพากฝั่งขวาของแม่น้ำโขงอีกเป็นระยะๆ ดังจะกล่าวถึงรายละเอียดในหัวข้อถัดไป

หลังจากนั้นไม่นานในปี พ.ศ. 2444 พระครูวิโรจน์รัตโนบล และคณะ ก็ได้บูรณะพระธาตุพนม โดยซ่อมแซมปรับปรุงรักษาให้คงสภาพเดิม พร้อมทั้งทาสี ประดับกระจกกระเบื้องเคลือบในบางส่วน และลงรักปิดทองที่ส่วนยอด

2.4.7 รูปแบบพระธาตุพนมคราวบูรณะสมัยรัชกาลที่ 8

เมื่อปี พ.ศ. 2483 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 8 ซึ่งอยู่ในรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม พระธาตุพนมก็ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์จากกรมศิลปากรครวที่ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ เป็นรัฐมนตรีและอธิบดีกรมศิลปากร โดยเน้นการปรับเปลี่ยนส่วนยอดให้สูงชะลูดขึ้นไปอีก เพื่อให้คนเดินทางไปมามองเห็นได้ในระยะไกล ชักจูงจิตใจประชาชนในแถบอินโดจีนให้เข้าร่วมในราชอาณาจักรไทย เพราะพระธาตุพนมเป็นปูชนียสถานสำคัญอันเป็นที่เคารพบูชาของผู้คนในแถบนี้ ซึ่งได้ดำเนินการปฏิสังขรณ์แล้วเสร็จในวันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2484 และมายกฉัตรใหม่ในปี พ.ศ. 2497 จึงทำให้ปรากฏรูปแบบศิลปกรรมดังนี้ (ภาพที่ 84)

ส่วนฐาน เป็นบัวคว่ำเอนลาดปลายกระดกงอนขึ้น และฝังด้วยดินเผาขึ้นต้น สำหรับใส่น้ำมันตามไฟบริเวณชายบัวคว่ำเป็นระยะๆ ตลอดแนวฐาน ตามรูปแบบครึ่งพระเจ้าวรวงศา-มหาธรรมิกราชบูรณะเอาไว้

ส่วนเรือนธาตุ เป็นเรือนธาตุในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น ตามแบบอย่างการบูรณะในสมัยรัชกาลที่ 5 แต่มีการปรับแต่งในส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2 พร้อมกับประดับลายดอกกลม

ส่วนยอด เสริมสร้างยอดบัวเหลี่ยมให้สูงมากขึ้น จาก 23 เมตร เป็น 33 เมตร พร้อมทั้งประดับลวดลายลักษณะใหม่คือ มีฐานลายดอกกลมในช่วงเสาที่ส่วนบนประดับด้วยลายประจํามุม และลายประจำด้านผูกเป็นลายกระหนกและลายช่อภายในรูปสามเหลี่ยม หรือกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยม เกือบเต็มพื้นที่บัวเหลี่ยม ปลายสุดของบัวเหลี่ยมประดับลายดอกกลมในช่วงเสา ตัวลายมีโครงเหล็กหล่อด้วยปูนซิเมนต์ถึง 452 ชิ้น ปิดทองอร่าม ต่อด้วยยอดบัวกลุ่มเถาในผังสี่เหลี่ยมรองรับปลียอดบัวเหลี่ยมและฉัตร ความสูงตลอดองค์พระธาตุรวม 57.50 เมตร

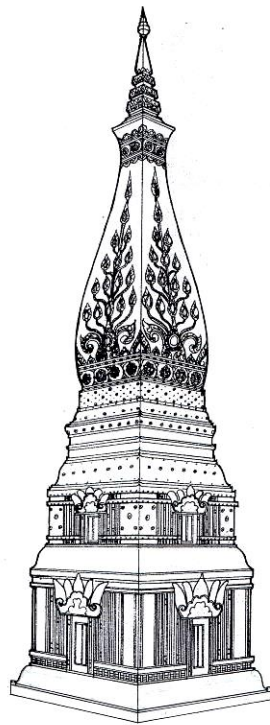
2.4.8 รูปแบบพระธาตุพนมคราวบูรณะสมัยรัชกาลที่ 9

การปรับเปลี่ยนรูปแบบให้ส่วนยอดสูงชะลูดมากขึ้นกว่าเดิมในคราวรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม อาจจะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พระธาตุพนมล้มลงมาในปี พ.ศ. 2518 พระธาตุพนมองค์ปัจจุบันที่เห็นกันทุกวันนี้ สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2518-2522 โดยใช้เทคนิคการสร้างแบบใหม่คือ คอนกรีตเสริมเหล็ก และใช้รูปแบบเดิมก่อนที่พระธาตุจะพังทลายลง แต่ก็มีบางส่วนที่ย้อนกลับไปใช้รูปแบบครั้งแรกสร้างตั้งเช่นฐานฐาน ดังนี้ (ภาพที่ 85)

ส่วนฐาน เป็นฐานเตี้ยในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น ชั้นบนสุดประดับด้วยแถวเทพนม

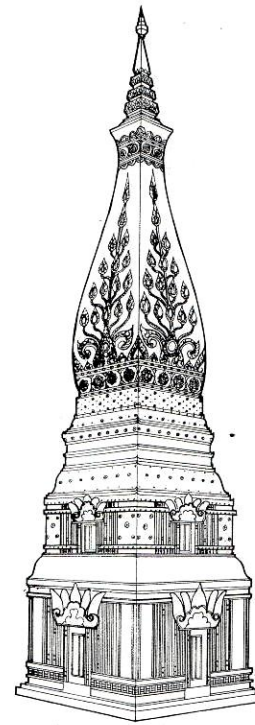
ส่วนเรือนธาตุ ชายเรือนทำเป็นแถวช่องลูกมะหวด ตัวเรือนมีเสาหลอกประจํามุมเขาระ่องประดับลวดลายเกือบเต็มพื้นที่เสา พร้อมกับเขาระ่องประดับเสากลมสลั้บแถวลวดลายพรรณพฤกษาตามแนวตั้งตลอดทั้งองค์ โดยมีประตูคั่นกลาง สามารถเปิดปิดเข้าออกได้ทางทิศตะวันออกเท่านั้น ส่วนด้านอื่นๆ เป็นประตูหลอก เหนือตัวเรือขึ้นไปประดับด้วยแถวเทพนมและช่องลูกมะหวด และหลังคาบัวคว่ำ ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2 ทำล้อกับชั้นแรก แต่ในส่วนองงานประดับแตกต่างออกไป เช่น ประดับติดดอกไม้ทิพย์แทนการสลักลวดลาย

ส่วนยอด เป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ประดับลายดอกกลมบริเวณพื้นที่ว่างตรงกลางช่วงอกไก่ประดับกระจก รองรับบัวเหลี่ยมที่มีการตกแต่งด้วยฐานลายดอกกลมในช่วงเสาที่มีส่วนบนประดับลายประจํามุม และลายประจำด้านผูกเป็นลายกระหนกและลายช่อภายในรูปสามเหลี่ยม หรือกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยม เกือบเต็มพื้นที่บัวเหลี่ยม ปลายสุดของบัวเหลี่ยมประดับลายดอกกลมในช่วงเสา ต่อด้วยยอดบัวกลุ่มเถาในผังสี่เหลี่ยมรองรับปลียอดบัวเหลี่ยมและฉัตร

ภาพที่ 84 รูปแบบพระธาตุพนมคร่าวบูรณะ
สมัยรัชกาลที่ 8

ที่มา: กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการณ์
บูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุ
พนมมรุมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม
พ.ศ. 2518-2522, ภาคผนวก. (ปรับส่วนฐาน)

ภาพที่ 85 รูปแบบพระธาตุพนมคร่าวบูรณะสมัย
รัชกาลที่ 9

ที่มา: กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการณ์
บูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุ
พนมมรุมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม
พ.ศ. 2518-2522, ภาคผนวก.

ดังนั้น พระธาตุพนมคงสร้างขึ้นเนื่องในพุทธศตวรรษที่ 13-14 และได้รับการดูแลรักษาสืบมาในหลายยุคหลายสมัย ดังปรากฏการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุองค์นี้อยู่หลายครั้งหลายครา แสดงให้เห็นถึงธรรมเนียมปฏิบัติของการบูรณะ โดยนิยมก่อหุ้มส่วนยอด ซึ่งมีรากฐานมาจากตำนานอูรังคะธาตุ จึงทำให้รูปแบบเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ส่วนเหตุปัจจัยในการสร้างนอกเหนือไปจากการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาแล้ว ที่สำคัญยังเชื่อมโยงอยู่กับการเมืองการปกครองในแต่ละยุคสมัยอีก บ่งบอกได้ถึงความเชื่อความศรัทธาของกลุ่มชนแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางที่มีต่อพระธาตุศักดิ์สิทธิ์องค์นี้ได้เป็นอย่างดี และน่าสนใจว่าพระธาตุพนมกลายเป็นพระธาตุศักดิ์สิทธิ์ของกลุ่มชนลุ่มแม่น้ำโขง ตลอดจนเป็นหนึ่งในพระธาตุคู่บ้านคู่เมืองของชนชาวไทยได้อย่างไร ดังจะกล่าวถึงในลำดับต่อไป

3. พระราชทูพนมในฐานะพระธาตุศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง

พระราชทูพนมผูกพันกับวิถีชีวิตของกลุ่มชนแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางมาอย่างช้านาน สิ่งที่ยืนยันถึงความเชื่อความศรัทธาต่อพระธาตุองค์นี้ได้เป็นอย่างดีก็คือ งานบูรณะปฏิสังขรณ์ ซึ่งถือเป็นการทำนุบำรุงรักษาให้คงอยู่สืบมาจนถึงปัจจุบัน โดยพบการสร้างซ่อมครั้งสำคัญอย่างน้อย 7 ครั้ง นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13-14 เป็นต้นมา ดังที่กล่าวถึงมาแล้วในข้างต้น นอกเหนือไปจากนี้ประวัติความเป็นมาและความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุพนมในตำนานอุรังคธาตุ มีส่วนส่งเสริมและสนับสนุนให้พระธาตุองค์นี้มีความสำคัญเหนือพระธาตุอื่นๆ ในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขง อีกทั้งพระธาตุพนมยังทำหน้าที่เปรียบเสมือนทูตเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างล้านช้างกับล้านนา โดยการหลอมรวมความเชื่อความศรัทธาของกลุ่มชนทั้งสองดินแดนเข้าไว้ด้วยกัน ต่อมาพระธาตุพนมได้กลายเป็นเอกลักษณ์แสดงถึงตัวตนของคนในท้องถิ่นอีสาน และเป็นหนึ่งในจอยมเจดีย์ของประเทศไทยสืบมา จึงนับว่าเป็นพระธาตุศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.1 ความเป็นมาและความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุพนมในตำนานอุรังคธาตุ¹⁰²

ตำนานอุรังคธาตุ หรือตำนานพระธาตุพนม เป็นหลักฐานทางลายลักษณ์อักษรที่สำคัญ ทำให้รับรู้ถึงประวัติความเป็นมาของพระธาตุพนม ซึ่งมีความเก่าแก่สัมพันธ์กับพระพุทธเจ้าโดยตรง ชวนให้น่าเชื่อว่าตำนานมีส่วนช่วยส่งเสริมให้พระธาตุพนมแลดูศักดิ์สิทธิ์ขึ้นเป็นอย่างมาก ถึงแม้เคยมีการเผยแพร่ผลการศึกษาศิลปกรรมว่า พระธาตุองค์นี้ไม่ได้มีอายุเก่าแก่ดังตำนาน แต่ก็มิได้ทำให้ผู้คนเสื่อมศรัทธา เพราะความเชื่อมั่นที่มีต่อพระธาตุพนมตามตำนานอุรังคธาตุได้หยั่งรากลึกในกลุ่มชนลุ่มแม่น้ำโขงมาหลายชั่วอายุคนแล้ว จึงน่าสนใจศึกษาในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับความเป็นมาและความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุพนมในตำนานอุรังคธาตุ ดังนี้

3.1.1 ฎีกาพริ้ว: พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แห่งลุ่มแม่น้ำโขง

ตำนานอุรังคธาตุแสดงให้เห็นถึงความเป็นมาและความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุพนมบนผืนแผ่นดินในลุ่มแม่น้ำโขง ครั้งอดีตกาลพระพุทธเจ้าทรงตระหนักในประเพณีโบราณตามพระอดีตพุทธเจ้าทั้งสามพระองค์ที่ทรงนำพระธาตุไปไว้ที่ดอยกัปปนคิริ ใกล้กับเมืองศรีโคตรบอง พระองค์พร้อมกับพระอานนท์จึงได้เสด็จมา ณ ดอยกัปปนคิริ หรือฎีกาพริ้ว ซึ่งเป็นที่ตั้งของพระธาตุพนมในปัจจุบัน (จังหวัดนครพนม) เพื่อหวังให้มีการนำพระอุรังคธาตุมาไว้ในที่แห่งนี้หลังจากพระองค์นิพพาน เช่นเดียวกับพระอดีตพุทธเจ้า และเรื่องราวในตำนานก็เป็นจริงตามพุทธพยากรณ์

¹⁰² ดูเรื่องราวของตำนานอุรังคธาตุฉบับพระยาศรีไชยชมพู่ที่วิเคราะห์ในประเด็นหัวข้อนี้เพิ่มเติมได้ใน วิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, **อุรังคธาตุ: ตำนานพระธาตุพนม**, 1-108.

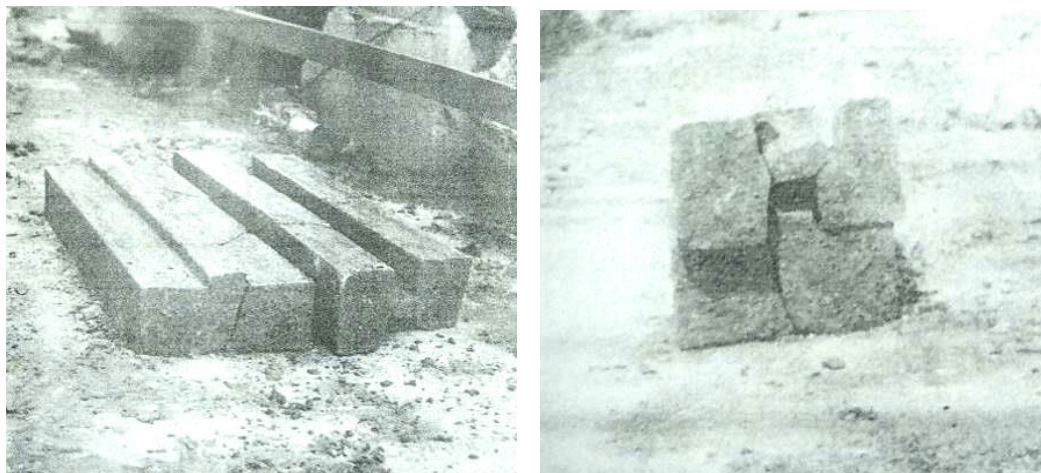
เมื่อพิจารณาดำเนินการอุรังคธาตุพบว่า การประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่
 ภูภำพรำของพระสัฒมาสัฒพุทธเจ้าได้ทำตามขนบธรรมเนียมประเพณีโบราณ ซึ่งมีพระอดีตพุทธเจ้า
 สามพระองค์ทรงกระทำมาก่อน ฉะนั้น วรรณกรรมนี้จึงสะท้อนให้เห็นว่าก่อนที่จะมีการประดิษฐาน
 พระอุรังคธาตุได้ปรากฏศาสนสถานบนพื้นที่แห่งนี้แล้ว ชวนให้คิดเห็นว่าภูภำพรำเป็นพื้นที่เก่าแก่และ
 ศักดิ์สิทธิ์ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จมาเยือน

ทั้งนี้สอดคล้องกับประวัติความเป็นมาของพื้นที่ โดย “ภูภำพรำ” หมายถึง
 แผ่นดินอยู่โดดเดี่ยว ในอดีตกาลคงเคยเป็นเกาะอยู่ในลำแม่น้ำโขง ข้างเหนือปากแม่น้ำก่ำ แล้วเกิด
 การทับถมของมูลดินมูลทราย จึงรวมเข้ากับผืนแผ่นดินใหญ่ทางฝั่งตะวันตกหรือฝั่งขวาของแม่น้ำโขง
 ซึ่งเป็นทำเลที่ตั้งที่เหมาะสมในการสร้างศาสนสถานตามคติโบราณ¹⁰³ ทั้งนี้คงจะหนีไม่พ้นแนวคิดเรื่อง
 จักรวาล เพราะพบในอินเดียโบราณมาตั้งแต่ก่อนสมัยพุทธกาล เมื่อพุทธศาสนาเข้ามา (จากศาสนา
 พราหมณ์) ก็นำมาปรับใช้ให้เข้ากับพระธรรมวินัยของพระพุทธองค์¹⁰⁴ สอดคล้องกับการศึกษาทาง
 โบราณคดีที่ระบุว่า เดิมพื้นที่แห่งนี้เป็นที่ราบเสมอกัน อยู่ห่างจากแม่น้ำโขงเก่าที่เปลี่ยนทิศทางเดิน
 ประมาณ 50 เมตร แล้วทำให้บริเวณนี้สูงขึ้นจากเดิมถึง 2 เมตร ด้วยการนำดินที่ได้จากการขุดคูคลอง
 3 ด้าน ทั้งด้านทิศตะวันตก ทิศเหนือ และทิศใต้ มาถมเนื้อที่ตรงกลาง พร้อมกับใช้ลำน้ำโขงเดิมเป็นคู
 ทางทิศตะวันออก¹⁰⁵ ทำให้พื้นที่ดังกล่าวสูงกว่าบริเวณโดยรอบ เปรียบเสมือนกับเขาพระสุเมรุซึ่งเป็น
 แกนกลางของโลกหรือจักรวาลที่มีเขาสัตตบริภัณฑ์ล้อมรอบ ส่วนคูคลองที่ขุดเอาไว้ 3 ด้านและ
 ลำแม่น้ำโขงคงหมายถึง มหานทีสีทันดรที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ โดยมีมหาทวีปอยู่ตรงทิศทั้งสี่
 ซึ่งสอดคล้องกับดินแดนของพระยาทั้งห้าที่มาทำการประดิษฐานพระอุรังคธาตุ ณ ภูภำพรำ กล่าวคือ
 พระยาสุวรรณภิงคารแห่งเมืองหนองหานหลวงและพระยาคำแดงแห่งเมือง
 หนองหานน้อยครองชมพูทวีปทางทิศตะวันตก พระยาจุลณีพรหมทัตแห่งเมืองจุลณี (บริเวณเวียงดนาม
 เหนือ สิบสองจุไทย และเหนือหลวงพระบาง) ครองชมพูทวีปทางทิศเหนือ พระยาอินทปัฐนครแห่ง
 เมืองอินทปัฐ (ขอมโบราณ/กัมพูชา) ครองชมพูทวีปทางทิศใต้ และพระยานครแห่งเมืองศรีโคตร-
 บอง (ศูนย์กลางเมืองในเวลานั้นอยู่บริเวณใกล้ลำน้ำเซบั้งไฟ) ครองชมพูทวีปทางทิศตะวันออก ทั้งนี้ยัง
 เชื่อมโยงกับเนื้อความในตำนานอุรังคธาตุที่ระบุผืนแผ่นดินของเมืองต่างๆ เป็นชมพูทวีปด้วย

¹⁰³ มานิต วัลลิโกดม, “โคตรบูร”, 96.

¹⁰⁴ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม อักษร ก-ฮ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน** (กรุงเทพฯ: **ด้านสุทธาคารพิมพ์**, 2550), 206.

¹⁰⁵ กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุการณบุรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนม
 วรรณวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522**, 27.

ภาพที่ 86 แท่งหินทรายเซาะร่องตรงกลางพบในซากปรักหักพังที่พระธาตุพนม
ที่มา: กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการณบุรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนม
รวมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522, ภาคผนวก.

อีกทั้งยังสัมพันธ์กับหลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบในคราพระธาตุพนมพังทลายลงมา คือ แท่งหินทรายเซาะร่องตรงกลาง ประกอบกันเกิดเป็นรูตรงกลางคล้ายท่อน้ำ (ภาพที่ 86) เรียกว่า “ท่อโสมสูตร” พบในปราสาทขอมทั่วไป ทั้งในศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธนิกายมหายาน ซึ่งใช้สำหรับส่งน้ำที่ทรงรูปสักการะภายในมายังภายนอกอาคารทางทิศเหนือเสมอ (เพื่อไปบูชาพระคิวงาที่เขากโกรลาส) คงอยู่ในระดับพื้นเดิมภายในองค์พระธาตุ¹⁰⁶ แสดงให้เห็นว่าพระธาตุพนมได้สร้างก่อครอบศาสนสถานเดิม ซึ่งอาจสร้างขึ้นเนื่องในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู หากรูปสักการะนั้นเป็นศิวลึงค์ เพียงแต่ไม่พบหลักฐานแน่ชัด เพราะครั้นสร้างพุทธสถานก็น่าจะถูกเคลื่อนย้ายไปที่อื่น ฉะนั้น จึงมีความเป็นไปได้ว่าศาสนสถานแห่งนี้เดิมเคยสร้างตามคติจักรวาลเนื่องในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ก่อนที่จะปรับเปลี่ยนมาเป็นพุทธสถาน ย่อมหมายความว่าภูมิกำพร้าเป็นพื้นที่ที่ถูกเลือกสรรมาตั้งแต่ต้นแล้ว จึงน่าจะเป็นบริเวณที่มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของกลุ่มชนในแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางมาอย่างช้านาน

นอกเหนือไปจากในฐานะพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาแล้ว ภูมิกำพร้ายังเป็นชัยภูมิที่สำคัญ นับเป็นศูนย์กลางชุมชนทางการคมนาคมเชื่อมต่อระหว่างเมืองโบราณต่างๆ ที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุ¹⁰⁷ เพราะในอดีตการเดินทางทางน้ำมีความสะดวกสบายมากกว่าทางบก เป็นต้นว่า ในครา

¹⁰⁶ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการณบุรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนมรวมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522, 107.

¹⁰⁷ คิดเห็นสอดคล้องกับแนวคิดของ ประภัสสร ชูวิเชียร, มหาเจติยสยาม (นนทบุรี: มิวเซียมเพลส, 2554), 76-77.

ประดิษฐานพระอรุรังคราตุก็น่าจะใช้เส้นทางน้ำในการเดินทาง และลำเลียงขนส่งวัสดุ โดยภูภำพรำอันเป็นที่ตั้งของพระธาตุนมอยู่บริเวณริมฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ซึ่งไหลจากเหนือลงใต้ อาจเป็นเส้นทางที่พระยาจุลณีพรหมทัตแห่งนครจุลณี ที่ตั้งอยู่แถบบริเวณเวียงคานมเหนือ ใช้เดินทาง ลงมายังภูภำพรำ และพระยาอินทปัฐนครแห่งนครอินทปัฐ ที่ตั้งของขอมโบราณ เดินทางจากทางใต้ ขึ้นมารอรับพระอรุรังคราตุ รวมทั้งพระยานันทเสนแห่งนครศรีโคตรบองที่ตั้งบนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง บริเวณใกล้กับลำน้ำเซบั้งไฟ ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับภูภำพรำก็ต้องข้ามลำน้ำโขงมายังภูภำพรำ ส่วนพระยา สุวรรณภิกขารเจ้าเมืองหนองหานหลวง (จังหวัดสกลนคร) และพระยาคำแดงเจ้าเมืองหนองหานน้อย (จังหวัดอุดรธานี) ที่อยู่ทางทิศตะวันตกของพระธาตุนม อาจจะเดินทางโดยอาศัยลำน้ำก่ำที่ทอดยาว คดโค้งมาจากหนองหานหลวงสู่แม่น้ำโขงบริเวณทางทิศใต้ของพระธาตุนม (ภาพที่ 87) ทั้งนี้ที่น่าสนใจ ว่าเส้นทางน้ำดังกล่าวอาจจะเกี่ยวข้องกับเส้นทางการค้าสมัยโบราณ ซึ่งเป็นย่านเศรษฐกิจที่สำคัญแห่ง ลุ่มแม่น้ำโขงอีกด้วย¹⁰⁸ จึงไม่แปลกที่ตำนานจะกล่าวถึงเจ้าเมืองโบราณทั้งห้ามาร่วมกันประดิษฐาน พระอรุรังคราตุ ณ ภูภำพรำ

ดังนั้น ด้วยสถานที่ตั้งอันเหมาะสมสามารถปรับเปลี่ยนรองรับกับคติความเชื่อ ทางศาสนาได้ ประกอบกับเป็นชุมทางที่มีความสำคัญในการติดต่อคมนาคมระหว่างเมืองโบราณต่างๆ จึงส่งผลให้ภูภำพรำกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในแถบลุ่มแม่น้ำโขงสืบมา

ภาพที่ 87 แผนที่แสดงที่ตั้งพระธาตุนมและแม่น้ำใกล้เคียง

ที่มา: พระธาตุนม, เข้าถึงเมื่อ 15 พฤษภาคม 2560, เข้าถึงได้จาก

<https://www.google.co.th/maps/@16.9321845,104.7251421,3020m/data=!3m1!1e3?hl=th>

¹⁰⁸ คิดเห็นสอดคล้องกับแนวคิดของ โยชิยุกิ มาซุซารุ, “ระบบเศรษฐกิจของราชอาณาจักรล้านช้าง (ลาว) ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 16-17” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิต วิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545), 79-82.

3.1.2 ความเก่าแก่ที่สมจริงของพระธาตุพนม

เรื่องราวในตำนานอุรังคธาตุฉบับพระยาศรีไชยชมพู เรียบเรียงขึ้นมาราวปี พ.ศ. 2181-2183 สมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช (พ.ศ. 2181-2238) แห่งอาณาจักรล้านช้าง ยังคงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ผู้คนเชื่อและศรัทธาในพระธาตุพนม โดยเฉพาะเมื่อกล่าวถึงความเก่าแก่ขององค์พระธาตุ เพราะเนื้อหาเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า และที่สำคัญมีการเชื่อมโยงเรื่องราวเข้ากับหลักฐานงานศิลปกรรมอันเก่าแก่ที่หลงเหลือหลักฐานปรากฏให้เห็นจริง นับว่าเป็นวิธีการประพันธ์ให้สมจริง จึงส่งผลให้ผู้คนยังคงเชื่อว่าพระธาตุองค์นี้มีอายุสมัยตรงตามตำนานที่เล่าขานสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน ดังจะกล่าวถึงเรื่องราวในตำนานพอสังเขปดังนี้

ครั้นอดีตกาลพระพุทธเจ้าทรงตระหนักถึงประเพณีโบราณตามพระอดีตพระพุทธเจ้าทั้งสามพระองค์ที่ทรงนำพระธาตุไปไว้ในดอยกับปนศิรี ใกล้กับเมืองศรีโคตรบอง พระองค์พร้อมกับพระอานนท์จึงได้เสด็จมา ณ ดอยกับปนศิรี หรือภูเก้าพร้าว ซึ่งเป็นที่ตั้งของพระธาตุพนมในปัจจุบัน พร้อมกับทรงพยากรณ์เอาไว้ว่า พระยาศรีโคตรบรูที่ เป็นเจ้าเมืองศรีโคตรบรูในขณะนั้นจะได้ออกไปเกิดที่เมืองร้อยเอ็ดประตูชาติหนึ่ง และจะได้ไปเกิดเป็นพระยาสุมิตธรรมวงศาแห่งมรุกขนครอีกชาติหนึ่ง ซึ่งจะเป็นผู้ทำการสถาปนาพระอุรังคธาตุไว้ที่ภูเก้าพร้าว หลังจากนั้นก่อนพระองค์จะนิพพาน ทรงรับสั่งฝากฝังพุทธพยากรณ์นี้เอาไว้กับพระมหากัสสปะ แต่ครั้งนั้นยังไม่ถึงยุคสมัยของพระยาสุมิตธรรม พระมหากัสสปะพร้อมพระยาทั้งห้าจึงทำการประดิษฐานพระอุรังคธาตุไว้เท่านั้น ต่อมาเมื่อพระยาสุมิตธรรมครองมรุกขนครก็ได้ดำเนินการสถาปนาพระอุรังคธาตุตามพุทธทำนาย ครั้นล่วงเข้าสู่ยุคสมัยล้านช้างก็มีการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม ซึ่งปรากฏพระนามของกษัตริย์เด่นชัดในสมัยพระเจ้าโพธิสารราชและพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชเท่านั้น

การเรียงร้อยเรื่องราวในตำนานอุรังคธาตุฉบับนี้ มีใจความสำคัญเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในแถบลุ่มแม่น้ำโขง นับตั้งแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังมีพระชนม์ชีพ จนเข้าสู่นิพพาน และหลังนิพพาน ส่งผลให้การรับรู้ถึงความเป็นมาของพระธาตุพนม มีที่มาที่ไปน่าเชื่อถือในหมู่พุทธศาสนิกชนแถบลุ่มแม่น้ำโขงสืบมา และชี้ชวนให้เชื่อกันว่าพระธาตุองค์นี้มีความเก่าแก่มาก ซึ่งตามตำนานเริ่มก่อสร้างหลังจากพระพุทธเจ้านิพพานได้ไม่นาน โดยกษัตริย์แห่งเมืองโบราณทั้งห้าร่วมกันสร้างศาสนสถานแห่งนี้ และประดิษฐานพระอุรังคธาตุ

อีกทั้งการบอกเล่าเหตุการณ์บางช่วงในตำนานอุรังคธาตุได้เชื่อมโยงอยู่กับงานศิลปกรรม ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญในการบ่งบอกถึงความเป็นมาของพระธาตุพนม เป็นต้นว่า ภาพแกะสลักอิฐประดับบนผนังเรือนธาตุชั้นแรกของพระธาตุพนม หากมองดูเพียงผิวเผินก็แลดูสอดคล้องกับเรื่องราวในตำนานคราประดิษฐานพระอุรังคธาตุของกษัตริย์ทั้งห้า แต่เมื่อศึกษาในรายละเอียดกลับพบว่า มีประเด็นภาพสลักอิฐหลายประการที่ขัดแย้งกับตำนาน เช่น ระเบียบในการจัดวางองค์ประกอบของภาพสลักกับเนื้อหาในตำนานต่างกัน ทำให้สันนิษฐานว่าผู้เรียบเรียงคงพยายามผูก

เรื่องราวของกษัตริย์แห่งเมืองโบราณทั้งห้าให้สัมพันธ์กับภาพสลัก รวมไปถึงประเด็นส่วนเรือนธาตุ ซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้นของพระธาตุพนม ผู้แต่งพยายามอธิบายที่มาของรูปลักษณะนี้ในตำนานคราว ฐาปนาพระอูรังครธาตุ เพื่อให้มีความสอดคล้องกับรูปแบบของพระธาตุพนม และได้เห็นถึงการ เปลี่ยนแปลงของการฐาปนาพระอูรังครธาตุครั้งพระยาสุมิตรธรรม แต่ไม่ได้ให้รายละเอียดความเป็นมา ของรูปแบบที่แน่ชัด (ดังที่ได้กล่าวถึงประเด็นต่างๆ นี้โดยละเอียดในหัวข้อ “ตำนานอูรังครธาตุเค้าเงื่อน รูปแบบพระธาตุพนม” มาแล้ว) ฉะนั้น การดึงเอารูปลักษณะของพระธาตุพนมมาอธิบายความใน ตำนาน จึงเป็นการส่งเสริมให้เรื่องราวต่างๆ ในตำนานประหนึ่งได้เกิดขึ้นจริง เพราะมีหลักฐานปรากฏ แก่สายตา และที่สำคัญผลักดันให้พระธาตุองค์นี้เก่าแก่สมจริงนั่นเอง

นอกจากนี้ ผู้แต่งตำนานได้หยิบยกเอาศาสนสถานที่ปรากฏหลักฐานอยู่จริง และมีอายุเก่าไปกว่ายุคสมัยที่เรียบเรียงตำนานขึ้นมาหลายร้อยปี เป็นต้นว่า พระธาตุนารายณ์เจงเวง และพระธาตุภูเพ็ก เมืองหนองหานหลวง (จังหวัดสกลนคร) ซึ่งในบริบทของผู้แต่งน่าจะเข้าใจกันว่า พระธาตุทั้งสองแห่งเก่าแก่ไปกว่าพระธาตุพนม จึงเชื่อมโยงปะติดปะต่อเรื่องราวให้สัมพันธ์กับ พระธาตุพนมในคราวอัญเชิญพระอูรังครธาตุผ่านมายังดินแดนแห่งนี้ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ก่อนกษัตริย์ทั้ง ห้าร่วมกันสร้างพระธาตุพนมประดิษฐานพระอูรังครธาตุ ณ ภูกำพร้าว ส่งผลให้พระธาตุต่างๆ แลดูมีอายุ เก่าแก่สมจริงและน่าเชื่อถือตามตำนานไปด้วย

อย่างไรก็ดี ตำนานอูรังครธาตุยังช่วยยกระดับพระธาตุพนมให้เป็นพระธาตุที่มีความ สำคัญมากที่สุดในกลุ่มแม่น้ำโขง เพราะตามพุทธทำนายได้ระบุเจาะจงให้มีการฐาปนา พระอูรังครธาตุ ณ ภูกำพร้าว เท่านั้น อันบ่งบอกถึงความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ดังที่ท้องเรื่องไม่สามารถ ฐาปนาพระบรมสารีริกธาตุส่วนนี้เอาไว้ในพระธาตุนารายณ์เจงเวงหรือพระธาตุอื่นใดได้อีก มิเช่นนั้น จะเกิดเภทภัยต่อบ้านเมือง เพราะขัดต่อพุทธทำนายของพระพุทธเจ้า และยังต้องรอคอยเวลาอัน เหมาะสมถึงจะทำการฐาปนาพระอูรังครธาตุได้ กล่าวคือ ครั้งพระมหากัสสปะอัญเชิญมาก็ทำได้เพียง แค่การประดิษฐานเท่านั้น ต้องรอให้ถึงยุคสมัยที่พระยาศรีโคตรบูรมาจุติเป็นพระยาสุมิตรธรรมแห่ง มรุกขนครก่อน ถึงจะดำเนินการฐาปนาพระอูรังครธาตุได้สำเร็จ และเหตุการณ์ในตำนานก็บอกเล่าให้ เป็นไปตามพุทธพยากรณ์ทั้งสิ้น จึงส่งเสริมให้พระธาตุพนมกลายเป็นพระธาตุศักดิ์สิทธิ์เหนือพระธาตุ อื่นๆ ในแถบกลุ่มแม่น้ำโขง

ดังนั้น คงปฏิเสธไม่ได้ว่าความเก่าแก่ที่สมจริงของพระธาตุพนมในตำนาน อูรังครธาตุ ประกอบกับความเชื่อเรื่องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ มีส่วนส่งเสริมให้กลุ่มชนในแถบกลุ่มแม่น้ำโขง ตอนกลางเชื่อมั่นและศรัทธาต่อพระธาตุพนมได้มาก นอกเหนือไปจากนี้ยังมีความเชื่ออื่นๆ แฝงอยู่ใน ตำนาน ทำให้องค์พระธาตุมีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์เหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นอีกแรงขับเคลื่อนในการผลักดัน ให้ผู้คนแถบนี้เกิดความศรัทธาต่อพระธาตุพนมในฐานะพระธาตุศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองสืบมา

3.1.3 ความเชื่อคือแรงขับเคลื่อนแห่งศรัทธาพระธาตุพนม

ตำนานอุรังคธาตุที่เรียงเรียงขึ้นโดยพระยาศรีไชยชมพูนี เป็นเรื่องราวที่ผสมผสานเอาความเชื่อทางพุทธศาสนา รวมเข้ากับความเชื่อในท้องถิ่นเดิม และสอดแทรกประวัติศาสตร์ล้านช้าง พร้อมกับแต่งเติมเนื้อหาใหม่ เพื่อให้ได้วรรณคดีที่สมจริง และบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ซึ่งล้วนมีส่วนในการขับเคลื่อนพลังแห่งศรัทธาต่อพระธาตุพนม ดังนี้

3.1.3.1 เส้นทางพุทธแห่งลุ่มแม่น้ำโขง

เรื่องราวในตำนานอุรังคธาตุแสดงให้เห็นถึงการเข้ามาของพุทธศาสนาในดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำโขงหลายครั้งหลายครา และเข้ามาก่อนที่พระโคตมพุทธเจ้าจะเสด็จมาเยือนอย่างน้อยถึง 3 ครั้ง ตามที่กล่าวถึงพระอดีตพุทธเจ้าทั้งสามพระองค์ได้ประทับรอยพระพุทธรูปซ้อนกันหลายแห่ง เป็นต้นว่า เมืองโยนกเวดินครเชียงใหม่ (จังหวัดเชียงใหม่) เมืองหนองหานหลวง (พระธาตุเชิงชุม) และนำพระบรมสารีริกธาตุไปไว้ ณ ดอยกัปปนคีรี (พระธาตุพนม) ส่งผลให้พระโคตมพุทธเจ้าทรงเจริญรอยตามพระอดีตพุทธเจ้าทั้งสามพระองค์ โดยการมาเยือนแถบลุ่มแม่น้ำโขงเป็นครั้งที่ 4

พระพุทธรูปพร้อมกับพระอาสน์ที่ได้เสด็จมาบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงทางอากาศ ประทับที่ดอนกอนเนาเป็นแห่งแรก ต่อมาเสด็จไปที่ริมหนองคันแทเสื่อน้ำ (เมืองเวียงจันทน์) โพนจิกเวียงงัว (จังหวัดหนองคาย) เมืองศรีโคตรบอง (ศูนย์กลางอยู่ใกล้ปากแม่น้ำเซบั้งไฟ) ดอยกัปปนคีรี (ภูคำพร้าว/พระธาตุพนม) เมืองหนองหานหลวง (จังหวัดสกลนคร) ภูกุเวียน (จังหวัดอุดรธานี) ดอยนันทกักรี (เมืองหลวงพระบาง) และกลับเซตวัน (เมืองสาวัตถี) ตามลำดับ ทั้งนี้การเดินทางของพระพุทธรูปอาจเกี่ยวข้องกับเส้นทางการเผยแผ่พุทธศาสนา ถึงแม้ว่าในครั้งนั้นไม่ปรากฏความเป็นมาที่แน่ชัด เนื่องด้วยผู้แต่งกำหนดให้เป็นอิทธิฤทธิ์ของพระพุทธรูปที่เสด็จมาทางอากาศ แต่ก็ทำให้เห็นถึงการเดินทางของความเชื่อในพุทธศาสนาจากบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงทางตอนเหนือลงไปทางใต้และย้อนกลับทางเหนือ ซึ่งให้ความสำคัญกับพื้นที่ทั้งสองฟากฝั่งแม่น้ำโขง โดยให้แม่น้ำโขงเป็นตัวเชื่อมแม่น้ำสายอื่นๆ เข้าสู่ผืนแผ่นดิน ประหนึ่งเป็นเส้นทางการเผยแผ่พุทธศาสนา

ครั้งการมาเยือนของพระมหากัสสปะ ตามตำนานอุรังคธาตุมีเนื้อหาที่สำคัญเกี่ยวข้องกับการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุส่วนพระอุระของพระพุทธรูปเจ้า ส่งผลให้จำเป็นต้องสร้างศาสนสถานเนื่องในศาสนาพุทธ ทำให้เห็นถึงเส้นทางการเผยแผ่พุทธศาสนาจากอินเดียโบราณมายังดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำโขง โดยผ่านมาทางเมืองหนองหานหลวง ซึ่งเป็นบริเวณจังหวัดสกลนครในปัจจุบัน จึงพออนุมานได้ว่าคงเข้ามาทางแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา¹⁰⁹ อันสัมพันธ์กับ

¹⁰⁹ คิดเห็นสอดคล้องกับ มานิต วัลลิโกดม, “โคตรบูร”, 96.

การเผยแผ่พุทธศาสนาในช่วงสมัยทวารวดี ทว่าศาสนสถาน que เลือกให้สัมพันธ์กับพระธาตุพนมในตำนานช่วงแรก กลับกลายเป็นปราสาทในวัฒนธรรมขอม คือ พระธาตุนารายณ์เจงเวง และพระธาตุภูเพ็ก ซึ่งสร้างขึ้นเนื่องในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู (ภายหลังปรับมาเป็นพุทธสถาน) ขวนให้คิดเห็นว่าการผู้แต่งคงจะเข้าใจผิดในอายุสมัยของพระธาตุทั้งสอง เพราะได้เรียบเรียงตำนานขึ้นในภายหลัง ครั้นยุคของล้านช้างสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และในอีกมุมมองหนึ่งก็แลเห็นถึงการปะปนทางความเชื่อระหว่างพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยสามารถใช้พื้นที่ทับซ้อนกันได้ เพราะมีรากฐานความเชื่อเรื่องจักรวาลเช่นเดียวกัน อีกทั้งน่าจะเชื่อว่าได้ขับเคลื่อนความเชื่อทางพุทธศาสนาผ่านไปทางแม่น้ำก่ำ (ในตำนานเขียนว่า “แม่น้ำก่ำ”) ออกไปสู่แม่น้ำโขง เพื่อประดิษฐานพระอัฐิธาตุ ณ ภูกำพร้าว อันเป็นที่ตั้งของพระธาตุพนม

ฉะนั้น การเผยแผ่พุทธศาสนาในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงจึงเกี่ยวข้องกับสายน้ำ ด้วยวิถีชีวิตของผู้คนโบราณมักจะต้องหลีกเลี่ยงใกล้กับแม่น้ำ เพราะเป็นเส้นทางที่สะดวกสบายมากสำหรับการคมนาคมในขณะนั้น ซึ่งง่ายต่อการเข้าถึงของศาสนา ส่งผลให้ผู้เรียบเรียงตำนานต้องดึงเอาความเชื่อในท้องถิ่นเดิมเข้ามาผสมผสานในเนื้อหา เพื่อเชื่อมโยงเรื่องราวให้น่าเชื่อถือมากขึ้น ดังที่ในตำนานปรากฏการกำเนิดแม่น้ำสายต่างๆ และการเกิดบ้านเมืองต่างๆ สัมพันธ์อยู่กับ “พญานาค” ฝิเจ้าบ้านเจ้าเมืองของผู้คนแถบลุ่มแม่น้ำโขง อันเป็นความเชื่อดั้งเดิมของพื้นที่แห่งนี้ ทำให้เห็นถึงความเชื่อดั้งเดิมปะทะกับความเชื่อใหม่ ซึ่งฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดย่อมต้องมีการปรับเปลี่ยนสถานะ

3.1.3.2 พุทธเหนือฝิลุ่มแม่น้ำโขง

การมาของพระโคตมพุทธเจ้าตามตำนานอัฐิ-ธาตุในครั้งนี้ บ่งบอกให้เห็นถึงบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงยังเป็นพื้นที่ที่นับถือฝิ โดยมีทั้งพญานาค ฝิเสื่อน้ำเสือบก และยักษ์ตลอดจนเหล่าเทวดา ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มชนในแถบนี้ เมื่อศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเผยแผ่เข้ามาในดินแดนแห่งนี้จึงเกิดการผสมผสานกัน แต่ท้ายที่สุดศาสนาพุทธที่เข้ามาที่หลังได้อยู่เหนือความเชื่ออื่นๆ โดยชอบธรรม กล่าวคือ

เหตุการณ์ที่กฎเวียน พระอิศวรพบกับพญานาคชื่อ “สุวรรณนาค” ซึ่งเป็นพระพุทเจ้าเสวยพระชาติ ปรากฏว่าพระอิศวรเป็นฝ่ายชนะ สุวรรณนาคจึงยอมอ่อนน้อมต่อพระอิศวร แสดงให้เห็นว่าศาสนาพราหมณ์-ฮินดูลัทธิไสวณิกายได้แทรกซึมรวมเข้ากับความเชื่อของท้องถิ่น ต่อมาลัทธิไวษณพนิกายก็คองเข้ามามีบทบาทในพื้นที่แถบนี้ด้วย ตามเหตุการณ์ของนางอุษากับท้าวบารถ โดยพระพานเป็นฝ่ายของพระอิศวรได้พ่ายแพ้ให้กับบารถฝ่ายของพระนารายณ์ ซึ่งมีสุวรรณนาคถือท้าย

ส่วนในแง่มุมมองของทางพุทธศาสนานั้นมีความผูกพันกับพญานาคอยู่ก่อนแล้ว ดังเช่นในพุทธประวัติก็ปรากฏตอนที่พญานาคมุจลินทร์แผ่พังพานปกป้องพระพุทธองค์จากพายุฝนเป็นเวลา 7 วัน และน่าสนใจว่าผู้เรียบเรียงตำนานก็ได้ปูพื้นเรื่องให้พระพุทธเจ้าเคยเสวยพระชาติเป็นสุวรรณาคามาก่อน จึงทำให้รวมเข้ากับความเชื่อท้องถิ่นได้อย่างกลมกลืน แต่ก็ยังมีการกระทบกระทั่งกันในช่วงแรก ดังที่พระพุทธเจ้าทรงทรมานเหล่าพญานาคที่ถูกเวียน จนเหล่าพญานาคต้องยอมจำนน นั้นหมายความว่าพุทธศาสนาเข้ามาหลังจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และในท้ายที่สุดพุทธศาสนาก็ได้ประดิษฐานบนผืนแผ่นดินลุ่มแม่น้ำโขงแห่งนี้ โดยอยู่เหนือความเชื่ออื่นๆ อย่างชอบธรรม

อย่างไรก็ตาม การแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้าให้เป็นที่ประจักษ์ในตำนาน ช่วยเสริมสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้พุทธศาสนาตลอดจนพระธาตุพนม เป็นต้นว่าพระพุทธเจ้าและพระอานนท์เสด็จมาภูเก้าและกลับทางอากาศ อันผิตรมชาติของบุคคลธรรมดา ครั้นประทับรอยพระพุทธบาทที่เมืองหนองหานหลวงก็ได้ทำลูกแก้วของพระอดีตพุทธเจ้าและพระองค์ลอยออกมาจากรอยพระบาทเบื้องหน้าพระยาสุวรรณภิงคาร แล้วยังบันดาลให้ปลาที่ตายแล้วกลับฟื้นคืนชีพขึ้นมาได้อีกในคราประทับรอยพระพุทธบาท ณ เมืองโยนกเวดินครเชียงใหม่ อีกทั้งพระศาสดาทรงแสดงปาฏิหาริย์ให้พระศัพไม่ถูกเผาไหม้จนกว่าพระมหากัสสปะจะมารับเอาพระอัฐิธาตุ ครั้นพระมหากัสสปะมาสักการะพระบรมศพ พระอัฐิธาตุก็ได้แสดงปาฏิหาริย์ในคราวขี้เจตจำนงตามพุทธทำนาย โดยเสด็จออกจากพระหีบทองมาประดิษฐานอยู่บนฝ่ามือของพระมหากัสสปะ และครั้งการประดิษฐานพระอัฐิธาตุของพระยาทั้งห้าที่ทรงกระทำปาฏิหาริย์มิให้ถึงคราวธำปนา ตลอดจนการนำเอาเหล่าเทวดามามีบทบาทในช่วงเวลาสำคัญๆ เช่น พระอินทร์เสด็จลงมารับทราบพุทธทำนาย มาปรนนิบัติพระพุทธองค์ในคราเสด็จเยือนเมืองศรีโคตรบอง และมาสักการะพระพุทธเจ้าที่ใกล้จะนิพพาน แล้วหลังจากได้ประดิษฐานพระอัฐิธาตุ พระอินทร์และเหล่าเทวดาก็ลงมาสักการบูชาและช่วยกันประดับตกแต่งองค์พระธาตุ และช่วงการธำปนาเหล่าเทวดาก็ได้โปรยปรายข้าวดอกดอกไม้พิพย์ลงมาสักการบูชาพระธาตุพนม

ฉะนั้น ตำนานอัฐิธาตุได้สื่อให้เห็นว่า วัฒนธรรมทางศาสนาของอินเดียโบราณทั้งพราหมณ์-ฮินดูและพุทธได้เผยแผ่เข้ามาสู่ดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำโขง ทำให้ลัทธิบูชาผีในท้องถิ่นถูกลอมรวมผสมผสานให้เข้ากับศาสนาใหม่ มิได้สูญสลายหายไป เพียงแต่อยู่ในสถานะใหม่คือ พญานาคกลายเป็นผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนาและพุทธศาสนิกชน ดังที่กษัตริย์หรือเจ้าเมืองพระองค์ใดยึดเอาพุทธศาสนาเป็นที่ตั้ง ก็จะได้รับความช่วยเหลือจากพญานาค ส่งผลให้บ้านเมืองนั้นอยู่ร่มเย็นเป็นสุข แต่ถ้าไม่ทำนุบำรุงพุทธศาสนาให้ตั้งมั่นในดินแดนของตน พญานาคก็จะอาศัยอำนาจ

เหนือธรรมชาติลงโทษให้บ้านเมืองนั้นล่มสลายไป ดังเช่นเมืองหนองหานหลวงและเมืองมรุกขนคร¹¹⁰ นั้นหมายความว่า “ผีรับใช้พุทธ” หรือ “พุทธเหนือผี” ในลุ่มแม่น้ำโขง

อนึ่งน่าสนใจว่าการตั้งชื่อแม่ดังกล่าวและอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์อำนาจเหนือธรรมชาติ คงมีผลต่อความเชื่อความศรัทธาของกลุ่มชนในแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางเป็นอย่างมาก ทำให้กษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านช้างต้องทำนุบำรุงพุทธศาสนา เพราะมิเช่นนั้นบ้านเมืองก็จะเกิดภัยพิบัติดังกรณีตัวอย่าง ในอีกมุมมองหนึ่งจึงชี้ชวนให้คิดเห็นว่าความเชื่อความศรัทธามาจากความเกรงกลัวและการยอมรับพร้อมปฏิบัติตามในที่สุด

3.1.3.3 อำนาจแห่งกษัตริย์ชาวพุทธ

องค์ประกอบบุคคลสำคัญที่อยู่ในเหตุการณ์ของตำนานอุรังคธาตุ นอกเหนือไปจากพระพุทธเจ้าที่เป็นหลักของเรื่องและพระอรหันต์ที่เป็นผู้ส่งสารแล้ว คงเป็นกษัตริย์หรือเจ้าเมืองต่างๆ เพราะล้วนมีส่วนทำให้พุทธพยากรณ์เป็นจริงในตำนาน จึงกำหนดกษัตริย์ให้มีบุญญาธิการเหนือปุถุชนโดยทั่วไป ซึ่งแฝงไปด้วยอำนาจทางโลกและทางธรรม อันก่อเกิดจากการบำเพ็ญบุญสมภารมาในหลายพบหลายชาติ โดยเฉพาะกษัตริย์พระองค์ใดที่เคยปรนนิบัติพระพุทธเจ้า ย่อมจะมีบุญญาธิการมาก และสามารถขอพรบรรลุตามความประสงค์ได้ กล่าวคือ

กษัตริย์องค์สำคัญของตำนานนี้ได้แก่ “พระยาตีโคตรบูร” แห่งเมืองศรีโคตรบอง เมื่อพุทธกาลพระองค์เคยถวายบิณฑบาตแด่พระพุทธเจ้า พร้อมกับทรงปรารถนาให้ได้คำชูประพุทธศาสนา และทรงคำนึงในพระทัยว่าอยากจะเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง จึงยังผลให้พระยาตีโคตรบูรไปจุติเป็น “เจ้าสุริยกุมาร” แห่งเมืองสาเกตนคร แล้วได้ขึ้นปกครองบ้านเมืองและทำนุบำรุงพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง ต่อจากนั้นได้กลับชาติมาเกิดที่เมืองมรุกขนครเป็น “พระยาสุมิตตธรรม” ผู้รূาปนาพระอุรังคธาตุ ณ ภูกำพริ้ว และสุดท้ายก็จุติมาเกิดในเมืองพาราณสี ออกบวชเป็นฤๅษี “สุมิตตธรรมฤๅษี” อยู่ในป่าหิมพานต์ตามที่มิพระราชประสงค์เอาไว้ แสดงให้เห็นว่ากษัตริย์มีอำนาจทั้งทางโลกและทางธรรม

อนึ่งประเด็นของอำนาจกษัตริย์ทั้งทางโลกและทางธรรม ผู้เรียบเรียงตำนานอุรังคธาตุยังได้ถ่ายทอดเน้นย้ำผ่านแบบอย่างของกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งพุทธศาสนา คือ พระเจ้าอโศกมหาราช กษัตริย์อินเดียโบราณที่เป็นแบบอย่างในการใช้หลักทางพุทธศาสนาปกครองบ้านเมือง ทำให้เจดีย์หรือพระธาตุกลายเป็นสัญลักษณ์ของการครอบครองผืนแผ่นดินนั้นๆ ตามไปด้วย ดังที่เนื้อความในตำนานแสดงให้เห็นถึงการเผยแผ่พุทธศาสนาและการกระจายอำนาจของพระเจ้าอโศก

¹¹⁰ คิดเห็นสอดคล้องกับ ศรีศักร วัลลิโภดม, “ตำนานอุรังคธาตุกับความคิดคำนึงทางโบราณคดี”, 111-112.

มหाराชมายังดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำโขง ตามคำพุทธพยากรณ์กล่าวว่า พระยาศรีธรรมมาโคก (พระเจ้าอโศกมหาราช) เป็นผู้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุมาฐานาปนาไว้ในดงหนองคันแทเสื่อน้ำ (เมืองเวียงจันทน์ สปป.ลาว) แห่งหนึ่ง และต่อมาครั้งพระยาไชยประเสริฐ (พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช) เป็นหน่อเนื้อพุทธพงศ์ที่มีบุญสมภารมากจะได้ก่อเจดีย์ครอบพระธาตุที่พระยาศรีธรรมมาโคกเคยสร้างเอาไว้ และปรากฏในตอนท้ายของตำนานเป็นไปตามคำพุทธพยากรณ์ รวมทั้งพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชก็ได้มีโอกาสบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม จึงนับว่าเป็นกษัตริย์ล้านช้างผู้ทรงอำนาจบารมีมาก อันสอดคล้องกับประวัติความเป็นมาของพระองค์

ทั้งนี้เหตุปัจจัยในข้างต้นเป็นไปในทำนองเดียวกันกับข้อสันนิษฐานเรื่องวัตถุประสงค์ของผู้เรียบเรียงตำนานอุรังคธาตุ คือ เพื่อส่งเสริมให้พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชขึ้นครองราชย์โดยชอบธรรม เพราะเนื้อความของตำนานนี้ส่งผลให้เชื่อว่าพระองค์เป็นหน่อเนื้อเชื้อสายกษัตริย์ที่มีบุญสมภารมาก โดยในคราวพุทธพยากรณ์พระองค์เป็นพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชกลับชาติมาเกิด ส่วนเรื่องราวที่ปรากฏขึ้นจริงในตำนานเผยให้ไปถึงพระยาโคตรบวรกลับชาติมาเกิด และสามารถปกครองบ้านเมืองได้อย่างราบรื่น เนื่องด้วยพระองค์คือผู้มีบุญญาธิการมาก ครั้งอดีตชาติเคยปรนนิบัติพระพุทธเจ้าและได้ฐานาปนาพระอุรังคธาตุมาแล้ว ซึ่งวิธีการนี้เป็นการยืมอำนาจทางธรรมส่งเสริมอำนาจทางโลก (ดูรายละเอียดประเด็นนี้เพิ่มเติมในหัวข้อ “ปริศนาผู้เรียบเรียงตำนานอุรังคธาตุ” ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว)

อีกทั้งสังเกตเห็นว่าในตำนานช่วงพุทธพยากรณ์ได้แฝงพระนามของกษัตริย์ล้านช้างเอาไว้ โดยคัดสรรเลือกมาเฉพาะพระองค์ที่ปกครองบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองได้อย่างยาวนาน อันแสดงถึงบุญบารมีของกษัตริย์แต่ละพระองค์ ได้แก่ พระยาทศคตะโกลน้ำคือพระเจ้าฟ้าจุ่ม (พ.ศ. 1896-1936) ครองราชย์ได้ 40 ปี พระยาไชยจักรคือพระเจ้าไชยจักรพรรดิแผ่นแผ้ว (พ.ศ. 1992-2023) ครองราชย์ได้ 31 ปี พระยาสารโพธิ์คือพระเจ้าโพธิสารราช (พ.ศ. 2063-2090) ครองราชย์ได้ 27 ปี พระยาไชยประเสริฐคือพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. 2091-2114) ครองราชย์ได้ 23 ปี พระยาวงศาคือเจ้าจรวงศาธรรมิกราช (พ.ศ. 2141-2167) ครองราชย์ได้ 26 ปี และเจ้าสุริยกุมารคือพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช (พ.ศ. 2181-2238) ครองราชย์ได้ถึง 57 ปี แล้วก็นำเสนอว่ากษัตริย์แต่ละพระองค์ยึดถือพุทธศาสนาเป็นที่ตั้ง บ่งบอกได้ถึงอำนาจของกษัตริย์แห่งล้านช้างเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา จึงชวนให้คิดเห็นว่าเรื่องราวในตำนานอุรังคธาตุอาจเป็นปัจจัยส่วนหนึ่งที่ส่งอิทธิพลต่อระยะเวลาการครองราชย์ของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช ดังที่พระองค์สามารถครองราชย์ได้อย่างยาวนานที่สุดก็เป็นได้

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าความเป็นมาและความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุพนมในตำนานอุรังคธาตุ ทั้งในฐานะที่เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อันเป็นศูนย์กลางจักรวาล พระธาตุองค์ที่มีความเก่าแก่ที่

สมจริงในแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง พร้อมกับความพิเศษที่บรรจुพระบรมสารีริกธาตุตามพุทธพยากรณ์ และอุดมไปด้วยความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนา รวมไปถึงการผสมผสานเข้ากับความเชื่อในท้องถิ่นเดิม ตลอดจนสอดแทรกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของล้านช้าง ส่งผลให้ตำนานฉบับนี้กลายเป็นวาทกรรมใหม่ในขณะนั้น ซึ่งแฝงไปด้วยแรงขับเคลื่อนแห่งพลังศรัทธาของกลุ่มชนแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางและพื้นที่ใกล้เคียงที่มีต่อพระธาตุพนม จึงนำไปเชื่อมโยงกับการเมืองการปกครองของอาณาจักรล้านช้าง ด้วยพระพุทธศาสนาเกื้อกูลต่ออำนาจกษัตริย์ ทำให้บ้านเมืองเกิดความสงบสุขในแต่ละยุคสมัยสืบมา

3.2 พระธาตุพนมกับความศรัทธาของล้านช้าง-ล้านนา

จากการศึกษาในครั้งนี้พบว่า กลุ่มชนโบราณที่อาศัยอยู่บริเวณสองฟากฝั่งแม่น้ำโขงหรือที่รู้จักกันในนามอาณาจักรศรีโคตรบูรและอาณาจักรใกล้เคียง ร่วมกันสร้างพระธาตุพนมขึ้นเนื่องในพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 โดยก่อพุทธสถานทับลงบนตำแหน่งเดิมของศาสนสถานพราหมณ์-ฮินดู แล้วคงได้รับการดูแลรักษาสืบมาหลายยุคหลายสมัย จนกระทั่งก้าวผ่านมาในยุคล้านช้าง สมัยของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ปรับเปลี่ยนรูปแบบใหม่ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 คือ ก่อส่วนยอดของพระธาตุพนมให้เป็นบัวเหลี่ยม และนับตั้งแต่นั้นมาน่าเชื่อว่าพระธาตุองค์นี้มีความสำคัญต่อกลุ่มชนล้านช้างเป็นอย่างมาก ภายหลังแม่ลิ้นรสุดอาณาจักรล้านช้าง (ล้านช้างแตกออกเป็น 3 อาณาจักร) และอยู่ภายใต้การปกครองของสยามแล้ว พระธาตุพนมก็ยังคงมีบทบาทสำคัญต่อกลุ่มชนแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางรวมถึงพื้นที่ใกล้เคียง จนถูกดึงไปร่วมกับกระบวนการทางการเมืองการปกครองในล้านนา ดังนี้

3.2.1 พระธาตุพนมกับความศรัทธาของล้านช้าง

กลุ่มชนล้านช้างไม่ได้เป็นเจ้าของภาพสร้างพระธาตุพนม เพราะเชื่อกันมาว่าบรรพบุรุษของล้านช้างอพยพลงมาจากดินแดนของจีนในปัจจุบัน และกว่าจะมีอำนาจปกครองพื้นที่แถบเมืองเวียงจันทน์ (สปป.ลาว) เรื่อยลงมายังจังหวัดนครพนม (ประเทศไทย) อันเป็นที่ตั้งของพระธาตุพนม ก็ต้องใช้ระยะเวลายาวนานซึ่งล่วงเลยไปจากอายุสมัยงานแรกสร้างศิลปกรรมแล้ว ประกอบกับพื้นที่ตั้งพระธาตุพนมแห่งนี้มีกลุ่มชนโบราณดั้งเดิมอาศัยอยู่ หรือเป็นที่รู้จักกันในนามของอาณาจักรศรีโคตรบูร ฉะนั้น การอพยพในช่วงแรกของชาวล้านช้างจึงกระจุกตัวอยู่เฉพาะทางตอนเหนือเท่านั้น ชวนให้สันนิษฐานว่าเจ้าภาพในการสร้างพระธาตุพนมเนื่องในพุทธศาสนาเป็นครั้งแรกคือ ชาวศรีโคตรบูร ซึ่งสอดคล้องกับตำนานอุรังคธาตุ แต่ภายหลังที่กลุ่มชนล้านช้างมีอำนาจปกครองพื้นที่แห่งนี้ก็เป็นเสมือนองค์กรพิทักษ์รักษาพระธาตุพนม ด้วยความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อ

พุทธศาสนาและองค์พระธาตุ ถึงแม้ในแต่ละยุคสมัยมีการรับเอาพุทธศาสนาจากต่างแหล่งกันก็ตาม อีกทั้งยังใช้อำนาจทางธรรมส่งเสริมอำนาจทางโลกในการปกครองบ้านเมือง เพื่อผลักดันให้กษัตริย์เป็นผู้ทรงอำนาจเหนือปวงชนโดยทั่วไป พระธาตุพนมจึงถูกยกระดับให้เป็นศูนย์กลางทางความเชื่อ ความศรัทธาของชาวล้านช้าง ดังนี้

3.2.1.1 การแรกรับพุทธศาสนาในล้านช้าง

จากหลักฐานพงศาวดารลาวระบุว่า ก่อนพุทธกาลกลุ่มชนที่เป็นบรรพบุรุษของล้านช้างได้ตั้งหลักแหล่งอยู่ในดินแดนระหว่างแม่น้ำฮวงโหกับแม่น้ำแยงซีเกียง (มณฑลเสฉวน สาธารณรัฐประชาชนจีน) แต่ด้วยการรุกรานจากบรรพบุรุษจีนจึงอพยพเคลื่อนย้ายลงมาทางใต้เรื่อยๆ ครั้งสำคัญนำโดยขุนหลวงลีเมามีเมืองหลวงอยู่ที่นครงายลาว อาณาจักรหนองแสหรือน่านเจ้า (มณฑลยูนนาน สาธารณรัฐประชาชนจีน) ได้รับพุทธศาสนานิกายมหายานมาจากจีน ราว พ.ศ. 612 ซึ่งตรงกับสมัยของจักรพรรดิฮั่นหมิงตี้ (พ.ศ. 571-618) ที่ส่งราชทูตไปรับพุทธศาสนาจากอินเดีย จึงนับเป็นครั้งแรกที่ชาวล้านช้างยอมรับนับถือศาสนาพุทธ ต่อมามีการอพยพหลายครั้งหลายครา จนกระทั่งในยุคของขุนลอ ราว พ.ศ. 1300 ย้ายลงมาอยู่ที่เมืองขวา ตั้งมั่นให้เป็นราชธานีแห่งแรกของอาณาจักรล้านช้าง พร้อมกับเปลี่ยนนามเมืองใหม่ว่า “เมืองเชียงทอง” (เมืองหลวงพระบาง สปป.ลาว)¹¹¹ หลังจากนั้นกลับพบว่าพุทธศาสนาได้เสื่อมคลายลงไป ดังที่พระราชราชภูริในสมัยพระเจ้าฟ้างุ้ม (พ.ศ. 1896-1936) นับถือผีฟ้าผีดินกันอย่างเหนียวแน่น พระองค์จึงรับเอาพุทธศาสนา ลัทธิลังกาวงศ์มาจากอาณาจักรขอมตามคำกราบบังคมทูลของอัครมเหสีพระนางแก้วกัญญา ซึ่งเป็นพระราชธิดาของกษัตริย์ขอม ทำให้พุทธศาสนาประดิษฐานในดินแดนล้านช้างแห่งนี้ และน่าสนใจว่าอาณาเขตของอาณาจักรล้านช้างแผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวาง¹¹² ครอบคลุมพื้นที่ตั้งของพระธาตุพนมด้วย

ที่ว่ากลุ่มชนล้านช้างในช่วงเวลานี้น่าจะยังไม่รู้จักกับพระธาตุพนมมากนัก เพราะเมืองหลวงอยู่ห่างไกลจากที่ตั้งขององค์พระธาตุ ซึ่งกษัตริย์คงมอบหมายให้เจ้าเมืองเป็นผู้ปกครองดูแลเช่นเดิม ประกอบกับพระราชราชภูริมีรากฐานของความเชื่อในท้องถิ่นอย่างมาก และในตำนานอุรังคธาตุก็ได้ระบุเพียงการประดิษฐานพุทธศาสนาเอาไว้ในแถบเมืองหลวงเท่านั้น¹¹³ ชวนให้น่าเชื่อว่าการชักจูงประชาชนให้หันมานับถือพุทธศาสนาในคราวนี้ก็อยู่ในบริเวณจำกัดไม่ครอบคลุม

¹¹¹ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 13-36.

¹¹² เรื่องเดียวกัน, 57-60.

¹¹³ วิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, อุรังคธาตุ: ตำนานพระธาตุพนม, 3-4.

พื้นที่ทั้งหมดของอาณาจักรล้านช้าง ยกเว้นบางพื้นที่ที่มีการนับถือมาก่อนแล้ว และคงยึดถือในลักษณะผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิม ด้วยเหตุที่ใช้วิธีการเชื่อเชื้อมิได้บีบบังคับ

3.2.1.2 พุทธศาสนาหยั่งรากลึกในล้านช้าง

พุทธศาสนาที่ประดิษฐานในอาณาจักรล้านช้างสมัยพระเจ้าฟ้างุ้มได้สืบทอดมายังกษัตริย์และประชาชนยุคหลังๆ เพียงแต่นับถือในลักษณะตามศรัทธา จนกระทั่งสมัยของพระเจ้าโพธิสารราช (พ.ศ. 2063-2090) ทรงเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ดังที่พระองค์ทรงส่งราชทูตไปขออัญเชิญพระไตรปิฎกและพระสังฆเจ้ามาจากดินแดนล้านนาในปี พ.ศ. 2066¹¹⁴ แล้วเสด็จออกผนวชในปี พ.ศ. 2068 ณ วัดวิชุลมหาวิหาร ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2070 ทรงรับสั่งให้ประชาชนเลิกนับถือผีฟ้าผีแถน และหันมายึดถือหลักธรรมทางพุทธศาสนาแทน จึงรื้อถอนสถานที่ขึ้นฟ้าขึ้นแถนตามความเชื่อดั้งเดิม พร้อมทั้งปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นวัดเนื่องในพุทธศาสนา โดยเริ่มจากเมืองหลวงก่อน¹¹⁵ แล้วคงแพร่กระจายไปทั่วราชอาณาจักร เพราะเป็นไปในลักษณะของการบีบบังคับให้ประชากรราษฎรต้องยอมรับนับถือศาสนาตามพระองค์

ครั้นปี พ.ศ. 2082 พระเจ้าโพธิสารราชได้เสด็จมานมัสการพระธาตุพนม โปรดให้สร้างพระวิหาร พร้อมกับแต่งตั้งให้มีผู้ดูแล 2 คน และข้าทาสอุปัฏฐากถึง 3,000 คน¹¹⁶ ชวนให้คิดเห็นว่าการมาของพระองค์ในครั้งนี้นอกจากเป็นการทำนุบำรุงพุทธศาสนาตามความเชื่อความศรัทธาแล้ว อาจเกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครอง ด้วยเหตุที่ในยุคสมัยนี้ล้านช้างมีความขัดแย้ง

¹¹⁴ มหาสิลา วีระวงส์, **พงศาวดารลาว**, 80-81. และ มหาสิลา วีระวงส์, **ประวัติศาสตร์ลาว**, 49. ซึ่งมีเหตุการณ์สอดคล้องกับ พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, แปลโดย แสง มนวิฑูรเปริยญ (ม.ป.ท.: กรมศิลปากร, 2501. จัดพิมพ์เนื่องในการบูรณะโบราณสถานอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย), 150. และ พระยาประชาภิจักรจักร [แหม่ บุนนาค], **พงศาวดารโยนก**, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2516), 371. แต่ขัดแย้งกับแนวคิดของ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ, **ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษาศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง** (เชียงใหม่: โรงพิมพ์นพบุรี, 2544), 4-5. ที่คิดเห็นว่าเหตุการณ์นี้ปรากฏเฉพาะในประวัติศาสตร์ฝ่ายล้านนาเท่านั้น จึงตีความว่าพระเจ้าโพธิสารราชไม่ได้ส่งราชทูตไปยังนครเชียงใหม่ ทั้งนี้จากการศึกษาเอกสารประวัติศาสตร์ล้านช้างและล้านนาในข้างต้นพบหลักฐานที่สอดคล้องกัน ทำให้ข้อสันนิษฐานของนักวิชาการไม่น่าจะเป็นจริง ทว่ากรณีที่พงศาวดารลาวระบุตรงกับรัชสมัย “พระเมืองเกษเกล้า” (พ.ศ. 2069-2081 และ พ.ศ. 2086-2088) คงจะคลาดเคลื่อน เพราะปี พ.ศ. 2066 นี้ตรงกับรัชสมัยพญาแก้วภูธาธิปิตราชาเจ้าหรือพญาแก้ว (พ.ศ. 2038-2068) ซึ่งเป็นพระบิดาของพระเมืองเกษเกล้า และยุคนี้พุทธศาสนาที่อาณาจักรล้านนาก็เจริญรุ่งเรือง ดูใน สรวดี อ่องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, พิมพ์ครั้งที่ 9 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2555), 168-173.

¹¹⁵ มหาสิลา วีระวงส์, **พงศาวดารลาว**, 80-81. และใน มหาสิลา วีระวงส์, **ประวัติศาสตร์ลาว**, 49.

¹¹⁶ มหาสิลา วีระวงส์, **พงศาวดารลาว**, 82-83. เนื้อหาตรงกับตำนานอุรังคธาตุ ดูใน วิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, **อุรังคธาตุ: ตำนานพระธาตุพนม**, 107-108.

กับทางกรุงศรีอยุธยาจะต้องทำศึกสงครามกัน อันแตกต่างออกไปจากกษัตริย์ยุคก่อนที่มีความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองอาณาจักรแบบประนีประนอมปรองดอง¹¹⁷ ทำให้พื้นที่ริมฝั่งขวาแม่น้ำโขงของล้านช้างเสี่ยงต่อการตกอยู่ภายใต้อำนาจของกรุงศรีอยุธยา จึงจำเป็นต้องใช้พุทธศาสนาเข้ามายึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนเอาไว้ให้เป็นปึกแผ่น เพื่อให้มีใจขึ้นตรงต่อทางฝ่ายล้านช้างของพระองค์นั่นเอง และการเลือกเอาพระธาตุพนมเป็นที่ตั้งมั่นก็แสดงให้เห็นว่า องค์พระธาตุมีบทบาทสำคัญต่อกลุ่มชนลุ่มแม่น้ำโขงแถบนี้เป็นอย่างมาก ส่งผลให้พระธาตุพนมถูกนำไปผูกเข้ากับการเมืองการปกครองของอาณาจักรล้านช้างสืบมา

3.2.1.3 พระธาตุพนมกับการเมืองการปกครองของล้านช้าง

สมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. 2091-2114) ด้วยเหตุที่พระองค์เคยปกครองอาณาจักรล้านนามาก่อนอาณาจักรล้านช้าง ทำให้ในช่วงต้นรัชกาล พ.ศ. 2096 ก็ยังคงถือตนเป็นพระเจ้าสองแผ่นดิน ครองทั้งอาณาจักรล้านช้างและอาณาจักรล้านนา¹¹⁸ ครั้นฝ่ายล้านนาเชิญเจ้าองค์อื่น ซึ่งก็คือพระเมกุฎี ขึ้นครองราชย์แทนพระองค์ จึงเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งระหว่างล้านช้างกับล้านนา¹¹⁹ ต่อมาไม่นานอาณาจักรล้านนาก็ตกอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของกรุงหงสาวดี¹²⁰ เป็นเหตุให้ในปี พ.ศ. 2103 พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงย้ายเมืองหลวงมายังเมืองจันทบุรี (นครเวียงจันทน์) พร้อมกับขนานนามใหม่ว่า “นครจันทบุรีศรีสัตนาคนหุตอุมราชธานี” ส่วนนครเขื่องทองให้เรียกว่า “นครหลวงพระบาง”¹²¹ และทรงเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีกับสมเด็จพระมหาจักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยา เพื่อช่วยกันต้านทานการรุกรานจากพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้แห่งกรุงหงสาวดี ดังที่ปรากฏหลักฐานศิลาจารึกปักปันเขตแดนระหว่างทั้งสองอาณาจักรและสร้างพระธาตุศรีสองรัก

¹¹⁷ ดูรายละเอียดความสัมพันธ์ระหว่างล้านช้างกับอยุธยาใน เกศินี ศรีวงศ์ษา, “เจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้าง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย : กรณีศึกษากลุ่มพระธาตุบังพวน”, 15-22.

¹¹⁸ ฮันส์ เพนซ์ และคณะ, **ประชุมจารึกล้านนา เล่ม 4 : จารึกในพิพิธภัณฑฯ เชียงใหม่** (เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมือง, 2543), 215-235.

¹¹⁹ มหาสิลา วีระวงส์, **พงศาวดารลาว**, 91. สอดคล้องกับ พระยาประชาภิจักรจักร [แซม บุนนาค], **พงศาวดารโยนก**, 392-393. **ประชุมพงศาวดารภาคที่ 11 พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง** (พระนคร: ก้าวหน้า, 2507), 565. และดูรายละเอียดความสัมพันธ์ระหว่างล้านช้างกับล้านนาใน เกศินี ศรีวงศ์ษา, “เจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้าง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย : กรณีศึกษากลุ่มพระธาตุบังพวน”, 10-15.

¹²⁰ คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ 700 ปี** (เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมือง, 2538), 95. และใน เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยานราธิปประพันธ์พงศ์, **พระราชพงศาวดารพม่า**, เล่ม 1 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), 178-179.

¹²¹ มหาสิลา วีระวงส์, **พงศาวดารลาว**, 94-95.

(อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย) เอาไว้เป็นสักขีพยาน โดยเริ่มสร้างในปี พ.ศ. 2103 แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2106¹²² แสดงให้เห็นว่าชุมชนนี้เป็นเมืองหน้าด่านหรือชายแดนของทั้งสองอาณาจักร อีกทั้งพระธาตุศรีสองรักก็เป็นกรณีตัวอย่างของการนำเอาพุทธศาสนามาเกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครองได้ชัดเจนมาก และน่าสนใจว่า “บัวเหลี่ยม” อันเป็นเอกลักษณ์ของศิลปกรรมล้านช้างก็ถือกำเนิดขึ้นในครั้งนี้¹²³

ในระหว่างปี พ.ศ. 2106-2110 พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงบูรณะปฏิสังขรณ์เจดีย์และสร้างวัดวาอารามหลายแห่ง เช่น พระธาตุเชิงชุม (เมืองหนองหานหลวง ปัจจุบันในเขตจังหวัดสกลนคร) พระธาตุหลวง (นครเวียงจันทน์) พระธาตุบังพวน (จังหวัดหนองคาย) พระธาตุสี่โคดตะบอง (เมืองท่าแขก ปัจจุบันในเขตแขวงคำม่วน สปป.ลาว) และพระธาตุพนม (เมืองมรุกขนคร ปัจจุบันในเขตจังหวัดนครพนม)¹²⁴ รวมไปถึงพระธาตุอิงฮัง (แขวงสะหวันนะเขต สปป.ลาว)¹²⁵ ทำให้สังเกตเห็นว่าแต่ละพระธาตุมีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้างปรากฏอยู่ ซึ่งก็คือ “บัวเหลี่ยม” จึงเป็นไปได้ว่าในยุคสมัยนี้อาณาจักรล้านช้างเริ่มใช้ลักษณะเฉพาะของงานศิลปกรรมมาบ่งบอกถึงเขตแดนในการปกครอง โดยเชื่อว่าได้รับแรงบันดาลใจแบบอย่างนโยบายมาจากอาณาจักรล้านนาและอยุธยา ดังที่พระองค์เคยไปปกครองล้านนามาก่อน และภายหลังได้เชื่อมสัมพันธ์ไมตรีกับอยุธยา

นอกเหนือไปจากนี้การสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอารามหลายแห่งของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช อาจเกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องบุญญาธิการแห่งอำนาจบารมีของผู้เป็นกษัตริย์เนื่องในพุทธศาสนา ตามแรงขับเคลื่นของตำนานอุรังคธาตุที่กลุ่มชนแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางเชื่อถือกันมาอย่างยาวนาน ดังที่พระองค์ทอดพระเนตรเห็นตำนานนี้ (ซึ่งเชื่อว่ามิถุนันที่เก่าแก่กว่าฉบับของพระยาศรีไชยชมพูเรียบเรียง) ก่อนจะดำเนินการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุต่างๆ เป็นการใหญ่ เพื่อให้ผู้คนที่ศรัทธาในพระธาตุหันมาเคารพนับถือพระองค์ เพราะการย้ายเมืองหลวงมาตั้งมั่นในพื้นที่แห่งใหม่ และต้องรวบรวมไพร่พลครั้งใหญ่ในการสู้รบกับกรุงหงสาวดี แล้วในที่สุด

¹²² กรมศิลปากร หอสมุดแห่งชาติ, **จารึกในประเทศไทย เล่ม 5 : อักษรขอม อักษรธรรม และอักษรไทย พุทธศตวรรษที่ 19-24**, 289-298.

¹²³ เกศินี ศรีวงศ์ษา, “บัวเหลี่ยม” เอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้าง : มุมมองใหม่เกี่ยวกับแหล่งแรงบันดาลใจ, 145-155.

¹²⁴ มหาสิลา วีระวงส์, **พงศาวดารลาว**, 97-99. สัมพันธ์กับเนื้อความในตำนานอุรังคธาตุ ใน วิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, **อุรังคธาตุ: ตำนานพระธาตุพนม**, 108. และกรณีพระธาตุบังพวนมีการกำหนดอายุอยู่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ก่อนพระเจ้าไชยเชษฐาจะย้ายราชธานี ใน เกศินี ศรีวงศ์ษา, “เจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้าง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย : กรณีศึกษากลุ่มพระธาตุบังพวน”, 243-244.

¹²⁵ สงวน รอดบุญ, **พุทธศิลป์ลาว**, 92.

พระองค์ก็สามารถครองใจกลุ่มชนแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางนี้ได้สำเร็จ ด้วยการแสดงให้เห็นว่าพระองค์เป็นกษัตริย์ผู้มีบุญญาธิการมากได้บูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม ซึ่งเป็นแก่นสำคัญของตำนานอุรังคธาตุ โดยเฉพาะก่อสร้างยอดบัวเหลี่ยมเสร็จสิ้นอย่างราบรื่น ส่งผลให้พระธาตุพนมกลายเป็นศูนย์รวมแห่งความเชื่อความศรัทธาในพุทธศาสนาของชาวล้านช้างโดยสมบูรณ์

ทว่าหลังจากสิ้นสุริยวงศาธรรมิกราช ธรรมนิยมปฏิบัติในการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมก็กลับเข้าสู่ชนบประเพณีเดิม ตามที่พบหลักฐานจารึก พ.ศ. 2157 ตรงกับสมัยพระเจ้าวรวงศาธรรมิกราช (พ.ศ. 2141-2167) กล่าวถึง พระยาหลวงนครพิชิตราชธานี เจ้าเมืองศรีโคตรบอง เป็นประธานแก่พระยาเสนามนตรีทั้งหลายในการบูรณะพระธาตุพนม โดยปรับปรุงบริเวณส่วนฐานพระธาตุ ก่อกำแพงล้อมรอบ และประตูโขง¹²⁶ ทั้งนี้คงทำเนื่องในวาระโอกาสขึ้นครองเมืองใหม่¹²⁷ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพระธาตุพนมต่อผู้คนในท้องถิ่น รวมทั้งความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อองค์พระธาตุไม่ได้จางหายไป อีกทั้งยังบ่งบอกธรรมเนียมปฏิบัติของเจ้าเมืองศรีโคตรบอง คือ ผู้ขึ้นครองเมืองใหม่จักต้องมาบูชาสักการะพระธาตุพนม ตลอดจนทำนุบำรุงรักษาองค์พระธาตุ อันสื่อให้เห็นว่าพระธาตุพนมเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองศรีโคตรบอง แต่ในยุคสมัยนี้คงลดบทบาทของพระธาตุพนมลงไปจากส่วนกลาง เพราะพระเจ้าวรวงศาธรรมิกราชไม่ได้เสด็จมาประกอบพิธีกรรมด้วยพระองค์เอง ซึ่งเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของกษัตริย์ยุคก่อน คือ พระเจ้าโพธิสาร์ราช และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ถึงแม้ว่าการบูรณะครั้งนี้อาจจะผ่านความเห็นชอบของพระองค์หรือไม่ก็ตาม

อย่างไรก็ดี ในสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช (พ.ศ. 2181-2238) ได้รื้อฟื้นความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุพนมขึ้นมาอีกครั้ง เนื่องด้วยบ้านเมืองช่วงต้นรัชกาลของพระองค์ยังไม่มั่นคงทั้งภายในและภายนอก ทำให้ต้องปราบปรามผู้ที่เป็นปรปักษ์ทั้งพระญาติและขุนนาง พร้อมกับสร้างความเชื่อมั่นให้กับประชาชน ด้วยการแสดงให้เห็นถึงบุญบารมีของพระองค์ทั้งทางโลกและทางธรรม เป็นต้นว่า ทางโลกได้จัดระเบียบสังคมใหม่จากการแก้ไขเปลี่ยนแปลงกฎหมายในปี พ.ศ. 2183 ที่เรียกว่า “คัมภีร์พระธรรมศาสตร์” ให้เป็นหลักในการยึดถือปฏิบัติโดยทั่วกัน ส่วนทางธรรมก่อเกิดวรรณคดีสอนใจหลากหลายเรื่องราว เป็นต้นว่า ศรีศิลป์ชัย ปุสสอนหลาน¹²⁸ รวมไปถึงตำนานอุรังคธาตุที่เรียบเรียงขึ้นโดยพระยาศรีไชยชมพู ซึ่งเป็นการผสมผสานเอาความเชื่อทางพุทธศาสนารวมเข้ากับตำนานท้องถิ่นเดิมและประวัติศาสตร์ล้านช้าง พร้อมกับแต่งเติมเนื้อหาใหม่ เพื่อให้

¹²⁶ ธวัช ปุณฺณทก, ศิลปินอีสานสมัยไทย-ลาว : ศึกษาทางด้านอักษรวิทยาและประวัติศาสตร์ อีสาน, 306-307.

¹²⁷ สุรศักดิ์ ศรีสาอาง. ลำดับกษัตริย์ลาว, 147-148.

¹²⁸ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 122-123. มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 73-74. และใน สุรศักดิ์ ศรีสาอาง. ลำดับกษัตริย์ลาว, 189-190.

ได้อรรถรสที่สมจริงและบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้คือ การหนุนนำให้พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช ได้ขึ้นครองราชย์โดยชอบธรรม เพราะตำนานทำให้เชื่อว่าพระองค์เป็นหน่อเนื้อเชื้อสายกษัตริย์ที่มีบุญบารมีมาก และคงปกครองบ้านเมืองได้อย่างสงบสุขยั่งยืนนาน ตามที่พระองค์เป็นผู้มีบุญญาธิการจะได้บูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม ซึ่งเป็นพระธาตุศักดิ์สิทธิ์ของกลุ่มชนแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางมาหลายชั่วอายุคน (แจกเช่นเดียวกับยุคของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช) อนึ่งวิธีการนี้เป็นการยืมอำนาจทางธรรมส่งเสริมอำนาจทางโลก พระองค์จึงมีอำนาจทั้งทางโลกและทางธรรมโดยสมบูรณ์

ทั้งนี้ทั้งนั้น น่าแปลกใจว่าในประวัติความเป็นมาของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช ไม่ได้กล่าวถึงการทำนุบำรุงพระธาตุพนมแต่ประการใด ทั้งที่พระองค์ใช้ตำนานอุรังคธาตุในการครองใจกลุ่มชนแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง และที่สำคัญพบหลักฐานโบราณวัตถุบนส่วนยอดขององค์พระธาตุ เท่าที่มีจารึกปรากฏส่วนใหญ่ก็ระบุช่วงเวลาในรัชสมัยของพระองค์ ทำให้อธิบายได้ว่าในยุคสมัยนี้คงมีการดูแลรักษาองค์พระธาตุ เพียงแต่อาจจะผ่านทางเจ้าเมืองเหมือนดังสมัยพระเจ้าวรวงศาธรรมิกราช ประกอบกับที่ผ่านมามีได้บูรณะเป็นการใหญ่ จนกระทั่งบ้านเมืองเกิดความวุ่นวายในช่วงปลายรัชกาล พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชจึงอาจจะออกอุบายโปรดให้พระครูหลวงโพนสะเม็กพร้อมด้วยพระมเหสีมังคลาและเจ้าองค์หล่อมมาบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมครั้งใหญ่ เพื่อแสดงถึงอำนาจบารมีของพระองค์ พร้อมกับสร้างขวัญและกำลังใจให้กับปวงประชาชนขณะเดียวกันก็ปกป้องพระมเหสีและพระโอรสของพระองค์ให้รอดพ้นจากเงื้อมมือพระยาเมืองแสน¹²⁹ และใช้เป็นพื้นที่สร้างฐานอำนาจให้กับรัชทายาท เพราะพระธาตุพนมเป็นศูนย์รวมแห่งความเชื่อความศรัทธาทางพุทธศาสนาของกลุ่มชนลุ่มแม่น้ำโขงในแถบนี้ ดังที่ปรากฏหลักฐานในปี พ.ศ. 2232¹³⁰ พระครูหลวงโพนสะเม็กพร้อมด้วยคร่ำเรือนชาวเวียงจันทน์ หลบหนีภัยทางการเมืองจากนครเวียงจันทน์มาพำนัก ณ วัดพระธาตุพนม และทำการบูรณะพระธาตุในคราวนี้ โดยก่อสร้างเหนือ

¹²⁹ พระยามหาอำมาตยาธิบดี, “ตำนานเมืองนครจำปาศักดิ์,” ใน **ประชุมพงศาวดารภาคที่ 70 เรื่องเมืองนครจำปาศักดิ์** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, 2484. พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าหญิงคอนท่า ปราโมช), 6. แต่ใน มหาสิลา วีระวงส์, **ประวัติศาสตร์ลาว**, 87. กลับระบุว่า พระนางสุมังคลาเป็นพระราชธิดาของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช และพระยาเมืองจันเป็นผู้ชิงราชบัลลังก์ เมื่อศึกษาจึงคิดเห็นสอดคล้องกับ สุจิตต์ วงษ์เทศ, **บรรณาธิการ, หลวงพ่อขี้หอม (เจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก) พระสงฆ์ผู้นำชุมชนและการเมืองสองฝั่งโขง** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2544), 19-22. ในกรณีพระยาเมืองแสนน่าจะเป็นผู้ชิงราชบัลลังก์ เพราะเป็นเสนาบดีฝ่ายขวา มีหน้าที่กำกับดูแลฝ่ายทหาร ควบคุมกำลังพลเอาไว้ทั้งหมด จึงเป็นผู้มีอำนาจมากกว่าพระยาเมืองจันที่เป็นเสนาบดีฝ่ายซ้าย มีหน้าที่กำกับดูแลฝ่ายพลเรือน ส่วนกรณีพระนางสุมังคลาน่าจะเป็นพระมเหสี ได้คิดเห็นเพิ่มเติมว่าการหนีภัยทางการเมืองครั้งนี้น่าจะเป็นการปกป้องรัชทายาท ซึ่งเป็นหน่อเนื้อเชื้อสายกษัตริย์ที่จักสืบราชสมบัติต่อไป

¹³⁰ กรมศิลปากร, **ประวัติวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร**, 20.

เรือนธาตุชั้นที่ 2 ขึ้นไป เป็นฐานบัวอิฐถือปูนรองรับยอดบัวเหลี่ยมที่หล่อด้วยโลหะเนื้ออ่อน (เหล็กไหล) และหล่อฉัตรด้วยทองแดง ตามที่มีเนื้อความในจารึกลานทองแดงหมายเลข ธ. 1720/96 ที่พบในกรุหมายเลข 12 ซึ่งอยู่ส่วนยอดของพระธาตุองค์ใน กล่าวถึงการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมในปี พ.ศ. 2236-2245 รวมทั้งจารึกอื่นๆ ที่พบก็อยู่ในระหว่าง พ.ศ. 2191-2236 และไม่มีพระพุทธรูปองค์ใดที่ค้นพบในกรุพระธาตุเฉพาะที่มีจารึกเก่าขึ้นไปถึง พ.ศ. 2157¹³¹

ฉะนั้น จึงมีความเป็นไปได้ที่พระครูหลวงโพนสะเม็กได้บูรณะส่วนยอดตามรูปแบบเดิมครั้งสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช แสดงให้เห็นว่านอกจากความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อองค์พระธาตุแล้ว คงประสงค์สร้างฐานอำนาจทางการเมืองเช่นเดียวกัน ซึ่งเห็นได้ชัดจากพระครูหลวงโพนสะเม็กได้เดินทางไปจนถึงกรุงอินทปัทมมหานคร (ประเทศกัมพูชา)¹³² เพื่อให้อาณาจักรนี้สนับสนุนค้ำกัน เพราะการเมืองภายในย่อมได้รับการหนุนนำจากดินแดนภายนอกด้วยตลอดจนการเดินทางของพระครูไปแห่งหนตำบลใดก็ได้รับความเลื่อมใสศรัทธาจากผู้คนจำนวนมาก

อนึ่งการสร้างโดยใช้วิธีการก่อเจดีย์โลมเจดีย์เดิมเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของกษัตริย์หรือเจ้าเมืองที่มีบุญญาธิการมาก ถึงแม้พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชอาจมีส่วนในการรับสั่งให้บูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม แต่พระองค์ได้สิ้นพระชนม์ก่อนจะดำเนินการแล้วเสร็จ ทำให้การบูรณะครั้งนี้สำเร็จลุล่วงด้วยพระครูหลวงโพนสะเม็ก จึงกลายเป็นจุดเปลี่ยนทางความเชื่อสำหรับการบูรณะพระธาตุพนมในยุคหลัง โดยพระภิกษุสงฆ์ที่มีบุญบารมีก็สามารถทำการซ่อมแซมองค์พระธาตุได้นั่นเอง อย่างไรก็ตาม หลังจากสิ้นสุดสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชได้ไม่นาน อาณาจักรล้านช้างก็ถูกแบ่งแยกออกเป็น 3 นครรัฐ ได้แก่ นครเวียงจันทน์ นครหลวงพระบาง และนครจำปาสัก จึงถือว่าสิ้นสุดอาณาจักรล้านช้าง

ดังนั้น ตลอดระยะเวลาที่อาณาจักรล้านช้างดำรงอยู่ พระธาตุพนมก็ถูกดึงเข้ามาผูกติดกับการเมืองการปกครอง จึงได้รับการดูแลรักษาจากกษัตริย์และเจ้าเมืองเป็นระยะๆ โดยเริ่มเป็นที่ตั้งมั่นทางพุทธศาสนาของชาวล้านช้างอย่างเด่นชัดนับตั้งแต่สมัยพระเจ้าโพธิสารราช แล้วยกระดับให้กลายเป็นศูนย์รวมแห่งความเชื่อความศรัทธาของชาวล้านช้างโดยสมบูรณ์ในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช และถูกลดความสำคัญทางการเมืองลงเหลือเพียงพุทธสถานประจำเมืองซึ่งเด่นชัดช่วงพระเจ้าวรวงศาธรรมิกราช จนกระทั่งกลับมามีบทบาทอีกครั้งในสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช ฉะนั้น แสดงให้เห็นว่ากลุ่มชนในแถบกลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางเคารพนับถือพระธาตุพนมมาอย่างช้านาน ถึงแม้ในช่วงอาณาจักรล้านช้างได้นำเข้าไปร่วมกับการเมืองการปกครอง

¹³¹ วชิรินทร์ พุ่มพงษ์แพทย์, “ข้อมูลใหม่ที่ได้จากจารึกในพระธาตุพนม”, 135-136.

¹³² สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ, หลวงพ่อซีหอม (เจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก) พระสงฆ์ผู้นำชุมชนและการเมืองสองฝั่งโขง, 22.

ในบางครั้งบางเวลา แต่ความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อองค์พระธาตุไม่ได้จางหายไปตามการผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนผู้ปกครอง หรือการล่มสลายของอาณาจักรล้านช้างแต่ประการใด ตรงกันข้ามกลับเฟื่องฟูในฐานะพระธาตุศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองสืบมา

3.2.2 พระธาตุพนมกับความศรัทธาของล้านนา

อย่างที่กล่าวมาแล้วว่าในสมัยพระเจ้าโพธิสารราชแห่งอาณาจักรล้านช้างได้รับพุทธศาสนาจากอาณาจักรล้านนา ซึ่งถือเป็นการเปลี่ยนแปลงทางความเชื่อครั้งใหญ่ในล้านช้าง เพราะเดิมที่ประชาชนเคารพนับถือผีฟ้าผีดินอย่างหยั่งรากลึก แต่ยุคนี้กษัตริย์ประกาศให้เลิกนับถือรวมไปถึงห้ามมิให้มีการประกอบพิธีกรรม โดยรื้อสถานที่ขึ้นฟ้าขึ้นดินสร้างเป็นวัดวาอารามแทน ทำให้พุทธศาสนาแพร่กระจายไปทั่วราชอาณาจักร และพระธาตุพนมที่ตั้งอยู่หัวเมืองก็เริ่มมีบทบาทต่อชาวล้านช้าง เนื่องด้วยกษัตริย์ให้ความสนใจ จนกระทั่งกลายเป็นศูนย์รวมแห่งความเชื่อความศรัทธาของชาวล้านช้างอย่างแท้จริงในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ด้วยเหตุที่ทอดพระเนตรเห็นตำนานอูรังคราตุจิ้งก่าเจดีย์โลมเจดีย์เดิมเป็นยอดบัวเหลี่ยม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของศิลปกรรมล้านช้าง โดยได้รับแบบอย่างแนวคิดศิลปกรรมการเมืองมาจากล้านนาและอยุธยา ครั้นนี้เองพระธาตุพนมคงเป็นที่รู้จักไปจนถึงแถบล้านนาในฐานะพระธาตุศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองล้านช้าง ครั้นสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชมีการแพร่กระจายความเชื่อความศรัทธาของพระธาตุพนมในรูปแบบวรรณคดี คือ ตำนานอูรังคราตุอับพระยาศรีไชยชมพู โดยได้รับแรงบันดาลใจมาจากล้านนา จึงเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ตลอดจนความเชื่อความศรัทธาให้กับองค์พระธาตุมากขึ้นไปอีก ถึงแม้สิ้นสุดอาณาจักรล้านช้างไปแล้ว แต่พระธาตุพนมก็ยังคงเป็นที่เคารพบูชาของผู้คนสองฟากฝั่งแม่น้ำโขงสืบมา ภายหลังจึงถูกดึงเข้าไปร่วมในกระบวนทางการเมืองการปกครองของหัวเมืองล้านนา ซึ่งขณะนั้นอยู่ภายใต้อำนาจสยาม ตามแนวคิด “พระธาตุประจำปีเกิด” ทำให้พระธาตุพนมเริ่มเป็นที่เคารพศรัทธาในกลุ่มชนชาวล้านนาและขยายไปในวงกว้างภายใต้แนวคิดใหม่มากขึ้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.2.2.1 พุทธศาสนาจากล้านนาสู่ล้านช้าง

พุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์เป็นสายเถรวาทที่มีต้นกำเนิดอยู่ในลังกาทวีป ซึ่งปฏิบัติเคร่งครัดในหลักธรรมคำสอนของพุทธองค์ และให้ความสำคัญกับพระธาตุเจดีย์อันเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ตลอดจนถึงพระศรีมหาโพธิ์และรอยพระพุทธรูป อีกทั้งยังน่าสนใจว่าลัทธินี้สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครอง ทำให้การสร้างและการทำนุบำรุงพุทธสถานกลายเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีของกษัตริย์หรือเจ้าเมือง พร้อมทั้งแทรกซึมเข้าไปมี

บทบาทในพิธีกรรมสำคัญทางราชสำนัก เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก¹³³ เพื่อให้กษัตริย์มีอำนาจ โดยชอบธรรม และต้องยึดถือหลักปฏิบัติที่มีหลักธรรมเป็นองค์ประกอบได้แก่ ทศพิธราชธรรม แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันระหว่างสถาบันศาสนากับสถาบันการเมือง ซึ่งเป็นไปในลักษณะเอื้อเพื่อเกื้อกูลกันอย่างแน่นแฟ้น โดยหนุนนำให้กษัตริย์ใช้อำนาจทางธรรมส่งเสริมอำนาจทางโลก จึงเป็นนิยามที่นิยมแพร่หลายในดินแดนที่ปกครองโดยกษัตริย์

พุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์แพร่เข้ามาและเจริญรุ่งเรืองในดินแดน ล้านนา นับตั้งแต่สมัยพญาเกือนา (พ.ศ. 1898-1928) รู้จักกันในนามนิกายวัดสวนดอกหรือนิกายรามัญ โดยรับผ่านมาทางอาณาจักรสุโขทัย ด้วยการปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์ที่เคร่งในหลักธรรมคำสอนของ พระพุทธองค์ ทำให้กษัตริย์และประชาชนเลื่อมใสศรัทธาเป็นอย่างมาก แต่ภายหลังปฏิบัติหย่อนยาน ลง ครั้นสมัยพญาสามฝั่งแกน (พ.ศ. 1945-1984) จึงมีการแยกตัวออกมาเป็นนิกายลังกาวงศ์ใหม่ ซึ่งปฏิบัติเคร่งครัดมากกว่าเดิม คือ นิกายสิงหลหรือนิกายวัดป่าแดง¹³⁴ และเฟื่องฟูอย่างมากในสมัย พระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. 1984-2030) จนกระทำการสังคายนาพระไตรปิฎกเป็นครั้งแรกในล้านนาเมื่อ พ.ศ. 2020 หรือครั้งที่ 8 ของโลก¹³⁵ กลายเป็นหลักปฏิบัติในล้านนาและเผยแผ่ไปยังดินแดนอื่นๆ

ครั้นรัชสมัยของ “พญาแก้วภูตาทิปิตราชาเจ้า” หรือ “พญาแก้ว” (พ.ศ. 2038-2068) พุทธศาสนานิกายวัดป่าแดงได้รับความนิยมในล้านนาเป็นอย่างมาก¹³⁶ ส่งผลให้ พระเจ้าโพธิสารราชแห่งอาณาจักรล้านช้างทรงส่งราชทูตไปอัญเชิญพระไตรปิฎกและพระสงฆ์จาก ดินแดนล้านนาในปี พ.ศ. 2066 แล้วทางพระเจ้านเรศวรมหาราชก็โปรดให้อาราธนาพระเทพมงคลเถร และพระภิกษุ อัญเชิญพระไตรปิฎก 60 พระคัมภีร์มายังนครหลวงพระบาง¹³⁷ จึงนับเป็นการ เปลี่ยนแปลงทางความเชื่อในสังคมวัฒนธรรมล้านช้างครั้งใหญ่ เมื่อพระเจ้าโพธิสารราชทรงรับสั่งให้ ประชาชนเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งรื้อถอนสถานที่ประกอบพิธีกรรม แล้วสร้างเป็นวัดวาอาราม เนื่องในพุทธศาสนาแทน¹³⁸ ทำให้พุทธศาสนาแพร่กระจายไปทั่วราชอาณาจักร แต่ความเชื่อเรื่องผีฟ้า

¹³³ เจริญชัย อักษรดิษฐ์, “ชุดาตุ: บทบาทและความหมายของพระธาตุในอนุภูมิภาคอุษาคเนย์ กรณีศึกษาความเชื่อเรื่องพระธาตุที่เกิดในล้านนา” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานิติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545), 33-39.

¹³⁴ พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, 98-99 และ 107-110.

¹³⁵ พระยาประชาภิจักรจักร [แหม่ม บุนนาค], **พงศาวดารโยนก**, 341.

¹³⁶ สรัสวดี อ๋องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, 170-171.

¹³⁷ มหาสิลา วีระวงส์, **พงศาวดารลาว**, 80. และ มหาสิลา วีระวงส์, **ประวัติศาสตร์ลาว**, 49. สอดคล้องกับ พระยาประชาภิจักรจักร [แหม่ม บุนนาค], **พงศาวดารโยนก**, 371. สอดคล้องกับ พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, 150.

¹³⁸ มหาสิลา วีระวงส์, **พงศาวดารลาว**, 81. และ มหาสิลา วีระวงส์, **ประวัติศาสตร์ลาว**, 49.

ผีแดนก็ไม่ได้หมดสิ้นไปจากสังคมวัฒนธรรมล้านช้าง คงอยู่ในลักษณะผสมผสานกัน ดังปรากฏ
ชนบทรณนิยมประเพณีสืบมายังกลุ่มชนยุคปัจจุบัน โดยเฉพาะพิธีกรรมเกี่ยวข้องกับความตาย

นอกจากนี้ ล้านช้างยังกระชับสัมพันธ์ไมตรีทางสายโลหิตกับล้านนา
ดังที่ในปี พ.ศ. 2077 พระเจ้าโพธิสารราชทรงขอนางยอดคำหรือพระนางยอดคำทิพย์ พระธิดาของ
พญาเกสเชษฐราชหรือพระเมืองเกษเกล้า (พ.ศ. 2069-2081 และ พ.ศ. 2086-2088) ไปเป็น
อัครมเหสี (พระมารดาของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช) เพื่อร่วมกันต้านทานอำนาจของกรุงศรีอยุธยา
ทั้งนี้พระเมืองเกษเกล้าคือ พระโอรสของพญาแก้ว จึงได้สืบสานพุทธศาสนานิกายวัดป่าแดงต่อจาก
พระบิดา และด้วยการส่งเสริมจากพระภิกษุสงฆ์กลุ่มนี้ทำให้พระองค์ปกครองล้านนาได้อย่างปกติสุข
ในช่วงแรก ทว่าท้ายที่สุดขุนนางก็เรืองอำนาจ ส่งผลให้สังคมเศรษฐกิจของล้านนาตกต่ำ ถึงแม้ในช่วง
พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. 2089-2090) มาครองล้านนาได้เข้าสู่สภาวะปกติชั่วคราว แต่ล้านนา
ต้องรับศึกภายนอกเป็นระยะๆ ทั้งจากอยุธยา ล้านช้าง และกรุงหงสาวดี จนท้ายที่สุดตกเป็นเมืองขึ้น
ของกรุงหงสาวดี¹³⁹ จึงชวนให้คิดเห็นว่าการที่ขุนนางเรืองอำนาจเป็นจุดเปลี่ยนแห่งการล่มสลายของ
ล้านนา เนื่องด้วยได้ทำลายหลักปฏิบัติของสถาบันการเมืองและสถาบันศาสนา นับว่าเป็นการล้มล้าง
ความเชื่ออันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวล้านนามาอย่างช้านาน ทำให้บ้านเมืองเกิดความวุ่นวาย
และพุทธศาสนาก็น่าจะอยู่ในสภาวะเสื่อมถอยลงเรื่อยๆ เพราะยากที่จะปฏิเสธได้ว่าความรุ่งเรืองทาง
พุทธศาสนาบ่งบอกได้ถึงความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมือง ฉะนั้น เมื่อการเมืองภายในไม่มีเสถียรภาพ
เข้าศึกภายนอกก็ย่อมเข้ามาโจมตีและยึดครองได้โดยง่าย

อย่างไรก็ตาม ได้ข้อสรุปในเบื้องต้นว่าพุทธศาสนาจากล้านนาเผยแผ่
มาสู่ล้านช้างในสมัยพระเจ้าโพธิสารราชเป็นนิกายวัดป่าแดง และสันนิษฐานว่าการที่พระองค์กระทำ
ให้ประชากรราษฎรหันมานับถือพุทธศาสนาได้สำเร็จนั้น อาจเกิดจากพื้นฐานเดิมของพื้นที่หัวเมือง
ต่างๆ มีพุทธศาสนาตั้งมั่นอยู่ก่อนแล้ว ถึงแม้รับเอาลัทธิใหม่เข้ามาก็อยู่ในลักษณะผสมกลมกลืนกับ
รากฐานแนวคิดเดิม จึงไม่ทำให้เกิดความแปลกแยกทางความเชื่อ แต่กลับเป็นการผสมผสานความ
แตกต่างให้กลายเป็นหนึ่งเดียวกัน และชนบทรณนิยมประเพณีของกษัตริย์ที่ถือปฏิบัติตามคติ
ลัทธิวงศ์นี้ก็น่าจะได้รับการสืบทอดต่อมายังกษัตริย์ล้านช้างในยุคหลังด้วย โดยเฉพาะให้ความสำคัญ
กับการสร้างและทำนุบำรุงพระธาตุเจดีย์ที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งแสดงถึงบุญบารมีของ
กษัตริย์แต่ละพระองค์ได้อย่างเป็นรูปธรรม เพื่อหลอมรวมผู้คนด้วยความเชื่อให้เป็นอันหนึ่ง
อันเดียวกัน พร้อมทั้งยกย่องเชิดชูกษัตริย์ให้อยู่เหนือปวงชนโดยทั่วไปอย่างชอบธรรม และเมื่อไหร่
ก็ตามที่ขุนนางเรืองอำนาจ ทำลายหลักปฏิบัติของสถาบันการเมืองและสถาบันศาสนาที่เชื่อมโยง
เกี่ยวพันกันแล้ว บ้านเมืองก็ย่อมเกิดความวุ่นวายและถึงคราวล่มสลายในที่สุด

¹³⁹ สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, 174-183.

3.2.2.2 คติลัทธิทางศิลปะเอกลักษณ์ศิลปะล้านช้าง

กษัตริย์ตามคติทางพุทธศาสนา คือ “พระสมมุติราชา” เป็นเอกบุรุษมา จากมนุษย์ผู้มีคุณธรรม บำเพ็ญบารมีสั่งสมบุญสมภารมาในหลายภพหลายชาติจนเป็นที่ประจักษ์แก่ คนทั้งหลาย จึงได้รับยกย่องให้เป็นกษัตริย์ผู้ปกครองบ้านเมือง และกษัตริย์ในอุดมคติคือ “จักรพรรดิ- ราชา” เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยคุณธรรมและอำนาจของพระราชชาติเหนือกว่าพระราชชาติทั้งปวง และเมื่อเสด็จ สวรรคตก็จะกลายเป็นพระโพธิสัตว์หรือเทพไปจุติเป็นสวรรค์¹⁴⁰ แนวคิดดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่า กษัตริย์มีบุญญาธิการเหนือปวงชนโดยทั่วไป และสิ่งที่บ่งบอกได้ถึงอำนาจบารมีอย่างเป็นทางการตาม คติลัทธิทางศิลปะก็คือ การสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์ที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ จึงกลายเป็นภารกิจสำคัญของกษัตริย์ล้านช้างนับตั้งแต่พระเจ้าโพธิสารราชสีบมา

ครั้งพระเจ้าโพธิสารราชสีบมาเอาพุทธศาสนานิกายลัทธิลัทธิมาจาก ล้านนา พระองค์ทรงรับเอาแบบอย่างงานศิลปกรรมเข้ามาพร้อมกันด้วย ดังปรากฏร่องรอยหลักฐาน เป็นต้นว่า พระธาตุวัดสี่สรวนทเวะโลก เมืองหลวงพระบาง สปป.ลาว (ภาพที่ 88) พบจารึกสร้างวัด ในปี พ.ศ. 2060¹⁴¹ และคงได้รับการปรับเปลี่ยนวัดตามคติลัทธิทางศิลปะเมื่อ พ.ศ. 2070 ดังที่ใน พงศาวดารลาวระบุถึง “วัดสรวนทเวะโลก”¹⁴² เข้าใจว่าน่าจะเป็นวัดเดียวกันนี้ แล้วจากการตรวจสอบ ทางด้านรูปแบบศิลปะก็เห็นสอดคล้องกับแนวคิดที่ว่า พระธาตุองค์นี้ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้น ใหม่ตามรูปแบบเดิม¹⁴³ ซึ่งสัมพันธ์กับข้อสันนิษฐานของนักวิชาการชาวฝรั่งเศสคือ อาจบูรณะ ซ่อมแซมขึ้นในปี พ.ศ. 2448¹⁴⁴

ฉะนั้น พระธาตุวัดสี่สรวนทเวะโลกจึงเป็นตัวอย่างเจดีย์ที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปกรรมล้านนาในดินแดนล้านช้างเมื่อครั้งแรกรับพุทธศาสนาจากลัทธิ โดย สังเกตเห็นว่าส่วนฐานเป็นฐานบัวเข่าพรมซึ่งคงได้รับการบูรณะเปลี่ยนแปลงรูปแบบ เพราะใช้ เข่าพรมที่เกิดจากบัวหางยประกับกับบัวคว่ำ อันเป็นลักษณะที่ปรากฏในยุคหลังมากแล้ว แต่เดิมอาจ เป็นเข่าพรมแบบลูกแก้วที่รับมาจากศิลปะล้านนา ส่วนเรือนธาตุประกอบด้วยห้องสี่เหลี่ยมยกเก็จ

¹⁴⁰ สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ, **จักรพรรดิราชา ที่พึ่งของมหาชนชาวสยาม** (นนทบุรี: มติชน ปากเกร็ด, 2550), 12-14.

¹⁴¹ ปัจจุบันจารึกนี้จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานพระราชวังเมืองหลวงพระบาง ซึ่งอ่านโดย ดร. สุนัด โภทิสาน แห่งกระทรวงแถลงข่าวและวัฒนธรรม สปป.ลาว อ้างถึงใน จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ, **ความสัมพันธ์ระหว่าง ล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษาศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง**, 41.

¹⁴² มหาสิลา วีระวงส์, **พงศาวดารลาว**, 81. และใน มหาสิลา วีระวงส์, **ประวัติศาสตร์ลาว**, 49.

¹⁴³ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ, **ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษาศิลปกรรม ในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง**, 41-42.

¹⁴⁴ Henri Parmentier, **L'Art du Laos** (Paris: E'cole Francaise D'extrememe - Orient, 1988), 82.

และมีจระนำประดิษฐานพระพุทธรูปทั้ง 4 ด้าน เหนือเรือนธาตุเป็นส่วนของชั้นหลังคาเอนลาด และส่วนยอดปรากฏทั้งชั้นหลังคาบัวคว่ำในผังยกเก็จ ชั้นชุตฐานบัวในผังแปดเหลี่ยม และชุตลวดบัวรองรับยอดองค์ระฆังในผังกลม เหนือขึ้นไปเป็นบัวกลุ่มเถารับปลีและฉัตรวลี ถึงแม้ลักษณะดังกล่าวนี้ คล้ายคลึงไปจากระเบียบของศิลปะล้านนา แต่ก็บ่งชี้ให้เห็นเค้าโครงสร้างจากแหล่งที่มาได้ไม่น้อย

ต่อมาในช่วงต้นรัชสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชยังคงยึดถือรูปแบบศิลปกรรมตามแบบอย่างล้านนา อาจด้วยเหตุที่พระองค์เคยครองล้านนามาก่อนและสืบต่อราชบัลลังก์ล้านช้างจากพระบิดา ประกอบกับความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพุทธศาสนาเถรวาทลัทธิลังกาวงศ์ ดังปรากฏหลักฐานในนครหลวงพระบาง อาทิ พระธาตุวัดทาดน้อย (ภาพที่ 89) มีจารึกกล่าวถึงพระราชอัยกามหาเทวเจ้าสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2091¹⁴⁵ ซึ่งนักวิชาการได้วิเคราะห์ตีความว่าอาจจะเป็นไปได้ทั้งพระมเหสีของพระเจ้าโพธิสารราชแห่งอาณาจักรล้านช้างนี้ หรือพระมเหสีของพระเมืองเกษเกล้าแห่งอาณาจักรล้านนา¹⁴⁶ นั่นก็คือพระมารดาและพระอัยยิกาของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช

ภาพที่ 88 พระธาตุวัดสี่สะพานแหวงโลก

หลวงพระบาง สปป.ลาว

ที่มา: สุพจน์ ลีศิริอานนท์

ภาพที่ 89 พระธาตุวัดทาดน้อย

หลวงพระบาง สปป.ลาว

¹⁴⁵ กรรณิการ์ วิมลเกษม, “จารึกวัดธาตุเมืองหลวงพระบาง”, 63-66.

¹⁴⁶ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ, ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษาศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง, 40.

เมื่อตรวจสอบทางด้านรูปแบบศิลปะก็คิดเห็นสอดคล้องกับแนวคิดที่ว่า พระธาตุองค์นี้น่าจะได้รับแรงบันดาลใจมาจากเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านนาที่สร้างขึ้นปลายพุทธศตวรรษที่ 21 โดยคล้ายคลึงกับเจดีย์วัดโลกโมฬี จังหวัดเชียงใหม่ (ภาพที่ 90) แต่มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบ ซึ่งอาจเกิดจากการออกแบบของช่างหรือเป็นงานในคราวบูรณะ ได้แก่ การเพิ่มส่วนของเอวเข้ามาคั่นระหว่างฐานบัวด้านล่างกับฐานช้อนบน และการประดับลวดบัวในบางตำแหน่ง¹⁴⁷ ทั้งนี้ตามประวัติวัดโลกโมฬีสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2074¹⁴⁸ ตรงกับสมัยพระเมืองเกษเกล้า ประกอบกับรูปแบบศิลปกรรมที่สัมพันธ์กัน จึงชวนให้สันนิษฐานว่าพระอัยยิกาอาจสร้างพระธาตุวัดทาดน้อยด้วยแรงศรัทธาในพุทธศาสนาธิลิ่งกาวงค์ และน่าจะเชื่อว่าสร้างขึ้นเพื่อรำลึกถึงดินแดนล้านนาและพระเมืองเกษเกล้าพระสวามีของพระองค์ เพราะปีสร้างพระธาตุองค์นี้เป็นช่วงเวลา que พระอัยยิกาพึงจะเสด็จมาอยู่ในอาณาจักรล้านช้าง

ภาพที่ 90 เจดีย์วัดโลกโมฬี
เชียงใหม่

ภาพที่ 91 พระธาตุบังพวน หนองคาย
ที่มา: ศรีศักร วัลลิโภดม, “ลาวในเมืองไทย,” เมือง
โบราณ 6, 2 (ธันวาคม 2522 - มกราคม 2523): 63.

¹⁴⁷ เชษฐ ติงส์กุลลี, “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22” (สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2541), 33-39. และใน จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ, ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษาศิลปกรรมในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง, 39-40.

¹⁴⁸ พระยาประชาภิจักรจักร [แหม่ม บุนนาค], พงศาวดารโยนก, 374.

หลังจากนั้นพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงตัดสายสัมพันธ์กับล้านนา ด้วยเหตุที่ขุนนางเจ็ดเจ้าองค์อื่นขึ้นครองราชย์แทนพระองค์ ประกอบกับมีศึกจากกรุงหงสาวดีเริ่มเข้ามาประชิด จึงทรงเตรียมการย้ายเมืองหลวงจากนครหลวงพระบางมาที่นครเวียงจันทน์ ดังปรากฏตัวอย่างงานศิลปกรรมในช่วงนี้ยังคงมีเค้าแรงบันดาลใจจากศิลปะล้านนา และที่สำคัญเริ่มปรับเปลี่ยนรูปแบบให้เป็นเอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้างมากขึ้น เป็นต้นว่า พระธาตุบังพวนและพระรัตนฆรเจดีย์ จังหวัดหนองคาย¹⁴⁹ (ภาพที่ 91-92) อันแสดงให้เห็นถึงการสร้างบ้านแปงเมืองเพื่อรองรับกับสถานะเมืองหลวงใหม่ และย้ายลงมาในปี พ.ศ. 2103¹⁵⁰ พร้อมกับทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับทางกรุงศรีอยุธยา เพื่อร่วมกันต้านทานอำนาจจากพระเจ้ากรุงหงสาวดี ดังปรากฏหลักฐานบนศิลาจารึกการสร้างพระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย (ภาพที่ 93) ในปี พ.ศ. 2103-2106¹⁵¹ ทำให้ก่อเกิดองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้างอย่างแท้จริง โดยเฉพาะส่วนที่ใช้แทนตำแหน่งขององค์ระฆังเรียกว่า “บัวเหลี่ยม”¹⁵² ซึ่งไม่เคยปรากฏในอาณาจักรใดมาก่อน จึงนับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างเอกลักษณ์ให้กับอาณาจักรล้านช้าง

ภาพที่ 92 พระรัตนฆรเจดีย์ วัดพระธาตุบังพวน หนองคาย

ภาพที่ 93 พระธาตุศรีสองรัก เลย

¹⁴⁹ เกศินี ศรีวงศ์ษา, “เจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้าง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย : กรณีศึกษากลุ่มพระธาตุบังพวน”, 243-244.

¹⁵⁰ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 94-95.

¹⁵¹ กรมศิลปากร ทอสมุดแห่งชาติ, จารึกในประเทศไทย เล่ม 5 : อักษรขอม อักษรธรรม และอักษรไทย พุทธศตวรรษที่ 19-24, 289-298.

¹⁵² เกศินี ศรีวงศ์ษา, “บัวเหลี่ยม” เอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้าง : มุมมองใหม่เกี่ยวกับแหล่งแรงบันดาลใจ, 145-155.

อนึ่งตามประวัติศาสตร์การตั้งหลักแหล่งของกลุ่มชนล้านช้าง นับตั้งแต่สมัยพระเจ้าฟ้างุ้มมาจนถึงยุคพระเจ้าโพธิสารราช น่าเชื่อว่ากลุ่มชนล้านช้างดั้งเดิมโดยส่วนมากน่าจะกระจุกตัวอยู่แถบตอนเหนือหรือบริเวณเมืองหลวงพระบางซึ่งเป็นพระนครเดิม ส่วนพื้นที่แถบเมืองเวียงจันทน์เรื่อยลงมาทางเมืองจำปาสัก ส่วนใหญ่มีกลุ่มชนพื้นเมืองอาศัยอยู่มาหลายชั่วอายุคนแล้ว ถึงแม้ว่าแต่ละเมืองมีการปกครองกันเองโดยขึ้นตรงต่อเมืองหลวง แต่ก็แลดูเป็นเอกเทศ เพราะหากกษัตริย์พระองค์ใดอ่อนแอ หัวเมืองต่างๆ ก็พร้อมจะประกาศตัวเป็นอิสระ จึงชวนให้สันนิษฐานว่าผู้คนในหัวเมืองอาจจะยังไม่ได้รู้สึกถึงความเป็นพวกพ้องเดียวกัน ฉะนั้น การที่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงย้ายเมืองหลวงลงมาที่นครเวียงจันทน์ย่อมต้องใช้ยุทธวิธีในการหลอมรวมผู้คนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อเสถียรภาพทางการเมืองทั้งภายในและภายนอก

ทั้งนี้จากหลักฐานศิลปกรรมแสดงให้เห็นว่า พระองค์ใช้ความเชื่อทางพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของราษฎรให้เป็นหนึ่งเดียวกันได้ ดังที่พบปรากฏการณ์ศิลปกรรมช่วยขับเคลื่อนอาณาจักรล้านช้างในยุคนี้ ซึ่งอาจได้รับแรงบันดาลใจมาจากอาณาจักรล้านนาและกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือ มีการสร้างและบูรณะพระธาตุเจดีย์ประจำพระนครและหัวเมืองต่างๆ ตามคติลังกาวงศ์ที่สืบทอดมาจากพระบิดา โดยรับผ่านมาทางล้านนา ประกอบเข้ากับพื้นฐานความเชื่อดั้งเดิมของท้องถิ่น และปรับเปลี่ยนให้เป็นเอกลักษณ์ของล้านช้าง ซึ่งสัมพันธ์เชื่อมโยงได้กับศิลปะอยุธยา โดยเห็นได้ชัดเจนจากการก่อสร้าง “บัวเหลี่ยม” ครอบทับบนศาสนสถานเดิม

ดังปรากฏในเหตุการณ์คราวล้านช้างขอเจริญสัมพันธไมตรีทางสายโลหิตกับกรุงศรีอยุธยา ตามความว่าในปี พ.ศ. 2105 พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชได้เขียนพระราชสาสน์ไปขอนางเทพกษัตริ์พระราชธิดาของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิกับพระนางสุริโยทัย เพื่อให้มาเป็นเอกอัครมเหสี แต่พระนางทรงประชวรหนัก ส่งผลให้การส่งตัวล่าช้าจนล่วงเข้ามาในปี พ.ศ. 2106 พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชเสด็จไปอรับพระนางอยู่ที่เมืองหนองหาน (จังหวัดสกลนคร) พร้อมกับทำการฉลองพระธาตุเมืองหนองหาน ทว่ากองทัพจากกรุงหงสาวดีมาตีเมืองเวียงจันทน์ ทำให้พระองค์ต้องยกทัพกลับคืนพระนคร ส่วนทางฝ่ายพระเจ้าหงสาวดีทรงแย่งชิงตัวพระนางเทพกษัตริ์ไปได้สำเร็จในปี พ.ศ. 2107¹⁵³ จึงชวนให้สันนิษฐานว่าพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชคงหวังจะใช้ชื่อเสียงของพระนางสุริโยทัยซึ่งเป็นพระมารดาของพระนางเทพกษัตริ์เป็นฐานอำนาจให้กับพระองค์ ขณะเดียวกันก็ส่งเสริมบุญบารมีด้วยการบูรณะพระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร (ภาพที่ 94) โดยก่อครอบปราสาทขอมประดับยอดบัวเหลี่ยม คงหลังจากดำเนินการสร้างพระธาตุศรีสองรักมาได้สักระยะหนึ่งแล้ว ซึ่ง

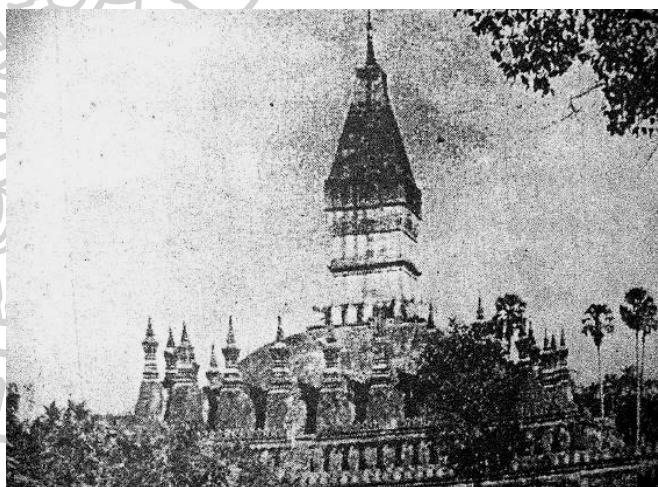
¹⁵³ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 95-98. และใน กรมศิลปากร, คำให้การกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร: คลัง-วิทยา, 2515), 459-460.

จากผลการศึกษาพัฒนาการของบัวเหลี่ยมก็กำหนดอายุเอาไว้ในช่วงเวลาคาบเกี่ยวกันนี้¹⁵⁴ นั้น หมายความว่าพระองค์ใช้รูปลักษณะของพระธาตุบุงบอกถึงอาณาเขตในการปกครองล้านช้าง จึงอนุมานได้ว่าอาณาเขตของอาณาจักรล้านช้างยุคพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชครอบคลุมพื้นที่บางส่วนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยในปัจจุบัน คือ บริเวณแอ่งสกลนคร (จังหวัดเลย จังหวัดหนองบัวลำภู จังหวัดอุดรธานี จังหวัดหนองคาย จังหวัดบึงกาฬ จังหวัดสกลนคร จังหวัดนครพนม และจังหวัดมุกดาหาร) เรื่อยลงไปตามแม่น้ำโขงเขตจังหวัดอำนาจเจริญ และจังหวัดอุบลราชธานี

ต่อมาหลังจากกองทัพกรุงหงสาวดีกลับไป พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ทรงเรียกขวัญกำลังใจของอาณาประชาราษฎร์กลับคืนมา ด้วยการสร้างพระธาตุหลวงในปี พ.ศ. 2109 (ภาพที่ 95) โดยก่อเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมครอบศาสนสถานเดิมที่เชื่อกันมาว่าประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุครั้งพระเจ้าอโศกมหาราช พร้อมกับพระราชทานนามใหม่ว่า “พระธาตุเจดีย์โลก-จุลามณี”¹⁵⁵ ซึ่งเป็นการยกระดับให้กลายเป็นศูนย์กลางแห่งพุทธสถานประจำพระนครเวียงจันทน์ อันแฝงไปด้วยอำนาจบารมีของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชเปรียบประดุจตั้งพระเจ้าอโศกมหาราช และเป็นนิมิตหมายว่าพระองค์ทรงเจริญรอยตามกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ผู้นั้นเอง

ภาพที่ 94 พระธาตุเชิงชุม
สกลนคร

ภาพที่ 95 พระธาตุหลวง เวียงจันทน์ สปป.ลาว
ที่มา: วิโรฒ ศรีสุโร, ธาตุอีสาน, 33.

¹⁵⁴ เชิดเกียรติ กุลบุตร, “สถูปแบบล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 97. และใน เกศินี ศรีวงศ์ษา, “เจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้าง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย : กรณีศึกษากลุ่มพระธาตุบุงพวน”, 222-223.

¹⁵⁵ สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, 85. และใน วิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทร-วิโรฒ มหาสารคาม, อรุ้งคราตุ: ตำนานพระธาตุพนม, 5 และ 108.

ภาพที่ 96 พระธาตุสีโคตตะบอง
คำม่วน สปป.ลาว

ภาพที่ 97 พระธาตุพนม พ.ศ. 2410 นครพนม
ที่มา: ท่านคำ จำปาแก้วมณี, “ประวัติพระธาตุพนม
ฉบับภาษาลาว”, 140.

ภาพที่ 98 พระธาตุอิงฮัง สหวันนะเขต สปป.ลาว

นอกจากนี้ ยังมีการบูรณะพระธาตุประจำหัวเมืองต่างๆ เรื่อยลงมาทางตอนใต้ตามลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นพุทธสถานที่ผู้คนเคารพนับถือกันมาหลายชั่วอายุคน จึงชวนให้คิดเห็นว่านอกเหนือไปจากเพื่อทำนุบำรุงพุทธศาสนาแล้ว คงเป็นการแผ่ขยายอำนาจรวมผู้คนให้เป็นหนึ่งเดียวกัน เป็นต้นว่า พระธาตุสีโคตตะบอง ปัจจุบันในเขตแขวงคำม่วน สปป.ลาว (ภาพที่ 96) และพระธาตุพนม ปัจจุบันในเขตจังหวัดนครพนม ประเทศไทย (ภาพที่ 97) รวมไปถึงพระธาตุอิงฮัง

ปัจจุบันอยู่ในแขวงสะพานนะเขต สปป.ลาว (ภาพที่ 98) โดยสังเกตเห็นว่าการบูรณะพระธาตุแต่ละองค์ล้วนใช้องค์ประกอบสำคัญก็คือ “บัวเหลี่ยม” อันเป็นเอกลักษณ์ของศิลปกรรมล้านช้าง ฉะนั้นพระธาตุเหล่านี้จึงกลายเป็นภาพลักษณ์ของอาณาจักรล้านช้างอย่างแท้จริง ทำให้ผืนแผ่นดินล้านช้างรวมกันเป็นปึกแผ่น และเมื่อเสถียรภาพทางการเมืองภายในเข้มแข็งแล้ว พระองค์ก็ทรงทำศึกสงครามกับภายนอกหลายครั้งหลายครา

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่างานศิลปกรรมในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชได้ขับเคลื่อนอาณาจักรล้านช้าง ภายใต้กรอบแนวคิดทางพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์ ซึ่งใช้อำนาจทางธรรมส่งเสริมอำนาจทางโลก จึงทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก แม้กระทั่งกษัตริย์ในยุคหลังยังอ้างตนว่าสืบเชื้อสายหรือเป็นพระองค์กลับชาติมาเกิด เพื่อประสงค์ขึ้นครองราชย์โดยชอบธรรมและปกครองได้ตั้งพระองค์นั่นเอง อย่างไรก็ตาม พระธาตุพนมในสมัยนี้คงเป็นที่รู้จักในฐานะพระธาตุคู่บ้านคู่เมืองล้านช้างเฉกเช่นเดียวกับพระธาตุองค์อื่นๆ ที่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงบูรณะปฏิสังขรณ์นั้นหมายความว่าพระธาตุพนมน่าจะยังไม่ได้เป็นที่เคารพศรัทธาไปไกลถึงต่างแดน แต่แสดงให้เห็นถึงภาพลักษณ์ของอาณาจักรล้านช้าง

3.2.2.3 ตำนานอุรังคธาตุกับแรงบันดาลใจจากวรรณคดีล้านนา

เนื่องด้วยตำนานอุรังคธาตุฉบับพระยาศรีไชยชมพู่ที่เรียบเรียงขึ้นราวปี พ.ศ. 2181-2183 ต้นรัชสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช (พ.ศ. 2181-2238) มีเนื้อความกล่าวถึงพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทอดพระเนตรเห็นตำนานก่อนจะทำการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์ต่างๆ ในดินแดนล้านช้าง¹⁵⁶ จึงสันนิษฐานว่าน่าจะมีตำนานฉบับที่เก่าแก่ไปกว่าฉบับพระยาศรีไชยชมพู่เพียงแต่ปัจจุบันไม่พบหลักฐานหลงเหลือให้ศึกษาแล้ว หรืออาจเป็นการสร้างความชอบธรรมให้กับตำนานอุรังคธาตุฉบับนี้

อย่างไรก็ตาม ตำนานอุรังคธาตุฉบับพระยาศรีไชยชมพู่ที่น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากวรรณคดีล้านนา ซึ่งมีแบบแผนมาจากคัมภีร์มหาวงศ์ตามคติลังกาวงศ์ เพราะโครงสร้างเนื้อหาของตำนานอุรังคธาตุมีแบบแผนการเรียบเรียงสัมพันธ์กับวรรณคดีล้านนา โดยถือเชื่อกันมาว่าอาจได้รับแรงบันดาลใจมาจากตำนานพระเจ้าเลียบโลกที่แต่งขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21¹⁵⁷ ซึ่งคง

¹⁵⁶ วิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, **อุรังคธาตุ: ตำนานพระธาตุพนม**, 108.

¹⁵⁷ ดูเรื่องโครงสร้างเนื้อหาของงานเขียนตำนานพระธาตุในล้านนาและอิทธิพลวรรณคดีล้านนามาสู่ล้านช้างใต้ใน เรียงชัย อักษรดิษฐ์, “อุรังคธาตุ: บทบาทและความหมายของพระธาตุในอนุภูมิภาคอุษาคเนย์ กรณีศึกษาความเชื่อเรื่องพระธาตุปีเกิดในล้านนา”, 35-39 และ 69-76.

เผยแผ่เข้ามาในอาณาจักรล้านช้างตามกระแสความเชื่อทางพุทธศาสนานิกายลัทธิวัชรยานพระเจ้าโพธิสารราชสีบมา แล้วแสดงออกชัดเจนในงานศิลปกรรมล้านช้างสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น) และถ่ายทอดลงในงานวรรณคดียุคพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช อันมีรายละเอียดเปรียบเทียบโครงสร้างเนื้อหาระหว่างวรรณคดีล้านช้างกับตำนานอุรังคธาตุดังต่อไปนี้

ลักษณะโครงสร้างเนื้อหา ในการเขียนตำนานพระธาตุของล้านนา	ลักษณะโครงสร้างเนื้อหา ในการเขียนตำนานอุรังคธาตุของล้านช้าง
<ol style="list-style-type: none"> 1. การเริ่มต้นด้วยนมัสการคาถา หรือ ปณมคาถา 2. ชาตวงศ์ของพระพุทธเจ้าตั้งแต่สมัยพระเจ้ามหาสมมติ (พระยาสมันตราช) ผู้เป็นพระโพธิสัตว์และอดีตพุทธในภัทรกัปป์ สืบต่อมาจนถึงสมัยพระเจ้าสุทโธทนะ 3. พุทธประวัติสมณโคดม 4. การเสด็จออกไปโปรดสัตว์ในดินแดนต่างๆ ของพระพุทธเจ้ากับบรรดาอัครสาวก 5. การรับพุทธศาสนาของชาวพื้นเมือง (มีลักขุ, ทมิละ, ลัวะ, ฤๅษี และชีปะขาว) 6. พุทธพยากรณ์และการมอบพระเกศาธาตุ 7. มหาปรินิพพาน 8. พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช (พระเจ้าอโศกมหาราช) เผยแผ่พระศาสนาพร้อมกับสถาปนาพระธาตุเจดีย์ 84,000 พระธรรมชั้น (ต้นแบบของอุดมการณ์เรื่องธรรมราชา หรือธรรมิกราช) 9. การกำเนิดบ้านเมืองและรัฐ 10. การสถาปนาพระธาตุตามพุทธพยากรณ์ และการประดิษฐานพระศรีมหาโพธิ์ 11. การปรากฏอดีตชาติของผู้อุปฐากพระธาตุ (แมลง, สัตว์, คน) 12. สันฐานและวาระของพระบรมสารีริกธาตุ <ul style="list-style-type: none"> - ขนาดเท่ากับเมล็ดถั่วหัก - ขนาดเท่ากับเมล็ดข้าวสารหัก - ขนาดเท่ากับเมล็ดพันธุ์ฝักกาด - สีทองอุไร - ขาวใสดั่งแก้วผลึก 	<ol style="list-style-type: none"> 1. การเริ่มต้นด้วยนมัสการคาถา (นโม พุทธาย) 2. พุทธประวัติพระสมณโคดม 3. การนิมิตถึงพระอดีตพุทธเจ้าทรงไว้พระธาตุในดอยกัปปนคีรี เมืองศรีโคตรบอง 4. การเสด็จออกไปโปรดสัตว์ในดินแดนต่างๆ ของพระพุทธเจ้ากับพระอานนท์ 5. พุทธพยากรณ์: <ul style="list-style-type: none"> - การรับพุทธศาสนาของชนพื้นเมืองแถบลุ่มแม่น้ำโขง - การสถาปนาพระธาตุของพระพุทธองค์ในดินแดนต่างๆ - พระยาศรีธรรมมาโคก (พระเจ้าอโศกมหาราช) จะเป็นผู้นำเอาพระธาตุของพุทธองค์มาสถาปนาไว้ในที่แห่งหนึ่ง - ประวัติของกษัตริย์ล้านช้าง (พระองค์สำคัญๆ) 6. การประทับรอยพระพุทธรูปในดินแดนต่างๆ และกระทำปาฏิหาริย์ตามรอยอดีตพุทธเจ้า <ul style="list-style-type: none"> - รอยพระพุทธรูปเวินสุข (โพนจิกเวียงจัว) - รอยพระพุทธรูปเวินปลา (เมืองศรีโคตรบอง) - การเสด็จเยือนดอยกัปปนคีรี พบพระยาติโคตรบวร เจ้าเมืองศรีโคตรบอง ผู้ที่จะสถาปนาพระอุรังคธาตุในอนาคตตามพุทธพยากรณ์ - รอยพระพุทธรูปที่เมืองหนองหานหลวง สร้างอุบมุง (พระธาตุ/เจดีย์) ครอบทับไว้เรียกว่า “พระธาตุเชิงชุม” - พระพุทธรูปนโปรดให้พระมหากัสสปเถรนำพระอุรังคธาตุมาไว้ ณ ภูกำพร้าว

ลักษณะโครงสร้างเนื้อหา ในการเขียนตำนานพระธาตุของล้านนา	ลักษณะโครงสร้างเนื้อหา ในการเขียนตำนานอรั้งครธาตุของล้านช้าง
<ul style="list-style-type: none"> - สีดอกพิกุลแห้ง 13. การบรรจุพระธาตุและการสร้างห้องประดิษฐานพระธาตุ <ul style="list-style-type: none"> - กระบอกไม้ไผ่ - อูบ, คะอูบ, ผอบ, ต้นปูน, สลูปจำลองซ้อนชั้น - อุโมงค์, อูบมุง, ปราสาท, กู่ - สิ่ง, หงส์ - เรือสำเภากลางสระ, หม้อ หรือไหบรรจุน้ำไว้ 4 มุม - ต้นโพธิ์ และทรัพย์สินมีค่า 14. การดูแลรักษา <ul style="list-style-type: none"> - การประดิษฐานจักรกลพิเศษ (พยนต์, พากยนต์, ยนต์ผัด, หุ่นยนต์) - การกำหนดผู้ดูแลโดย พระอินทร์, พระพรหม, เทวดา, จตุโลกบาล, อารักษ์, กุมภัณฑ์ หรือเสี้ยววัด 15. ปาฏิหาริย์พระธาตุ 16. การสักการะพระธาตุและการปฏิสังขรณ์ 17. การกลัปนา 18. อนุโมทนาภา 	<ul style="list-style-type: none"> - การเสวยพระชาติของพระพุทธองค์เป็นพญานาค - รอยพระพุทธรูปที่ภูกุเวียน - รอยพระพุทธรูปที่หนองบัวบาน - รอยพระพุทธรูปที่โพนบก - รอยพระพุทธรูปที่ตอยนันทังรี 7. มหาปริณิพพานและปาฏิหาริย์พระอรั้งครธาตุ 8. การสร้างอูบมุง ณ เมืองหนองหานหลวง ได้แก่ พระธาตุนารายณ์เจงเวง และพระธาตุภูเพ็ก 9. การสร้างอูบมุง การประดิษฐาน และปาฏิหาริย์พระอรั้งครธาตุ ณ ภูกำพร้าว (พระธาตุพนม) ครั้นพระยาทั้ง 5 10. การสักการบูชาพระอรั้งครธาตุและการประดับตกแต่งอูบมุงจากเหล่าเทวดาซึ่งมีพระอินทร์เป็นเทพสูงสุดกำกับดูแล และปาฏิหาริย์พระอรั้งคร-ธาตุ 11. การกลับชาติมาเกิดของพระยาตีโคตรบูร 12. การกำเนิดแม่น้ำสายต่างๆ หนองน้ำ และการสร้างบ้านแปงเมือง 13. การกลับชาติมาเกิดและการปรากฏอดีตชาติของพระยาทั้ง 5 พร้อมด้วยพระยาตีโคตรบูร 14. การประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุในดินแดนต่างๆ <ul style="list-style-type: none"> - พระธาตุหัวเหน่าที่ภูเขาหลวง (พระธาตุบังพวน) - พระธาตุผ้าตีนขวาที่เมืองลาหนองคาย - พระธาตุเขี้ยวฝางที่เวียงจันทน์และหอแพ 15. การธำนาถพระอรั้งครธาตุ ณ ภูกำพร้าว 16. การบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมโดยกษัตริย์แห่งล้านช้าง คือ พระเจ้าโพธิสารราช และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช 17. การกลัปนา

ตารางที่ 3 แสดงการเปรียบเทียบโครงสร้างเนื้อหาของวรรณคดีล้านนากับตำนานอรั้งครธาตุ

จากตารางเปรียบเทียบโครงสร้างเนื้อหาระหว่างวรรณคดีล้านนา กับตำนานอุรังคธาตุในข้างต้น แสดงให้เห็นถึงความคล้ายคลึงกันของโครงสร้างเนื้อหา คือ เริ่มจากนมัสการคาถาอันแสดงถึงความเคารพอ่อนน้อมต่อพุทธศาสนา ตามมาด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติของพระสมณโคดมและพระอิตตพุทธเจ้า การเสด็จออกไปโปรดสัตว์ในดินแดนต่างๆ ของพระพุทธเจ้ากับอัครสาวก พุทธพยากรณ์ที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับการรับพุทธศาสนาของชนพื้นเมืองและการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระเจ้าอโศกมหาราช จากนั้นเป็นเรื่องของมหาปรีนิพพาน การกำเนิดบ้านเมือง การปรากฏอดีตชาติของอุปลัมภกพระธาตุ การสร้างพระธาตุเจดีย์เพื่อประดิษฐานหรือสถาปนาพระบรมสารีริกธาตุตามคำพุทธพยากรณ์ ปาฏิหาริย์ของพระบรมสารีริกธาตุ การดูแลรักษาและปฏิสังขรณ์พระธาตุ และตอนท้ายเป็นการกล่าวนำเพื่อให้เป็นสิริมงคลแก่ชีวิต ส่วนที่เห็นต่างกันออกไปอย่างชัดเจนคือ วรรณคดีล้านนาแทรกเรื่องสัจจธรรมและวรรณคดีของพระบรมสารีริกธาตุ แต่ตำนานอุรังคธาตุไม่มีเรื่องราวเหล่านี้ปรากฏอยู่ เพราะได้ระบุเจาะจงถึงพระบรมธาตุส่วนใดควรประดิษฐานหรือสถาปนาเอาไว้เฉพาะแห่งโดยละเอียดแล้ว และให้ความสำคัญกับเรื่องราวการประทับรอยพระพุทธบาทในสถานที่ต่างๆ ที่มีพญานาคประจำอยู่ทั้งสองปากฝั่งลุ่มแม่น้ำโขงสะท้อนให้เห็นถึงการเผยแผ่พุทธศาสนาบนพื้นฐานความเชื่อดั้งเดิมในดินแดนแห่งนี้ ฉะนั้น วรรณคดีในแต่ละแห่งจึงมีความโดดเด่นเฉพาะ โดยมีความเชื่อความศรัทธาของคนในท้องถิ่นเป็นองค์ประกอบสำคัญร่วมด้วย เพราะวรรณคดีเหล่านี้สร้างขึ้นเพื่อให้เป็นที่ยอมรับของคนในท้องถิ่น

นอกเหนือไปจากนี้ น่าเชื่อว่าความเชื่อและธรรมเนียมปฏิบัติต่างๆ ที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุฉบับพระยาศรีไชยชมพู่ ซึ่งสร้างขึ้นในต้นรัชสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช อาจรับเอาแบบอย่างมาจากสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช เพราะในตำนานนี้ปรากฏเรื่องราวที่สื่อแสดงให้เห็นถึงพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชเป็นพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชกลับชาติมาเกิด และที่สำคัญปรากฏขนบธรรมเนียมอย่างลึกลับในตำนานอุรังคธาตุฉบับนี้ด้วย อาทิ พระธาตุพนมในคราวเจ้าเมืองทั้งห้าร่วมกันสร้างเป็นแบบสุคันธเจดีย์คือ เป็นการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุเอาไว้ภายในพุทธสถาน โดยสามารถนำออกมาประกอบพิธีกรรมหรือเข้าไปสักการบูชาภายในอาคารได้ ซึ่งในตำนานอุรังคธาตุใช้คำว่า “ประดิษฐาน” ส่วนปฏิสังขรณ์คราวพระยาสุมิตรธรรมเป็นแบบรัตนเจดีย์คือ เป็นการนำเอาพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานไว้ภายในพุทธสถาน แล้วปิดตายไม่สามารถนำออกมาหรือเข้าไปสักการะภายในอาคารได้อีก ตามตำนานอุรังคธาตุเรียกว่า “สถาปนา”¹⁵⁸ และลักษณะของเจดีย์ทั้ง 2 แบบนี้ก็สืบทอดมาให้แก่พระธาตุพนมจำลองในภายหลัง ดังจะกล่าวถึงในบทถัดไป

¹⁵⁸ ดูรายละเอียดการแบ่งพระธาตุเจดีย์ตามลัทธิคติได้ใน เจียรชัย อักษรดิษฐ์, “ชุดาตุ: บทบาทและความหมายของพระธาตุในอนุภูมิภาคอุษาคเนย์ กรณีศึกษาความเชื่อเรื่องพระธาตุที่เกิดในล้านนา”, 35. และใน ศิวพร อ่องศรี, “ระบบ 12 นักษัตร “จู่ทาด” ความศรัทธาล้านนา-พระธาตุ,” *ข่าวสด* (21 เมษายน 2559): 21.

ส่วนสาเหตุในการเรียบเรียงตำนานอุรังคธาตุฉบับพระยาศรีไชยชมพู ขึ้นมา นอกเหนือไปจากการทำนุบำรุงพุทธศาสนาแล้ว คงสัมพันธ์เชื่อมโยงได้กับการเมืองการปกครอง ตามคติลังกาวงศ์อย่างชัดเจน ด้วยเหตุที่หลังจากสิ้นสุริยวงศ์สมัยของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช บ้านเมืองของล้านช้างก็เกิดความวุ่นวาย เนื่องด้วยศึกภายในและภายนอก ถึงแม้ว่าจักกลับเข้าสู่สภาวะปกติในสมัยพระเจ้าวรวงศาธรรมิกราช แต่ในบั้นปลายพระชนม์ชีพก็เกิดศึกชิงราชบัลลังก์ แล้วนับจากนั้นมากษัตริย์ล้านช้างแต่ละพระองค์ขึ้นปกครองอาณาจักรได้ไม่นานเช่นเดิม ชวนให้คิดเห็นในสภาพสังคมในช่วงเวลาดังกล่าวอยู่ในสภาวะตกต่ำทุกด้าน และประชาชนคงหมดความเชื่อมั่นในสถาบันกษัตริย์ จนกระทั่งก้าวเข้ามาสู่ยุคของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช ในช่วงต้นรัชสมัยของพระองค์ทรงใช้วรรณคดีเป็นยุทธวิธีหนึ่ง เพื่อเรียกขวัญกำลังใจจากอาณาประชาราษฎร์ให้กลับคืนมาได้อย่างแยบยล ซึ่งหนึ่งในนั้นก็คือ ตำนานอุรังคธาตุฉบับพระยาศรีไชยชมพู ทำให้พระองค์ขึ้นครองราชย์สมบัติโดยชอบธรรมและปกครองโดยใช้อำนาจทางธรรมส่งเสริมอำนาจทางโลก ส่งผลให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง และพระองค์กลายเป็นกษัตริย์ล้านช้างที่ครองราชย์ได้ยาวนานที่สุด

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าตำนานอุรังคธาตุที่เรียบเรียงขึ้นโดยพระยาศรีไชยชมพู คือ วรรณคดีที่มีส่วนขับเคลื่อนอาณาจักรล้านช้างในสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช เพราะทำให้อาณาประชาราษฎร์รับรู้และเข้าใจเรื่องราวความเป็นมาของกษัตริย์ล้านช้าง โดยเฉพาะพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชเป็นไปในทำนองเดียวกัน ซึ่งได้ใช้คำพุทธพยากรณ์เป็นเครื่องมือสร้างความเชื่อมั่นในตัวพระองค์ ทั้งที่ความเป็นจริงบางส่วนมิได้เป็นไปตามตำนาน แล้วยังหลอมรวมกลุ่มชนสองฟากฝั่งแม่น้ำโขงในดินแดนล้านช้างให้รู้สึกถึงความเป็นพวกพ้องเดียวกัน ด้วยแบบอย่างความเชื่อเรื่องการกลับมาเกิด พร้อมทั้งสร้างวัฒนธรรมร่วมอันได้แก่ การบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม โดยผู้ที่มีบุญญาธิการเท่านั้น จึงเป็นการยกย่องเชิดชูให้มีความสำคัญกับพระธาตุพนมในภาพลักษณ์ที่ผู้คนเชื่อว่าเป็นพระธาตุศักดิ์สิทธิ์เหนือพระธาตุอื่นๆ ประหนึ่งเป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนาของอาณาจักรล้านช้าง และในการนี้เองพระธาตุพนมคงเป็นที่รู้จักและศรัทธากันอย่างแพร่หลาย ตามอาณาเขตการปกครองอันกว้างขวางของล้านช้าง และน่าจะทราบไปจนถึงดินแดนล้านนาในคราวนี้ด้วย เนื่องจากอาณาเขตทางตอนเหนือของล้านช้างแผ่ขยายขึ้นไปจนถึงผาไต่หรือเมืองปากทา¹⁵⁹ ที่อยู่ในแขวงบ่อแก้วของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวในปัจจุบัน อันใกล้เคียงกับบริเวณจังหวัดเชียงรายของประเทศไทย และถัดลงมาชายแดนล้านช้างก็ประชิดติดกับพื้นที่จังหวัดพะเยา จังหวัดน่าน และจังหวัดอุดรธานี ซึ่งอดีตล้วนเคยเป็นเขตการปกครองของล้านนา แต่ขณะนั้นตกอยู่ภายใต้อำนาจของกรุงหงสาวดี (พ.ศ. 2101-2317)

¹⁵⁹ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 1 เล่ม 2 พงศาวดารล้านช้างตามถ้อยคำในฉบับเดิม (พระนคร: องค์การคำครุสภา, 2506), 172.

3.2.2.4 พระธาตุพนมหนึ่งในพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา

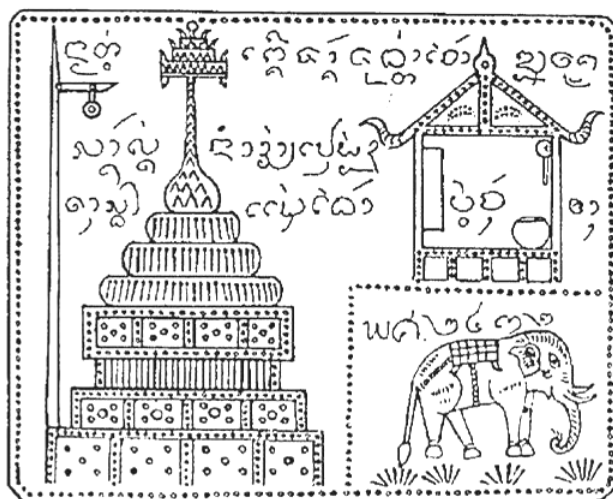
วาทกรรมแห่งความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุพนมที่ถูกสร้างขึ้นในตำนานอุรังคธาตุฉบับพระยาศรีไชยชมพู อันแฝงไปด้วยเหตุผลทางการเมืองการปกครองของล้านช้าง ได้ส่งต่อมาให้กับกลุ่มชนสองฟากฝั่งแม่น้ำโขงโดยเฉพาะตอนกลางแบบหยั่งรากลึก ทำให้พระธาตุพนมกลายเป็นศูนย์รวมแห่งความเชื่อความศรัทธาทางพุทธศาสนาของกลุ่มชนในแถบนี้ เมื่อก้าวเข้ามาสู่ยุคเปลี่ยนถ่ายอำนาจหรืออยู่ภายใต้การปกครองของรัฐใหม่ที่รู้จักกันในนาม “สยาม” ประกอบกับภัยคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตก จึงดึงเอาพระธาตุพนมเข้าไปมีบทบาทร่วมทางการเมืองการปกครองในบริบทใหม่ ซึ่งสัมพันธ์เกี่ยวข้องระหว่างส่วนกลางคือสยามกับส่วนท้องถิ่นคือหัวเมืองประเทศราชและหัวเมืองต่างๆ ดังเช่นกรณีพระธาตุประจำปีเกิดของล้านนาที่เรียกว่า “ชุธาตุ” หรือ “จุ้ธาตุ”¹⁶⁰ อันได้แก่

1. ปี่ชวด พระธาตุจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่
2. ปี่ฉลู พระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง
3. ปี่ขาล พระธาตุช่อแฮ จังหวัดแพร่
4. ปี่เถาะ พระธาตุแช่แห้ง จังหวัดน่าน
5. ปี่มะโรง พระเจดีย์พระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่
6. ปี่มะเส็ง พระเจดีย์ศรีมหาโพธิ์ที่พุทธคยา สาธารณรัฐอินเดีย
7. ปี่มะเมีย พระธาตุขเวดากอง สาธารณรัฐแห่งสหภาพพม่า
8. ปี่มะแม พระธาตุดอยสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่
9. ปี่วอก พระธาตุพนม จังหวัดนครพนม
10. ปี่ระกา พระธาตุหริภุญไชย จังหวัดลำพูน
11. ปี่จอ พระธาตุเกศแก้วจุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
12. ปี่กุน พระธาตุดอยตุง จังหวัดเชียงราย

การศึกษาความเป็นมาของแนวคิดเรื่องพระธาตุประจำปีเกิดล้านนาที่ผ่านมา นอกเหนือไปจากการเผยแพร่พุทธศาสนาที่เชื่อมโยงทางศิลปวัฒนธรรมแล้ว ส่วนใหญ่มุ่งเน้นไปที่การต่อต้านอำนาจรัฐสยาม และจากหลักฐานแผ่นโลหะจารึกเรื่องในคดีเรื่องชุธาตุหรือพระธาตุประจำปีเกิดล้านนาระบุปี พ.ศ. 2432 (ภาพที่ 99) เป็นขึ้นสำคัญที่พบเก่าแก่ที่สุดในขณะนี้ ตรงกับสมัยพระเจ้าอินทริไชยานนทร์ครองเมืองเชียงใหม่ (พ.ศ. 2416-2440) ทำให้นักวิชาการวิเคราะห์ตีความได้ข้อสันนิษฐานว่าแนวคิดนี้น่าจะถือกำเนิดขึ้นในปี พ.ศ. 2414-2416 ตามปีขึ้นครองเมืองของเจ้าเมืองเชียงใหม่ เพราะเป็นช่วงที่สยามอ่อนแอแต่ล้านนาเข้มแข็ง โดยปรับเปลี่ยนมาจากเรื่องการ

¹⁶⁰ มณี พยอมยงค์, ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย (เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์, 2529), 101-103.

ทำบุญวันเกิดที่เป็นวัฒนธรรมตะวันตกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394-2411)¹⁶¹

ภาพที่ 99 ภาพลายเส้นแผ่นโลหะจารึกเนื่องในคติเรื่องชุธาตุหรือพระธาตูประจําปีเกิดล้านนา
ที่มา: ทิว วิชัยชัทคะ อ้างต่อจาก เจียรชัย อักษรดิษฐ์, “ชุธาตุ: บทบาทและความหมายของพระธาตุนใน
อนุภูมิภาคอุษาคเนย์ กรณีศึกษาความเชื่อเรื่องพระธาตูปีกเกิดในล้านนา”, 240.

เมื่อพิจารณาพระราชานิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453) เรื่องการเฉลิมพระชนมพรรษา อันกล่าวอ้างถึงเรื่องการทำบุญวันเกิดตามแนวพระราชดำริของรัชกาลที่ 4 ได้ปรากฏทัศนคติของรัชกาลที่ 5 เกี่ยวกับความเป็นมาของแนวคิดนี้เจือปนอยู่ก็คือ “...ใช้ว่าจะตามอย่างจีนหรืออย่างฝรั่ง...” โดยพระองค์ทรงให้เหตุผลว่าเป็นการใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาปรับสู่แนวทางปฏิบัติ เพื่อครองตนให้อยู่ในความไม่ประมาท ตามที่รัชกาลที่ 4 ทรงทำบุญวันเกิดเมื่อครั้งยังทรงผนวช¹⁶² จึงบ่งบอกให้เห็นถึงแนวพระราชดำริของรัชกาลที่ 5 ทรงปฏิเสธทั้งจีนและชาติตะวันตก เพื่อแสดงถึงตัวตนของสยาม ซึ่งเป็นทัศนคติในกระบวนการสร้างชาติ โดยใช้พุทธศาสนาอันเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิม มาอธิบายเรื่องการทำบุญวันเกิดที่เป็นวัฒนธรรมใหม่ จนกลายเป็นวัฒนธรรมของสยามอย่างแยกย่อย

¹⁶¹ เจียรชัย อักษรดิษฐ์, “ชุธาตุ: บทบาทและความหมายของพระธาตุนในอนุภูมิภาคอุษาคเนย์ กรณีศึกษาความเชื่อเรื่องพระธาตูปีกเกิดในล้านนา”, 429-438.

¹⁶² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน (พระนคร: ศิลปาบรรณาการ, 2513), 666.

นอกเหนือไปจากนี้ในประเด็นการกำหนดอายุแนวคิดพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา กลับพบหลักฐานพงศาวดารโยนกระบุปี พ.ศ. 2416 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเจ้าอุปราชอินทนนท์ขึ้นเป็นพระเจ้าอินทรวชิชยานนท์ฯ ครองนครเชียงใหม่¹⁶³ ก็ชวนให้เชื่อว่าสยามยังคงมีอำนาจต่อหัวเมืองประเทศราชล้านนาอยู่ไม่น้อย ฉะนั้น จึงเห็นจำเป็นจะต้องทบทวนยุคสมัยการก่อเกิดแนวคิดนี้ เพื่อตอบโจทย์ให้ได้ว่าพระธาตุพนมเข้าไปมีส่วนร่วมในพระธาตุประจำปีเกิดล้านนาได้อย่างไร

อย่างไรก็ดี ในช่วงรัชกาลที่ 4-5 คงมีการสืบทอดค่านิยมการทำบุญวันเกิดนี้มาในหัวเมืองประเทศราชล้านนา เพราะเจ้าเมืองและเจ้านายทางเหนือลงมากรุงเทพฯ เพื่อรับตำแหน่ง ถวายเครื่องราชบรรณาการ และชำระคดีความกันอยู่บ่อยครั้ง อีกทั้งทางสยามเองก็ได้จัดส่งข้าหลวงขึ้นไปล้านนาหลายครั้งเช่นกัน ประกอบกับหลักฐานแผ่นโลหะจารึกเรื่องชุธาตุ พ.ศ. 2432 ในช่วงต้น ซึ่งบ่งบอกได้ว่าแนวคิดการบูชาพระธาตุประจำปีเกิดล้านนาปรากฏขึ้นอย่างช้าที่สุดก็สมัยพระเจ้าอินทรวชิชยานนท์ จึงจำเป็นต้องวิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของล้านนาในช่วงปี พ.ศ. 2394-2440 ตามปีขึ้นครองราชย์ของรัชกาลที่ 4 และในปีสุดท้ายแห่งการครองเมืองของพระเจ้าอินทรวชิชยานนท์ เพื่อสืบค้นหาปัจจัยสำคัญอันเป็นต้นสายปลายเหตุของกระแสวัฒนธรรมพระธาตุประจำปีเกิดในล้านนา อันมีพระธาตุพนมเป็นองค์ประกอบร่วม

เมื่อพิจารณาบ้านเมืองล้านนาระหว่างปี พ.ศ. 2394-2440 พบว่าจักรวรรดินิยมตะวันตกคุกคามผืนแผ่นดินนี้เด่นชัดมาก จึงสันนิษฐานว่าแนวคิดพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา น่าจะก่อเกิดมาจากสยามพยายามต้านทานชาติมหาอำนาจตะวันตก ทำให้จำเป็นต้องสร้างกระแสวัฒนธรรมร่วมหรือประวัติศาสตร์ท้องถิ่นขึ้นมาใหม่ เพื่อให้รัฐเครือข่ายวัฒนธรรมเห็นเป็นรูปธรรม และประจักษ์แก่มหาอำนาจชาติตะวันตก เพื่อรักษาดินแดนในปกครองสยาม ดังนี้

1. พื้นที่ตั้งกับความเสี่ยงจากจักรวรรดินิยมตะวันตก ปัจจัยสำคัญ

ในการก่อเกิดแนวคิดพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา: ดินแดนที่ปรากฏในพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา ได้แก่ อินเดีย พม่า หัวเมืองลาวล้านนา และหัวเมืองลาวล้านช้าง¹⁶⁴ ล้วนเป็นดินแดนที่มีกรณีพิพาท

¹⁶³ พระยาประชาภิจักรจักร [แฉ่ม บุนนาค], พงศาวดารโยนก, 505.

¹⁶⁴ เพื่อความเข้าใจที่ตรงกัน ในการศึกษาครั้งนี้แยกเรียกว่า “หัวเมืองลาวล้านนา” และ “หัวเมืองลาวล้านช้าง” อันแสดงถึงขอบเขตพื้นที่ที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาต่างกัน ฉะนั้น คำห้อยท้ายว่า “ล้านนา” และ “ล้านช้าง” ในที่นี้ จึงไม่ได้หมายความว่ายุคสมัยทางประวัติศาสตร์ เพราะในช่วงเวลาดังกล่าวทั้งสองผืนแผ่นดินอยู่ภายใต้การปกครองของสยาม อาจด้วยวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน จึงเข้าใจว่าทั้งหมดคือ “หัวเมืองลาว” ดังที่เรียกหัวเมืองล้านนาว่าเป็นหัวเมืองลาว พบหลักฐานชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ 5 ดูเพิ่มเติมใน “พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระบารามประจักษ์,” ร.468/45 เดือน 2 จ.ศ. 1245 (มกราคม พ.ศ. 2426), ร.5 บ.1ก/7, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

กับชาติตะวันตก กล่าวคือ อังกฤษรุกรานอินเดียจนได้ครอบครองทั้งหมดในปี พ.ศ. 2401 ตามด้วยความขัดแย้งกับพม่าที่ส่งผลให้เสียดินแดนถึง 3 ครั้ง และครั้งสุดท้ายที่ได้ดินแดนทั้งหมด พ.ศ. 2428 ต่อมาก็ยึดครองดินแดนรัฐชายขอบล้านนาช่วง พ.ศ. 2435 ส่วนทางฝรั่งเศส (หลังจากยึดหัวเมืองประเทศราชเขมรเมื่อ พ.ศ. 2411 รวมไปถึงรัฐเวียดนามทั้งหมดใน พ.ศ. 2428 และจัดตั้งอินโดจีนขึ้น พ.ศ. 2430) ก็ขยายมาครอบครองหัวเมืองลาวล้านช้างได้ฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง พ.ศ. 2436 ทำให้พื้นที่ในปกครองของทั้งสองชาติมหาอำนาจใกล้เคียงกัน ส่งผลให้สยามรอดพ้นจากการเสียดินแดนในปกครองได้อีกระยะหนึ่ง กระทั่ง พ.ศ. 2446 ฝรั่งเศสยึดหัวเมืองลาวล้านนาทางตะวันออกได้บางส่วน

ทั้งนี้ปรากฏการคัดสรรพระธาตุสำคัญในหัวเมืองประเทศราชทางเหนือของสยามจาก 6 เมือง เพื่อเป็นองค์ประกอบของพระธาตุประจำปีเกิดล้านนามากถึง 8 องค์ ได้แก่ (1) พระธาตุจอมทอง เมืองเชียงใหม่ (2) พระธาตุลำปางหลวง เมืองลำปาง (3) พระธาตุช่อแฮ เมืองแพร่ (4) พระธาตุแช่แห้ง เมืองน่าน (5) พระธาตุพระสิงห์ เมืองเชียงใหม่ (6) พระธาตุดอยสุเทพ เมืองเชียงใหม่ (7) พระธาตุหริภุญไชย เมืองลำพูน (8) พระธาตุดอยตุง เมืองเชียงราย) แสดงว่าเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางอำนาจของหัวเมืองลาวล้านนา เพราะเลือกพระธาตุสำคัญประจำบ้านประจำเมืองถึง 3 องค์ ในขณะที่แห่งอื่นมีเพียงองค์เดียวเท่านั้น และน่าจะมียุทธศาสตร์ที่หัวเมืองลาวล้านนาเป็นพื้นที่ที่ต้องการจะปกป้องคุ้มครองเอาไว้ นอกจากนี้ พระธาตุเจดีย์ส่วนใหญ่ในพระธาตุประจำปีเกิดล้านนาตั้งอยู่บนเนินที่สูง ซึ่งสามารถมองเห็นได้ในระยะไกล จึงแลดูเป็นเขตแดนพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่กำหนดเอาไว้ โดยเฉพาะพระธาตุจอมทองและพระธาตุดอยสุเทพ ปกป้องกันดินแดนทางลุ่มแม่น้ำสาละวิน ส่วนพระธาตุดอยตุง พระธาตุแช่แห้ง และพระธาตุพนม เป็นแนวป้องกันดินแดนทางแถบลุ่มแม่น้ำโขง

ฉะนั้น อาจกล่าวได้ว่าช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 หัวเมืองประเทศราชและหัวเมืองต่างๆ ของสยามตั้งอยู่บนความเสี่ยงของจักรวรรดินิยมตะวันตกอย่างเข้มข้น ย่อมส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนทางด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เพื่อให้แต่ละพื้นที่สามารถดำรงอยู่ได้โดยรอดพ้นจากเงื้อมมือของชาติมหาอำนาจ และน่าสนใจว่าปีพุทธศักราชที่สยามสูญเสียดินแดนต่างๆ ให้กับอังกฤษและฝรั่งเศสในพุทธศตวรรษนี้ เริ่มต้นจากเสียพื้นที่รัฐชายขอบล้านนาในปี พ.ศ. 2435 ซึ่งเป็นช่วงเวลาหลังจากปรากฏแนวคิดพระธาตุประจำปีเกิดล้านนาในปี พ.ศ. 2432 ตามหลักฐานแผ่นโลหะจารึกเรื่องชุธาตุในข้างต้น ชวนให้คิดเห็นว่ามีความเป็นไปได้ที่แนวคิดนี้อาจเกี่ยวข้องกับปัญหาเขตแดนในหัวเมืองขึ้นของสยาม เพราะเสี่ยงต่อการถูกยึดครองจากชาติตะวันตกที่กำลังขยายอิทธิพลเข้ามาทั้งสองฟากฝั่ง

2. การขยายอำนาจของชาติตะวันตกกับวิธีการแก้ไขปัญหาเขตแดนหัวเมืองของสยาม สู่ยุคสมัยก่อเกิดแนวคิดพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา: จากเรื่องพื้นที่ตั้งในข้างต้นแสดงให้เห็นว่าช่วงแรกของพุทธศตวรรษที่ 25 ซึ่งคาบเกี่ยวกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาตินะวันตกคุกคามดินแดนต่างๆ อย่างหนักหน่วงและตีวงล้อมเข้ามาสู่หัวเมืองต่างๆ ของสยามเป็นระยะๆ น่าจะทำให้สยามเกรงกลัวว่าพื้นที่ทางเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือจะตกอยู่ภายใต้การปกครองของชาตินะวันตก จึงน่าจะเชื่อได้ว่ารัฐสยามเป็นฝ่ายใช้กลยุทธ์นโยบายเรื่องพระธาตุประจำปีเกิดล้านนาเข้ามาสร้างวัฒนธรรมร่วมให้กับหัวเมืองประเทศราชลาวล้านนาและหัวเมืองลาวล้านช้าง เพื่อให้ความเชื่อที่เป็นนามธรรมเห็นเป็นรูปธรรมขึ้นมา โดยมุ่งเน้นแก้ไขปัญหาคัดแดนในแถบล้านนาเป็นสำคัญ ดังที่พระธาตุประจำปีเกิดล้านนาส่วนใหญ่ (8 ใน 12) อยู่ในพื้นที่หัวเมืองเหนือ

เนื่องด้วยอาณาเขตการปกครองของล้านนาไม่ชัดเจน เพราะแบ่งแยกพื้นที่โดยใช้การตกลงทางวาจาตามเขตแดนทางธรรมชาติ ไม่มีเอกสารเป็นลายลักษณ์อักษรหรือแผนที่บ่งบอกถึงตำแหน่งที่แน่นอนดังเช่นของชาตินะวันตก วิธีการเช่นนี้จึงไม่ได้เป็นที่ยอมรับจากชาติมหาอำนาจจนยกขึ้นมาเป็นกรณีพิพาทกันหลายครั้ง และเจ้านายสยามในช่วงรัชกาลที่ 3 ก็ไม่ได้ให้ความสำคัญกับเรื่องนี้¹⁶⁵ ด้วยยึดถือหลักปฏิบัติให้หัวเมืองประเทศราชปกครองกันเอง โดยเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีกันทางเครือญาติจากการแต่งงาน และทางการเผยแผ่พุทธศาสนา ทำให้เล็ดลอดเป็นเหมือนบ้านพี่เมืองน้องที่มีวัฒนธรรมร่วมกัน ตลอดจนการแสดงควมสวามิภักดิ์ด้วยการส่งเครื่องราชบรรณาการ จึงใช้ขนบธรรมเนียมประเพณีการแบ่งเขตแดนตามเดิม

ส่วนในสมัยรัชกาลที่ 4 ขนชั้นปกครองได้ศึกษาเรียนรู้หลากหลายเรื่องราวจากศาสตร์ต่างๆ ของตะวันตก จึงเล็งเห็นถึงความหมายและความสำคัญของการปักปันเขตแดน พร้อมทั้งให้ความร่วมมือกับชาติมหาอำนาจเป็นอย่างดี แต่ขุนนางท้องถิ่นไม่เข้าใจตรงกัน เพราะแผนที่ที่ทำขึ้นมาใช้ตกลงกับอังกฤษก็ยังเป็นไป “ตามวิสัยไทย”¹⁶⁶ ซึ่งอาจหมายความว่าในท้องถิ่นยังคงถือปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีเดิมอย่างเหนียวแน่น ทว่าพระองค์ทรงแก้ไขปัญหานี้ โดยโปรดเกล้าฯ ให้ข้าหลวงหลายคนที่มีความชำนาญในหลากหลายด้านออกไปจัดการโดยตรง ดังกรณีการแบ่งเขตแดนทางทิศตะวันตกของสยามกับพม่าในปกครองอังกฤษ ซึ่งใช้แผนที่ของข้าหลวงนายเดชที่สร้างขึ้นมาจากคำบอกเล่าของนายด่านท้องถิ่น ทำให้การเจรจาสำเร็จตามประสงค์¹⁶⁷ แสดงให้เห็นถึงรัฐสยามยังคงปกครองหัวเมืองประเทศราชตามอย่างรัชกาลที่ 3 โดยปล่อย

¹⁶⁵ ธงชัย วินิจจะกุล, “ประวัติศาสตร์การสร้าง “ตัวตน,” *อยู่เมืองไทย* (2530): 148-157.

¹⁶⁶ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2521), 352 และ 359.

¹⁶⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ [ชำ บุนนาค], “รัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ* (พระนคร: คลังวิทยา, 2506), 657-662.

ให้ปกครองกันเอง และส่งข้าหลวงเฉพาะกิจขึ้นไปจัดการปัญหาเป็นครั้งคราวเท่านั้น ทำให้การดำเนินงานร่วมกันระหว่างสยามกับล้านนาไม่ได้ประสิทธิภาพ ดังกรณีศึกเชียงตุงที่สยามรบกับพม่า¹⁶⁸

อีกทั้งน่าสนใจว่าในรัชกาลที่ 4 ปัญหาเขตแดนระหว่างสยามกับชาติตะวันตกไม่ปรากฏชัดเจนในหัวเมืองลาวล้านนาและหัวเมืองลาวล้านช้าง อาจสืบเนื่องมาจากในช่วงเวลานี้ทางอังกฤษมัววุ่นวายอยู่กับการทำศึกกับพม่า ส่วนทางฝรั่งเศสเองก็กำลังขยายอิทธิพลในดินแดนของญวน (เวียตนาม) รวมไปถึงผลประโยชน์ของชาติมหาอำนาจในดินแดนนี้ยังไม่เกิดปัญหามากนัก ด้วยการให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตของชาวตะวันตกและคนในบังคับ อีกทั้งไม่มีการค้าผูกขาดจากรัฐ ทำให้การค้าเสรีมากขึ้นจากสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2398¹⁶⁹

ครั้นสมัยรัชกาลที่ 5 มีการปฏิรูปการปกครองท้องถิ่นแบบค่อยเป็นค่อยไป เพื่อพัฒนาไปสู่ระบบเทศบาล ซึ่งสมเด็จพระยาตราชานุภาพปราบมาจากระบบของชาติมหาอำนาจที่คิดค้นมาใช้กับคนพื้นเมือง ตามที่เรียกข้าหลวงตั้งที่ว่า “เรสิเดนต์” (สมุหเทศาภิบาล)¹⁷⁰ ซึ่งเป็นการเปรียบข้าหลวงอาณานิคมเป็นเสมือนเจ้าเมือง ก่อเกิดกระบวนการรวมศูนย์อำนาจการปกครองแบบทันสมัยที่จักเข้าไปแทนที่การปกครองตนเองแบบจารีตของหัวเมืองประเทศราชและหัวเมืองต่างๆ ทำให้ส่วนกลางเข้าไปมีบทบาทในการปกครองส่วนท้องถิ่นมากขึ้น โดยริเริ่มนำไปใช้ในหัวเมืองประเทศราชลาวล้านนาเป็นครั้งแรก

เมื่อสยามได้ทำสนธิสัญญาเชียงใหม่ (The Treaty of Chiangmai) พ.ศ. 2416 กับอังกฤษเป็นฉบับแรก ต่อมาในปี พ.ศ. 2417 ได้ส่งข้าหลวงไปประจำการครั้งแรกในเมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน และเมืองลำปาง เรียกว่า “ข้าหลวงสามหัวเมือง” แต่ด้วยศักดิ์ของข้าหลวงด้อยกว่าเจ้าเมือง ทำให้การดำเนินงานไม่ได้ประสิทธิผลเท่าที่ควร จึงนำมาสู่การปรับปรุงแก้ไขในสนธิสัญญาเชียงใหม่ พ.ศ. 2426 ตามที่ปี พ.ศ. 2427 ปรับเปลี่ยนโดยเพิ่มเมืองแพร่และเมืองน่านเข้าไปเป็น “ข้าหลวงห้าหัวเมือง” และที่สำคัญนำโดยเชื้อพระวงศ์คือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร¹⁷¹ เป็นข้าหลวงพิเศษที่มีอำนาจหน้าที่แทนองค์พระมหากษัตริย์ ส่งผลให้เป็นที่ยำเกรงของบรรดาเจ้าเมืองล้านนา และเป็นผลดีต่อการแก้ไขปัญหาด้านต่างๆ โดยเฉพาะปัญหาเขตแดน

¹⁶⁸ พม่าตอนบนยังไม่ได้ตกเป็นของอังกฤษ เท่ากับว่าพม่าก็ต้องรับศึกจากทั้งสยามและอังกฤษไปพร้อมๆ กัน ทั้งนี้ดูรายละเอียดเรื่องศึกเชียงตุงเพิ่มเติมได้ใน เรื่องเดียวกัน, 456-457, 471-472 และ 478-479.

¹⁶⁹ ดูรายละเอียดสนธิสัญญาฉบับนี้ใน Likhit Dhiravegin, *Siam and Colonialism (1855-1909): An Analysis of Diplomatic Relations* (Bangkok: Thai Watana Panich Co. Ltd., 1975), Appendix A.

¹⁷⁰ สมเด็จพระยาตราชานุภาพ, *ความทรงจำ* (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2517), 256.

¹⁷¹ “พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระบารบประภักษ์,” ร.468/45 เดือน 2 จ.ศ. 1245 (มกราคม พ.ศ. 2426), ร.5 บ.1ก/7, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

พระองค์ได้ออกคำประกาศกำหนดเขตแดนระหว่างชายแดนล้านนาของสยามกับพม่า¹⁷² โดยใช้แม่น้ำสาละวินอันเป็นพรมแดนธรรมชาติกัน พร้อมกันนี้ได้รวบรวมหัวเมืองเงี้ยวทั้งห้า ได้แก่ เมืองต่วน เมืองหาง เมืองจวด เมืองทา และเมืองแม่สกุณ เอาไว้เป็นหนึ่งเดียวกันเรียกว่า “เวียงไชยปรีชา”¹⁷³ เพื่ออำนวยความสะดวกเหลือปกป้องคุ้มครองโดยสยาม จึงตั้งเจ้ามหาราชคู่แลเขตแดนนี้¹⁷⁴ ซึ่งเป็นการวางระบบเมืองเสมือนป้อมปราการรับศึกจากพม่า แต่ก็แลดูไม่เป็นผล เพราะหลังจากอังกฤษได้ครอบครองพม่าทั้งหมดในปี พ.ศ. 2428 ก็เริ่มรุกรานรัฐชายขอบล้านนา ขณะเดียวกันหัวเมืองลาวล้านช้างก็ได้รับผลกระทบจากฝรั่งเศสที่ได้ครอบครองรัฐเวียดนาม เอาไว้ได้ทั้งหมดมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2426 และที่สำคัญรัฐสยามไม่สามารถจัดการปกครองในส่วนท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ อาจสืบเนื่องมาจากการต่อต้านของกลุ่มชนในท้องถิ่นทั้งจากชนชั้นนำและชนชั้นใต้ปกครอง ดังเช่นกรณีการทรงเจ้าเข้าผี (พ.ศ. 2427) และกบฏพญาผาบ (พ.ศ. 2432)¹⁷⁵ ถึงแม้ว่าในท้ายที่สุดแล้วสยามสูญเสียรัฐชายขอบล้านนาในปี พ.ศ. 2435 ตามมาด้วยหัวเมืองลาวล้านช้างส่วนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงช่วง พ.ศ. 2436 และบางส่วนของหัวเมืองประเทศราชลาวล้านนาทางตะวันออก พ.ศ. 2446¹⁷⁶ แต่ก็แสดงให้เห็นถึงความพยายามของสยามในการจัดการปัญหาเขตแดนในหัวเมืองต่างๆ เพื่อให้รอดพ้นจากชาติตะวันตก

ฉะนั้น อาจกล่าวได้ว่าปัญหาเขตแดนในสมัยรัชกาลที่ 3 ไม่ได้รับการแก้ไข เพราะรัฐสยามยังคงใช้หลักการเดิม และปล่อยให้ท้องถิ่นจัดการปกครองกันเอง เพราะพึ่งจะตระหนักถึงความสำคัญของเรื่องนี้ในสมัยรัชกาลที่ 4 แต่การทำงานระหว่างส่วนกลางกับส่วนท้องถิ่นก็ยังไม่ได้ประสิทธิผลเท่าที่ควร ด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่นยังหยิ่งรักกลิ้ง อันนำมาสู่การปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 ภายใต้ความจำเป็นอย่างยิ่งยวดที่จะต้องรักษาผืนแผ่นดิน

¹⁷² “หมวดจดหมายเหตุหม้ออังกฤษ เล่มที่ 2 ทุตลอนดอน จ.ศ. 1246,” กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ.

¹⁷³ “หนังสือประกาศพระยาราชสัมภารากรข้าหลวง ปี จ.ศ. 1246,” ร.5 ต.40/3, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹⁷⁴ “หนังสือพระศรีธรรมสาสน์ถึงสมุหนายก,” ร.5 ม.2.12ก/17 เลขที่ 88, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹⁷⁵ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับ “การทรงเจ้าเข้าผี” ใน “กรมหมื่นพิชิตปรีชากรกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5,” วันศุกร์ แรม 1 ค่ำ เดือน 8 จ.ศ. 1246, ร.5 ม.58/88, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. และดูใน โสภาชนะมูล, “ครูบาศรีวิชัย “ตนบุญ” แห่งล้านนา (พ.ศ. 2424 - 2481)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534), 35. ส่วนเรื่อง “กบฏพญาผาบ” ดูเพิ่มเติมใน ซูสิทธิ์ ชูชาติ, “กบฏพญาผาบ (ปราบสงคราม): กบฏขานนาในภาคเหนือ,” **วารสารสังคมศาสตร์** 2 (ตุลาคม 2522-มีนาคม 2523): 24-34. และใน วัลลภา รุ่งศิริแสงรัตน์, “กบฏไทยเงินเมืองเชียงใหม่ปี พ.ศ. 2432,” **แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี** 1 (มกราคม-มิถุนายน 2523): 5-71.

¹⁷⁶ สรัสวดี อ๋องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, 394-408.

หัวเมืองประเทศราชทางเหนือและหัวเมืองทางตะวันออกเฉียงเหนือของสยามให้รอดพ้นจากชาติตะวันตก จึงพยายามรวมอำนาจการปกครองให้เป็นหนึ่งเดียวกัน หรือที่รู้จักกันว่า “รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์” แต่ด้วยรากฐานวัฒนธรรมดั้งเดิมทำให้ดำเนินงานแบบค่อยเป็นค่อยไป และในกรณีนี้เองที่เห็นจำเป็นต้องสร้างวัฒนธรรมร่วมขึ้นมา นั่นก็คือ “พระธาตุประจำปีเกิดล้านนา” จึงชวนให้สันนิษฐานว่าแนวคิดนี้น่าจะก่อเกิดขึ้นในรัชกาลที่ 5 ระหว่าง พ.ศ. 2427 – 2428 คราวที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ดำเนินการปฏิรูปการปกครองในหัวเมืองลาวล้านนา

3. แนวคิดพระธาตุประจำปีเกิดล้านนากับการสร้างวัฒนธรรมร่วมของหัวเมืองประเทศราชลาวล้านนา-ล้านช้างของสยาม: แนวคิดพระธาตุประจำปีเกิดล้านนาน่าจะก่อเกิดขึ้นในช่วงปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวล้านนาสมัยรัชกาลที่ 5 ระหว่าง พ.ศ. 2427-2428 โดยพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เพราะพระองค์เป็นผู้มีสติปัญญาไหวพริบดีจนเป็นที่ไว้วางพระทัยขององค์พระมหากษัตริย์ ตามที่ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นข้าหลวงพิเศษขึ้นไปดูแลหัวเมืองเหนือ¹⁷⁷ แสดงให้เห็นว่าอำนาจในการตัดสินใจและแก้ปัญหาต่างๆ ในหัวเมืองเหนือขึ้นอยู่กับพระองค์เป็นสำคัญ แล้วในช่วงเวลาดังกล่าวนี้สยามตระหนักถึงภัยคุกคามจากมหาอำนาจชาติตะวันตก และพยายามหาแนวทางป้องกัน จนนำมาซึ่งการปรึกษาหารือขอราชการเรื่องจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน จ.ศ. 1247 (พ.ศ. 2428)¹⁷⁸ เพื่อตั้งรับกับจักรวรรดินิยมตะวันตก ซึ่งกำลังคุกรุ่นอยู่แถบหัวเมืองเหนือ จึงเชื่อว่าเป็นหนึ่งในภารกิจของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

เมื่อพิจารณาประกอบกับแนวคิดพระธาตุประจำปีเกิดล้านนานี้ น่าจะมาจากกลุ่มชนหัวก้าวหน้า (ส่วนกลาง) มิใช่กลุ่มอนุรักษนิยม (ส่วนท้องถิ่น) เป็นแน่ ด้วยเหตุที่พระธาตุประจำปีเกิดได้รับแรงบันดาลใจมาจากวัฒนธรรมตะวันตก โดยรับผ่านทางสยามเรื่องการทำบุญวันเกิด ตามที่ได้กล่าวอ้างมาแล้วในข้างต้น คงแฝงวัตถุประสงค์เพื่อให้แทรกซึมเข้าไปในวัฒนธรรมดั้งเดิมของหัวเมืองล้านนา อันเป็นการเบี่ยงเบนชนบทรธรรมนิยมประเพณีเดิมให้สอดคล้องกับยุคสมัย ซึ่งจักง่ายต่อการปฏิรูปการปกครองหรือทำให้การดำเนินงานจากส่วนกลางรวดเร็วและได้ประสิทธิผลมากขึ้น จึงชวนให้สันนิษฐานว่าอาจจะเป็นผลพวงมาจากการแก้ไขปัญหาในกรณีการทรงเจ้าเข้าผี พ.ศ. 2427 ของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ด้วยตระหนักถึงจารีตประเพณีอันเหนียวแน่นของล้านนาก็เป็นได้

¹⁷⁷ “พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระบำราบปรปักษ์,” ร.468/45 เดือน 2 จ.ศ. 1245 (มกราคม พ.ศ. 2426), ร.5 บ.1ก/7, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹⁷⁸ กรมศิลปากร, **เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 และพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน**, พิมพ์ครั้งที่ 4 (พระนคร: โรงพิมพ์กรมสรรพสามิต, 2510. พิมพ์ในงานฉาบปกพิมพ์หม่อมสนิท กฤดากร ณ เมรุวัดธาตุทอง พระนคร 6 มีนาคม 2510), 2-6 และ 47-52.

อีกทั้งการคัดสรรพระธาตุประจำปีเกิดล้านนาจากพระธาตุสำคัญ คู่บ้านคู่เมืองของเมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน เมืองลำปาง เมืองแพร่ และเมืองน่าน เห็นสัมพันธ์กับระบบ “ข้าหลวงห้าหัวเมือง” ที่เกิดขึ้นหลังจากทำสนธิสัญญาเชียงใหม่ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2426 กับอังกฤษ เพื่อให้สยามแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เชียงใหม่อย่างจริงจัง โดยอังกฤษต้องการให้สยามส่งข้าหลวงที่มีอำนาจขึ้นไปดำเนินการ เนื่องด้วยพม่ารุกรานชายแดนล้านนา¹⁷⁹ ซึ่งพม่าตอนเหนือในเวลานั้นยังไม่ได้ อยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษอย่างสมบูรณ์ ทำให้กระทบต่อผลประโยชน์ของชาติมหาอำนาจนี้เป็นอย่างมาก จึงพยายามเรียกร้องให้สยามเข้าจัดการ เพราะตระหนักดีว่าหัวเมืองประเทศราชลาวล้านนา อยู่ภายใต้การปกครองของสยาม

ทางฝ่ายสยามดำเนินการจัดส่งพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิต-ปรีชากร ขึ้นไปหัวเมืองเหนือนี้ และได้จัดการปัญหาความวุ่นวายในชายแดนระหว่างล้านนาของสยาม กับพม่า ด้วยการกำหนดเขตแดนให้ชัดเจนโดยยึดแม่น้ำสาละวินเป็นหลัก พร้อมกับขู่คัดโทษหาก ล่วงล้ำดินแดนเข้ามาทำร้ายผู้คนในปกครองของสยาม อีกทั้งยังจัดระบบระเบียบการปกครองใหม่ โดยรวมหัวเมืองต่างๆ เข้าไว้ด้วยกัน ดังที่ได้กล่าวอ้างมาแล้วในข้างต้น แต่ก็คงไม่เป็นผล เพราะในปี พ.ศ. 2428 อังกฤษเข้ายึดครองพม่าได้ทั้งหมด และเริ่มรุกรานพื้นที่ในแถบรัฐชายขอบล้านนา ส่วนพระธาตุเจดีย์จากเมืองเชียงรายได้เป็นเมืองหน้าด่านสำคัญอยู่ต่อแดนระหว่างเมืองเชียงใหม่กับเมืองเชียงตุง¹⁸⁰ บ่งบอกได้ถึงขอบเขตพื้นที่ตอนเหนือของล้านนา ทำให้เกิดพื้นที่ทางวัฒนธรรมเชิง ประจักษ์แก่ชาติมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งหมายรวมไปถึงรัฐชายขอบต่างๆ ที่ขึ้นอยู่กับเมืองเหล่านี้ก็อยู่ในพื้นที่ทางวัฒนธรรมนี้ด้วย จึงชี้ชวนให้คิดเห็นว่าแนวคิดพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา น่าจะก่อเกิดขึ้น ในช่วงเวลาดังกล่าวนั้นนั่นเอง

อย่างไรก็ดี สยามสร้างแนวคิดพระธาตุประจำปีเกิดล้านนาให้เป็น วัฒนธรรมร่วมของหัวเมืองประเทศราชลาวล้านนากับหัวเมืองลาวล้านช้าง โดยเชื่อมโยงพื้นที่ทาง วัฒนธรรมของหัวเมืองลาวล้านนาให้เข้ากับหัวเมืองลาวล้านช้าง บนพื้นฐานความเข้าใจของสยามว่า ทั้งสองหัวเมืองเป็น “หัวเมืองลาว” เหมือนกัน¹⁸¹ ซึ่งบ่งบอกได้ว่าสัญลักษณ์ทางศิลปวัฒนธรรมเหล่านี้

¹⁷⁹ “ศุภอักษรพระเจ้าอินทวิชยานนท์ กราบทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระ- บำราบปรปักษ์,” ร.5 ม.2.12ก/41 เล่ม 21, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. และใน “พระยาราชสมภารการกราบทูลสมเด็จพระ- พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์,” ร.5 2.2.12ก/11 เล่ม 3, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹⁸⁰ เมืองเชียงรายได้ตั้งขึ้นเป็นเมืองในปี พ.ศ. 2386 สมัยรัชกาลที่ 3 ดุริน “บัญญัติเรื่องยศเมืองต่างๆ,” ร.3 จ.ศ. 1205 เลขที่ 21, หอพระสมุดวชิรญาณ. อ้างถึงใน สรัสวดี อ๋องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, 372.

¹⁸¹ ดังที่รัชกาลที่ 5 ทรงเรียกหัวเมืองล้านนาว่าเป็น “หัวเมืองลาว” ดุริน “พระบาทสมเด็จพระ- พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระบำราบปรปักษ์,” ร.468/45 เดือน 2 จ.ศ. 1245 (มกราคม พ.ศ. 2426), ร.5 บ.1ก/7, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ช่วยสนับสนุนความเป็นมาทางชาติพันธุ์ของล้านนากับล้านช้าง และการเผยแผ่พุทธศาสนาส่วนร่วมกัน ตลอดจนพยายามรวมเข้ากับรัฐสยาม เพียงแต่หยิบยกมาได้เฉพาะแนวคิดเท่านั้น ดังที่ไม่พบเจดีย์จากดินแดนสยามเป็นองค์ประกอบร่วม แต่ปรากฏพระธาตุพนมอันเป็นศูนย์รวมจิตใจของกลุ่มชนแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางรวมอยู่ในพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา เพราะมีเขื่อนั้นหัวเมืองประเทศราชทางเหนือของสยามก็คงไม่ยอมรับแนวคิดนี้ ด้วยความขัดแย้งจากการปฏิรูปการเมืองการปกครองของสยาม ซึ่งแสดงออกถึงการต่อต้านสยามอย่างชัดเจนในกรณีการทรงเจ้าเข้าผี พ.ศ. 2427 มาแล้ว

อนึ่งสยามคงมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อใช้พื้นที่ทางวัฒนธรรมนี้เป็นเสมือนรั้วป้องกันการยึดครองผืนแผ่นดินจากจักรวรรดินิยมตะวันตก ซึ่งประชิดเข้ามาในดินแดนปกครองของสยามช่วงต้นรัชกาลที่ 5 ทั้งสองทางพร้อมๆ กัน ได้แก่ ทางทิศเหนือในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำสาละวินรับศึกจากอังกฤษ และทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงรับศึกจากฝรั่งเศส เพราะสยามในเวลานั้นยังไม่มีแผนที่ในทิศทางดังกล่าวระบุถึงเขตแดนชัดเจน จึงจำเป็นต้องใช้สัญลักษณ์และสร้างวัฒนธรรมร่วมหรือประวัติศาสตร์ท้องถิ่นขึ้นมาใหม่ เพื่อเป็นเครื่องมือสำคัญอันบ่งบอกถึงอาณาเขตหรือตัวตนของสยาม ซึ่งเป็นกลไกหนึ่งในการเจรจาต่อรองเขตแดนกับชาติตะวันตกให้เห็นเป็นรูปธรรม

สยามได้สร้างปรากฏการณ์ความเป็นพวกพ้องเดียวกันให้กับกลุ่มชนในท้องถิ่น โดยการชักธงช้างเผือกและการสักเลกของสยามตามหมู่บ้านชายแดนแถบแม่น้ำสาละวิน¹⁸² และแสดงให้เห็นถึงเขตแดนของสยาม ด้วยการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมตามแนวคิดพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา ส่งผลให้สยามยังคงรักษาพื้นที่เมืองแขง (เมืองสิง) และเมืองเชียงแสนเอาไว้ได้สำเร็จในคราวปักปันเขตแดนระหว่างล้านนาของสยามกับพม่าของอังกฤษ โดยที่สยามสูญเสียเพียงรัฐชายขอบล้านนาทั้ง 13 หัวเมืองให้กับอังกฤษในปี พ.ศ. 2435 เท่านั้น¹⁸³ ทั้งนี้คงสืบเนื่องมาจากเมืองแขงหรือเมืองสิงขึ้นต่อเมืองน่านและสวามีภักดีต่อสยาม โดยการส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองมาเป็นเครื่องราช-

¹⁸² Ronald D Renard, "The Delineation of the Kayah States Frontiers with Thailand: 1809-1894," *Journal of Southeast Asian Studies* 18 (1987): 90. และ นคร พันธุ์ณรงค์, "การเจรจาและข้อตกลงระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอังกฤษเกี่ยวกับหัวเมืองชายแดนล้านนาไทยและพม่า สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระยะเวลา พ.ศ. 2428-2438" (ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา (ประสานมิตร), 2516), 314-326. อ้างถึงใน ธงชัย วินิจจะกุล, *กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิกายของชาติ*, แปลโดย พวงทอง ภาวครพันธ์ และคณะ, (กรุงเทพฯ: อาน, 2556), 177.

¹⁸³ "สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงพระยาไกรโกษา," 27 ตุลาคม พ.ศ. 2435. ร.5 ม.40/5, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

บรรณาการ¹⁸⁴ และที่สำคัญเมืองเชียงแสน (จังหวัดเชียงราย) รอดพ้นจากเงื้อมมือของอังกฤษ เห็นสัมพันธไมตรีเชื่อมโยงได้กับพระธาตุดอยตุงที่ถูกดึงเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของนครเชียงแสนในพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา อีกทั้งพระธาตุส่วนใหญ่ 8 ใน 12 องค์ก็อยู่ในพื้นที่ล้านนา จึงชวนให้คิดเห็นว่าแนวคิดนี้สร้างขึ้นเพื่อปกป้องดินแดนล้านนาเป็นสำคัญ ทำให้รับรู้กันเฉพาะในพื้นที่ล้านนาก่อนแพร่ไปยังดินแดนอื่นในภายหลัง

ขณะเดียวกันก่อนที่จะสูญเสียรัฐชายขอบล้านนา น่าสนใจว่าในปี พ.ศ. 2434 รัชกาลที่ 5 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ไปปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวล้านช้าง เพื่อรักษาผืนแผ่นดินแถบลุ่มแม่น้ำโขงเอาไว้ โดยตั้งฐานมั่น ณ เมืองจำปาสัก¹⁸⁵ จนกระทั่งเหตุการณ์พิพาทกับฝรั่งเศสได้สิ้นสุดลงด้วยการเสียดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงในปี พ.ศ. 2436 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร กลับมายังกรุงเทพฯ¹⁸⁶ ชวนให้สันนิษฐานว่าปัจจัยหนึ่งที่รักษาดินแดนพม่าฝั่งขวาของแม่น้ำโขงให้รอดพ้นจากเงื้อมมือของฝรั่งเศส อาจเกี่ยวข้องกับพระธาตุพนมที่เป็นหลักยึดอาณาเขตของสยาม ตามการสร้างวัฒนธรรมร่วมในแนวคิดพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา ครั้นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ทรงปฏิบัติภารกิจในหัวเมืองลาวล้านนาก็เป็นไปได้ (ซึ่งจะกล่าวถึงประเด็นนี้ถัดไป)

นอกจากนี้ การปรากฏพระเจดีย์ศรีมหาโพธิที่พุทธคยาจากอินเดีย ซึ่งเป็นสถานที่ตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระธาตุชเวดากองแห่งรัฐพม่าก็ถือเชื่อกันมาว่าเป็นสถานที่บรรจุพระเกศาธาตุของพระโคตมพุทธเจ้า จัดเป็นองค์ประกอบร่วมอยู่ในพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา อาจแสดงให้เห็นถึงเส้นทางการเผยแพร่พุทธศาสนาจากอินเดีย ซึ่งเป็นต้นกำเนิดความเชื่อทางพุทธศาสนา ผ่านมาทางพม่า และเข้าสู่ดินแดนล้านนา และเน้นย้ำความเชื่อทางพุทธศาสนาอัน

¹⁸⁴ ดูกรณีพิพาทเมืองสิงเพิ่มเติมใน Sao Saimond Mangrai, *Shan States and the British Annexation* (Southeast Asia Program, Data Paper 57. Ithaca: Cornell University, 1965), 233-234. Ronald D Renard, “The Delineation of the Kayah States Frontiers with Thailand: 1809-1894”, 90-92. และใน นคร พันธุ์มรงค์, “การเจรจาและข้อตกลงระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอังกฤษเกี่ยวกับหัวเมืองชายแดนล้านนาไทยและพม่า สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระยะเวลา พ.ศ. 2428-2438”, 208-213. อ้างถึงใน ธงชัย วินิจจะกุล, *กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิกายของชาติ*, 177.

¹⁸⁵ หม่อมอมรวงศ์วิจิตร [ม.ร.ว. ปฐม คเนจร], “พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน,” ใน *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 4 เล่ม 3* (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2506), 370-371. อ้างถึงใน ไพฑูรย์ มีกุล, *การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ-เทรดดิ้ง, 2517), 39.

¹⁸⁶ ไพฑูรย์ มีกุล, *การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*, 90-91.

เกี่ยวข้องกับการบูชาพระธาตุประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุสืบย้อนขึ้นไปสูงสุดก็คือ พระธาตุเกตแก้วจุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งเป็นหนึ่งในพระธาตุประจำปีเกิดล้านนาเช่นกัน ประกอบกับ พระธาตุเจดีย์แต่ละองค์ในหัวเมืองลาวล้านนาและล้านช้างตามแนวคิดนี้ ล้วนมีประวัติความเป็นมาผูกสัมพันธ์ให้เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า จึงคาดว่าได้ผ่านการเลือกสรรมาเพื่อให้เป็นแหล่งรวมจิตใจของผู้คนในพื้นที่แถบนั้น

ส่วนอีกมุมมองหนึ่งอาจเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์มิตรระหว่างอังกฤษกับสยาม เพราะอินเดียเป็นศูนย์กลางการของอังกฤษ และพื้นที่พม่าอันเป็นที่ตั้งของพระธาตุขเวดากอง ขณะนั้นก็ตกอยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษแล้ว แสดงให้เห็นว่าสยามโน้มเอียงไปทางอังกฤษมากกว่าฝรั่งเศส ซึ่งเห็นได้ชัดเจนนจากรัชกาลที่ 5 เสด็จไปเยือนอินเดียในปี พ.ศ. 2415 นับเป็นการสืบพระพุทธศาสนาจากแหล่งต้นกำเนิด ทำให้ชุดความรู้ทางโบราณคดีกว้างขวางมากขึ้น โดยเฉพาะในกลุ่มชนชั้นนำสยาม จนกระทั่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จไปอินเดีย พ.ศ. 2434¹⁸⁷ ขวนให้สันนิษฐานว่าการเสด็จเยือนอินเดียของรัชกาลที่ 5 ในครั้งนี้ นอกจากเป็นการสืบทอดพุทธศาสนาแล้ว ก็น่าจะสัมพันธ์กับการเมืองการปกครองของสยาม ดังที่ทรงริเริ่มปฏิรูปการปกครองส่วนท้องถิ่นหัวเมืองเหนือในปี พ.ศ. 2417 โดยปรับมาจากระบบของชาติมหาอำนาจ และการนำเอาชุดความรู้ทางโบราณคดีมาปรับประยุกต์ใช้ในสังคมสยาม ส่งผลให้ก่อเกิดองค์ความรู้และความเชื่อใหม่ๆ ที่ต่อยอดกับสถานการณ์ทางการเมืองการปกครองของสยาม เป็นต้นว่า แนวคิดพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา ซึ่งน่าจะก่อเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2427-2428

อีกทั้งในกรณีวิกฤติการณ์วังหน้าปี พ.ศ. 2417 อังกฤษเข้ามาช่วยไกล่เกลี่ยข้อขัดแย้งในราชสำนักสยาม¹⁸⁸ อันเป็นเหตุบ้านการเมืองภายใน บ่งบอกว่าอังกฤษมีบทบาทมากต่อสยาม และที่สำคัญมีผลการศึกษพบว่า การปฏิรูปการเมืองการปกครองในล้านนาก่อเกิดจากความร่วมมือกันระหว่างสยามกับอังกฤษ เพื่อผลประโยชน์ในการป่าไม้ ไม่ใช่เพื่อเป็นยุทธศาสตร์ป้องกันตัวเองจากการล่าอาณานิคมของอังกฤษ¹⁸⁹ แลดูสอดคล้องกับแนวทางการแก้ไขปัญหาด้านการป่าไม้ของสยามที่ไม่ได้มุ่งเน้นผลประโยชน์ของคนในท้องถิ่น ทำตามวัตถุประสงค์ของอังกฤษในสนธิสัญญาเชียงใหม่ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2426 โดยพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ทรงห้ามคน

¹⁸⁷ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, **นิทานโบราณคดี**, 101-135.

¹⁸⁸ Noel A Battye, "The Military, Government, and Society in Siam, 1868-1910: Politics and Military Reform During the Reign of King Chulalongkorn" (Ph.D. dissertation, Cornell University, 1974), Chapter 4. อ้างถึงใน ธงชัย วินิจจะกุล, **กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิกายของชาติ**, 178.

¹⁸⁹ Chaiyan Rajchagool, "The Social and State Formation in Siam 1855-1932" (Ph.D. thesis, University of Manchester, 1984), 24-28. อ้างถึงใน ธงชัย วินิจจะกุล, **กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิกายของชาติ**, 178.

ในบังคับอังกฤษที่ไม่ได้รับหนังสืออนุญาตจากรัฐบาลสยามเข้าเช่าทำป่าไม้เป็นอันขาด และห้ามเจ้าของป่าออกไปอนุญาตให้แก่ผู้ทำป่าไม้หลายคนในท้องที่ตำบลเดียวกัน¹⁹⁰ พร้อมทั้งจัดระบบทำบัญชีป่าไม้¹⁹¹ และออกระเบียบให้ข้าหลวงห้าหัวเมืองเป็นผู้อนุญาตให้ทำป่าไม้ ทำให้เก็บเงินค่าต่อไม้เพิ่มขึ้น สร้างรายได้ให้กับรัฐบาลสยามเป็นอย่างมาก¹⁹² ส่งผลให้ภาพลักษณ์ของสยามแลดูเหมือนเป็นผู้จัดสรรผลประโยชน์ให้ลงตัวระหว่างสยามกับอังกฤษ

ว่าหากพิจารณาถึงความจำเป็นที่สยามจักต้องรักษาสัญญา เพื่อให้มีอำนาจในการเจรจาต่อลงกับชาติมหาอำนาจ มิเช่นนั้นอำนาจกลายเป็นข้ออ้างให้จักรวรรดินิยมตะวันตกยึดครองผืนแผ่นดินสยามและหัวเมืองต่างๆ ทั้งหมดก็เป็นได้ ทั้งนี้สนับสนุนด้วยเหตุการณ์หลังจากอังกฤษยึดรัฐชายขอบล้านนาในปี พ.ศ. 2435 ได้แล้ว สยามยอมให้หัวเมืองลาวล้านนาปกครองตนเองตามเดิม¹⁹³ อาจสืบเนื่องมาจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล็งเห็นว่าชาติมหาอำนาจนี้ได้ผลประโยชน์ตามประสงค์คงไม่คิดจะยึดครองส่วนอื่นอีก ดังความว่า “...ฉันเห็นว่าความปรารถนาของอังกฤษแต่เรื่องผลประโยชน์ ถ้าได้มอบหมายได้ป่าไม้ที่ต้องการแล้วเห็นจะไม่สู้เอื้อเพื่อโยติในการปักปันจนถึงกองหินกองผาอันใด...”¹⁹⁴ แต่ด้วยแรงบีบคั้นกดดันจากฝรั่งเศสในกรณีสูญเสียหัวเมืองลาวล้านช้างฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง พ.ศ. 2436 อันเป็นผืนแผ่นดินขนาดใหญ่ นับเป็นการสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ของสยาม ทำให้สยามมีอำนาจน้อยใจได้อีกต่อไป ถึงแม้ว่าอังกฤษและฝรั่งเศสได้ตกลงทำสัญญารับรองเอกราชสยามในบริเวณดินแดนสยามแท้ ในวันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2439 ก็ตาม¹⁹⁵ สยามยังคงดำเนินการจัดการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองประเทศราชและหัวเมืองต่างๆ อย่างจริงจัง เพื่อรวมศูนย์อำนาจเอาไว้ที่ส่วนกลาง เพราะแลดูเป็นเงื่อนไขเดียวที่สยามจะถือสิทธิอธิปไตยในดินแดนเหล่านั้นได้อย่างสมบูรณ์ ซึ่งเป็นการปกป้องผืนแผ่นดินในปกครองสยามที่

¹⁹⁰ เฉลิม ศิริวรรณ, **นโยบายการป่าไม้และประวัติกรมป่าไม้ของประเทศไทย** (ม.ป.ท.: บริษัทการพิมพ์ไชยวัฒน์, 2497), 74-75. อ้างถึงใน **สร้อยดี อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา**, 430.

¹⁹¹ “กรมหมื่นพิชิตปรีชากรกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 เรื่องจัดราชการเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง,” วันพุธ แรม 5 ค่ำ เดือน 6 ปี 1246 (14 พฤษภาคม พ.ศ. 2427), ร.5.ม.58/88, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. อ้างถึงใน **สร้อยดี อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา**, 430.

¹⁹² สร้อยดี ประยูรเสถียร, “การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ (2436-2476)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523), 99.

¹⁹³ พระเจ้าอินทรวชิยานนท์ออกหนังสือให้รัฐบาลสยามยกเลิกเสนา 6 ตำแหน่งและระบบภาษีอากรแบบกรุงเทพฯ ขอใช้ระบบเดิม แล้วในปีต่อมาก็เกิดกบฏพญาผาบ จนท้ายที่สุดรัฐบาลสยามยอมผ่อนปรนให้กับเมืองเหนือในปี พ.ศ. 2435 โดยอนุญาตให้กระทำตามที่ร้องขอ ดูใน **สร้อยดี อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา**, 432-436.

¹⁹⁴ “พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ,” 14 กันยายน ร.ศ. 111, ร.5.ด. 40/3, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. อ้างถึงใน **สร้อยดี อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา**, 397.

¹⁹⁵ สร้อยดี อ่องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, 397-401.

คงเหลืออยู่ให้รอดพ้นจากการรุกรานของชาติตะวันตก และถึงแม้มีการต่อต้านจากกลุ่มชนในท้องถิ่น แต่ในท้ายที่สุดสยามก็สามารถรวมอำนาจเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้สำเร็จ

ฉะนั้น แนวคิดพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา น่าจะก่อเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2427-2428 คราวพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ดำเนินนโยบายปฏิรูปการปกครองหัวเมืองประเทศราชลาวล้านนา ด้วยเหตุผลต่อต้านการล่าอาณานิคมของชาติมหาอำนาจตะวันตกเป็นสิ่งสำคัญ เพื่อรักษาดินแดนในปกครองของสยามเอาไว้ให้ได้มากที่สุด อย่างน้อยก็ตามขอบเขตพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่กำหนดเอาไว้ ซึ่งปรากฏผลเป็นเช่นนั้น แล้วในการนี้เองพระธาตุพนมเริ่มเป็นที่เคารพศรัทธาของกลุ่มชนล้านนา เพราะกลายเป็นวัฒนธรรมร่วมกับล้านนา และที่สำคัญพระธาตุพนมถูกยกระดับให้อยู่ในสถานะแทนตัวตนของผู้คนในหัวเมืองลาวล้านช้างทั้งหมด ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.3 พระธาตุพนมกับตัวตนของคนในท้องถิ่น

“ตัวตน” ของคนในท้องถิ่นหัวเมืองลาวล้านช้างและอีสาน¹⁹⁶ ถูกสร้างขึ้นมาจากตกอยู่ภายใต้การปกครองของสยาม โดยดำเนินควบคู่ไปกับการสร้างตัวตนของสยามเอง ซึ่งเกี่ยวข้องสัมพันธ์ในเชิงเปรียบเทียบระหว่างการจัดการปกครองส่วนกลางกับส่วนท้องถิ่น อันมีขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นเสมือนป้อมปราการ สยามจึงดึงเอาพระธาตุพนมที่ผู้คนเคารพบูชาในแถบนี้เข้าไปมีบทบาทในกระบวนการจัดการปกครองด้วย เนื่องจากจำเป็นต้องใช้แรงศรัทธาที่มีต่อองค์พระธาตุในการขับเคลื่อนสังคมแบบจารีต เพื่อให้อำนาจใหม่ได้รับการยอมรับจากกลุ่มชนในแถบนี้ โดยใช้วิธีการประนีประนอมคือ สร้างวัฒนธรรมร่วมให้รู้สึกสำนึกถึงความเป็นพวกพ้องเดียวกัน ตามเงื่อนไขของแรงปะทะสังสรรค์จากจักรวรรดินิยมตะวันตกเป็นสิ่งสำคัญ พระธาตุพนมจึงกลายเป็นสัญลักษณ์แทนตัวตนของคนในท้องถิ่นนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 และปรากฏอย่างเห็นได้ชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ 5 จนผนวกรวมเข้าเป็นหนึ่งเดียวกับตัวตนของสยามได้สำเร็จ จึงนับเป็นบริบททางสังคมแบบใหม่ของพระธาตุพนมและผืนแผ่นดินแห่งนี้ ในสภาวะการณ์ที่สยามกำลังสร้างชาติต่อสายตามหาอำนาจชาติตะวันตก กล่าวคือ

¹⁹⁶ “หัวเมืองลาวล้านช้าง” หมายถึง ผืนแผ่นดินและกลุ่มคนครั้งอดีตที่เคยอาศัยอยู่ในบริเวณสองฟากฝั่งลุ่มแม่น้ำโขง (เรียกก่อนสูญเสียดินแดนให้กับฝรั่งเศส) ซึ่งปัจจุบันคือภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย และสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ส่วน “อีสาน” หมายถึง พื้นที่และกลุ่มชนที่มีถิ่นกำเนิดอยู่ในดินแดนฟากฝั่งขวาของแม่น้ำโขง (เรียกหลังสูญเสียดินแดนให้กับฝรั่งเศส) ซึ่งเป็นเขตบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยในปัจจุบัน ทั้งนี้สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองในพื้นที่ดังกล่าว

3.3.1 ตัวตนของคนในท้องถิ่นกับความเป็นอื่น

การเมืองการปกครองในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ทำให้ตัวตนของคนในท้องถิ่นหัวเมืองลาวล้านช้างแลดูเป็นอื่นไปจากสยาม จนกระทั่งมีการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยรวมศูนย์อำนาจเอาไว้ที่พระมหากษัตริย์แต่เพียงพระองค์เดียว คือ รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ส่งผลให้มีการก่อร่างสร้างตัวตนของคนในท้องถิ่นในรูปแบบใหม่ จาก “ลาว” หลอมรวมกลายเป็น “ไทย” ดังนี้

ในช่วงรัชกาลที่ 1-4 (พ.ศ. 2325-2411) สยามมองกลุ่มชนในแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางว่าเป็น “ลาว” ซึ่งแยกออกไปจากสยามอย่างชัดเจน ด้วยเหตุที่มีการปกครองดินแดนแถบนี้เป็นแบบหัวเมืองประเทศราช สืบต่อมาจากสมัยกรุงธนบุรี โดยให้มีเจ้าเมืองปกครองตามเดิม เพียงแต่ต้องส่งเครื่องราชบรรณาการเป็นต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ถึงแม้ว่ามีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 ครั้งหลังจากศึกเจ้าอนุวงศ์ (พ.ศ. 2370-2371) ได้ยกเลิกหัวเมืองประเทศราชเวียงจันทน์ เพราะได้ทำลายเมืองและผู้คนกระจัดกระจายไปทั่วทุกสารทิศ รวมไปถึงหลังไหลเข้ามาอาศัยอยู่บริเวณฝั่งขวาของแม่น้ำโขง แต่หัวเมืองหลวงพระบางและหัวเมืองจำปาสักก็ยังคงให้ปกครองตามเดิม¹⁹⁷ ซึ่งได้รับการปฏิบัติแบบหัวเมืองประเทศราชสืบมา แสดงให้เห็นว่าช่วงเวลาดังกล่าวมิได้แบ่งแยกตามขอบเขตพื้นที่ หากแบ่งตามกลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งในสายตาของสยามเหมารวมผู้คนในบริเวณแถบนี้ว่าเป็นลาว

สยามมองกลุ่มชนหัวเมืองลาวล้านช้างเป็น “ลาว” ไม่ใช่ “ไทย” เรื่อยมาจนถึงต้นรัชกาลที่ 5 ภายใต้แรงบีบคั้นจากฝรั่งเศสที่จัดตั้งอินโดจีนขึ้นในปี พ.ศ. 2430 ทำให้สยามจำเป็นต้องปฏิรูปการปกครองดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำโขงแห่งนี้ในปี พ.ศ. 2433 โดยแบ่งออกเป็น 4 เขต ได้แก่ หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ และหัวเมืองลาวฝ่ายกลาง โดยมีข้าหลวงประจำการอยู่ในแต่ละเขต เพื่อควบคุมดูแลจากส่วนกลางได้ง่ายขึ้น ถึงแม้จะมีการปรับปรุงในปี พ.ศ. 2434 โดยข้าหลวงใหญ่พระเจ้านั่งยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร จัดโยกย้ายหัวเมืองสังกัดใหม่ พร้อมกับเปลี่ยนชื่อเป็นหัวเมืองลาวกาว หัวเมืองลาวพวน หัวเมืองลาวพุงขาว และหัวเมืองลาวกลาง¹⁹⁸ แต่ก็ยังคงใช้คำว่า “ลาว” เจือปนอยู่ในชื่อหัวเมืองดังกล่าว อันบ่งบอกถึงตัวตนว่าไม่ใช่สยาม

หลังจากสยามสูญเสียดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศสในปี พ.ศ. 2436 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลขึ้นใน

¹⁹⁷ มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 117.

¹⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, 117-147. สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, เทศาภิบาล (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), 68. และใน หม่อมอมรวงศ์วิจิตร [ม.ร.ว. ปฐม คเนจร], “พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน”, 370-371.

ปี พ.ศ. 2437 ได้ดำเนินการจัดระเบียบการปกครองใหม่ โดยแบ่งเขตการปกครองในบริเวณฝั่งขวาของแม่น้ำโขงออกเป็น 3 มณฑล ได้แก่ มณฑลลาวเฉียง มณฑลลาวพวน มณฑลลาวกาว และแยกเป็นเขตเมืองนครราชสีมา เมืองนางรอง และเมืองชัยภูมิ ต่อมา พ.ศ. 2440 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ได้จัดการปกครองตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่รัตนโกสินทร์ ร.ศ. 116 เปลี่ยนแปลงธรรมเนียมข้าราชการท้องถิ่นให้เหมือนกับทำเนียบราชการมณฑลชั้นใน ดังที่ให้เจ้าเมืองเป็นผู้ว่าราชการเมือง อุปราตเป็นปลัดเมือง ราชวงศ์เป็นยกกระบัตรเมือง และราชบุตรเป็นผู้ช่วยราชการเมือง¹⁹⁹ นับเป็นการลดทอนอำนาจของชนชั้นนำท้องถิ่น และเป็นจุดเริ่มต้นก้าวผ่านการปกครองแบบจารีต ซึ่งเป็นการสร้างตัวตนแบบใหม่ให้กับท้องถิ่น แต่คนในท้องถิ่นไม่ได้สำนึกถึงความเป็นพวกพ้องเดียวกันกับสยาม ด้วยเหตุที่เชื้อชาติต่างกัน จึงทำให้การปกครองในหลายส่วนไม่ได้ประสิทธิภาพ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักในเรื่องนี้ ประกอบกับฝรั่งเศสอาจจะใช้เป็นข้ออ้างในการยึดครองได้ พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกคำว่า “ลาว” ในปี พ.ศ. 2442 ดังทรงปรารภว่า “ลักษณะการปกครองแผ่นดิน ที่นิยมให้เป็นอย่างราชาธิปไตย (Empire Monarchique) โดยปกครองแบบคนต่างชาติต่างภาษาเป็นเมืองขึ้น จึงถือมณฑลชั้นนอก 3 มณฑลนั้นเป็นเมืองลาว และเรียกชาวเมืองซึ่งอันที่จริงเป็นชาติไทย ว่า ลาว เนื่องจากเพราะลักษณะการปกครองดังกล่าว เป็นอันพ้นเวลาพอลมครแล้ว ถ้าคงไว้จะกลับให้โทษแก่บ้านเมือง จึงทรงพระราชดำริให้แก้ไขการปกครอง เปลี่ยนเป็นพระราชอาณาจักรประเทศสยาม เลิกประเพณีเมืองประเทศราชถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองดังแต่ก่อน”²⁰⁰ พร้อมกันนี้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อของเขตการปกครองจากมณฑลลาวเฉียงเป็นมณฑลฝ่ายตะวันตกเฉียงเหนือ มณฑลลาวพวนเป็นมณฑลฝ่ายเหนือ มณฑลลาวกาวเป็นมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ และแยกออกเป็นเมืองนครราชสีมา เมืองนางรอง และเมืองชัยภูมิ²⁰¹ นับว่าเป็นความพยายามผสมกลมกลืนทางเชื้อชาติ เพื่อให้สอดคล้องกับอุดมคติทางการเมืองแบบใหม่

¹⁹⁹ ราชกิจจานุเบกษา, 14 (9) : 105-106, 30 พฤษภาคม ร.ศ. 116. อ้างถึงใน ไพฑูรย์ มีกุล, การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 109-111. และดูใน มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 169-170.

²⁰⁰ มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 173. สอดคล้องกับ สมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี, 371.

²⁰¹ ราชกิจจานุเบกษา, 16 : 140, 11 มิถุนายน ร.ศ. 118. อ้างถึงใน ไพฑูรย์ มีกุล, การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 112. และดูใน มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 173-174.

อีกทั้งมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนนามยศเหมือนกับข้าราชการสยาม ตราเป็นพระราชบัญญัติชัดเจน เรียกว่า “พระราชบัญญัติศักดินา เจ้านาย พระยา ท้าวแสน เมืองประเทศราช”²⁰² หมายความว่าต่อจากนี้ไปผู้ปกครองท้องถิ่นกินเงินเดือนในฐานะข้าราชการสยาม แทนการกินเมืองแบบมีอำนาจกึ่งอิสระเหมือนตั้งแต่ก่อน ซึ่งเป็นกระบวนการรวมอำนาจสู่ศูนย์กลางตามกรอบความคิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทั้งนี้คงสร้างความไม่พอใจแก่ชนชั้น นำท้องถิ่นและสังคมพะวงจนนำไปสู่การก่อกบฏในเวลาต่อมา แต่อย่างไรก็ตาม การปรากฏคำว่า “เมืองประเทศราช” ก็ยังคงแลดูเป็นอื่นในสายตาของสยาม

สยามพยายามสร้างตัวตนของคนในท้องถิ่นให้ชัดเจนขึ้น โดยแยกกันระหว่างกลุ่มชนในฝั่งซ้ายกับฝั่งขวาของแม่น้ำโขง จึงสะท้อนการแบ่งขอบเขตพื้นที่ในปกครองตามอุดมคติ การเมืองใหม่ สืบเนื่องมาจากทางการไม่สามารถเก็บเงินค่าราชการ (เงินส่วย) และใช้ราชการบางอย่างกับราษฎรที่อพยพเข้ามาจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงได้ เพราะอ้างตนว่าเป็นคนในบังคับต่างประเทศ²⁰³ อันเกี่ยวข้องกับสัญญา ระหว่างสยามกับฝรั่งเศส ทำให้รับรู้ได้ว่าภายใต้การปฏิรูป การปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 ถูกกดทับด้วยอำนาจจากชาติตะวันตกและแรงปะทะจากท้องถิ่น ฉะนั้น จึงดำเนินงานอย่างค่อยเป็นค่อยไป ทำให้พระเจ้านั่งยาเธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ทรงแก้ไขปัญหานี้โดยกำหนดให้การสำรวจสำมะโนครัวหรือราษฎรติดต่อราชการลงสัญชาติว่า “ชาติไทย บังคับสยาม” มิให้ลงชาติลาว เขมร ส่วย ผู้ไทย ฯลฯ เหมือนตั้งแต่ก่อนเป็นอันขาด²⁰⁴ ทำให้ “ลาว” (ในสายตาสยามมองกลุ่มชนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง) ค่อยๆ กลายเป็น “ไทย”

ต่อมาในปี พ.ศ. 2443 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อมณฑลตามชื่อ ทิศของโบราณ คือ มณฑลฝ่ายเหนือให้เรียกมณฑลอุดร มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือให้เรียกมณฑล อีสาน มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือให้เรียกมณฑลบูรพา และมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือให้เรียกมณฑลพายัพ²⁰⁵ ซึ่งภายหลังระบบนี้ได้พัฒนาလာมาเป็นระบบภูมิภาคของประเทศไทยในปัจจุบัน ทว่าภายใต้

²⁰² ราชกิจจานุเบกษา, 16 : 197, 16 กรกฎาคม ร.ศ. 118. อ้างถึงใน ไพฑูรย์ มีกุล, การปฏิรูป การปกครองมณฑลอีสานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 112-113.

²⁰³ “พระยาตรีสิงหเทพ กราบขูลกรมหมื่นสมบัตอมรินทร์,” 21 มิถุนายน ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442) อ้างถึงหนังสือกรมหมื่นสรรพสิทธิฯ ที่ 73/45 28 ตุลาคม พ.ศ. 2441, ม.57/13 ที่ 105/1815, กองจดหมายเหตุ แห่งชาติ. อ้างถึงใน ไพฑูรย์ มีกุล, การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 116.

²⁰⁴ มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 174. และใน เต็ม สิงห์จตุต, ฝั่งขวาแม่น้ำโขง, เล่ม 2 (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์, 2499), 120.

²⁰⁵ ราชกิจจานุเบกษา, 17 : 620, 27 มกราคม ร.ศ. 119. อ้างถึงใน ไพฑูรย์ มีกุล, การปฏิรูป การปกครองมณฑลอีสานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 138-139.

การเปลี่ยนแปลงทางการปกครองในรูปแบบใหม่ครั้งนี้มิได้ราบรื่น ฝ่ายต่อต้านรวมตัวขยายใหญ่ขึ้นเรื่อยๆ จนก่อเกิดเป็นกบฏผีบุญหรือผู้มีบุญระหว่างปลายปี พ.ศ. 2444 จนถึงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2445 แต่สยามก็ปราบปรามลงได้สำเร็จ²⁰⁶ และดำเนินการปฏิรูปการปกครองมณฑลต่างๆ อย่างไม่หยุดยั้ง²⁰⁷ จนสามารถรวมผืนแผ่นดินเป็นรัฐชาติสยามในที่สุด

ฉะนั้น กล่าวโดยสรุปได้ว่าตัวตนของคนในท้องถิ่นก่อนปี พ.ศ. 2442 ยึดติดอยู่กับการจัดแบ่งตามชาติพันธุ์ จึงถูกมองเป็นอื่นในสายตาสยาม แต่หลังจากการปรับเปลี่ยนเงื่อนไขเป็นการกำหนดขอบเขตพื้นที่ของราชอาณาจักรสยาม ซึ่งจะต้องดำรงรักษาให้รอดพ้นจากเงื้อมมือของมหาอำนาจชาติตะวันตก ตัวตนของคนในท้องถิ่นก็ผันแปรไปสู่ภาพลักษณ์ตัวตนของสยามและประเทศไทยในที่สุด แล้วด้วยศิลปวัฒนธรรมที่แตกต่างกันในแต่ละมณฑลหรือภูมิภาค ความเป็นตัวตนของคนในท้องถิ่นจึงมีสำนักร่วมระหว่างความเป็นไทยกับรากเหง้าบรรพบุรุษของตนไปพร้อมๆ กัน

3.3.2 พระธาตุพนม: สัญลักษณ์แทนตัวตนของคนในท้องถิ่น

พระธาตุพนมเป็นพุทธสถานคู่บ้านคู่เมืองของกลุ่มชนแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางมาอย่างช้านาน นับตั้งแต่ยุคอาณาจักรศรีโคตรบูรมาจวบจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ และแต่ละยุคสมัยพุทธศาสนาก็มักจะดำเนินควบคู่ไปกับการเมืองการปกครองอย่างแยกไม่ออก เพราะพุทธศาสนาขับเคลื่อนสังคมการเมือง ขณะเดียวกันการเมืองการปกครองก็หนุนนำพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง จึงเป็นไปในลักษณะเอื้อเพื่อเกื้อกูลกันมาโดยตลอด เมื่อก้าวเข้ามาสู่ยุคที่จักรวรรดินิยมตะวันตกคุกคามเข้ามาในดินแดนแห่งนี้ ซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของสยาม ชนชั้นนำสยามจึงนำเอาพระธาตุพนมไปเป็นสัญลักษณ์แทนตัวตนของคนในท้องถิ่น เพื่อแสดงถึงขอบเขตพื้นที่ปกครองและความเป็นพวกพ้องเดียวกันกับสยาม ดังนี้

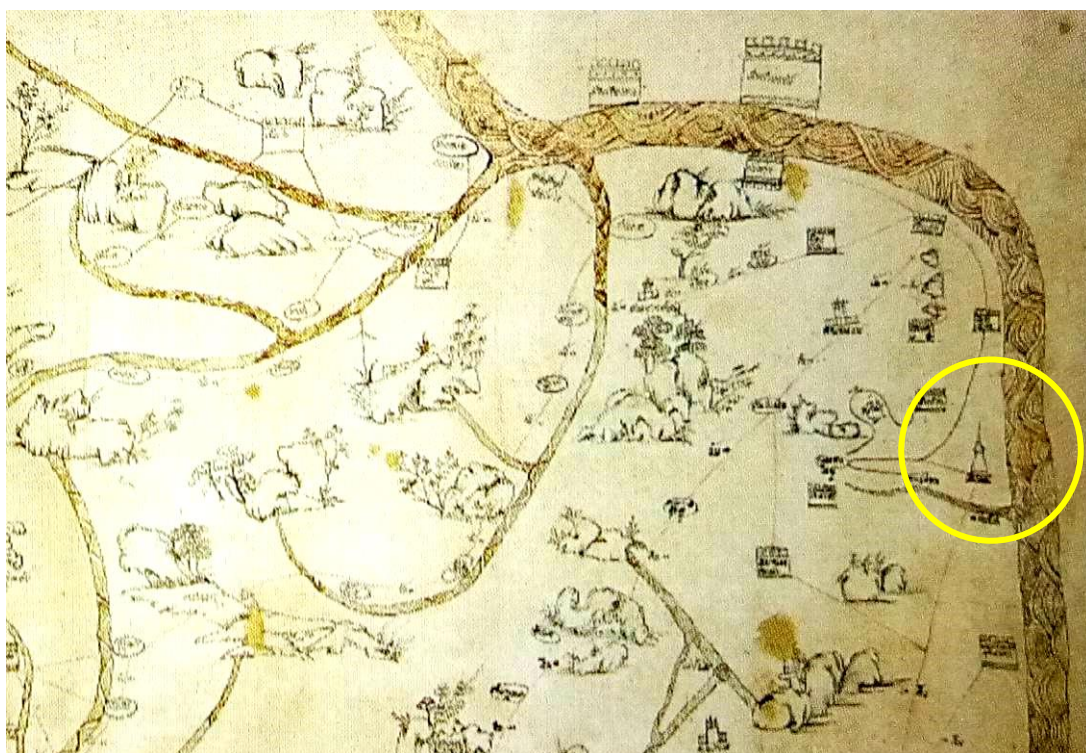
จากการพบหลักฐานภาพลายเส้นพระธาตุพนมบนแผนที่แสดงเส้นทางยุทธศาสตร์ เพื่อวางแผนการเดินทางทัพในช่วงรัชกาลที่ 1-3 (พ.ศ. 2325-2394) ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ในพระตำหนักพระองค์เจ้าอภัยนันทริปริชา ภายในเขตพระราชฐานชั้นใน พระบรมมหาราชวัง²⁰⁸ (ภาพที่ 100) บ่งบอกได้ว่าพระธาตุพนมเป็นที่รับรู้และยอมรับถึงความสำคัญในชนชั้นนำสยามมาตั้งแต่ต้น

²⁰⁶ ไพฑูรย์ มีกุศล, การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 147-200. และใน เตช บุนนาค, ขบถ ร.ศ. 121 (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2524), 15-30.

²⁰⁷ คูการปฏิรูปการปกครองในด้านต่างๆ ของรัชกาลที่ 5 ได้ใน พลตรีบัญชา แก้วเกตุทอง, การปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2522).

²⁰⁸ Narisra Chakrabongse and others, *Siam in Trade War: Royal Maps of the Nineteenth Century* (Bangkok: River Books, 2006), 76-77.

รัตนโกสินทร์ อาจสืบเนื่องมาจากพระธาตุพนมเป็นสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะเฉพาะโดดเด่น รวมทั้งมีตำนานอุรังคธาตุรองรับประวัติความเป็นมาและความศักดิ์สิทธิ์ อันส่งผลให้กลุ่มชนแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางเคารพบูชาและทำนุบำรุงรักษาสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน ตลอดจนพื้นที่แห่งนี้เป็นชุมทางคมนาคมและเป็นย่านเศรษฐกิจ ทำให้มีผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์อาศัยอยู่และแวะเวียนมาในบริเวณนี้ จึงเห็นเป็นชัยภูมิสำคัญที่มีพระธาตุพนมเป็นศูนย์รวมแห่งความเชื่อความศรัทธา ชวนให้คิดเห็นว่าพระธาตุพนมถูกใช้เป็นสัญลักษณ์แทนพื้นที่ในท้องถิ่นนี้มาตั้งแต่ช่วงต้นรัตนโกสินทร์

ภาพที่ 100 แผนที่แสดงเส้นทางยุทธศาสตร์ เพื่อวางแผนการเดินทางในช่วงรัชกาลที่ 1-3

ที่มา: Narisra Chakrabongse and others, *Siam in Trade War:*

Royal Maps of the Nineteenth Century, 13.

เมื่อพิจารณาการสร้างตัวตนของคนในท้องถิ่นย่อมสัมพันธ์กับตัวตนของคนในสยาม เพราะรัฐสยามสร้างความเป็นท้องถิ่นให้กับดินแดนในปกครองของตน ทั้งนี้ตัวตนของสยามน่าจะก่อเกิดมาจากแรงกระตุ้นและผลักดันจากสถานการณ์ล่าอาณานิคมของชาติมหาอำนาจตะวันตกเป็นสำคัญ โดยปรากฏเด่นชัดในสมัยรัชกาลที่ 4 ด้วยตระหนักถึงภัยคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตกที่ทวีความรุนแรงมากขึ้นเรื่อยๆ เป็นต้นว่า พ.ศ. 2369 พม่าเขตแคว้นอัสสัม มณีปุระ อาระกัน และมณฑลทเทแนสเซอร์มตกอยู่ในปกครองของอังกฤษ ตามมาด้วยการทำทลายอำนาจของจีน ก็ถูกปิดฉากลงจากการพ่ายแพ้สงครามฝิ่นในปี พ.ศ. 2385 และชัดเจนว่าประเทศมหาอำนาจไม่ยอม

ยุติลงอย่างง่ายดาย จากที่อังกฤษเข้ายึดครองพม่าตอนล่างเพิ่มขึ้นได้อีกในปี พ.ศ. 2395 ส่วนทาง ตะวันออกฝรั่งเศสก็เริ่มลงหลักปักฐานในแถบอินโดจีน พร้อมทั้งได้เล็งเห็นถึงผลประโยชน์ทางการค้า ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินนโยบายเปิดประเทศทำการค้าเสรีกับ มหาอำนาจชาติตะวันตก อันนำมาสู่การทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2398 ถึงแม้ทรงเข้าพระทัยดีว่า สยามจักต้องเสียเปรียบชาติตะวันตกก็ตาม²⁰⁹

จากสภาพสังคมสยามที่ถูกเร่งเร้าและกดดันในแสนยานุภาพทางทหารทั้งจาก อังกฤษและฝรั่งเศส อันส่งผลต่อความมั่นคงได้สร้างความวิตกกังวลให้กับชนชั้นนำสยามในสมัยนี้เป็น อย่างมาก²¹⁰ ประกอบกับการเปิดประเทศส่งผลให้โลกทัศน์ ความเชื่อ ค่านิยมในรูปแบบใหม่จาก ตะวันตกทะลักเข้ามาสู่สยามอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยเฉพาะในกลุ่มชนชั้นนำสยาม จึงจำเป็นต้อง ปรับเปลี่ยนสังคมให้ทันสมัยตามกระแสวัฒนธรรมตะวันตก โดยรับเอาแนวคิด ศิลปวิทยาการ และ เทคโนโลยีต่างๆ ของชาติมหาอำนาจตะวันตกเข้ามาปรับใช้ในสยามเป็นอย่างมาก ขณะเดียวกันก็ สร้างตัวตนของสยามให้มีรากฐานความเป็นมาอันยาวนาน ซึ่งตั้งอยู่ในกรอบแนวคิดแบบใหม่ที่มุ่งเน้น หลักมนุษยนิยม เหตุผลนิยม และสัจนิยม เพื่อให้เป็นที่ยอมรับแก่อารยชน

ตัวตนของสยามในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้ก่อตัวขึ้นอย่าง ฉับพลัน แต่เกิดจากการสั่งสมบ่มเพาะ ซึ่งอาจสืบเนื่องมาจากความสนใจใคร่รู้ในศาสตร์และศิลป์ ตะวันตกของพระองค์ หรือความจำเป็นจากแรงปะทะสังสรรค์ของจักรวรรดินิยมตะวันตก ดังที่ครั้งยัง ทรงผนวชเป็นพระวชิรญาณภิกขุ ได้ศึกษาตีความพุทธศาสนาใหม่ โดยเน้นศึกษาพระคัมภีร์เดิมแท้ หรือพระไตรปิฎกเป็นสำคัญ จึงก่อเกิดลัทธิใหม่เรียกว่า “ธรรมยุติกนิกาย” มีแนวทางปฏิบัติยึดหลัก พระธรรมวินัย ซึ่งตั้งอยู่ในกรอบแนวคิดมนุษยนิยม เหตุผลนิยม และสัจนิยม²¹¹ ส่งผลให้รัชกาลที่ 4 มี แนวคิดก้าวหน้าบริหารบ้านเมืองในทิศทางใหม่ เพราะความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจทางการเมืองและ

²⁰⁹ ดูปัจจัยการเปิดประเทศค้าเสรีของสยามใน Walter F. Vella, *The Impact of the West on Government in Thailand* (Berkeley: University of California, 1955). และดูผลกระทบของสัญญาฉบับนี้ ต่อสังคมสยามใน Chattip Nartsupha and Suthy Prasartset, *The Political Economy of Siam 1851-1910* (Bangkok: The Social Science Association of Thailand, 1981), 5, 7, 15, 17-22, 31-39, 39-41. อ้างถึงใน ลิขิต ธีรเวคิน, *วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย*, พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2554), 92-99.

²¹⁰ นฤมล ธีรวัฒน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), 283.

²¹¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ปากไก่และเรือใบ: รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์* (กรุงเทพฯ: อัมรินทร์การพิมพ์, 2527), 411-418.

ทางศาสนาในสยามส่งเสริมเกื้อกูลกัน²¹² เหมือนดังเช่นที่เคยเป็นมา ถึงแม้พระองค์รับเอาระเบียวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ อันสามารถพิสูจน์ได้ด้วยเหตุและผล จนกระทบต่อแนวคิดจักรวาลทัศน์แบบไตรภูมิอันเป็นภาพลักษณ์ของสยามอย่างค่อยๆ เสื่อมคลายลงไป²¹³

ว่าการดำเนินนโยบายทางด้านศิลปวัฒนธรรมก็ไม่ได้เอาอย่างจีนหรือชาติตะวันตกเสียทีเดียว ดังปรากฏชัดเจนในกรณีของการสร้างเอกลักษณ์หรือตัวตนของสยามขึ้นมาจากรากฐานวัฒนธรรมเดิมที่เคยเจริญรุ่งเรืองบนผืนแผ่นดินสยาม อันได้แก่ สมัยสุโขทัยและอยุธยา²¹⁴ ตัวอย่างเช่นการจำลองเจดีย์ทรงระฆังแบบอยุธยาไว้ในกรุงเทพฯ²¹⁵ คราวสร้างพระศรีรัตนเจดีย์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในปี พ.ศ. 2398 พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้ช่างไปถ่ายแบบมาจากพระเจดีย์วัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา²¹⁶ เพื่อแสดงให้เห็นว่าสยามมีประวัติความเป็นมาอันเจริญรุ่งเรืองไม่อ่อนด้อยไปกว่าชาติใด จึงนับเป็นการสร้างประวัติศาสตร์รัฐชาติสยาม

การพัฒนาบ้านเมืองสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 เน้นปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์ทางสังคมในส่วนกลางเป็นอย่างมาก จนแลดูละเอียดในส่วนท้องถิ่น อาจสืบเนื่องมาจากความเคยชินของการบริหารจัดการปกครองแบบหัวเมืองประเทศราช หรืออยู่ในช่วงเวลาของการก่อร่างสร้างตัวของสยามในบริบทใหม่ แต่ก็ยังคงเห็นร่องรอยของการเชื่อมโยงวัฒนธรรมส่วนกลางกับส่วนท้องถิ่นเข้าไว้ด้วยกัน ดังที่พบหลักฐานการจำลองแบบพระธาตุพนมในภาพถ่ายเก่า ณ วัดบวรสถานสุวามาส หรือเรียกว่าวัดพระแก้ววังหน้า (ภาพที่ 101) ซึ่งสร้างวัดขึ้นในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดีพลเสพ แต่พระองค์ทิวงคตในปี พ.ศ. 2375 ก่อนพระอุปสมถจะแล้วเสร็จ²¹⁷ ทำให้พระบวรราชวังหรือวังหน้าถูกทิ้งร้างมาระยะหนึ่ง จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาประทับ นักวิชาการจึงสันนิษฐานว่าเป็นภาพถ่ายในปี พ.ศ. 2410 โดยนายจิตร หรือ ฟรานซิส จิตร ช่างภาพชาวไทยคน

²¹² เห็นสอดคล้องกับ นฤมล ธีรวัฒน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, 108.

²¹³ ชาตรี ประภิตนทการ, *การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามใหม่ ไทยประยุกต์ ชาตินิยม*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2550), 39-56.

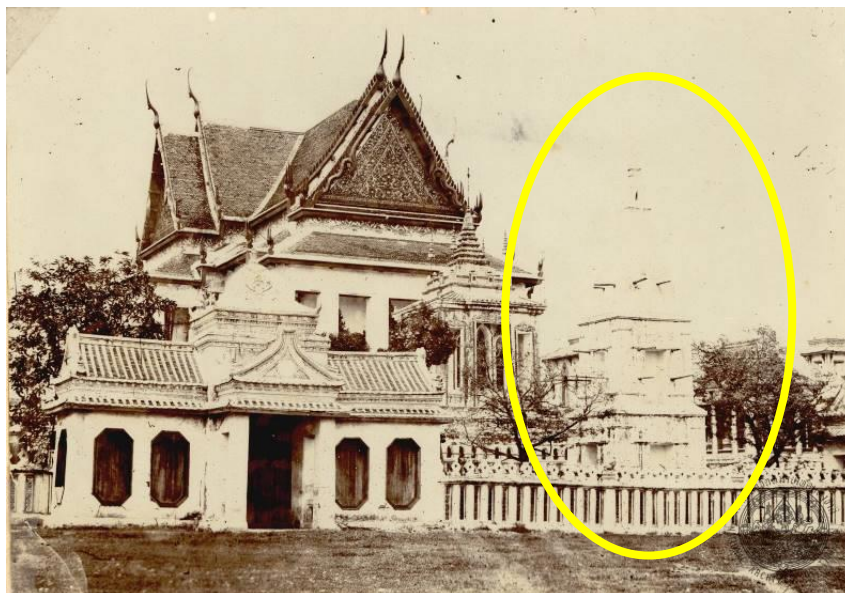
²¹⁴ เรื่องเดียวกัน, 63-91.

²¹⁵ ดูเจดีย์แบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 4 เพิ่มเติมใน ศักดิ์ชัย สายสิงห์, *พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์ พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน* (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2556), 88-111.

²¹⁶ สมเด็จพระบรมราชาธิบดี, *ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2518), 190.

²¹⁷ มหาวิทยาลัยศิลปากร คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์, *สมุดภาพสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์* (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525), 36 และภาพที่ 103.

สำคัญในสมัยรัชกาลที่ 4²¹⁸ แต่ตามการจดบันทึกของหอพระสมุดวชิรญาณระบุว่า เป็นภาพถ่ายในรัชกาลที่ 5²¹⁹

ภาพที่ 101 พระธาตุพนมจำลอง ณ วัดบวรสถานสุทราวาส กรุงเทพฯ
ที่มา: “วัดบวรสถานสุทราวาส,” หวญ. 39/7 ภ.002, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

อย่างไรก็ดี น่าเชื่อว่าพระธาตุพนมจำลององค์นี้สร้างขึ้นโดยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394-2408) เพราะพระบวรราชวังหรือวังหน้าแห่งนี้เป็นที่ประทับของพระองค์ และทรงใช้พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ในการบูรณะปฏิสังขรณ์พระบวรราชวังที่รกร้างหักพังเสมือนวัดร้างแห่งนี้²²⁰ อีกทั้งทรงโปรดปรานในศิลปวัฒนธรรมลาวเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะเครื่องดนตรีที่เรียกกันว่า “แคน” สามารถพ้องและแฉ่วได้อย่างชำนาญ แล้วยังเสด็จไปหมู่บ้านของชาวลาวบ่อยครั้ง เช่น บ้านสีทา เมืองสระบุรี บ้านสำปะทวน เมืองนครชัยศรี และแถบเมืองพนัสนิคม จนแลดูเหมือนกับเป็นชาวลาว²²¹ และอาจเป็นไปได้ว่าเกี่ยวข้องกับประเด็นการรุกรานของชาติมหาอำนาจ

²¹⁸ จุมพล เพิ่มแสงสุวรรณ, “พระธาตุพนม: การผลิตซ้ำทางสถาปัตยกรรมและความหมายเชิงสัญลักษณ์,” *ไทยคดีศึกษา* 5, 2 (เมษายน-กันยายน 2551): 197.

²¹⁹ “วัดบวรสถานสุทราวาส,” หวญ. 39/7 ภ.002, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

²²⁰ กรมศิลปากร, *พระปิ่นเกล้า อ่าน เขียน เรียน “ฝรั่ง” รู้เท่าทันตะวันตก* (สุจิตร์เนื่องในวันคล้ายวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว 7 มกราคม 2554), 67-69.

²²¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ [ขำ บุนนาค], “รัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, 409-411 และ 675-676.

ตะวันตก ซึ่งเห็นได้ชัดเจนเมื่อฝรั่งเศสเริ่มทำศึกสงครามกับญวนในปี พ.ศ. 2401²²² สยามจึงจำเป็นต้องสร้างวัฒนธรรมร่วมระหว่างส่วนกลางกับส่วนท้องถิ่น โดยให้พระธาตุพนมเป็นสัญลักษณ์แทนพื้นที่และกลุ่มชนในปกครอง ขวนให้สันนิษฐานว่าการจำลองแบบพระธาตุพนมแห่งนี้ น่าจะก่อเกิดขึ้นเป็นครั้งแรก และนับเป็นจุดเริ่มต้นของงานสร้างพระธาตุพนมจำลองในพื้นที่อื่นๆ ต่อมา ซึ่งจะกล่าวถึงประเด็นนี้โดยละเอียดในบทที่ 3

ฉะนั้น การจำลองแบบพระธาตุพนมครั้งนี้จึงกลายเป็นสัญลักษณ์แทนสัมพันธภาพระหว่างสยามกับหัวเมืองลาวล้านช้าง อันแสดงถึงดินแดนในปกครองของสยาม เพื่อให้ชาติตะวันตกเห็นเป็นเชิงประจักษ์ และที่สำคัญขวนให้คิดเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวคือ ผู้สร้างพระธาตุพนมจำลองขึ้นเป็นครั้งแรก เพราะกลุ่มชนลาวล้านช้างโดยทั่วไปคงมีอาจหาญกล้าจำลององค์พระธาตุ เนื่องด้วยความเชื่อตามจารีตประเพณีในเรื่องการสร้างหรือบูรณะพระธาตุพนมตามตำนานอุรังคธาตุ มีหลักเกณฑ์ว่าจะต้องเป็นกษัตริย์หรือเจ้าเมืองผู้มีบุญญาธิการมากกว่านั้น

นอกจากนี้ การจำลองแบบพระธาตุเจดีย์สำคัญของหัวเมืองต่างๆ ในปกครองสยาม ปรากฏขึ้นอีกครั้งในวันที่ 21 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2410 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระสามภพพ่ายไปถ่ายแบบปราสาทนครวัด เพื่อจะจำลองขึ้นในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม²²³ จึงแน่ชัดว่าการจำลองพระธาตุเจดีย์นี้สร้างขึ้นมาเพื่อปกป้องดินแดนในปกครองสยามตามที่ในปีเดียวกันช่วงเดือนกรกฎาคมฝรั่งเศสได้เมืองญวน ส่งผลให้ต้องปักปันเขตแดนเขมรในปกครองสยามกับฝรั่งเศส²²⁴

ดังนั้น จึงสันนิษฐานว่าแนวคิดเรื่องการจำลองพระธาตุเจดีย์ เพื่อปกป้องผืนแผ่นดินในปกครองสยามให้รอดพ้นจากภัยคุกคามของชาติตะวันตก ปรากฏขึ้นอย่างช้าในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงดำเนินนโยบายทางด้านการเมืองการปกครองนี้ร่วมกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว แสดงให้เห็นว่าองค์พระมหากษัตริย์แห่งสยามพยายามที่จะสร้างวัฒนธรรมร่วมระหว่างส่วนกลางกับส่วนท้องถิ่น ภายใต้เงื่อนไขการกำหนดขอบเขตพื้นที่ร่วมไปกับการสร้างตัวตนของสยามต่อสายตาชาติมหาอำนาจตะวันตก โดยใช้งานศิลปกรรมแทนตัวตนของคนในท้องถิ่นเป็นสัญลักษณ์บ่งบอกให้เห็นในเชิงประจักษ์ อันนำมาสู่การสร้างวาทกรรมเพื่ออธิบายสัญลักษณ์ดังกล่าวในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

²²² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ [ข้า บุนนาค], “รัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, 547-548.

²²³ เรื่องเดียวกัน, 693-696.

²²⁴ เรื่องเดียวกัน, 696-698 และ 705.

เมื่อก้าวเข้ามาสู่สมัยรัชกาลที่ 5 ด้วยขุนนางเรื่องอำนาจ ประกอบกับอิทธิพลตะวันตกสูงงอมในชนชั้นนำสยาม และแรงปะทะสังสรรค์จากจักรวรรดินิยมตะวันตกที่ทวีความรุนแรงอย่างมาก ทำให้ระบอบการเมืองการปกครองแบบเดิมใช้ไม่ได้ผลอีกต่อไป จึงจำเป็นต้องขับเคลื่อนสังคมไปสู่การปกครองรูปแบบใหม่คือ “สมบูรณาญาสิทธิราชย์” รวมศูนย์อำนาจเอาไว้ที่พระมหากษัตริย์แต่เพียงพระองค์เดียว กล่าวคือ

ในปี พ.ศ. 2411 การสืบราชสมบัติตกอยู่ในการตัดสินใจของกลุ่มขุนนาง แล้วการเลือกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพิริยดิศประชาภักขินครองราชย์ตั้งแต่ครั้งยังทรงพระเยาว์เพียง 15 พรรษา ตามเงื่อนไขที่ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นผู้สำเร็จราชการจนกว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงผนวชและมีพระชนมพรรษาครบ 20 พรรษา อันถึงวัยที่จะปกครองบ้านเมืองด้วยพระองค์เองได้ จึงแลดูเป็นกลอุบายลิดรอนอำนาจกษัตริย์จากเสนาบดีตระกูลบุนนาค²²⁵

อีกทั้งแนวคิดแบบตะวันตกของชนชั้นนำสยามได้สูงงอมจนปะทุขึ้น นำมาสู่ความแตกแยกแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ตามการเกาะกลุ่ม (clique) และแนวคิดภายใต้ความสัมพันธ์ทางอำนาจและแนวนโยบายการพัฒนาประเทศ คือ กลุ่มสยามหนุ่ม (Young Siam) ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กลุ่มสยามอนุรักษ์นิยม (Conservative Siam) ของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน และกลุ่มสยามโบราณ (Old Siam) ของขุนนางและข้าราชการในระบบราชการที่เกาะกลุ่มกันอยู่²²⁶ ส่งผลกระทบต่อการเคลื่อนไหวทางการเมืองการปกครองของรัชกาลที่ 5 ทั้งทางตรงและทางอ้อม ปรากฏเด่นชัดในวิกฤตการณ์วังหน้าและวิกฤตการณ์พระปริชาลการ นอกเหนือไปจากนี้สังเกตเห็นว่าทั้งสองเหตุการณ์สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับอังกฤษ จึงแน่ชัดว่าจักรวรรดินิยมตะวันตกเป็นปัจจัยภายนอกที่สำคัญต่อแรงผลักดันสังคมการเมืองของสยามในขณะนั้น

หลังจากการเมืองภายในของสยามสงบลงด้วยการถึงแก่พิราลัยของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ในปี พ.ศ. 2425 และการทิวงคตของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญในปี พ.ศ. 2428 อำนาจแห่งพระมหากษัตริย์สยามตกเป็นของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยสมบูรณแต่เพียงผู้เดียว ขณะเดียวกันภัยคุกคามจากมหาอำนาจตะวันตกก็ประชิดโอบล้อมสยามเข้ามาเช่นกัน คือ อังกฤษสามารถยึดครองพม่าได้ทั้งหมดในปี พ.ศ. 2428 ส่วนทางฝรั่งเศสก็ก่อตั้ง

²²⁵ วิลาสวงค์ พงศบุตร, “การสืบราชสมบัติ,” ใน ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่มที่ 2 รัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2475 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2525), 38-42.

²²⁶ Phya Krasap, *Siam Repository*, 5 (1873), 451; David Wyatt, *The Politics of Reform in Thailand* (New Haven: Yale University Press, 1969), 43-49. อ้างถึงใน ลิขิต ธีรเวคิน, *วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย*, 112.

อินโดจีนได้สำเร็จเมื่อ พ.ศ. 2430 (ลาวเข้าร่วมในภายหลังครั้งสยามสูญเสียฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศสปี พ.ศ. 2436) สร้างความหวั่นวิตกกังวลให้กับชนชั้นนำสยามเป็นอย่างยิ่ง ดังปรากฏความในข้าหลวงและเจ้านายกราบบังคมทูลถวายความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103²²⁷ (พ.ศ. 2428) ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อบ้านเมืองในเวลาต่อมา

แต่อย่างไรก็ดีกลุ่มสยามหนุ่มของรัชกาลที่ 5 มองการณ์ไกลจึงได้ดำเนินการปฏิรูปการเมืองการปกครองแบบเทศาภิบาลไปก่อนหน้าแล้ว โดยเริ่มขึ้นครั้งแรกแถบหัวเมืองประเทศราชลาวล้านนา ตามที่ทรงส่งข้าหลวงประจำการครั้งแรกไปตั้งแต่ปี พ.ศ. 2417 หากต้องกระทำแบบค่อยเป็นค่อยไป เพราะจารีตประเพณีในท้องถิ่นเหนียวแน่น จนต้องส่งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ขึ้นไปเป็นข้าหลวงพิเศษในปี พ.ศ. 2427 แต่ก็ยังคงได้รับการต่อต้านจากกลุ่มชนในท้องถิ่น ดังเช่นกรณีการทรงเจ้าเข้าผี (พ.ศ. 2427) และตามมาด้วยกบฏพญาผาบ (พ.ศ. 2432) ทั้งนี้มิได้มุ่งเน้นว่าฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดเป็นฝ่ายผิด เพราะสิ่งใดที่แปลกใหม่ย่อมมีทั้งการต่อต้านและการยอมรับ แต่ก็ยากที่จะปฏิเสธได้ว่าผลของความไม่ร่วมมือระหว่างส่วนท้องถิ่นกับส่วนกลางเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญต่อการสูญเสียรัฐชายขอบล้านนา 13 หัวเมืองให้กับอังกฤษในปี พ.ศ. 2435

ทว่าด้วยการสร้างวัฒนธรรมร่วมจากวาทกรรมเรื่องพระธาตุประจำปีเกิดล้านนาของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร คราวที่เป็นข้าหลวงพิเศษในหัวเมืองเหนือช่วง พ.ศ. 2427-2428 มีส่วนช่วยกำหนดขอบเขตดินแดนในปกครองสยามได้ในระดับหนึ่ง เพราะเป็นหลักฐานในเชิงประจักษ์แก่อังกฤษ จึงปกป้องชายขอบล้านนาบางส่วนเอาไว้ได้ และในการนี้เองพระธาตุพนมถูกดึงไปใช้เป็นสัญลักษณ์แทนตัวตนของคนในท้องถิ่นร่วมด้วยเช่นกัน (ซึ่งได้กล่าวมาแล้วในหัวข้อ “พระธาตุพนมหนึ่งในพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา”)

อนึ่งการสร้างวาทกรรมเรื่องพระธาตุประจำปีเกิดล้านนาเป็นเสมือนการสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่นขึ้นมาใหม่ หรือสร้างตัวตนของคนในท้องถิ่นสยาม โดยใช้หลักการทางวิทยาศาสตร์ เน้นหลักฐานที่สามารถตรวจสอบ และอธิบายด้วยเหตุและผลได้ ดังที่พระธาตุเจดีย์ต่างๆ มีอยู่จริงแสดงให้เห็นเป็นเชิงประจักษ์ และประกอบพิธีกรรมสักการบูชาพระธาตุเป็นประจำทุกปี เพียงแต่ทำให้ซับซ้อนขึ้นด้วยการนำมาผนวกเข้ากับวัฒนธรรมสยามเรื่องการทำบุญวันเกิด และปีนักษัตรที่เชื่อว่ารับอิทธิพลจีน²²⁸ กลายเป็นความเชื่อเรื่องพระธาตุประจำปีเกิด จึงแลดูเป็นพัฒนาการทางความเชื่อตามยุคสมัย กรอบแนวคิดลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นมากมายในสมัยรัชกาลที่ 5

²²⁷ ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา วรรณสุต, เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417-2477 (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2518), 47-75.

²²⁸ ปีนักษัตรหรือระบบสัตว์ประจำวันเกิดปรากฏขึ้นโดยปราชญ์ชาวจีนในสมัยราชวงศ์ฮั่น (พ.ศ. 337-763) ดูใน ส.พลอยน้อย [นามแฝง], *ตำนานสิบสองนักษัตร* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2530), 20. และคงแพร่มาในอุษาคเนย์ตามเส้นทางการค้า

โดยสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งเป็นผลพวงมาจากหลักการคิดเชิงเหตุผลนิยม มนุษยนิยม และสังคมนิยมตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4²²⁹

แต่แนวคิดพระธาตุประจำปีเกิดล้านนาที่คงเกิดขึ้นโดยพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ด้วยเหตุผลประการแรกแนวคิดนี้ไม่ปรากฏในงานเขียนของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ประกอบกับพื้นที่ทางเหนืออยู่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ จึงน่าจะมอบให้อยู่ในการตัดสินใจของข้าหลวงพิเศษ เช่นเดียวกับกรณีการแก้ไขปัญหาในหัวเมืองลาวล้านช้าง²³⁰ ประการที่สองคือพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร เป็นผู้มีส่วนปัญหาไหวพริบเฉียบแหลมจนเป็นที่ไว้วางพระทัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นข้าหลวงใหญ่มาแก้ไข ปัญหาต่างๆ ทั้งในเขตหัวเมืองลาวล้านนาและลาวล้านช้าง โดยเฉพาะวิกฤตการณ์เกี่ยวกับจักรวรรดินิยมตะวันตก ฉะนั้น จึงไม่แปลกหากแนวคิดดังกล่าวนี้จักก่อเกิดขึ้นจากพระองค์

อย่างไรก็ดี วากรรมเรื่องพระธาตุประจำปีเกิดล้านนาดังกล่าวคงนำมาใช้ป้องกันเขตแดนลุ่มแม่น้ำโขงในปกครองสยามด้วย เพราะปรากฏพระธาตุพนมเป็นหนึ่งในพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา และพบว่าฝรั่งเศสเริ่มสำรวจดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงตั้งแต่ พ.ศ. 2403 เรื่อยมา (เสร็จเรียบร้อยในปี พ.ศ. 2435)²³¹ และคิดขยายอิทธิพลเข้ามาในพื้นที่แถบนี้ตั้งแต่ พ.ศ. 2423 แล้ว²³² สยามก็ควรรับทราบและพยายามดำเนินการป้องกันด้วยวิธีสันติ เพราะถ้าจะใช้วิถีทางทหารคงมีอาจต้านทานแสนยานุภาพทางทหารของชาติตะวันตกได้เป็นแน่ ดังที่พบหลักฐานการบูรณะปฏิสังขรณ์ส่วนยอดของพระธาตุพนมในช่วงเวลาเดียวกันนี้ ระหว่างปี พ.ศ. 2410-2432 (ภาพที่ 102) โบกขุนทับตั้งแต่ชั้นหลังคาของเรือนธาตุชั้นที่ 1 ขึ้นไป และที่สำคัญเปลี่ยนแปลงยอดบัวเหลี่ยมจากที่มีลักษณะป้อมให้สูงชะลูดขึ้นไปอีก ซึ่งเป็นรูปแบบที่คล้ายคลึงกันกับพระธาตุพนมจำลองของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว อันอาจมีนัยยะบ่งบอกให้เห็นถึงพื้นที่และกลุ่มชนในแถบนี้ที่อยู่ภายใต้การปกครองของสยาม เพราะการบูรณะในครั้งนี้ประหนึ่งว่าพระธาตุพนมได้กลายเป็นศิลปกรรมของสยามไปแล้ว ทั้งนี้คงเป็นงานบูรณะในคราวทำวอปละ (ถง) ผู้นำของข้าโอกาสพระธาตุ

²²⁹ ดูกรอบแนวคิดในสมัยรัชกาลที่ 5 เพิ่มเติมใน ชาตรี ประทีปนันทการ, *การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามใหม่ ไทยประยุกต์ ชาตินิยม*, 36-37.

²³⁰ “กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหลวงพิชิตฯ,” ม.62.1/35, กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. อ้างถึงใน ไพฑูรย์ มีกุล, *การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*, 61-62.

²³¹ เดิม สิงห์ขุฑิต, *ฝั่งขวาแม่น้ำโขง*, เล่ม 1 (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์, 2499), 565.

²³² David J. Steinberg and other, “The Kingdom of Thailand,” *In Search of Southeast Asia* (U.S.A.: Praeger Publishers 1971): 177. อ้างถึงใน ไพฑูรย์ มีกุล, *การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*, 91-92.

พนมที่ได้รับแต่งตั้งจากสยามให้เป็น “พระพิทักษ์เจดีย์”²³³ เพื่อรวมจิตใจของผู้คนในแถบนี้ให้ฝักใฝ่ในสยาม และแสดงให้เห็นชาติตะวันตกรับรู้ถึงขอบเขตการปกครองของสยามในเชิงประจักษ์

ภาพที่ 102 พระธาตุพนมคราวบูรณะสมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา: พระธาตุพนมองค์เก่า, เข้าถึงเมื่อ 2 เมษายน 2558, เข้าถึงได้จาก <http://pantip.com/topic/32651434>

อีกทั้งในปี พ.ศ. 2434 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นข้าหลวงใหญ่ไปปฏิรูปการเมืองการปกครองตั้งมั่น ณ เมืองนครจำปาสัก โดยรวมหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกกับหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือเข้าไว้ด้วยกันเรียกว่า “หัวเมืองลาวกาว” เพื่อต้านทานการขยายดินแดนของฝรั่งเศส²³⁴ แล้วในคราวที่ฝรั่งเศสรุกกรานหัวเมืองลาวล้านช้าง นำเชื่อว่าหลักฐานด้านการบูรณะพระธาตุพนมและความเชื่อเรื่องพระธาตุประจำปีเกิดล้านนาจะทัดทานชาติมหาอำนาจนี้ได้ในระดับหนึ่ง เนื่องจากเป็นที่ยอมรับของอังกฤษมาก่อนในกรณีปักปันเขตแดนปี พ.ศ. 2435 ทำให้ฝรั่งเศสประสงค์เพียงดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง เพราะสามารถใช้ข้ออ้างที่ดินแดนแถบนี้เคยตกเป็นเมืองขึ้นของญวนมาก่อน จนกระทั่งสิ้นสุดข้อพิพาทดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงตกอยู่ในปกครองของฝรั่งเศสปี พ.ศ. 2436 หลังจากนั้นพระเจ้า

²³³ มาลินี กลางประพันธ์, “เครือข่ายทางสังคม “ข้าโอกาสพระธาตุพนม” ในชุมชนสองฝั่งโขง” (วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาลาวศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2555), 93-94.

²³⁴ หม่อมอมรวงศ์วิจิตร [ม.ร.ว. ปฐม คเนจร], “พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน”, 370-371.

น้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากรจึงได้กลับมายังกรุงเทพฯ²³⁵ ทว่าฝรั่งเศสก็ยังไม่ยอมลดละมีการสำรวจข้ามมายังฝั่งขวาของแม่น้ำโขงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2425 กระทั่งรวบรวมตีพิมพ์แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2438²³⁶ คงสร้างความวิตกกังวลให้แก่ชนชั้นนำสยามมิใช่น้อย ถึงแม้ว่าอังกฤษและฝรั่งเศสตกลงทำสัญญารับรองเอกราชสยามในบริเวณดินแดนสยามแท้ ในวันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2439²³⁷ แต่สยามก็ไม่นิ่งนอนใจยังคงดำเนินการปฏิรูปการปกครองมณฑลแบบเทศาภิบาลอย่างค่อยเป็นค่อยไป

การบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมและแนวคิดพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา คงทำให้ผู้คนในแถบนี้สำนึกถึงการอยู่ในปกครองของสยาม แต่ไม่เพียงพอสำหรับการยอมรับว่าเป็นพวกพ้องเดียวกัน เพราะในสายตาชนชั้นนำสยามเองก็มิได้เห็นเป็นเช่นนั้น ส่งผลให้ในปี พ.ศ. 2442 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกคำว่า “ลาว”²³⁸ พร้อมกันนี้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อของเขตการปกครองจากมณฑลลาวเฉียงเป็นมณฑลฝ่ายตะวันตกเฉียงเหนือ มณฑลลาวพวนเป็นมณฑลฝ่ายเหนือ มณฑลลาวท้าวเป็นมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ และแยกเป็นเมืองนครราชสีมา เมืองนางรอง และเมืองชัยภูมิ²³⁹ ซึ่งสังเกตเห็นได้ชัดเจนว่าไม่มี “ลาว” ประกอบอยู่ในชื่อเขตการปกครองของสยามอีกต่อไปแล้ว

ทั้งนี้คงมีเจตนาผสมกลมกลืนทางเชื้อชาติ ตามกระบวนการสร้างอุดมคติทางการเมืองแบบใหม่ และป้องกันภัยคุกคามจากชาติมหาอำนาจตะวันตก ทว่าการปลุกจิตสำนึกในความเป็นรัฐชาติใหม่มีอาจเป็นไปได้โดยฉับพลัน โดยเฉพาะกลุ่มชนสองฟากฝั่งข้ามไปมาหาสู่กันในบริบทใหม่ ทำให้สยามสร้างตัวตนของคนในท้องถิ่นฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ด้วยการแยกออกจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงอย่างชัดเจน โดยกำหนดให้ถือสัญชาติเป็น “ชาติไทยบังคับสยาม”²⁴⁰ ซึ่งเป็นการแบ่งตาม

²³⁵ ไพฑูรย์ มีกุล, การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 80-92.

²³⁶ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน เอเจียน แอมอนิเย, บันทึกการเดินทางในลาว ภาคหนึ่ง พ.ศ. 2438, แปลโดย ทองสมุทร โดเร และ สมหมาย เปรมจิตต์ (เชียงใหม่: โครงการผลิตเอกสารส่งเสริมความรู้เกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้าน สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2539), 1-216.

²³⁷ สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, 397-401. ดูรายละเอียดของสัญญารับรองเอกราชสยามใน มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 171-173.

²³⁸ มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 173. สอดคล้องกับ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี, 371.

²³⁹ ราชกิจจานุเบกษา, 16 : 140, 11 มิถุนายน ร.ศ. 118. อ้างถึงใน ไพฑูรย์ มีกุล, การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 112. และในมหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 173-174.

²⁴⁰ มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 174. และใน เดิม สิงห์ขุฑูต, ฝั่งขวาแม่น้ำโขง, เล่ม 2, 120.

ขอบเขตพื้นที่ถือครอง นับจากนั้นเป็นต้นมา “ลาว” (ในสายตาสยามมองกลุ่มชนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง) จึงค่อยๆ กลายเป็น “ไทย”

อย่างไรก็ตาม ด้วยผลกระทบจากการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศส (พ.ศ. 2436-2445) จนสยามต้องสูญเสียดินแดนพระตะบองและเสียมราฐ รวมทั้งฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง อันนำไปสู่ข้อเสียเปรียบในสัญญา ตลอดจนการเข้าควบคุมและปฏิรูปการปกครองแบบเทศาภิบาลในหัวเมืองลาวระหว่างปี พ.ศ. 2419-2445 ซึ่งขัดต่ออำนาจและผลประโยชน์ของชนชั้นนำในท้องถิ่น ประกอบกับปัญหาด้านผลผลิตและการค้าทางเศรษฐกิจ ผนวกกับการฉ้อโกงของเจ้าขุนมูลนาย ส่งผลให้เกิดกบฏผีบุญหรือผู้มีบุญช่วงปลายปี พ.ศ. 2444 แต่สยามก็สามารถปราบปรามลงได้ราวเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2445²⁴¹ และดำเนินการปฏิรูปการปกครองอย่างรัดกุมครอบคลุมทุกด้านมากขึ้น

ทั้งนี้น่าสนใจว่าในช่วงเวลาเดียวกันนี้เมื่อปี พ.ศ. 2444 พระครูวิโรจน์รัตโนบล เจ้าคณะเมืองอุบลราชธานี และคณะสงฆ์องค์สำคัญในท้องถิ่นร่วมกันบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมตามรูปแบบเดิม โดยกระเทาะปูนเก่าที่ชำรุดออกแล้วโอบปูนใหม่ ทาสีประดับกระจกกระเบื้องเคลือบในบางส่วน และลงรักปิดทองที่ส่วนยอด พร้อมทั้งซ่อมแซมกำแพงที่ชำรุดต่างๆ²⁴² (ภาพที่ 103) แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนากับการเมืองการปกครองดำเนินควบคู่กันมา และน่าจะเป็นการทำนุบำรุงรักษาพ่วงมากับนโยบายทางการเมืองการปกครอง ด้วยเหตุผลประการแรกพระครูเป็นเจ้าคณะเมืองอุบลราชธานี ซึ่งเป็นเมืองแรกและศูนย์กลางเผยแผ่พุทธศาสนา ธรรมยุติกนิกายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้งมีการปฏิรูปการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วัดในเมืองนี้ก็มีบทบาทเพิ่มขึ้นคือ ทางด้านการศึกษาเป็นโรงเรียนสอนภาษาบาลีและภาษาไทย ก่อนจะแพร่กระจายไปยังเมืองอื่น²⁴³ อันเป็นหนึ่งในกระบวนการสร้างรัฐชาติสยามที่ได้ประสิทธิผลมาก

ส่วนอีกประการมีภัยคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตกในดินแดนปากฝั่งขวาของแม่น้ำโขง จนในที่สุดเมื่อปี พ.ศ. 2446 (ร.ศ. 122) ต้องสูญเสียรัฐชายขอบปากฝั่งขวาแม่น้ำโขงทางตอนบน²⁴⁴ และทางตอนใต้อันได้แก่เมืองนครจำปาสักและเมืองมโนไพรให้กับฝรั่งเศส เพื่อแลกกับ

²⁴¹ ไพฑูรย์ มีกุล, การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 147-200. และใน เดช บุนนาค, ขบถ ร.ศ. 121, 15-30.

²⁴² กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนม วมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522, 31-32. และใน เต็ม วิภาคย์พจนกิจ, ประวัติศาสตร์อีสาน, 540-547.

²⁴³ เต็ม วิภาคย์พจนกิจ, ประวัติศาสตร์อีสาน, 487-525.

²⁴⁴ สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, 402-408.

เมืองจันทบุรี²⁴⁵ และประการสุดท้ายในวันที่ 18 มกราคม พ.ศ. 2450 (ร.ศ. 125) สมเด็จพระ-
 ยาดำรงราชานุภาพ ขณะดำรงตำแหน่งเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เสด็จมา ณ พระธาตุพนม
 โดยมีพระครูวิโรจน์รัตโนบลเป็นประธานเจริญพระพุทธมนต์²⁴⁶ (ภาพที่ 104) จึงเป็นไปได้ว่าการ
 บูรณะพระธาตุพนมนำโดยพระครูวิโรจน์รัตโนบลครั้งนี้ นอกเหนือไปจากการทำนุบำรุงพุทธศาสนา
 แล้ว อาจจะเป็นการรวมจิตใจของผู้คนให้ฝักใฝ่ในสยาม

ภาพที่ 103 พระธาตุพนมหลังการบูรณะจาก พระครูวิโรจน์รัตโนบล ภาพที่ 104 สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จไปที่พระธาตุพนม พ.ศ. 2450
 ที่มา: พระธาตุพนมองค์เก่า, เข้าถึงเมื่อ 2 เมษายน 2558, เข้าถึงได้จาก <http://pantip.com/topic/32651434> ที่มา: เดิม วิภาคย์พจนกิจ, ประวัติศาสตร์อีสาน, 465.

²⁴⁵ ไพฑูรย์ มีกุศล, การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 230-233.

²⁴⁶ มูลนิธิสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพและหม่อมเจ้าจงจิตรถนอม ดิศกุล พระธิดา, สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จไปตรวจราชการมณฑลนครราชสีมาและมณฑลอุดรอีสาน ร.ศ. 125 พ.ศ. 2449 (กรุงเทพฯ: วชิรนทร์การพิมพ์, 2538. พิมพ์เนื่องในวโรกาสคล้ายวันประสูติ 21 มิถุนายน 2538), 120-124. หากนับตามปีพุทธศักราชใหม่ พระองค์เสด็จมา ณ พระธาตุพนม ล่วงเข้ามาในปี พ.ศ. 2450

ดังนั้น จากการสร้างมโนภาพขอบเขตพื้นที่ถือครองและเชื้อชาติของสยาม ตามอุดมคติทางการเมืองอย่างตะวันตก โดยใช้เอกลักษณ์ในศิลปวัฒนธรรมดั้งเดิม สร้างวาทกรรมใหม่ ในเชิงวิทยาศาสตร์ให้กลายเป็นวัฒนธรรมร่วม แสดงตัวตนหรืออัตลักษณ์ของสยาม เพื่อให้เห็นเป็น เชิงประจักษ์แก่มหาอำนาจชาติตะวันตก จึงได้หยิบยกเอาพระธาตุพนมมาใช้เป็นสัญลักษณ์แทนตัวตน ของคนในท้องถิ่นอีสาน และนำเสนอว่าแนวคิดพระธาตุประจำปีเกิดล้านนาของพระเจ้าน่องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร อันเป็นการสร้างวัฒนธรรมร่วมในบริบทสังคมการเมืองแบบใหม่ อาจจะส่งแรง บันดาลใจไปให้กับแนวคิดจอมเจดีย์ทั้ง 8 แห่งสยามของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพในเวลา ต่อมา ดังจะกล่าวถึงรายละเอียดต่อไปนี้

3.4 พระธาตุพนมกับจอมเจดีย์ในประเทศไทย

ด้วยพระธาตุพนมมีประวัติความเป็นมาอันยาวนานที่สุดในเขตพื้นที่อีสานของ ประเทศสยาม ประกอบกับเป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คนในแถบนี้มาหลายศตวรรษ อีกทั้งยังเป็น ชุมทางการเมืองการคมนาคมและการค้าในกลุ่มแม่น้ำโขง จนเป็นที่ยอมรับในกลุ่มชนชั้นนำสยามและชาติ มหาอำนาจตะวันตก ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น ทำให้พระธาตุพนมได้รับคัดเลือกให้เป็นหนึ่งใน จอมเจดีย์ทั้ง 8 แห่งของประเทศไทยอย่างไม่ต้องสงสัย และธำรงบทบาทหน้าที่นั้นมาจวบจนถึง ปัจจุบัน

3.4.1 ความเป็นมาของจอมเจดีย์ในประเทศไทย

จอมเจดีย์ในประเทศไทยประกอบด้วยเจดีย์สำคัญ 8 แห่ง ได้แก่ พระปฐม เจดีย์ เมืองนครปฐม พระมหาธาตุ เมืองลพบุรี (จังหวัดลพบุรี) พระธาตุหริภุญชัย เมืองลำพูน พระธาตุ พนม เมืองนครพนม (ภาพที่ 105) พระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองเชลียง (จังหวัดสุโขทัย) พระมหาธาตุ เมืองศรีสัชชนาลัย (จังหวัดสุโขทัย) พระมหาธาตุ เมืองนครศรีธรรมราช และพระเจดีย์ชัยมงคล วัดใหญ่ชัยมงคล (จังหวัดพระนครศรีอยุธยา) ก่อเกิดขึ้นโดยสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (พ.ศ. 2405-2486) ปรากฏชัดเจนครั้งโปรดให้เขียนเป็นภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพฯ เมื่อปี พ.ศ. 2485²⁴⁷ หากพิจารณาในฐานะพระองค์ทรงเป็น ผู้นำทางความคิดที่สำคัญในสมัยรัชกาลที่ 5 แนวคิดนี้ก็สะท้อนให้เห็นถึงพื้นที่ถือครองและอาณาเขต การปกครองของประเทศไทย ตามอุดมคติแบบใหม่ที่ยึดขอบเขตดินแดนตามความเป็นจริง เพื่อสร้าง

²⁴⁷ ชลธีร์ ธรรมวรังกูร, “พระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม,” ศิลปากร 43, 2 (มีนาคม-เมษายน 2543): 61.

ความกลมกลืนทางพื้นที่และเชื้อชาติ ภายใต้การปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจของรัฐสมบูรณาญา-
สิทธิราชย์²⁴⁸

ภาพที่ 105 ภาพเขียนรูปพระธาตุพนม ณ พระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพฯ

ทว่าแนวคิดจอมเจตีย์ดังกล่าวก่อเกิดขึ้นในบริบทสังคมแบบใหม่ ความหมาย
ในการใช้สัญลักษณ์เหล่านี้ก็อาจจะแปรเปลี่ยนไปในทางสร้างอัตลักษณ์ของ “ความเป็นไทย” ด้วย
เหตุผลประการแรกจอมเจตีย์ทั้ง 8 แห่งของประเทศไทยปรากฏขึ้นในปี พ.ศ. 2485 น่าจะคิดขึ้นมา
เพื่อตอบสนองการสร้างชาติใหม่ในรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยสังเกตได้จากการประกาศให้
เปลี่ยนชื่อ “ประเทศสยาม” เป็น “ประเทศไทย” และกำหนดให้ประชาชนทั้งประเทศถือสัญชาติ
“ไทย” ในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2482²⁴⁹ และอีกประการเห็นสัมพันธ์กับคำขวัญประจำภาค
ซึ่งเป็นการสร้างอัตลักษณ์ของความเป็นไทยหยิบยื่นให้กับแต่ละภูมิภาค คือ คำขวัญ “เสกถิ่นไทย”

²⁴⁸ ชาตรี ประกิตนันทการ, การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามใหม่ ไทยประยุกต์
ชาตินิยม, 168-175.

²⁴⁹ “ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยรัฐนิยมใช้ชื่อประเทศ ประชาชน และสัญชาติ,” ใน
ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 810, ตอนที่ 21 (แผนกราชกิจจาฯ) (24 มิถุนายน 2482). อ้างถึงใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ,
จากสยามเป็นไทย นามนั้นสำคัญไฉน? (กรุงเทพฯ: มติชน, 2548), 20-21. และใน เดวิด เค. วัลย์อาจ, ประวัติศาสตร์
ไทยฉบับสังเขป, แปลโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และ
มนุษยศาสตร์ และมูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 2556), 458.

เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2486 โดยให้ภาคเหนือเป็น “ถิ่นไทยงาม” ภาคอีสานเป็น “ถิ่นไทยดี” ภาคใต้เป็น “ถิ่นไทยอุดม” และภาคกลางเป็น “ถิ่นจอมไทย” เพราะเป็นถิ่นประทับของพระเจ้าแผ่นดินและเป็นที่ตั้งแห่งรัฐบาล²⁵⁰ แสดงให้เห็นว่าแนวคิดจอมเจดีย์ในประเทศไทยเกิดขึ้นท่ามกลางกระแสสร้างความเป็นไทย นอกเหนือไปจากนี้คำว่า “จอม” ในสังคมสมัยนั้นน่าจะหมายความว่า เป็นศูนย์กลางในการปกครองประเทศ ฉะนั้น จอมเจดีย์จึงมีนัยยะถึงศูนย์กลางการปกครองของอาณาจักรโบราณที่อยู่ในผืนแผ่นดินไทย ซึ่งบางแห่งเป็นที่ตั้งมั่นของพุทธศาสนาในยุคแรก และบางแห่งก็สร้างเฉลิมพระเกียรติของพระมหากษัตริย์สมัยสุโขทัยและอยุธยา แสดงถึงประวัติความเป็นมาอันเจริญรุ่งเรืองของชาติไทย จึงนับว่าเป็นวาทกรรมสร้างชาติที่อธิบายทุกอย่างให้เห็นเป็นไทย

อย่างไรก็ดี แนวคิดจอมเจดีย์ทั้ง 8 แห่งของประเทศไทยน่าจะได้รับแรงบันดาลใจมาจากแนวคิดพระธาตุประจำปีเกิดล้านนาของพระเจ้าอนงยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เพราะเป็นการสร้างตัวตนหรืออัตลักษณ์ใหม่ให้กับสังคม โดยการดึงเอาเอกลักษณ์ในศิลปวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่ในปกครอง มาสร้างวาทกรรมใหม่เชิงวิทยาศาสตร์กลายเป็นวัฒนธรรมร่วม เพื่อให้ผู้คนสำนึกถึงความ เป็นพวกพ้องเดียวกัน ตามกระบวนการสร้างชาติและภายใต้แรงผลักดันจากชาติมหาอำนาจเหมือนกัน เพียงแต่จัดอยู่ในบริบทใหม่ของ “ความเป็นไทย” จึงทำให้หลักการสร้างอัตลักษณ์จากรากฐานศิลปวัฒนธรรมของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยังคงใช้ได้ผลกับยุคสมัยของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม และสืบมาจนถึงปัจจุบัน

3.4.2 บทบาทของพระธาตุพนมในฐานะจอมเจดีย์ของประเทศไทย

ความสำคัญของพระธาตุพนมทางการเมืองการปกครอง ปรากฏเด่นชัดขึ้นอีกครั้งในกรณีพิพาทดินแดนระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในอินโดจีนเมื่อปี พ.ศ. 2483 โดยทางรัฐบาลไทยในจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้จัดประชุมคณะรัฐมนตรีในวันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2483 พลโท ประยูร ภมรมนตรี เสนอต่อที่ประชุมว่า ตนได้เดินทางไปราชการทางภาคอีสานและพบว่า “พระธาตุพนมเป็นปูชนียสถานสำคัญอันเป็นที่เคารพบูชาของประชาชนในแถบนั้นทั่วไป หากรัฐบาลจะจัดการบูรณะขึ้นแล้ว ก็เห็นว่าจะเป็นทางชักจูงจิตใจประชาชนแถบอินโดจีนให้เข้าร่วมในราชอาณาจักรไทยได้หลายหมื่นคน” คณะรัฐมนตรีเห็นชอบในนโยบายดังกล่าว จึงได้มอบหมายให้พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ รัฐมนตรีและอธิบดีกรมศิลปากร ครั้นดำเนินการสำรวจเสร็จแล้วก็ได้เสนอต่อที่ประชุมครั้งที่ 29/2483 วันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2483 ว่า “สมควรทำการบูรณะช่วงบนของพระธาตุพนม โดยเสริมสร้างยอดองค์พระธาตุให้สูงตระหง่าน ปิดทองอร่าม คนเดินทางมาท่างลักพันเส้นก็แลเห็น ส่วนช่วงล่างนั้นให้สงวนไว้ตามเดิม เพื่อรักษาคุณค่าทางประวัติศาสตร์” คณะรัฐมนตรีก็มีมติเห็นชอบให้

²⁵⁰ เต็ม วิภาคย์พจนกิจ, ประวัติศาสตร์อีสาน, 530-533.

กรมศิลปากรดำเนินการได้ตามนั้น และให้แล้วเสร็จก่อนฤดูนมัสการพระธาตุพนมในปีถัดไป แต่การบูรณะครั้งนี้ล่าช้ากว่ากำหนด โดยแล้วเสร็จในวันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2484²⁵¹ (ภาพที่ 106) จากหลักฐานลายลักษณ์อักษรนี้แสดงให้เห็นว่าผู้คนแถบลุ่มแม่น้ำโขงในยุคสมัยนี้ยังคงเคารพศรัทธาต่อพระธาตุพนม และรัฐบาลไทยใช้พระธาตุพนมเป็นเครื่องมือทางการเมืองการปกครอง

ภาพที่ 106 พระธาตุพนมคราวบูรณะในรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ที่มา: พระธาตุพนมองค์เก่า, เข้าถึงเมื่อ 2 เมษายน 2558, เข้าถึงได้จาก <http://pantip.com/topic/32651434>

เมื่อผลของสงครามอินโดจีนปรากฏว่าในวันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2484 ญี่ปุ่นเข้ามาใกล้เคียงระหว่างไทยกับฝรั่งเศส โดยให้ตกลงทำสัญญาสันติภาพที่กรุงโตเกียว ซึ่งไทยได้ดินแดนในลาวบางส่วนคือ เมืองไชยะบุรี เมืองจำปาสักด้านตะวันออก (จังหวัดลานช้าง และจังหวัดนครจำปาสัก) และได้ดินแดนบางส่วนของกัมพูชาได้แก่ เมืองเสียมราฐ เมืองพระตะบอง (จังหวัดพิบูลสงคราม และจังหวัดพระตะบอง)²⁵² จึงน่าจะเชื่อว่าการนี้สำเร็จได้ส่วนหนึ่งน่าจะเป็นผลพวงมาจากการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม ท่ามกลางกระแสโฆษณาปลุกระดมชวนเชื่อแบบชาตินิยม จนทำให้ประเทศไทยรุกเข้าไปในพื้นที่ดังกล่าวและได้ครอบครองดินแดนบริเวณนี้อีกครั้ง หลังจากเคยสูญเสียให้กับฝรั่งเศสมาแล้ว

²⁵¹ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนม วมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522, 32-34.

²⁵² เดวิด เค. วย้อจ, ประวัติศาสตร์ไทยฉบับสังเขป, 461-462.

การบูรณะส่วนยอดของพระธาตุพนมในครั้งนี้จึงเป็นเครื่องยืนยันว่าพระธาตุพนมคือศิลปกรรมอีสานของประเทศไทยอย่างสมบูรณ์ ทำให้ชาวอีสานสำนึกถึงความสัมพันธ์ที่ผูกพันกับไทย เพราะยอมรับต่ออำนาจของไทยที่เปรียบประดุจตั้งผู้มีบุญญาธิการมากตามตำนานอุรังคธาตุ ดังที่พลตรีหลวงวิจิตรวาทการระบุว่า “...ใครมีบุญวาสนาก็มาเสริมให้สูงขึ้น และเสริมกันเรื่อยๆ มาจนกระทั่งสมัยใหม่นี้ เพราะฉะนั้นในตอนที ๓ นี้ จึงไม่มีความสำคัญทางโบราณคดี แต่มีความสำคัญในทางใจคน เพราะยิ่งสูงเท่าไร ก็ยิ่งเห็นไกลและใจคนได้มากเพียงนั้น...”²⁵³ ที่สำคัญได้จัดให้พระธาตุพนมเป็นศิลปกรรมอีสานของประเทศไทยอย่างชัดเจน และขณะเดียวกันก็เป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ให้มหาอำนาจชาติตะวันตกรับรู้ถึงศิลปกรรมของประเทศไทย ตามความว่า “...เป็นสถาปัตยกรรมแบบภาคอีสานประกอบด้วยความงามซึ่งหาที่ใดเปรียบได้ยาก พระธาตุพนมในเวลานี้สูง ๕๓ เมตร เมื่อเปรียบเทียบกับถาวรวัตถุสูงๆ ในประเทศไทย - บรรดาที่สร้างจากพื้นดินแล้ว พระธาตุพนมก็เป็นที ๔ คือ พระปฐมเจดีย์ เป็นที ๑ สูง ๑๒๐ เมตร ภูเขาทอง เป็นที ๒ สูง ๖๓ เมตร พระปรางค์วัดอรุณเป็นที ๓ สูง ๕๖ เมตร พระธาตุพนมเป็นที ๔ สูง ๕๓ เมตร... ความงามของพระธาตุพนมในเวลานี้เป็นความงามซึ่งสามารถจะอดแก่คนได้ทุกชาติทุกภาษา เป็นงานอันหนึ่งซึ่งกรรมศิลปากรจะภูมิใจไปตลอดกาล...”²⁵⁴

ด้วยผลงานครั้งแล้วครั้งเล่าที่นำเอาพระธาตุพนมเข้าไปมีบทบาทในทางการเมืองการปกครองแล้วสัมฤทธิ์ผล ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันว่าพระธาตุพนมเป็นที่เคารพบูชาของผู้คนในแถบนี้มาโดยตลอด ประกอบกับสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เคยเสด็จไปเยือนด้วยพระองค์เองเมื่อปี พ.ศ. 2450 และได้ชิมชั้บบรรยากาศแห่งความศรัทธาในพระธาตุองค์นี้มาแล้ว ส่งผลให้พระธาตุพนมได้รับคัดเลือกให้เป็นหนึ่งในจอมเจดีย์ทั้ง 8 แห่งของประเทศไทยเมื่อปี พ.ศ. 2485 เพื่อสร้างอัตลักษณ์ความเป็นไทยสู่ภูมิภาคอีสาน และให้ผู้คนในท้องถิ่นนี้สำนึกถึงความสัมพันธ์ที่ผูกพันกับไทย ดังปรากฏภาพเขียนรูปพระธาตุพนมภายในพระอุโบสถของวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เป็นรูปแบบที่ได้รับการบูรณะในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยมียอดบัวเหลี่ยมสูงชะลูดประดับกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในลักษณะรูปสามเหลี่ยม เหนือขึ้นไปเป็นบัวกลุ่มเถาซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้นรับปลียอดและปักฉัตรวาลิ อันบ่งบอกว่าพระธาตุพนมคือศิลปกรรมอีสานของประเทศไทย

นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาพระธาตุพนมก็กลายเป็นสัญลักษณ์แทนพื้นที่และผู้คนในภาคอีสาน พร้อมกับได้รับการปฏิบัติพิเศษกว่าวัดอื่นๆ ในภูมิภาคเดียวกัน ดังทีในปี พ.ศ. 2486 จอมพล ป. พิบูลสงคราม ให้สมเด็จพระมหาวิรวงศ์ (ดิศพลภะ อ้วน) สังฆนายกูปแรก นำกิ่งพระศรีมหาโพธิ์ที่ได้มาจากอินเดีย 5 กิ่ง ไปปลูกที่วัดพระศรีมหาธาตุ กรุงเทพฯ 2 กิ่ง ที่วัดพระธาตุพนม

²⁵³ หลวงวิจิตรวาทการ, **ของดีภาคอีสาน** (พระนคร: กรมศิลปากร, 2484), 11.

²⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, 15.

จังหวัดนครพนม 1 กิ่ง ที่วัดมหาธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราช 1 กิ่ง และที่วัดพระธาตุดอยสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่ 1 กิ่ง²⁵⁵ ต่อมาในปี พ.ศ. 2493 ทางกรมไต่ยกฐานะวัดพระธาตุพนมขึ้นเป็น พระอารามหลวงชั้นเอกชนิดวรมหาวิหาร²⁵⁶ จึงทำให้พระธาตุพนมกลายเป็นที่รู้จักในภูมิภาคอื่นๆ ของประเทศไทยอย่างกว้างขวางมากขึ้น

ภาพที่ 107 ตราประจำมหาวิทยาลัยขอนแก่น

ที่มา: ตรามหาวิทยาลัยขอนแก่น, เข้าถึงเมื่อ 1 พฤศจิกายน 2560, เข้าถึงได้จาก <https://app.gs.kku.ac.th>

บทบาทของพระธาตุพนมในฐานะจอมเจดีย์ทั้ง 8 แห่งของประเทศไทย นอกจากสืบทอดภารกิจเนื่องในพุทธศาสนา อันเชื่อมโยงกับทางด้านการเมืองการปกครองแล้วยังนำเอาพระธาตุองค์นี้ไปมีส่วนร่วมในสถานศึกษา ซึ่งเป็นการหลายการแบ่งขอบเขตพื้นที่ของแต่ละจังหวัดในพื้นที่ผืนแผ่นดินฟ้ากึ่งขวามแม่น้ำโขง โดยหลอมรวมผู้คนให้สำนึกรู้สึความเป็นอีสาน ดังที่กำหนดให้พระธาตุพนมเป็นตราสัญลักษณ์ในสถาบันอุดมศึกษาแห่งแรกของภาคอีสาน คือ ตราประจำมหาวิทยาลัยขอนแก่น (ภาพที่ 107) ออกแบบตามแนวคิดของพระยาอนุমানราชธน (ยง เสถียรโกเศศ) ด้วยความตระหนักว่าพระธาตุพนมเป็นปูชนียสถานสำคัญ เป็นมิ่งขวัญสิริมงคลอันเป็นที่เคารพบูชาของชาวไทย-ลาวทั้งสองฝั่งโขง มหาวิทยาลัยขอนแก่นก็เช่นเดียวกันที่จะต้องเป็นศูนย์รวมความคิด สติปัญญาของสังคม และเป็นศูนย์กลางทางการศึกษาของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จึงให้นายพินิจ สุวรรณະบุณย์ เป็นผู้กร่าง โดยมีรูปพระธาตุพนมตั้งอยู่ตรงกลางลายช่อกนกเปลวและอยู่เหนือชื่อมหาวิทยาลัยขอนแก่นบนแพรแถบ เมื่อผ่านผู้ออกแบบและราชบัณฑิตได้ปรับปรุงแก้ไข

²⁵⁵ เต็ม วิภาคย์พจนกิจ, ประวัติศาสตร์อีสาน, 530-533.

²⁵⁶ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการณบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนม วรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522, 42.

ลายกนกเป็นรูปเทพเทวดาอัญเชิญมิ่งขวัญสิริมงคลพนมประทานสู่สถาบัน และเปลี่ยนแถบแพรป้ายชื่อเป็นชื่อมหาวิทยาลัยขอนแก่นอยู่บนขอนไม้ พื้นหลังแบ่งออกเป็น 3 ช่อง หมายถึง คุณธรรมของนักศึกษา 3 ประการ ได้แก่ วิชาคือความรู้ดี จริยาคือความประพฤติดี และปัญญาคือความฉลาดเกิดแต่การเรียนรู้และคิดดี หลังจากนั้นศาสตราจารย์พิมล กลกิจ ได้เดินทางไปนมัสการเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร เพื่อทำพิธีขออนุญาตเชิญรูปพระธาตุพนมมาเป็นตราสถาบันอย่างถูกต้องและเป็นทางการแต่เพียงสถาบันเดียวในปี พ.ศ. 2509²⁵⁷ แสดงให้เห็นถึงธรรมเนียมปฏิบัติที่ให้ความสำคัญกับวัดหลวงแห่งนี้

ทั้งนี้การนำพระธาตุพนมมาเป็นตราสัญลักษณ์ของมหาวิทยาลัยในครั้งนี้ น่าจะเป็นการจูงใจให้ผู้คนในภูมิภาคซึ่งศรัทธาในองค์พระธาตุเข้ามาศึกษาเรียนรู้ในสถาบันแห่งนี้ เพื่อปลูกฝังและพัฒนาความคิดสติปัญญาและพฤติกรรมให้เป็นไปในทิศทางเดียวกันทั้งประเทศ (ตามรัฐบาล) เพราะตระหนักกันดีว่าการศึกษามีผลต่อการพัฒนาประเทศ ดังที่เกิดโรงเรียนขึ้นมาพร้อมกับ การปฏิรูปการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งในอดีตวัดก็คือสถานศึกษา จึงสัมพันธ์เชื่อมโยงกันได้อย่างกลมกลืน และที่สำคัญมหาวิทยาลัยแห่งนี้ได้รับการก่อตั้งจากรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (นายกรัฐมนตรี พ.ศ. 2502-2506) ซึ่งขณะนั้นภาคอีสานมี ขบวนการต่อต้านอำนาจทางการเมืองของส่วนกลาง หรือที่รู้จักกันดีว่าเกิดคอมมิวนิสต์ในอีสาน ทำให้รัฐบาลต้องใช้หลากหลายวิธีในการปราบปราม ชวนให้คิดเห็นว่าการตั้งสถาบันการศึกษาขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว ส่วนหนึ่งก็น่าจะเป็นหนึ่งในกระบวนการแก้ไขปัญหาด้วย จึงนับว่าเป็นการสร้างรัฐชาติแบบใหม่ที่ให้ผู้คนในฝั่งขวามแม่น้ำโขงสำนึกถึงความเป็นอีสานและความเป็นไทยไปพร้อมๆ กัน เพื่อลดทอนการต่อต้านจากกลุ่มชนในท้องถิ่นนั่นเอง

อย่างไรก็ดี บทบาทหน้าที่หลักของพระธาตุพนมที่ทำหน้าที่ได้เป็นอย่างดี และแลดูยังไม่มีวันเสื่อมคลายก็คือ เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนอีสานและคนไทยทั่วประเทศ รวมไปถึงพี่น้องทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ดังที่เห็นได้ชัดเจนจากปรากฏการณ์ในคราวพระธาตุพนมพังทลายลงเมื่อวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2518 ผู้คนจำนวนมากทั่วทุกสารทิศหลังไหลมาที่วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหารด้วยความเศร้าโศกเสียใจ ส่วนสื่อต่างๆ ทั้งหนังสือพิมพ์รายวัน สถานีวิทยุกระจายเสียง และสถานีวิทยุโทรทัศน์ให้ความสนใจเป็นพิเศษ จนกลบข่าวอื่นๆ ซึ่งเป็นปัญหาอยู่ในขณะนั้นภายใต้รัฐบาล ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช (นายกรัฐมนตรี พ.ศ. 2518-2519) แม้กระทั่งชาวสถานการณืตั้งเครือข่ายระหว่างประเทศไทยกับลาว และที่สำคัญทุกภาคส่วนร่วมบริจาคเงินสมทบเพื่อบูรณะ

²⁵⁷ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน หอมหวล บัระภา, บรรณาธิการ, หนังสือที่ระลึกงานถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน มหาวิทยาลัยขอนแก่น พุทธศักราช 2552 : ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร จังหวัดนครพนม 25 ตุลาคม 2552 (ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2552), 1-151.

ปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุขึ้นมาใหม่ ได้สะท้อนให้เห็นถึงพลังแห่งศรัทธาที่มีต่อองค์พระธาตุอย่าง ล้นหลาม อีกทั้งการพบพระบรมสารีริกธาตุในซากปรักหักพังยิ่งตอกย้ำให้เห็นถึงเรื่องราวความเป็นมา ตามตำนานอูรังคะธาตุ ซึ่งบ่งบอกว่าพระธาตุพนมมีความเก่าแก่จริง ยิ่งเป็นการเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ ให้กับองค์พระธาตุ²⁵⁸ ส่งผลให้พระธาตุพนมเป็นที่เคารพบูชาสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

การบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมขึ้นมาใหม่ทั้งองค์เริ่มดำเนินการอย่างเป็นทางการหลังจากมีมติในที่ประชุมจากคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 19 สิงหาคม พ.ศ. 2518 โดยให้คงสภาพ เหมือนเดิมทุกประการ ขณะดำเนินงานด้านโบราณคดีมีการค้นพบพระบรมสารีริกธาตุ จึงได้ประกอบ พิธีสมโภชในวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2518 โดยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเป็นประธานในพิธี (ภาพที่ 108) เมื่อบูรณะสำเร็จบริบูรณ์ในวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2522 วันต่อมายกฉัตรทองคำ และที่สำคัญพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชเสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงประกอบพระราชพิธีอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุขึ้นบรรจุ ภายในองค์พระธาตุพนมในวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2522²⁵⁹ (ภาพที่ 109) แสดงให้เห็นถึงพระบารมี ของพระมหากษัตริย์ไทย อันสอดคล้องตามตำนานอูรังคะธาตุที่กษัตริย์ผู้มีบุญญาธิการมากถึงจักมี โอกาสได้บูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม ทำให้คำวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับพระธาตุพนมล้นในทาง เลวร้ายต่างๆ หลากเบาบางลงจนจางหายไปที่สุดในที่สุด คงเหลือไว้แต่การสรรเสริญในบุญบารมีของ รัชกาลที่ 9 และความเชื่อความศรัทธาต่อพระธาตุพนมที่แลดูยังไม่มียวันเสื่อมคลาย

นอกจากนี้ พระธาตุพนมยังมีส่วนส่งเสริมทางด้านการท่องเที่ยวในภาคอีสาน อย่างมาก ดังปรากฏชัดเจนในรัฐบาลพลเอก เปรม ติณสูลานนท์ (นายกรัฐมนตรี พ.ศ. 2523-2531) เมื่อปี พ.ศ. 2530 ประกาศให้เป็นปีแห่งการท่องเที่ยวไทย พร้อมทั้งมีการกำหนดเอกลักษณ์ประจำ จังหวัดนั้นๆ ทำให้ก่อเกิดคำขวัญประจำจังหวัด ซึ่งในจังหวัดนครพนมให้ความสำคัญกับพระธาตุพนม เป็นสิ่งแรก ดังความว่า “พระธาตุพนมค่าล้ำ วัฒนธรรมหลากหลาย เรณูผู้ไท เรือไฟโสภา งามตาฝั่ง โขง” ภายหลังมีการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ยิ่งผลักดันให้พระธาตุพนมมีบทบาทมากขึ้น ไปอีก ทำให้กระแสวัฒนธรรมไหว้พระธาตุประจำปีเกิดกลับมาในบริบทใหม่ และเกิดวัฒนธรรมไหว้ พระธาตุประจำปีเกิดตามมาด้วย ดังที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน

²⁵⁸ ข้อมูลเกี่ยวกับพระธาตุพนมพังทลายจากการรวบรวมหนังสือพิมพ์ต่างๆ ใน สมชาติ มณีโชติ, “พระธาตุพนม: ศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ในมิติด้านสัญลักษณ์ทางสังคมวัฒนธรรม” (วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎี บัณฑิต สาขาวิชาโทศึกษา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2554), 295-304.

²⁵⁹ ดูรายละเอียดการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมเพิ่มเติมใน กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุการณ์ บูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522**, 62-264.

ภาพที่ 108 พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเป็นประธานในพิธีสมโภชพระบรมสารีริกธาตุ ที่มา: พระธาตุพนม, เข้าถึงเมื่อ 1 พฤศจิกายน 2560, เข้าถึงได้จาก <http://www.thatphanom.com>

ภาพที่ 109 พระธาตุพนมในปัจจุบัน นครพนม

ดังนั้น พระธาตุนมในฐานะพระธาตุศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง อันมีประวัติความเป็นมา ยาวนาน นับตั้งแต่อาณาจักรศรีโคตรบูรเรื่อยมายังอาณาจักรล้านช้างและกลายเป็นหนึ่งในจอมเจดีย์ แห่งประเทศไทย จึงธำรงขนบธรรมเนียมประเพณีทางพุทธศาสนาสืบต่อมาในบริบทของภาคอีสาน เป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คนในแถบภาคอีสานและประเทศไทย ตลอดจนประเทศเพื่อนบ้านทางฝั่งซ้าย ของแม่น้ำโขง เนื่องด้วยพระธาตุดองค์นี้ได้สร้างคุณประโยชน์นานัปการให้แก่ผืนแผ่นดินแห่งนี้และ ประเทศไทย เชื่อมโยงกันทั้งทางด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม และศิลปวัฒนธรรม กลายเป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าควรแก่การทำนุบำรุงรักษาให้คงอยู่สืบต่อไป และ การสืบสานความเชื่อความศรัทธาในพระธาตุดองค์นี้ยังปรากฏอิทธิพลทางหนึ่งก็คือ การจำลองแบบ พระธาตุนม หรือที่รู้จักกันในนามว่า “พระธาตุนมจำลอง” ซึ่งนิยมสร้างกันอย่างแพร่หลายในภาค อีสาน ตามเงื่อนไขต่างๆ ทางสังคมในแต่ละยุคสมัย ดังจะกล่าวถึงรายละเอียดในลำดับต่อไป

บทที่ 3

พระธาตุพนมจำลองสมัยก่อนบูรณะพระธาตุพนมโดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2394-2482)

การจำลองแบบพระธาตุพนมหรือรู้จักกันในนาม “พระธาตุพนมจำลอง” นิยมสร้างกันมากในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (อีสาน) และพบในพื้นที่บางส่วนของภูมิภาคอื่นๆ ในประเทศไทย อีกทั้งปรากฏในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป. ลาว) ทว่ายังไม่มีความกระจ่างชัดในประเด็นความเป็นมา อันเชื่อมโยงไปถึงมูลเหตุของการสร้างและความนิยมในสังคม ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของพระธาตุพนมที่มีต่อกลุ่มชนชาวพุทธในพื้นที่ต่างๆ ตามยุคสมัย การศึกษาครั้งนี้จึงวิเคราะห์ประเด็นดังกล่าวผ่านรูปแบบศิลปกรรมของพระธาตุพนมจำลองร่วมกับหลักฐานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยกำหนดหลักเกณฑ์ว่าจะต้องเป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดบัวเหลี่ยมอย่างพระธาตุพนมเท่านั้น และแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มหลักๆ ตามช่วงเวลาที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางด้านรูปแบบของพระธาตุพนม อันสืบเนื่องมาจากการบูรณะปฏิสังขรณ์ ได้แก่ กลุ่มพระธาตุพนมจำลองสมัยก่อนบูรณะพระธาตุพนมโดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2394-2482) และกลุ่มพระธาตุพนมจำลองสมัยบูรณะพระธาตุพนมโดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2483-2562) แล้วในบทนี้จะกล่าวถึงประเด็นต่างๆ ของพระธาตุพนมจำลองกลุ่มแรก ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. การก่อเกิดแนวคิดการจำลองแบบพระธาตุพนม

เมื่อศึกษารูปแบบศิลปกรรมของพระธาตุพนมจำลองทั้งในพื้นที่ภาคอีสาน และภูมิภาคอื่นๆ ของประเทศไทย ตลอดจนในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ไม่พบพระธาตุองค์ใดมียอดบัวเหลี่ยมลักษณะป้อมเหมือนกับพระธาตุพนมในภาพถ่ายเก่าเมื่อปี พ.ศ. 2410 และจากการตรวจสอบภาพถ่ายเก่าของพระธาตุพนม พบว่าในช่วงปี พ.ศ. 2410-2432 มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบส่วนยอดบัวเหลี่ยมจากเดิมลักษณะป้อมปรับให้สูงชะลูดขึ้นไป ทั้งนี้เห็นสัมพันธ์กับโครงสร้างของพระธาตุพนมจำลองจากภาพถ่ายเก่าที่เป็นหลักฐานเก่าแก่ที่สุดในขณะนี้ ณ วัดบวรสถานสุทราวาส ซึ่งเป็นวัดในพระบรมราชวังที่สร้างขึ้นมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 และถูกปรับเปลี่ยนหรือถอนบางส่วนออกไปในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงน่าจะเชื่อมโยงได้ถึงการก่อเกิดแนวคิดการจำลองแบบพระธาตุพนม โดยจะคลี่คลายทั้งในประเด็นปัญหาที่มาของผู้สร้าง และมูลเหตุของการสร้างพระธาตุพนมจำลองขึ้นในวัดแห่งนี้ ดังนี้

1.1 ภาพถ่ายเก่าเงาสะท้อนที่มาพระธาตุพนมจำลอง

จากผลการศึกษาวิเคราะห์ในบทที่ 2 พบว่า พระธาตุพนมในภาพถ่ายเก่าปี พ.ศ. 2410 (ภาพที่ 110) จากหนังสือ “ประวัติพระธาตุเจดีย์-วัดสำคัญ และพระครูยอดแก้วโพนสะเม็ก” ฉบับภาษาลาว²⁶⁰ แลดูสอดคล้องกับภาพวาดพระธาตุพนมของ Louis Marie Joseph Delaporte (ภาพที่ 111) นักสำรวจชาวฝรั่งเศส (พ.ศ. 2385-2468) วาดขึ้นประมาณปี พ.ศ. 2413 - 2418 ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถาน Guimet ในนครปารีส ประเทศฝรั่งเศส²⁶¹ ด้วยองค์ประกอบของภาพทั้งสองนี้ใกล้เคียงกันมาก เพียงแต่ต่างมุมกันเล็กน้อย เพราะบันทึกเอาไว้คนละช่วงเวลา ตามที่ในภาพถ่ายมุมล่างทางขวามือมีพระภิกษุรูปหนึ่ง ขณะทีในตำแหน่งเดียวกันของภาพวาดมีเด็ก 2 คนอยู่กับสัตว์ปีกชนิดหนึ่งโดยมีพระภิกษุยืนค้ำอยู่ข้างๆ และที่สำคัญบริเวณด้านซ้ายมือของทั้งสองภาพปรากฏเจดีย์ที่เชื่อมกันมาว่าบรรจุอัฐิพระครูหลวงโพนสะเม็ก ฉะนั้น หลักฐานภาพถ่ายและภาพวาดข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่าพระธาตุพนมในช่วงเวลานี้มีเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้นรับยอดบัวเหลี่ยม ลักษณะป้อมประดับแถวลายดอกไม้กลม ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้นโดยไม่มีหน้ากระดานคั่นรับปลียอดและปีกฉัตรวลี

ภาพที่ 110 ภาพถ่ายพระธาตุพนม พ.ศ. 2410

ที่มา: ท่านคำ จำปาแก้วมณี, “ประวัติพระธาตุพนม ฉบับภาษาลาว”, 140.

²⁶⁰ ท่านคำ จำปาแก้วมณี, “ประวัติพระธาตุพนม ฉบับภาษาลาว”, 140.

²⁶¹ Phra That Phanom, accessed February 11, 2016, available from <http://www.photo.rmn.fr/archive/12-560723-2C6NU02498OI.html>

ภาพที่ 111 ภาพวาดพระธาตุพนม พ.ศ. 2413 – 2418

ที่มา: Phra That Phanom, accessed February 11, 2016, available from <http://www.photo.rmn.fr/archive/12-560723-2C6NU02498OI.html>

รูปแบบยอดบัวเหลี่ยมของพระธาตุพนมในข้างต้นต่างออกไปจากยอดบัวเหลี่ยมโลหะที่ไม่ประดับลวดลายครึ่งพระครุหลวงโพนสะเม็กบูรณะเมื่อปี พ.ศ. 2236-2245²⁶² (ภาพที่ 112) แสดงให้เห็นว่าพระธาตุพนมในภาพถ่ายเก่าปี พ.ศ. 2410 มีการก่อครอบทับยอดบัวเหลี่ยมโลหะนี้ โดยเชื่อว่าเป็นงานคราวบูรณะปฏิสังขรณ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367-2394) เพราะมีการประดับลายดอกไม้กลมบนยอดบัวเหลี่ยม ซึ่งไม่เคยปรากฏในศิลปะล้านช้างมาก่อน และน่าสนใจว่าเจดีย์ตามแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 มักประดับตกแต่งด้วยลวดลายพรรณพฤกษา เช่น พระมหาเจดีย์ ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพฯ²⁶³ ที่สำคัญพบตัวอย่างงานบูรณะเจดีย์ด้วยลายดอกไม้สี่กลีบในพื้นที่หัวเมืองประเทศราช ได้แก่ เจดีย์วัดกู่เต้า เมืองเชียงใหม่²⁶⁴ เมื่อพิจารณาประกอบกับเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ ชวนให้คิดเห็นว่าสยามในรัชกาลที่ 3 อาจปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมหลังจากชนะศึกเจ้าอนุวงศ์ที่เกิดขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2369-2371²⁶⁵ เพื่อแสดงให้เห็นกลุ่มชนลุ่มแม่น้ำโขงเห็นว่าษัตริย์แห่งสยามเป็นผู้มีบุญญาธิการมากตามธรรมเนียมในตำนานอุรังคธาตุ จึงสามารถรวมผู้คนในแถบนี้ให้เป็นปึกแผ่นมาระยะหนึ่งก็เป็นได้ ทั้งนี้

²⁶² วัชรินทร์ พุ่มพงษ์แพทย์, “ข้อมูลใหม่ที่ได้จากจารึกในพระธาตุพนม”, 1-159.

²⁶³ สันติ เล็กสุขุม, ข้อมูลกับมุมมอง : ศิลปะรัตนโกสินทร์, 107-109. และใน ศักดิ์ชัย สายสิงห์, งานช่าง สมัยพระนั่งเกล้าฯ, 169-177. ชี้ชัดว่าเจดีย์ทรงเครื่องเป็นเจดีย์รูปแบบหนึ่งที่เป็นพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3

²⁶⁴ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, 138-139.

²⁶⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ [ขำ บุนนาค], “รัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว”, 29-91.

ทั้งนี้คงต้องศึกษารูปแบบงานศิลปกรรมจากเมืองพระนครไปสู่หัวเมืองรอบนอกหรือจากหัวเมืองรอบนอกเข้าสู่พระนครในสมัยรัชกาลที่ 3 เพิ่มเติมกันอีกต่อไป

ภาพที่ 112 ยอดบัวเหลี่ยมหล่อด้วยโลหะ
ของพระธาตุพนม

ภาพที่ 113 ภาพถ่ายพระธาตุพนม พ.ศ. 2432
ที่มา: พระธาตุพนมองค์เก่า, เข้าถึงเมื่อ 2 เมษายน
2558, เข้าถึงได้จาก [http://pantip.com/
topic/32651434](http://pantip.com/topic/32651434)

พระธาตุพนมในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้มียอดบัวเหลี่ยมลักษณะป้อมไม่เหมือนกับพระธาตุพนมในภาพถ่ายเก่าปี พ.ศ. 2432 ที่มียอดบัวเหลี่ยมลักษณะชะลูดขึ้นไป (ภาพที่ 113) หมายความว่าในช่วงปี พ.ศ. 2410-2432 ซึ่งตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453) มีการบูรณะก่อครอบยอดบัวเหลี่ยมของพระธาตุพนมอีกครั้ง และคงก่อนปี พ.ศ. 2432 มาหลายปี เพราะจากภาพถ่ายเก่าแลดูชำรุดทรุดโทรมมากแล้ว ทั้งนี้คงเป็นงานบูรณะในคราวทำอุปละ (ถง) ผู้นำของข้าโอกาสพระธาตุพนมที่ได้รับแต่งตั้งจากสยามให้เป็น “พระพิทักษ์เจดีย์”²⁶⁶ ต่อมาพบจารึกดินเผาปี พ.ศ. 2444 มีความว่าพระธาตุองค์นี้ได้รับการซ่อมแซมโดยพระครูวิโรจน์-รัตโนบลตามรูปแบบเดิม พร้อมทั้งประดับกระจกและกระเบื้องเคลือบในบางส่วนเพิ่มเติม²⁶⁷ เมื่อพิจารณาจากหลักฐานภาพถ่ายพระธาตุพนมในปี พ.ศ. 2449 (ภาพที่ 114) เปรียบเทียบภาพถ่ายเก่า

²⁶⁶ มาลินี กลางประพันธ์, “เครือข่ายทางสังคม “ข้าโอกาสพระธาตุพนม” ในชุมชนสองฝั่งโขง”, 93-94.

²⁶⁷ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนม วรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522, 31-32. และใน เต็ม วิภาควิจยพนกิจ, ประวัติศาสตร์อีสาน, 545.

ปี พ.ศ. 2432 พบว่า พระธาตุพนมได้รับการบูรณะตามลักษณะที่ปรากฏบนจารึกดินเผาของพระครูวิโรจน์รัตโนบล อีกทั้งยังพบหลักฐานสำคัญที่ยืนยันถึงการบูรณะปฏิสังขรณ์ในคราวนี้คือ ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ณ วัดมหาวนาราม จังหวัดอุบลราชธานี (ภาพที่ 115) แต่ปัจจุบันลบเลือนไปแล้ว

ภาพที่ 114 ภาพถ่ายพระธาตุพนม พ.ศ. 2449
ที่มา: พระธาตุพนมองค์เก่า, เข้าถึงเมื่อ 2 เมษายน 2558,
เข้าถึงได้จาก <http://pantip.com/topic/32651434>

ภาพที่ 115 พระธาตุพนมครั้งบูรณะโดย
พระครูวิโรจน์รัตโนบล
ที่มา: โกสินทร์ นิตยาคม

ฉะนั้น หลักฐานภาพถ่ายเก่าในข้างต้นได้บ่งบอกชัดเจนถึงการคลี่คลายทางด้านรูปแบบของพระธาตุพนม จากเดิมมีลักษณะป้อมก่อครอบทับปรับให้สูงชะลูดขึ้นไป ดังการบูรณะองค์พระธาตุในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 ก่อนระยะเวลาที่ปรากฏในภาพถ่ายเก่าปี พ.ศ. 2432 มาหลายปี ทำให้สงสัยเกี่ยวกับที่มาของการปรับเปลี่ยนรูปแบบในครั้งนี้ เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับพระธาตุพนมจำลองบนภาพถ่ายเก่าวัดบวรสถานสุทธาราส กรุงเทพฯ ซึ่งมีประวัติความเป็นมาคลุมเครือราวรัชกาลที่ 3-5 แต่มีรูปแบบคล้ายคลึงกับพระธาตุพนมในภาพถ่ายเก่าปี พ.ศ. 2432 อย่างมาก โดยเฉพาะส่วนยอดบัวเหลี่ยมที่แลดูไม่ป้อมแต่ชะลูดขึ้นไป และเหนือขึ้นไปปรับให้เป็นระบอบล้อกับยอดบัวเหลี่ยม จึงชวนให้คิดเห็นว่างานบูรณะพระธาตุพนมน่าจะสัมพันธ์กับงานจำลองแบบ ซึ่งมีความเป็นไปได้ว่าพระธาตุพนมที่บูรณะในช่วงรัชกาลที่ 5 อาจจะส่งแรงบันดาลใจมาให้กับพระธาตุพนมจำลองที่วัดบวรสถานสุทธาราส หรือพระธาตุพนมจำลองวัดนี้อาจจะเป็นต้นแบบในการซ่อมแซมพระธาตุพนมก็เป็นได้ จึงเห็นจำเป็นต้องตรวจสอบอายุสมัยการสร้างพระธาตุพนมจำลององค์นี้ เพื่อให้ทราบถึงความเป็นมาของการคลี่คลายทางด้านรูปแบบและการจำลองแบบพระธาตุพนม

1.2 พระธาตุพนมจำลองก่อเกิดขึ้น ณ วัดบวรสถานสุทราวาส

พระธาตุพนมจำลอง ณ วัดบวรสถานสุทราวาส หรือเรียกกันว่า “วัดพระแก้ววังหน้า” (ภาพที่ 116) ยังไม่มีความชัดเจนในการกำหนดอายุสมัย หากกำหนดอายุตามปีการสร้างวัดและปีการรื้อถอน จักได้ช่วงเวลาการสร้างซ่อมพระธาตุพนมจำลองแห่งนี้ค่อนข้างคร่าวๆ ระหว่างปี พ.ศ. 2370-2440 โดยมีกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ 3-5 ปกครองดูแลถึง 3 พระองค์ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่สัมพันธ์คาบเกี่ยวกับการบูรณะพระธาตุพนมในช่วงรัชกาลที่ 5 จึงได้ตรวจสอบยุคสมัยของพระธาตุพนมจำลองแห่งนี้ รวมไปถึงมูลเหตุของการสร้างจำลองแบบ ดังนี้

ภาพที่ 116 พระธาตุพนมจำลอง ณ วัดบวรสถานสุทราวาส กรุงเทพฯ
ที่มา: “วัดบวรสถานสุทราวาส,” หวญ. 39/7 ภ.002, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงปรารภตามการสืบความจากผู้คนสมัยนั้นว่า กรมพระราชวังบวรมหาดคีติพลเสพ (พ.ศ. 2367-2394) ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างวัดบวรสถานสุทราวาสขึ้น เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาและแก้บนครั้งเสด็จยกกองทัพไปปราบเจ้าอนุวงศ์ที่เวียงจันทน์ และโปรดให้สร้างพระธาตุพนมจำลองขึ้นในคราวนี้ด้วย แต่สร้างวัดไม่ทันแล้วเสร็จก็สวรรคตไปก่อนในปี พ.ศ. 2375²⁶⁸

²⁶⁸ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานวังหน้า*, พิมพ์ครั้งที่ 8 (กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2553), 52-55.

เมื่อพิจารณาเนื้อความในข้างต้นบ่งบอกได้ว่าวัดแห่งนี้สร้างขึ้นหลังจากกรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสกกลับมาจากเวียงจันทน์ในปี พ.ศ. 2370²⁶⁹ สอดคล้องกับงานศิลปกรรมต่างๆ เช่น พระอุโบสถ ชุ่มประตูด่างเงิน และมณฑปยอดเจดีย์ ที่ปรากฏในภาพถ่ายเก่าเป็นงานช่างในยุคสมัยของพระองค์²⁷⁰ แต่ที่สวรรคตไปก่อนจะสร้างวัดให้แล้วเสร็จ จึงเกิดข้อสงสัยว่าพระธาตุพนมจำลองสร้างขึ้นในคราวนี้หรือไม่

ครั้นตรวจสอบตำแหน่งที่ตั้งของพระธาตุพนมจำลองในแผนผังวัดบวรสถาน-สุทราวาส พบว่าพระธาตุองค์นี้ไม่ได้ตั้งอยู่ในกำแพงแก้วเหมือนกับมณฑปยอดเจดีย์ โดยก่อประชิดติดกับกำแพงวัด ถึงแม้ว่าอยู่ในแนวแกนหลักกึ่งกลางของพระอุโบสถ แต่ก็ไม่พบเจดีย์องค์ใดอยู่ในตำแหน่งเช่นเดียวกับพระธาตุพนมจำลองประจำด้านอื่นๆ ของพระอุโบสถที่จะก่อให้เกิดแผนผังแบบสมมาตร อันเป็นเครื่องยืนยันว่าสร้างขึ้นในสมัยเดียวกันได้ จึงแลดูอยู่นอกเหนือไปจากแบบแผนเดิม และเป็นงานสร้างต่างยุคสมัยในช่วงหลังลงมา ส่วนอีกประการไม่เคยมีประเพณีการสร้างเจดีย์จากหัวเมืองประเทศราชในวัดของพระบรมมหาราชวังและพระบวรราชวัง หากกรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสกสร้างพระธาตุพนมจำลองอาจสื่อไปถึงอนุสรณ์สถานแห่งชัยชนะครั้งศึกเจ้าอนุวงศ์ อันเป็นการเชิดชูเกียรติภูมิของพระองค์ น่าจะเป็นเหตุให้ไม่ได้รับความเห็นชอบจากรัชกาลที่ 3 เพราะไม่ใช่ธรรมเนียมของสยาม เช่นเดียวกับกรณีทรงพระราชทานหามมิให้สร้างพระอุโบสถยอดปราสาทแบบพระบรมมหาราชวังในวัดของพระบวรราชวัง²⁷¹ ซึ่งบ่งบอกได้ว่าในช่วงรัชกาลที่ 3 การสร้างสิ่งปลูกสร้างใดใดในพระบวรราชวังจะต้องผ่านความเห็นชอบของพระมหากษัตริย์ ทั้งนี้ถือเป็นการรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีของสยาม เพื่อคงอำนาจของพระมหากษัตริย์เอาไว้ ทว่าในเหตุผลประการหลังนี้คงต้องสืบหาหลักฐานเพิ่มเติมในโอกาสต่อไป

นอกจากนี้ เชื่อกันมาว่ากรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสกทรงเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธรูปมาก เมื่อเสด็จกลับจากปราบขบถที่เวียงจันทน์ ทรงอุทิศถวายเครื่องสูงเอาไว้เป็นพุทธรูป และทรงสร้างพระเจดีย์ตามแบบพระธาตุพนมเอาไว้ 1 องค์ ณ วัดพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี²⁷² แต่ก็ไม่ปรากฏพระธาตุองค์ใดเหมือนกับพระธาตุพนม หรืออาจจะสร้างแต่ไม่เหมือน ดังที่พบพระเจดีย์องค์หนึ่งมีเค้าโครงอย่างพระธาตุพนมอยู่บ้างคือ มีเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน แต่ละชั้นประดับชุ่มประตูด่าง 4 ด้าน และเรือนธาตุชั้นแรกกันขอบบนขอบล่างและมีเสาหลอกประจํามุม แต่ใน

²⁶⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ [ขำ บุนนาค], “รัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว”, 62-69.

²⁷⁰ ประภัสสร ชูวิเชียร, *วัดร้างในบางกอก* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2559), 268-275.

²⁷¹ กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, *ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่มที่ 4 วัดสำคัญ กรุงเทพมหานคร* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2525), 174.

²⁷² สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, “อธิบายเรื่องพระบาท,” ใน *ปณณโณวาทคำฉันท์* (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466), ก.

รายละเอียดแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง เพราะพระเจดีย์องค์นี้มีเรือนธาตุในผังสี่เหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น แต่ละชั้นประดับซุ้มลดทั้ง 4 ด้าน เหนือขึ้นไปเป็นฐานบัวลูกฟ้าทรงรับยอดดอกระฆังในผังกลมที่มีบัลลังก์รับบัวกลุ่มเถาและปลียอด (ภาพที่ 117-118)

ภาพที่ 117 พระเจดีย์วัดพระพุทธรบาท สระบุรี ภาพที่ 118 เรือนธาตุ พระเจดีย์วัดพระพุทธรบาท
ที่มา: กวิฏ ตั้งจรัสวงศ์ ที่มา: กวิฏ ตั้งจรัสวงศ์

ภาพที่ 119 ภาพถ่าย พ.ศ. 2439 แสดงพระเจดีย์วัดพระพุทธรบาท สระบุรี
ที่มา: เจดีย์วัดพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี, เข้าถึงเมื่อ 15 มิถุนายน 2560, เข้าถึงได้จาก

<https://pantip.com/topic/31900029>.

ทั้งนี้ทั้งนั้นไม่ทราบแน่ชัดว่าสร้างขึ้นในคราวกรมพระราชวังบวรมหาศกดิพลเสพหรือในภายหลัง เพราะหลักฐานพงศาวดารกล่าวถึงปี พ.ศ. 2370 ที่พระองค์เดินทัพกลับได้สร้างพระเจดีย์ปราบเวียงที่เมืองพันพร้าว (อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย) เท่านั้น²⁷³ และจากภาพถ่ายเก่าแสดงให้เห็นว่าพระเจดีย์วัดพระพุทธรูปทองสร้างขึ้นก่อนปี พ.ศ. 2439 มาหลายปี (ภาพที่ 119) เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับพระธาตุพนมจำลอง ณ วัดบวรสถานสุทธาวาส ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพระบุว่าสร้างขึ้นโดยกรมพระราชวังบวรมหาศกดิพลเสพในระยะเวลาใกล้เคียงกัน ทำให้เกิดข้อสงสัยถึงรูปแบบที่แตกต่างกันอยู่หลายประการ จึงเห็นควรศึกษาในโอกาสต่อไป ทว่าด้วยรูปแบบของพระเจดีย์องค์นี้มีใช้เจดีย์ทรงปราสาทยอดบัวเหลี่ยมอย่างพระธาตุพนม ในการศึกษาครั้งนี้จึงไม่ได้จัดให้เป็นพระธาตุพนมจำลอง

อย่างไรก็ดี สังเกตเห็นว่าพระธาตุพนมจำลองวัดบวรสถานสุทธาวาสในภาพถ่ายเก่าซึ่งมีการจดบันทึกของหอพระสมุดวชิรญาณระบุว่า เป็นภาพถ่ายในสมัยรัชกาลที่ 5²⁷⁴ ยังไม่แล้วเสร็จแต่อยู่ในสภาพดีเช่นเดียวกับสิ่งปลูกสร้างอื่นๆ ทั้งที่พระบวรราชวังปล่อยให้ถูกทิ้งร้างมานานกว่า 18 ปี เพราะรัชกาลที่ 3 ไม่ทรงแต่งตั้งผู้ใดขึ้นมาดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลอีก และที่สำคัญวัดในวังหน้าไม่มีพระภิกษุจำพรรษาเช่นเดียวกับวัดในวังหลวง ทำให้วัดแห่งนี้ไม่ได้ถูกใช้งานเหมือนกับวัดอื่นๆ ย่อมชำรุดทรุดโทรมเป็นแน่แท้ แสดงว่าภาพถ่ายเก่านี้อาจได้ถ่ายครั้งสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ในวัดบวรสถานสุทธาวาสผ่านการซ่อมแซมมาแล้ว ซึ่งมีการบูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่โดยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในเวลาต่อมา

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394-2408) ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394-2411) ประทับที่พระบวรราชวังแห่งนี้นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2394 ซึ่งขณะนั้นชำรุดทรุดโทรมอย่างมาก กระทั่งพระองค์ทรงพระราชดำริว่า “*เออ อยู่ดีดีก็ให้มาเป็นสมภารวัดร้าง*” เป็นเหตุให้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์พระบวรราชวังเป็นการใหญ่ เพื่อให้สมพระเกียรติเสมือนพระเจ้าแผ่นดิน และตามพระราชนิยมของพระองค์ ที่สำคัญพระครูธรรมวิธานาจารย์ที่อยู่ในยุคสมัยนั้นให้ความว่าสถานที่ต่างๆ ที่ปรากฏให้เห็นในช่วงสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพสอบความ ล้วนเป็นงานสร้างครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างไรก็ตาม พระองค์ทรงสร้างไม่ทันแล้วเสร็จก็เสด็จสวรรคตไปก่อนในปี พ.ศ. 2408 ดังที่รัชกาลที่ 4 ทรงสร้างพระที่นั่งบวรบริวัติที่ค้างอยู่จนแล้วเสร็จ และตีกอีก 1 หลัง (พระที่นั่งสาโรชรัตนประพาस) แต่ก็ไม่แล้วเสร็จในรัชกาลของพระองค์²⁷⁵

²⁷³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ [ขำ บุนนาค], “รัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว”, 69.

²⁷⁴ “วัดบวรสถานสุทธาวาส,” หวญ. 39/7 ภ.002, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

²⁷⁵ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานวังหน้า*, 59-64 และ 70.

เมื่อพิจารณาประกอบกับพระราชนิยมในศิลปวัฒนธรรมลาวล้านช้างของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่าพระองค์โปรดเครื่องดนตรีที่เรียกกันว่า “แคน” สามารถพ้อนและแอ่วลาวได้อย่างชำนาญ แล้วยังเสด็จไปหมู่บ้านต่างๆ ของกลุ่มชนลาวล้านช้างบ่อยครั้ง เช่น บ้านสีทา เมืองสระบุรี บ้านสำปะทวน เมืองนครชัยศรี และแถบเมืองพนัสนิคม (เมืองชลบุรี) จนแลดูเหมือนกับเป็นชาวลาว²⁷⁶ รวมทั้งพระองค์โปรดให้อัญเชิญพระเสริมมาจากวัดโพธิ์ชัย เมืองหนองคาย เพื่อประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส ครั้นทอดพระเนตรก็ทรงโปรดให้ประดิษฐานไว้บนแท่นเศวตฉัตรในท้องพระโรงของพระบรมราชวัง²⁷⁷ อีกทั้งทรงใช้ศิลปวัฒนธรรมลาวล้านช้างในงานราชการบ้านเมือง ดังที่ทรงแคนและแอ่วลาวต้อนรับราชทูต เซอร์จอห์น เบาว์ริง ด้วยพระองค์เอง และได้รับคำชมเชยว่าทรงได้ไพเราะยิ่ง²⁷⁸ แสดงให้เห็นว่าพระองค์ให้ความสำคัญต่อศิลปวัฒนธรรมและกลุ่มชนลาวล้านช้าง ซึ่งมีอยู่ในปกครองเป็นจำนวนมาก กระทั่งทรงมีมเหสีและนางสนมกำนัลเป็นชาวลาวจำนวนมาก²⁷⁹ จึงสันนิษฐานว่าพระองค์โปรดให้สร้างพระธาตุพนมจำลอง ณ วัดบวรสถานสุทธารวาสแห่งนี้ตามพระราชนิยมส่วนพระองค์ด้วยส่วนหนึ่ง

นอกเหนือไปจากนี้ยังเล็งเห็นถึงประเด็นเชื่อมโยงกับการเมืองการปกครอง ด้วยแนวคิดการจำลองแบบพระธาตุเจดีย์สำคัญในดินแดนสยามปรากฏเด่นชัดมาตั้งแต่ต้นรัชกาลที่ 4 เพื่อสร้างเอกลักษณ์หรือตัวตนของสยามขึ้นมาจากรากฐานวัฒนธรรมเดิมที่เคยเจริญรุ่งเรืองบนผืนแผ่นดินสยาม ได้แก่ สมัยสุโขทัยและอยุธยา²⁸⁰ อาทิ การจำลองเจดีย์ทรงระฆังแบบอยุธยาไว้ในกรุงเทพฯ คราวสร้างพระศรีรัตนเจดีย์ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในปี พ.ศ. 2398 พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้ช่าง

²⁷⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ [ข้า บุนนาค], “รัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, 675-676. และใน สมเด็จพระยาตราชานุกาภาพ, *ตำนานวังหน้า*, 67.

²⁷⁷ อรุณ สันธนาภรณ์, *พระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปวเรนทราเมศ มหิศเรศรังสรรค์ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว 7 มกราคม 2554* (กรุงเทพฯ: ชมรมกองทุนพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2554), 28-29.

²⁷⁸ Sir John Bowring, *The Kingdom and People of Siam*, Introduction by David K. Wyatt, vol. 2 (London: Oxford University Press, 1969), p. 4. อ้างถึงใน สานิตย์ เพชรกาฬ, “บทบาทและพระบรมราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2522), 160.

²⁷⁹ *พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*, เล่ม 3 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506), 106. และใน มาร์กาเรต แลนดอน, *แอนนากับพระเจ้ากรุงสยาม*, พิมพ์ครั้งที่ 4, แปลจาก *Anna and the King of Siam*, แปลโดย อาจารย์สนิทวงศ์ (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2519), 495.

²⁸⁰ ชาตรี ประกิตนทการ, *การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามใหม่ ไทยประยุกต์ ขาดินนิยม*, 63-91.

ไปถ่ายแบบมาจากพระเจดีย์วัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา²⁸¹ เพื่อแสดงให้เห็นว่า สยามมีประวัติความเป็นมาอันเจริญรุ่งเรืองไม่อ่อนด้อยไปกว่าชาติใด จึงนับเป็นการสร้าง ประวัติศาสตร์รัฐชาติสยามให้ประจักษ์แก่มหาอำนาจชาติตะวันตกท่ามกลางกระแสจักรวรรดินิยม ตะวันตก

ครั้นฝรั่งเศสแสวงหาผลประโยชน์ทางการค้าแข่งขันกับอังกฤษ โดยหมายจะยึดครอง ตลาดอินโดจีนและใช้แม่น้ำโขงเป็นเส้นทางการค้าไปสู่มณฑลยูนนานของจีน²⁸² ก็เริ่มรุกรานดินแดน ในปกครองสยาม ดังที่ฝรั่งเศสได้สำรวจปราสาทต่างๆ ของหัวเมืองประเทศราชเขมร พร้อมทั้งมีการ ขนย้ายโบราณวัตถุจำนวนมากกลับไปยังฝรั่งเศสนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2402 ที่ค้นพบปราสาทนครวัด²⁸³ และเริ่มสำรวจดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงของหัวเมืองประเทศราชลาวล้านช้างตั้งแต่ปี พ.ศ. 2403²⁸⁴ หากสยามจักใช้วิถีทางการทหารคงมีอาจทัดทานแสนยานุภาพของชาติตะวันตกได้จึงต้องรับมือด้วย วิถีทางเดียวกันคือ การครอบครองงานศิลปกรรมของดินแดนใดถือเป็นการอ้างสิทธิเหนือดินแดนนั้น ซึ่งเป็นธรรมเนียมสากลระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครอง ทำให้ในปี พ.ศ. 2402 รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้เรือเอาปราสาทขอมมาประดิษฐานที่เขามหาสวรรค์ (เขามไหสวรรย์ จังหวัดเพชรบุรี) และวัดปฐมวัน (วัดปฐมวันาราม กรุงเทพฯ) แต่ทำการไม่สำเร็จต้องระงับไปด้วยการต่อต้านจากกลุ่ม ชนในท้องถิ่นเมื่อปี พ.ศ. 2403 สร้างความวิตกกังวลให้กับชนชั้นนำสยามเป็นอย่างมาก จนต้องส่ง ราชทูตเจริญสัมพันธไมตรีไปยังฝรั่งเศส²⁸⁵ ส่วนทางหัวเมืองประเทศราชลาวล้านช้าง สยามได้ขนย้าย โบราณวัตถุสำคัญมาตั้งแต่ครั้งศึกเจ้าอนุวงศ์ในสมัยรัชกาลที่ 3 แล้ว และการนี้เห็นสัมพันธกับ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้นำพระเสริมมาประดิษฐานไว้ในพระบวรราชวัง

อีกทั้งสยามใช้วิธีตั้งรับกับจักรวรรดินิยมตะวันตกด้วยการจำลองแบบศิลปกรรม สำคัญของหัวเมืองประเทศราชมาไว้ในเขตพระราชฐานของสยาม เพื่อสร้างศิลปวัฒนธรรมร่วมอัน บ่งบอกถึงความเป็นผืนแผ่นดินเดียวกันให้ประจักษ์แก่ชาติตะวันตก อาทิ ทางด้านการปกป้องดินแดน เขมร รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้จำลองแบบปราสาทขอมบนเขามหาสวรรค์ซึ่งก็คือ พระปรางค์แดง พระนครคีรี เมืองเพชรบุรี และเลียนแบบประติมากรรมรูปสิงโตของศิลปะเขมรเอามาไว้ในพระบรม-

²⁸¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์*, 190.

²⁸² กองทัพเรือ, *100 ปี การเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดโรงเรียนนายเรือ* (กรุงเทพฯ: กองทัพเรือ, 2549), 39.

²⁸³ ไกรฤกษ์ นานา, “สยามที่ไม่ทันได้เห็น ภาพสมัยรัชกาลที่ 4 ซี ‘ปล้น’ อังกอร์ ‘ค้น’ พิพิธภัณฑน์ ปารีส์ ‘พบ’ ของกลางเพียบ,” *ศิลปวัฒนธรรม* 25, 11 (กันยายน 2547): 126-138.

²⁸⁴ เต็ม สิงห์ขุฑูต, *ฝั่งขวาแม่น้ำโขง*, เล่ม 1, 565.

²⁸⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ [ขำ บุนนาค], “รัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, 569-581.

มหาราชวัง²⁸⁶ เมื่อ พ.ศ. 2410 ทรงรับสั่งให้พระสามภพถ่ายไปถ่ายแบบปราสาทนครวัดมาจำลองขึ้น
ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามของพระบรมมหาราชวัง²⁸⁷ (ภาพที่ 120)

ภาพที่ 120 การจำลองแบบปราสาทนครวัดในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ

ส่วนการปกป้องดินแดนลาวล้านช้าง พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระธาตุพนมจำลองที่วัดบวรสถานสุทธารวาสของพระบรมราชวัง ด้วยเหตุผลที่
พระองค์ทรงสนิทชิดเชื้อกับกลุ่มชนลาวล้านช้างเป็นอย่างมาก จนเล็ดดูเหมือนกับเป็นผู้นำของกลุ่มชน
นี้ เพราะนอกจากมีพระราชนิยมในศิลปวัฒนธรรมลาวแล้ว ยังเสด็จประพาสหัวเมืองลาวล้านช้างและ
หมู่บ้านชาวลาวอยู่บ่อยครั้ง โดยในแต่ละครั้งได้สร้างฐานอำนาจด้วยการที่เจ้าเมืองและกรมการเมือง
ต่างๆ ถวายบุตรหรือหลานสาวแก่พระองค์²⁸⁸ จึงนับเป็นการเจริญสัมพันธไมตรีและการแผ่ขยาย
อำนาจตามโบราณประเพณี รวมไปถึงพระองค์มีปฏิสัมพันธ์อันดีงามกับเชื้อพระวงศ์ลาวล้านช้าง ดังที่
ได้รับการถวายแคนจากเจ้าชายลาว²⁸⁹ ที่สำคัญคือพระธาตุองค์นี้สร้างขึ้นมาเพียงระยะเวลาไม่นาน
และยังไม่ทันแล้วเสร็จก็ถูกรื้อถอนออกไปในสมัยรัชกาลที่ 5 บ่งบอกได้ว่าเป็นงานศิลปกรรมเฉพาะกิจ

²⁸⁶ พัสวีสิริ เปรมกุลนันท์, *วัด-วัง ในพระราชประสงค์พระจอมเกล้าฯ* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2560), 353-364.

²⁸⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ [ข้า บุนนาค], “รัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, 693-696.

²⁸⁸ *พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*, เล่ม 3, 106.

²⁸⁹ Sir John Bowring, *The Kingdom and People of Siam*, p. 4. อ้างถึงใน สานิตย์ เพชรกาฬ, “บทบาทและพระบรมราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว”, 160.

ทว่าด้วยปัจจัยหลายประการทำให้เขมรถูกอยู่ในปกครองของฝรั่งเศสช่วงปลายรัชกาลที่ 4 เมื่อ พ.ศ. 2410²⁹⁰ แล้วลูกหลานมายังลาวล้านช้างในรัชกาลต่อมา จึงแน่ชัดว่าสยามใช้งานศิลปกรรมแทนตัวตนของดินแดนในปกครอง เพื่อต่อลงกับการล่าอาณานิคมตะวันตกที่มีส่วนสร้างรัฐชาติในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

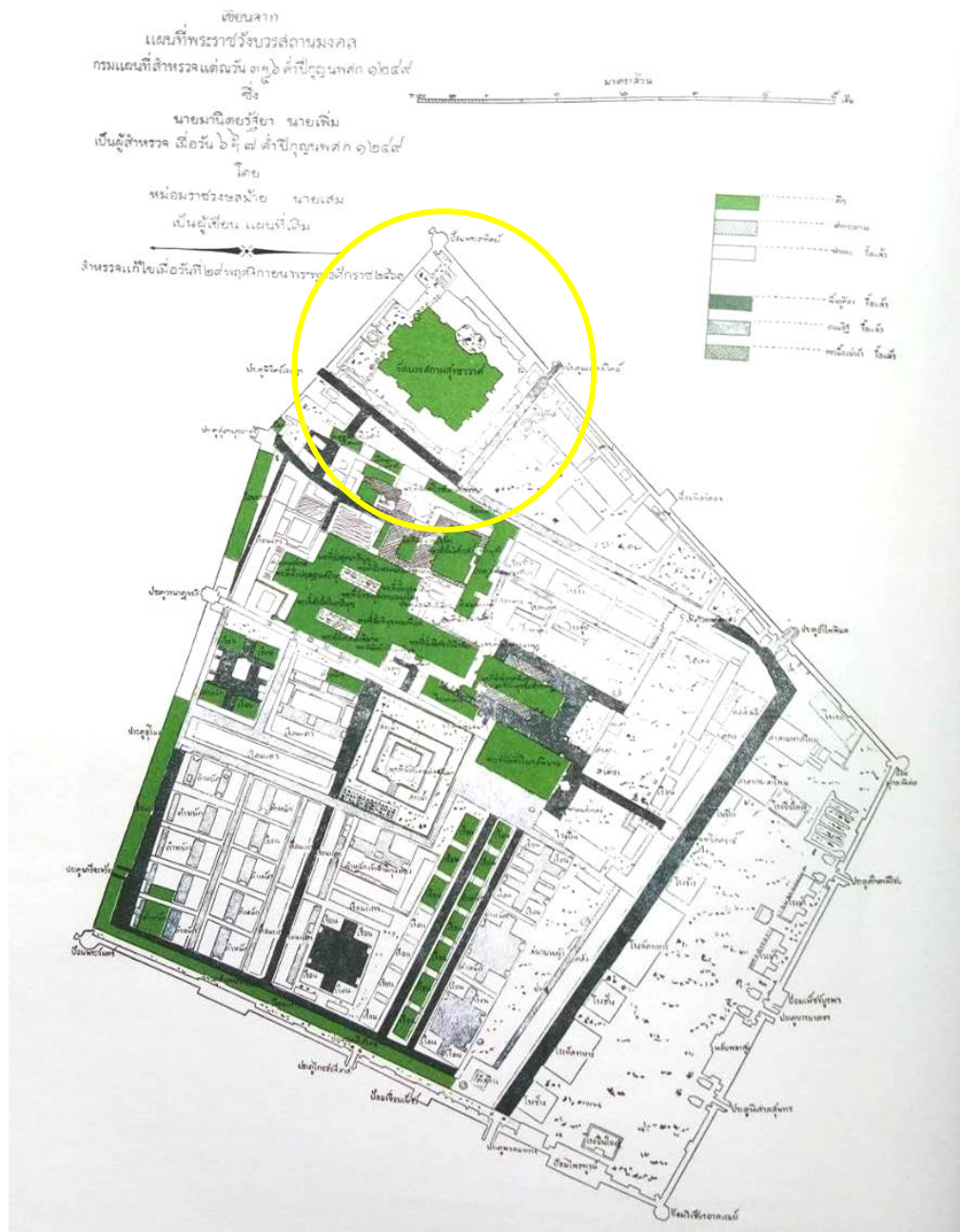
อย่างไรก็ดี ประเด็นการสร้างพระธาตุพนมจำลอง ณ วัดบวรสถานสุทธาวาส ไม่แล้วเสร็จถึงค้างเอาไว้ นั่น ประการแรกเห็นเกี่ยวข้องกับพระบวรราชวังชำรุดทรุดโทรมอย่างมาก พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ จึงจำเป็นต้องเร่งบูรณะและสร้างขึ้นใหม่ในส่วนที่ใช้งานสำคัญก่อนจะสร้างพระธาตุองค์นี้ ประการที่สองพระองค์ประจวบมาหลายปีก่อนจะสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2408 ทำให้งานต่างๆ ยังคงค้างค้าง ดังที่รัชกาลที่ 4 ทรงสร้างพระที่นั่งบวรบริวัติสืบต่อมา ประการที่สาม รัชกาลที่ 4 ไม่โปรดศิลปวัฒนธรรมลาว ตามที่ทรงประกาศห้ามไม่ให้เล่นแอ่วลาวในขณะที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ กำลังประจวบ²⁹¹ ส่วนประการที่สี่การศึกษาข้างฝรั่งเศสได้เสร็จสิ้นลงด้วยการปักปันเขตแดนเขมรในปกครองสยามเมื่อ พ.ศ. 2410 แล้ว และประการสุดท้ายพระธาตุพนมมีเอกลักษณ์เฉพาะ จึงเป็นการยากที่จะจำลองให้เหมือนกับพระธาตุองค์จริง

นอกจากนี้ ไม่มีความเป็นไปได้เลยที่พระธาตุพนมจำลองจักสร้างขึ้นโดยกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ (พ.ศ. 2411-2428) ในรัชกาลที่ 5 เพราะพระองค์สร้างเพียงที่ประทับคือ พระที่นั่งสารโสรรัตนประพาส สืบต่อจากรัชกาลที่ 4 จนแล้วเสร็จเท่านั้น ด้วยเหตุที่สิ่งปลูกสร้างต่างๆ ยังคงอยู่ในสภาพดีครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ เจ้าอยู่หัวทรงบูรณะเอาไว้ ประกอบกับการเมืองภายในสยามไม่สงบ โดยเกิดความขัดแย้งระหว่างวังหลวงกับวังหน้า จนนำมาสู่วิกฤตการณ์วังหน้า พ.ศ. 2417 และไม่มีความเป็นไปได้เช่นกันว่ารัชกาลที่ 5 จักเข้ามาสร้างหรือบูรณะสิ่งใดภายในพระบวรราชวัง เพราะหลังจากกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญที่วงศ์ในปี พ.ศ. 2428 วังหน้าก็เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ ดังที่ในปีต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงยกเลิกตำแหน่งพระมหากษัตริย์ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล แล้วสถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเป็นมกุฎราชกุมาร จึงโปรดให้ปรับเปลี่ยนสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ในวังหน้ามาใช้ในงานราชการ หากสิ่งใดไม่เป็นประโยชน์ก็โปรดให้รื้อถอนออกไป และในปี พ.ศ. 2440 ได้รื้อข้างทิศเหนือออกไปทั้งหมด คงไว้แต่พระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส²⁹²

²⁹⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ [เจ้า บุนนาค], “รัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, 705.

²⁹¹ กรมศิลปากร, พระปิ่นเกล้าฯ อ่าน เขียน เรียน “ฝรั่ง” รู้เท่าทันตะวันตก, 100.

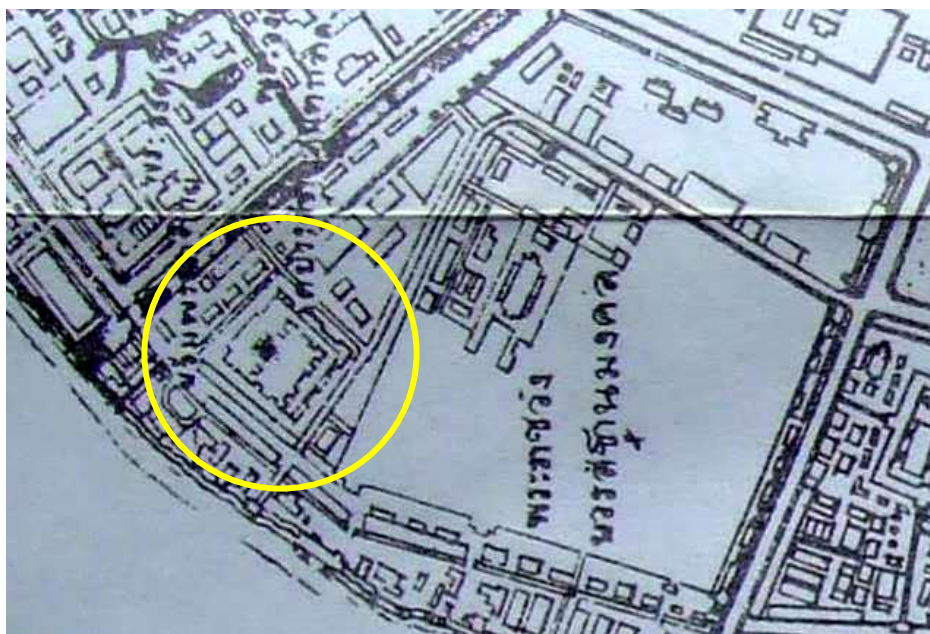
²⁹² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานวังหน้า, 78-84.

ภาพที่ 121 แผนที่แสดงแผนผังวัดบวรสถานสุทราวาสในปี พ.ศ. 2430 แก้ไข พ.ศ. 2461
 ที่มา: กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, กรมพระราชวังบวรสถานมงคลสมัยรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ:
 กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม จัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
 เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบ 28 กรกฎาคม 2555, 78.

ในการนี้เองได้รื้อพระธาตุพนมจำลองออกไปด้วย ดังที่ไม่ปรากฏในแผนที่ปี พ.ศ. 2430 ซึ่งปรับปรุงแก้ไขในปี พ.ศ. 2461 (ภาพที่ 121) แต่จากแผนที่ปี พ.ศ. 2440 (ภาพที่ 122) ก็แสดงให้เห็นสภาพที่ไม่ปรากฏพระธาตุพนมจำลององค์นี้ในตำแหน่งทางด้านทิศเหนือของ

พระอุโบสถแล้วเช่นกัน ฉะนั้น ภาพถ่ายเก่าวัดบวรสถานสุทธาราวาสที่มีพระธาตุพนมจำลอง ซึ่งได้มาจากสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ระบุว่า เป็นภาพถ่ายในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็น่าจะถ่ายขึ้นก่อนปี พ.ศ. 2440 แต่ไม่แน่ชัดว่าถ่ายในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อปี พ.ศ. 2410 โดยนายจิตร หรือ ฟรานซิส จิตรช่างภาพชาวไทยคนสำคัญในสมัยรัชกาลที่ 4²⁹³ หรือไม่ ทั้งนี้คงต้องศึกษาหาหลักฐานเพิ่มเติมในโอกาสต่อไป

ภาพที่ 122 แผนที่แสดงแผนผังวัดบวรสถานสุทธาราวาสในปี พ.ศ. 2440

ที่มา: กรมแผนที่ทหาร, แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2431-2474, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: กองบัญชาการทหารสูงสุด จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ดังนั้น แนวคิดการจำลองแบบพระธาตุพนมจึงปรากฏขึ้นโดยกรมพระราชวังบวรมหาดคีติพลเสพ ด้วยแรงศรัทธาที่มีต่อพุทธศาสนาและพระธาตุพนม เพียงแต่ไม่ใช่ธรรมเนียมสยามและสุวรรณครตไปก่อน เมื่อสยามรับวัฒนธรรมตะวันตกมาประยุกต์ใช้ตั้งรับกับจักรวรรดินิยมตะวันตก พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระธาตุพนมจำลองขึ้นเป็นครั้งแรก ณ วัดบวรสถานสุทธาราวาส ตามพระราชนิมส่วนพระองค์และการปกป้องผืนแผ่นดินให้รอดพ้นจากมหาอำนาจชาติตะวันตก โดยน่าจะสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2403-2408 ในช่วงบั้นปลายพระชนม์ชีพของพระองค์ ด้วยเหตุที่สร้างยังไม่ทันแล้วเสร็จและเป็นช่วงที่ฝรั่งเศสเริ่มเข้ามาสำรวจดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง จึงนับว่าพระธาตุ

²⁹³ จุมพล เพิ่มแสงสุวรรณ, “พระธาตุพนม: การผลิตซ้ำทางสถาปัตยกรรมและความหมายเชิงสัญลักษณ์”, 197.

พนมจำลองได้ถือกำเนิดขึ้นจากกษัตริย์สยาม เพราะกลุ่มชนลาวล้านช้างโดยทั่วไปมีอาณาจักรล้าน
จำลองแบบพระธาตุพนม เนื่องด้วยจารีตประเพณีตามตำนานอุรังคธาตุมีหลักเกณฑ์ว่า ผู้สร้างหรือ
บูรณะพระธาตุองค์นี้จะต้องเป็นกษัตริย์หรือเจ้าเมืองผู้มีบุญญาธิการมากเท่านั้น การจำลองแบบ
พระธาตุพนมก็คงเช่นเดียวกัน ตามที่ถือเชื่อกันมาว่าผู้ใดที่ไม่มีคุณสมบัติดังกล่าวสร้างหรือบูรณะ
และกระทำการใดที่ไม่บังควรแก่พระธาตุเจดีย์ต่างๆ ก็จะมีเหตุเภทภัยจนอาจถึงแก่ชีวิต แต่ภายหลัง
ผันแปรเปลี่ยนไปเหลือเพียงผู้มีบุญบารมีมากก็สามารถสร้างได้แล้ว

2. พระธาตุพนมจำลองยุคแรกเริ่มในภาคอีสาน

หลังจากก่อเกิดการจำลองแบบพระธาตุพนมครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
ซึ่งส่งผลต่อรูปแบบการบูรณะพระธาตุพนมในช่วงรัชกาลที่ 5 ราวปี พ.ศ. 2410-2432 และมีการ
ปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่โดยพระครูวิโรจน์รัตโนบลและคณะในปี พ.ศ. 2444 ต่อมาแนวคิดการจำลองแบบ
พระธาตุพนมก็ได้แพร่มายังพื้นที่อีสานโดยชนชั้นนำสยาม ตามที่ปรากฏหลักฐานพระธาตุพนมจำลอง
ที่เก่าแก่ที่สุดในปัจจุบันของดินแดนแห่งนี้นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2454 เป็นต้นมา โดยแรกเริ่มพยายาม
เลียนแบบให้เหมือนกับพระธาตุพนมมากที่สุด จากนั้นก็มีการคลี่คลายทางด้านรูปแบบก่อนจะ
ปรับเปลี่ยนไปตามพระธาตุพนมที่บูรณะในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2483-2484) แสดงให้
เห็นถึงความเชื่อความศรัทธาของพระธาตุพนมถูกนำมาเชื่อมโยงกับการเมืองการปกครองของสยาม
สืบมา ดังนี้

2.1 สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพกับการนำแนวคิดการจำลองแบบพระธาตุ พนมมาสู่อีสาน

พระธาตุพนมจำลองในภาคอีสานปรากฏขึ้นอย่างช้าที่สุดเมื่อปี พ.ศ. 2454 ครั้งสร้าง
พระธาตุท่าอุเทน เมืองนครพนม (ดังจะกล่าวถึงรายละเอียดในหัวข้อถัดไป) อันเป็นช่วงเวลาหลังจาก
สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จกลับจากตรวจราชการในอีสานได้ไม่นาน (พ.ศ. 2449-
2450) ประกอบกับแนวคิดการจำลองแบบพระธาตุพนมปรากฏในงานพระนิพนธ์ของพระองค์เป็นครั้ง
แรก และผลการศึกษาครั้งนี้พบว่าพระธาตุพนมจำลอง ณ วัดบวรสถานสุทธาวาส สร้างขึ้นโดย
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งล้วนเกี่ยวข้องกับชนชั้นนำสยาม จึงสันนิษฐานว่าสมเด็จพระ
ดำรงราชานุภาพอาจนำแนวคิดการจำลองแบบพระธาตุพนมมาสู่อีสาน ด้วยเหตุผลหลาย
ประการดังนี้

ประการแรกสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเป็นผู้กล่าวถึงการจำลองแบบ
พระธาตุพนมเป็นคนแรก โดยชี้ให้เห็นว่ากรมพระราชวังบวรมหาดคีติพลเสพสร้างขึ้นในคราวเสด็จ

กลับมาจากเมืองเวียงจันทน์ครั้งชนะศึกเจ้าอนุวงศ์ ณ วัดพระพุทธรบาท เมืองสระบุรี และวัดบวร-
สถานสุทธาวาส กรุงเทพฯ ถึงแม้ผลจากการศึกษาในครั้งนี้พบว่าแนวคิดในการจำลองแบบพระธาตุ
พนม ณ วัดบวรสถานสุทธาวาส อาจปรากฏขึ้นตั้งแต่กรมพระราชวังบวรมหาดัศกดิพลเสพ แต่สร้างขึ้น
จริงโดยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามพระราชนิมยส่วนพระองค์และการปกป้อง
ผืนแผ่นดินให้รอดพ้นจากมหาอำนาจชาติตะวันตก ส่วนพระเจดีย์ที่มีเค้าโครงคล้ายพระธาตุพนมที่
วัดพระพุทธรบาทคงสร้างขึ้นก่อน พ.ศ. 2439 มาหลายปี แต่ไม่เก่าไปกว่าปี พ.ศ. 2370 ที่
กรมพระราชวังบวรมหาดัศกดิพลเสพเสด็จกลับจากศึกเจ้าอนุวงศ์ แล้วด้วยลักษณะเป็นเจดีย์ทรง
ปราสาทยอดองค์ระฆัง มีชั้ยยอดบัวเหลี่ยมอย่างพระธาตุพนม จึงไม่ได้จัดให้เป็นพระธาตุพนมจำลอง
ฉะนั้น ถือได้ว่าพระธาตุพนมจำลองปรากฏขึ้นครั้งแรก ณ วัดบวรสถานสุทธาวาส ตามที่ได้กล่าว
มาแล้วในข้างต้น

แต่อย่างไรก็ดี การที่สมเด็จพระ ยะยามราชานุภาพกล่าวถึงการจำลองแบบ
พระธาตุพนม อาจมีพระประสงค์แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับลาวล้านช้างในบริบทที่
อยู่ภายใต้การปกครองของสยามมาอย่างช้านาน หรืออีกนัยยะได้บ่งบอกถึงความสำคัญของพระธาตุ
พนมในฐานะศิลปกรรมของสยาม ดังที่มีการจำลองแบบในศาสนสถานสำคัญของสยาม เพื่อแสดงถึง
สิทธิถือครองดินแดนปากฝั่งขวาแม่น้ำโขงให้ประจักษ์แก่มหาอำนาจชาติตะวันตก อีกทั้งสยามขัดแย้ง
กับกลุ่มชนในท้องถิ่นและเกรงว่าจะไปขึ้นต่อฝรั่งเศส²⁹⁴ พระธาตุพนมจำลองจึงน่าจะช่วยลดทอนการ
ต่อต้านจากกลุ่มชนในท้องถิ่นให้เกิดสำนึกถึงความ เป็นพวกพ้องเดียวกันกับสยาม

ประการที่สองสมเด็จพระ ยะยามราชานุภาพ ขณะดำรงตำแหน่งเป็นเสนาบดี
กระทรวงมหาดไทย (พ.ศ. 2435-2458) เสด็จมา ณ พระธาตุพนม ในวันที่ 18 มกราคม พ.ศ. 2450
โดยมีพระครูวิโรจน์รัตโนบลเป็นประธานเจริญพระพุทธมนต์²⁹⁵ (ภาพที่ 123) ชวนให้คิดเห็นว่าการ
บูรณะพระธาตุพนมนำโดยพระครูวิโรจน์รัตโนบลเมื่อปี พ.ศ. 2444 (ภาพที่ 124) นอกเหนือไปจาก
การทำนุบำรุงพุทธศาสนาแล้ว อาจเป็นการรวมจิตใจของผู้คนให้ฝักใฝ่ในสยาม เพราะพระครูวิโรจน์
รัตโนบลเป็นเจ้าของคณะเมืองอุบลราชธานีตั้งแต่ พ.ศ. 2443 (ร.ศ. 119) ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากส่วนกลาง

²⁹⁴ อุศนา นาศรีเคน, “อีสานในการรับรู้และทัศนคติของผู้ปกครองกรุงเทพฯ ตั้งแต่กบฏเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ.
2369 ถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), 142-143.

²⁹⁵ มุลนิธิสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและหม่อมเจ้าจางจิตรถนอม ดิศกุล พระธิดา, สมเด็จฯ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จไปตรวจราชการมณฑลนครราชสีมาและมณฑลอุดรอีสาน ร.ศ. 125 พ.ศ.
2449, 120-124. หากนับตามปีพุทธศักราชใหม่ พระองค์เสด็จมา ณ พระธาตุพนม ล่วงเข้ามาในปี พ.ศ. 2450

อันเป็นเครื่องยืนยันว่าได้รวมเข้ากับคณะสงฆ์ของสยามเป็นที่เรียบร้อยแล้ว (พ.ศ. 2434-2450)²⁹⁶ และคงเกี่ยวข้องกับพระธาตุพนมจำลองรุ่นแรกในอีสาน เนื่องด้วยแนวคิดการจำลองแบบพระธาตุพนมก่อเกิดขึ้นในชนชั้นนำสยามอย่างช้าที่สุดสมัยรัชกาลที่ 3 และนำมาปรับใช้ทางการเมืองการปกครองอย่างเด่นชัดในสมัยรัชกาลที่ 4 โดยเฉพาะการตั้งรับกับจักรวรรดินิยมตะวันตก

ฉะนั้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพผู้ที่มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างรัฐชาติสยาม จึงน่าจะประยุกต์ใช้แนวคิดนี้กับการปฏิรูปการปกครองในพื้นที่อีสาน ดังที่พระองค์เสด็จมาเยือนอีสานหลังจากปราบปรามกบฏผีบุญ (พ.ศ. 2444-2445) และเสด็จกลับกรุงเทพฯ (พ.ศ. 2450) ไม่นานก็ปรากฏพระธาตุพนมจำลองขึ้นในอีสาน (พ.ศ. 2454) ต่อมาก็กลายเป็นที่นิยมสร้างกันอย่างแพร่หลาย ซึ่งสัมพันธ์กับการให้ความสำคัญต่อพระธาตุพนม โดยพระองค์จัดรวมให้เป็นศิลปกรรมสยามอย่างชัดเจน ดังที่ปรากฏเรื่องราวของพระธาตุพนมในหนังสือตำนานพุทธเจดีย์สยาม²⁹⁷ และผลงานอื่นของพระองค์ จนกระทั่งยกย่องเชิดชูให้เป็นหนึ่งในจอมเจดีย์แห่งประเทศไทย

ภาพที่ 123 สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จไปที่พระธาตุพนม พ.ศ. 2450
ที่มา: เต็ม วิภาคย์พจนกิจ, ประวัติศาสตร์อีสาน, 465.

ภาพที่ 124 พระธาตุพนมหลังการบูรณะจาก
พระครูวิโรจน์รัตโนบล

²⁹⁶ กิติรัตน์ สีหพันธ์, “การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2434-2468” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533), 39-80.

²⁹⁷ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพุทธเจดีย์สยาม (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนามกร, 2469. พิมพ์เนื่องในพระราชทานเพลิงศพเจ้าจอมมารดาชุ่มในรัชกาลที่ 4 ปีชกาล พ.ศ. 2469), 102.

ที่มา: พระราชทูพนมองค์เก่า, เข้าถึงเมื่อ 2 เมษายน

2558, เข้าถึงได้จาก <http://pantip.com/>

topic/32651434

ประการสุดท้ายแนวคิดการจำลองแบบพระธาตุพนมนี้ก่อเกิดขึ้นอย่างชัดเจนในชนชั้นนำสยาม โดยใช้เป็นสัญลักษณ์สื่อถึงพระธาตุพนมเป็นศิลปกรรมสยาม (อันสัมพันธ์กับการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม) เพื่อทำให้มหาอำนาจชาติตะวันตกรับรู้และยอมรับว่าดินแดนแห่งนี้อยู่ในปกครองของสยาม และหลอมรวมผู้คนแถบนี้ให้เป็นพวกพ้องเดียวกันกับสยาม เพราะก่อนหน้าที่แนวคิดนี้จักเข้ามาในพื้นที่อีสาน กลุ่มชนแถบนี้นิยมสร้างพระธาตุที่มีรูปแบบคล้ายกับพระธาตุศรีสองรักที่เป็นเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม ส่วนพระธาตุที่เป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดก็นิยมสร้างกันอยู่บ้างแต่เป็นในสายที่มีเรือนธาตุเพียงชั้นเดียวซึ่งมีพัฒนาการมาจากศิลปะล้านนา แล้วผสมผสานเข้ากับศิลปะอยุธยาคือ พระธาตุเจดีย์กลุ่มพระธาตุบังพวน²⁹⁸ ภายหลังถึงได้นำมาผสมผสานเข้ากับลักษณะบางประการจากพระธาตุพนม โดยปรากฏในคราวที่พระธาตุพนมถูกยกระดับความสำคัญขึ้นมาเป็นสัญลักษณ์แทนภาคอีสานของประเทศไทยแล้ว ทั้งนี้ควรศึกษาเพิ่มเติมในพัฒนาการของเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมและการผสมผสานเข้ากับเจดีย์ทรงปราสาทยอดในพื้นที่อีสานต่อไป

2.2 พระธาตุพนมจำลองในภาคอีสานระหว่าง พ.ศ. 2454-2482

พระธาตุพนมจำลองในภาคอีสานปรากฏขึ้นอย่างช้าที่สุดในปี พ.ศ. 2454 ณ พระธาตุท่าอุเทน เมืองนครพนม เมื่อสร้างพระธาตุองค์นี้แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2459 ปีต่อมาก็แพร่กระจายในพื้นที่อีสาน โดยมีทั้งลักษณะที่เลียนแบบให้เหมือนกับพระธาตุพนมครั้งบูรณะโดยพระครูวิโรจน์รัตโนบลในสมัยรัชกาลที่ 5 และปรับเปลี่ยนตัดแปลงรูปแบบไปตามท้องถิ่น จึงแบ่งกลุ่มพระธาตุพนมจำลองในภาคอีสานช่วงปี พ.ศ. 2454-2482 ออกเป็น 2 กลุ่มตามรูปแบบคือ กลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิม และกลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบพื้นบ้าน เพื่อแสดงให้เห็นถึงการสืบทอดและคลี่คลายทางด้านรูปแบบ อันเชื่อมโยงกับการกำหนดอายุสมัยและการแพร่กระจายหรือความนิยมสร้างในพื้นที่อีสานตามช่วงเวลาดังกล่าวนี้

2.2.1 กลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิม

พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้เป็นรุ่นแรกในอีสาน ปรากฏขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 2454-2470 เพราะพยายามเลียนแบบให้เหมือนกับพระธาตุพนมที่บูรณะโดยพระครูวิโรจน์รัตโนบล

²⁹⁸ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน เกศินี ศรีวงศ์ษา, “เจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้าง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย : กรณีศึกษากลุ่มพระธาตุบังพวน”, 1-254.

จึงมีลักษณะคล้ายคลึงกับพระธาตุพนมต้นแบบเป็นอย่างมาก แต่ด้วยลักษณะอันเป็นเอกลักษณ์ของพระธาตุพนม ส่งผลให้การจำลองแบบไม่เหมือนไปเสียทีเดียว ทำให้เกิดการคลี่คลายทางด้านรูปแบบ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการให้ความสำคัญในธรรมเนียมงานสร้างเดิมของช่าง และอิสระในการสร้างสรรค์งาน อันบ่งบอกได้ถึงอายุสมัยในการสร้างพระธาตุแต่ละองค์ ดังพบตัวอย่างงานศิลปกรรมที่หลงเหลือให้เห็นในปัจจุบัน เป็นต้นว่า พระธาตุท่าอุเทน พระธาตุเรณู พระธาตุนคร พระธาตุวัดพระธาตุ พระธาตุจำปา จังหวัดนครพนม และพระธาตุพระพุทบาทบัวบก จังหวัดอุดรธานี

2.2.1.1 ประวัติของพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิม

จากการศึกษาในครั้งนี้ไม่พบหลักฐานพระธาตุพนมจำลององค์ใดในพื้นที่อีสานเก่าเกินไปกว่าพระธาตุท่าอุเทน อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม (ภาพที่ 125) พบศิลาจารึกหน้าองค์พระธาตุสอดคล้องกับคำบอกเล่าว่าสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2454-2459 โดยพระครูสีห์ศักดิ์ญาณสัมปันโน (สุวรรณมาโจ) และคณะ เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่อัญเชิญมาจากเมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า²⁹⁹ ต่อมาพระครูสีห์ศักดิ์เป็นผู้นำในการสร้างพระธาตุพระพุทบาทบัวบก อำเภอบ้านฝื่อ จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 126) ซึ่งมีการสำรวจพบว่าก่อสร้างในปี พ.ศ. 2460³⁰⁰ แต่ตามประวัติวัดระบุว่าสร้างขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2459-2473³⁰¹ เพื่อครอบรอยพระพุทบาทของพระพุทเจ้าตามตำนานอูรังคะธาตุเอาไว้ ขณะเดียวกันก็ปรากฏงานสร้างพระธาตุเรณู อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม (ภาพที่ 127) เมื่อปี พ.ศ. 2460-2461 โดยพระครูอินทร์และคณะ เพื่อบรรจุคัมภีร์พระไตรปิฎก พระพุทธรูปทองคำ พระพุทธรูปเงิน และของมีค่า โดยได้รับบริจาคจากเจ้าเมืองและประชาชนที่สำคัญชายฝั่งคือพระภิกษุเม้าขาวอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม³⁰² น่าจะเป็นท่านเดียวกันกับที่ร่วมสร้างพระธาตุนคร อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม (ภาพที่ 128) ในปี พ.ศ. 2463-2465 เพื่อใช้ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ตามคำริของพระครูพนมนครคณาจารย์³⁰³

²⁹⁹ ชัยมงคล จินดาสมุทร, “การศึกษาแบบทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุพนม และพระธาตุอื่นๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2532), 62-65.

³⁰⁰ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 10** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2534), 228.

³⁰¹ วิโรฒ ศรีสุโร, **ธาตุอีสาน**, 37.

³⁰² ถวิล ทองสว่างรัตน์, **ประวัติผู้ไทยและชาวผู้ไทยเมืองเรณูนคร** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ศรีอนันต์, 2527), 47-49. และใน กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 15**, 106.

³⁰³ พระครูพนมนครคณาจารย์, **ประวัติพระธาตุนคร** (พิมพ์ในโอกาสสมโภชฉัตรพระธาตุนคร จังหวัดนครพนม 30 มีนาคม 2511), 6-13.

นอกจากนี้ ยังพบพระธาตุพนมจำลองที่ควรจัดอยู่ในกลุ่มนี้ก็คือ พระธาตุวัดพระธาตุ อำเภอนำอูเทน (ภาพที่ 129) และพระธาตุจำปา อำเภอนครพนม นครพนม (ภาพที่ 130) ถึงแม้ไม่พบประวัติการสร้างที่ชัดเจน แต่ก็น่าจะจัดให้อยู่ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันนี้ เพราะโครงสร้างรูปแบบคล้ายคลึงกัน และระเบียบงานประดับบางประการก็แลดูสืบเนื่องกับงานช่างในกลุ่มนี้ด้วย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ภาพที่ 125 พระธาตุทำอูเทน นครพนม

ภาพที่ 126 พระธาตุพระพุทธรูปบัวบก อุดรธานี

ภาพที่ 127 พระธาตุเรณู นครพนม

ภาพที่ 128 พระธาตุนคร นครพนม

ภาพที่ 129 พระธาตุวัดพระธาตุ นครพนม

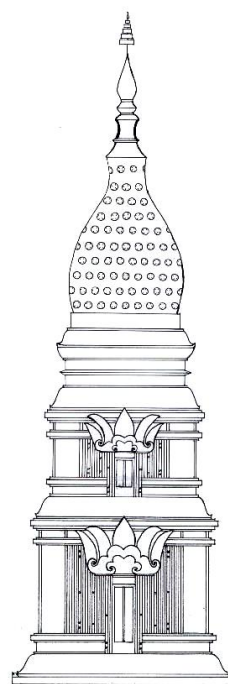
ภาพที่ 130 พระธาตุจำปา นครพนม

2.2.1.2 รูปแบบของพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิม

พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ (ภาพที่ 131) ส่วนใหญ่มีลักษณะใกล้เคียงกับพระธาตุพนมต้นแบบครั้งบูรณะโดยพระครูวิโรจน์รัตโนบลในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นอย่างมาก (ภาพที่ 132) คือ ส่วนฐานประกอบด้วยบัวคว่ำแบบเอนลาดปลายกระดกอนขึ้น ท้องไม้ และหน้ากระดานรองรับส่วนเรือนธาตุที่ซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป 2 ชั้น แต่ละชั้นมีซุ้มประตูประจำด้านทั้งสี่ที่มีกรอบซุ้มเป็นวงโค้งหลายวงปลายม้วนขดและประดับใบแฉกคล้ายฝักเพกาแต่ลักษณะแบนใหญ่มากกว่า มีแนวเสาประดับผนังและเสาหลอกประจำมุม เหนือเรือนธาตุขึ้นไปเป็นชั้นหลังคาบัวคว่ำ และส่วนยอดมีฐานบัวลูกแก้วอกไก่รองรับยอดบัวเหลี่ยมที่ประดับลายดอกไม้กลม ถัดขึ้นไปทำเลียนแบบยอดบัวเหลี่ยม ซ้อนลดหลั่นกันและปักฉัตรวาลิ แต่ด้วยลักษณะอันเป็นเอกลักษณ์ของพระธาตุพนม ส่งผลให้การจำลองแบบไม่เหมือนไปเสียทีเดียว ประกอบกับอิสระในการสร้างสรรค์งานทำให้เกิดการคลี่คลายทางด้านรูปแบบ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการให้ความสำคัญในธรรมเนียมงานสร้างเดิมของช่าง อันเชื่อมโยงได้กับอายุสมัยในการสร้างพระธาตุแต่ละองค์ โดยศึกษาแยกออกเป็นส่วนฐาน ส่วนเรือนธาตุ และส่วนยอด ดังนี้

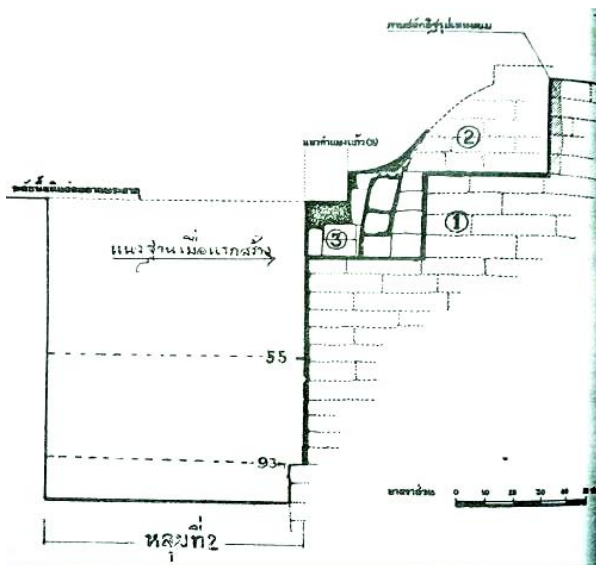
ภาพที่ 131 พระธาตุทำอุเทน
นครพนม

ภาพที่ 132 รูปแบบพระธาตุพนมคราวบูรณะ
สมัยรัชกาลที่ 5

ส่วนฐาน: พระธาตุพนมในช่วงรัชกาลที่ 5 มีฐานบัวคว่ำแบบเอนลาดปลายกระดกงอนขึ้นในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส (ภาพที่ 133) ส่งแรงบันดาลใจให้กับส่วนฐานของพระธาตุทำอุเทน (ปัจจุบันบูรณะโดยปูพื้นกระเบื้องดินเผาทับส่วนฐาน) พระธาตุพระพุทบาทบัวบก และพระธาตุเรณู (ภาพที่ 134) เป็นฐานบัวคว่ำที่มีปลายกระดกงอนเล็กน้อย ส่วนพระธาตุนคร (ภาพที่ 135) เป็นฐานบัวคว่ำแต่ปลายไม่กระดกงอน หากเทียบกับชั้นหลังคาที่เป็นบัวคว่ำเอนลาดปลายกระดกงอนก็ชวนให้เชื่อว่าส่วนฐานได้รับการบูรณะ พระธาตุจำปามีเพียงฐานเดียวซึ่งเดิมอาจจะเป็นฐานบัวคว่ำ แต่ปัจจุบันมีการบูรณะปูพื้นกระเบื้องดินเผาทับไปแล้ว ด้วยเหตุที่ฐานรองรับบัวเหลี่ยมยังปรากฏส่วนของบัวคว่ำ และพระธาตุวัดพระธาตุเป็นฐานบัวคว่ำที่มีความลาดเอนอย่างมากปลายกระดกงอน (ภาพที่ 136) เมื่อพิจารณาระดับของฐานที่ปิดทับครึ่งหนึ่งของกำแพงแก้วชวนให้คิดเห็นว่าเป็นงานบูรณะ

จากการตรวจสอบส่วนฐานของพระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ ถึงแม้ผ่านการบูรณะมาแล้ว แต่เค้าโครงสร้างดังกล่าวก็ทำให้น่าเชื่อว่าพระธาตุพนมจำลองแต่ละองค์มีส่วนฐานเป็นฐานบัวคว่ำ ซึ่งเป็นลักษณะที่สืบทอดมาจากพระธาตุพนมต้นแบบช่วงรัชกาลที่ 5 จึงมีความเป็นไปได้ที่จักเป็นพระธาตุพนมจำลองรุ่นแรก แต่ยังไม่ชัดเจน ต้องพิจารณาร่วมกับองค์ประกอบส่วนอื่นๆ

ภาพที่ 133 ส่วนฐานของพระธาตุพนม (หมายเลข 3)
ที่มา: กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการณัฐบูรณะปฏิสังขรณ์
องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนมรรมหาวิหาร อำเภอ
ธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522, ภาคผนวก.

ภาพที่ 134 ส่วนฐานของพระธาตุเรณู

ภาพที่ 135 ส่วนฐานของพระธาตุนคร

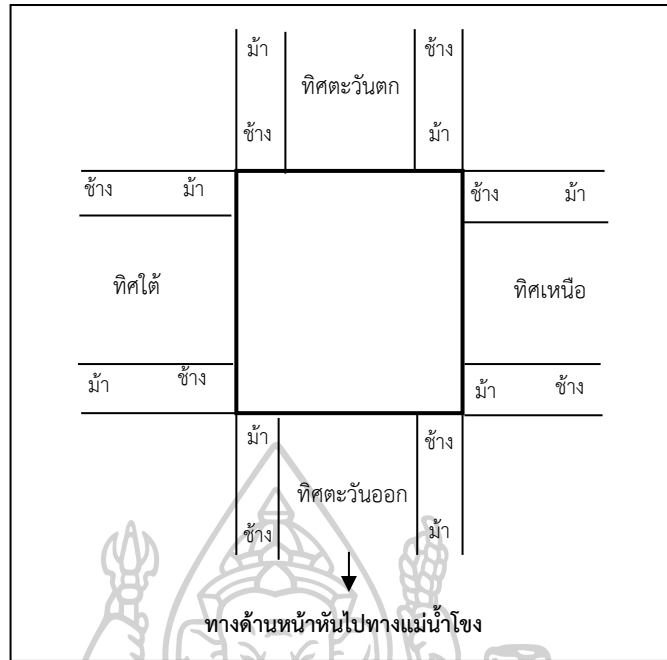

ภาพที่ 136 ส่วนฐานของพระธาตุวัดพระธาตุ

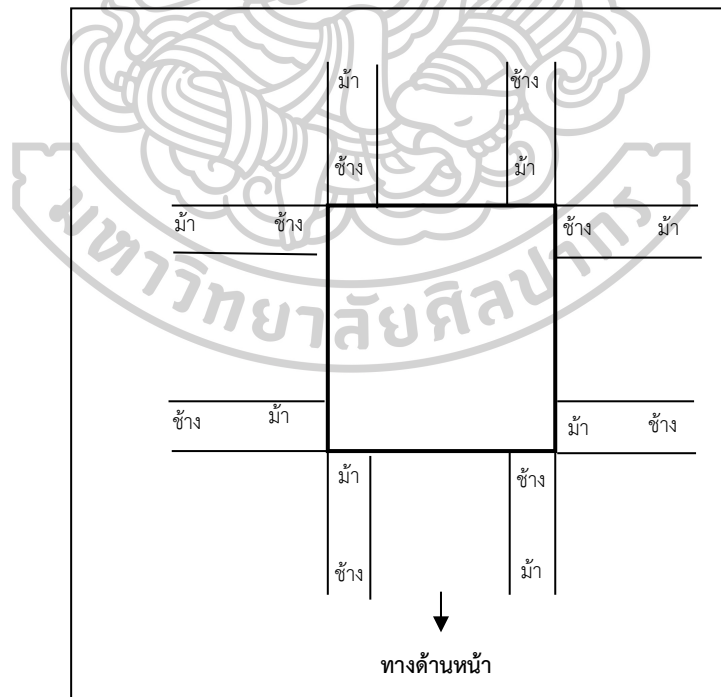
ส่วนเรือนธาตุ: พระธาตุพนมจำลองแต่ละองค์มีเรือนธาตุในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป 2 ชั้น แต่ละชั้นมีซุ้มประตูประจำด้านที่มีกรอบซุ้มเป็นวงโค้งหลายวงปลายม้วนขดและประดับใบแฉกคล้ายฝักเพกาแต่ลักษณะแบนใหญ่มากกว่า และมีชั้นหลังคาเป็นบัวคว่ำ คล้ายคลึงกันกับพระธาตุพนมต้นแบบ เพียงแต่มีรายละเอียดแตกต่างกันออกไป อาทิ เรือนธาตุชั้นแรกมีประตูเข้าออกได้พบที่พระธาตุท่าอุเทน และพระธาตุพระพุทธรบาทบัวบกเท่านั้น ส่วนพระธาตุองค์อื่นๆ ล้วนเป็นประตูหลอกทั้งสิ้น แสดงให้เห็นถึงงานใกล้เคียงต้นแบบและการคลี่คลายทางด้านรูปแบบ หรืออาจเกี่ยวข้องกับหน้าที่การใช้งาน เพราะตามตำนานอุรังคธาตุก็มีพระธาตุทั้งแบบเปิดและปิดหรือสามารถเข้าออกได้และไม่ได้

นอกเหนือไปจากนี้ลวดลายประดับในส่วนต่างๆ แตกต่างกันออกไป โดยเฉพาะงานช่างในส่วนของเรือนธาตุชั้นที่ 2 คงสืบเนื่องมาจากส่วนนี้ที่พระธาตุพนมได้ชำรุดมากแล้ว จึงไม่มีแบบอย่างที่แน่ชัด ทำให้ช่างมีอิสระในการสร้างสรรค์งาน โดยเฉพาะงานประดับเสาหลอกประจำมุมพบทั้งที่เป็นภาพเล่าเรื่อง ณ พระธาตุท่าอุเทน พระธาตุเรณู พระธาตุวัดพระธาตุ และพระธาตุจำปา ส่วนพระธาตุพระพุทธรบาทบัวบกเป็นลายพรรณพฤกษา และพระธาตุนครเป็นเหล่าผู้อารักษ์ อย่างไรก็ตาม น่าสนใจว่าพระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้พยายามเลียนแบบงานประดับตกแต่งส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 1 ของพระธาตุพนม เพราะหลงเหลือรายละเอียดให้ถ่ายแบบได้ เป็นต้นว่า ลายเสาเรียงประดับผนัง ลายประดับเสาหลอกประจำมุม และลายสัตว์ประดับกรอบซุ้ม แต่ช่างไม่ได้ชำนาญการสลักอิฐจึงเป็นงานปูนปั้นแทน ที่สำคัญยังคงปรากฏระเบียบของคนทรงม้าทรงช้างบนลายประดับเสาหลอกประจำมุม แสดงให้เห็นถึงความใกล้เคียงกับต้นแบบและการคลี่คลายทางด้านรูปแบบ ซึ่งเกี่ยวข้องกับอายุสมัยการสร้าง ดังนี้

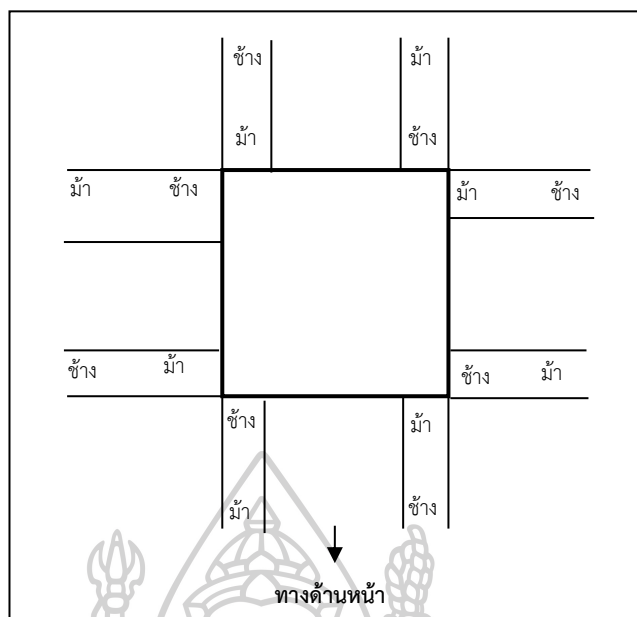
พระธาตุท่าอุเทนรักษาระเบียบของการประดับคนทรงช้างทรงม้าอย่างพระธาตุพนม (ภาพที่ 137) ได้ใกล้เคียงมากที่สุดคือ แต่ละด้านปรากฏคนทรงม้าข้างบนทรงช้างข้างล่างของเสาหลอกประจำมุมทางซ้ายมือ ส่วนทางขวามือมีคนทรงช้างข้างบนทรงม้าข้างล่าง ยกเว้นฝั่งทางด้านขวาของพระธาตุมีคนทรงช้างข้างบนทรงม้าข้างล่างของเสาหลอกประจำมุมทางซ้ายมือ ส่วนทางขวามือมีคนทรงม้าข้างบนทรงช้างข้างล่าง ซึ่งผิดแผกไปจากระเบียบเดิม อาจเกิดจากความสับสนของช่างหรือเป็นการทดลองลักษณะแปลกใหม่ (ภาพที่ 138) อีกทั้งสังเกตเห็นว่ายังมีร่องรอยของการประดับฉัตรให้กับคนทรงช้าง อันแสดงถึงความเป็นกษัตริย์ตามตำนานอุรังคธาตุที่ปรากฏในภาพสลักอิฐของพระธาตุพนม

ภาพที่ 137 แผนผังภาพสลักอิฐ พระราตุพนม

ภาพที่ 138 แผนผังภาพปูนปั้น พระราตุท่าอุเทน

ภาพที่ 139 แผนผังภาพปูนปั้น พระธาตุพระพุทธรบาทบัวบก

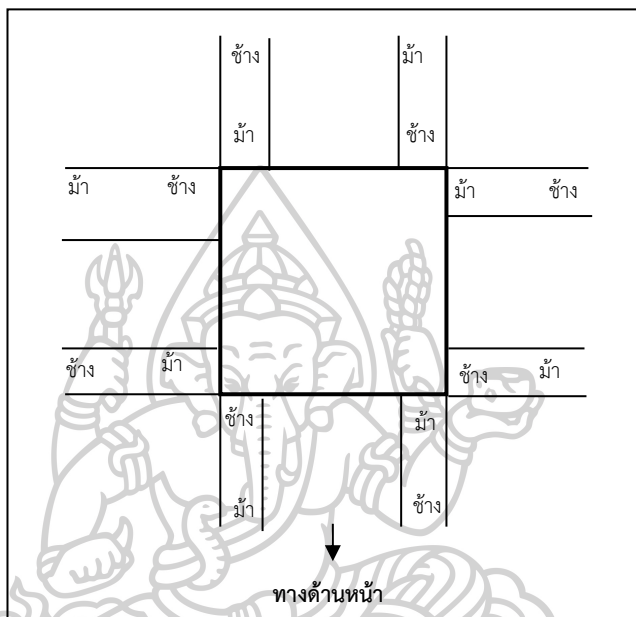
ภาพที่ 140 ลายสัตว์ผสม
พระธาตุพระพุทธรบาทบัวบก

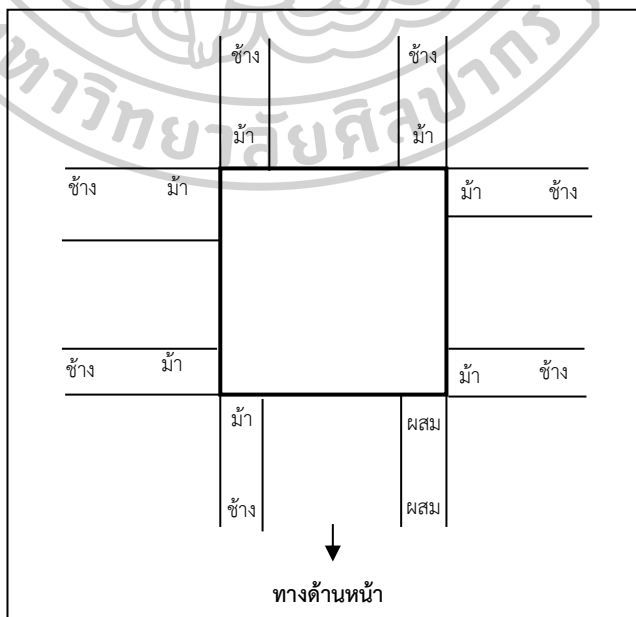
ภาพที่ 141 ลายสัตว์ผสม
พระธาตุท่าอุเทน

พระธาตุพระพุทธรบาทบัวบกมีการประดับคนทรงช้างทรงม้าสลับตำแหน่งกันระหว่างเสาหลอกประจำมุมทางซ้ายมือกับขวามือของพระธาตุพนม แลดูคลาดเคลื่อนไปจากเดิมเล็กน้อย คือ แต่ละด้านปรากฏคนทรงช้างข้างบนทรงม้าข้างล่างของเสาหลอกประจำมุมทางขวามือ ส่วนทางซ้ายมือมีคนทรงม้าข้างบนทรงช้างข้างล่าง (ภาพที่ 139) ทั้งนี้เห็นเกี่ยวข้องกับงานช่างของเรือนธาตุทางทิศตะวันออกของพระธาตุท่าอุเทน ประกอบกับสังเกตเห็นว่าที่พระพุทธรบาทบัวบกพบสัตว์ผสมระหว่างสิงห์กับช้างร่วมด้วย (ภาพที่ 140) ซึ่งน่าสนใจว่าปรากฏที่พระธาตุท่าอุเทนเช่นกัน (ภาพที่ 141) อีกทั้งมีการประดับลายกาบบนกลางประจำมุมเรือนธาตุเช่นเดียวกัน แต่ที่

พระธาตุพระพุทธรูปท้าวบงกไม่มีการประดับคนถือฉัตรร่วมกับคนทรงช้างแล้ว ชวนให้คิดเห็นว่า พระธาตุองค์นี้คงสร้างขึ้นหลังจากพระธาตุท่าอุเทน และระเบียบการประดับคนทรงช้างทรงม้าที่ พระธาตุพระพุทธรูปท้าวบงกนี้ก็สัมพันธ์กับพระธาตุวัดพระธาตุ (ภาพที่ 142) จึงเห็นเป็นงานที่น่าจะ สร้างขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน

ภาพที่ 142 แผนผังภาพปูนปั้น พระธาตุวัดพระธาตุ

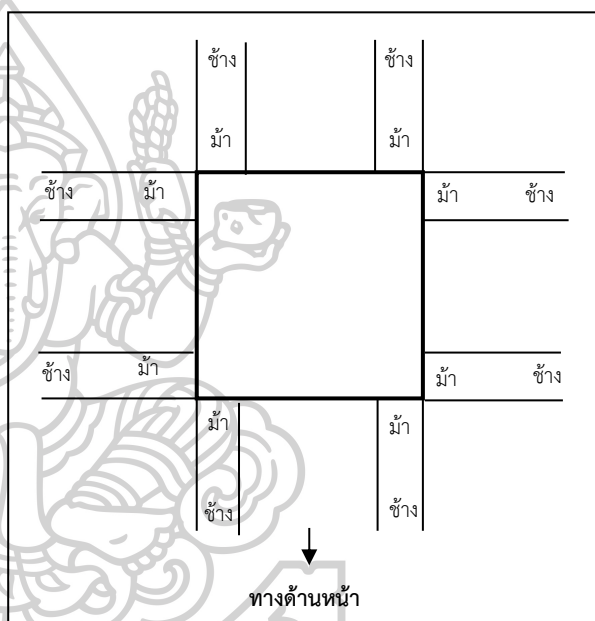

ภาพที่ 143 แผนผังภาพปูนปั้น พระธาตุเรณู

พระธาตุเรณูปรับเปลี่ยนให้ทุกเสาหลอกประจำมุมของเรือนธาตุชั้นที่ 1 นี้ ประดับคนทรงม้าข้างบนทรงช้างข้างล่าง (ภาพที่ 143) ยกเว้นเสาหลอกประจำมุมทางขวามือของฝั่งทิศตะวันออก (ทางด้านหน้า) ปรากฏคนทรงสัตว์ผสมระหว่างช้างกับสิงห์ข้างบนและทรงสัตว์ผสมระหว่างม้ากับสัตว์ชนิดหนึ่งข้างล่าง (ภาพที่ 144) ซึ่งสัตว์ผสมนี้พบที่พระธาตุทำอุเทนและพระธาตุพระพุทธรบาทบัวบก แต่ไม่ได้อยู่ในตำแหน่งแทนที่คนทรงช้างทรงม้าอย่างพระธาตุเรณูชวนให้คิดเห็นว่าอาจจะเป็นงานคราวบูรณะหรือไม่ก็เป็นลูกเล่นของช่าง หากเป็นอย่างหลังก็แสดงว่าที่พระธาตุเรณูรับแรงบันดาลใจมาจากพระธาตุทำอุเทน

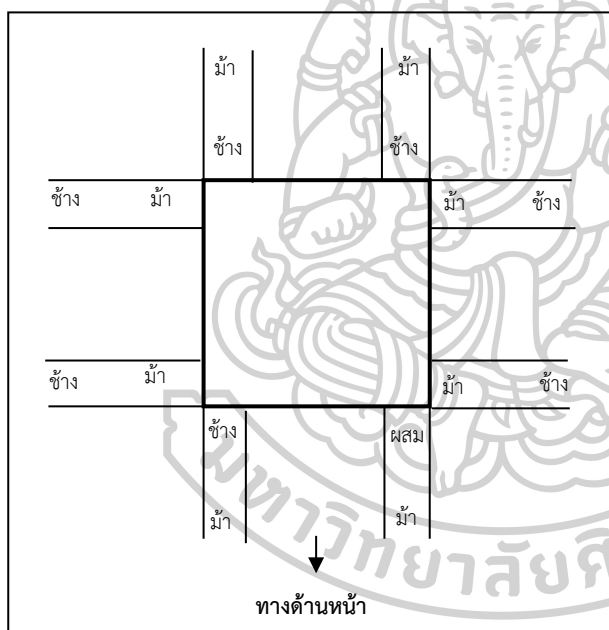
ภาพที่ 144 ลายรูปคนทรงสัตว์ผสม
พระธาตุเรณู

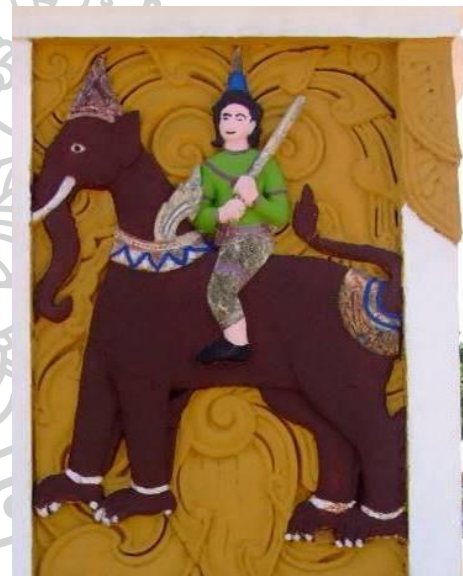
ภาพที่ 145 แผนผังภาพปูนปั้น
พระธาตุุนคร

อย่างไรก็ตาม ระเบียบการประดับคนทรงช้างทรงม้าลักษณะนี้ก็ผิดแผกออกไปจากแบบแผนเดิม แสดงให้เห็นว่าช่างไม่เข้าใจในงานสร้างแบบเดิม หรือไม่ได้ยึดถือในระเบียบแบบแผนเดิมแล้ว แต่ก็ยังคงปรากฏคนถือฉัตรร่วมกับคนทรงช้าง อีกทั้งยังมีการประดับลายกาบบนกาล่างประจำมุมเรือนธาตุเช่นเดียวกันด้วย จึงเห็นเป็นงานช่างที่คลี่คลายไปจากพระธาตุทำอุเทนลงมาอีกระยะหนึ่ง เช่นเดียวกับพระธาตุุนครที่มีระเบียบการประดับคนทรงม้าทรงช้างคล้ายคลึงกับพระธาตุเรณู เพียงแต่ไม่มีสัตว์ผสม (ภาพที่ 145) จึงสร้างขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกับพระธาตุเรณู

นอกจากนี้ พบการคลี่คลายทางรูปแบบศิลปะ โดยไม่มีระเบียบของการประดับคนทรงช้างทรงม้าที่แน่ชัด ณ พระธาตุจำปา (ภาพที่ 146) ดังที่ด้านหน้ามีคนทรงช้างข้างบนและทรงม้าข้างล่างบนเสาหลอกประจำมุมทางขวามือ แต่ทางซ้ายมือประดับคนทรงสัตว์ผสมระหว่างช้างกับสิงห์ข้างบน (ภาพที่ 147) และคนทรงม้าข้างล่าง ส่วนด้านฝั่งตรงข้ามใช้ระบบคนทรงช้างข้างบนทรงม้าข้างล่างทั้งหมด แล้วอีกสองด้านที่เหลือจัดให้คนทรงม้าข้างบนทรงช้างข้างล่าง และพบการประดับลายกาบบนกลางประจํามุมของเรือนธาตุ จึงเห็นเป็นงานที่สัมพันธ์กับพระธาตุเรณู ส่วนชั้นหลังคาของเรือนธาตุชั้นที่ 1 ของพระธาตุจำปาแลดูเป็นงานบูรณะซ่อมแซม เพราะทำเป็นหน้ากระดานซ้อนลดหลั่นกันปลายก่อกว้างขึ้นเป็นรูปสามเหลี่ยมคล้ายหูช้างแลดูงอน ผิดแผกไปจากระเบียบเดิมที่นิยมทำเป็นบัวคว่ำ และในส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2 ก็ยังคงปรากฏชั้นหลังคาบัวคว่ำจากฐานบัวด้วย

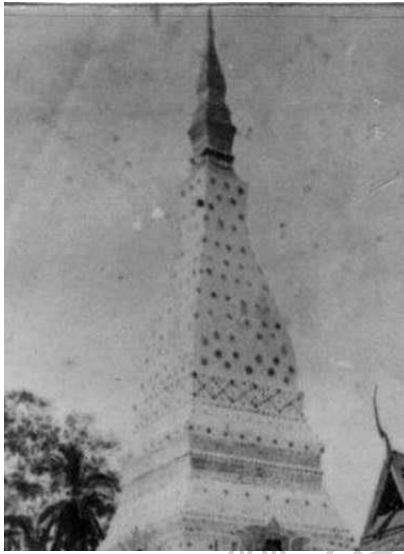

ภาพที่ 146 แผนผังภาพปูนปั้น
พระธาตุจำปา

ภาพที่ 147 ลายรูปคนทรงสัตว์ผสม
พระธาตุจำปา

ส่วนยอด: พระธาตุพนมจำลองรุ่นนี้เลียนแบบส่วนยอดตามพระธาตุพนมต้นแบบคราวบูรณะโดยพระครูวิโรจน์รัตโนบลคือ นับตั้งแต่ชั้นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ประดับกระจกและกระเบื้องเคลือบที่ท้องไม้ พร้อมทั้งลายดอกไม้กลมบริเวณบัวคว่ำและบัวหงาย ประทับบัวคว่ำที่มีลายดอกไม้กลม และหน้ากระดานลายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน รองรับยอดบัวเหลี่ยมที่ประดับลายดอกไม้กลมเรียงสลับสับหว่างกัน เหนือขึ้นไปทำเลียนยอดบัวเหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกันและปักฉัตรวาลิ (ภาพที่ 148) ทว่าพระธาตุพนมจำลองแต่ละองค์ก็มีรายละเอียดแตกต่างกันออกไป ดังนี้

ภาพที่ 148 ส่วนยอด พระธาตุพนม

ภาพที่ 149 ส่วนยอด พระธาตุเรณู

ที่มา: พระธาตุพนมองค์เก่า, เข้าถึงเมื่อ 2 เมษายน 2558,
เข้าถึงได้จาก <http://pantip.com/topic/32651434>

พระธาตุเรณูมีระเบียบการสร้างส่วนยอดคล้ายคลึงกับพระธาตุพนมมากที่สุด และน่าสนใจว่าได้เพิ่มลายกลีบบัวรองรับยอดบนสุดก่อนปักฉัตรวลี (ภาพที่ 149) ถือเป็นลักษณะที่นิยมในพระธาตุเจดีย์กลุ่มนี้ แต่ไม่พบที่พระธาตุพระพุทธรบาทบัวบก (ภาพที่ 150) และหากเปรียบเทียบระดับคนทรงม้าทรงช้างอย่างพระธาตุพนมบ่งบอกได้ถึงอายุสมัยของการจำลองแบบพระธาตุพนม พระธาตุทำอุเทนที่มีระเบียบงานใกล้เคียงต้นแบบมากที่สุดก็น่าจะปรากฏลายกลีบบัวในบริเวณนี้ เพราะเป็นลักษณะที่เหมือนกับพระธาตุพนมต้นแบบ แต่กลับมีกลีบบัวประดับเช่นเดียวกับพระธาตุเรณู (ภาพที่ 151)

งานประดับกลีบบัวดังกล่าวชวนให้คิดเห็นเป็นสองประการคือ ประการแรกส่วนยอดของพระธาตุทำอุเทนอาจได้รับการบูรณะ ดังที่ฐานรองรับยอดบัวเหลี่ยมไม่ใช่ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ทำเป็นเพียงเส้นค้ำคาคันท้องไม้ไว้เท่านั้น และปรับให้หน้ากระดานยึดสูงขึ้นจนแลดูผิดสัดส่วน รวมไปถึงไม่มีการประดับลายดอกไม้กลมในบริเวณบัวคว่ำและบัวหงาย โดยเฉพาะลายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนที่หน้ากระดานรองรับยอดบัวเหลี่ยม และลายดอกไม้กลมก็ไม่ได้อยู่ในระบบสลับสับหว่างกันเช่นต้นแบบ ส่วนอีกประการก็มีความเป็นไปได้เช่นกันว่า ลักษณะที่ผิดแผกของพระธาตุทำอุเทนนี้อาจจะเกิดขึ้นด้วยเหตุที่สร้างจำลองแบบขึ้นเป็นองค์แรกในภาคอีสาน ประกอบกับช่างมีอิสระในการสร้างสรรค์งานในระดับหนึ่ง ดังเช่นปรากฏงานประดับลายกาบบนกลางประจำมุมเรือนธาตุ ซึ่งไม่เคยพบที่พระธาตุพนมมาก่อน และที่สำคัญงานประดับกลีบบัวบนยอดบัวเหลี่ยม

อาจได้รับแรงบันดาลใจมาจากพระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร (ภาพที่ 152) หรือนิยมในเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม (ซึ่งเป็นประเด็นที่น่าสนใจควรศึกษาในโอกาสต่อไป)

ภาพที่ 150 ส่วนยอด
พระธาตุพระพุทธรูปบัวบก

ภาพที่ 151 ส่วนยอด
พระธาตุท่าอุเทน

ภาพที่ 152 ส่วนยอด
พระธาตุเชิงชุม

ภาพที่ 153 ส่วนยอด
พระธาตุนคร

ภาพที่ 154 ส่วนยอด
พระธาตุวัดพระธาตุ

ภาพที่ 155 ส่วนยอด
พระธาตุจำปา

พระธาตุนครมีรูปแบบที่คลี่คลายไปจากพระธาตุพนมมากกว่า พระธาตุเรณู เพราะใช้ฐานบัวลูกฟ้ารับยอดบัวเหลี่ยม เพื่อใช้เนื้อที่ประดับลายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน อีกทั้งยังพบลายกลีบบัวสองชั้นรองรับยอดบนสุดก่อนปักฉัตรวาลี (ภาพที่ 153) ส่วนพระธาตุวัดพระธาตุ (ภาพที่ 154) และพระธาตุจำปา (ภาพที่ 155) ถึงแม้มีลายกลีบบัวรองรับยอดบนสุดเพียงชั้นเดียว แต่ก็ไม่ได้ให้ความสำคัญกับลูกแก้วอกไก่แล้ว อีกทั้งการประดับลายดอกไม้กลมไม่เป็นระเบียบแบบสลับสับหว่างกันตามอย่างพระธาตุพนมต้นแบบ ทั้งนี้อาจจะเกิดจากการจัดสรรเนื้อที่ของยอดบัวเหลี่ยมให้ประดับได้ทั้งดอกไม้กลมและกระจุกหรือกระเบื้องเคลือบ

ฉะนั้น จากการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบของพระธาตุพนมกับพระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ พบว่ามีความคล้ายคลึงกับต้นแบบมาก โดยมีฐานบัวคว่ำเตี้ยๆ รองรับเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น เหนือขึ้นไปเป็นชุดฐานบัวลูกแก้วอกไก่ (บ้างก็ทำเป็นเส้นคิ้วคาดคั้น) บัวคว่ำ และหน้ากระดานรับยอดบัวเหลี่ยมประดับลายดอกไม้กลม ส่วนยอดบนสุดเลียนแบบยอดบัวเหลี่ยมอีกครั้ง แล้วปักฉัตรวาลี ที่สำคัญคือพยายามเลียนแบบลวดลายประดับองค์พระธาตุ โดยเฉพาะเรือนธาตุชั้นที่ 1 ยังคงปรากฏคนทรงช้างทรงม้าประดับบนเสาหลอกประจำมุม ซึ่งในงานช่างช่วงหลังลงมาไม่นิยมทำกันแล้ว ชวนให้สันนิษฐานว่าพระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้น่าจะเป็นรุ่นแรกในภาคอีสาน ถึงแม้มีรายละเอียดแตกต่างออกไป แต่คงเป็นความนิยมของช่างในช่วงเวลานั้น ดังที่พระธาตุกลุ่มนี้นิยมประดับลายกบบนกาบกลางประจำมุมเรือนธาตุ ซึ่งไม่ปรากฏที่พระธาตุพนมต้นแบบมาก่อน

อย่างไรก็ดี จากระเบียบของการเลียนแบบลวดลายบนเสาหลอกประจำมุมของเรือนธาตุชั้นแรกน่าจะบังคับได้ถึงงานสร้างก่อนหลัง โดยพระธาตุทำอุเทนมีระเบียบใกล้เคียงกับพระธาตุพนมต้นแบบมากที่สุดก็น่าจะสร้างขึ้นก่อนพระธาตุองค์อื่นๆ ที่มีลักษณะคลี่คลายลงมาแล้ว นั่นหมายความว่ารูปแบบศิลปกรรมหลายอย่างของพระธาตุทำอุเทนส่งแรงบันดาลใจมาให้กับพระธาตุเหล่านี้ เช่น การประดับลายกบบนกาบกลาง และสัตว์ผสม โดยภายหลังให้ความสำคัญของสัตว์ผสมยกระดับขึ้นมาจากสัตว์ในลายพรรณพฤกษามาแทนที่ช้างและม้าพาหนะของบุคคล จึงเห็นจำเป็นต้องตรวจสอบประเด็นนี้ร่วมกับหลักฐานอื่นๆ เพื่อกำหนดอายุสมัยพระธาตุกลุ่มนี้ให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

2.2.1.3 การกำหนดอายุของพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิม

เนื่องด้วยรูปแบบศิลปกรรมของพระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ใกล้เคียงกับพระธาตุพนมต้นแบบ ชวนให้คิดเห็นว่าเป็นการจำลองแบบพระธาตุพนมรุ่นแรกในอีสาน เมื่อพิจารณาประกอบกับประวัติการสร้างจากหลักฐานลายลักษณ์อักษรและการสัมภาษณ์ พบว่าพระธาตุ

ทำอุเทนสร้างขึ้นก่อนพระธาตุองค์อื่นๆ ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิเคราะห์รูปแบบศิลปกรรมในข้างต้น จึงสามารถใช้กำหนดอายุสมัยของพระธาตุที่ไม่มีประวัติความเป็นมาที่แน่ชัดได้ ดังนี้

พระธาตุพนมจำลองรุ่นแรกในอีสานยังคงรักษาระเบียบโครงสร้างของพระธาตุพนมครั้งบูรณะในสมัยรัชกาลที่ 5 เอาไว้ โดยมีฐานบัวคว่ำเตี้ยๆ รองรับเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น เหนือขึ้นไปเป็นชุดฐานบัวคาคาทองไม้ (ต้นแบบเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่) บัวคว่ำและหน้ากระดานรับยอดบัวเหลี่ยมแบบชะลูประดับลายดอกไม้กลม ส่วนยอดบนสุดเหลี่ยมยอดบัวเหลี่ยมอีกครั้ง แล้วปักฉัตรวาลี ที่สำคัญคือพยายามเลียนแบบลวดลายประดับองค์พระธาตุ โดยเฉพาะส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 1 ยังคงปรากฏคนทรงช้างทรงม้าประดับบนเสาหลอกประจำมุม ซึ่งสามารถนำมาใช้กำหนดอายุของพระธาตุต่างๆ ได้ เพราะในงานช่างช่วงหลังลงมาไม่นิยมทำกันแล้ว

ในบรรดาพระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ พระธาตุทำอุเทนมีอายุเก่าแก่ที่สุด ด้วยมีจารึกหินทรายหน้าประตูทางเข้าพระธาตุสอดคล้องกับคำบอกเล่าว่า สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2454-2459 โดยพระครูสิทธิศรัทธาญาณสัมปันโน (สุวรรณมาโจ) และคณะ เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่อัญเชิญมาจากเมืองย่างกุ้งประเทศพม่า ประกอบกับรูปแบบศิลปกรรมที่รักษาระเบียบของการประดับคนทรงช้างทรงม้าอย่างพระธาตุพนมได้ใกล้เคียงที่สุดคือ แต่ละด้านมีคนทรงม้าข้างบนทรงช้างข้างล่างประดับเสาหลอกประจำมุมทางซ้ายมือ ส่วนทางขวามือมีคนทรงช้างข้างบนทรงม้าข้างล่าง ยกเว้นฝั่งทางด้านขวาของพระธาตุ บนเสาหลอกประจำมุมทางซ้ายมือมีคนทรงช้างข้างบนทรงม้าข้างล่าง ส่วนทางขวามือมีคนทรงม้าข้างบนทรงช้างข้างล่าง ซึ่งผิดแผกไปจากระเบียบเดิม อาจเกิดจากความสับสนของช่างหรือเป็นการทดลองลักษณะแปลกใหม่

อีกทั้งพระครูสิทธิศรัทธายังเป็นผู้ดำเนินการสร้างพระธาตุพระพุทธรบาทบัวบก ซึ่งมีประวัติการสร้างอยู่ระหว่างปี พ.ศ. 2459-2473 เพื่อครอบรอยพระพุทธรบาทของพระพุทธรเจ้าเอาไว้ สอดคล้องกับรูปแบบงานศิลปกรรมที่พระธาตุองค์นี้มีการประดับคนทรงช้างทรงม้าสลับตำแหน่งกันระหว่างเสาหลอกประจำมุมทางซ้ายมือกับขวามือของต้นแบบ ทำให้เสาหลอกประจำมุมทางซ้ายมือของพระธาตุองค์นี้ปรากฏคนทรงช้างข้างบนทรงม้าข้างล่าง ส่วนทางขวามือมีคนทรงม้าข้างบนทรงช้างข้างล่าง แลดูคลาดเคลื่อนไปจากพระธาตุพนมต้นแบบและคลี่คลายไปจากพระธาตุทำอุเทน แสดงว่าความสับสนหรือลูกเล่นของช่างจากพระธาตุทำอุเทนมีผลต่องานสร้างพระธาตุพระพุทธรบาทบัวบก ชวนให้สันนิษฐานว่าช่างที่สร้างพระธาตุทั้งสองอาจจะเป็นกลุ่มคนเดียวกัน โดยสร้างพระธาตุทำอุเทนแล้วเสร็จก็ไปสร้างพระธาตุพระพุทธรบาทบัวบก จึงมีอายุหลังจากพระธาตุทำอุเทนอย่างแน่นอน

ส่วนพระธาตุเรณูถึงแม้มีรูปแบบคล้ายคลึงกับพระธาตุพนมมาก แต่จากระเบียบของการประดับคนทรงช้างทรงม้าผิดแผกไปจากแบบแผนเดิม โดยจัดให้ทุกเสาหลอกประจำมุมประดับคนทรงม้าข้างบนทรงช้างข้างล่าง ยกเว้นเสาหลอกประจำมุมทางขวามือของฝั่งด้าน

ทิศตะวันออก (ทางด้านหน้า) ปรางค์คนทรงสัตว์ผสม ซึ่งสัตว์ผสมนี้ปรากฏต้นเค้ามาจากงานประดับที่พระธาตุท่าอุเทน แสดงให้เห็นว่าช่างไม่เข้าใจหรือไม่ได้ยึดตามหลักงานสร้างในระบบระเบียบแบบเดิมแล้ว ก็ควรจัดอยู่ในช่วงหลังลงมาจากพระธาตุท่าอุเทน ซึ่งสอดคล้องกับประวัติการสร้างของพระธาตุองค์นี้ระหว่างปี พ.ศ. 2460-2461 โดยพระครูอินทร์และคณะ ที่สำคัญนายช่างคือพระภิกษุเม้าขาวอำเภوتاอุเทน จังหวัดนครพนม น่าจะเป็นท่านเดียวกันกับที่ร่วมสร้างพระธาตุนครในปี พ.ศ. 2463-2465 เพื่อใช้ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ตามคำริของพระครูพนมนครคณาจารย์ ทำให้พระธาตุนครประดับคนทรงช้างทรงม้าลักษณะเช่นเดียวกับพระธาตุเรณู เพียงแต่ไม่ปรากฏสัตว์ผสมแทนตำแหน่งของช่างหรือม้าเท่านั้น

นอกจากนี้ พระธาตุวัดพระธาตุและพระธาตุจำปา ถึงแม้ไม่พบประวัติการสร้าง แต่ก็น่าจะอยู่ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันนี้ ด้วยระเบียบงานประดับดังกล่าวคลี่คลายไปจากเดิมแล้วเช่นกัน ดังที่พระธาตุวัดพระธาตุใช้ระบบคนทรงช้างทรงม้าเช่นเดียวกับที่พระธาตุพระพุทธรูปบัวบก ชวนให้สันนิษฐานว่าอาจจะสร้างขึ้นพร้อมหรือหลังจากพระธาตุพระพุทธรูปบัวบกเล็กน้อย และพบข้อมูลที่สำคัญว่าพระธาตุวัดพระธาตุเป็นฝีมือของช่างองแมต³⁰⁴ เช่นเดียวกับพระธาตุท่าอุเทน ทำให้เชื่อว่าน่าจะสร้างขึ้นหลังจากสร้างพระธาตุท่าอุเทนแล้วเสร็จ จึงกำหนดอายุในราวปี พ.ศ. 2460-2465 ส่วนพระธาตุจำปาน่าจะสร้างหลังจากพระธาตุนคร ถึงแม้แลเห็นเค้าโครงระบบงานประดับดังกล่าวสัมพันธ์กับพระธาตุเรณู แต่มีการใช้ฐานบัวลูกฟูกรองรับยอดบัวเหลี่ยมเหมือนกับพระธาตุนคร จึงกำหนดอายุพระธาตุองค์นี้อย่างคร่าวๆ ระหว่างปี พ.ศ. 2465-2470 เพราะหลังจากช่วงเวลาดังกล่าวนี้ก็ไม่ค่อยพบพระธาตุองค์ใดประดับคนทรงช้างทรงม้าในตำแหน่งข้างบนและข้างล่างของเสาหลอกประจํามุมเรือนธาตุชั้นแรกแล้ว อีกทั้งยังสอดคล้องกับข้อมูลบนแผ่นป้ายไวนิลของเจ้าอาวาสวัดบ้านดอนแดง อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม ที่ได้กล่าวถึงประวัติของพระภิกษุเม้า ปัญญาโร ซึ่งเป็นผู้ร่วมสร้างพระธาตุเรณูและพระธาตุนคร ได้พาชาวบ้านร่วมกันสร้างพระธาตุจำปาราวปี พ.ศ. 2468

ฉะนั้น พระธาตุท่าอุเทนจึงเป็นพระธาตุพนมจำลองที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดเท่าที่พบหลักฐานในปัจจุบันของภาคอีสาน สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2454-2459 และได้ส่งแบบอย่างบางประการที่นอกเหนือไปจากพระธาตุพนมต้นแบบให้กับพระธาตุองค์อื่นๆ อาทิ การประดับลายกบบนกบาล่าง และสัตว์ผสม ส่งผลให้พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้มีลักษณะโดดเด่นเฉพาะกลุ่ม ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานทางลายลักษณ์อักษรและคำบอกเล่าคือ พระธาตุพระพุทธรูปบัวบกสร้างขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 2459-2473 อันร่วมสมัยกับการสร้างพระธาตุเรณูในปี พ.ศ. 2460-2461 และพระธาตุนครสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2463-2465 ส่วนพระธาตุวัดพระธาตุและพระธาตุจำปาถึงแม้ไม่พบ

³⁰⁴ วิโรฒ ศรีสุโร, ธาตุอีสาน, 34.

หลักฐานการสร้างที่แน่ชัด แต่จากรูปแบบศิลปกรรมที่กล่าวมาแล้วในข้างต้นชวนให้สันนิษฐานว่า พระธาตุวัดพระธาตุอาจสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2460-2465 ส่วนพระธาตุจำปาศักจะกำหนดอายุอยู่ในราว ปี พ.ศ. 2463-2470

2.2.2 กลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบพื้นบ้าน

พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้มีรูปแบบที่คลี่คลายไปจากพระธาตุพนมเป็นอย่างมาก อาจสืบเนื่องมาจากความห่างไกลระหว่างพื้นที่ตั้งของพระธาตุพนมจำลองกับพระธาตุพนม การไม่เคร่งครัดในธรรมเนียมเดิม อันส่งผลให้มีอิสระในการสร้างสรรค์งาน จึงผสมผสานเข้ากับงานศิลปกรรมในท้องถิ่น ตลอดจนความชำนาญของช่าง ทำให้พระธาตุพนมจำลองแต่ละองค์มีลักษณะเฉพาะไม่เหมือนกับพระธาตุพนมเสียทีเดียว แต่ก็แลเห็นถึงลักษณะบางประการเชื่อมโยงได้กับกลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิม ประกอบกับพระธาตุบางองค์มีจารึกระบุการสร้างที่ชัดเจน จึงสามารถกำหนดอายุของพระธาตุเหล่านี้คาบเกี่ยวต่อเนื่องลงมาจากกลุ่มแรก ราวปี พ.ศ. 2460-2482 และน่าสนใจว่าพระธาตุทุกองค์ของกลุ่มตามแบบพื้นบ้านนี้มีเฉพาะประตูหลอกเท่านั้น ทำให้เข้าออกไม่ได้ ดังปรากฏหลักฐานหลงเหลือให้เห็นในปัจจุบัน อาทิ พระธาตุสี่แก้ว พระธาตุอุปัฏ พระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม (เหล่าฮก) พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ พระธาตุวัดเกาะแก้วเจติยาราม พระธาตุวัดกลาง จังหวัดร้อยเอ็ด พระธาตุสวนตาล จังหวัดอุบลราชธานี พระธาตุมุงคลศรี จังหวัดนครพนม และพระธาตุสาวก วัดพระพุทธรูปบัวบก จังหวัดอุดรธานี

2.2.2.1 ประวัติของพระธาตุพนมจำลองตามแบบพื้นบ้าน

พระธาตุพนมจำลองตามแบบพื้นบ้านมีตัวอย่างที่ปรากฏประวัติการสร้างเป็นลายลักษณ์อักษรคือ พระธาตุอุปัฏ อำเภอนาทอง จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 156) สร้างขึ้นโดยหลวงปู่สิงห์ที่รุดงค์มาจากนครเวียงจันทน์และบูรณะวัดแห่งนี้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2450 ครั้นมีญาติโยมศรัทธาก็ได้ร่วมกันสร้างพระธาตุองค์นี้ครอบสลูบเดิมเอาไว้ แต่ไม่ทันแล้วเสร็จก็มรณภาพไปก่อนในปี พ.ศ. 2474 และปล่อยทิ้งร้างไว้ 8-9 ปี ต่อมาหลวงปู่ทองมาได้เข้ามาบูรณะวัดแห่งนี้ ทว่าองค์พระธาตุที่สร้างค้างไว้พังทลายลงมาก่อนแล้ว³⁰⁵ พระธาตุองค์นี้จึงมีอายุหลังจากปี พ.ศ. 2450 มาระยะหนึ่งแต่ไม่เก่าเกินไปกว่าปี พ.ศ. 2474

พระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม (เหล่าฮก) อำเภอมืองสรวง จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 157) มีแผ่นศิลาจารึกและแผ่นป้ายของกรมศิลปากรระบุการสร้างเมื่อ พ.ศ. 2464-2470 เพื่อเก็บพระธรรม พระพุทธรูป และเครื่องบูชา แล้วในช่วงเวลาคาบเกี่ยวกันนี้ก็ปรากฏ

³⁰⁵ ปรมจันทร์ ชมภูพฤษัย, ประวัติโดยสังเขปวัดพระธาตุอุปัฏ (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), 2.

งานสร้างพระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ อำเภอเชียงขวัญ จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 158) ตามที่ได้พบป้ายหินอ่อนหน้าพระธาตุองค์นี้ระบุว่า สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2465-2475 โดยพระครูวินัยธรรมฮวด (หลวงปู่ฮวด) เป็นผู้ออกแบบ ซึ่งจำลองมาจากพระธาตุพนม เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุและพระธาตุของพระอรหันต์สาวกที่ได้มาจากการตรึงคัมภีร์เวณอำเภอนองหาน จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 156 พระธาตุอุบลมุง ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 157 พระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 158 พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ
ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 159 พระธาตุวัดเกาะแก้วเจติยาราม
ร้อยเอ็ด

ต่อมาพบพระธาตุวัดเกาะแก้วเจติยาราม อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 159) มีจารึกบนส่วนเรือนธาตุระบุปีสร้างอย่างชัดเจนเมื่อ พ.ศ. 2477 และจากการสัมภาษณ์พบว่าสร้างขึ้นโดยพระอาจารย์วินัยธรรมบัว (หลวงปู่บัว) และญาติโยม เพื่อบรรจุผ้าห่อพระศพของพระพุทธเจ้า³⁰⁶ แต่จากเอกสารของวัดระบุว่าพระธาตุองค์นี้สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งหลวงปู่บัวพร้อมญาติโยมสร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2473-2477 แสดงว่าปีพุทธศักราชที่ปรากฏบนเรือนธาตุคือปีที่สร้างแล้วเสร็จ

ภาพที่ 160 พระธาตุสี่แก้วองค์เดิม ร้อยเอ็ด
ที่มา : วิโรฒ ศรีสุโร, ธาตุอีสาน, XII.

ภาพที่ 161 พระธาตุสี่แก้วองค์ปัจจุบัน
ร้อยเอ็ด

อย่างไรก็ดี พบพระธาตุพนมจำลองที่ควรจัดอยู่ในกลุ่มนี้อีก แต่ไม่ทราบปีการสร้างที่แน่ชัด อันได้แก่ พระธาตุสี่แก้ว (องค์เดิม) อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 160) มีตำนานกล่าวกันว่าชาวละโว้เดินทางจะไปร่วมสร้างบูรณะพระธาตุพนม แต่ระหว่างทางทราบข่าวว่าได้ทำการเสร็จสิ้นแล้ว จึงสร้างพระธาตุองค์นี้ขึ้นเพื่อบรรจุสิ่งที่จะนำไปยังพระธาตุพนม และข้อมูลบนป้ายหินอ่อนหน้าพระธาตุระบุอายุอย่างคร่าวๆ ในราว 200 ปี ทำให้ไม่ทราบช่วงเวลาของการสร้างอย่างแน่ชัด กระทั่งพังทลายลงเมื่อวันที่ 8 สิงหาคม พ.ศ. 2547 กรมศิลปากรได้บูรณะสร้างขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. 2547-2548 โดยใช้งบประมาณจากเงินกองทุนโบราณคดีทั้งสิ้น 1,200,000 บาท (ภาพที่ 161)

³⁰⁶ สัมภาษณ์ พระมหาเต็มศักดิ์ ยโสทร, พระภิกษุสงฆ์วัดเกาะแก้วเจติยาราม, 23 เมษายน 2559.

พระธาตุสวนตาล (องค์เดิม) อำเภอเมืองใน จังหวัดอุบลราชธานี (ภาพที่ 162) เป็นพระธาตุเก่าแก่ที่มีมานานแล้ว ด้วยเหตุที่พื้นที่ตั้งเป็นชุมชนโบราณที่อพยพมาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เพียงแต่ไม่พบหลักฐานยืนยันถึงปีการสร้างพระธาตุที่แน่ชัด ทำให้นักวิชาการสันนิษฐานว่าพระธาตุสวนตาลองค์เดิมสร้างขึ้นโดยหัวครูศรีสุนทรราว พ.ศ. 2409 ตามจารึกที่พบบนฐานพระพุทธรูปในพระอุโบสถ ต่อมาบูรณะในปี พ.ศ. 2449-2450 โดยท้าวฝ้ายม่วง³⁰⁷ แต่จากข้อมูลบนป้ายหินอ่อนหน้าพระธาตุองค์นี้ระบุว่าอาจสร้างระหว่างปี พ.ศ. 2250-2300 แล้วพังทลายลงเมื่อวันที่ 23 กรกฎาคม พ.ศ. 2518 ทำให้บูรณะสร้างครอบส่วนที่เหลือของพระธาตุองค์เดิมด้วยคอนกรีตเสริมเหล็กเมื่อ พ.ศ. 2539-2542 ใช้งบประมาณทั้งสิ้น 5,950,000 บาท (ภาพที่ 163) หลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2543 ได้ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุและพระอรหันตธาตุที่ได้รับประทานจากสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน)

ภาพที่ 162 พระธาตุสวนตาลองค์เดิม

อุบลราชธานี

ที่มา : วิโรฒ ศรีสุโร, ธาตุอีสาน, 40.

ภาพที่ 163 พระธาตุสวนตาลองค์ปัจจุบัน

อุบลราชธานี

³⁰⁷ จุมพล เพิ่มแสงสุวรรณ, “พระธาตุพนม: การผลิตซ้ำทางสถาปัตยกรรมและความหมายเชิงสัญลักษณ์”, 196.

พระธาตุวัดกลาง (องค์เดิม) อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 164) หรือเรียกว่า “พระธาตุโมคคัลลาน์” พระครูสุตกิจวิมลเจ้าอาวาสวัดแห่งนี้ให้ความว่า พระธาตุองค์เดิมมีมานานแล้วสร้างตั้งแต่ปี พ.ศ. 2317 มีรูปแบบเหมือนพระธาตุพนม พังทลายลงเมื่อปี พ.ศ. 2538 จึงร่วมกันบูรณะสร้างขึ้นใหม่ตามรูปแบบเดิมในปีเดียวกันนี้³⁰⁸ (ภาพที่ 165) ส่วนนักวิชาการสันนิษฐานว่าพระธาตุองค์เดิมน่าจะสร้างขึ้นในราว พ.ศ. 2460³⁰⁹ ทำให้ไม่ทราบแน่ชัดว่าพระธาตุวัดกลางองค์เดิมสร้างขึ้นเมื่อใด

ภาพที่ 164 พระธาตุวัดกลางองค์เดิม ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 165 พระธาตุวัดกลางองค์ปัจจุบัน

ที่มา: พระครูสุตกิจวิมล

ร้อยเอ็ด

พระธาตุมงคลศรี อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม (ภาพที่ 166-167) ปรากฏข้อมูลบนแผ่นป้ายไวณิลของเจ้าอาวาสวัดบ้านดอนแดง อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม ซึ่งเป็นที่ตั้งของพระธาตุองค์นี้ มีใจความว่าเป็นหนึ่งในงานสร้างของพระภิกษุเม้า ปัญญาโวโร เช่นเดียวกับพระธาตุจำปา เมื่อไล่เรียงอายุอยู่ในราว พ.ศ. 2468 ลงมา และจากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่อายุราว 80-95 ปี ก็ได้กล่าวถึงแต่เพียงว่าพระธาตุมงคลศรีสร้างขึ้นหลังจากพระธาตุองค์เล็กที่มีจารึกระบุปีการสร้างเมื่อ พ.ศ. 2466 ภาระยะหนึ่ง (ภาพที่ 168) ส่วนพระธาตุมงคลศรีองค์ที่เห็นในปัจจุบันเพิ่งจะมาสร้างขึ้นใหม่เมื่อไม่นานมานี้เอง นอกจากนี้ยังพบพระธาตุสาวก วัดพระพุทธรบาทบัวบก อำเภอ

³⁰⁸ สัมภาษณ์ พระครูสุตกิจวิมล, เจ้าอาวาสวัดกลาง, 13 ธันวาคม 2560.

³⁰⁹ วิโรฒ ศรีสโร, ธาตุอีสาน, 38.

บ้านฝื่อ จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 169) ถู้อเชื่อกันมาว่าสร้างจำลองแบบจากพระธาตุพระพุทบาทบัวบก
เมื่อปี พ.ศ. 2473 เพื่อบรรจุอัฐิของหลวงปู่บุญ ปัญญาวุธโธ

ภาพที่ 166 พระธาตุมุงคลศรี องค์กรเดิม นครพนม

ภาพที่ 167 พระธาตุมุงคลศรี องค์กรปัจจุบัน

ที่มา: พระธาตุมุงคลศรี, เข้าถึงเมื่อ 3 ธันวาคม 2561,

นครพนม

เข้าถึงได้จาก <http://thaitechno.net>

ภาพที่ 168 พระธาตุองค์เล็ก

ภาพที่ 169 พระธาตุสาวก

วัดบ้านดอนแดง นครพนม

อุดรธานี

2.2.2.2 รูปแบบของพระธาตุพนมจำลองตามแบบพื้นบ้าน

พระธาตุพนมจำลองตามแบบพื้นบ้านมีลักษณะบางประการ คล้ายคลึงกับพระธาตุพนม โดยได้รับแรงบันดาลใจมาจากกลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิม และมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบจนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของพระธาตุแต่ละองค์ จึงใช้คำว่า “แบบพื้นบ้าน” ที่มีเฉพาะแห่งนั้นๆ ไม่เหมือนกับแห่งอื่นใดเสียทีเดียว ดังจะกล่าวอธิบายแยกออกเป็น ส่วนฐาน ส่วนเรือนธาตุ และส่วนยอด ดังนี้

ส่วนฐาน: เดิมพระธาตุมุงคลศรีน่าจะมีฐานเขียงรับบัวคว่ำที่มีท้องไม้ และหน้ากระดานบนกลิ้งไปกับส่วนเรือนธาตุเหมือนกับงานบูรณะ (ภาพที่ 170) เพราะจากภาพถ่ายเก่าได้แสดงให้เห็นถึงส่วนฐานของพระธาตุองค์นี้เป็นฐานเดี่ยว รองรับเรือนธาตุ ซึ่งเป็นลักษณะใกล้เคียงกับงานช่างอย่างพระธาตุพนมต้นแบบและกลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิม

พระธาตุสี่แก้วจากภาพถ่ายเก่ายังคงรักษาระเบียงงานสร้างอย่างพระธาตุพนมคือ หน้ากระดานล่างรองรับบัวคว่ำ แต่เหนือขึ้นมาปรากฏท้องไม้เจาะเป็นช่องๆ เลียนแบบเครื่องไม้ และหน้ากระดานบน (ภาพที่ 171) คงเกิดจากการลดรูปนำเอาแถวลายช่องมะหวดที่เคยอยู่บนเรือนธาตุของพระธาตุพนมมาไว้ในส่วนฐาน อีกทั้งน่าจะสนใจว่าส่วนฐานของพระธาตุอุโมงค์คล้ายคลึงกับส่วนฐานของพระธาตุสี่แก้ว ถึงแม้ส่วนฐานของพระธาตุองค์นี้ถูกปกคลุมด้วยซากปรักหักพังบางส่วนและการปรับถมพื้นที่ใหม่ แต่ก็สามารถเทียบเคียงได้จากชั้นหลังคาของเรือนธาตุ (ภาพที่ 172) ลักษณะเช่นนี้พบในกลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิมเช่นกัน เพียงแต่ไม่ได้แยกท้องไม้ออกจากส่วนเรือนธาตุอย่างชัดเจนเหมือนกับที่พระธาตุสี่แก้ว

ภาพที่ 170 ส่วนฐาน พระธาตุมุงคลศรี

ภาพที่ 171 ส่วนฐาน พระธาตุสี่แก้วองค์เดิม

ภาพที่ 172 ชั้นหลังคาเรือนธาตุ พระธาตุอุโมงค์

ภาพที่ 173 ส่วนฐาน พระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม

ภาพที่ 174 ส่วนฐาน พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ

ภาพที่ 175 ส่วนฐาน พระธาตุสวนตาลองค์เดิม

ส่วนฐานของพระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม (ภาพที่ 173) มีหน้ากระดาน (ปัจจุบันมีการปรับถมขึ้นมาถึงส่วนของบัวคว่ำ) บัวคว่ำ เส้นคิ้วและหน้ากระดานเรียงซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป 5 ชั้น โดย 2 ชั้นบนสุดประดับรูปสามเหลี่ยมประจํามุมและประจําด้านที่ตรงกับตำแหน่งของเสากรอบประตูเรือนธาตุ ซึ่งเห็นสัมพันธ์กับงานประดับแผ่นสามเหลี่ยมที่พระธาตุอุโมงค์ ส่วนฐานของพระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุมีลักษณะโครงสร้างเป็นฐานบัวคว่ำซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้นแล้วตกแต่งออกไปอีก (ภาพที่ 174) ได้แก่ หน้ากระดานรองรับท้องไม้ ต่อด้วยหน้ากระดานรับบัวคว่ำแบบเอน ลายปลายกระดองอน ท้องไม้ประดับแถวพระพุทธรูปปางสมาธิประทับนั่งขัดสมาธิราบในช่องเสาเหนือขึ้นไปเป็นหน้ากระดานรองรับบัวคว่ำปลายกระดองอน เส้นคิ้ว 4 ชั้นปลายกระดองอน และ

ท้องไม้ประดับแถวพระพุทธรูปประทับยืนในช่องเสา จึงเห็นเป็นรูปแบบที่คลี่คลายลงมา เพราะแลดูตัดแปลงไปจากงานประดับท้องไม้ที่พระธาตุสี่แก้ว รวมเข้ากับซุ้มพระพุทธรูปของพระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม

อย่างไรก็ดี ส่วนฐานของพระธาตุสวนตาลองค์เดิมปรักหักพังหลงเหลือให้เห็นเฉพาะบัวคว่ำที่มีลูกแก้วรองรับ (ภาพที่ 175) อาจเกี่ยวข้องกับฐานบัวเข้าพรหมในศิลปะล้านช้างที่ส่งผ่านมาให้กับศิลปะอีสาน³¹⁰ แต่ไม่มีหลักฐานยืนยันชัดเจนว่าเป็นฐานบัวหรือมีเพียงบัวคว่ำเท่านั้น จึงเห็นควรตรวจสอบร่วมกับองค์ประกอบอื่นๆ ส่วนฐานของพระธาตุวัดเกาะแก้วเจติยาราม (ภาพที่ 176) ประกอบด้วยฐานเชิงซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น รองรับฐานบัวซ้อนกัน 2 ชั้น โดยไม่มีหน้ากระดานคั่น ทำให้บัวหางของฐานบัวชั้นล่างประกบกับบัวคว่ำของฐานบัวชั้นบน เมื่อพอกปูนทับจึงแลดูคล้ายกับลูกแก้วอกไก่ขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นลักษณะนิยมในศิลปะล้านช้างและศิลปะอีสาน แสดงให้เห็นว่าช่างนำเอารูปแบบที่นิยมในท้องถิ่นมาปรับใช้กับการสร้างพระธาตุพนมจำลอง

ภาพที่ 176 ส่วนฐาน
พระธาตุวัดเกาะแก้วเจติยาราม

ภาพที่ 177 ส่วนฐาน
พระธาตุวัดกลาง

ภาพที่ 178 ส่วนฐาน
พระธาตุสาวก

นอกจากนี้ ส่วนฐานของพระธาตุวัดกลางและพระธาตุสาวกได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ โดยที่พระธาตุวัดกลางได้ก่อขึ้นใหม่ทั้งองค์ จึงไม่ทราบแน่ชัดว่ารูปแบบที่เห็นในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมหรือไม่ (ภาพที่ 177) เพราะจากภาพถ่ายเก่าส่วนของฐานก็ได้ถูกดินกลบทับถมไปบางส่วน แต่ยังพอแลเห็นส่วนของท้องไม้ ในเบื้องต้นจึงสันนิษฐานว่าส่วนฐานของพระธาตุวัดกลางน่าจะเป็นฐานบัวคว่ำที่มีท้องไม้เช่นเดียวกับชั้นหลังคาบัวคว่ำ ซึ่งเป็นลักษณะที่

³¹⁰ เกศินี ศรีวงศ์ษา, “ฐานบัวเข้าพรหม” เอกลักษณะของศิลปะล้านช้าง: ความสัมพันธ์โยงโยล้านช้างล้านนา และอยุธยา”, 200-221.

เชื่อมโยงได้กับส่วนฐานของพระธาตุอุ้มและพระธาตุสี่แก้ว ส่วนฐานของพระธาตุวัดกลางได้รับการบูรณะฉาบปูนปุกระเบื้องใหม่เป็นฐานเขียง ซึ่งเดิมอาจจะเป็นบัวคว่ำ เหนือขึ้นมามีท้องไม้ประดับลายพรรณพฤกษาและลูกมะหวด เหนือขึ้นมาเป็นหน้ากระดานรับเรือนธาตุ (ภาพที่ 178)

ส่วนเรือนธาตุ: พระธาตุมุงคสรียังคงรักษาระเบียงงานสร้างอย่างพระธาตุพนมเอาไว้ โดยทำเป็นทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น แต่ละด้านมีซุ้มประตูที่มีกรอบซุ้มเป็นวงโค้งหลายวงปลายม้วนขดและประดับใบแฉกคล้ายฝักเพกาแต่ลักษณะแบนใหญ่มากกว่า พร้อมทั้งมีแนวเสาประดับ เสาหลอกประจํามุม และชั้นหลังคาเป็นบัวคว่ำที่มีท้องไม้และหน้ากระดานบนเชื่อมกับเรือนธาตุชั้นที่ 2 คล้ายคลึงกันกับพระธาตุพนมต้นแบบและกลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิม เพียงแต่ไม่มีลวดลายประดับ (ภาพที่ 179) แต่งานบูรณะกลับปรากฏลวดลาย

ภาพที่ 179 ส่วนเรือนธาตุ

พระธาตุมุงคสรียังคงเดิม

ที่มา: พระธาตุมุงคสรีย์, เข้าถึงเมื่อ 3 ธันวาคม 2561,

เข้าถึงได้จาก <http://thaitechno.net>

ภาพที่ 180 ส่วนเรือนธาตุ

พระธาตุสี่แก้วองค์เดิม

ที่มา: วิโรฒ ศรีสุโร, ธาตุอีสาน, XII.

พระธาตุสี่แก้วมีเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น แต่ละชั้นประดับซุ้มประตูประจำด้าน แบ่งพื้นที่ให้เห็นเสาหลอกประจํามุมพร้อมกับช่องลม และมีหลังคาลาดเป็นบัวคว่ำคล้ายกับพระธาตุพนม (ภาพที่ 180) เพียงแต่ในรายละเอียดเห็นต่างออกไป เช่น กรอบซุ้มทำกระหนกหัวแหลมขมวดม้วนหัวเข้าหากันเพื่อรองรับแผ่นสามเหลี่ยมตรงกลางที่มีปลายม้วนขด และกระหนกลักษณะนี้ยังประดับไว้บนโคนเสา (ภาพที่ 181) ชวนให้นึกถึงลายกาบกลางที่นิยมในกลุ่ม

พระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิมอยู่มีใช้น้อย แต่ไม่มีการประดับลวดลายบนเสากลางอกประจำมุม ส่วนที่พระธาตุอุ้มงแลเห็นแนวอิฐเป็นเสาประดับผนังและเสากลางอกประจำมุมอย่างพระธาตุพนม แต่มีการประดับแผ่นสามเหลี่ยมเรียงรายบนหน้ากระดานของชั้นหลังคาบัวคว่ำ (ภาพที่ 182) ซึ่งไม่เคยปรากฏที่พระธาตุพนมมาก่อน

ภาพที่ 181 กรอบซุ้ม พระธาตุสี่แก้วองค์เดิม
ที่มา: วิโรฒ ศรีสุโร, ธาตุอีสาน, XII.

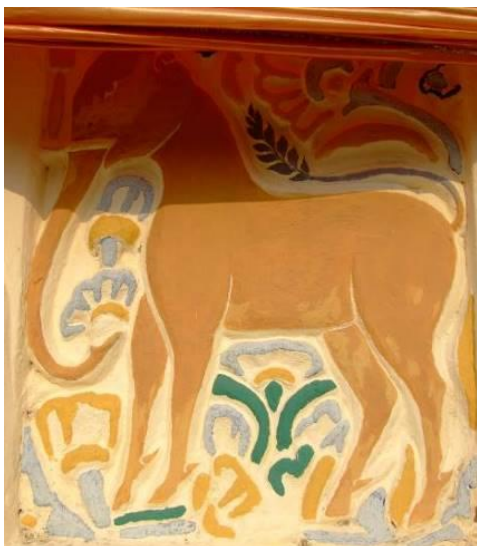

ภาพที่ 182 ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุอุ้มง

พระธาตุวัดโพธิ์เจติยารามได้ตัดแปลงส่วนเรือนธาตุขึ้นไปเป็น 4 ชั้น แต่ละชั้นมีซุ้มประตูประจำด้านและเสากลางอกประจำมุม ส่วนกรอบซุ้มใช้กระหนกหัวแหลมขมวดม้วนไปในทิศทางเดียวกันเพื่อรับแท่งใบสามเหลี่ยม อาจจะปรับเปลี่ยนมาจากพระธาตุสี่แก้ว และน่าสนใจว่าภายในกรอบซุ้มพบพระราหูอมจันทร์ที่มีต้นเค้ามาจากพระธาตุพนมและนิยมในกลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิม พร้อมทั้งพบงานประดับรูปสามเหลี่ยมเป็นอย่างมาก อาจได้รับแรงบันดาลใจมาจากลายกาบบน-กากลางของพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิม

อย่างไรก็ตาม พระธาตุองค์นี้ทำช่องลมเลียนแบบเครื่องไม้ถึง 2 แนว ก่อนจะถึงชั้นหลังคา ที่สำคัญประดับลวดลายปูนปั้นของแต่ละชั้นบนผนังเรือนธาตุแตกต่างกันออกไป โดยชั้นแรกปรากฏคนทรงช้างคนทรงม้าที่ไม่เป็นระบบระเบียบเดิมอย่างพระธาตุพนม และสัตว์ผสม (ภาพที่ 183) ที่เชื่อว่ามีต้นแบบอยู่ที่พระธาตุท่าอุเทน โดยพบร่วมอยู่กับเหล่ากวาง เสือ กระต่าย เทพนม ส่วนชั้นที่ 2 พบพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิบนฐานปัทม์ภายในซุ้มจรณะนำ และขนาบข้างซุ้มด้วยพระสาวกยืนพนมมือ ต่อมาชั้นที่ 3 พระพุทธรูปประทับยืนภายในซุ้มจรณะนำและด้านข้างซุ้มมี

พระสาวกยืนพนมมือ (ภาพที่ 184) และชั้นที่ 4 มีพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิ 2 องค์ ลักษณะดังกล่าวนี้จะส่งแรงบันดาลใจไปให้กับงานสร้างพระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุในเวลาต่อมา

ภาพที่ 183 สัตว์ผสมประดับผนังเรือนธาตุ
ชั้นที่ 1 พระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม

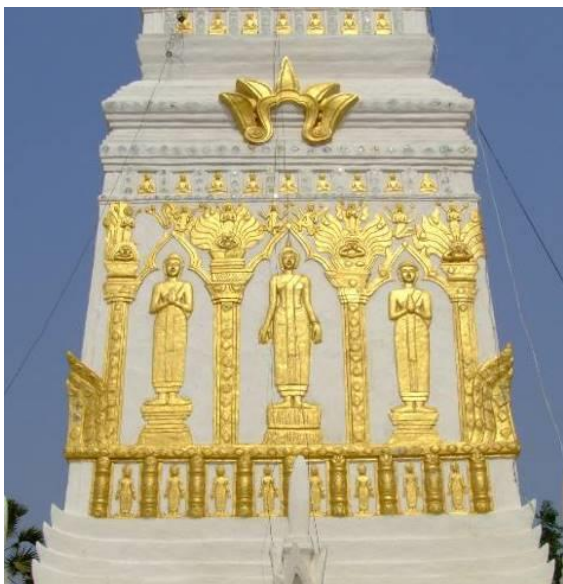

ภาพที่ 184 งานประดับเรือนธาตุชั้นที่ 3
พระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม

พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุมีเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น และระเบียบของซุ้มประตูประจำด้านเกือบเปลี่ยนไป เหลือเฉพาะกรอบซุ้มประดับให้เห็นบริเวณส่วนของหลังคาเรือนธาตุชั้นที่ 1 เพราะแทนที่ด้วยการประดับปูนปั้นรูปพระพุทธรูปเจ้าประทับยืนบนฐานปัทม์ภายในซุ้มเรือนแก้ว แต่ละด้านแสดงปางต่างๆ ไม่เหมือนกัน และขนานข้างด้วยพระสาวกยืนพนมมือบนฐานบัวในซุ้มเรือนแก้ว และประดับบัวหัวเสาด้วยพระราหูอมจันทร์และเหล่าทวยเทพดา (ภาพที่ 185) ลักษณะดังกล่าวนี้คงปรับเปลี่ยนมาจากพระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม โดยลดความสำคัญของเสาหลอกประจำมุมลงไป เหลือเพียงลายกากลางประดับให้เห็นเป็นแนวเท่านั้น รวมทั้งบริเวณเหนือซุ้มเรือนแก้วขึ้นไปเป็นแถวพระพุทธรูปประทับนั่งเรียงรายภายในช่องจรณะนำ อาจสื่อถึงพระอดีตพุทธเจ้า และมีหลังคาลาดที่ทำเลียนแบบส่วนฐานบัวคว่ำ 1 ชุด ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2 ก็ประดับตกแต่งในลักษณะทำนองเดียวกันนี้ เพียงแต่ทำซุ้มเรือนแก้วอย่างเรียบง่ายเนื่องด้วยข้อจำกัดของพื้นที่

พระธาตุวัดกลางได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ก่อขึ้นใหม่ทั้งองค์ตามรูปแบบเดิม (ภาพที่ 186) ซึ่งตัวเรือนธาตุยังคงมีการประดับซุ้มประตูประจำด้านทั้ง 4 กรอบซุ้มพยายามทำเลียนแบบอย่างพระธาตุพนม แต่เพิ่มจำนวนของใบแฉกฝักเพกามากขึ้น พร้อมทั้งตกแต่งผนังด้วยเสาหลอก และเอาหน้ากระดานมาทับตัวเรือนกับชั้นหลังคาบัวคว่ำทำให้เกิดท้องไม้ที่เจาะเป็น

ช่องๆ เลียนแบบช่องลมของเครื่องไม้ แลดูคล้ายกับพระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2 ก็ทำเลียนแบบเรือนธาตุชั้นแรก

ภาพที่ 185 เรือนธาตุชั้นที่ 1
พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ

ภาพที่ 186 ส่วนเรือนธาตุ
พระธาตุวัดกลาง

เมื่อพิจารณาพระธาตุสวนตาลจากภาพถ่ายเก่าพบว่าส่วนเรือนธาตุที่ปรากฏให้เห็นมีระยะห่างจากพื้นดินมากพอสมควร ชวนให้สันนิษฐานว่าน่าจะมีเรือนธาตุได้อีกหนึ่งชั้น จึงอาจเป็นไปได้ว่าเดิมพระธาตุองค์นี้มีเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น รองรับยอดบัวเหลี่ยม ประกอบกับลักษณะของตัวเรือนธาตุประดับด้วยซุ้มประตูประจำด้านทั้ง 4 แนวเสาเรียงที่ตัวเรือน และเสาหลอกประจำมุม อันเป็นระเบียบของงานช่างอย่างพระธาตุพนม ทำให้น่าเชื่อว่าพระธาตุองค์นี้คือพระธาตุพนมจำลอง อีกทั้งน่าสนใจว่าลักษณะของกรอบซุ้มเป็นวงโค้งหยักปลายออกกระหนกหัวแหลม และมีกระหนกใต้กระหนกบนกรอบซุ้มขึ้นไปสู่ยอดรูปสามเหลี่ยม (ภาพที่ 187) ชวนให้นึกถึงงานช่างที่พระธาตุวัดโพธิ์เจติยารามอยู่มีใช้น้อย จึงมีความเป็นไปได้ที่พระธาตุทั้งสองจะสร้างขึ้นในช่วงเวลาไล่เลี่ยกัน

พระธาตุวัดเกาะแก้วเจติยารามมีลักษณะเฉพาะองค์เช่นกัน ถึงแม้มีเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น และมีเสาหลอกประจำมุม แต่ซุ้มประตูประจำด้านหายไป โดยปรับเปลี่ยนให้เป็นช่องจรณะนำปลายวงโค้งประดับลายพรรณพฤกษา แลดูคล้ายกับช่องหน้าต่างภายในช่องจรณะของเรือนธาตุชั้นที่ 1 ประดิษฐานพระพุทธรูปและเทวดาปูนปั้นประทับนั่ง อีกทั้งการเจาะช่องรูปวงรีเป็นแถวเป็นแนวบริเวณตอนล่างของเรือนธาตุ ตลอดจนตกแต่งเสาหลอก

ประจํามุมด้วยลายบัวเชิง-บัวรดเกล้า (ภาพที่ 188) ขวนให้นึกถึงมุมมองของสิมณวนในอีสานแบบ 2 มิติเป็นอย่างมาก (ภาพที่ 189) แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานงานศิลปกรรมท้องถิ่นรวมเข้ากับการจำลองแบบพระธาตุพนม ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2 ทำเลียนแบบชั้นแรก แต่ปรับเปลี่ยนให้เข้ากับการประดิษฐานพระพุทธรูปและเทวดาปูนปั้นประทับยืน จึงไม่เห็นเสาหลอกประจํามุมแล้ว เหลือเพียงการประดับลายกบกลางประจํามุมขนาดเล็ก ซึ่งมีต้นเค้ามาจากพระธาตุพนมจำลองกลุ่มแรกและมานิยมในพื้นที่ร้อยเอ็ดนี้ด้วย นอกจากนี้ที่พระธาตุวัดเกาะแก้วเจติยารามยังมีลักษณะพิเศษกว่าที่อื่นๆ คือ การประดับพระพุทธรูปและเทวดาปูนปั้นเกือบจะเต็มพื้นที่ผนังของเรือนธาตุอย่างไม่มีระบบระเบียบ ที่สำคัญมีจารึกระบุชื่อของผู้สร้างและปีที่สร้างเอาไว้ บ่งบอกได้ถึง การผสมผสานความเชื่อในท้องถิ่นเข้ากับกรอบแนวคิดอย่างตะวันตก ทำให้มนุษย์เป็นผู้สร้างโดยสมบูรณ์ไม่ใช่เหล่าเทวดา

ภาพที่ 187 กรอบซุ้มประตู พระธาตุสวนตาล ภาพที่ 188 เรือนธาตุชั้นที่ 1 พระธาตุวัดเกาะแก้ว

ภาพที่ 189 ตัวอย่างสิมณวน วัดโพธิ์เจติยาราม ร้อยเอ็ด

นอกจากนี้ ส่วนเรือนธาตุของพระธาตุสาวกทำชั้นแรกเลียนแบบพระธาตุพระพุทบาทบัวบกที่อยู่ภายในวัดเดียวกัน ดังเช่นปรากฏลายกาบบน-ก่ากลาง แต่มีรายละเอียดแตกต่างออกไป อาทิ ลายประดับเสาหลอกประจํามุมเป็นลายพรรณพฤกษาเท่านั้น และประตูหลอกด้านหน้าก็ทำปูนปั้นรูปพญานาคเกี่ยวพันกัน ที่สำคัญพระธาตุองค์นี้ได้ยื่นย้อยสัดส่วนจนทำให้รูปแบบเปลี่ยนแปลงไป โดยกรอบซุ้มของเรือนธาตุชั้นที่ 1 กลายเป็นเพียงงานประดับ และรวบรัดเอาเรือนธาตุชั้นที่ 2 รวมเข้ากับฐานรองรับยอดบัวเหลี่ยม ประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่งปางต่างๆ ในซุ้มจรณะที่มีกรอบซุ้มเป็นพญานาค ด้านข้างซุ้มตกแต่งด้วยต้นโพธิ์ (ภาพที่ 190)

ภาพที่ 190 ส่วนเรือนธาตุ
พระธาตุสาวก

ภาพที่ 191 ส่วนยอด
พระธาตุมณฑลศรีองค์เดิม
ที่มา: พระธาตุมณฑลศรี, เข้าถึง
เมื่อ 3 ธันวาคม 2561, เข้าถึงได้
จาก <http://thaitechno.net>

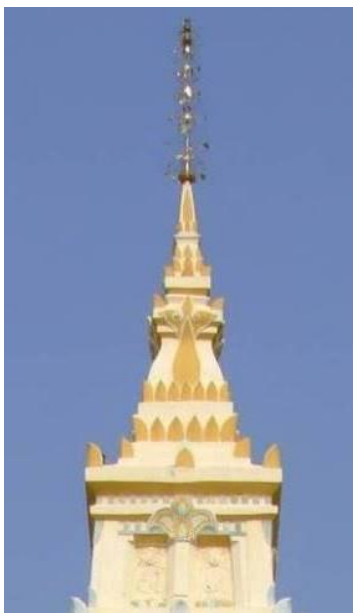

ภาพที่ 192 ส่วนยอด
พระธาตุสี่แก้วองค์เดิม
ที่มา: วิโรฒ ศรีสุโร, ธาตุอีสาน, XII.

ส่วนยอด: การยื่นย้อยสัดส่วนของกลุ่มพระธาตุพนมจำลองแบบพื้นบ้านนี้ มีผลต่อการปรับเปลี่ยนทรวดทรงของยอดบัวเหลี่ยม ประกอบกับช่างมืออิสระในการสร้างสรรค์งานจึงไม่ยึดติดในระเบียบเดิม ทำให้เกิดความหลากหลายทางรูปแบบ ดังที่ส่วนยอดของพระธาตุมณฑลศรีองค์เดิมใช้ฐานบัวคาคาทองไม้ (ไม่ชัดเจนว่าเป็นลูกแก้วอกไก่หรือลูกฟัก) เหนือขึ้นไปเป็นบัวคว่ำและหน้ากระดานประดับลายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนไขว้ตัดกันคล้ายพระธาตุพนม แต่หน้ากระดานยัดสูงมากจนเกินไปทำให้บัวเหลี่ยมถูกบีบให้เล็กลง รองรับยอดที่เปลี่ยนแปลงยอดบัวเหลี่ยม แต่ต่อปลียอดให้สูงขึ้นไปอีกชั้น (ภาพที่ 191) จึงแลดูแปลกตาไปจากยอดของพระธาตุพนม โดยการต่อยอดให้สูงขึ้นนี้พบมาแล้วตั้งแต่พระธาตุนคร ส่วนงานบูรณะได้ปรับเปลี่ยนส่วนยอดโดย

ก่อบัวเหลี่ยมครอบส่วนของบัวคว่ำและหน้ากระดาน จึงทำให้บัวเหลี่ยมมีขนาดใหญ่ขึ้น เพื่อประดับ ลวดลายพุ่มข้าวบิณฑ์อย่างพระธาตุพนมที่ปรากฏขึ้นตั้งแต่งานบูรณะสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ส่วนยอดของพระธาตุสี่แก้วองค์เดิมใกล้เคียงกับพระธาตุนครและ พระธาตุจำปา เพราะใช้ฐานบัวลูกฟูกรองรับยอดบัวเหลี่ยมเหมือนกัน เหนือขึ้นไปทำเลียนแบบยอด บัวเหลี่ยมและปึกฉัตรวลี ทว่าที่พระธาตุสี่แก้วไม่มีการประดับตกแต่งส่วนยอดแต่ประการใด (ภาพที่ 192) จึงเห็นเป็นลักษณะที่คลี่คลายลงมา ปัจจุบันบูรณะผิวด้านส่วนงานบัวเหลี่ยมแลดูคล้ายกับองค์ ระฆัง ส่วนพระธาตุอุปัฏยังมีทันได้สร้างส่วนยอดก็พังทลายลงมา

ภาพที่ 193 ส่วนยอด
พระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม

ภาพที่ 194 ส่วนยอด
พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ

ภาพที่ 195 ส่วนยอด
พระธาตุสวนตาลองค์เดิม
ที่มา: วิโรฒ ศรีสุโร, ธาตุอีสาน, 40.

หลังจากนั้นส่วนยอดของพระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ได้ปรับเปลี่ยนไป จากธรรมเนียมเดิม ตามที่พระธาตุวัดโพธิ์เจติยารามให้ความสำคัญกับส่วนเรือนธาตุ โดยเพิ่มจำนวน ชั้นมากขึ้น ส่งผลให้ขนาดของฐานบัวรวมไปถึงยอดบัวเหลี่ยมต้องย่อส่วนลดลงไปมาก รวมทั้ง การประดับแผ่นสามเหลี่ยมหรือกลีบบัวรอบโคนบัวเหลี่ยมก็แลดูแปลกตา อาจได้รับแรงบันดาลใจมา จากงานประดับเหนือบัวเหลี่ยมของพระธาตุพนมจำลองกลุ่มตามแบบแผนเดิม หรือกลุ่มเจดีย์ทรง บัวเหลี่ยม (ซึ่งควรศึกษาถึงพัฒนาการในโอกาสต่อไป) ประกอบกับความนิยมในแผ่นสามเหลี่ยมของ พระธาตุองค์นี้ เหนือขึ้นไปทำเลียนแบบยอดบัวเหลี่ยม ปลียอด และปึกฉัตรวลี (ภาพที่ 193)

ลักษณะดังกล่าวนี้ส่งแรงบันดาลใจให้กับพระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ โดยทำส่วนของฐานบัวรองรับยอดบัวเหลี่ยมกลืนไปกับส่วนเรือนธาตุ ด้วยการทำเส้นคิ้วกันเป็นแถวของเหล่าพระอดีตพุทธเจ้าประทับยืนอยู่ด้านล่างและด้านบนทำประทับนั่งปางสมาธิ ตรงกลางเป็นภาพเล่าเรื่อง จึงไม่เห็นเป็นองค์ประกอบของฐานบัวที่แน่ชัด เหนือขึ้นไปเป็นกลีบบัวรอบโคนบัวเหลี่ยม ถึงแม้บัวเหลี่ยมประดับด้วยลายดอกไม้กลมที่ทำจากกระจกหรือกระเบื้องเคลือบ แต่ก็ปรากฏรูปบุคคลประจำแต่ละด้าน ทำให้เห็นเป็นเอกลักษณ์เฉพาะองค์ ถัดขึ้นไปทำทรงสี่เหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้นรับปลีบัวเหลี่ยมและปัทมฉัตรวิไล (ภาพที่ 194) แลดูคล้ายไปจากพระธาตุนคร

ส่วนยอดของพระธาตุสวนตาลองค์เดิม (ภาพที่ 195) มีระเบียบใกล้เคียงกับพระธาตุพนมคือ ฐานบัวลูกแก้วอกไก่รองรับยอดบัวเหลี่ยม แต่การประดับกลีบบัวรอบโคนบัวเหลี่ยม และเหนือขึ้นไปเป็นชุดฐานบัวซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้นรับปลียอดและฉัตรวิไล แลดูเป็นลักษณะคล้ายไปจากพระธาตุพนมและพระธาตุพนมจำลองกลุ่มแรก โดยน่าจะสัมพันธ์กับพระธาตุวัดโพธิ์เจติยารามและพระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ จึงจัดให้อยู่ในกลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบพื้นบ้านเดียวกันนี้

ภาพที่ 196 ส่วนยอด

พระธาตุวัดกลางองค์เดิม

ที่มา: พระครูสุตกิจวิมล

ภาพที่ 197 ส่วนยอด

พระธาตุสาวก

ภาพที่ 198 ส่วนยอด

พระธาตุวัดเกาะแก้วฯ

ส่วนพระธาตุวัดกลางมีส่วนยอดที่ไม่ปรากฏฐานบัวรองรับยอดบัวเหลี่ยม โดยนับตั้งแต่บัวคว่ำที่ทำหน้าที่เป็นชั้นหลังคาด้วย ถัดขึ้นไปคือหน้ากระดานประดับลายกลีบบัวรองรับยอดบัวเหลี่ยม ลักษณะงานประดับกลีบบัวเช่นนี้คงสัมพันธ์กับพระธาตุวัดโพธิ์-

เจดีย์าราม พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ และพระธาตุสวนตาล เหนือขึ้นไปเป็นฐานบัวคาคาทองไม้และฐานบัวอีกชั้นรับปลียอดและปักฉัตร (ภาพที่ 196) ระบบยอดเช่นนี้ก็คล้ายคลึงกับยอดของพระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุและพระธาตุสวนตาล ทั้งนี้ทั้งนั้นส่วนยอดของพระธาตุสาวกไม่มีฐานบัวรองรับ เหมือนกับพระธาตุวัดกลาง แต่มียอดบัวเหลี่ยมตกแต่งด้วยลายดอกไม้กลม เหนือขึ้นไปเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไกรรับปลียอดและปักฉัตร (ภาพที่ 197)

นอกจากนี้ ส่วนยอดของพระธาตุวัดเกาะแก้วเจดีย์ารามมีฐานบัวรองรับยอดบัวเหลี่ยมที่เลียนแบบส่วนฐาน บัวเหลี่ยมมีลักษณะเอนลาดอย่างมากและประดับปูนปั้นรูปครุฑ ซึ่งอยู่ในอิริยาบถเช่นเดียวกับที่พบบนเรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุวัดโพธิ์เจดีย์ารามและกลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผน อันมีลักษณะคล้ายกับตราพระราชลัญจกรพระครุฑพ่าห์ที่ใช้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา จึงอาจเกี่ยวข้องข้องกับการเมืองการปกครองของสยาม (ดังจกกล่าวถึง ถัดไป) เหนือบัวเหลี่ยมขึ้นไปเป็นปลียอดและปักฉัตร (ภาพที่ 198)

2.2.2.3 การกำหนดอายุของพระธาตุพนมจำลองตามแบบพื้นบ้าน

พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้มีลักษณะคลี่คลายไปจากพระธาตุพนมต้นแบบ โดยแลเห็นแรงบันดาลใจสืบเนื่องมาจากกลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิม และการผสมผสานเข้ากับงานศิลปกรรมในท้องถิ่น ทำให้พระธาตุแต่ละองค์มีลักษณะเฉพาะไม่เหมือนกับพระธาตุพนมเสียทีเดียว แต่เค้าโครงสร้างที่มีส่วนฐานเดี่ยวๆ รองรับเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกันรับยอดบัวเหลี่ยม ชวนให้นึกถึงระเบียบงานสร้างพระธาตุพนมมีใช้น้อย จึงจัดให้เป็นพระธาตุพนมจำลองตามแบบพื้นบ้าน และด้วยรูปแบบที่แตกต่างออกไปนี้สามารถใช้ในการกำหนดอายุของพระธาตุแต่ละองค์ได้ดังนี้

พระธาตุอุปัฏฐองจะสร้างขึ้นมาก่อนหรือพร้อมๆ กับพระธาตุสี่แก้ว ด้วยเหตุที่ส่วนฐานเป็นฐานบัวคว่ำที่มีท้องไม้เจาะช่องเลียนเครื่องไม้เหมือนกัน แต่ที่พระธาตุอุปัฏฐองยังคงมีระเบียบของการประดับเสาหลอกประจํามุมและเสาประดับผนังอย่างชัดเจน ส่วนพระธาตุสี่แก้วปรากฏเพียงเค้าโครงเท่านั้น ซึ่งอาจเกิดจากการย่นย่อสัดส่วน ทว่าไม่พบลดทอนระดับใดใด ชวนให้น่าเชื่อว่าไม่น่าจะเก่าไปกว่าพระธาตุท่าอุเทน และอาจเป็นช่วงเริ่มต้นสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมไปยังดินแดนอื่น ที่สำคัญพระธาตุอุปัฏฐองมีการประดับแผ่นสามเหลี่ยมเรียงรายบนแถวหน้ากระดานล่างของชั้นหลังคา คงรับแรงบันดาลใจมาจากแถวกลีบบัวของพระธาตุหลวง นครเวียงจันทน์ตามประวัติความเป็นมาที่หลวงปู่สิงห์สุดงค์จากนครเวียงจันทน์มาบูรณะวัดแห่งนี้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2450 ครั้นมีญาติโยมศรัทธาก็ได้ร่วมกันสร้างพระธาตุองค์นี้ครอบสถูปเดิมเอาไว้ แต่ไม่ทันแล้วเสร็จก็มรณภาพไปก่อนในปี พ.ศ. 2474 และพังทลายลงมาในไม่ช้า จึงสันนิษฐานว่าพระธาตุอุปัฏฐองสร้างขึ้นราวปี พ.ศ. 2460-2474

ส่วนพระธาตุสี่แก้วองค์เดิมน่าจะสร้างขึ้นในราวปี พ.ศ. 2463-2465 โดยยึดถือเอาตามปีการสร้างพระธาตุนคร เพราะปรากฏการใช้ฐานบัวลูกฟูกรองรับยอดบัวเหลี่ยมเหมือนกัน ประกอบกับพระธาตุดองค์นี้มีระเบียบใกล้เคียงกับพระธาตุพนมอยู่มากคือ ส่วนฐานบัวคว่ำรองรับเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น เหนือขึ้นไปเป็นฐานบัวรับยอดบัวเหลี่ยม จึงน่าจะเชื่อว่าสร้างขึ้นก่อนพระธาตุวัดโพธิ์เจติยารามที่มีการเปลี่ยนแปลงทางรูปแบบไปแล้ว ดังเช่นก่อเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 4 ชั้น โดยปรับฐานบัวรับยอดบัวเหลี่ยมให้เป็นส่วนเรือนธาตุ พร้อมทั้งมีการประดับตกแต่งด้วยแผ่นสามเหลี่ยมเป็นอย่างมาก ที่สำคัญงานปูนปั้นพระพุทธรูปและพระสาวกซึ่งปรากฏตั้งแต่เรือนธาตุชั้นที่ 2 และการประดับสัตว์ผสมอาจได้รับแรงบันดาลใจมาจากกลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิม ส่วนกรอบซุ้มกระหนกหัวแหลมอาจได้รับแรงบันดาลใจมาจากพระธาตุสี่แก้ว และเหนือตัวเรือนทำเลียนแบบเครื่องไม้เห็นเป็นช่องๆ ซ้อนกัน 2 ชั้นอาจปรับเปลี่ยนมาจากงานประดับท้องไม้ที่พระธาตุอุ้มงู จึงสอดคล้องกับความในแผ่นศิลาจารึกระบุปีการสร้างพระธาตุวัดโพธิ์เจติยารามเมื่อ พ.ศ. 2464-2470 เพื่อเก็บพระธรรม พระพุทธรูป และเครื่องบูชา

พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุมีรูปแบบคลี่คลายไปจากพระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม โดยเฉพาะการทำพระพุทธรูปปูนปั้นภายในซุ้มจะนำพร้อมด้วยพระสาวกบนเรือนธาตุและฐานบัวรับยอดบัวเหลี่ยมกลมกลืนไปกับส่วนเรือนธาตุ เมื่อพิจารณาประกอบกับประวัติความเป็นมาที่ปรากฏบนป้ายหินอ่อนหน้าพระธาตุดองค์นี้ สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2465-2475 โดยหลวงปู่พระครูวินัยธรรมฮวด (หลวงปู่ฮวด) เป็นผู้ออกแบบ ซึ่งจำลองมาจากพระธาตุพนม เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุและพระธาตุของพระอรหันต์สาวกที่ได้มาจากการรุดงค์บริเวณอำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ชวนให้คิดเห็นว่าการจำลองแบบพระธาตุพนมครั้งนี้ได้ผสมผสานเอกลักษณ์ความเป็นท้องถิ่นเข้าไปร่วมด้วย จนกลายเป็นพระธาตุพนมจำลองที่มีลักษณะเฉพาะองค์อีกแห่งหนึ่ง

พระธาตุสวนตาลมีลักษณะกรอบซุ้มประตูคล้ายคลึงกับพระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม ซึ่งปรับปรุงมาจากกรอบซุ้มของพระธาตุสี่แก้ว รวมทั้งมีการประดับกลีบบัวล้อมรอบโคนของยอดบัวเหลี่ยม โดยพบต้นเค้าการปรับเปลี่ยนมาตั้งแต่กลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิม โดยทำบนส่วนยอดของยอดบัวเหลี่ยม และมาปรากฏชัดเจนบนยอดบัวเหลี่ยมที่พระธาตุวัดโพธิ์เจติยารามและพระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ จึงกำหนดอายุพระธาตุสวนตาลให้อยู่ร่วมสมัยกับพระธาตุทั้งสององค์นี้ราวปี พ.ศ. 2464-2475 โดยน่าจะคาบเกี่ยวกับพระธาตุวัดกลาง เพราะเป็นรูปแบบที่คลี่คลายไปจากพระธาตุพนมเช่นกัน เนื่องด้วยใช้กลีบบัวประดับรอบโคนยอดบัวเหลี่ยมเหมือนกัน แต่ที่พระธาตุวัดกลางไม่ปรากฏฐานบัวรับยอดบัวเหลี่ยมแล้ว จึงมีความเป็นไปได้ที่จะมีอายุหลังลงมาราวปี พ.ศ. 2475-2482

พระธาตุสาวกมีวัตถุประสงค์การสร้างเลียนแบบพระธาตุพระพุทธรูปบาทบัวบกที่อยู่ภายในวัดเดียวกัน แต่มีรายละเอียดแตกต่างกันออกไป โดยเฉพาะการย่อสัดส่วนรวบรัดเอาเรือนธาตุชั้นที่ 2 กับฐานบัวรองรับยอดบัวเหลี่ยมเข้าไว้ด้วยกัน ทำให้ไม่มีฐานบัวรองรับยอดบัวเหลี่ยม จึงถือเป็นลักษณะคลี่คลายของพระธาตุองค์นี้ ซึ่งสอดคล้องกับประวัติการสร้างที่ถือเชื่อกันมาว่าก่อสร้างในปี พ.ศ. 2473 เพื่อบรรจุอัฐิของหลวงปู่บุญ ญาณวฑฺฒโธ อย่างไรก็ตาม พระธาตุองค์นี้แสดงให้เห็นถึงการจำลองแบบพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิมมาใช้เป็นที่บรรจุอัฐิของพระภิกษุสงฆ์ที่เป็นเกจิอาจารย์ในช่วงแรกๆ ของภาคอีสาน

ส่วนพระธาตุวัดเกาะแก้วเจติยารามมีจารึกบนส่วนเรือนธาตุระบุปีสร้างอย่างชัดเจนเมื่อ พ.ศ. 2477 ทั้งนี้คงเริ่มสร้างตั้งแต่ปี พ.ศ. 2473 จนกระทั่งแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2477 ตามเอกสารของวัด พระธาตุองค์นี้มีลักษณะที่คลี่คลายไปจากพระธาตุพนมอย่างมาก โดยผสมผสานเอางานศิลปกรรมท้องถิ่นประเภทลิ่มหรือพระอุโบสถแบบญวนประกอบสร้างจำลองแบบพระธาตุพนม จึงมีรูปแบบที่แปลกตา แต่ยังคงเค้าโครงอย่างพระธาตุพนมเอาไว้คือ ส่วนฐานเดี่ยวรองรับเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้นรองรับยอดบัวเหลี่ยม

นอกจากนี้ ถึงแม้ว่าพระธาตุมณฑลศรีองค์เดิมมีรูปแบบโดยรวมใกล้เคียงกับพระธาตุพนมและพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิม แต่เมื่อพิจารณาการไม่ประดับลวดลายคนทรงช้างทรงม้าบนเสาหลอกประจํามุม ประกอบกับพื้นที่ตั้งไม่ได้ห่างไกลจากพระธาตุพนมมากนักก็น่าจะบ่งบอกได้ถึงอายุสมัยที่หลังลงมาจากกลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิม รวมไปถึงการต่อยอดให้สูงขึ้นไ้มากกว่าระเบียบแบบแผนเดิม ซึ่งเริ่มปรากฏมาตั้งแต่พระธาตุนครที่ระบุปีการสร้างอย่างชัดเจนเมื่อ พ.ศ. 2463-2465 และคงหลังลงมาจากพระธาตุจำปาที่กำหนดอายุเอาไว้ราว พ.ศ. 2465-2470 จึงสันนิษฐานว่าพระธาตุมณฑลศรีองค์เดิมคงสร้างขึ้นในราว พ.ศ. 2470-2482 เพราะส่วนยอดยังเป็นงานตามแบบอย่างพระธาตุพนมก่อนบูรณะในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม สอดคล้องกับข้อมูลบนแผ่นป้ายไว้นิลาของเจ้าอาวาสวัดอันเป็นที่ตั้งของพระธาตุมณฑลศรีได้ระบุว่าเป็นหนึ่งในงานสร้างของพระภิกษุเม้า ปัญญาโว ราวปี พ.ศ. 2468 ลงมา และคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่มีความว่าพระธาตุองค์นี้สร้างหลังจากพระธาตุองค์เล็กที่สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2466 ภาระยะหนึ่ง

ฉะนั้น พระธาตุพนมจำลองที่มีความเก่าแก่ในบริเวณภาคอีสานตอนกลางของประเทศไทยคือ พระธาตุอุโมงค์น่าจะก่อสร้างขึ้นในราวปี พ.ศ. 2460-2474 ส่วนพระธาตุสี่แก้วคงสร้างขึ้นช่วงปี พ.ศ. 2463-2465 แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงกับงานช่างกลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิม จนกระทั่งปรับเปลี่ยนรูปแบบไปตามท้องถิ่น เป็นต้นว่า พระธาตุวัดโพธิ์เจติยารามสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2464-2470 พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุสร้างขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 2465-2475 ขณะเดียวกันในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ก็คงแพร่ไปยังอีสานตอนล่าง ณ พระธาตุสวนตาล อีกทั้งยังพบความสับสนเนื่ององงานช่างในอีสานตอนกลางคือ พระธาตุวัดกลางน่าจะสร้างขึ้นในราวปี

พ.ศ. 2475-2482 ต่อมามีการผสมผสานพระธาตุพนมจำลองเข้ากับศิลปกรรมท้องถิ่นประเภทลิ่ม
 ดังเช่นพระธาตุวัดเกาะแก้วเจติยาราม สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2477 นอกจากนี้ ทางแถบอีสานตอนบนก็
 พบงานช่างที่คลี่คลายไปจากกลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิมคือ พระธาตุมงคลศรีอาจ
 กำหนดอายุอย่างคร่าวๆ ในราวปี พ.ศ. 2470-2482

ภาพที่ 199 พระธาตุอดีตเจ้าอาวาส
 วัดพระธาตุ นครพนม

ภาพที่ 200 พระธาตุหลวงปู่โส
 ร้อยเอ็ด

นอกเหนือไปจากนี้ยังพบตัวอย่างพระธาตุของพระภิกษุสงฆ์ที่จำลอง
 แบบพระธาตุพนมหรือพระธาตุพนมจำลองในพื้นที่ใกล้เคียง และน่าสนใจว่าได้ก่อเรือนธาตุให้ซ้อน
 ลดหลั่นกันรองรับยอดบัวเหลี่ยม ซึ่งต่างออกไปจากกลุ่มพระธาตุทรงปราสาทยอดที่มีเรือนธาตุเพียง
 ชั้นเดียวรองรับยอดบัวเหลี่ยม อันเป็นการผสมผสานทางรูปแบบของเจดีย์ทรงปราสาทยอดกับเจดีย์
 ทรงบัวเหลี่ยมที่ปรากฏอยู่ก่อนแล้ว (ควรศึกษาถึงพัฒนาการในโอกาสต่อไป) ชวนให้สันนิษฐานว่า
 รูปแบบของพระธาตุพนมเริ่มเป็นที่นิยมในการสร้างพระธาตุของพระภิกษุสงฆ์ในช่วงปลายพุทธ
 ศตวรรษที่ 25 อาทิ พระธาตุสาวกสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2473 โดยได้รับแรงบันดาลใจมาจากพระธาตุ
 พระพุทธบาทบัวบกที่ตั้งอยู่ภายในวัดเดียวกันนี้ พระธาตุอดีตเจ้าอาวาสรูปแรกวัดพระธาตุ อำเภอ
 ท่าอุเทน จังหวัดนครพนม (ภาพที่ 199) ก่อเป็นเรือนชั้นซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้นรองรับยอดบัวเหลี่ยมอย่าง
 คร่าวๆ น่าจะก่อขึ้นในราว พ.ศ. 2480-2481 ตามที่มีการตั้งวัดแห่งนี้ขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2445 ก่อนจะถึง

เจ้าอาวาสที่ทราบนามคือ พระผง พ.ศ. 2480-2489³¹¹ สามารถอนุมานได้ว่าคงมีเจ้าอาวาสมาก่อน พระผง จึงกำหนดอายุการสร้างพระธาตุอติเตตเจ้าอาวาสองค์นี้หลังจากมรณภาพแล้ว และพระธาตุหลวงปู่โส รัชมปาโล อติเตเจ้าอาวาสวัดราชสีสโล อำเภอบางสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 200) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2481 จากรูปแบบที่ทำเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 4 ชั้นรับยอดบัวเหลี่ยมเชื่อมโยงได้กับพระธาตุวัดโพธิ์เจติยารามที่ตั้งอยู่ในอำเภอใกล้เคียงกันของจังหวัดร้อยเอ็ด

2.3 ความสำคัญของพระธาตุพนมจำลองยุคแรกเริ่มในภาคอีสาน

พระธาตุพนมจำลองยุคแรกเริ่มในภาคอีสานระหว่างปี พ.ศ. 2454-2482 เป็นสัญลักษณ์แห่งความเชื่อความศรัทธาของกลุ่มชนอีสานที่มีต่อพระธาตุพนมในบริบทใหม่ จึงมีอาจปฏิเสศได้ว่าพระธาตุพนมจำลองเป็นกลไกหนึ่งในกระบวนการทางการเมืองการปกครองของสยาม โดยเป็นแหล่งหลอมรวมกลุ่มชนอีสานให้เป็นหนึ่งเดียวกับสยาม เนื่องด้วยพุทธศาสนาดำเนินควบคู่กับการเมืองการปกครองในดินแดนนี้มาอย่างช้านาน ประกอบกับสยามเคยใช้พระธาตุพนมแทนตัวตนของกลุ่มชนและพื้นที่ในปกครองมาก่อนแล้ว (ตามที่ได้กล่าวถึงในบทที่ 2) ทว่าพระธาตุพนมจำลองยังแสดงถึงรากฐานวิถีสังคมชาวพุทธที่ดำเนินมาแบบผสมผสาน โดยรวมเอาศาสนาพุทธเข้ากับความเชื่อในท้องถิ่นได้อย่างกลมกลืนและเหนียวแน่น ส่งผลให้พระธาตุพนมจำลองในฐานะสัญลักษณ์แทนพระธาตุพนมมีความสำคัญต่อสังคมอีสานสืบมา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

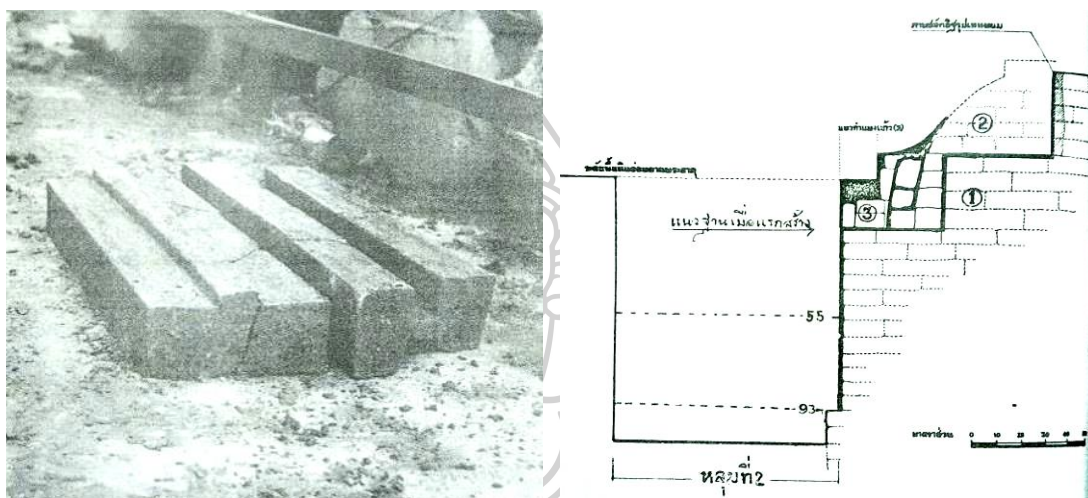
2.3.1 พระธาตุพนมจำลองกับการสืบทอดพุทธศาสนาและความเชื่อในท้องถิ่นอีสาน

เนื่องด้วยพระธาตุพนมเป็นพุทธสถานที่มีการผสมผสานความเชื่อทั้งศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และการนับถือผีเข้าไว้ด้วยกัน โดยมีตำนานอุรังคธาตุเป็นแรงขับเคลื่อนให้ความเชื่อดังกล่าวสืบทอดมาในท้องถิ่นอีสาน (ดังที่กล่าวถึงมาบ้างแล้วในบทที่ 2) อันส่งผลต่อการสร้างจำลองแบบพระธาตุพนม ถึงแม้กระแสพุทธศาสนาธรรมยุติกนิกายจากสยามแพร่เข้ามาในดินแดนนี้เป็นระลอกๆ แต่ก็ได้กลืนเอาความเชื่อเรื่องผีให้จางหายไปจากสังคมอีสาน เพราะความเชื่อนี้ได้แทรกซึมอยู่ในวิถีชีวิตของกลุ่มชนอีสานอย่างหยั่งรากลึก พระธาตุพนมจำลองจึงเป็นสัญลักษณ์แห่งพุทธศาสนาที่ผสมผสานเข้ากับกรณับถือผีในแบบฉบับของแต่ละพื้นที่ และเป็นแหล่งหลอมรวมจิตใจของกลุ่มชนในท้องถิ่น ทำให้สืบทอดความเชื่อความศรัทธานี้มาจวบจนถึงปัจจุบัน ดังนี้

เมื่อพิจารณาการขุดค้นทางโบราณคดี ณ พระธาตุพนม พบว่าเดิมทีศาสนสถานแห่งนี้เคยสร้างเนื่องในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมาก่อนจะปรับเปลี่ยนให้เป็นพุทธสถาน เพื่อประดิษฐานพระอุรังคธาตุของพระพุทธเจ้า ดังที่พบหลักฐานท่อน้ำหินทรายทางทิศเหนือถูกก่อกำกับ

³¹¹ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 15, 102.

ด้วยผนังอิฐปิดซ่อนเอาไว้³¹² (ภาพที่ 201) แสดงให้เห็นถึงงานช่างต่างยุคสมัยกัน ฉะนั้น ท่อน้ำดังกล่าวน่าจะใช้สำหรับส่งน้ำที่สร้งรูปสักการะหรือศิวลึงค์ภายในมายังภายนอกเทวาลัย ครั้นปรับเปลี่ยนให้เป็นพุทธสถานก็ได้ก่ออิฐครอบทับส่วนนี้เอาไว้ เพราะไม่ได้ใช้งานแล้ว ทั้งนี้คงมีการเผยแพร่พุทธศาสนาเข้ามาในยุคสมัยทวารวดี ตามที่ส่วนฐานข้างในสุดของพระธาตุพนมเป็นฐานหน้ากระดานซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น ชั้นบนสุดประดับแถวรูปเทพนม (ภาพที่ 202) ซึ่งมีลักษณะเทียบเคียงได้กับฐานบัวล้นของศิลปะทวารวดี ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 2

ภาพที่ 201 ท่อน้ำหินทรายพบที่พระธาตุพนม

ภาพที่ 202 ส่วนฐานของพระธาตุพนม

ที่มา: กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการณบุรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522, ภาคผนวก.

อนึ่งน่าสนใจว่าปรากฏใบเสมาในวัฒนธรรมทวารวดีปักเอาไว้บริเวณประกอบพิธีกรรม อยู่ทางด้านหน้านอกกำแพงแก้วของพระธาตุพนม หากพบเจอในศาสนสถานแห่งนี้ ไม่ได้ถูกเคลื่อนย้ายมาจากที่อื่นดังการให้ความจากบุคลากรภายในวัด ก็แสดงให้เห็นร่องรอยของการใช้พื้นที่ทับซ้อนทางวัฒนธรรมได้อย่างเด่นชัด ที่สำคัญยังบ่งบอกได้ถึงพิธีกรรมสักการบูชาองค์พระธาตุพนมด้วยเหตุที่ใบเสมาหลายหลักสลักรูปหม้อน้ำที่มีกรวยแหลมด้านบน (ภาพที่ 203-204) แลดูเหมือนกับเครื่องบูชาหรือเรียกว่า “บายศรี” ซึ่งอาจมีที่มาจากภาษาชนพื้นเมืองเช่นสังเวฬุผู้วายชนม์ในหลุมฝังศพสมัยก่อนประวัติศาสตร์³¹³ สะท้อนให้เห็นถึงการสืบทอดความเชื่อเรื่องผีซึ่งเป็นความเชื่อ

³¹² กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการณบุรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522, 107-108.

³¹³ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, ทวารวดีในอีสาน (กรุงเทพฯ: มติชน, 2558), 57-63.

ดั้งเดิม โดยผสมผสานเข้ากับพุทธศาสนาในลักษณะจำกัดขอบเขตให้อยู่เฉพาะส่วนของการประกอบพิธีกรรม

ภาพที่ 203 ใบเสมาสลักรูปหม้อน้ำ
พระธาตุพนม

ภาพที่ 204 ใบเสมาสลักรูปหม้อน้ำ
พระธาตุพนม

หลักฐานในข้างต้นสอดคล้องกับตำนานอุรังคธาตุที่กล่าวถึงเส้นทางการเผยแผ่พุทธศาสนาจากอินเดียโบราณมายังดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำโขง โดยผ่านมาทางเมืองหนองหานหลวง (จังหวัดสกลนคร) ทำให้อนุมานได้ว่าคงเข้ามาทางแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา³¹⁴ อันสัมพันธ์กับการเผยแผ่พุทธศาสนาในช่วงสมัยทวารวดี ทั้งนี้เชื่อมโยงได้กับการกำหนดอายุของพระธาตุพนมครั้งแรกสร้างเนื่องในพุทธศตวรรษที่ 13-14 ณ อาณาจักรศรีโคตรบูร (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 2) ชวนให้น่าเชื่อว่าภาพสลักอิฐรูปบุคคลทรงช้างทรงม้าอาจเป็นเจ้าเมืองหรือกษัตริย์ทั้งห้ามาร่วมกันสร้างพระธาตุพนมตามตำนานอุรังคธาตุ ด้วยเหตุที่เมืองโบราณต่างๆ ตามตำนานอุรังคธาตุมีอยู่จริง และกษัตริย์ก็มีอำนาจเปรียบประดุจตั้งเทพเจ้า การสร้างศาสนสถานจึงถือเป็นหน้าที่หนึ่งของกษัตริย์ โดยมีแบบอย่างคือพระเจ้าอโศกมหาราช ถึงแม้จะมีการตีความว่าเป็นภาพสลักของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูหรือพุทธ³¹⁵ แต่ลักษณะของบุคคลก็มีได้บ่งบอกถึง

³¹⁴ คิดเห็นสอดคล้องกับ มานิต วัลลิโกดม, “โคตรบูร”, 96.

³¹⁵ สมชาติ มณีโชติ, “พระธาตุพนม: ศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ในมิติด้านสัญลักษณ์ทางสังคมวัฒนธรรม”,

เทพเจ้าองค์ใดอย่างแน่ชัด ปรากฏเพียงฐานันดรที่สูงศักดิ์เพราะประกอบด้วยฉัตรและข้าทาสบริวาร รวมไปถึงช้างและม้าที่มีใช้พาหนะของบุคคลโดยทั่วไป ซึ่งต่างออกไปจากภาพสลักบนกรอบซุ้มประตูที่มีองค์ประกอบต่างๆ ล้วนบ่งบอกถึงเทพเจ้าฮินดูอย่างชัดเจน

อย่างไรก็ตาม เมื่อรับพุทธศาสนาเข้ามาในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงก็ได้ละทิ้งศาสนาพราหมณ์-ฮินดู กลับผสมผสานเข้ากันอย่างกลมกลืน ดังปรากฏภาพเล่าเรื่องเทพเจ้าประจำทิศทั้ง 4 บนกรอบซุ้มประตูเรือนธาตุชั้นที่ 1 ของพระธาตุพนม เพื่อให้ปกปักรักษาศาสนสถานแห่งนี้ อันได้แก่ ทางทิศตะวันตกคือรูปพระวรุณ ทรงมงกุฎลักษณะคล้ายเศียรพญานาค พระหัตถ์ขวาถือปวงบาศ³¹⁶ พระหัตถ์ซ้ายไม่แน่ชัดว่าถือสิ่งใด ประทับนั่งบนราชรถเทียมหงส์ที่มีหมอน้ำอยู่หน้าข้างท่ามกลางบริวารและเหล่าพราหมณ์สักการบูชา อีกทั้งปรากฏพระลักษมีที่แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ตามที่พระวรุณเป็นเทพแห่งน้ำและฝน (ภาพที่ 205) ส่วนทางทิศใต้อาจเป็นได้ทั้งพระยมที่ควบคุมดูแลสังสารวัฏ หรือพระศิวะที่เป็นผู้ทำลายสิ่งชั่วร้ายทั้งปวงในสามโลก ด้วยเหตุที่สัตว์พาหนะไม่ชัดเจนว่าเป็นกระบือของพระยมหรือโคนนทิของพระอิศวร และเทพทั้งสองก็มีอาวุธเป็นตรีศูลเช่นกัน³¹⁷ (ภาพที่ 206) ทว่าบุคคลสำคัญในภาพสลักมีการมวยผมซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของพระอิศวรท่ามกลางบริวารที่สวมมงกุฎ จึงสันนิษฐานว่าเทพประจำทิศใต้น่าจะปรับจากพระยมให้เป็นพระอิศวร

ทั้งนี้สอดคล้องกับเทพประจำทิศเหนือปรับจากเทพกุเวรให้เป็นพระนารายณ์ ผู้ควบคุมดูแลรักษาทั้งสามโลกให้เกิดความสมดุล ดังที่พระองค์ทรงเครื่องเหมือนกษัตริย์ ทรงมงกุฎและกรองศอ พระหัตถ์ขวาถือกระบอง พระหัตถ์ซ้ายไม่แน่ชัดว่าถือสิ่งใดหรือไม่ ประทับนั่งชี้พระศอของพญาครุฑ ท่ามกลางบริวาร และปรากฏพระชายาของพระองค์คือ พระลักษมี พระหัตถ์ทั้งสองข้างถือดอกบัวอยู่ในกรอบวงกลม (ภาพที่ 207) ส่วนภาพสลักบนกรอบซุ้มประตูทางทิศตะวันออกได้ชำรุดพังทลายไปแล้ว และยากที่จะสันนิษฐาน เพราะภาพสลักทางทิศอื่นก็มีการปรับเปลี่ยนให้ผิดแผกออกไปจากระเบียบแบบแผนเดิม นอกจากนี้ถึงแม้ว่าภาพสลักทั้ง 4 ทิศของพระธาตุพนมได้รับการตีความใหม่ในแง่มุมทางพุทธศาสนา³¹⁸ แต่ในทางประติมาณวิทยาของภาพเล่าเรื่องดังกล่าวก็ยังคงเน้นย้ำให้เห็นถึงลักษณะของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูตามที่ได้กล่าวมาแล้ว

³¹⁶ ผาสุก อินทราวุธ, ศาสนาฮินดูและประติมาณวิทยา (กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ม.ป.ป.), 9.

³¹⁷ เรื่องเดียวกัน, 8 และ 30.

³¹⁸ สมชาติ มณีโชติ, “พระธาตุพนม: ศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ในมิติด้านสัญลักษณ์ทางสังคมวัฒนธรรม”, 226-230.

ภาพที่ 205 ภาพสลักอิฐรูปพระวรุณ กรอบซุ้มประตูทางทิศตะวันตก พระธาตุพนม

ภาพที่ 206 ภาพสลักอิฐรูปพระอิศวร กรอบซุ้มประตูทางทิศใต้ พระธาตุพนม

ภาพที่ 207 ภาพสลักอิฐรูปพระนารายณ์ กรอบซุ้มประตูทางทิศเหนือ พระธาตุพนม

จากภาพสลักรูปเทพเจ้าอินดูในข้างต้นนี้ สะท้อนให้เห็นถึงการผสมผสานพุทธศาสนาเข้ากับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยแปรเปลี่ยนให้เทพเจ้าอินดูกลายเป็นเทพผู้พิทักษ์ศาสนาพุทธ ลักษณะดังกล่าวนี้สอดคล้องกับประติมากรรมรูปพระพุทธรูปเจ้าประทับบนพญานาค ซึ่งเป็นสัตว์ผสมที่มีเขาและหูแบบโค มีปากเป็นครุฑ และมีปีกเป็นหงส์ (ภาพที่ 208) ล้วนเป็นพาหนะของเทพเจ้าอินดูตรีมูรติคือ พระศิวะหรือพระอิศวร พระวิฆ्नุหรือพระนารายณ์ และพระพรหมตามลำดับ หรือในอีกแง่มุมหนึ่งก็แสดงให้เห็นถึงศาสนาพุทธที่อยู่เหนือศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เช่นเดียวกับกรณีภาพสลักในถ้ำพระโพธิสัตว์ จังหวัดสระบุรี (ภาพที่ 209) ซึ่งปรากฏพระพุทธรูปเจ้าแสดงปฐมเทศนาต่อพระอิศวรและพระนารายณ์³¹⁹ ทั้งนี้สอดคล้องกับตำนานอรุรงค์ธาตุที่กล่าวถึงการเผยแพร่พุทธศาสนาเข้ามาผสมผสานกับความเชื่อเรื่องผีและศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่ตั้งมั่นในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงมาก่อนแล้ว (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 2) ชวนให้น่าเชื่อว่าตำนานนี้อาจจะมีเค้าความจริงมาจากความเชื่อที่สืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่นก็เป็นได้

ฉะนั้น ร่องรอยศิลปวัฒนธรรมในข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงยุคแรกเริ่มของการรับพุทธศาสนาในอาณาจักรศรีโคตรบูรแห่งนี้ มีการผสมผสานพุทธศาสนาเข้ากับความเชื่อเรื่องผีและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู แล้วความเชื่อความศรัทธาในลักษณะดังกล่าวคงสืบทอดมาในสมัยอาณาจักรล้านช้าง ถึงแม้มีพุทธศาสนาระลอกใหม่เข้ามาและเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างเด่นชัดในสมัยพระเจ้า

³¹⁹ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ 9 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2538), 6.

โพธิสารราช (พ.ศ. 2063-2090) ดั่งที่ทรงรับเอาพุทธศาสนานิกายลัทธิมหายานมาจากอาณาจักรล้านนา ทรงเลื่อมใสศรัทธาจนรับสั่งให้ประชาชนเลิกนับถือผีฟ้าผีแถน โดยให้ยึดถือหลักธรรมทางพุทธศาสนา แทน จึงรื้อถอนสถานที่ขึ้นฟ้าขึ้นแถนตามความเชื่อเดิม แล้วปรับเปลี่ยนให้เป็นวัดเนื่องในพุทธศาสนา แทน³²⁰ ที่สำคัญพระองค์เสด็จมานมัสการพระธาตุนม โปรตให้สร้างพระวิหารและแต่งตั้งให้มีผู้ดูแล 2 คน และเข้าทาสุปฐากถึง 3,000 คน³²¹ หรือเรียกว่า “ข้าโอกาส” แสดงให้เห็นถึงแรงศรัทธาต่อพระธาตุดวงนี้ยิ่งอย่างล้นหลาม แต่ด้วยแรงขับเคลื่อนแห่งความเชื่อความศรัทธาจากตำนานอูรังคะตูกงมีอาจลบล้างพุทธศาสนาที่ผสมผสานเข้ากับความเชื่อเรื่องผีอันมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ปกปักรักษาไปได้

ภาพที่ 208 พระพุทธเจ้าประทับบนพนัสบดี

ภาพที่ 209 พระพุทธเจ้าแสดงปฐมเทศนาต่อพระอิศวรและพระนารายณ์ คัดลอกจากภาพสลักในถ้ำพระโพธิสัตว์ สระบุรี จัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

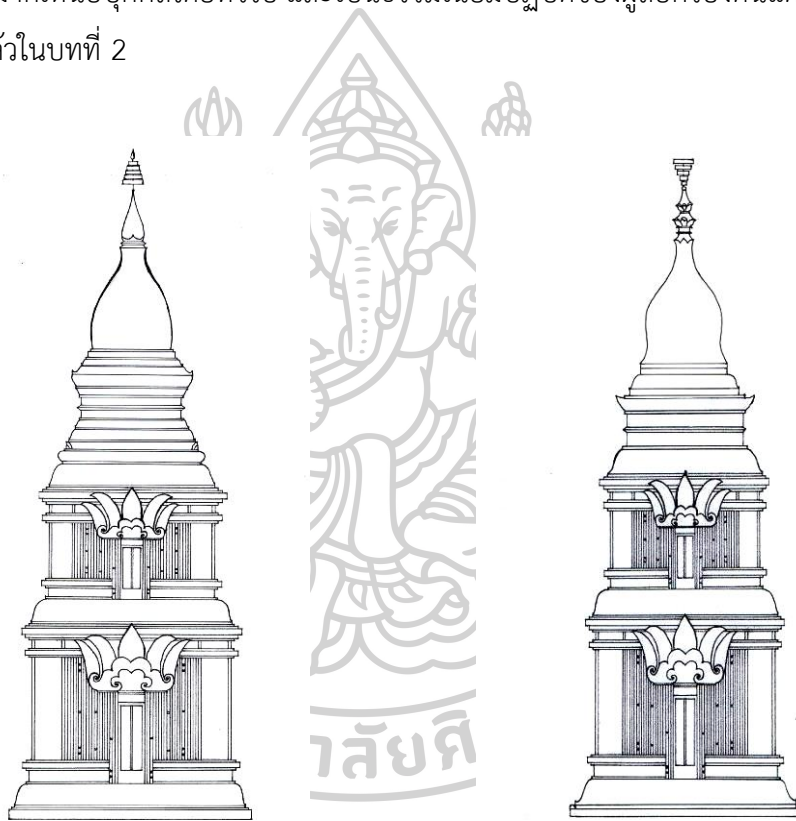
ภายใต้แรงศรัทธาขับเคลื่อนให้พระธาตุดวงนี้กลายเป็นหนึ่งในพระธาตุแห่งอาณาจักรล้านช้าง ตามที่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. 2091-2114) ทอดพระเนตรตำนานอูรังคะตูกงแล้วทำการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์ต่างๆ ที่ปรากฏในตำนานนี้ รวมไปถึงพระธาตุนม³²² ซึ่งจากการศึกษาในครั้งนี้พบว่ารูปแบบยอดบัวเหลี่ยมของพระธาตุนมเป็นผลงานของพระองค์ (ภาพที่ 210) สะท้อนให้เห็นถึงการยอมรับ เชิดชู และสืบทอดพุทธศาสนาที่ผสมผสานเข้ากับความเชื่อเรื่องผี

³²⁰ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 80-81. และใน มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 49.

³²¹ มหาสิลา วีระวงส์, พงศาวดารลาว, 82-83. เนื้อหาตรงกับตำนานอูรังคะตูกง ใน วิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, อูรังคะตูกง: ตำนานพระธาตุนม, 107-108.

³²² วิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, อูรังคะตูกง: ตำนานพระธาตุนม, 108.

ของพระธาตุพนม รวมไปถึงบ่งบอกได้ว่าตำนานอุรังคธาตุมีอิทธิพลต่อการเผยแพร่พุทธศาสนาในอาณาจักรล้านช้าง อันสัมพันธ์กับการเมืองการปกครองที่จำเป็นต้องหลอมรวมผู้คนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จนกระทั่งมีการเรียบเรียงเผยแพร่ตำนานนี้อีกครั้งในสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช (พ.ศ. 2181-2238) โดยพระยาศรีไชยชมพู ข้าราชการบริพารในพระองค์ เพื่อให้พระองค์ขึ้นครองราชย์โดยชอบธรรม และมีการบูรณะพระธาตุพนมครั้งใหญ่ในสมัยพระครูหลวงโพนสะเม็ก (ภาพที่ 211) เพื่อรวบรวมกำลังพลสร้างฐานอำนาจให้กับองค์กรชทายาท ฉะนั้นจึงปฏิเสธไม่ได้ว่าความสำเร็จเกิดจากแรงขับเคลื่อนของตำนานอุรังคธาตุ เพราะตำนานนี้ทำให้ผู้สร้างหรือบูรณะพระธาตุพนมกลายเป็นผู้มีบุญญาธิการมากเหนือบุคคลโดยทั่วไป และเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของผู้ถือครองดินแดนแห่งนี้ ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 2

ภาพที่ 210 รูปทรงสันนิษฐานพระธาตุพนม
คราวบูรณะสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช

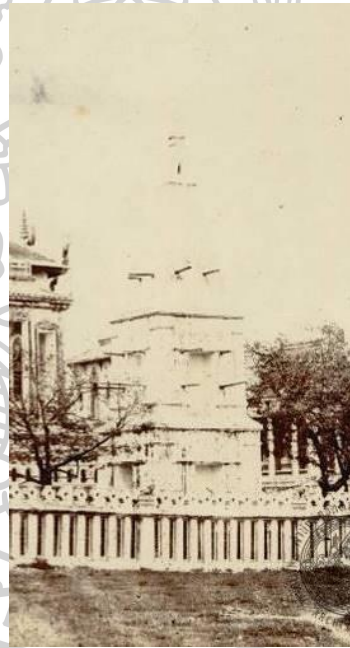
ภาพที่ 211 รูปทรงสันนิษฐานพระธาตุพนม
คราวบูรณะสมัยพระครูหลวงโพนสะเม็ก

ธรรมเนียมปฏิบัติดังกล่าวสืบเนื่องมาในยุคครันโกสินทร์ ด้วยเหตุที่ดินแดนลาวล้านช้างอยู่ภายใต้การปกครองของสยาม ทำให้สยามรับรู้และใช้ความเชื่อความศรัทธาของกลุ่มชนในแถบลุ่มแม่น้ำโขงที่มีต่อพระธาตุพนมในทางการเมืองการปกครองมาโดยตลอด ดังที่ปรากฏตำแหน่งที่ตั้งพระธาตุพนมบนแผนที่เดินทัพช่วงรัชกาลที่ 1-3 แล้วยังพบร่องรอยการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมในสมัยรัชกาลที่ 3 (ภาพที่ 212) อันอาจเกี่ยวข้องกับศึกเจ้าอนุวงศ์ ส่วนในรัชกาลที่ 4

มีการสร้างจำลองแบบพระธาตุพนม ณ วัดบวรสถานสุทธาวาสของพระบวรราชวัง (ภาพที่ 213) โดยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่ามกลางสถานการณ์การค้าอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แล้วในช่วงเวลานี้ก็มีการเผยแพร่ตำนานอุรังคธาตุอีกครั้ง ตามที่ในปี พ.ศ. 2404 อาชญาเจ้า-พระอุปราชให้คัดลอกจากฉบับโบราณ³²³ เน้นย้ำให้เห็นถึงกระแสความเชื่อความศรัทธาต่อพระธาตุพนมขับเคลื่อนในสังคมสยาม ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 (ภาพที่ 214) ปรากฏงานบูรณะพระธาตุพนมถึง 2 ครั้ง คือ ครั้งแรกบูรณะระหว่างปี พ.ศ. 2410-2432 น่าจะนำโดยท้าวอุปละ (ถง) ข้าโอกาสพระธาตุพนมที่ได้รับแต่งตั้งจากสยามให้เป็น “พระพิทักษ์เจดีย์”³²⁴ ส่วนครั้งที่สองบูรณะหลังจากสูญเสียดินแดนปากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศสเมื่อปี พ.ศ. 2444 โดยพระครูวิโรจน์รัตโนบลที่ได้รับแต่งตั้งจากสยามให้เป็นเจ้าคณะเมืองอุบลราชธานี

ภาพที่ 212 พระธาตุพนม
สมัยรัชกาลที่ 3
ที่มา: ท่านคำ จำปาแก้วมณี,
“ประวัติพระธาตุพนม ฉบับภาษา
ลาว”, 140.

ภาพที่ 213 พระธาตุพนม
จำลอง วัดบวรสถานสุทธาวาส
ที่มา: “วัดบวรสถานสุทธาวาส,”
หวน. 39/7 ภ.002, หอจดหมาย
เหตุแห่งชาติ.

ภาพที่ 214 พระธาตุพนม
สมัยรัชกาลที่ 5
ที่มา: พระธาตุพนมองค์เก่า, เข้าถึง
เมื่อ 2 เมษายน 2558, เข้าถึงได้
จาก [http://pantip.com/
topic/32651434](http://pantip.com/topic/32651434)

³²³ วิทยาลัยครุมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, **อุรังคธาตุ: ตำนานพระ-ธาตุพนม**, (4)-(6).

³²⁴ มาลินี กลางประพันธ์, “เครือข่ายทางสังคม “ข้าโอกาสพระธาตุพนม” ในชุมชนสองฝั่งโขง”, 93-94.

ครั้งสยามปกครองดินแดนพม่าฝั่งขวาแม่น้ำโขงหรือภาคอีสานโดยชอบธรรม มีการจัดการปกครองคณะสงฆ์ เผยแผ่ธรรมยุติกนิกายมาอีกระลอก และประกาศห้ามมิให้ประชาชน นับถือผีสาง ต่อมาไม่นานก็ปรากฏการสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมในพื้นที่แห่งนี้และเพิ่มจำนวน มากขึ้นเรื่อยๆ ที่สำคัญพระธาตุพนมจำลองส่วนใหญ่ในยุคแรกเริ่มของภาคอีสาน (พ.ศ. 2454-2482) ประดับตราสัญลักษณ์รูปพระครุฑพ่าห์ของทางราชการสยาม จึงเป็นเครื่องยืนยันได้ว่าทั้งการบูรณะ พระธาตุพนมและการจำลองแบบ นอกเหนือไปจากแสดงถึงความเชื่อความศรัทธาต่อพระธาตุพนม แล้ว ล้วนแฝงไปด้วยเหตุผลทางการเมืองการปกครองของสยาม เพื่อหลอมรวมอีสานให้เป็นหนึ่ง เดียวกันกับสยาม (ดังจะกล่าวถึงรายละเอียดในหัวข้อถัดไป)

ภาพที่ 215 ปูนปั้นรูปพญานาค กรอบซุ้มประตู พระธาตุท่าอุเทน

อย่างไรก็ตาม การสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมในยุคแรกเริ่มของภาคอีสาน มีลักษณะบางประการแตกต่างออกไปจากพระธาตุพนม สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อดั้งเดิมในแต่ละ พื้นที่ประกอบสร้างด้วย และอาจรับแรงบันดาลใจมาจากตำนานอูรังคธาตุ ซึ่งเป็นการสืบทอด พุทธศาสนาที่ผสมผสานเข้ากับความเชื่อเรื่องผิอย่างเด่นชัด ส่งผลให้กลุ่มชนในท้องถิ่นไม่ได้รู้สึกถึงการ ถูกครอบงำจากสยาม เพราะเป็นการสร้างตัวตนของกลุ่มชนในท้องถิ่นสยามจากรากฐานวัฒนธรรม เดิม กล่าวคือ กลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิมปรากฏความเชื่อเรื่องพญานาคอย่างชัดเจน ดังที่พบปูนปั้นรูปเหล่าพญานาคประดับกรอบซุ้มประตูเรือนธาตุชั้นแรกของพระธาตุท่าอุเทน เมือง นครพนม (ภาพที่ 215) พระธาตุพระพุทธรูปบัวบก เมืองอุดรธานี (ภาพที่ 216) พระธาตุนคร (ภาพ

ที่ 217) พระธาตุวัดพระธาตุ (ภาพที่ 218) และพระธาตุจำปา (ภาพที่ 219) เมืองนครพนม ด้วยเหตุที่ตั้งของพระธาตุกลุ่มนี้อยู่ใกล้กับแม่น้ำโขง ซึ่งถือเชื่อกันมาตามตำนานอุรังคธาตุว่ากำเนิดขึ้นโดยพญานาคและเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของเหล่าพญานาค เช่นเดียวกับแม่น้ำสายต่างๆ เช่น แม่น้ำอู แม่น้ำพิง แม่น้ำชี แม่น้ำมูล และแม่น้ำจิม³²⁵

ทั้งนี้น่าสนใจว่าปูนปั้นรูปเหล่าพญานาคดังกล่าวไม่ใช่ตอนใดตอนหนึ่งในพุทธประวัติ น่าจะเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อของกลุ่มชนในแถบกลุ่มแม่น้ำโขงนี้ โดยเข้าใจว่าพญานาคคือ ผีเจ้าบ้านเจ้าเมืองที่มีทั้งกายหยาบและกายทิพย์ มีอิทธิฤทธิ์ดลบันดาลให้เกิดสิ่งต่างๆ ทั้งด้านดีและร้าย ที่สำคัญเป็นผู้ปกป้องรักษาพุทธสถานต่างๆ ซึ่งตามตำนานอุรังคธาตุเองพระพุทธรูปก็เคยเสวยพระชาติเป็นพญานาค จึงเสด็จมาโปรดเหล่าพญานาค และมีชัยชนะเหนือพญานาคทั้งปวงในกลุ่มแม่น้ำโขง จนเหล่าพญานาคเลื่อมใสศรัทธาขอรอยพระพุทธรูปบาทไว้สักการบูชา³²⁶ ชวนให้สันนิษฐานว่าปูนปั้นรูปเหล่าพญานาคนี้สื่อถึงการมาสักการบูชาหรือปกป้องรักษาพระธาตุเจดีย์องค์นั้นๆ ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุและรอยพระพุทธรูปบาทของพระพุทธรูปเจ้า

ภาพที่ 216 ปูนปั้นรูปพญานาค กรอบซุ้มประตู พระธาตุพระพุทธรูปบาทบัวบก

³²⁵ มาลินี กลางประพันธ์, “เครือข่ายทางสังคม “ข้าโอกาสพระธาตุพนม” ในชุมชนสองฝั่งโขง”, 54-56.

³²⁶ วิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, *อุรังคธาตุ: ตำนานพระธาตุพนม*, 17-22.

ภาพที่ 217 ปูนปั้นรูปพญานาค กรอบซุ้มประตู พระธาตุนคร

ภาพที่ 218 ปูนปั้นรูปพญานาค กรอบซุ้มประตู พระธาตุวัดพระธาตุ

ภาพที่ 219 ปูนปั้นรูปพญานาค กรอบซุ้มประตู พระธาตุจำปา

อนึ่ง สังเกตเห็นว่าปูนปั้นรูปพญานาคมีลักษณะที่หลากหลาย คงสร้างขึ้นตามจินตนาการและคำบอกเล่า เพราะส่วนใหญ่ทำหัว เขี้ยว และลำตัวมีเกล็ดเหมือนงู แต่มีหงอนเหมือนไก่ และมีคลีบหางเหมือนปลา ดังตัวอย่างในข้างต้น (ภาพที่ 220) บ้างก็ปรากฏลักษณะแตกต่างออกไปคือ ทำเหมือนงูอย่างชัดเจน ณ พระธาตุพระพุทธรบาทบัวบก (ภาพที่ 221) และยังพบอีกแบบที่ทำเหมือนมังกร โดยทำคล้ายกับลักษณะส่วนใหญ่แต่มีขาและเท้าประกอบด้วย ดังเช่นที่พระธาตุวัดพระธาตุ (ภาพที่ 222) ทั้งนี้อาจเกี่ยวข้องกับความเป็นมาของช่าง ตามที่ช่างสร้างพระธาตุมีกลุ่มชนญวนด้วย จึงอาจตีความลักษณะของพญานาคร่วมกับมังกร ซึ่งเป็นสัตว์ในตำนานที่คุ้นชินของกลุ่มชนนี้ ทำให้รูปร่างที่ออกมาแลดูคล้ายมังกร เพราะจากบันทึกการสำรวจผืนดินแถบลุ่มแม่น้ำโขงของชาวฝรั่งเศสระหว่างปี พ.ศ. 2425-2426 และตีพิมพ์ในปี พ.ศ. 2438 มีความว่า “...ความเชื่อเรื่องเงือก (Noeuok) มังกรน้ำ ซึ่งมีตัวเป็นงู สูงใหญ่เท่าต้นตาล บางคนบอกว่ามีหัวเป็นคน บางคนก็ว่ามีหัวเหมือนหัวงู (งู-ผู้วิเศษ) บางคนก็ว่าเหมือนหัวไก่ มีหงอนแดง ไม่มีใครเห็นจริงๆ...”³²⁷ ด้วยลักษณะดังที่กล่าวมานี้มังกรน้ำคล้ายคลึงกับพญานาค อาจเป็นไปได้หรือไม่ว่าช่างญวนเข้าใจว่าพญานาคคือมังกรน้ำ อยากรู้ก็ตีความหลากหลายของการแสดงออกทางเชิงช่างน่าจะบ่งบอกถึงพญานาคหลายตระกูลตามเรื่องเล่าขานในตำนานอุรังคธาตุก็เป็นได้ จึงเห็นเป็นประเด็นที่ควรตรวจสอบร่วมกับงานศิลปกรรมอื่นๆ ในโอกาสต่อไป

³²⁷ เอเจียน แอมอนิเย, บันทึกการเดินทางในลาว ภาคหนึ่ง พ.ศ. 2438, 55-56.

ภาพที่ 220 ปูนปั้นรูปพญานาค
กรอบซุ้มประตู พระธาตุท่าอุเทน

ภาพที่ 221 ปูนปั้นรูปพญานาค
กรอบซุ้มประตู พระธาตุพระพุทธรูปบาทบัวบก

ภาพที่ 222 ปูนปั้นรูปพญานาคหรือมังกรน้ำ (?)
กรอบซุ้มประตู พระธาตุวัดพระธาตุ

ภาพที่ 223 ปูนปั้นรูปเทพนม
พระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม

นอกจากนี้ ไม่พบปูนปั้นรูปเหล่าพญานาคสืบมาในพระธาตุพนมจำลองกลุ่มตามแบบพื้นบ้าน แต่ปรากฏความนิยมในปูนปั้นรูปเทวดาอารักษ์ อาทิ ปูนปั้นรูปเทพนมประดับบนเรือนธาตุชั้นแรกของพระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม (เหล่าฮก) (ภาพที่ 223) พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ (ภาพที่ 224) และพระธาตุวัดเกาะแก้วเจติยาราม เมืองร้อยเอ็ด (ภาพที่ 225) โดยแต่ละแห่งถือเชื่อกันมาว่ามีเทวดาปกปักรักษาประจำพระธาตุเจดีย์ ผู้เฒ่าผู้แก่เล่าสืบต่อกันมาว่าเมื่อถึงวันศิลาวันพระก็

มักจะพบดวงไฟกลมๆ ล่องลอยมาที่องค์พระธาตุ (แต่ปัจจุบันไม่ค่อยปรากฏให้เห็นกันแล้ว) ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นเทวดามาสถิต ณ พระธาตุเจดีย์ จึงสันนิษฐานว่าปูนปั้นรูปเทวดาอารักษ์นี้คงสรรค์สร้างขึ้นตามความเชื่อของกลุ่มชนในท้องถิ่น ซึ่งอาจสืบทอดมาจากความเชื่อดั้งเดิมหรือตามตำนานอุรังคธาตุ รวมไปถึงผสมผสานเข้ากับความเชื่อของสยาม ดังที่ได้รับอิทธิพลรูปแบบศิลปกรรมมาจากทางภาคกลาง โดยเฉพาะปูนปั้นรูปเทพนม (จะกล่าวถึงในบทถัดไป) เพราะเมืองร้อยเอ็ดนี้มีการจัดการปกครองคณะสงฆ์ของสยามอย่างเข้มข้น

ภาพที่ 224 ปูนปั้นรูปเทพนม
พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ

ภาพที่ 225 ปูนปั้นรูปเทพนม
พระธาตุวัดเกาะแก้วเจติยาราม

ฉะนั้น พระธาตุพนมจำลองจึงเป็นสัญลักษณ์แห่งความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุพนม โดยสืบทอดพุทธศาสนาที่ผสมผสานเข้ากับความเชื่อเรื่องผีให้คงอยู่สืบมา ถึงแม้ในแต่ละพื้นที่มีการแสดงออกทางศิลปกรรมแตกต่างกันออกไป แต่ก็สื่อแสดงให้เห็นถึงการสืบทอดพุทธศาสนาที่ผสมผสานเข้ากับความเชื่อดั้งเดิมในท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม หน้าที่การใช้งานของพระธาตุพนมจำลองซึ่งส่วนใหญ่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ สะท้อนให้เห็นถึงการสืบสานความเชื่อเรื่องพระบรมธาตุเจดีย์ของพระธาตุพนมได้เป็นอย่างดี พระธาตุพนมจำลองจึงเป็นแรงผลักดันให้พระธาตุพนมมีความศักดิ์สิทธิ์ในอีกมิติหนึ่ง

2.3.2 พระธาตุพนมจำลองกับการสืบสานสถานะพระบรมธาตุเจดีย์ในอีสาน

ตำนานอุรังคธาตุทำให้ถือเชื่อกันมาว่าพระธาตุพนมเป็นที่ประดิษฐานพระอุรังคธาตุของพระพุทธเจ้าตั้งแต่สมัยอาณาจักรศรีโคตรบูร เรื่อยมายังอาณาจักรล้านช้าง ส่งผลให้

พระธาตุพนมจำลองยุคแรกเริ่มในอีสานสมัยรัตนโกสินทร์ระหว่างปี พ.ศ. 2454-2482 ส่วนใหญ่สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ จึงแลดูเสมือนธำรงบทบาทหน้าที่ของพระธาตุพนมเอาไว้ และสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของพระธาตุพนมในสถานะพระบรมธาตุเจดีย์แห่งภาคอีสาน อันเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ควรค่าแก่การเคารพบูชาของเหล่าพุทธศาสนิกชน ดังนี้

ความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุคงแพร่เข้ามาในบริเวณพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขงอย่างช้านาน พร้อมกับการเผยแผ่พุทธศาสนา ทว่าพระบรมสารีริกธาตุที่จำแนกตามพระพุทธรูปส่วนต่างๆ ของพระพุทธเจ้า ปรากฏขึ้นในตำนานของอาณาจักรล้านนา ไม่เคยปรากฏในคัมภีร์ฝ่ายอินเดียและฝ่ายลังกามาก่อน รวมไปถึงสุโขทัยและอยุธยาที่ใช้การจำแนกพระบรมธาตุด้วยขนาดและวรรณะ (สี) ตามคัมภีร์มหาปริณีพพานสูตรในคติลังกาวงศ์³²⁸ สอดคล้องกับช่วงเวลาที่ยียบเรียงตำนานอูรังคะธาตุตรงกับสมัยอาณาจักรล้านช้าง ซึ่งรับพุทธศาสนาผ่านมาจากอาณาจักรล้านนา และระเบียบการเรียบเรียงตำนานนี้ก็เชื่อมโยงได้กับตำนานในล้านนา (ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 2)

ความเป็นมาของพระอูรังคะธาตุในข้างต้น สามารถอธิบายได้ว่าคงมีการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ณ พระธาตุพนม ตั้งแต่ครั้งแรกสร้างในสมัยอาณาจักรศรีโคตรบูรราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 เพราะพื้นที่ตั้งของพระธาตุองค์นี้ได้รับการเลือกสรรมาเป็นอย่างดี อันบ่งบอกถึงศูนย์รวมทางพุทธศาสนา ถึงแม้ต่อมาได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์หลายครั้งหลายครา (ตามที่ได้กล่าวรายละเอียดในบทที่ 2) แต่น่าเชื่อว่าพระบรมสารีริกธาตุก็ยังคงประดิษฐาน ณ ที่แห่งนี้ เพราะไม่เคยมีธรรมเนียมของการบูรณะแล้วนำพระบรมสารีริกธาตุทั้งหมดไปที่อื่นใด ยกเว้นพุทธสถานนั้นจะปรักหักพังไร้ซึ่งการบูรณะปฏิสังขรณ์ ตรงกันข้ามพระธาตุพนมกลับได้รับการดูแลรักษาเป็นอย่างดี โดยเฉพาะในช่วงสมัยล้านช้างจัดให้มีข้าโองการรับใช้องค์พระธาตุจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ในรัชกาลที่ 5 ได้เปลี่ยนแปลงระบบการดูแลรักษาแบบใหม่ (ดังจะกล่าวถึงในลำดับต่อไป) ส่วนการระบุเจาะจงว่าเป็นพระอูรังคะธาตุของพระพุทธเจ้านั้น อาจเรียกขานกันในช่วงหลังครั้งที่เรียบเรียงตำนานอูรังคะธาตุก็เป็นได้ ทว่าตำนานนี้มีฉบับที่เก่าไปกว่าของพระยาศรีไชยชมพู่ ซึ่งเรียบเรียงขึ้นในต้นรัชสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช (พ.ศ. 2181-2233) จึงสรุปไม่ได้แน่ชัดว่าเรียก “พระอูรังคะธาตุ” ในช่วงใด

อย่างไรก็ดี ในความทรงจำของกลุ่มชนในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขงก็ยังคงถือเชื่อกันมาว่า พระธาตุพนมเป็นที่ประดิษฐานพระอูรังคะธาตุของพระพุทธเจ้าตั้งแต่สมัยอาณาจักรศรีโคตรบูรตามตำนานอูรังคะธาตุสืบมา ส่งผลต่อการสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมยุคแรกเริ่มของภาคอีสานในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2454-2482 โดยน่าจะเชื่อว่าการเลือกสรรเอารูปแบบของพระธาตุพนมน่าจะ

³²⁸ ธนธร กิตติกานต์, “มหาธาตุ : แนวคิดและแนวทางในงานสถาปัตยกรรม” (วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554), 94-95.

ด้วยเหตุผลประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุเป็นหลัก เพื่อให้เหมาะสมแก่สถานะพระบรมธาตุเจดีย์เอก เช่นเดียวกัน เพราะพระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ส่วนใหญ่สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ดังเช่นที่มีประวัติระบุเอาไว้อย่างชัดเจน ได้แก่ พระธาตุท่าอุเทน เมืองนครพนม สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2454-2459 (ภาพที่ 226) พระธาตุนคร เมืองนครพนม สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2463-2465 (ภาพที่ 227) พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ เมืองร้อยเอ็ด สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2465-2475 (ภาพที่ 228) และพระธาตุ วัดเกาะแก้วเจติยาราม เมืองร้อยเอ็ด สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2473-2477 (ภาพที่ 229)

นอกจากนี้ พบการจำลองแบบพระธาตุพนมที่มีประวัติอย่างชัดเจนว่าสร้างขึ้นเพื่อบรรจุสิ่งแทนพระพุทธเจ้า เช่น พระธาตุพระพุทธรูปบาทบัวบก เมืองอุดรธานี สร้างครอบรอยพระพุทธรูปเอาไว้เมื่อปี พ.ศ. 2460-2473 (ภาพที่ 230) พระธาตุเรณู เมืองนครพนม สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2460-2461 (ภาพที่ 231) เพื่อบรรจุคัมภีร์พระไตรปิฎกและพระพุทธรูปเป็นสำคัญ เช่นเดียวกับพระธาตุวัดโพธิ์เจติยารามที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2464-2470 (ภาพที่ 232) นอกเหนือไปจากนี้ถึงแม้ว่าพระธาตุพนมจำลองบางองค์ไม่พบประวัติความเป็นมาที่ชัดเจน แต่ชาวบ้านก็ถือเชื่อว่าเป็นการสร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุและสิ่งแทนพระพุทธเจ้า

ฉะนั้น การสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมระยะแรกในภาคอีสาน จึงเป็นสัญลักษณ์สะท้อนให้เห็นถึงพระธาตุพนมในฐานะพระบรมธาตุเจดีย์ ทำให้กลุ่มชนอีสานเคารพบูชากันอย่างแพร่หลาย โดยเริ่มจากกลุ่มแม่น้ำโขงกระจายไปยังพื้นที่ต่างๆ ของภาคอีสานมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามด้วยความนิยมประกอบกับความเชื่อที่แปรเปลี่ยนได้นำเอารูปแบบของพระธาตุพนมไปสร้างเป็นที่บรรจุพระอัฐิของพระภิกษุสงฆ์ ตลอดจนผู้วายชนม์โดยทั่วไป ดังจะกล่าวถึงประเด็นนี้ในบทถัดไป

ภาพที่ 226 พระธาตุท่าอุเทน นครพนม

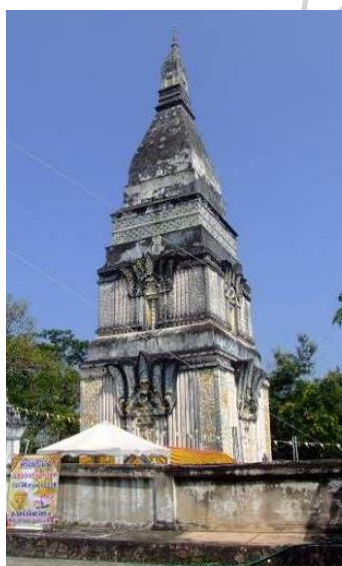
ภาพที่ 227 พระธาตุนคร นครพนม

ภาพที่ 228 พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 229 พระธาตุวัดเกาะแก้วฯ ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 230 พระธาตุพระพุทธรูป
บาทบัวบก อุดรธานี

ภาพที่ 231 พระธาตุเรณูนครพนม

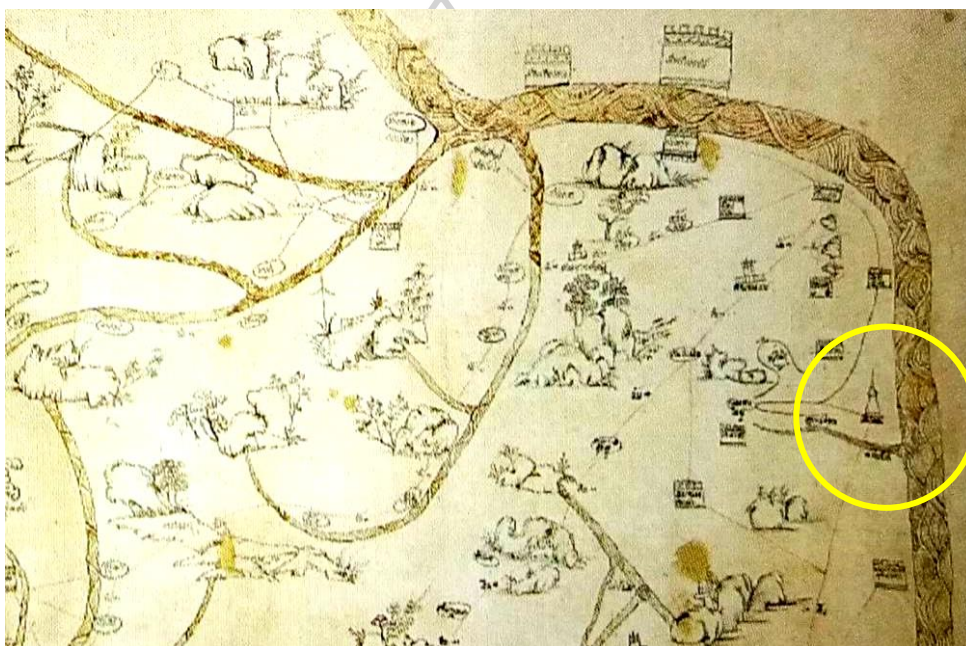

ภาพที่ 232 พระธาตุวัดโพธิ์เจติ-
ยาราม ร้อยเอ็ด

2.3.3 พระธาตุพนมจำลองกับการหลอมรวมอีสานให้เป็นหนึ่งเดียวกับสยาม

พระธาตุพนมมีบทบาทสำคัญในการหลอมรวมอีสานให้เป็นหนึ่งเดียวกับสยาม ทั้งด้วยองค์พระธาตุพนมเองและผ่านการจำลองแบบ เพราะพระธาตุพนมเป็นที่รับรู้ในชนชั้นนำสยามมาตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ เมื่อได้รับการคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตก พระธาตุองค์นี้ก็ถูกหยิบยกขึ้นมาเป็นสัญลักษณ์แทนกลุ่มชนและดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงในปกครองสยาม ภายใต้กรอบ

แนวคิดแบบใหม่ ทำให้สยามจำลองแบบพระธาตุพนมในศาสนสถานสำคัญของสยาม และบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมตามแบบอย่างพระธาตุพนมจำลองของสยาม กระทั่งเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศส สยามจึงต้องเร่งรัดการปฏิรูปการปกครองในพื้นที่อีสาน เพื่อหลอมรวมให้เป็นหนึ่งเดียวกับสยาม โดยใช้พระธาตุพนมเป็นพื้นที่สำคัญในการขับเคลื่อนกระบวนการนี้ (ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 2) ขณะเดียวกันก็ปรากฏพระธาตุพนมจำลองขึ้นในพื้นที่อีสาน และนิยมสร้างสืบต่อกันมา อันเป็นเครื่องยืนยันว่าดินแดนอีสานรวมเข้ากับสยามได้สำเร็จ ฉะนั้น พระธาตุพนมและพระธาตุพนมจำลองจึงเกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครองของสยามอย่างมีต้องสงสัย ดังนี้

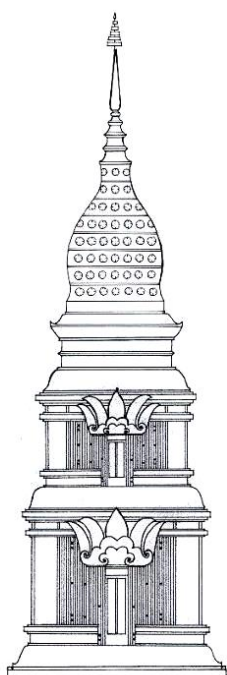
ภาพที่ 233 แผนที่แสดงเส้นทางยุทธศาสตร์ เพื่อวางแผนการเดินทางในทศวรรษที่ 1-3

ที่มา: Narisra Chakrabongse and others, *Siam in Trade War*:

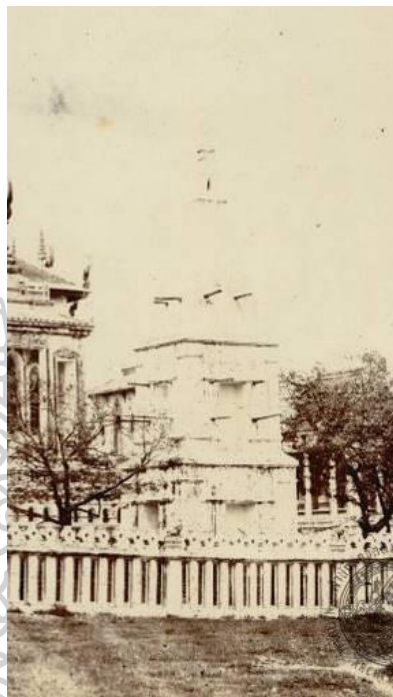
Royal Maps of the Nineteenth Century, 13.

พระธาตุพนมเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญที่รับรู้กันในกลุ่มชนชั้นนำสยามมาตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ ดังที่ปรากฏในแผนที่การเดินทางช่วงรัชกาลที่ 1-3 (ภาพที่ 233) ที่สำคัญครั้งสยามได้รับชัยชนะในศึกเจ้าอนุวงศ์ กรมพระราชวังบวรมหาดิศัยพลเสพโปรดให้สร้างจำลองแบบพระธาตุองค์นี้ที่วัดพระพุทธบาท เมืองสระบุรี และวัดบวรสถานสุทธาวาส กรุงเทพฯ เพื่อเป็นพุทธบูชา แสดงถึงความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุพนม อีกทั้งอาจมีนัยยะเป็นอนุสรณ์สถานถึงชัยชนะในศึกครั้งนี้ แต่มีทันได้สร้างที่วัดบวรสถานสุทธาวาสก็สวรรคตไปก่อน พร้อมกันนี้ก็ปรากฏร่องรอยการบูรณะพระธาตุพนมในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่มีการก่อครอบส่วนยอดโลหะครึ่งบูรณะโดยพระครูหลวงโพนสะเม็ก แล้วประดับแถวลายดอกไม้กลมคล้ายงานช่างแบบพระราชนิยมในสมัยรัชกาลที่ 3 และถัด

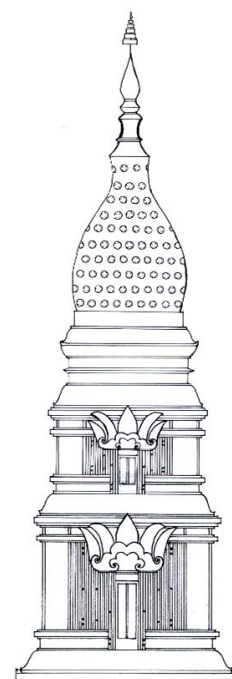
ขึ้นไปทำฐานบัวซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้นโดยไม่มีหน้ากระดานคั่นคล้ายกับบัวกลุ่มเถาที่นิยมในงานช่างศิลปะรัตนโกสินทร์ รัชปถียอดและปักฉัตรวาลี (ภาพที่ 234) แสดงให้กลุ่มชนลาวล้านช้างรับรู้ถึงอำนาจสยามปกคลุมผืนแผ่นดินลุ่มแม่น้ำโขงแห่งนี้

ภาพที่ 234 พระธาตุพนม
สมัยรัชกาลที่ 3

ภาพที่ 235 พระธาตุพนมจำลอง
วัดบวรสถานสุทราวาส
ที่มา: “วัดบวรสถานสุทราวาส,” หอสมุด
39/7 ก.002, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ภาพที่ 236 พระธาตุพนม
สมัยรัชกาลที่ 5

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 มีภัยคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตกอยู่รอบด้าน โดยเฉพาะทางด้านการรักษาดินแดนสยาม นอกเหนือไปจากการดำเนินนโยบายทางการเมืองการปกครองแบบประนีประนอมกับชาติตะวันตกแล้ว ชนชั้นนำสยามได้นำเอางานศิลปกรรมมาใช้เป็นสัญลักษณ์หรือหลักฐานบอกเล่าความเป็นมาของสยาม รวมไปถึงความสัมพันธ์กับดินแดนต่างๆ ในปกครองสยาม เพื่อสร้างตัวตนของสยามและที่อยู่ในปกครองสยาม ซึ่งจักใช้สำหรับอ้างสิทธิถือครองโดยชอบธรรม เพราะมีอาจใช้กองกำลังทหารสู้รบกับชาติมหาอำนาจตะวันตกได้ และเป็นวิถีทางตั้งรับที่ยอมรับกันโดยสากล นับว่าเป็นการสร้างกรอบแนวคิดแบบใหม่ให้กับสยาม เพราะได้ผุดผ่องออกไปจากขนบธรรมเนียมประเพณีเดิม ดังเช่นรัชกาลที่ 4 ทรงโปรดให้สร้างจำลองแบบปราสาทนครวัดของหัวเมืองประเทศราชเขมรมาไว้ในพระบรมมหาราชวัง และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้สร้างจำลองแบบพระธาตุพนมของหัวเมืองลาวล้านช้างมาไว้ในพระบรมมหาราชวัง

(ภาพที่ 235) แต่ท้ายที่สุดฝรั่งเศสก็ได้เมืองญวน ส่งผลให้ต้องปักปันเขตแดนเขมรในปกครองสยามกับฝรั่งเศสในปี พ.ศ. 2410 ฉะนั้น พระธาตุพนมจำลองในสมัยนี้จึงก่อเกิดขึ้นด้วยการสร้างศิลปวัฒนธรรมร่วมระหว่างสยามกับลาวล้านช้าง โดยมีเป้าประสงค์สำคัญให้มหาอำนาจชาติตะวันตกรับรู้ถึงดินแดนในปกครองสยาม

ส่วนพระธาตุพนมในสมัยรัชกาลที่ 5 มีบทบาทต่อการปักปันเขตแดนกับมหาอำนาจชาติตะวันตกอย่างเด่นชัด ดังที่ระหว่างปี พ.ศ. 2410-2432 พบการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมตามรูปแบบพระธาตุพนมจำลองของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทำให้ยอดบัวเหลี่ยมเปลี่ยนจากลักษณะป้อมเป็นสูงชะลูดขึ้นไปอีก และเหนือขึ้นไปปรับให้เป็นระบบล้อกับยอดบัวเหลี่ยม (ภาพที่ 236) จึงเน้นย้ำว่าพระธาตุพนมกลายเป็นศิลปกรรมของสยาม ทั้งนี้ น่าจะเป็นงานบูรณะโดยท้าวอุปละ (ถง) ผู้นำข้าโอกาสพระธาตุพนมที่ได้รับแต่งตั้งจากสยามให้เป็นพระพิทักษ์เจดีย์³²⁹ เพื่อรวมจิตใจของผู้คนในแถบนี้ให้ฝักใฝ่ในสยาม เพราะตามจารีตประเพณีในตำนานอุรังคธาตุคือ ผู้สร้างหรือบูรณะพระธาตุองค์นี้จักต้องเป็นกษัตริย์หรือเจ้าเมืองผู้มีบุญญาธิการมากเท่านั้น ที่สำคัญคงประสงค์ให้มหาอำนาจชาติตะวันตกยอมรับว่าผืนแผ่นดินแถบลุ่มแม่น้ำโขงเป็นของสยาม จึงปฏิรูปการปกครองโดยส่งข้าหลวงมาประจำการในมณฑลต่างๆ พร้อมทั้งเร่งพัฒนาบ้านเมืองในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงให้มีปฏิสัมพันธ์ใกล้ชิดกับส่วนกลางมากขึ้น อาทิ การสร้างทางรถไฟจากกรุงเทพฯ ไปยังเมืองนครราชสีมาเมื่อปี พ.ศ. 2434 (แล้วเสร็จปี พ.ศ. 2443) และสร้างถนนหนทางเกวียนเชื่อมต่อเมืองต่างๆ³³⁰ อีกทั้งได้นำพระธาตุพนมไปรวมเข้ากับแนวคิดพระธาตุประจำปีเกิดล้านนาที่ปรากฏขึ้นในราวปี พ.ศ. 2427-2428 ซึ่งเป็นการสร้างศิลปวัฒนธรรมร่วมระหว่างหัวเมืองลาวล้านนากับลาวล้านช้าง แสดงให้เห็นถึงเครือข่ายวัฒนธรรมร่วมกัน แต่ท้ายที่สุดสยามก็ต้องยอมเสียรัฐชายขอบล้านนาให้กับอังกฤษในปี พ.ศ. 2435 และตามมาด้วยหัวเมืองลาวล้านช้างพากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศสในปี พ.ศ. 2436

หลังจากฝรั่งเศสได้ครอบครองดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงแล้วก็ไม่ยอมลดละสำรวจข้ามมายังฝั่งขวาของแม่น้ำโขง (ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2425 กระทั่งรวบรวมตีพิมพ์แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2438)³³¹ พร้อมทั้งเกลี้ยกล่อมกลุ่มชนลาวล้านช้างที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งนี้กลับไปยังพากฝั่งซ้ายแม่น้ำ

³²⁹ มาลินี กลางประพันธ์, “เครือข่ายทางสังคม “ข้าโอกาสพระธาตุพนม” ในชุมชนสองฝั่งโขง”, 93-94.

³³⁰ เต็ม วิภาคย์พจนกิจ, ประวัติศาสตร์อีสาน, 412-416. และใน ไพฑูรย์ มีกุล, การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานในราชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 227-230.

³³¹ เอเจียน แอมอนิเย, บันทึกการเดินทางในลาว ภาคหนึ่ง พ.ศ. 2438, 1-216.

โขง³³² ถึงแม้ว่าอังกฤษและฝรั่งเศสตกลงทำสัญญารับรองเอกราชสยามในบริเวณดินแดนสยามแท้ ในวันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2439³³³ แล้วก็ตาม เพราะสยามเองมิได้ให้ความไว้วางใจที่จักพึ่งพาอังกฤษ เช่นเดิมอีก³³⁴ สยามจึงต้องสร้างกุศโลบายรวมกลุ่มชนและผืนแผ่นดินปากฝั่งขวาของแม่น้ำโขงให้เป็นหนึ่งเดียวกันกับสยาม เป็นต้นว่า ในปี พ.ศ. 2442 รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกคำว่า “ลาว”³³⁵ เพื่อสร้างความเป็นพวกพ้องเดียวกันกับสยาม นับเป็นจุดเริ่มต้นทำให้ “ลาว” (กลุ่มชนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง) ค่อยๆ กลายเป็น “ไทย” ในที่สุด ต่อมาปี พ.ศ. 2443 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อมณฑลตามชื่อทิศของโบราณ คือ มณฑลฝ่ายเหนือให้เรียกมณฑลอุดร มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือให้เรียกมณฑลอิสาน มณฑลตะวันออกให้เรียกมณฑลบูรพา และมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือให้เรียกมณฑลพายัพ³³⁶ ทำให้คนในท้องถิ่นที่เคยยึดติดอยู่กับการจัดแบ่งตามชาติพันธุ์ แปรเปลี่ยนไปตามการกำหนดขอบเขตพื้นที่ของสยามในเวลาต่อมา

เมื่อ พ.ศ. 2444 ได้มีการบูรณะพระธาตุพนมโดยพระครูวิโรจน์รัตโนบลตามรูปแบบเดิม (ภาพที่ 237) ซึ่งอาจจะแฝงนัยยะทางการเมืองการปกครองของสยาม เพราะพระครูวิโรจน์รัตโนบลเป็นเจ้าของเมืองอุบลราชธานีที่ได้รับการแต่งตั้งจากสยาม แล้วในช่วงเวลาเดียวกันนี้ก็เกิดกบฏผีบุญต่อต้านรัฐชาติสยาม (พ.ศ. 2444-2445) และการคุกคามจากฝรั่งเศสอย่างไม่ลดละ ทำให้สยามต้องเร่งรัดการปฏิรูปการปกครองในพื้นที่ปากฝั่งขวาแม่น้ำโขง เพื่อให้สยามมีอำนาจอธิปไตยในดินแดนแห่งนี้ได้อย่างสมบูรณ์ แต่ด้วยข้อเสียเปรียบในสนธิสัญญาคราวเสียดินแดนปากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง โดยเฉพาะห้ามมิให้สยามตั้งกองกำลังทหารในดินแดนปากฝั่งขวาแม่น้ำโขงเขต 25 กิโลเมตร³³⁷ สยามจึงใช้กลวิธีซับซ้อนด้วยพระพุทธรูปอีกทางหนึ่ง โดยจัดการปกครองคณะสงฆ์อย่างจริงจัง ดังที่พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2445 (ร.ศ. 121) ระบุชัดเจนว่า

³³² มูลนิธิสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพและหม่อมเจ้าจงจิตรถนอม ดิศกุล พระธิดา, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จไปตรวจราชการมณฑลนครราชสีมาและมณฑลอุดรอิสาน ร.ศ. 125 พ.ศ. 2449, 82-83.

³³³ สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, 397-401. ดูรายละเอียดของสัญญารับรองเอกราชสยามใน มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 171-173.

³³⁴ อุศนา นาศรีเคน, “อิสานในการรับรู้และทัศนะของผู้ปกครองกรุงเทพฯ ตั้งแต่กบฏเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ. 2369 ถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475”, 127-130.

³³⁵ มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 173. สอดคล้องกับ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี, 371.

³³⁶ ราชกิจจานุเบกษา, 17 : 620, 27 มกราคม ร.ศ. 119. อ้างถึงใน ไพฑูรย์ มีกุล, การปฏิรูปการปกครองมณฑลอิสานในราชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 138-139.

³³⁷ “คำแปลร่างหนังสือสัญญาครั้งที่ 3 นายวิเลิร์ดถึงกรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ,” 2 กันยายน ร.ศ. 112, ร.5 ฝ.18.2/5, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

“ฝ่ายพระพุทธจักรนั้น การปกครองสงฆมณฑล ย่อมเป็นการสำคัญ ทั้งในประโยชน์พระศาสนา และประโยชน์ความเจริญแห่งพระราชอาณาจักรด้วย”³³⁸ ทำให้แทรกซึมธรรมยุติกนิกายและปรับวัดให้เป็นสถานศึกษา อันเป็นวิถีทางปลูกฝังให้กลุ่มชนฟากฝั่งขวาแม่น้ำโขงค่อยๆ รวมเข้ากับสยาม ทว่าในปี พ.ศ. 2446 ต้องสูญเสียรัฐชายขอบฟากฝั่งขวาแม่น้ำโขงทางตอนบนคือ บริเวณเมืองขึ้นของเมืองน่าน (แขวงไชยบุรี สปป.ลาว) และทางตอนใต้อันได้แก่ เมืองจำปาสักและเมืองมโนไพรให้กับฝรั่งเศส เพื่อแลกกับเมืองจันทบุรีที่ฝรั่งเศสยึดเอาไว้เป็นหลักประกัน ซึ่งเป็นเมืองท่าหน้าด่านชุมทางการค้าที่สำคัญของสยาม

ภาพที่ 237 พระธาตุพนมบูรณะโดยพระครูวิโรจน์รัตโนบล
ที่มา: พระธาตุพนมองค์เก่า, เข้าถึงเมื่อ 2 เมษายน 2558, เข้าถึงได้
จาก <http://pantip.com/topic/32651434>

ภาพที่ 238 พระธาตุท่าอุเทน
นครพนม

อย่างไรก็ตาม พระธาตุพนมได้ดำรงบทบาทหน้าที่ปกป้องดินแดนฟากฝั่งขวาแม่น้ำโขงตอนกลางให้รอดพ้นจากฝรั่งเศสได้สำเร็จ ด้วยเหตุที่ตั้งของพระธาตุองค์นี้อยู่บริเวณใกล้ริมฝั่งแม่น้ำโขง จึงเป็นการยากที่ฝรั่งเศสจะจกใช้ข้ออ้างใดๆ ยึดครองผืนแผ่นดินแถบนี้ได้ แต่การสูญเสียดินแดนฟากฝั่งขวาบางส่วนในครั้งนี้ได้ทำลายหลักเกณฑ์การยึดเขตแดนทางธรรมชาติของสยามไปโดยสิ้นเชิง ส่งผลให้สยามต้องเร่งปฏิรูปการปกครองในพื้นที่ที่เหลืออยู่นี้ให้รวมเป็นหนึ่งเดียวกันกับสยามอย่างรวดเร็วมากขึ้น ดังเช่นในปี พ.ศ. 2448 ได้ออกกฎหมายเรื่องฝัอง ร.ศ. 124 โดยห้ามไม่ให้

³³⁸ โชติ ทองประยูร, “พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121,” ใน *กฎหมายคณะสงฆ์* (พระนคร: การศาสนา, 2506), 43.

ประชาชนนับถือผีสางใดๆ เป็นอันขาด³³⁹ เพื่อป้องกันมิให้รวมตัวต่อต้านรัฐชาติสยามเหมือนครั้งกบฏผีบุญ และการประกาศใช้พระราชบัญญัติเลิกทาส ร.ศ. 124 นอกจากเพื่อให้สยามเป็นสังคมที่ทันสมัยหรือเจริญแบบชาติตะวันตกแล้ว³⁴⁰ ย่อมส่งผลต่อการครองใจอาณาประชาราษฎร์

ทั้งนี้ทั้งนั้น วิถีทางต่างๆ ของสยามต้องดำเนินแบบค่อยเป็นค่อยไป เพราะขัดแย้งกับกลุ่มชนชั้นผู้นำที่เสียผลประโยชน์ อาทิ การเลิกทาสและเลิกไพร่ทำให้ระบบข้าโอกาสของพระธาตุพนมที่มีมาตั้งแต่สมัยล้านช้างเป็นอันสิ้นสุดลง นำมาสู่ความขัดแย้งระหว่างผู้นำของข้าโอกาสกับเจ้าเมืองมุกดาหาร เจ้าเมืองสกลนคร และเจ้าเมืองนครพนมที่มีอาณาเขตติดกับชุมชนข้าโอกาสพระธาตุพนม³⁴¹ ขณะเดียวกันการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมก็แลดูไม่เพียงพอต่อการครองใจกลุ่มชนในท้องถิ่นให้ฝึกฝนสยามได้อย่างทั่วถึง เพราะพื้นที่มีอาณาบริเวณกว้างขวางและหลายส่วนก็อยู่ห่างไกลจากพระธาตุพนม ประกอบกับขณะนั้นผู้คนสองฟากฝั่งแม่น้ำโขงไปมาหาสู่กันในบริบทใหม่ บ้างก็อพยพจากฝั่งหนึ่งไปอยู่อีกฝั่งหนึ่ง เช่น กลุ่มชนลาวที่อาศัยอยู่ในแถบเมืองปราจีนบุรีอพยพกลับคืนไปยังนครเวียงจันทน์เป็นจำนวนหลายพันครอบครัว³⁴² จึงน่าจะเป็นมูลเหตุสำคัญของการนำเอาแนวคิดการจำลองแบบพระธาตุพนมมาใช้ที่ดินแดนฟากฝั่งขวาแม่น้ำโขงในเวลาต่อมา

ครั้งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จตรวจราชการในพื้นที่ฟากฝั่งขวาแม่น้ำโขงระหว่างปี พ.ศ. 2449-2450 อาจนำพาเอาแนวคิดการจำลองแบบพระธาตุพนมมาสู่ดินแดนแห่งนี้ (ด้วยเหตุผลดังที่กล่าวมาแล้วในหัวข้อข้างต้น) ทำให้ปรากฏพระธาตุพนมจำลองในพื้นที่ฟากฝั่งขวาแม่น้ำโขงอย่างช้าที่สุดเมื่อปี พ.ศ. 2454 คราวพระครูสีหัตถ์เริ่มสร้างพระธาตุทำอุเทนเมืองนครพนม (ภาพที่ 238) ซึ่งตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453-2468) ทรงดำเนินนโยบายทางการเมืองการปกครองสืบต่อจากพระราชบิดาตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พร้อมกับปลุกฝั่งมโนทัศน์เรื่อง “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” ผ่านสถาบันทางพุทธศาสนาสืบมา³⁴³ เพราะพระองค์มีพระราชดำริว่าศาสนาไม่สามารถแยกออกจากชาติได้ ซึ่งในวัฒนธรรมตะวันตกก็นิยมทำกันเช่นนี้³⁴⁴ อาจเป็นปัจจัยหนึ่งในการจัดการปกครองคณะสงฆ์เรื่อยมาหลังจากสมัยรัชกาลที่ 5 ประสบความสำเร็จในการรวมคณะสงฆ์มณฑลอีสาน (ภาคอีสานตอนใต้และ

³³⁹ เต็ม สิงห์ขัติ, ฝั่งขวาแม่น้ำโขง, เล่ม 2, 245.

³⁴⁰ ลิขิต ธีรเวคิน, วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย, 108-112.

³⁴¹ มาลินี กลางประพันธ์, “เครือข่ายทางสังคม “ข้าโอกาสพระธาตุพนม” ในชุมชนสองฝั่งโขง”, 95.

³⁴² มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 199.

³⁴³ สายชล สัตยานุรักษ์, 10 ปัญญาชนสยาม เล่ม 1 ปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (กรุงเทพฯ: โอเพ่น โซไซตี้, 2557), 418.

³⁴⁴ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ศาสนาเป็นของสำหรับชาติ,” ใน พุทธศาสนา: ศาสนาประจำชาติไทย (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดงานส่งเสริมพระพุทธศาสนา วันวิสาขบูชา, 2527), 12-13.

ตอนกลาง) ส่งผลให้ในสมัยพระองค์มีการรวมคณะสงฆ์มณฑลอุดร (ภาคอีสานตอนเหนือ) เข้ากับคณะสงฆ์สยาม³⁴⁵ แสดงให้เห็นว่าแนวคิดเชิงวิทยาศาสตร์อย่างสยามได้ผสมผสานเข้ากับความสำเร็จของกลุ่มชนในท้องถิ่นอีสานอย่างเข้มข้น ทำให้ผู้มีบุญญาธิการมากตามตำนานอุรังคธาตุกลายเป็นผู้มีบุญบารมีมากก็สามารถสร้างพระธาตุพนมจำลองได้แล้ว เพราะเห็นแบบอย่างการบูรณะพระธาตุพนมโดยพระภิกษุสงฆ์และผู้นำเข้าโอกาส ซึ่งล้วนเกิดขึ้นจากฝีมือของมนุษย์ ประกอบกับมีการสร้างในสถานะของพระธาตุพนมจำลองขึ้นก่อนหน้าแล้ว

พระธาตุทำอุเทนเมืองค้พระกอบสถาปัตยกรรมส่วนหน้ากระดานรองรับยอดบัวเหลี่ยมยี่ดสูงขึ้นอย่างมาก ทำให้ส่วนยอดเพียวชะลูดกว่าต้นแบบ แต่ไม่ชัดเจนว่าเป็นงานคร่าวแรกสร้างหรือบูรณะ ในเบื้องต้นเห็นเชื่อตามคำบอกเล่าของชาวบ้านและกลุ่มช่างที่บูรณะพระธาตุองค์นี้ว่า ส่วนยอดเป็นของเดิมไม่ได้รับการบูรณะแบบหุ้มยอดให้สูงขึ้นแต่ประการใด และด้วยเหตุที่พระธาตุองค์นี้สร้างขึ้นเป็นองค์แรกในอีสาน การย่อส่วนสัดส่วนให้มีขนาดเล็กลง อาจส่งผลต่อรูปแบบให้ผิดแผกออกไปจากต้นแบบได้หรืออาจเป็นความตั้งใจ เพราะลักษณะเพียวชะลูดยี่ดสูงขึ้นไปนี้ทำให้สามารถมองเห็นได้ในระยะไกล ประกอบกับตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง น่าจะจูงใจผู้คนในปากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้ฝึกฝนในสยามได้ไม่มากนักด้วย ด้วยเหตุที่ฝรั่งเศสก็ได้สนับสนุนพุทธศาสนาในดินแดนปากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงแต่ประการใด³⁴⁶ ฉะนั้น จึงเป็นเครื่องยืนยันได้ว่าพระครูสีตลได้คิดการกบฏต่อสยามอย่างที่เคยเข้าใจผิดกันมา³⁴⁷

ครั้งสร้างพระธาตุทำอุเทนเสร็จสิ้นในปี พ.ศ. 2459 พระครูสีตลได้ไปสร้างพระธาตุพระพุทธรูปบัวบก เมืองอุดรธานี เมื่อราวปี พ.ศ. 2460 (ภาพที่ 239) ด้วยแรงศรัทธาในพุทธศาสนาตามความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุ ซึ่งคงเป็นที่มาของการจำลองแบบพระธาตุพนมมาสร้างครอบพระพุทธรูปแห่งนี้ และยากที่จะปฏิเสธได้ว่าพระธาตุองค์นี้สามารถดึงดูดผู้คนแถบเมืองเวียงจันทน์ให้เข้ามาประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและตั้งถิ่นฐานในดินแดนปากฝั่งขวาแม่น้ำโขงหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือของสยาม (อีสาน) ตามที่เล่าขานต่อกันมาว่า กลุ่มชนปากฝั่งขวาและซ้ายของแม่น้ำโขงร่วมด้วยช่วยกันสร้างพระธาตุองค์นี้จนแล้วเสร็จ และบางหมู่บ้านในแถบนี้ก็ยังคงเชื่อถือกันมาว่าบรรพบุรุษของตนได้อพยพมาจากเมืองเวียงจันทน์ จึงเป็นเครื่องยืนยันได้ถึงความศรัทธาของกลุ่มชนลุ่มแม่น้ำโขงที่มีต่อพระธาตุพนม

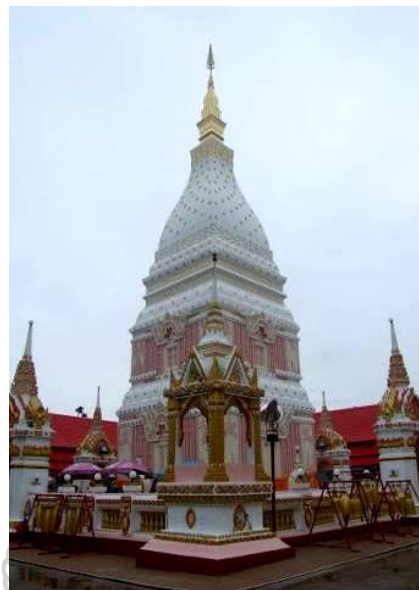
³⁴⁵ กิติรัตน์ สืบพันธุ์, “การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2434-2468”, 81-124.

³⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, 198.

³⁴⁷ เมธี ดวงสงฆ์, ภูมิ-ประวัติศาสตร์ทำอุเทน ประวัติท่านพระอาจารย์ศรีทัตต์และประวัติพระธาตุทำอุเทน (นครพนม: ส.วัฒนา, 2514), 68-71.

ภาพที่ 239 พระธาตุพระพุทธรูปท้าวบวบ อุดรธานี

ภาพที่ 240 พระธาตุเรณู นครพนม

ในปีเดียวกัน (พ.ศ. 2460-2461) พระครูอินทร์และคณะร่วมกันสร้างพระธาตุเรณูขึ้นมาในเมืองนครพนม (ภาพที่ 240) เพื่อบรรจุคัมภีร์พระไตรปิฎก พระพุทธรูปทองคำ พระพุทธรูปเงิน เพชรนิลจินดา นอ งา และของมีค่า โดยได้รับบริจาคจากเจ้าเมืองและประชาชน³⁴⁸ ไม่ได้มีวัตถุประสงค์สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุแต่ประการใด เพราะมีการบรรจุพระธาตุของพระอรหันต์ในภายหลังเมื่อวันที่ 15 มีนาคม พ.ศ. 2519³⁴⁹ และที่สำคัญสร้างขึ้นเพื่อให้เจ้าเมืองมากระทำพิธีตักน้ำพิพัฒน์สัตยา³⁵⁰ แสดงความสามัคคีต่อสยาม จึงชวนให้คิดเห็นว่าสยามใช้พระธาตุพนมจำลองเป็นสัญลักษณ์บ่งบอกถึงการรวมเป็นหนึ่งเดียวกับสยาม อีกทั้งพระธาตุองค์นี้เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนว่า พุทธศาสนาในอีสานดำเนินควบคู่กับการเมืองการปกครองของสยามได้อย่างกลมกลืน

ต่อมาพระธาตุพนมจำลองได้รับความนิยมสร้างในหมู่พระภิกษุสงฆ์มากขึ้น ด้วยปรากฏแบบอย่างการสร้างสัมฤทธิ์ผลมาก่อนแล้ว ที่สำคัญแสดงถึงบุญบารมีของผู้สร้าง และความเชื่อเรื่องการสะสมบุญเอาไว้ทั้งในภพชาตินี้และชาติหน้าตามตำนานอุรังคธาตุก็ได้ถ่ายทอดสืบมาในบริบทใหม่ ดังที่พระครูพนมนครคณาจารย์และคณะสร้างพระธาตุนครเมืองนครพนมเมื่อปี พ.ศ.

³⁴⁸ ถวิล ท่องสว่างรัตน์, ประวัติผู้ไทยและชาวผู้ไทยเมืองเรณูนคร, 47-49.

³⁴⁹ ชัยมงคล จินดาสมุทร, “การศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุพนม และพระธาตุอื่นๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2532), 82.

³⁵⁰ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 15, 106.

2463-2465 (ภาพที่ 241) เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่ได้จากพระเจดีย์องค์เก่าภายในวัดมหาธาตุ นอกเหนือไปจากนี้ยังมีพระธาตุวัดพระธาตุ (ภาพที่ 242) และพระธาตุจำปา เมืองนครพนม (ภาพที่ 243) ถึงแม้ไม่พบประวัติการสร้างที่แน่ชัด แต่จากระเบียบงานประดับเคลือบที่คล้ายไปจากเดิมแล้วก็น่าจะอยู่ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันนี้คือ พระธาตุวัดพระธาตุสร้างขึ้นในราวปี พ.ศ. 2460-2465 ส่วนพระธาตุจำปาน่าจะกำหนดอายุอยู่ในราวปี พ.ศ. 2463-2470 จึงเห็นสัมพันธ์กับการรวมผู้คนในอีสาน เพราะพระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ส่วนใหญ่สร้างขึ้นและประกอบพิธีกรรม โดยมีประธานฝ่ายสงฆ์ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของกลุ่มชนอีสาน ทำให้ได้รับการแต่งตั้งสมณศักดิ์จากสยาม และฝ่ายฆราวาสที่เป็นถึงเจ้าเมืองหรือผู้ว่าราชการจังหวัดของสยามร่วมด้วยนั่นเอง

ภาพที่ 241 พระธาตุนคร
นครพนม

ภาพที่ 242 พระธาตุ
วัดพระธาตุ นครพนม

ภาพที่ 243 พระธาตุจำปา
นครพนม

นอกจากนี้ น่าสนใจว่าการแพร่กระจายของพระธาตุพนมจำลองจากภาคอีสานตอนบนมายังพื้นที่ทางตอนกลางและตอนใต้ เกิดขึ้นนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2460 เป็นต้นมา อาทิ ในเมืองร้อยเอ็ดทางอีสานตอนกลางพบพระธาตุอุโมงค์ สร้างขึ้นในราวปี พ.ศ. 2460-2474 (ภาพที่ 244) พระธาตุสี่แก้วคงสร้างขึ้นช่วงปี พ.ศ. 2463-2465 (ภาพที่ 245) พระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม (เหล่าฮก) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2464-2470 (ภาพที่ 246) พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุสร้างขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 2465-2475 (ภาพที่ 247) พระธาตุวัดกลางน่าจะสร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475-2482 (ภาพที่ 248) และพระธาตุวัดเกาะแก้วเจติยารามสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2473-2477 (ภาพที่ 249) ส่วนในเมืองอุบลราชธานีทางอีสานตอนใต้พบพระธาตุสวนตาล สร้างขึ้นประมาณปี พ.ศ. 2464-2475 (ภาพที่

250) พร้อมทั้งสร้างต่อเนื่องในเมืองนครพนมทางอีสานตอนบนคือ พระธาตุมณฑลศรี คงสร้างขึ้นในราว พ.ศ. 2470-2482 (ภาพที่ 251) แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพระธาตุพนมที่มีต่อกลุ่มชนอีสานทั้งในแง่ภูมิของความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุองค์นี้ และการหลอมรวมอีสานเข้ากับสยาม

ภาพที่ 244 พระธาตุอุโมง ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 245 พระธาตุสี่แกวองค์ปัจจุบัน ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 246 พระธาตุ
วัดโพธิ์เจติยาราม ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 247 พระธาตุ
วัดใหญ่ศรีมหาธาตุ ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 248 พระธาตุ
องค์ปัจจุบัน วัดกลาง ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 249 พระธาตุ
วัดเกาะแก้วเจติยาราม ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 250 พระธาตุสวนตาล
องค์ปัจจุบัน อุบลราชธานี

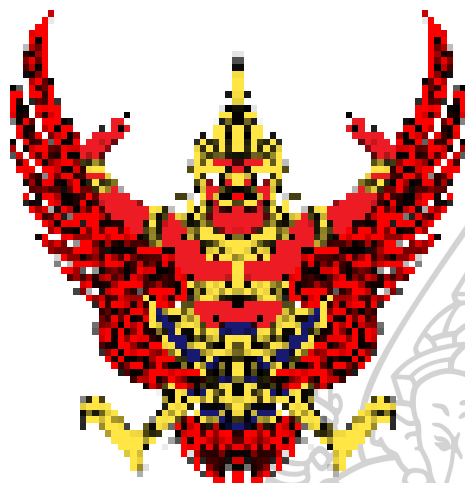
ภาพที่ 251 พระธาตุมุงคลศรี
องค์ปัจจุบัน นครพนม

ในแง่มุมของการรวมอีสานเข้ากับสยาม พบหลักฐานสำคัญเป็นสัญลักษณ์ทางราชการของสยามระดับพระธาตุพนมจำลอง คือ ปูนปั้นรูปพญาครุฑหรือพระครุฑพ่าห์ ซึ่งก่อเกิดขึ้นช่วงปลายรัชกาลที่ 5 เป็นสัญลักษณ์ของสถาบันพระมหากษัตริย์และตราแผ่นดินสยามที่ใช้ในงานราชการต่างๆ สืบมาจนถึงปัจจุบัน เมื่อพบประดับพระธาตุพนมจำลองก็คงเป็นการใช้งานในทำนองเดียวกันกับแนวคิดการประดับตราพระราชลัญจกรประจำพระองค์บนหน้าบันของงานสถาปัตยกรรมที่พระมหากษัตริย์สยามทรงโปรดให้สร้างขึ้น เพื่อแสดงถึงฐานะานุศักดิ์³⁵¹ (ภาพที่ 252)

ทั้งนี้ปรากฏต้นเค้ารูปพญาครุฑประดับพระธาตุพนมจำลองในอีสานอยู่ที่เสาหลอกประจำมุมบนเรือนธาตุชั้นแรกของพระธาตุท่าอุเทน (ภาพที่ 253-254) เพียงแต่ลักษณะและอิริยาบถไม่เหมือนกับพระครุฑพ่าห์ของสยามเสียทีเดียว ต่อมาพบรูปพระครุฑพ่าห์ประดับพระธาตุพนมจำลองอย่างเด่นชัด ณ กรอบซุ้มประตูหลอกบนเรือนธาตุชั้นแรกของพระธาตุพระพุทธบาทบัวบก เมืองอุดรธานี (ภาพที่ 255) แล้วพบสืบเนื่องในเมืองนครพนม ได้แก่ บริเวณเสาหลอกประจำมุมบนเรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุเรณู (ภาพที่ 256) กรอบซุ้มประตูหลอกบนเรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุนคร (ภาพที่ 257) กรอบซุ้มประตูหลอกบนเรือนธาตุชั้นแรกของพระธาตุวัดพระธาตุ (ภาพที่ 258) และบนกรอบซุ้มประตูกำแพงแก้วของพระธาตุจำปา (ภาพที่ 259) ส่วนเสาหลอกประจำมุมบนเรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุจำปาก็เป็นพญาครุฑ นอกจากนี้ ยังพบปูนปั้นรูปพระครุฑพ่าห์ประดับซุ้ม

³⁵¹ ดูงานประดับตราพระครุฑพ่าห์ที่กรุงเทพฯ เพิ่มเติมใน ชาตรี ประกิตนันทการ, การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามใหม่ ไทยประยุกต์ ชาตินิยม, 273-274.

ประติมากรรมเรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม (ภาพที่ 260) และตกแต่งบนเรือนธาตุชั้นที่ 2 และยอดบัวเหลี่ยมของพระธาตุวัดเกาะแก้วเจติยาราม (ภาพที่ 261) ทว่าลักษณะแตกต่างกันออกไปตามฝีมือช่างในท้องถิ่น

ภาพที่ 252 ตราพระครุฑพ่าห์ของสยาม

ที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki/ตราแผ่นดินของไทย>, 15 พฤศจิกายน 2561.

ภาพที่ 253 พญาครุฑ

พระธาตุท่าอุเทน

ภาพที่ 254 พญาครุฑ

พระธาตุท่าอุเทน

ภาพที่ 255 พระครุฑพ่าห์

พระธาตุพระพุทธรบาทบัวบก

ภาพที่ 256 พระครุฑพ่าห์ พระธาตุเรณู

ภาพที่ 257 พระครุฑพ่าห์ พระธาตุนคร

ภาพที่ 258 พระครุฑพ่าห์ พระธาตุวัดพระธาตุ

ภาพที่ 259 พระครุฑพ่าห์ พระธาตุจำปา

ภาพที่ 260 พระครุฑพ่าห์
พระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม

ภาพที่ 261 พระครุฑพ่าห์
พระธาตุวัดเกาะแก้วเจติยาราม

ฉะนั้น พระราชทูตพมจําลองที่สร้างขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 2454-2482 ประดับรูปพระครุฑพ่าห์จึงเป็นเครื่องยืนยันได้ว่า อีสานได้รวมเข้าเป็นหนึ่งเดียวกับสยามแล้ว ทั้งในแง่ภูมิของพื้นที่และกลุ่มชน อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี หลังจากงานสร้างพระราชทูตพมจําลองกลุ่มนี้ก็มิปรากฏความนิยมระดับพระครุฑพ่าห์ เพราะหันไปใช้สัญลักษณ์อื่นและลวดลายประดับตกแต่งจากส่วนกลางมากขึ้น อันสัมพันธ์กับการสร้างรัฐชาติแบบใหม่ที่มุ่งไปสู่ความเป็นไทย ดังจะกล่าวถึงในบทถัดไป

2.3.4 พระราชทูตพมจําลองกับการขับเคลื่อนศรัทธาพระราชทูตพมในอีสาน

พระราชทูตพมจําลองเป็นสัญลักษณ์แห่งความเชื่อความศรัทธาต่อพระราชทูตพมอย่างเป็นรูปธรรม ปรากฏขึ้นในพระนครของสยามท่ามกลางสถานการณ์การล่าอาณานิคมแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้เชื่อว่าถูกนำมาปรับใช้ทางการเมืองการปกครองด้วย กระทั่งผืนแผ่นดินปากฝั่งขวาแม่น้ำโขงอันเป็นที่ตั้งของพระราชทูตพมตกเป็นของสยามโดยชอบธรรม แนวคิดการจําลองแบบจากชนชั้นนำสยามจึงแพร่มาสู่ดินแดนแห่งนี้ นอกเหนือไปจากแง่มุมของการรวมอีสานให้เป็นหนึ่งเดียวกับสยามในข้างต้นแล้ว ยังบ่งบอกได้ถึง การสืบทอดความเชื่อความศรัทธาต่อพระราชทูตพมในบริบทใหม่ ซึ่งตั้งอยู่บนฐานแห่งความขัดแย้งระหว่างส่วนกลางกับท้องถิ่น ส่งผลให้อีกบทบาทหนึ่งของพระราชทูตพมจําลองได้ขับเคลื่อนแรงศรัทธาที่มีต่อพระราชทูตพมผลักดันให้สังคมอีสานเกิดความปลอดภัย ดังนี้

หลังจากฝรั่งเศสกับสยามทำการปักปันเขตแดนในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขงในปี พ.ศ. 2436 ทำให้ดินแดนปากฝั่งขวาแม่น้ำโขงเป็นของสยามโดยชอบธรรม แต่ก็ยังคงมีการแทรกแซงจากฝรั่งเศส สยามจึงเร่งรัดปฏิรูปการปกครองในพื้นที่แห่งนี้ยิ่งรัดกุมมากขึ้น พร้อมทั้งพยายามหลอมรวมกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ให้กลายเป็นพวกพ้องเดียวกันกับสยาม ดังที่ปรากฏชัดเจนครั้งรัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกคำว่า “ลาว” ในปี พ.ศ. 2442 แต่ด้วยปัจจัยหลายอย่างทำให้กลุ่มชนในท้องถิ่นต่อต้านส่วนกลางจนก่อให้เกิดเป็นกบฏผีบุญระหว่างปี พ.ศ. 2444-2445 ที่สำคัญคือผู้นำกบฏใช้วิธีการนำเอาความเชื่อมาปลุกกระดมกลุ่มชนในท้องถิ่น โดยมีพระสงฆ์บางรูปให้การสนับสนุน ด้วยเหตุที่ไม่พอใจในการจัดการคณะสงฆ์จากสยาม³⁵² ส่งผลให้สยามเข้ามาควบคุมจำกัดขอบเขตความเชื่อความศรัทธาของกลุ่มชนในท้องถิ่นอย่างเข้มข้นมากขึ้นเรื่อยๆ เพื่อให้เป็นไปในทิศทางเดียวกันกับสยาม จนกระทั่งออกพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2445 (ร.ศ. 121) และออกกฎหมายเรื่องผีसाง พ.ศ. 2448 (ร.ศ. 124) โดยห้ามราษฎรไม่ให้นับถือผีसाงเป็นอันขาด

³⁵² เรื่องพระญาณรักขิตว่าด้วยราชการในมณฑลอีสาน “สำเนาพระราชหัตถเลขาพระเจ้าอนงยาเธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ 9 มิถุนายน 121,” เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.57/15, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. และในเดิม วิชาคย์พจนกิจ, ประวัติศาสตร์อีสาน, 492-493.

ทว่าจากบันทึกการเดินทางตรวจราชการมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดร (แถบอีสานเหนือ) และมณฑลอีสาน (แถบอีสานกลาง-ใต้) ในปี พ.ศ. 2449-2450 ของสมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ ครั้งดำรงตำแหน่งเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ปรากฏชัดเจนว่า ขนบธรรมเนียมประเพณีบางประการของกลุ่มชนพวักฝ่งขวาแม่น้ำโขงยังคงดำเนินสืบมา มิได้ถูกกลืนหายไปด้วยระเบียบข้อบังคับจากส่วนกลางเสียทีเดียว ดังเช่นแต่ละเมืองที่พระองค์เสด็จไปเยือนส่วนใหญ่ต้อนรับด้วยการบายศรีสู่ขวัญ³⁵³ ซึ่งขวัญก็คือสิ่งที่ไม่มีความจับต้องไม่ได้ เหมือนกับจิตหรือวิญญาณประจำชีวิต เพื่อให้เทวดาอารักษ์ปกป้องรักษา จึงถือเป็นความเชื่อเรื่องผีที่สืบทอดกันมาอย่างช้านานในดินแดนแห่งนี้ แล้วการที่พระองค์ร่วมประกอบพิธีกรรมดังกล่าว ย่อมหมายความว่า การยอมรับในขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่นบางประการที่ไม่ขัดต่อการเมืองการปกครองของสยาม นอกเหนือไปจากนี้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ข้าหลวงต่างพระองค์ก็ทรงอนุโลมและส่งเสริมให้จัดงานบุญบั้งไฟตามประเพณีท้องถิ่น ซึ่งเป็นพิธีขอฝนจากพญาแถนตามความเชื่อเรื่องผีฟ้าผีแถนของกลุ่มชนในแถบนี้ เพื่อให้การทำนาไร่สวนมีน้ำฝนบริบูรณ์ตามฤดูกาล³⁵⁴ ฉะนั้น แนวทางการปฏิบัติด้านศิลปวัฒนธรรมบนผืนแผ่นดินพวักฝ่งขวาแม่น้ำโขงจึงดำเนินมาแบบอะลุ่มอล่วย

ส่วนสิ่งใดที่จะเป็นภัยหรือขัดต่อการเมืองการปกครองของสยามก็ดำเนินการป้องกันแก้ไข ตามที่พระองค์ทรงตระหนักว่ามณฑลอุดรไม่มีการจัดการตามพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ดังเช่นมณฑลอีสาน เพราะพระสงฆ์ในมณฑลอุดรไม่ค่อยเข้าไปศึกษาเล่าเรียนในกรุงเทพฯ โดยไม่รู้สาเหตุ ส่วนมณฑลอีสานกลับมีพระสงฆ์ทั้งธรรมยุติกนิกายและมหานิกายเข้าไปศึกษาเล่าเรียนจนได้เป็นพระราชาคณะและเปรียญหลายรูป³⁵⁵ จึงง่ายต่อการแต่งตั้งพระสงฆ์ไปจัดการปกครองคณะสงฆ์ในมณฑลอีสาน เพราะพระสงฆ์เหล่านี้ได้รับการปลูกฝังเกี่ยวกับรัฐชาติสยามผ่านการศึกษารียบร้อยแล้ว ด้วยประการฉะนี้ น่าจะเป็นเหตุให้ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์

³⁵³ มุลนิธิสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและหม่อมเจ้าจางจิตรถนอม ดิศกุล พระธิดา, สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จไปตรวจราชการมณฑลนครราชสีมาและมณฑลอุดรอีสาน ร.ศ. 125 พ.ศ. 2449, 73, 75, 92, 105, 118, 127, 133 และ 137.

³⁵⁴ เดิม วิชาคย์พจนกิจ, ประวัติศาสตร์อีสาน, 560-563.

³⁵⁵ มุลนิธิสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและหม่อมเจ้าจางจิตรถนอม ดิศกุล พระธิดา, สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จไปตรวจราชการมณฑลนครราชสีมาและมณฑลอุดรอีสาน ร.ศ. 125 พ.ศ. 2449, 137-138.

ในมณฑลอุดรเมื่อปี พ.ศ. 2451 และมีการแต่งตั้งเจ้าคณะมณฑลปกครองดูแลพระสงฆ์ท้องถิ่นแห่งนี้ในเวลาต่อมา³⁵⁶

อนึ่งการอนุญาตให้พระสงฆ์มหานิกายในท้องถิ่นเข้าไปศึกษาเล่าเรียนในกรุงเทพฯ แสดงให้เห็นถึงสยามจัดการปกครองคณะสงฆ์เป็นไปอย่างประนีประนอม มิได้บังคับขู่เข็ญให้นับถือธรรมยุติกนิกายของสยามถึงขั้นเด็ดขาด ดังที่วัดฝ่ายธรรมยุติกนิกายในช่วงเวลาดังกล่าวยังมีไม่มาก เพื่อลดทอนความขัดแย้งและให้เป็นที่ยอมรับในหมู่สงฆ์ ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อกลุ่มชนในท้องถิ่นอย่างมาก ถึงแม้ว่าในส่วนท้องถิ่นเกิดความขัดแย้งของคณะสงฆ์ต่างนิกาย แต่ก็ยังปรากฏแนวทางปรองดองกัน ดังเช่นปี พ.ศ. 2453 มีการขอสมานโทษระหว่างพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายกับฝ่ายมหานิกายในเมืองอุบลราชธานี³⁵⁷

ต่อมาในปี พ.ศ. 2456 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระสังฆราชผู้รับผิดชอบงานปกครองสังฆมณฑล ทรงดำหนิพระราชมนี (ติสโส อ้วน) เจ้าคณะมณฑลอุบลราชธานีและผู้รั้งตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลร้อยเอ็ด ที่ทำการปลดเจ้าคณะแขวงมหานิกายในมณฑลร้อยเอ็ดพร้อมกันถึง 8 รูป ด้วยสาเหตุที่ไม่พอใจการทำงาน ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อ การปกครองคณะสงฆ์และบ้านเมือง³⁵⁸ แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงดำเนินนโยบายปรองดอง จึงมิได้เข้าข้างฝ่ายธรรมยุติกนิกายหากเป็นผู้กระทำผิด อีกทั้งทางฝ่ายธรรมยุติกนิกายเองก็เกิดความขัดแย้งเช่นกัน ด้วยเหตุที่มีวิถีปฏิบัติต่างกัน โดยกลุ่มที่เคร่งในปริยัติธรรมตามระเบียบของส่วนกลางไม่ลงรอยกับกลุ่มวิปัสสนากรรมฐาน หรือเข้าใจกันว่าเป็นพระสงฆ์ในสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต แต่ในที่สุดพระสงฆ์สายวิปัสสนากรรมฐานก็เป็นที่ยอมรับในปี พ.ศ. 2475 ซึ่งเป็นยุคที่เปลี่ยนถ่ายมาสู่ระบอบประชาธิปไตย โดยมีการจัดสรรพื้นที่เฉพาะให้กับคณะสงฆ์สายนี้³⁵⁹

³⁵⁶ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส: การคณะสงฆ์** (กรุงเทพฯ: ศรีศตวรรษ, 2514), 42-43.

³⁵⁷ “จัดการคณะสงฆ์มณฑลอีสาน รายงานจัดการคณะและการศาสนา ศก 128,” เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/59, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

³⁵⁸ “หนังสือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ไปถึงพระราชมนี ผู้รั้งตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลร้อยเอ็ด ลงวันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2456,” วัดสุปฏิหาราม จังหวัดอุบลราชธานี. อ้างถึงใน กิติรัตน สืบพันธุ์, “การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2434-2468”, 135.

³⁵⁹ พระญาณวิศิษฏ์สมิทธิวีราจารย์ (ขุนตยาโคโม สิงห์), **พระปฏิบัติสี่ธรรม เล่ม 2 พร้อมด้วยประวัติ การสร้างวัดป่าศาลวัน และงานพระพุทธศาสนาฝ่ายวิปัสสนาธุระในพระราชอาณาจักร** (พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2504), 1.

อย่างไรก็ตาม น่าเชื่อว่าแนวคิดการจำลองแบบพระธาตุพนมแพร่มายังพื้นที่ฝั่งขวาแม่น้ำโขง อาจเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาตราชูชีพราชานุกาภาพเสด็จเยือนดินแดนแห่งนี้ (ภาพที่ 262) ถือเป็น การสืบทอดความเชื่อความศรัทธาต่อพระธาตุพนมในฐานะศิลปกรรมของสยาม ดังเช่นพระธาตุพนมจำลองยุคแรกเริ่มในภาคอีสานสร้างเลียนแบบพระธาตุพนมครั้งบูรณะโดยพระครูวิโรจน์รัตโนบล ซึ่งเป็นเจ้าคณะเมืองอุบลราชธานีที่ได้รับการแต่งตั้งจากสยาม รวมไปถึงองค์พระธาตุส่วนใหญ่ปรากฏรูปพระครุฑพ่าห์อันเป็นสัญลักษณ์ทางราชการของสยาม (ดังที่ได้กล่าวถึงมาแล้วในข้างต้น) ซึ่งอาจสืบเนื่องมาจากพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์กำหนดไม่ให้พระสงฆ์สามเณรก่อสร้างและบูรณะวัดวาอารามด้วยตนเอง ถึงแม้ในแต่ละพื้นที่ได้ตีความข้อปฏิบัติและยึดถือเคร่งครัดแตกต่างกันออกไป³⁶⁰ แต่ก็อนุมานได้ว่าการสร้างพระธาตุเจดีย์ต่างๆ ในท้องถิ่นต้องผ่านความเห็นชอบจากส่วนกลางหรือทางราชการ เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการรวมตัวต่อต้านสยามอีก ดังเช่นกรณีเข้าใจผิดครั้งพระครูสีห์ศีลสร้างพระธาตุท่าอุเทน

ภาพที่ 262 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาตราชูชีพราชานุกาภาพเสด็จไปที่พระธาตุพนม พ.ศ. 2450

ที่มา: เดิม วิกาศย์พจนกิจ, **ประวัติศาสตร์อีสาน**, 465.

ภาพที่ 263 พระธาตุท่าอุเทน นครพนม

³⁶⁰ กิติรัตน์ สีนันท์, “การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2434-2468”, 71-73.

พระครูสีห์ศักดิ์เป็นอดีตเจ้าอาวาสวัดพระธาตุท่าอุเทน เมืองนครพนม (ภาพที่ 263) มีความรู้ทางด้านปริยัติธรรมและบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานเช่นเดียวกับพระอาจารย์มั่น จนมีสานุศิษย์มากมายทั้งสองฟากฝั่งลุ่มแม่น้ำโขง ครั้นเริ่มสร้างพระธาตุท่าอุเทนในปี พ.ศ. 2454 พุทธศาสนิกชนทั่วทุกสารทิศก็ทยอยหลั่งไหลมาร่วมด้วยช่วยกันสร้าง แต่หนังสือพิมพ์กลับประโคมข่าวว่า พระครูสีห์ศักดิ์เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ล่องหน หายตัว ย่อแผ่นดินให้แคบ แสดงตนเป็นเหมือนผู้มีบุญ จะเป็นขบถต่อกรุงเทพฯ ทำให้ทางคณะสงฆ์ส่วนกลางจัดส่งพระครูสมุหวรคณิศรสัทธา มาตรวจสอบ แต่เกรงจะเป็นอันตรายจึงขอกองกำลังจากพระยาพนมนครนุรักษ์ (อภัย นาครทรรพ) ผู้ว่าราชการเมืองนครพนม จึงได้ชี้แจงว่าพระครูสีห์ศักดิ์ไม่ได้คิดการขบถ ผู้คนจำนวนมากมาช่วยสร้างพระธาตุเจดีย์เพื่อหวังกุศลบุญ ส่วนการแสดงปาฏิหาริย์ก็ไม่ใช่ความจริงตามข่าวหนังสือพิมพ์³⁶¹ ทำให้พระครูสีห์ศักดิ์สามารถนำสร้างพระธาตุท่าอุเทนต่อมาจนแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2459

จากเหตุการณ์ในช่วงต้นนอกจากแสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาในภาคอีสานดำเนินควบคู่มากับการเมืองการปกครองแล้ว ยังบ่งบอกได้ถึงจุดเริ่มต้นของการสร้างพระธาตุพนมจำลองในดินแดนแห่งนี้ ซึ่งไม่เพียงแต่สะท้อนความเชื่อความศรัทธาต่อพระธาตุพนม หากเป็นแบบอย่างในการสร้างพระธาตุเจดีย์ที่ผ่านความเห็นชอบจากส่วนกลางหรือทางราชการ และอาจใช้เป็นสื่อกลางลดทอนความขัดแย้งระหว่างส่วนกลางกับท้องถิ่น รวมไปถึงในคณะสงฆ์ของท้องถิ่นเอง ทำให้การจำลองแบบพระธาตุพนมเริ่มเป็นที่นิยมแพร่หลายมากขึ้นเรื่อยๆ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2460 เป็นต้นมา โดยกระจายจากเมืองนครพนมออกไปสู่เมืองต่างๆ เป็นต้นว่า เมืองอุดรธานี เมืองร้อยเอ็ด และเมืองอุบลราชธานี ซึ่งเป็นเขตพื้นที่ที่มีความขัดแย้งทางคณะสงฆ์ค่อนข้างชัดเจน

แล้วน่าจะสนใจว่าในช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. 2454-2482 พบพระธาตุพนมจำลองเฉพาะในพื้นที่ฟากฝั่งขวาแม่น้ำโขงเท่านั้น ไม่พบในดินแดนฟากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงแต่ประการใด เมื่อพิจารณาประกอบกับประวัติของพระครูสีห์ศักดิ์ ซึ่งเป็นผู้นำสร้างพระธาตุท่าอุเทนและพระธาตุพระพุทธรบาทบัวบกในดินแดนสยาม (ภาพที่ 264) แต่ในอาณาเขตที่ฝรั่งเศสปกครอง พระครูสีห์ศักดิ์กลับสร้างเพียงมณฑป ณ วัดพะบาทโพสนัน (แขวงบอลิคำไซ สปป.ลาว) เท่านั้น (ภาพที่ 265) ส่วนพระธาตุพนมจำลองที่ตั้งอยู่ทำมณฑปสร้างขึ้นในยุคหลัง (ดังจะกล่าวถึงในบทถัดไป) ชวนให้คิดเห็นว่าในช่วงเวลานี้ (พ.ศ. 2454-2482) การสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมเป็นสิ่งสงวนในดินแดนสยาม พระธาตุพนมจำลองจึงเป็นสัญลักษณ์แห่งศรัทธาต่อพระธาตุพนมของสยาม โดยที่สยามมีส่วนผลักดันให้ก่อเกิดกระแสนิยมในการสร้างจำลองแบบ เพื่อใช้ความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุพนมหลอมรวมกลุ่มชนในท้องถิ่นแห่งนี้ ซึ่งเป็นการสร้างตัวตนของกลุ่มชนในท้องถิ่นของสยามจากรากฐาน

³⁶¹ เมธี ดวงสงฆ์, ภูมิ-ประวัติศาสตร์ท่าอุเทน ประวัติท่านพระอาจารย์ศรีทัตต์และประวัติพระธาตุท่าอุเทน, 68-71.

ศิลปวัฒนธรรมเดิม จึงนับเป็นการสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของสยามขึ้นมาใหม่ และจะพัฒนา
กลายเป็นเอกลักษณ์ของศิลปกรรมภาคอีสานในเวลาต่อมา ดังจะกล่าวถึงในบทถัดไป

ภาพที่ 264 พระธาตุพระพุทธรูปบัวบก
อุดรธานี

ภาพที่ 265 มณฑปวัดพะบาทโพนสัน
บอลิคำไซ สปป. ลาว

ทั้งนี้ทั้งนั้น การที่ราชรัฐในท้องถิ่นไม่ได้ปฏิเสธหรือต่อต้านการสร้างจำลอง
แบบพระธาตุพนม ตรงกันข้ามกลับนิยมมากขึ้นเรื่อยๆ คงสืบเนื่องมาจากความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อ
พระธาตุพนมเป็นสำคัญ โดยมีตำนานอุรังคธาตุเป็นแรงขับเคลื่อนในสังคมอีสาน รวมทั้งความเคารพ
นับถือในพระภิกษุสงฆ์ผู้นำสร้าง ความอะลุ่มอล่วยในการปฏิรูปการปกครองส่วนท้องถิ่นของสยาม
และความสัมฤทธิ์ผลในการจัดการปกครองคณะสงฆ์ นำไปสู่ความเชื่อมั่นในชนชั้นนำและองค์
พระมหากษัตริย์สยาม ส่งผลให้สามารถหลอมรวมอีสานเข้าเป็นหนึ่งเดียวกับสยามได้สำเร็จตาม
ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ถึงแม้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 ก้าวเข้ามาสู่
ระบอบประชาธิปไตย แต่ในวิถีสังคมอีสานยังคงคุ้นชินกับการปกครองโดยพระมหากษัตริย์ จึงไม่ได้
เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเหมือนกับส่วนกลาง กระทั่งจอมพล ป. พิบูลสงคราม เข้ามามีบทบาทสำคัญ
ทางการเมืองการปกครอง ประกอบกับได้รับแรงปะทะสังสรรค์จากสงครามโลกครั้งที่ 2 และสงคราม
เย็น ทำให้ผืนแผ่นดินแห่งนี้ก้าวไปสู่การเปลี่ยนแปลงในทิศทางใหม่ ซึ่งสัมพันธ์กับการคลี่คลาย
ทางด้านรูปแบบศิลปกรรมของพระธาตุพนมและพระธาตุพนมจำลอง ดังจะกล่าวถึงรายละเอียดในบท
ถัดไป

3. การแพร่กระจายพระธาตุพนมจำลองจากภาคอีสานไปสู่ภาคกลางในระยะแรก

พระธาตุพนมจำลองก่อเกิดขึ้นในเขตพระนครของราชอาณาจักรสยาม ณ วัดบวรสถาน-สุทธารวาส กรุงเทพฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากนั้นก็ไม่ปรากฏการจำลองแบบพระธาตุพนมในที่แห่งใด กระทั่งเริ่มสร้างและเป็นที่นิยมแพร่หลายในภาคอีสาน นับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวสืบมา แล้วในขณะพระธาตุพนมจำลองเป็นที่นิยมในดินแดนอีสานช่วง พ.ศ. 2460-2482 ก็พบแพร่กระจายไปสู่พื้นที่ภาคกลางเท่านั้น ไม่พบหลักฐานในที่แห่งอื่น และปรากฏเฉพาะที่ตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนลาวล้านช้าง แสดงถึงเครือข่ายทางศิลปวัฒนธรรมร่วมกัน อันเชื่อมโยงได้กับการเมืองการปกครองของราชอาณาจักรสยาม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.1 ตัวอย่างพระธาตุพนมจำลองในภาคกลาง พ.ศ. 2460-2482

พระธาตุพนมจำลองในภาคกลางไม่ค่อยปรากฏหลักฐานมากนัก และมีประวัติความเป็นมาที่คลุมเครือ เป็นต้นว่า พระธาตุวัดใหญ่เทพนิมิตร อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และพระธาตุปุ่เถรวัดโพธิ์เก่า อำเภอลำลูกกา จังหวัดเพชรบูรณ์ ทว่าพระธาตุทั้งสององค์มีรูปแบบศิลปกรรมสามารถเทียบเคียงได้กับพระธาตุพนมจำลองในภาคอีสาน โดยเฉพาะกลุ่มตามแบบพื้นบ้านที่มีช่วงอายุระหว่าง พ.ศ. 2460-2482 จึงทำให้เห็นร่องรอยทางศิลปวัฒนธรรมของกลุ่มชนลาวล้านช้างเชื่อมโยงถึงกัน ดังนี้

3.1.1 พระธาตุวัดใหญ่เทพนิมิตร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระธาตุวัดใหญ่เทพนิมิตร อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 266) ไม่พบประวัติความเป็นมาที่เป็นลายลักษณ์อักษรอย่างชัดเจน ชาวบ้านถือเชื่อกันมาว่าน่าจะสร้างขึ้นเมื่อครั้งบรรพบุรุษของตนอพยพย้ายถิ่นฐานมาจากเมืองเวียงจันทน์คราวศึกเจ้าอนุวงศ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทว่ารูปแบบศิลปกรรมของพระธาตุองค์นี้เชื่อมโยงได้กับพระธาตุพนมจำลองในภาคอีสาน ซึ่งสร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวสืบมา จึงชวนให้สันนิษฐานว่าพระธาตุวัดใหญ่เทพนิมิตรสร้างขึ้นหลังจากกลุ่มชนลาวล้านช้างเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่ในพื้นที่แถบนี้มาได้ระยะหนึ่ง

ตามประวัติวัดใหญ่เทพนิมิตรสร้างขึ้นราวปี พ.ศ. 2350 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาประมาณ พ.ศ. 2355 เดิมชาวบ้านเรียกขานกันว่า “วัดใหญ่” ส่วนสร้อยนามมาเรียกกันในภายหลัง³⁶² บ่งบอกว่าวัดแห่งนี้มีมานานนับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

³⁶² กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 4 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2528), 384.

(พ.ศ. 2325-2352) สะท้อนให้เห็นถึงกลุ่มชนดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณแห่งนี้ ก่อนที่จะมีการกวาดต้อนกลุ่มชนลาวล้านช้างเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ครั้งศึกเจ้าอนุวงศ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367-2394) ตามที่ชาวบ้านถือเชื่อกันมาว่าบรรพบุรุษของตนอพยพมาจากเมืองเวียงจันทน์และอาจสร้างพระธาตุพนมจำลองขึ้นในคราวนี้ อีกทั้งน่าจะสนใจว่าในปัจจุบันหลายหมู่บ้านแถบอำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ก็ยังคงปรากฏร่องรอยวัฒนธรรมของกลุ่มชนลาวล้านช้าง โดยเฉพาะภาษาและพิธีกรรม เช่น พิธีไหว้ครูบูชาเตา พิธีไหว้พระวิชฌุกรม และประเพณีตักบาตรดอกไม้³⁶³

ภาพที่ 266 พระธาตุวัดใหญ่เทพนิมิตร์
พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 267 พระธาตุพนม บูรณะสมัยรัชกาลที่ 5
ที่มา: พระธาตุพนมองค์เก่า, เข้าถึงเมื่อ 2 เมษายน 2558,
เข้าถึงได้จาก <http://pantip.com/topic/32651434>

อย่างไรก็ตาม เมื่อตรวจสอบรูปแบบศิลปกรรมของพระธาตุพนมจำลอง ณ วัดใหญ่เทพนิมิตร์ พบว่าไม่เก่าไปถึงสมัยรัชกาลที่ 3 ตามคำบอกเล่าของชาวบ้านในท้องถิ่น เพราะพระธาตุองค์นี้มีลักษณะคลี่คลายไปจากพระธาตุพนมต้นแบบมากแล้ว ถึงแม้มีฐานบัวคว่ำรองรับเรือนธาตุที่ซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น แต่ละชั้นประดับซุ้มประตูประจำด้านทั้ง 4 พร้อมทั้งมีเสาประจํามุม

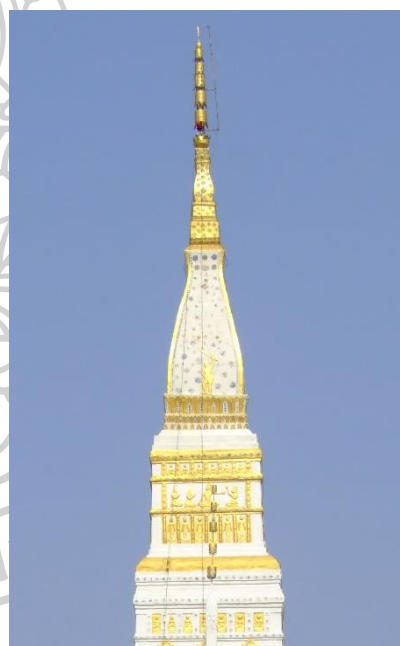
³⁶³ บังอร บุญปิ่น, “กลุ่มชาติพันธุ์ลาวในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา: ประวัติความเป็นมา วัฒนธรรม และแนวทางการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม,” วารสารมหาวิทยาลัยนครพนม 8, 1 (มกราคม-เมษายน 2561): 106-108.

เสาประดับผนัง และท้องไม้ที่เลียนแบบช่องลมของเครื่องไม้อยู่ตอนบนของเรือนธาตุ เหนือขึ้นไปเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่รับยอดบัวเหลี่ยม และยอดที่ลือกับยอดบัวเหลี่ยม อันเป็นลักษณะใกล้เคียงกับระเบียบของพระธาตุพนมที่บูรณะในสมัยรัชกาลที่ 5 (ภาพที่ 267) แต่ในรายละเอียดกลับแตกต่างกันออกไปอย่างมาก ที่สำคัญคือพระธาตุวัดใหญ่เทพนิมิตร์มีส่วนยอดแลเห็นเป็นฐานบัวซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้นรองรับยอดบัวเหลี่ยม โดยเพิ่มฐานปัทม์ประดับกลีบบัวทั้งแบบประดิษฐ์และแบบธรรมชาติอยู่เหนือฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ก่อนจักใช้รองรับยอดบัวเหลี่ยม และยอดบัวเหลี่ยมทุกชั้นประดับโคนด้วยกลีบบัว (ภาพที่ 268) ซึ่งเป็นลักษณะที่เชื่อมโยงได้กับพระธาตุพนมจำลองในภาคอีสาน โดยเฉพาะกลุ่มตามแบบพื้นบ้าน ดังเช่นส่วนยอดของพระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 269) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2464-2475 จึงเห็นควรกำหนดอายุพระธาตุวัดใหญ่เทพนิมิตร์เอาไว้ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้

ภาพที่ 268 ส่วนยอด

พระธาตุวัดใหญ่เทพนิมิตร์ พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 269 ส่วนยอด

พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ ร้อยเอ็ด

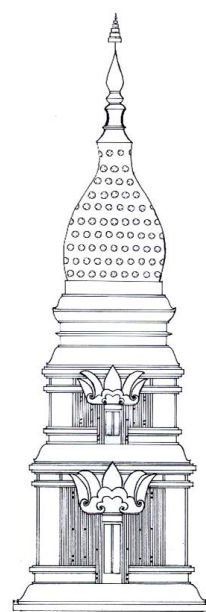
ฉะนั้น พระธาตุวัดใหญ่เทพนิมิตร์จึงน่าจะสร้างขึ้นราวปี พ.ศ. 2464-2475 โดยได้รับแรงบันดาลใจมาจากพระธาตุพนมจำลองในแถบภาคอีสานที่กำลังเกิดกระแสนิยม คงสืบเนื่องมาจากบริเวณแห่งนี้เป็นที่ตั้งของกลุ่มชนลาวล้านช้าง ทำให้มีการส่งถ่ายทางศิลปวัฒนธรรมเชื่อมโยงถึงกันได้ง่าย โดยอาจจะผ่านมาทางด้านการเผยแผ่พุทธศาสนาหรือการเมืองการปกครองของสยาม ดังจะกล่าวถึงรายละเอียดในหัวข้อถัดไปอีก

3.1.2 พระธาตุปูเถรวัดโพธิ์เก่า จังหวัดเพชรบูรณ์

พระธาตุปูเถรวัดโพธิ์เก่า อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ (ภาพที่ 270) ไม่พบประวัติการสร้างเป็นลายลักษณ์อักษรอย่างชัดเจน ชาวบ้านถือเชื่อกันมาว่าบรรพบุรุษของตนมี ทั้งที่อพยพมาจากเมืองหลวงพระบาง เมืองเวียงจันทน์ และเมืองเชียงขวางที่เรียกตัวเองว่า “ลาว พวน” เข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่อำเภอหล่มเก่าโดยเกาะกลุ่มกันเป็นหมู่บ้าน แต่ภายหลังก็แต่งงาน ปะปนกันแล้ว ส่วนพระธาตุปูเถรนี้มีตำนานเล่าขานว่าพระภิกษุสงฆ์เจ้าอาวาสสร้างพระธาตุองค์นี้ให้แก่ สามเณรที่จมน้ำตาย ณ ริมห้วยที่พบอั้งสะและร่องเท้าของสามเณร³⁶⁴ แต่บริเวณพื้นที่ตั้งองค์พระธาตุกลับ อยู่ห่างไกลจากลำห้วย และปัจจุบันเป็นที่ตั้งของโรงเรียนบ้านวังบาล จึงเห็นจำเป็นต้องตรวจสอบรูปแบบ ศิลปกรรมของพระธาตุปูเถร เพื่อคลี่คลายประเด็นปัญหาดังกล่าวนี้

ภาพที่ 270 พระธาตุปูเถร
วัดโพธิ์เก่า เพชรบูรณ์

ภาพที่ 271 พระธาตุพนม
บูรณะสมัยรัชกาลที่ 5

พระธาตุปูเถรมีลักษณะโดยรวมใกล้เคียงกับพระธาตุพนมต้นแบบที่ได้รับการ บูรณะในสมัยรัชกาลที่ 5 (ภาพที่ 271) ตามที่มีฐานเดี่ยวๆ ร่องรับเรือนธาตุที่ซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น แต่ ละชั้นประดับซุ้มประตูประจำด้านทั้ง 4 พร้อมทั้งมีเสาหลอกประจำมุม และเสาประดับผนัง เหนือขึ้นไปเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่รับยอดบัวเหลี่ยม และยอดที่ล้อมรอบยอดบัวเหลี่ยม ทวาระเบียบส่วนยอดที่

³⁶⁴ สัมภาษณ์ สมประสงค์ ราชพรหมินทร์, ครูชำนาญการพิเศษ โรงเรียนบ้านวังบาล อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์, 28 เมษายน 2562.

ใช้ฐานบัวลูกแก้วอกไก่คาด 2 เส้น รองรับฐานบัวอีกชั้นก่อนจักถึงยอดบัวเหลี่ยม (ภาพที่ 272) ชวนให้นึกถึงส่วนยอดของพระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2464-2475 อยู่มีใช้น้อย (ภาพที่ 273)

อย่างไรก็ตาม พระธาตุปูเถรทำฐานบัวลูกแก้วอกไก่ซ้อนลดหลั่นกัน แลดูเหมือนกับฐานบัวซ้อนลดหลั่นกันโดยไม่มีหน้ากระดานคั่น อีกทั้งใช้ฐานบัวแท่งงานประดับกลีบบัวรอบโคนยอดบัวเหลี่ยม และที่สำคัญไม่มีชั้นท้องไม้ที่อยู่ตอนบนของเรือนธาตุ ด้วยเหตุที่เรือนธาตุชั้นแรกได้ปรับเปลี่ยนท้องไม้ให้เป็นฐานบัวรองรับบัวคว่ำของเรือนธาตุชั้นที่ 2 ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2 ก็ได้ผสมผสานเอาท้องไม้รวมเข้ากับชุดฐานรองรับยอดบัวเหลี่ยม จึงเห็นเป็นลักษณะที่คลี่คลายไปจากพระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุลงมาแล้ว แต่คงก่อนงานบูรณะพระธาตุพนมครั้งรัฐบาลในจอมพล ป. พิบูลสงคราม เพราะพระธาตุปูเถรมีระเบียบใกล้เคียงกับพระธาตุพนมที่บูรณะสมัยรัชกาลที่ 5 ค่อนข้างมาก โดยน่าจะได้รับแรงบันดาลใจส่งผ่านมาทางพระธาตุพนมจำลองในภาคอีสานอีกทอดหนึ่ง

ภาพที่ 272 ส่วนยอด

พระธาตุปูเถร วัดโพธิ์เก่า เพชรบูรณ์

ภาพที่ 273 ส่วนยอด

พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ ร้อยเอ็ด

ฉะนั้น พระธาตุปูเถรวัดโพธิ์เก่าน่าจะกำหนดอายุอยู่ในราว พ.ศ. 2475-2482 แสดงถึงร่องรอยวัฒนธรรมลาวล้านช้างในพื้นที่อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ ได้เป็นอย่างดี รวมไปถึงการติดต่อสัมพันธ์กับกลุ่มชนลาวล้านช้างในพื้นที่ภาคอีสาน (ดังจะกล่าวถึงในหัวข้อถัดไป) และอาจเป็นพระธาตุที่สร้างถวายเป็นพุทธบูชามากกว่าจะเป็นเพียงธาตุของสามเณร (ส่วนจะประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุหรือไม่ คงต้องรอคอยการตรวจสอบทางโบราณคดีในโอกาสต่อไป)

ด้วยเหตุผลที่พระธาตุองค์นี้มีขนาดใหญ่ พร้อมทั้งมีโครงสร้างใกล้เคียงกับพระธาตุพนม โดยเฉพาะเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น และตกแต่งองค์พระธาตุอย่างประณีตตามฝีมือช่างท้องถิ่น ซึ่งต่างออกไปจากพระธาตุบรรจุนิธิของพระภิกษุสงฆ์หรือธาตุของผู้ว่าชนมในบริเวณใกล้เคียง อาทิ พระธาตุหรือธาตุที่วัดศรีภูมิ (ภาพที่ 274) และวัดศรีวิชัย (ภาพที่ 275) อำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ น่าจะสร้างร่วมสมัยกับพระธาตุปูเธร เพราะปรากฏฐานบัวลูกแก้วอกไก่รองรับฐานปัทม์และยอดบัวเหลี่ยม ที่มีกลีบบัวประดับรอบโคน ที่สำคัญไม่มีชั้นทอ้งไม้ที่อยู่ตอนบนของเรือนธาตุเหมือนกัน อันอาจเกิดจากการ ย่นย่อสัดส่วน และการปรับเปลี่ยนรูปแบบไปตามความชอบของช่างหรือผู้ว่าจ้าง ตลอดจนข้อจำกัดด้านทุนทรัพย์ในการก่อสร้าง ดังที่ธาตุทั้งสองมีเรือนธาตุเพียงชั้นเดียวเท่านั้น ถึงแม้ธาตุวัดศรีวิชัยปรากฏเค้าโครงของเรือนธาตุชั้นที่ 2 จากการประดับกรอบซุ้มบนบัวคว่ำเหนือเรือนธาตุหรือบนบัวคว่ำของฐานบัวรองรับ ยอดบัวเหลี่ยมก็ตาม ทั้งนี้จะกล่าวถึงกรณีธาตุที่จำลองแบบพระธาตุพนมในบทความต่อไป

ภาพที่ 274 พระธาตุหรือธาตุ วัดศรีภูมิ
เพชรบูรณ์

ภาพที่ 275 พระธาตุหรือธาตุ วัดศรีวิชัย
เพชรบูรณ์

3.2 พระธาตุพนมจำลองกับความสัมพันธ์ของกลุ่มชนลาวล้านช้างในพื้นที่ภาคกลางกับภาคอีสาน

พระธาตุพนมจำลองที่ปรากฏในภาคกลางของสยามเป็นหลักฐานสำคัญที่สื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของกลุ่มชนลาวล้านช้างระหว่างในภาคกลางกับภาคอีสาน ถึงแม้หลักฐานทางลายลักษณ์อักษรระบุชัดเจนว่าสยามกวาดต้อนกลุ่มชนนี้จากปากฝั่งซ้ายและขวาของแม่น้ำโขงให้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯ และหัวเมืองชั้นใน แต่ไม่ได้กล่าวถึงปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันนี้

ระหว่างหัวเมืองชั้นในกับหัวเมืองชั้นนอก ทำให้การรับรู้เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ยังคงขาดหายใน มิติความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันในต่างภูมิภาค ทว่าเมื่อมองผ่านพระธาตุพนมจำลองจึง พบเครือข่ายทางศิลปวัฒนธรรมลาวล้านช้างร่วมกันระหว่างภาคกลางกับภาคอีสาน ดังนี้

กลุ่มชนลาวล้านช้างที่เคยอาศัยอยู่ในพื้นที่ปากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง (สปป.ลาว) และปาก ฝั่งขวาแม่น้ำโขง (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย) มีการอพยพเคลื่อนย้ายถิ่นฐานจากฝั่ง หนึ่งไปอยู่อีกฝั่งหนึ่งหมุนเวียนสลับเปลี่ยนกันมาอย่างช้านาน ครั้นรวมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งใน ราชอาณาจักรสยามนับตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เรื่อยมาในสมัยรัตนโกสินทร์จนถึงรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการกวาดต้อนผู้คนจากปากฝั่งซ้ายมายังฝั่งขวาแม่น้ำโขง เพื่อส่งผ่านเข้ามาในกรุงเทพฯ และกระจายไปอยู่ตามหัวเมืองต่างๆ ของสยามหลายครั้งหลายครา แล้วครั้งที่กวาดต้อนผู้คนได้จำนวนมากก็คือศึกเจ้าอนุวงศ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว ที่สำคัญน่าจะว่ากลุ่มชนนี้ส่วนใหญ่ได้รับโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งถิ่นฐานในหัวเมืองชั้นในหรือ แถบภาคกลาง อันเนื่องมาจากการเมืองการปกครองของสยาม จึงถือได้ว่ากลุ่มชนลาวล้านช้างเป็น ฐานกำลังสำคัญของสยาม ดังที่โปรดเกล้าฯ ให้เป็น “ไพร่หลวง” และพระราชทานให้มูลนายและ ขุนนางเป็น “ไพร่สม” เพื่อใช้แรงงานหรือเสียด่วย และเกณฑ์ไปเป็นทหารในยามศึกสงคราม³⁶⁵

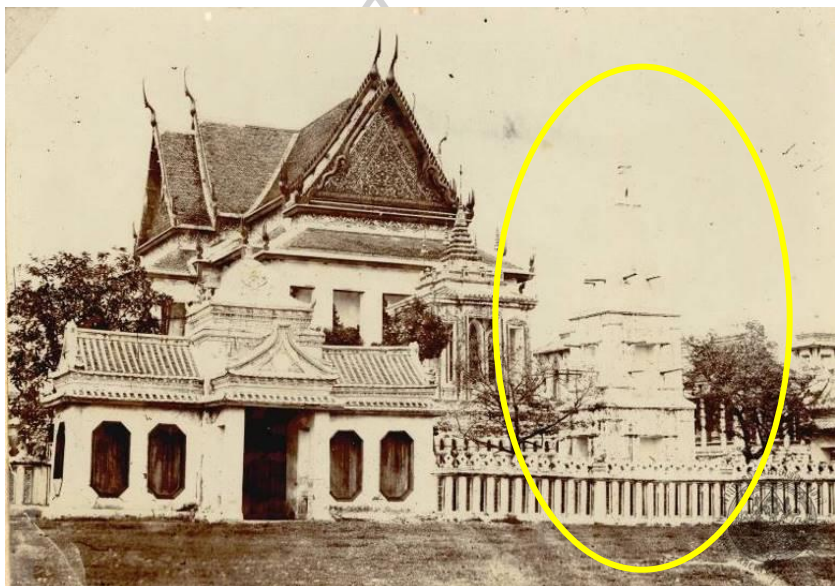
เมื่อกลุ่มชนลาวล้านช้างเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ภาคกลางมากขึ้นเรื่อยๆ ย่อมนำพา เอาศิลปวัฒนธรรมของตนเข้ามาด้วย ทำให้เป็นที่แพร่หลายในแถบภาคกลาง กระทั่งนิยมในชนชั้นนำ สยาม ดังที่ปรากฏชัดเจนตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้งหมอบรัดเลเข้าเฝ้า สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ณ พระราชวังเดิม ในปี พ.ศ. 2379 สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ทรงแอ้วลาวและทรงแคนต้อนรับได้อย่างไพเราะ³⁶⁶

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากพระราชพิธีบรร ราชภิเษกสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์เป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า เจ้าอยู่หัว ศิลปวัฒนธรรมลาวล้านช้างคงเป็นที่นิยมแพร่หลายในสังคมสยามอย่างมาก ด้วยได้รับการ ส่งเสริมสนับสนุนจากพระองค์รวมไปถึงเชื้อพระวงศ์และขุนนาง จนกระทั่งนำไปต้อนรับคณะทูต เป็นต้นว่า เซอร์จอห์น เบาว์ริง เข้าเฝ้าพระองค์ ณ พระบวรราชวัง จึงโปรดให้มีการเล่นแอ้วลาว พร้อม

³⁶⁵ ดูหลักฐานทางลายลักษณ์อักษรเกี่ยวกับการอพยพย้ายถิ่นฐานของกลุ่มชนลาวล้านช้างเพิ่มเติมใน วัลย์ลักษณ์ ทรงศิริ, *ลาวในเมืองไทย กลุ่มชาติพันธุ์ที่คลุมเครือ*, เข้าถึงเมื่อ 9 กันยายน 2562, เข้าถึงได้จาก <http://lek-prapai.org/home/view.php?id=790>

³⁶⁶ ดี.ปี. บรัดเล, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31 จดหมายเหตุเรื่องมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาประเทศไทย สยาม*, แปลโดย ป่วน อินทวงศ์ (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2508), 43.

ทั้งทรงแคนด้วยพระองค์เอง และได้รับการชมเชยว่าทรงได้ไพเราะยิ่ง³⁶⁷ อีกทั้งเสด็จไปเยือนหมู่บ้านของกลุ่มชนลาวล้านช้างอยู่บ่อยครั้ง³⁶⁸ ทรงมีมเหสีและนางสนมกำนัลเป็นชาวลาวล้านช้างจำนวนมาก³⁶⁹ รวมทั้งพระองค์โปรดให้อัญเชิญพระเสริมมาจากวัดโพธิ์ชัย เมืองหนองคาย เพื่อประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส ครั้นทอดพระเนตรก็ทรงโปรดให้ประดิษฐานไว้บนแท่นเศวตฉัตรในท้องพระโรงของพระบรมราชวัง³⁷⁰ นอกเหนือไปจากนี้ น่าเชื่อว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้สร้างพระธาตุพนมจำลอง ณ วัดบวรสถานสุทธารวาส ในพระบรมราชวัง (ภาพที่ 276) ซึ่งอาจมีนัยยะทางการเมืองการปกครองแฝงอยู่ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว

ภาพที่ 276 พระธาตุพนมจำลอง ณ วัดบวรสถานสุทธารวาส กรุงเทพฯ
ที่มา: “วัดบวรสถานสุทธารวาส,” หวณ. 39/7 ภ.002, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

³⁶⁷ Sir John Bowring, *The Kingdom and People of Siam*, p. 4. อ้างถึงใน สานิตย์ เพชรภาพ, “บทบาทและพระบวรราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว”, 160.

³⁶⁸ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ [ขำ บุนนาค], “รัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, 675-676. และใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานวังหน้า*, 67.

³⁶⁹ *พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*, เล่ม 3, 106. และใน มาร์กาเรต แลนด์อน, *แอนนา กับพระเจ้ากรุงสยาม*, 495.

³⁷⁰ อรุณ สันธนาภรณ์, *พระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปวเรนทราเมศ มหิศเรศรังสรรค์ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว 7 มกราคม 2554*, 28-29.

หลังจากนั้นศิลปวัฒนธรรมลาวล้านช้างก็เสื่อมคลายลงจากภาคกลาง เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงออกประกาศห้ามไม่ให้มีการเล่นแอ่วลาวในปี พ.ศ. 2408 ซึ่งเป็นช่วงเวลา que พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวประจวรก่อนสวรรคตเพียงเล็กน้อย โดยทรงให้เหตุผลว่าชาวไทยได้ละทิ้งการเล่นประจำชาติ หันไปนิยมการเล่นแอ่วลาวเหมือนกับว่าไทยเป็นข้าของลาว และถ้ามีการเล่นแอ่วลาวที่ไหนก็มักจะทำให้สภาพลมฟ้าอากาศแปรปรวนฝนตกน้อยไร่นาเสียหาย จึงทรงกำหนดโทษปรับผู้ที่ยังฝืนเล่นแอ่วลาว³⁷¹ ประกาศดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นถึงกลุ่มชาติพันธุ์ลาวล้านช้างถูกกดทับในสังคมสยาม ทำให้ศิลปวัฒนธรรมลาวล้านช้างถูกจำกัดขอบเขตและลดทอนลงไปจากสังคมสยาม โดยเฉพาะในเขตพระนครและหัวเมืองชั้นใน จึงอาจเป็นสาเหตุให้การสร้างพระธาตุพนมจำลองที่วัดบวรสถานสุทราวาสไม่แล้วเสร็จและปล่อยทิ้งร้างเอาไว้ กระทั่งร้อยถอนออกไปในสมัยรัชกาลที่ 5

การกดขี่ทางชาติพันธุ์ในกลุ่มชนลาวล้านช้างส่งต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีระบบทาสและไพร่รองรับมาอย่างช้านาน ในพื้นที่ภาคกลางไม่ปรากฏความขัดแย้งจากกลุ่มชนนี้ชัดเจนมากนัก เพราะมีการผสมกลมกลืนเข้ากับกลุ่มชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้ว และการจัดการปกครองในหัวเมืองชั้นในก็เป็นระบบระเบียบเรียบร้อยดี ซึ่งต่างออกไปจากหัวเมืองชั้นนอกที่ยังคงค้ำคั้นในระบบเดิมคือให้หัวเมืองประเทศราชปกครองกันเอง ทำให้การปฏิรูปการปกครองส่วนท้องถิ่นของสยามในระยะแรกไม่ได้ประสิทธิผลเท่าที่ควร ครั้นสถานการณ์ล่าอาณานิคมแถบลุ่มแม่น้ำโขงก้าวไปสู่ขั้นวิกฤติ จึงสะท้อนให้เห็นถึงความล่าช้าในการจัดการกลุ่มชนลาวล้านช้างภายใต้ข้อจำกัดของสยาม จนนำมาสู่การสูญเสียผืนแผ่นดินในปกครองครั้งใหญ่ให้แก่ฝรั่งเศส

เมื่อดินแดนปากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงตกอยู่ในปกครองของฝรั่งเศสปี พ.ศ. 2436 ส่งผลให้สยามกระทำการกวาดต้อนกลุ่มชนลาวล้านช้างไม่ได้เช่นเดิมอีกต่อไป ขณะที่กลุ่มชนนี้ก็ยังคงไปมาหาสู่กัน และบางกลุ่มก็อพยพย้ายถิ่นฐานจากดินแดนสยามกลับไปยังปากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง โดยมีฝรั่งเศสบงการอยู่เบื้องหลัง³⁷² ถึงแม้จักมีการสักร์เลกสังกัดเจ้าเมืองต่างๆ แล้วก็ตาม ทำให้ส่งผลกระทบต่อสยามในหลายด้าน โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจที่กลุ่มชนนี้เป็นทั้งแรงงานและผู้ส่งส่วยรวมไปถึงสินค้าของป่าให้กับทางราชการ สยามจึงปฏิรูปการปกครองส่วนท้องถิ่นบนผืนแผ่นดินปากฝั่งขวาแม่น้ำโขงหรือภาคอีสานในแนวทางใหม่ ตามที่รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกคำว่า “ลาว” ในปี

³⁷¹ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2408 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), 289-291.

³⁷² มูลนิธิสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชานุภาพและหม่อมเจ้าจงจิตรถนอม ดิศกุล พระธิดา, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชานุภาพ เสด็จไปตรวจราชการมณฑลนครราชสีมาและมณฑลอุดรอีสาน ร.ศ. 125 พ.ศ. 2449, 82-83.

พ.ศ. 2442³⁷³ และกำหนดให้การสำรวจสำมะโนครัวหรือราษฎรติดต่อราชการลงสัญชาติว่า “ชาติไทยบังคับสยาม”³⁷⁴ ทำให้กลุ่มชนลาวล้านช้างในผืนแผ่นดินสยามค่อยๆ กลายเป็นคนไทย

อย่างไรก็ตาม ความเหลื่อมล้ำทางสังคมสยามมิได้มีสาเหตุมาจากความต่างทางชาติพันธุ์เพียงเท่านั้น หากปรากฏในระบบการปกครองที่ยังรักษาลิขิตมาช้านาน โดยเฉพาะระบบทาสและไพร่ จึงปฏิเสธไม่ได้ว่าอำนาจที่กดทับนำมาซึ่งการต่อต้านจากกลุ่มชนลาวล้านช้าง ดังเช่นเกิดกบฏฝิบุญระหว่างปี พ.ศ. 2444-2445 ทั้งนี้รัชกาลที่ 5 ทรงเข้าพระทัยดีว่าระบบการปกครองแบบเดิมใช้ไม่ได้ผลอีกต่อไป จึงทรงเลิกทาสและเลิกไพร่แบบค่อยเป็นค่อยไปมาจนกระทั่งประกาศอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2448 แล้วใช้ระบบใหม่มาแทนที่ดังเช่นระบบการจัดเก็บภาษีอากรและระบบการเกณฑ์ทหารตามอย่างชาติตะวันตก³⁷⁵ การเลิกทาสและไพร่จึงแลดูเสมือนเป็นการปลดแอกให้แก่กลุ่มชนลาวล้านช้าง เพราะมีจำนวนมากในประเทศสยาม

ขณะเดียวกันสยามก็เข้ามาแทรกแซงทางความเชื่อของกลุ่มชนลาวล้านช้างมากขึ้น โดยออกพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2445 (ร.ศ. 121) และออกกฎหมายเรื่องฝิสง พ.ศ. 2448 (ร.ศ. 124) ห้ามราษฎรไม่ให้นับถือฝิสงเป็นอันขาด แต่ก็ดำเนินงานเป็นไปอย่างอะลุ่มอล่วย เพื่อลดทอนความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชนลาวล้านช้างกับรัฐ และหลอมรวมให้เป็นหนึ่งเดียวกันกับสยาม ที่สำคัญน่าจะเชื่อว่าการจำลองแบบพระธาตุพนมเป็นการสร้างตัวตนของกลุ่มชนลาวล้านช้างของสยาม โดยได้รับการสนับสนุนส่งเสริมจากรัฐ ซึ่งอาจแพร่เข้ามาในภาคอีสานโดยสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (ตามที่เด็กล่ามาแล้วในข้างต้น) แล้วกระจายมายังพื้นที่ภาคกลาง

ทั้งนี้รูปแบบศิลปกรรมของพระธาตุพนมจำลองในเขตภาคกลาง แสดงให้เห็นถึงระเบียบงานศิลปกรรมที่ใกล้เคียงกันกับพระธาตุพนมจำลองในเขตภาคอีสาน เมื่อพิจารณาประกอบกับความนิยมสร้างพระธาตุพนมจำลองแถบภาคอีสาน ปรากฏขึ้นหลังจากสร้างจำลองแบบพระธาตุพนม ณ พระธาตุท่าอุเทน (ภาพที่ 277) แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2459 โดยพบแพร่กระจายอยู่ในพื้นที่ภาคอีสานนับตั้งแต่ พ.ศ. 2460 เป็นต้นมา ที่สำคัญได้แพร่มายังอีสานตอนกลางอันเป็นที่ตั้งของมณฑลหรือเมืองร้อยเอ็ด โดยมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบให้มีลักษณะเด่นเฉพาะท้องถิ่นคือ การประดับกลีบบัวรอบโคนยอดบัวเหลี่ยม อันได้แก่ พระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม (ภาพที่ 278) พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ (ภาพที่ 279) และพระธาตุวัดกลาง (ภาพที่ 280) สร้างขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2464-2482 แล้วน่าจะสนใจว่ามณฑลแห่งนี้เริ่มมีบทบาทสำคัญในการจัดการปกครองคณะสงฆ์ของสยามมาตั้งแต่ พ.ศ.

³⁷³ มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 173. สอดคล้องกับ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี, 371.

³⁷⁴ มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 174. และใน เดิม สิงห์ขุฑิต, ฝิงขวามแม่น้ำโขง, เล่ม 2, 120.

³⁷⁵ ลิขิต ธีรเวคิน, วัฒนนาการการเมืองการปกครองไทย, 108-112.

2462 ตามที่ได้จัดสอบความรู้นักธรรมเป็นครั้งแรก³⁷⁶ บ่งบอกได้ถึงความเจริญทางพระพุทธศาสนาในพื้นที่แห่งนี้ และความพร้อมในการเผยแผ่ไปยังดินแดนอื่นๆ ดังที่พบพระธาตุพนมจำลองประดับกลีบบัวรอบโคนยอดบัวเหลี่ยมในเมืองอุบลราชธานี ณ พระธาตุสวนตาล ทำให้กำหนดอายุในช่วงเวลาเดียวกันกับที่พบในเมืองร้อยเอ็ด จึงเชื่อว่าลักษณะดังกล่าวของพระธาตุพนมจำลองในภาคอีสานได้ส่งแรงบันดาลใจมายังภาคกลางในช่วงปี พ.ศ. 2464-2482

ภาพที่ 277 พระธาตุท่าอุเทน นครพนม

ภาพที่ 278 พระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม ร้อยเอ็ด

เมื่อพิจารณาประกอบกับบริเวณที่ตั้งของพระธาตุพนมจำลองในภาคกลาง ทั้งพระธาตุวัดใหญ่เทพนิมิตร เมืองพระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 281) และพระธาตุปูเถรวัดโพธิ์เก้า เมืองเพชรบูรณ์ (ภาพที่ 282) ล้วนเป็นชุมชนเก่าของกลุ่มชนลาวล้านช้างที่อพยพมาจากปากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง บ้างก็เชื่อว่าบรรพบุรุษของตนมาจากเมืองหลวงพระบาง เมืองเวียงจันทน์ และเมืองเชียงขวาง โดยส่วนใหญ่เข้ามาในคราวศึกเจ้าอนุวงศ์สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สะท้อนให้เห็นถึงการติดต่อสัมพันธ์ของกลุ่มชนลาวล้านช้างระหว่างที่อาศัยอยู่ในภาคกลางกับภาคอีสาน อันมีพุทธศาสนาเป็นสื่อกลางในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์นี้ ตามที่งานศิลปกรรมมีรูปแบบใกล้เคียงกัน

ทั้งนี้อาจจะเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมสมโภชพระธาตุเจติย์ เพราะงานนี้มักจะนิมนต์พระภิกษุสงฆ์หลายรูปที่ปฏิบัติธรรมและมีพรรษามาก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นระดับเจ้าอาวาสขึ้นไป จากต่างวัดต่างถิ่นมาร่วมเจริญพระพุทธมนต์ให้แก่องค์พระธาตุ โดยเฉพาะที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ทำให้มีพระภิกษุสงฆ์รวมไปถึงพุทธศาสนิกชนมาร่วมงานจำนวนมากทั่วทุกสารทิศ ซึ่งสอดคล้องกับ

³⁷⁶ กิติรัตน์ สืบพันธ์, “การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2434-2468”, 104-106.

ประวัติความเป็นมาของพระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ เมืองร้อยเอ็ด ที่สามารถเทียบเคียงรูปแบบศิลปกรรมได้กับพระธาตุวัดใหญ่เทพนิมิตร เมืองพระนครศรีอยุธยา และพระธาตุปูเถรวัดโพธิ์เก้า เมืองเพชรบูรณ์ จึงชวนให้คิดเห็นว่าอาจจะรับแรงบันดาลใจมาจากนครานี้ก็เป็นได้

ฉะนั้น ในอีกมุมมองหนึ่งพระธาตุพนมจำลองก็เป็นเสมือนทูตทางศิลปวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มชนลาวล้านช้างกับรัฐชาติสยาม และกลุ่มชนลาวล้านช้างด้วยตนเอง พระธาตุพนมจำลองจึงเป็นสัญลักษณ์แทนตัวตนของกลุ่มชนลาวล้านช้างในประเทศสยาม และกลุ่มชนนี้คงยอมรับในสัญลักษณ์ดังกล่าวด้วยความเชื่อความศรัทธาในองค์พระธาตุพนมเป็นสำคัญ

ภาพที่ 279 พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 280 พระธาตุวัดกลาง ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 281 พระธาตุวัดใหญ่เทพนิมิตร
พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 282 พระธาตุปูเถร วัดโพธิ์เก้า
เพชรบูรณ์

ดังนั้น กล่าวโดยสรุปได้ว่านับตั้งแต่มีการสร้างพระธาตุพนมจำลองขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 4 ณ วัดบวรสถานสุทธารวาส กรุงเทพฯ โดยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นการเน้นย้ำแนวคิดทางตะวันตกชัดเจนมากขึ้น ทั้งมนุชยนิยม เหตุผลนิยม และสังคมนิยม โดยการสร้างตัวตนของกลุ่มชนในท้องถิ่นแถบลุ่มแม่น้ำโขงจากรากฐานศิลปวัฒนธรรมเดิม เพื่อแสดงให้มหาอำนาจชาติตะวันตกรับรู้และยอมรับถึงกลุ่มชนและดินแดนในปกครองสยาม ขณะเดียวกันก็ทำให้ประชาชนแถบลุ่มแม่น้ำโขงตระหนักถึงการอยู่ภายใต้การปกครองของสยาม ประหนึ่งใช้พระธาตุพนมจำลองเป็นสัญลักษณ์ทางการเมืองการปกครองของสยาม จึงนับเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างค่านิยมใหม่ให้กับสังคมอีสานในเวลาต่อมา

แนวคิดการจำลองแบบพระธาตุพนมได้รับการส่งเสริมเฉพาะในชนชั้นนำสยามสมัยรัชกาลที่ 5 ก่อนจักถ่ายทอดไปยังกลุ่มพระภิกษุสงฆ์อีสานครั้งจัดการปกครองคณะสงฆ์ในดินแดนแห่งนี้ ทำให้มีการแลกเปลี่ยนทางศิลปวัฒนธรรมระหว่างส่วนกลางกับส่วนท้องถิ่น ประกอบกับข้อเสียเปรียบในสนธิสัญญาคราวเสียดินแดนพากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศส โดยเฉพาะห้ามมิให้สยามตั้งกองกำลังทหารในดินแดนพากฝั่งขวาแม่น้ำโขงเขต 25 กิโลเมตร คงมีส่วนต่อการสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมในช่วงรัชกาลที่ 6 เพื่อหลอมรวมกลุ่มชนในพื้นที่พากฝั่งขวาแม่น้ำโขงให้ฝักใฝ่ในสยาม ดังที่พบหลักฐานในพื้นที่อีสานอย่างชัดที่สุด ณ พระธาตุท่าอุเทน สร้างขึ้นในกลางพุทธศตวรรษที่ 25 หลังจากนั้นก็นิยมสร้างแพร่หลายในดินแดนอีสานมากขึ้นเรื่อยๆ ถึงแม้ว่าเจตจำนงในช่วงแรกสร้างมิได้ส่อเค้าไปในทางการเมืองการปกครองอย่างเด่นชัดมากนัก ด้วยสร้างขึ้นตามความเชื่อความศรัทธาต่อพระธาตุพนมเป็นสำคัญ แต่จากรูปแบบศิลปกรรมที่ปรากฏสัญลักษณ์รูปพระครุฑพ่าห์ของทางราชการสยาม ก็ยากที่จะปฏิเสธได้ว่าพระธาตุพนมจำลองสร้างขึ้นมารับใช้รัฐชาติสยาม และบทบาทสำคัญก็คือทำให้ผู้คนตั้งถิ่นฐานและอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในดินแดนแห่งนี้

นอกจากนี้ การสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมได้แพร่กระจายไปยังดินแดนแถบภาคกลางของสยาม ในช่วงเวลาใกล้เคียงกับที่มียุคความนิยมแพร่หลายในพื้นที่ภาคอีสาน แสดงให้เห็นถึงการติดต่อสัมพันธ์ของกลุ่มชนลาวล้านช้างระหว่างภูมิภาคของสยาม ภายใต้แรงขับเคลื่อนแห่งความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุพนม อันบ่งบอกได้ถึงเครือข่ายทางศิลปวัฒนธรรมร่วมกัน โดยสยามมีส่วนผลักดันและหยิบยื่นให้อย่างแยบยล ตามกระบวนการสร้างชาติที่ปลูกฝังอุดมการณ์ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” ฉะนั้น พระธาตุพนมจำลองจึงเป็นสัญลักษณ์แทนตัวตนของกลุ่มชนลาวล้านช้างในปกครองสยาม ทว่าช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 25 พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ถูกลิดรอนในรัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงส่งผลต่อการสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมในทิศทางใหม่ ดังจะกล่าวถึงรายละเอียดในบทถัดไป

บทที่ 4

พระธาตุพนมจำลองสมัยบูรณะพระธาตุพนมโดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2483-2562)

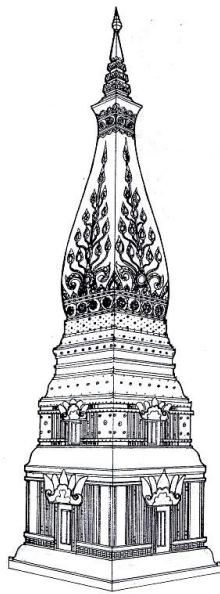
พระธาตุพนมจำลองที่สร้างขึ้นนับตั้งแต่บูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมในรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม มาจนถึงปัจจุบัน ระหว่างปี พ.ศ. 2483-2562 พบเป็นจำนวนมากในภาคอีสาน และแพร่กระจายไปยังพื้นที่ภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคตะวันออก และภาคใต้ของประเทศไทย รวมไปถึงปรากฏในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) แสดงให้เห็นถึงความนิยมสร้างพระธาตุพนมจำลองได้ขยายวงกว้างออกไปจากกลุ่มแรกในช่วงปี พ.ศ. 2394-2482 เป็นอย่างมาก จึงน่าสนใจศึกษาหาความเป็นมาของการสร้าง เพื่อวิเคราะห์ถึงมูลเหตุและปัจจัยที่ส่งผลต่อค่านิยมดังกล่าว ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของพระธาตุพนมที่มีต่อกลุ่มชนชาวพุทธในพื้นที่ต่างๆ อีกทั้งยังศึกษาถึงการแปรเปลี่ยนของความเชื่อจากสิ่งสงวนสำหรับผู้สูงศักดิ์มาสู่สามัญชนดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. พระธาตุพนมจำลองในภาคอีสานระหว่าง พ.ศ. 2483-2562

พระธาตุพนมจำลองในภาคอีสานระหว่างปี พ.ศ. 2483-2562 มีรูปแบบที่หลากหลายมาก ปรากฏทั้งที่ได้รับแรงบันดาลใจมาจากพระธาตุพนมครั้งบูรณะในสมัยรัชกาลที่ 5 หรือพระธาตุพนมจำลองในช่วงปี พ.ศ. 2394-2482 และพระธาตุพนมครั้งบูรณะในรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม รวมไปถึงมีการผสมผสานเข้ากับศิลปกรรมจากภาคกลางและท้องถิ่น เพราะการจำลองแบบพระธาตุพนมไม่มีระเบียบกฎเกณฑ์ใด ผู้ออกแบบหรือช่างจึงมีอิสระในการคิดสร้างสรรค์ ในการศึกษาครั้งนี้จึงแบ่งหมวดหมู่หลักตามช่วงเวลาของการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมเป็น 2 กลุ่มคือ กลุ่มพระธาตุพนมจำลองในภาคอีสานระหว่างปี พ.ศ. 2483-2518 ซึ่งเป็นช่วงที่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามบูรณะมาจนถึงองค์พระธาตุพังทลาย และกลุ่มพระธาตุพนมจำลองในภาคอีสานระหว่างปี พ.ศ. 2419-2562 อันเป็นช่วงเวลานับตั้งแต่บูรณะพระธาตุพนมคราวพังทลายลงมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ ยังจัดแบ่งหมวดหมู่ย่อยตามรูปแบบศิลปกรรมที่คล้ายคลึงกัน เพื่อให้อำนวยความสะดวกวิเคราะห์ตรวจสอบความเป็นมาของการสร้าง และกำหนดอายุพระธาตุบางองค์ที่ไม่มีประวัติการสร้างอย่างแน่ชัด อีกทั้งสังเคราะห์ข้อมูลร่วมกับหลักฐานต่างๆ สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของการสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมในช่วงปี พ.ศ. 2483-2562 ดังนี้

1.1 พระธาตุพนมจำลองในภาคอีสาน พ.ศ. 2483-2518

เมื่อรัฐบาลไทยยุคจอมพล ป. พิบูลสงคราม ดำเนินการบูรณะปฏิสังขรณ์ส่วนยอดของพระธาตุพนมในปี พ.ศ. 2483-2484 ทำให้ยอดบัวเหลี่ยมสูงเพรียวชะลูดขึ้นไป พร้อมกับตกแต่งด้วยลวดลายพุ่มข้าวบิณฑ์ โดยผู้กลายให้อยู่ในลักษณะรูปสามเหลี่ยมเต็มพื้นที่ของบัวเหลี่ยม เหนือขึ้นไปเป็นบัวกลุ่มเถาฝางสี่เหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้นรับปลียอดและฉัตรวาลี (ภาพที่ 283) ส่งแรงบันดาลใจให้กับงานสร้างพระธาตุพนมจำลองในพื้นที่อีสาน ทว่าแต่ละองค์มีลักษณะความเป็นท้องถิ่นค่อนข้างมาก จึงใช้การประดับลวดลายพุ่มข้าวบิณฑ์บนยอดบัวเหลี่ยมแบ่งพระธาตุพนมจำลองช่วง พ.ศ. 2483-2518 (ก่อนพระธาตุพนมจะพังทลายลง) ออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มพระธาตุพนมจำลองที่ไม่ได้ประดับลายพุ่มข้าวบิณฑ์ และกลุ่มพระธาตุพนมจำลองที่ประดับลายพุ่มข้าวบิณฑ์ เพื่อแสดงให้เห็นถึงการสืบทอดงานช่างของพระธาตุพนมทั้งในรูปแบบเดิมและรูปแบบใหม่ของการบูรณะครั้งนี้

ภาพที่ 283 พระธาตุพนม พ.ศ. 2484-2518

ที่มา: กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการณ

บูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนม

วรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ.

2518-2522, ภาคผนวก. (ปรับส่วนฐาน)

ภาพที่ 284 พระธาตุวัดโพนทอง สกลนคร

1.1.1 กลุ่มพระธาตุพนมจำลองที่ไม่ได้ประดับลายพุ่มข้าวบิณฑ์

พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้สร้างขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 2483-2518 พบตัวอย่างทั้งที่ปรากฏจารึกระบุปีการสร้างที่ชัดเจนและมีประวัติความเป็นมาที่คลุมเครือ จึงใช้รูปแบบ

ศิลปกรรมมาช่วยกำหนดอายุสมัยของพระธาตุต่างๆ ให้กระจ่างชัดขึ้น เพราะแต่ละองค์มีลักษณะความเป็นท้องถิ่นเด่นชัดมาก แต่ก็มีการผลิตผลงานงานช่างเดิมและงานบูรณะใหม่ของพระธาตุพนมในครั้งนี้นำรวมเข้าไว้ด้วยกัน จึงสามารถแยกยุคสมัยการสร้างออกจากกลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบพื้นเมืองในอีสานรุ่นแรกได้ อาทิ พระธาตุวัดโพนทอง จังหวัดสกลนคร พระธาตุศรีคุณ จังหวัดนครพนม พระธาตุวัดโพธิ์ชัย จังหวัดเลย พระธาตุวัดเทพจินดาบ้านเดือม จังหวัดอุดรธานี พระธาตุวัดมะนาว (วัดธาตุทอง) และพระธาตุในวัดยอดแก้วศรีวิชัย จังหวัดมุกดาหาร

1.1.1.1 ประวัติของพระธาตุพนมจำลองที่ไม่ได้ประดับลายพุ่มข้าวบิณฑ์

ภาพที่ 285 พระธาตุศรีคุณ
องค์เดิม นครพนม

ภาพที่ 286 พระธาตุศรีคุณ
องค์ปัจจุบัน นครพนม

ภาพที่ 287 พระธาตุวัดมะนาว
มุกดาหาร

ที่มา: พระธาตุศรีคุณ, เข้าถึงเมื่อ
3 ธันวาคม 2561, เข้าถึงได้จาก
<http://oknation.nationtv.tv>

พระธาตุพนมจำลองในกลุ่มนี้พบตัวอย่าง ณ พระธาตุวัดโพนทอง อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร (ภาพที่ 284) มีจารึกบนองค์พระธาตุระบุปีสร้างเมื่อ พ.ศ. 2479-2487 และซ่อมแซมในวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2519 ชาวบ้านให้ข้อมูลว่าบูรณะตามรูปแบบเดิมและคงสร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ส่วนพระธาตุศรีคุณ อำเภอนาแก จังหวัดนครพนม (ภาพที่ 285-286) มีประวัติการสร้างที่ยังคงคลุมเครือ ตามแผ่นป้ายหน้าพระธาตุระบุว่าเดิมมีพระธาตุองค์หนึ่งสภาพชำรุดทรุดโทรม แล้วได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ เพื่อใช้ประดิษฐานพระอัฐิของ

พระอรหันต์ทั้ง 3 องค์คือ พระโมคคัลลานะ พระสารีบุตร และพระสังกัจจายนะ ซึ่งทางรัฐบาลไทย ได้มาจากอินเดียและนำมาประดิษฐาน ณ พระธาตุแห่งนี้เมื่อวันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2490 และคง ได้รับการบูรณะซ่อมแซมในปี พ.ศ. 2497 ส่วนพระธาตุองค์ปัจจุบันสร้างขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. 2553-2555 โดยก่อครอบองค์เดิมเอาไว้

พระธาตุวัดมะนาว (วัดธาตุทอง) อำเภอคงหลวง จังหวัดมุกดาหาร (ภาพที่ 287) มีจารึกระบุปีการสร้างอย่างชัดเจนเมื่อ พ.ศ. 2494-2498 โดยพระอาจารย์พลพิณจ ขนติธโร (ไชยสุนทร) เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาให้แก่วัด และได้รับการบูรณะซ่อมแซมในปี พ.ศ. 2528 เพื่อบรรจุอัฐิอาจารย์กัณหา อาณา ผ่าคำ ส่วนพระธาตุวัดเทพจินดาบ้านเดื่อม อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 288) มีประวัติบนป้ายหน้าพระธาตุกล่าวถึงการสร้างพระธาตุองค์เดิมมีลักษณะเหมือนพระธาตุพนมครอบทับสถูปในช่วงสมัยรัชกาลที่ 6 (พ.ศ. 2453-2468) จึงไม่แน่ชัดว่ามีรูปแบบเหมือนพระธาตุพนมจริงหรือไม่ ส่วนพระธาตุองค์ปัจจุบันนี้ระบุปีสร้างเมื่อ พ.ศ. 2510

ภาพที่ 288 พระธาตุวัด
เทพจินดาบ้านเดื่อม อุดรธานี

ภาพที่ 289 พระธาตุองค์หนึ่ง
วัดยอดแก้วศรีวิชัย มุกดาหาร

ภาพที่ 290 พระธาตุ
วัดโพธิ์ชัย เลย

นอกจากนี้ พระธาตุในวัดยอดแก้วศรีวิชัย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร (ภาพที่ 289) ชาวบ้านถือเชื่อกันมาว่าสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2514 โดยช่างชาวบ้านแบด ตำบลบ้านเหล่า อำเภอคำชะอี จังหวัดนครพนม (ปัจจุบันขึ้นอยู่กับจังหวัดมุกดาหาร) แต่ไม่ทราบวัตถุประสงค์ในการสร้างที่แน่ชัด ทั้งนี้ด้วยตำแหน่งที่ตั้งอยู่ข้างพระอุโบสถจึงมีความเป็นไปได้ที่จักสร้างเป็นพุทธบูชา หรือประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุและพระอรหันต์สาวก ส่วนพระธาตุวัดโพธิ์ชัย

อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย (ภาพที่ 290) ไม่มีประวัติความเป็นมาที่แน่ชัด พระเสี้ยน สุมโน เจ้าอาวาสวัดแห่งนี้กล่าวว่าพระภิกษุชื่อ “น้อย” สร้างขึ้นเพื่อเป็นพุทธรูปบูชาบรรจุแก้วแหวนเงินทองและอัฐิของหลวงพ่ोजำปาที่อพยพมาจากลาวเวียงจันทน์ โดยเอาดินจากหนองลันจี่มาทำเป็นอิฐก่อขึ้น ที่สำคัญคุณพ่อของท่านก็ได้ร่วมสร้างด้วย และเมื่อท่านยังเด็กเคยมาวิ่งเล่นรอบพระธาตุองค์นี้ ซึ่งขณะที่ให้สัมภาษณ์พระภิกษุเสี้ยน สุมโน มีอายุ 74-75 ปี³⁷⁷ แล้วต่อมาพระธาตุวัดโพธิ์ชัยได้รับการบูรณะอยู่บ่อยครั้ง โดยครั้งที่ 3 ซ่อมแซมในวันที่ 15 มีนาคม พ.ศ. 2557 ตามที่จารึกเอาไว้ข้างพระธาตุ

1.1.1.2 รูปแบบของพระธาตุพนมจำลองที่ไม่ได้ประดับลายพุ่มข้าวบิณฑ์

พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้มีความหลากหลายตามท้องถิ่น พบทั้งที่พยายามสร้างเลียนแบบให้เหมือนกับพระธาตุพนมองค์ก่อนบูรณะสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม และนำมาเพียงเค้าโครงเท่านั้น และบางองค์ก็มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ในภายหลัง โดยปรับเปลี่ยนรูปแบบบางประการต่างออกไปจากเดิม ซึ่งจกกล่าวแบ่งออกเป็นส่วนฐาน ส่วนเรือนธาตุ และส่วนยอด ดังนี้

ภาพที่ 291 ส่วนฐาน

พระธาตุศรีคุณองค์เดิม

ที่มา: พระธาตุศรีคุณ, เข้าถึงเมื่อ

3 ธันวาคม 2561, เข้าถึงได้จาก

<http://oknation.nationtv.tv>

ภาพที่ 292 ส่วนฐาน

พระธาตุในวัดยอดแก้วศรีวิชัย

ภาพที่ 293 ส่วนฐาน

พระธาตุวัดโพหนอง

³⁷⁷ สัมภาษณ์ พระเสี้ยน สุมโน, เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ชัย, 1 มีนาคม 2561.

ส่วนฐาน: พระธาตุศรีคุณและพระธาตุในวัดยอดแก้วศรีวิชัยใช้ฐานเชียงรับบัวคว่ำที่มีท้องไม้และหน้ากระดานบนกลิ้งไปกับส่วนเรือนธาตุ ซึ่งเป็นลักษณะใกล้เคียงกับงานช่างอย่างพระธาตุพนมต้นแบบ แต่พระธาตุศรีคุณได้ปรับให้ส่วนฐานยกสูงขึ้นด้วยการทำฐานเชียงซ้อนลดหลั่นกัน 2-3 ชั้นรองรับบัวคว่ำ (ภาพที่ 291) และพระธาตุในวัดยอดแก้วศรีวิชัยทำบัวคว่ำแบบเอนลาดอย่างมากเกือบจะแบนราบไปกับพื้น (ภาพที่ 292)

ส่วนฐานของพระธาตุวัดโพหนอง (ภาพที่ 293) พระธาตุวัดมะนาว (ภาพที่ 294) และพระธาตุวัดโพธิ์ชัย (ภาพที่ 295) เป็นฐานเชียง 1-2 ชั้นที่ผ่านการบูรณะมาแล้ว ดังปรากฏการฉาบปูนทับและบางแห่งก็ปูกระเบื้องทับ นอกจากนี้พระธาตุวัดเทพจินดาบ้านเดื่อมได้ปรับให้ส่วนของกำแพงแก้วยกสูงขึ้นจากพื้นกลายเป็นฐานประทักษิณ และนำเอาฐานบัวลูกแก้วอกไก่มาใช้รองรับส่วนเรือนธาตุ (ภาพที่ 296) แสดงให้เห็นถึงการคลี่คลายทางรูปแบบต่างออกไปจากพระธาตุพนม โดยผสมผสานเข้ากับงานศิลปกรรมในท้องถิ่นอย่างชัดเจน

ภาพที่ 294 ส่วนฐาน
พระธาตุวัดมะนาว

ภาพที่ 295 ส่วนฐาน
พระธาตุวัดโพธิ์ชัย

ภาพที่ 296 ส่วนฐาน พระ-
ธาตุวัดเทพจินดาบ้านเดื่อม

ส่วนเรือนธาตุ: พระธาตุศรีคุณ พระธาตุในวัดยอดแก้วศรีวิชัย และพระธาตุวัดโพหนอง ยังคงรักษาระเบียงงานสร้างอย่างพระธาตุพนมเอาไว้ โดยทำเป็นทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น ส่วนในรายละเอียดแตกต่างกันออกไปคือ โครงสร้างส่วนเรือนธาตุของพระธาตุในวัดยอดแก้วศรีวิชัยโดยภาพรวมได้แบ่งกันด้านข้างและด้านบนของตัวเรือนด้วยช่องท้องไม้ พร้อมทั้งมีเสาหลอกประจํามุมและเสาประดับผนัง กรอบซุ้มเป็นวงโค้งหลายวงปลายม้วนขดและประดับใบแฉกคล้ายฝักเพกาแต่ลักษณะแบนใหญ่กว่ามากคล้ายพระธาตุพนม แต่ประดับลดหลั่นต่างออกไป รวมทั้งทำเสาหลอกประจํามุมประดับลายกาบบน-กากลาง แล้วยังพบปูนปั้นรูปยักษ์ในซุ้ม

ประตูด้านหนึ่งทำหน้าที่เป็นทวารบาล ภายในกรอบซุ้มทำรูปพระราหูอมจันทร์ คงได้รับแรงบันดาลใจมาจากกลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิม อีกทั้งน่าสนใจว่าเรือนธาตุชั้นที่ 1 มีการประดับคนทรงช้างทรงม้าท่ามกลางลายพรรณพฤกษาแบบประดิษฐ์และกึ่งประดิษฐ์บริเวณใกล้เสาหลอกประจํามุม แต่ไม่ใช่ระบบระเบียบเดิมอย่างพระธาตุพนม เพราะบางด้านปรากฏทั้งม้ามี่ปีกที่มีกรู้อักกัน ในเทพปกรณัมกรีกคือ “เพกาซัส” และสิงห์หัวโขนแทนตำแหน่งของคนทรงช้างทรงม้า (ภาพที่ 297)

ภาพที่ 297 ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 1
พระธาตุในวัดยอดแก้วศรีวิชัย

ภาพที่ 298 ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2
พระธาตุในวัดยอดแก้วศรีวิชัย

ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2 ใช้โครงสร้างเลียนแบบเรือนธาตุชั้นแรก แต่ประดับผนังใกล้กับเสาหลอกด้วยปูนปั้นรูปผู้อารักษ์ ซึ่งมีทั้งเหล่าเทวดาและยักษ์ ขวนให้นึกถึงงานช่างที่พระธาตุนครอยู่มีใช้น้อย แต่พระธาตุองค์นี้เน้นการประดับเสาดจนให้ความสำคัญกับซุ้มประตูน้อยลง จึงเหลือพื้นที่เพียงช่องแคบๆ ประดับลวดลายพรรณพฤกษาเท่านั้น และบริเวณท้องไม้ขอบบนประดับด้วยบุคคลกำลังยกส่วนยอดพระธาตุด้วยอากัปกริยาแสดงออกถึงความสมจริงของการยกของหนัก (ภาพที่ 298)

แต่ละด้านของพระธาตุศรีคุณมีซุ้มประตูที่มีกรอบซุ้มเป็นวงโค้งหลายวงปลายม้วนขดและประดับใบแฉกคล้ายฝักเพกาแต่ลักษณะแบนใหญ่กว่ามาก และมีชั้นหลังคาเป็นบัวคว่ำที่มีท้องไม้และหน้ากระดานบนเชื่อมกับเรือนธาตุชั้นที่ 2 คล้ายคลึงกับพระธาตุพนมต้นแบบ ส่วนงานประดับเรือนธาตุชั้นที่ 1 มีลายคนทรงม้าทางขวามือและน่าจะเป็นลายพรรณพฤกษาแบบธรรมชาติทางซ้ายมือ แล้วเรือนธาตุชั้นที่ 2 ก็ประดับลวดลายก้อนเมฆแบบธรรมชาติ ที่สำคัญพระธาตุองค์นี้ประดับประดาดลายดอกไม้กลมเป็นจำนวนมาก ทั้งบริเวณหน้ากระดาน เส้นคิ้วต่างๆ และซุ้มประตู (ภาพที่ 299) ส่วนงานบูรณะได้ก่อครอบองค์เดิมเอาไว้และพยายามทำเลียนแบบ

ของเดิม แต่ก็ยังมีลักษณะบางประการผิดแผกไปจากเดิม เช่น กรอบประตูที่เพิ่มจำนวนแฉกมากขึ้น งานประดับเรือนธาตุชั้นที่ 2 กลายเป็นมณีเมขลาภิรามสูรซึ่งเป็นนิทานพื้นบ้านภาคกลาง

ภาพที่ 299 ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุศรีคุณองค์เดิม
ที่มา: พระธาตุศรีคุณ, เข้าถึงเมื่อ 3 ธันวาคม 2561,
เข้าถึงได้จาก <http://oknation.nationtv.tv>

ภาพที่ 300 ส่วนเรือนธาตุ
พระธาตุวัดโพนทอง

พระธาตุวัดโพนทองมีการประดับตกแต่งส่วนเรือนธาตุแตกต่างออกไปจากขนบธรรมเนียมเดิมโดยสิ้นเชิง (ภาพที่ 300) ดังที่เรือนธาตุชั้นที่ 1 ทำซุ้มจระนำวงโค้ง ขนาบประตูหลอก ภายในซุ้มจระนำเป็นพระพุทธรูปปูนปั้นประทับยืนแสดงปางต่างๆ เหนือขึ้นไป บริเวณกรอบซุ้มที่ประดับลายดอกไม้สี่กลีบภายในคงเป็นราหูอมจันทร์ ส่วนผนังเรือนธาตุที่แลดูประหนึ่งเป็นเสาของซุ้มจระนำประดับด้วยลายพรรณพฤกษาและพญานาค อีกทั้งเหนือประตูหลอกมีรูปพานซ้อนกัน 2 ชั้นรองรับแผ่นสี่เหลี่ยมผืนผ้า (ภาพที่ 301) คล้ายกับพานแว่นฟ้าทูลนอบรับรัฐธรรมนูญที่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย เขตพระนคร กรุงเทพฯ (ภาพที่ 302) ขวนให้คิดเห็นว่าอาจจะเกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครอง (ซึ่งจะกล่าวถึงโดยละเอียดในลำดับไป) เพราะปรากฏรูปเครื่องบินอยู่รอบๆ พานดังกล่าวนี้ด้วย เหนือกรอบซุ้มซิดมุด้านซ้าย-ขวาพบพระแม่ธรณีบีบมวยผม พร้อมทั้งทำช่องสี่เหลี่ยมเรียงรายเป็นแถวบนสุดของตัวเรือนธาตุ คล้ายช่องลมของตัวอาคารเลียนแบบเครื่องไม้ และชั้นหลังคาใช้ฐานบัวลูกฟักประดับตกแต่งด้วยลวดลายพรรณพฤกษา

ภาพที่ 301 เรือนธาตุชั้นที่ 1
พระธาตุวัดโพนทอง

ภาพที่ 302 พานแว่นฟ้า
อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย กรุงเทพฯ

ภาพที่ 303 เรือนธาตุชั้นที่ 2
พระธาตุวัดโพนทอง

ภาพที่ 304 ช้างช้างบนคนช้างล่าง
พระธาตุวัดโพนทอง

ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุวัดโพนทอง (ภาพที่ 303) มีการประดับกรอบสี่เหลี่ยมตรงกลางตัวเรือนเหมือนช่องหน้าต่าง ภายในเป็นรูปบุคคลสวมหมวกแลดูคล้ายเครื่องแบบของทหารหรือตำรวจไทย อีกทั้งน่าสนใจว่าพื้นที่ด้านซ้ายและขวาของกรอบช่องหน้าต่างประดับช้างช้างบนม้าช้างล่าง ชวนให้นึกถึงระเบียบคนทรงช้างทรงม้าของพระธาตุพนมอยู่มีใช้น้อยที่สำคัญคือด้านหนึ่งของพระธาตุมีช้างช้างบนคนช้างล่าง ลักษณะของคนเป็นชายมีเคราถือไม้เท้า (ภาพที่ 304) นอกจากนี้ตัวเรือนธาตุประดับด้วยกาบกลางประจำมุม และเหนือขึ้นไปเป็นชั้นหลังคาแบบฐานบัวลูกแก้วอกไก่

พระธาตุวัดโพธิ์ชัยทำเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้นตามระเบียบพระธาตุพนม แต่ลักษณะโดยรวมเหมือนกับฐานบัวที่มีท้องไม้ยึดสูงซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น ท้องไม้หรือตัวเรือนถูกแบ่งออกด้วยเสาทำให้เห็นเป็น 3 ช่อง แล้วช่องตรงกลางเจาะเป็นซุ้มจรณะที่มีกรอบซุ้ม

อย่างคร่าวๆ เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปประทับยืนแสดงปางต่างๆ และแต่ละเสาโดยเฉพาะบนเรือนธาตุชั้นที่ 2 ประดับด้วยลายกบกลาง (ภาพที่ 305) ชวนให้นึกถึงงานประดับของพระธาตุพนมจำลองกลุ่มตามแบบแผนเดิมและกลุ่มนี้ยังมีใช้น้อย

พระธาตุวัดมะนาวแลดูเหมือนมีเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น โดยชั้นแรกแบ่งกันผนังเป็น 5 ช่อง แต่ละช่องเขียนภาพปริศนาธรรมหรือบุคคลสำคัญพร้อมคำบรรยายภาพ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นงานคร่าวบูรณะ เหนือขึ้นไปเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่เต็มท้องไม้และบัวคว่ำที่มีท้องไม้ซ้อนกัน 2 ชั้น รองรับเรือนธาตุชั้นที่ 2 ซึ่งมีซุ้มประตูประจำด้านทั้ง 4 เดิมน่าจะมีกรอบซุ้มออกปลายม้วนขดและมีกระหนกม้วนขดอยู่รอบ ภายในซุ้มประตูเขียนปีที่สร้างและบูรณะรวมไปถึงวัตถุประสงค์ของการสร้าง บ่งบอกได้อย่างชัดเจนว่าเป็นงานคร่าวบูรณะ ตัวเรือนประดับด้วยแนวเสา ถัดขึ้นไปเป็นหน้ากระดานซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น ตกแต่งด้วยหูช้างหรือแผ่นสามเหลี่ยมประจำมุม ชั้นบนสุดประดับแถวแผ่นสี่เหลี่ยมที่วางแบบมุมตั้ง รองรับบัวคว่ำและตัวเรือนของเรือนธาตุชั้นที่ 3 ทั้งนี้ที่เห็นเป็นตัวเรือนเพราะประดับด้วยแนวเสา (ภาพที่ 306)

ภาพที่ 305 ส่วนเรือนธาตุ
พระธาตุวัดมะนาว

ภาพที่ 306 ส่วนเรือนธาตุ
พระธาตุวัดเทพจินดาฯ

ภาพที่ 307 ส่วนเรือนธาตุ
พระธาตุวัดโพธิ์ชัย

พระธาตุวัดเทพจินดาบ้านเดิมประกอบด้วยส่วนเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น แต่ละชั้นประดับแถวลายกลีบบัวบนขอบล่างของตัวเรือน พร้อมทั้งมีเสาหลักประจำมุมที่มีบัวหัวเสา และลายกระหนกออกเป็นรูปสามเหลี่ยมวางติดต่อบัวหัวเสา ทำให้แลดูเป็นกรอบวงโค้งให้กับเรือนธาตุ แต่มีเพียงซุ้มประตูเจาะช่องจะระนำประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัย และอีกองค์ที่อยู่ฝั่งตรงข้ามประทับนั่งปางสมาธิของเรือนธาตุชั้นที่ 1 เท่านั้น กรอบซุ้มวงโค้ง

ออกปลายเป็นกระหนกประดิษฐ์และมีกระหนกหัวแหลมวางหันหัวไปในทิศทางเดียวกันสลับเข้าหากัน ทั้งสองทาง กลายเป็นกรอบรูปสามเหลี่ยม (ภาพที่ 307)

ภาพที่ 308 ส่วนยอด

พระธาตุในวัดยอดแก้วศรีวิชัย

ภาพที่ 309 ส่วนยอด

พระธาตุศรีคุณองค์เดิม

ที่มา: พระธาตุศรีคุณ, เข้าถึงเมื่อ
3 ธันวาคม 2561, เข้าถึงได้จาก
<http://oknation.nationtv.tv>

ภาพที่ 310 ส่วนยอด

พระธาตุวัดโพนทอง

ส่วนยอด: พระธาตุในวัดยอดแก้วศรีวิชัยใช้ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ประดับท้องไม้ด้วยลายช่องสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด รองรับยอดบัวเหลี่ยมที่ประดับลายดอกไม้กลมอย่างพระธาตุพนมองค์เดิม แต่เหนือยอดบัวเหลี่ยมขึ้นไปไม่ได้ใช้ระบบระเบียบแบบอย่างพระธาตุพนมคือ ทำฐานบัวลูกแก้วอกไกรับดอกบัวตูมและปักฉัตรวลี (ภาพที่ 308)

พระธาตุศรีคุณเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไกรับยอดบัวเหลี่ยมที่ตกแต่งด้วยลายดอกไม้กลมตามแบบแผนเดิม แต่เหนือขึ้นไปคือบัวกลุ่มเถาซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้นในผังสี่เหลี่ยมรับปลียอดและฉัตรวลี (ภาพที่ 309) เหมือนกันกับยอดของพระธาตุพนมครั้งบูรณะโดยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม รวมไปถึงงานประดับบริเวณปลายบัวเหลี่ยมด้วย ส่วนที่เห็นเป็นลักษณะเพิ่มเติมคือช่องกระจกวงกลมที่มีลวดลายล้อมรอบอยู่ตรงกลางแต่ละด้านของยอดบัวเหลี่ยม อาจจะเป็นแรงบันดาลใจให้กับงานช่างในช่วงเวลาต่อมา

พระธาตุวัดโพนทองใช้ชุดฐานรองรับยอดบัวเหลี่ยมที่แปลกตา โดยทำเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่เต็มท้องไม้ ต่อเนื่องขึ้นไปเป็นฐานบัวที่คาดท้องไม้ด้วยลูกแก้วขนาดใหญ่

ประดับลวดลายรูปสามเหลี่ยมพร้อมทั้งเส้นโค้งและมีลูกแก้วออกไก่อีกเส้น ถัดขึ้นไปเป็นบัวคว่ำและหน้ากระดานรับยอดบัวเหลี่ยม ซึ่งประดับโคนด้วยลายรูปสามเหลี่ยมเหมือนกลีบบัว ลายหน้ากาลแบบประดิษฐ์ที่มีกระหนกหัวแหลมออกมาด้านข้างเหมือนต้นลายของกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ที่พระธาตุพนมครั้งบูรณะสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เหนือขึ้นมามีรูปบุคคลนั่งแยกขา ขนาบข้างด้วยวงกลม 2 วง เบื้องบนมีพระพุทธรูปประทับนั่งบนฐานบัว 5 องค์ ส่วนยอดบนสุดทำล้อยกยอดบัวเหลี่ยม แต่ทำเป็นฐานบัวซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น รับปลีบัวเหลี่ยมและฐานบัวอีก 1 ชั้นรับปลียอด และปักฉัตรวาลี (ภาพที่ 310)

ส่วนยอดของพระธาตุวัดโพธิ์ชัยประกอบด้วยฐานบัวลูกแก้วที่ประดับลูกแก้วด้วยแก้วหรือกระจกรูปวงกลมเป็นระยะๆ เหนือขึ้นไปเป็นบัวคว่ำเชื่อมต่อกับบัวเหลี่ยม ถัดขึ้นไปทำล้อยกอยู่กับยอดบัวเหลี่ยมคือ มีฐานบัวลูกแก้วรับยอดบัวเหลี่ยมและปลียอด คล้ายคลึงกับยอดของพระธาตุพนมองค์เดิมและพระธาตุพนมจำลองกลุ่มตามแบบแผนเดิม เพียงแต่ฐานบัวรองรับยอดบัวเหลี่ยมมิใช่ฐานบัวลูกแก้วออกไก่อ และไม่มีหน้ากระดานรองรับยอดบัวเหลี่ยมจึงแลดูสูงชะลูด คล้ายกับยอดบัวเหลี่ยมของพระธาตุพนมครั้งบูรณะโดยรัฐบาลในจอมพล ป. พิบูลสงคราม อีกทั้งปักยอดด้วยกระดิ่งทรงระฆัง ปงบอกได้ถึงงานช่างในท้องถิ่นและหน้าที่การใช้งาน (ภาพที่ 311)

ภาพที่ 311 ส่วนยอด
พระธาตุวัดโพธิ์ชัย

ภาพที่ 312 ส่วนยอด
พระธาตุวัดมะนาว

ภาพที่ 313 ส่วนยอด
พระธาตุวัดเทพจินดาฯ

พระธาตุวัดมะนาวก็มีส่วนยอดที่ไม่ใช่ลูกแก้วออกไก่อเช่นเดิม แต่เป็นฐานบัวและเส้นลวดซ้อนลดหลั่นกัน 4-5 ชั้น แลดูคล้ายคลึงกับฐานบัวลูกแก้วออกไก่อซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้นโดยไม่มีหน้ากระดานคั่นรับยอดบัวเหลี่ยม เหนือขึ้นไปเป็นฐานบัวลูกแก้วออกไก่อประดับแถบแผ่น

สี่เหลี่ยมที่วางแบบมุมตั้งและฐานบัวลูกแก้วอกไก่เต็มท้องไม่รับปลียอดและดอกบัวตูมปักฉัตรวาลี ทว่าความไม่ชัดเจนในองค์ประกอบอาจเกิดจากการย่อส่วนด้วยประการหนึ่ง (ภาพที่ 312) ส่วนพระธาตุวัดเทพจินดาบ้านเดือม ไม่มีฐานบัวรองรับบัวเหลี่ยมแล้ว ทำเป็นเพียงกลีบบัวหรือบัวกลุ่มประดับโคนของบัวเหลี่ยมเท่านั้น แต่มียอดบัวเหลี่ยมสูงชะลูดและถัดขึ้นไปเป็นบัวกลุ่มเถาในผังสี่เหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น ปลียอด บัวตูม และฉัตรวาลี (ภาพที่ 313) แลดูเหมือนกับพระธาตุพนมครั้งบูรณะโดยรัฐบาลในจอมพล ป. พิบูลสงคราม

1.1.1.3 การกำหนดอายุพระธาตุพนมจำลองที่ไม่ได้ประดับลายพุ่มข้าวบิณฑ์

พระธาตุวัดโพนทองปรากฏประวัติการสร้างที่ชัดเจน โดยพบจารึกระบุปีสร้างเมื่อ พ.ศ. 2479-2487 และซ่อมแซมในวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2519 ซึ่งคงบูรณะตามรูปแบบเดิม ทำให้พระธาตุองค์นี้มีลักษณะที่ก้ำกึ่งระหว่างพระธาตุพนมครั้งพระครูวิโรจน์รัตโนบลกับจอมพล ป. พิบูลสงคราม ดังเช่นพบงานประดับข้างและผ้าบริเวณเรือนธาตุชั้นที่ 2 รวมทั้งบนยอดบัวเหลี่ยมยังทำเป็นฐานบัวซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น ซึ่งเป็นลักษณะที่คลี่คลายไปจากพระธาตุพนมองค์เดิมและพระธาตุพนมจำลองรุ่นแรก ส่วนกระหนกหัวแหลมที่ออกมาจากหน้ากาลแบบประดิษฐ์แลดูเหมือนต้นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ครั้งบูรณะโดยรัฐบาลในจอมพล ป. พิบูลสงคราม อีกทั้งรูปพานซ้อนกัน 2 ชั้นรองรับแผ่นสี่เหลี่ยมผืนผ้า คล้ายกับพานแว่นฟ้าทูลฉลองที่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย เขตพระนคร กรุงเทพฯ ประกอบกับปรากฏรูปเครื่องบินอยู่รอบๆ พานดังกล่าวนี้ด้วย ชวนให้คิดเห็นว่าอาจจะเกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครองสยาม เพราะอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยสร้างขึ้นในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามเช่นกัน แต่พระธาตุองค์นี้ก็มิได้มีลักษณะความเป็นท้องถิ่นอย่างมากด้วยเช่นกัน (ดังจะกล่าวถึงประเด็นนี้ถัดไป)

ถึงแม้พระธาตุศรีคุณองค์เดิมมีรูปแบบคล้ายคลึงกับพระธาตุพนมองค์เดิม แต่ในรายละเอียดแตกต่างออกไป เป็นต้นว่า ส่วนฐานที่สูงขึ้นด้วยการเพิ่มจำนวนชั้นฐานเขียงหรือหน้ากระดาน ตัวเรือนธาตุไม่มีเสาประดับผนังหรือเสาหลอกประจํามุมที่มีลวดลายอย่างพระธาตุพนม แต่ยอดบัวเหลี่ยมกลับประดับด้วยลายดอกไม้กลมอย่างพระธาตุพนมครั้งบูรณะในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่สำคัญปรากฏบัวกลุ่มเถาซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้นในผังสี่เหลี่ยมบนส่วนยอด ซึ่งชัดเจนว่าได้รับอิทธิพลมาจากพระธาตุพนมครั้งบูรณะโดยรัฐบาลในจอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงกำหนดอายุพระธาตุศรีคุณองค์เดิมที่พบหลักฐานราวปี พ.ศ. 2486-2490 ตามที่ถือเชื่อกันมาว่าเป็นการบูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ เพื่อใช้ประดิษฐานพระอัฐิของพระอรหันต์ 3 องค์คือ พระโมคคัลลานะ พระสารีบุตร และพระสังกัจจายนะ ซึ่งทางรัฐบาลไทยได้มาจากอินเดียและนำมาประดิษฐาน ณ พระธาตุแห่งนี้เมื่อวันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2490 ส่วนพระธาตุองค์ปัจจุบันสร้างขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. 2553-2555 โดยก่อครอบองค์เดิมเอาไว้

พระธาตุวัดโพธิ์ชัยมีรูปแบบคลี่คลายไปจากพระธาตุพนมองค์เดิม ดังเช่นส่วนเรือนธาตุจัดแบ่งเป็น 3 ช่องด้วยเสาทลอก เพื่อทำซุ้มจรณะนำประดิษฐานพระพุทธรูปอย่างคร่ำวๆ ที่สำคัญมียอดบัวเหลี่ยมสูงชะลูดคล้ายคลึงกับพระธาตุพนมครั้งบูรณะในรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงกำหนดอายุให้อยู่ในราวปี พ.ศ. 2484-2490 อันสอดคล้องกับข้อมูลจากพระเสียนสมุโน เจ้าอาวาสวัดแห่งนี้กล่าวว่าพระภิกษุชื่อ “น้อย” สร้างขึ้นเพื่อเป็นพุทธรูปบูชาบรรจุแก้วแหวนเงินทองและอัฐิของหลวงพ่อบำปาทือพยอมมาจากลาวเวียงจันทน์ โดยเอาดินจากหนองลื่นจี่มาทำเป็นอิฐก่อขึ้น ที่สำคัญคุณพ่อของท่านก็ได้ร่วมสร้างด้วย และเมื่อท่านยังเด็กเคยมาวิ่งเล่นรอบพระธาตุองค์นี้ ซึ่งขณะที่ให้สัมภาษณ์พระภิกษุเสียน สมุโน มีอายุ 74-75 ปี

พระธาตุวัดมะนาวมีจารึกระบุปีการสร้างอย่างชัดเจนเมื่อ พ.ศ. 2494-2498 โดยพระอาจารย์พลพิณจ ฆนฺติโร (ไชยสุนทร) เพื่อถวายให้แก้ววัด และได้รับการบูรณะซ่อมแซมในปี พ.ศ. 2528 เพื่อบรรจุอัฐิอาจารย์กัณหา อาณา ผ้าดำ ทำให้น่าเชื่อว่างานจิตรกรรมต่างๆ บนผนังเรือนธาตุชั้นที่ 1 เป็นงานคร่าวบูรณะ อย่างไรก็ตาม เค้าโครงของพระธาตุองค์นี้มีลักษณะหลายประการคลี่คลายไปจากพระธาตุพนมอย่างมาก เป็นต้นว่า เรือนธาตุที่แบ่งเป็นช่องๆ ซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น ส่วนยอดบัวเหลี่ยมก็ทำยื่นย่อจนเกือบจะไม่เป็นบัวเหลี่ยม เพราะแลดูเหมือนกับบัวคว่ำมากกว่า อีกทั้งยังน่าสนใจว่างานบูรณะได้เปลี่ยนแปลงวัสดุประสังค์การใช้งานเดิมของพระธาตุองค์นี้อีกด้วย ดังจะกล่าวถึงรายละเอียดของประเด็นนี้ถัดไป

นอกจากนี้ พระธาตุวัดเทพจินดาบ้านเดือมได้นำเอาฐานบัวลูกแก้วอกไก่มาใช้รองรับส่วนเรือนธาตุและยอดบัวเหลี่ยม อีกทั้งทำส่วนเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น ทำให้ไม่มีฐานบัวลูกแก้วอกไก่รองรับบัวเหลี่ยม และงานประดับก็มีใช้อย่างพระธาตุพนม ถึงแม้ว่าส่วนยอดชวนให้นึกถึงยอดบัวเหลี่ยมของพระธาตุพนมครั้งบูรณะโดยรัฐบาลในจอมพล ป. พิบูลสงครามก็ตาม ฉะนั้น ตามประวัติบนป้ายหน้าพระธาตุที่กล่าวถึงการสร้างพระธาตุองค์เดิมมีลักษณะเหมือนพระธาตุพนมรอบทับสถูปในช่วงสมัยรัชกาลที่ 6 (พ.ศ. 2453-2468) จึงไม่แน่ชัดว่ามีรูปแบบเหมือนพระธาตุพนมจริงหรือไม่ ส่วนพระธาตุองค์ปัจจุบันนี้ระบุปีสร้างเมื่อ พ.ศ. 2510 ได้แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานลักษณะความเป็นท้องถิ่นค่อนข้างมากแล้ว

อีกทั้งน่าสนใจว่าพระธาตุในวัดยอดแก้วศรีวิชัยองค์ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับงานช่างกลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิม เพราะมีการประดับด้วยลายกาบบน-กาบล่าง ที่สำคัญคือการจัดรูปเหล่าผู้อารักขบนเรือนธาตุชั้นที่ 2 ชวนให้นึกถึงที่พระธาตุนครเบื้องต้นจึงสันนิษฐานว่าอาจจะเลียนแบบมาจากพระธาตุนคร แต่ได้ปรับเปลี่ยนรายละเอียดต่างออกไปจากเดิม ดังเช่นปรับลดลายบริเวณเรือนธาตุชั้นที่ 1 มีมาบิ่นและสิงรูปหัวโขน ซึ่งคงเกิดจากความงังใจของช่างหรือผู้ออกแบบ จึงเห็นเป็นลักษณะคลี่คลายลงมาระยะหนึ่ง สอดคล้องกับข้อมูลที่

ถือเชื่อกันมาว่าพระธาตุองค์นี้สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2514 โดยช่างชาวบ้านแบด ตำบลบ้านเหล่า อำเภอคำชะอี จังหวัดนครพนม (ปัจจุบันขึ้นอยู่กับจังหวัดมุกดาหาร)

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าพระธาตุพนมจำลองกลุ่มที่ไม่ได้ประดับลายพุ่มข้าวบิณฑ์นี้มีรูปแบบศิลปกรรมที่ผสมผสานกลมกลืนระหว่างพระธาตุพนมครั้งบูรณะโดยพระครูวิโรจน์รัตโนบลกับรัฐบาลในจอมพล ป. พิบูลสงคราม และท้องถิ่น ไม่มีประตูเข้าออกได้ ทำให้พระธาตุแต่ละองค์มีลักษณะเฉพาะองค์ตามยุคสมัยในช่วง พ.ศ. 2483-2518 ดังที่พระธาตุวัดโพธิ์ทองมีรูปแบบที่สามารถกำหนดอายุงานสร้างตามจารึกเมื่อปี พ.ศ. 2479-2487 ส่วนพระธาตุวัดโพธิ์ชัยน่าจะมียุคในราวปี พ.ศ. 2484-2490 พระธาตุมะนาวมีลักษณะความเป็นท้องถิ่นอย่างมากสร้างขึ้นในช่วง พ.ศ. 2494-2498 ถึงแม้ว่าพระธาตุบางองค์มีประวัติความเป็นมาที่มีพระธาตุองค์เดิมอยู่ก่อนแล้ว แต่จากหลักฐานองค์พระธาตุที่ปรากฏในภาพถ่ายเก่า บ่งบอกได้ว่าพระธาตุศรีคุณองค์เดิมที่เป็นพระธาตุพนมจำลองน่าจะเป็นงานบูรณะในราวปี พ.ศ. 2486-2490 พระธาตุวัดเทพจินดาบ้านเดือมสร้างขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. 2510 ก็เป็นรูปแบบตามท้องถิ่น และพระธาตุในวัดยอดแก้วศรีวิชัยที่มีลักษณะคล้ายพระธาตุพนมองค์เดิมสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2514 ฉะนั้น พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ได้แสดงให้เห็นถึงรูปแบบที่ไม่ได้ปรับเปลี่ยนไปตามงานบูรณะครั้งรัฐบาลในจอมพล ป. พิบูลสงครามเสียทีเดียว ส่วนจะเกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครองในพื้นที่อีสานหรือไม่นั้น จะกล่าวถึงรายละเอียดถัดไป

1.1.2 กลุ่มพระธาตุพนมจำลองที่ประดับลายพุ่มข้าวบิณฑ์

พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้มีลักษณะเด่นเฉพาะคือ การประดับยอดบัวเหลี่ยมด้วยกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ที่ผูกสายในลักษณะรูปสามเหลี่ยมเหมือนหรือคล้ายกับงานบูรณะพระธาตุพนมในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ถึงแม้ว่าพระธาตุพนมจำลองแต่ละองค์มีรายละเอียดแตกต่างกันออกไป และบางองค์มีประวัติการสร้างมาก่อน แต่การปรากฏลวดลายดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นถึงงานสร้างหรือบูรณะในช่วงปี พ.ศ. 2483 เป็นต้นมา เช่น พระธาตุประสิทธิ์ จังหวัดนครพนม และพระธาตุวัดหนองแสง จังหวัดกาฬสินธุ์

1.1.2.1 ประวัติของพระธาตุพนมจำลองที่ประดับลายพุ่มข้าวบิณฑ์

พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้มีประวัติความเป็นมาที่ชัดเจน กล่าวคือ พระธาตุประสิทธิ์ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม (ภาพที่ 314) องค์ที่เห็นในปัจจุบันสร้างขึ้นใหม่แทนที่เจดีย์องค์เก่า เมื่อ พ.ศ. 2499-2506 โดยพระครูประสิทธิ์ศึกษากร (สิงห์ ธรรมวโร) ซึ่งขณะนั้นเป็นเจ้าของวัดและเจ้าคณะอำเภอนาหว้า เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ดินจากสังเวชนีย-

สถาน 4 แห่งคือ ที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงธรรมเทศนา และปรินิพพาน พร้อมทั้งพระพุทธรูปที่พบในเจดีย์องค์เก่า ด้วยวัตถุประสงค์เลียนแบบพระธาตุพนม³⁷⁸

ภาพที่ 314 พระธาตุประสิทธิ์ นครพนม

ภาพที่ 315 พระธาตุวัดหนองแสง กาฬสินธุ์

พระธาตุวัดหนองแสง อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ (ภาพที่ 315) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2517-2518 ก่อนพระธาตุพนมจะพังทลายลงมา โดยพระครูญาณประสิทธิ์ (คำม่วง ญาณเตโช) เจ้าอาวาสวัดหนองแสงและรักษาการเจ้าคณะอำเภอเขาวง-นาคู เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ดินจากพระธาตุพนม และพระธรรมคัมภีร์ต่างๆ อันเป็นการบำรุงจิตใจของญาติโยม ประกอบกับพระธาตุพนมตั้งอยู่ห่างไกล จึงเลือกจำลองแบบมาให้พุทธศาสนิกชนได้กราบไหว้บูชา โดยที่จะจัดงานนมัสการองค์พระธาตุในทุกๆ ปี³⁷⁹

1.1.2.2 รูปแบบของพระธาตุพนมจำลองที่ประดับลายพุ่มข้าวบิณฑ์

พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้มีความหลากหลายตามความคิดสร้างสรรค์ของผู้ออกแบบและช่างฝีมือ แต่ก็ยังพอแลเห็นถึงความสืบเนื่องทางรูปแบบศิลปกรรม และการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย โดยพิจารณาเป็นส่วนฐาน ส่วนเรือนธาตุ และส่วนยอด ดังนี้

³⁷⁸ พระธาตุประสิทธิ์, เข้าถึงเมื่อ 4 ธันวาคม 2561, เข้าถึงได้จาก <http://www.vatthatprasit.net/index2.html>

³⁷⁹ สัมภาษณ์ พระครูญาณประสิทธิ์, เจ้าอาวาสวัดหนองแสง, 23 เมษายน 2559.

ส่วนฐาน: พระธาตุประสิทธิ์มีฐานบัวที่ท้องไม้ยี่ดสูง เพื่อใช้ประดับรูปเทพนมออกลายก้านขดในกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่จัดวางเป็นแนวนอน ประดับขอบกรอบด้วยลายดอกไม้ก้ามปู (ภาพที่ 316) ส่วนพระธาตุวัดหนองแสงทำส่วนฐานเป็นหน้ากระดานกลืนไปกับส่วนเรือนธาตุ จึงแลดูเหมือนกับว่ามีเรือนธาตุสูงขึ้นหรือไม่มีส่วนฐาน เพราะใช้คานกลางเป็นฐานนั่นเอง (ภาพที่ 317)

ภาพที่ 316 ส่วนฐาน พระธาตุประสิทธิ์

ภาพที่ 317 ส่วนฐาน พระธาตุวัดหนองแสง

ส่วนเรือนธาตุ: ทั้งพระธาตุประสิทธิ์และพระธาตุวัดหนองแสงทำเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น แต่ละชั้นมีซุ้มประตูประจำด้านทั้ง 4 ตามเค้าโครงของพระธาตุพนม ทว่าในรายละเอียดแตกต่างกันออกไป โดยพระธาตุประสิทธิ์มีความโดดเด่นอยู่ที่ซุ้มประตู ซึ่งเป็นซุ้มซ้อนฝักเพกาคือภายในซุ้มจระนำก็ทำเป็นซุ้มจระนำอีกชั้น ขณะเดียวกันซุ้มจระนำก็ทำเป็นซุ้มลดที่มีซุ้มจระนำ 2 ซุ้มซ้อนลดหลั่นกัน ทำให้แลเห็นซุ้มหนึ่งซ้อนกรอบอีกซุ้มหนึ่ง ภายในซุ้มจระนำประดิษฐานพระพุทธรูปประทับยืนปางประทานอภัย (ภาพที่ 318) ยกเว้นเรือนธาตุชั้นที่ 1 ด้านที่เป็นประตูทางเข้าออก และน่าสนใจว่าผนังเรือนธาตุชั้นที่ 1 ประดับรูปเทพนมท่ามกลางลายกระหนกในกรอบรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่จัดวางเป็นแนวตั้งและประดับด้วยลายรักร้อย ส่วนผนังเรือนธาตุชั้นที่ 2 เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งในซุ้มเรือนแก้วปางสมาธิท่ามกลางลายก้านขดแบบประดิษฐ์ (ภาพที่ 319) ที่สำคัญแต่ละชั้นเรือนธาตุทำชั้นหลังคาด้วยฐานบัวลูกฟักประดับตกแต่งลวดลายเต็มท้องไม้ ลูกฟักและหน้ากระดาน

ภาพที่ 318 ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 1
พระธาตุประสิทธิ์

ภาพที่ 319 ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2
พระธาตุประสิทธิ์

ภาพที่ 320 ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 1
พระธาตุวัดหนองแสง

ภาพที่ 321 ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2
พระธาตุวัดหนองแสง

พระธาตุวัดหนองแสงมีการตกแต่งเรือนธาตุชั้นที่ 1 ด้วยซุ้มประตูอย่างพระธาตุพนมที่ทำกรอบซุ้มเป็นวงโค้งหลายวงปลายม้วนขดและประดับใบแฉกคล้ายฝักเพกาแบบแบนใหญ่ แต่ทำอย่างคร่ำๆ เท่านั้น เดิมมีประตูสามารถเข้าออกได้ทางด้านหน้าแต่ปัจจุบันปิดตาย แล้วพบงานประดับเป็นปูนปั้นรูปพระพรหมและเทวดาขนาบข้างซุ้มประตู (ภาพที่ 320) ส่วนทางด้านข้างทำเป็นประตูหลอก และด้านหลังประดับรูปพระแม่ธรณีบีบมวยผม มีพระพุทธรูปประทับยืนแสดงปางต่างๆ ขนาบข้างซุ้มประตู เหนือตัวเรือนขึ้นไปเป็นชั้นหลังคาบัวคว่ำรับเรือนธาตุชั้นที่ 2 ที่มีการประดับลายกาบบนกาบล่าง แต่ละด้านมีปูนปั้นรูปพุทธประวัติตอนต่างๆ (ภาพที่ 321) เหนือขึ้นไปเป็นชั้นหลังคาที่เป็นฐานบัวลูกแก้วรับยอดบัวเหลี่ยม

ภาพที่ 322 ส่วนยอด พระธาตุวัดหนองแสง

ภาพที่ 323 ส่วนยอด พระธาตุประสิทธิ์

ส่วนยอด: พระธาตุวัดหนองแสงมีองค์ประกอบต่างๆ ใกล้เคียงกับพระธาตุพนมครั้งบูรณะโดยรัฐบาลในจอมพล ป. พิบูลสงคราม มากกว่าพระธาตุประสิทธิ์ ดังที่ทำฐานบัวลูกแก้วอกไก่ประดับลายดอกไม้กลม รองรับยอดบัวเหลี่ยมที่มีการประดับลายพุ่มข้าวบิณฑ์ผูกอยู่ในรูปสามเหลี่ยม พร้อมทั้งมีบัวกลุ่มเถาซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้นรับปลียอดและฉัตรวลี แต่ลดขนาดบัวหางของฐานบัวลูกแก้วอกไก่และบัวคว่ำที่มาประกบ ทำให้เหมือนกับว่าประดับลูกแก้วอกไก่อีกเส้น อีกทั้งเพิ่มจำนวนชั้นของหน้ากระดานรับยอดบัวเหลี่ยมกลายเป็น 3 ชั้น โดย 2 ชั้นแรกประดับลายดอกไม้กลมและชั้นบนสุดเป็นแถวรูปเทพนมสลักรับลายดอกไม้กลม (ภาพที่ 322)

พระธาตุประสิทธิ์ใช้ฐานบัวลูกฟ้ารองรับยอดบัวเหลี่ยมที่มีการประดับลายพุ่มข้าวบิณฑ์และลายกระหนก โดยจัดวางหรือออกลายคล้ายระเบียบที่พระธาตุพนม แต่ปรับเปลี่ยนเน้นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ที่อยู่ตรงกลางให้มีขนาดใหญ่ขึ้นและรายล้อมไปด้วยลายกระหนกที่สำคัญมีการประดับบัวกลุ่มเถาซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้นรับปลียอดและฉัตรวลี (ภาพที่ 323)

1.1.2.3 การกำหนดอายุพระธาตุพนมจำลองที่ประดับลายพุ่มข้าวบิณฑ์

พระธาตุประสิทธิ์องค์ที่เห็นในปัจจุบันสร้างขึ้นใหม่แทนที่เจดีย์องค์เก่าเมื่อ พ.ศ. 2499-2506 โดยพระครูประสิทธิ์ศึกษากร (สิงห์ ธมฺมวโร) เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ดินจากสังเวชนียสถาน 4 แห่งคือ ที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงธรรมเทศนา และปรินิพพาน พร้อมทั้งพระพุทธรูปที่พบในเจดีย์องค์เก่า ด้วยวัตถุประสงค์เลียนแบบพระธาตุพนม ทำให้รูปแบบบางประการของส่วนยอดสัมพันธ์กับพระธาตุพนมครั้งบูรณะโดยรัฐบาลในจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ดั่งที่ปรากฏลดตายฟุ่มข้าวบิณฑ์บนยอดบัวเหลี่ยมที่มีกระบวนลายคล้ายคลึงกัน รวมไปถึงบัวกลุ่มเถาซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้นรับปลียอดและฉัตรวลี แต่ด้วยการออกแบบตามความนิยมส่วนบุคคล จึงส่งผลให้พระธาตุองค์นี้มีลักษณะเฉพาะแห่ง

พระธาตุวัดหนองแสงสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2517-2518 ก่อนพระธาตุพนมจะพังทลายลงมา โดยพระครูญาณประสิทธิ์ (คำม่วง ญาณเตโช) เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ดินจากพระธาตุพนม และพระธรรมคัมภีร์ต่างๆ ด้วยเหตุที่ห่างไกลจากพระธาตุพนม จึงเลือกจำลองแบบมาให้พุทธศาสนิกชนได้กราบไหว้บูชา ทำให้รูปแบบของพระธาตุองค์นี้ใกล้เคียงกับพระธาตุพนมคราวบูรณะครั้งรัฐบาลในจอมพล ป. พิบูลสงคราม มากที่สุดในกลุ่มนี้ โดยเฉพาะส่วนยอดบัวเหลี่ยมที่ประดับลายฟุ่มข้าวบิณฑ์ผูกปลายให้อยู่ในรูปสามเหลี่ยม และบัวกลุ่มเถาซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้นรับปลียอดและฉัตรวลี แต่ก็มีรายละเอียดต่างออกไปตามความประสงค์ของผู้ออกแบบ ส่งผลให้พระธาตุองค์นี้ไม่เหมือนกับพระธาตุพนมเสียทีเดียวเช่นกัน

ฉะนั้น อาจกล่าวได้ว่าพระธาตุพนมจำลองในพื้นที่อีสานที่สร้างขึ้นเลียนแบบพระธาตุพนมครั้งบูรณะโดยรัฐบาลในจอมพล ป. พิบูลสงคราม พบเป็นจำนวนน้อย แล้วส่วนใหญ่ก็มีรูปแบบแตกต่างออกไปจากพระธาตุพนมที่บูรณะในครั้งนี้ ปรากฏเพียงพระธาตุประสิทธิ์สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2499-2506 และพระธาตุวัดหนองแสงสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2517-2518 ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับพระธาตุพนมครั้งบูรณะโดยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ชวนให้คิดเห็นว่าอาจจะมี ความเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองของประเทศไทย เพราะในระหว่างปี พ.ศ. 2483-2518 อำนาจของพระมหากษัตริย์ไทยถูกลดทอนลง ซึ่งเป็นสถาบันที่ส่งเสริมเกื้อกูลกับพุทธศาสนา ด้วยเหตุที่ได้รับการปลุกฝังเรื่อง “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” มาอย่างช้านาน ดังจะกล่าวถึงรายละเอียดถัดไป

1.2 พระธาตุพนมจำลองในภาคอีสาน พ.ศ. 2519-2562

เมื่อพระธาตุพนมพังทลายลงในวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2518 สร้างความเศร้าสลดเสียใจให้แก่พุทธศาสนิกชนทั้งฝั่งไทยและลาว โดยเฉพาะกลุ่มชนในแถบภาคอีสาน ด้วยพระธาตุองค์นี้เป็นศาสนสถานสำคัญอันหลอมรวมความเชื่อความศรัทธาเปรียบเสมือนหลักบ้านหลักเมือง ส่งผลให้มีการสร้างพระธาตุพนมขึ้นมาใหม่ตามรูปแบบเดิมคราวบูรณะโดยรัฐบาลในจอมพล ป. พิบูลสงครามแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2522 (ภาพที่ 324) พร้อมกันนี้ได้มีการสร้างพระธาตุพนมจำลองขึ้นเพื่อค้าชูขวัญ

ของพระธาตุพนมตามความเชื่อในท้องถิ่น³⁸⁰ ทำให้นิยมจำลองแบบพระธาตุองค์นี้เพิ่มมากขึ้นและสืบต่อมา ส่วนในรายละเอียดของรูปแบบนั้นเป็นไปตามผู้ออกแบบในท้องถิ่น ก่อให้เกิดความหลากหลายมาก โดยพบทั้งที่มีเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้นอย่างพระธาตุพนม และลักษณะที่ปรับเปลี่ยนไปคือ เรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกันมากกว่า 2 ชั้น รวมทั้งมีเพียง 1 ชั้น และไม่มีเรือนธาตุ (อย่างหลังนี้ไม่จัดให้เป็นพระธาตุพนมจำลอง เพราะไม่ใช่เจดีย์ทรงปราสาทยอดบัวเหลี่ยมอย่างพระธาตุพนม) แต่มียอดบัวเหลี่ยมประดับกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยมหรือมียอดบัวเหลี่ยมรับบัวกลุ่มเถา อันเป็นสัญลักษณ์สื่อแสดงถึงพระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน จึงแบ่งกลุ่มหลักๆ ตามจำนวนชั้นของเรือนธาตุ ดังนี้

ภาพที่ 324 พระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน

ภาพที่ 325 พระธรรมเจดีย์ วัดลัญจิวัด

1.2.1 กลุ่มพระธาตุพนมจำลองแบบมีเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น

พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้มีเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น ตามโครงสร้างของพระธาตุพนม พบเป็นจำนวนมากกว่ากลุ่มอื่นๆ แต่ละองค์มีลักษณะบางประการทั้งเหมือนและแตกต่างกันออกไป จึงใช้รูปแบบส่วนฐานที่มีความคล้ายคลึงกันมาช่วยแบ่งเป็นกลุ่มย่อย เพื่อเชื่อมโยงถึงความสัมพันธ์ทางรูปแบบศิลปกรรม ได้แก่ ฐานบัวคว่ำซึ่งเป็นงานเลียนแบบพระธาตุพนมองค์เดิม

³⁸⁰ ขวัญในความเชื่อของชาวอีสานเป็นสิ่งที่ไม่มีตัวตนจับต้องไม่ได้ เหมือนกับจิตหรือวิญญาณ มีประจำชีวิตของคนและสัตว์ รวมไปถึงสิ่งที่สำคัญต่อชีวิต ตลอดจนสถานที่ต่างๆ โดยเชื่อกันมาว่ามีเทวดาอารักษ์ปกปักรักษา ซึ่งเป็นความเชื่อเรื่องผีที่สืบทอดกันมาอย่างช้านาน เมื่อมีสิ่งที่ดีและไม่ดีเกิดขึ้นซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในชีวิต ก็มักจะประกอบพิธีกรรมที่เรียกว่า “พิธีสูตรขวัญ” หรือ “พิธีสู่ขวัญ” เพื่อให้ขวัญไม่หนีหายไปไหนหรือคืนกลับมาดังเดิม อันเป็นการจรรโลงจิตใจของผู้ประกอบพิธีกรรม

ฐานเชิงที่เลียนแบบงานคราวบูรณะพระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน พร้อมทั้งมีการออกแบบใหม่ตามลักษณะนิยม ทำให้ปรากฏการใช้ฐานบัว-ขาสิงห์ และฐานประทักษิณ ดังนี้

1.2.1.1 พระธาตุพนมจำลองที่ใช้ฐานบัวคว่ำ

ถึงแม้ว่าพระธาตุพนมองค์ปัจจุบันได้ปรับเปลี่ยนส่วนฐานไปเป็นฐานเชิงซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น โดยชั้นบนสุดประดับรูปบุคคลหรือเทวดานั่งพนมมือ ซึ่งบูรณะตามแบบอย่างส่วนฐานของพระธาตุพนมครั้งแรกสร้างสมัยอาณาจักรศรีโคตรบูร แต่ก็ยังพบพระธาตุพนมจำลองบางองค์ใช้ฐานบัวคว่ำและองค์ประกอบอื่นๆ ตามแบบอย่างพระธาตุพนมองค์เดิม รวมไปถึงตามความชอบของผู้ออกแบบการสร้าง ทำให้พระธาตุแต่ละองค์มีลักษณะเฉพาะแห่ง เช่น พระธรรมเจดีย์ วัดลัญจิวัดวัน จังหวัดมุกดาหาร พระธาตุวัดธาตุสิมมา จังหวัดนครพนม และพระธาตุองค์เล็กวัดป่าศักดิ์ดาราม จังหวัดร้อยเอ็ด

ประวัติของพระธาตุพนมจำลองที่ใช้ฐานบัวคว่ำ

พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้มีประวัติความเป็นมาทั้งที่ชัดเจนและยังคงคลุมเครือ กล่าวคือ พระธาตุวัดลัญจิวัดวันหรือเรียกว่า “พระธรรมเจดีย์” อำเภอหว้านใหญ่ จังหวัดมุกดาหาร (ภาพที่ 325) มีประวัติบนแผ่นป้ายหน้าพระธาตุระบุว่า พระอุปัชฌาย์บุญ นนทวโรสร้างพระธรรมเจดีย์ขึ้นในปี พ.ศ. 2463 ต่อมาได้พังทลายลงเมื่อวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2526 พระครูโอภาสธรรมกิจจึงสร้างขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. 2535-2538 และได้รับการบูรณะทาสีใหม่ในปี พ.ศ. 2553 ส่วนพระธาตุองค์เล็กวัดป่าศักดิ์ดาราม อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 326) มีประวัติความเป็นมาอย่างชัดเจนคือ พระครูสีลสารภรณ์ (พระอาจารย์สมสิทธิ์ รุกขิตสิโร) เจ้าอาวาสวัดป่าศักดิ์ดาราม สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2536 เพื่อบรรจุอัฐิของหลวงปู่ทองมา ถาวโร ผู้เป็นอาจารย์ของท่าน³⁸¹

พระธาตุวัดธาตุสิมมา อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม (ภาพที่ 327) ไม่พบประวัติการสร้างที่ชัดเจน จากหนังสือประวัติวัดทั่วราชอาณาจักรตีพิมพ์ในปี พ.ศ. 2539 ที่มีการสำรวจวัดและจดบันทึกสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ภายในวัดแห่งนี้มาก่อนปีที่ตีพิมพ์ ไม่ได้ระบุถึงพระธาตุหรือเจดีย์แต่ประการใด³⁸² อาจเป็นไปได้ว่าครั้งสำรวจยังไม่ได้สร้างพระธาตุองค์นี้ขึ้น ประกอบกับพบจารึกการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดในปี พ.ศ. 2531 และถือเชื่อกันมาว่าสร้างครอบพระธาตุเจดีย์องค์เก่าเอาไว้ชวนให้สันนิษฐานว่าพระธาตุวัดธาตุสิมมาองค์ปัจจุบันน่าจะสร้างขึ้นในคราวบูรณะวัดครั้งนี้หรือหลังลงมาอีกก็เป็นได้

³⁸¹ นที ศิริพานิช และสุมาลัย ศิริพานิช, *รักพุทธศาสตร์* (กาฬสินธุ์: ประสานการพิมพ์, 2539), ช.

³⁸² กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, *ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 15*, 107.

ภาพที่ 326 พระธาตุองค์เล็กวัดป่าศักราราม

ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 327 พระธาตุวัดธาตุสิมมา

นครพนม

ภาพที่ 328 ส่วนฐาน
พระธรรมเจดีย์วัดลัญจิวัดวัน

ภาพที่ 329 ส่วนฐาน พระธาตุ
องค์เล็ก วัดป่าศักราราม

ภาพที่ 330 ส่วนฐาน
พระธาตุวัดธาตุสิมมา

รูปแบบของพระธาตุพนมจำลองที่ใช้ฐานบัวคว่ำ

เมื่อพิจารณารายละเอียดของพระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ พบว่ามีองค์ประกอบและงานประดับหลายประการต่างออกไปจากพระธาตุพนมองค์เดิม พร้อมทั้งแลเห็นถึงความสืบเนื่องจากงานช่างในกลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิม และการคลี่คลายทางรูปแบบไปจากพระธาตุพนมแบบรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ดังจกกล่าวถึงส่วนฐาน ส่วนเรือนธาตุ และส่วนยอด คือ

ส่วนฐาน: พระธาตุพนมจำลองแต่ละองค์ของกลุ่มนี้เป็นฐานบัวคว่ำที่มีความลาดเอียงแตกต่างกันออกไป รวมไปถึงความสูงก็ขึ้นอยู่กับขนาดและจำนวนชั้นของหน้ากระดานที่รองรับบัวคว่ำด้วย แต่ในภาพรวมก็ยังคงเป็นฐานเตี้ยๆ รองรับเรือนธาตุ (ภาพที่ 328-330)

ส่วนเรือนธาตุ: นอกจากพระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้มีเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น และมีซุ้มประตูประจำด้านทั้ง 4 เหมือนกันแล้ว พระธรรมเจดีย์วัดลัญจิวัด และพระธาตุองค์เล็กวัดป่าศักราราม ได้พยายามเลียนแบบให้เหมือนกับพระธาตุพนม โดยแบ่งกันช่องท้องไม้ที่ด้านล่างและด้านบนของตัวเรือน พร้อมทั้งมีเสาหลอกประจำมุมและเสาประดับผนัง กรอบซุ้มเป็นวงโค้งหลายวงปลายม้วนขดและประดับใบแฉกคล้ายฝักเพกาแต่ลักษณะแบนใหญ่กว่ามาก และภายในกรอบซุ้มทำรูปพระราหูอมจันทร์ ซึ่งเป็นที่นิยมแพร่หลายอย่างมากในบรรดาพระธาตุพนมจำลอง ส่วนพระธาตุวัดธาตุสิมมามีรูปแบบแปลกตา เพราะใช้เสามาแบ่งเนื้อที่ของตัวเรือนธาตุประดับลวดลาย และกรอบซุ้มออกปลายเป็นรูปเคียวพญานาค ภายในประดับปูนปั้นรูปเทพนมครึ่งตัวไหลออกมาจากลายกระหนก

ภาพที่ 331 ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 1

พระธาตุวัดธาตุสิมมา

ภาพที่ 332 ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 1

พระธรรมเจดีย์วัดลัญจิวัด

อย่างไรก็ดี พระธาตุแต่ละองค์ก็ใช้การตกแต่งลวดลายแตกต่างกันออกไป อาทิ เรือนธาตุชั้นที่ 1 ของพระธาตุวัดธาตุสิมมาปรากฏงานประดับผนังใกล้เสาหลอกประจำมุมเป็นคันทรงข้างอยู่ขอบล่างเป็นต้นลายของลายก้านขด แล้วมีเพียงด้านเดียวเท่านั้นที่มีคันทรงม้าอยู่ขอบล่างเป็นต้นลายให้กับลายก้านขดเช่นกัน (ภาพที่ 331) พระธรรมเจดีย์วัดลัญจิวัดประดับผนังประจำมุมด้วยรูปกนิฐิ์ท่ามกลางกลุ่มลายกระหนก (ภาพที่ 332) และพระธาตุองค์เล็กวัดป่าศักรารามตกแต่งด้วยกลุ่มลายกระหนกเท่านั้น (ภาพที่ 333) แล้วน่าสนใจว่าพระธรรมเจดีย์วัดลัญจิวัดมีการ

ประดับปูนปั้นรูปยักษ์เป็นทวารบาลในซุ้มประตู 2 ด้านคล้ายกับที่พระธาตุภายในวัดยอดแก้วศรีวิชัย
แล้วยังพบรูปบุคคลถือปืนและพระราหู ที่สำคัญไม่ค่อยพบพระธาตุพนมจำลองแห่งใดประดับด้วยรูป
ยักษ์ภายในซุ้มประตูอีก (ยกเว้นวัดป่าสุภักขาราม จังหวัดมุกดาหาร ซึ่งจะกล่าวถึงในกลุ่มอื่นต่อไป)
ส่วนใหญ่เป็นเทวดารักษ์ดังเช่นที่พระธาตุองค์เล็กวัดป่าศักราราม และลายพรรณพฤกษาแบบ
ประดิษฐ์อย่างที่พระธาตุวัดธาตุสิมมา

ภาพที่ 333 ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 1
พระธาตุองค์เล็กวัดป่าศักราราม

ภาพที่ 334 ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2
พระธาตุองค์เล็กวัดป่าศักราราม

นอกเหนือไปจากนี้ลวดลายประดับท้องไม้ขอบล่างและขอบบนของ
พระธาตุแต่ละองค์ก็มีระเบียบไม่เหมือนกัน ดังที่พระธาตุองค์เล็กวัดป่าศักรารามทำปูนปั้นรูปเทพนม
ครึ่งตัวโผล่ออกมาจากลายกระหนกที่ขอบล่าง คล้ายกับลายในกรอบซุ้มของพระธาตุวัดธาตุสิมมา
และขอบบนจัดให้เทพนมลักษณะดังกล่าวอยู่ประจํามุม พื้นที่ที่เหลือเป็นลูกกรงที่ล้อมกับแนวเสาของ
ตัวเรือน ส่วนพระธาตุวัดธาตุสิมมาประดับเพียงดอกไม้กลมบนท้องไม้ขอบบนเท่านั้น ที่สำคัญพบ
ลูกเล่นของช่างท้องถิ่นที่พระธรรมเจดีย์วัดลัญจิววัน โดยทำปูนปั้นรูปยักษ์แบกที่ท้องไม้ขอบล่าง
ลิงแบกและลิงค้ายันข้างบน

ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2 ใช้โครงสร้างเลียนแบบเรือนธาตุชั้นแรก แต่
รายละเอียดของงานประดับตกแต่งแตกต่างกันออกไป โดยเฉพาะบริเวณพื้นที่ประจํามุม ดังที่พระธาตุ
องค์เล็กวัดป่าศักรารามยังคงทำเป็นเสาหลอกประจํามุม แต่ประดับด้วยปูนปั้นรูปเทพนม (ภาพที่
334) พระธรรมเจดีย์วัดลัญจิววันใช้พื้นที่ผนังเป็นเสมือนเสาหลอกประจํามุมประดับลายดอกไม้กลม
(ภาพที่ 335) และพระธาตุวัดธาตุสิมมาทำเสาหลอกประจํามุมประดับลายกาบบน-ก่าบล่าง และ
พระพุทธรูปประทับยืนแสดงปางต่างๆ ภายในซุ้มประตู แลดูคล้ายคลึงกับงานกลุ่มพระธาตุพนม
จำลองตามแบบแผนเดิม แต่ลักษณะของซุ้มประตูได้ปรับเปลี่ยนไปจากเดิม นอกจากออกปลายกรอบ

ซุ้มเป็นเศียรพญานาคแล้ว ยังพบเสาซุ้มที่มีบัวหัวเสาอีกด้วย (ภาพที่ 336) แสดงให้เห็นว่าช่างไม่ได้ยึดถือตามระเบียบแบบแผนเดิม จึงน่าจะเป็นงานต่างยุคสมัยและมีอายุหลังลงมาแล้ว

ภาพที่ 335 ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2
พระธรรมเจดีย์วัดลี้ภูริกัน

ภาพที่ 336 ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2
พระธาตุวัดธาตุสิมมา

ส่วนยอด: พระธาตุองค์เล็กวัดป่าสักคารามใช้ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ประดับท้องไม้ด้วยลายช่องสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด รองรับยอดบัวเหลี่ยมที่ประดับลายดอกไม้กลมอย่างพระธาตุพนมองค์เดิม แต่เหนือยอดบัวเหลี่ยมขึ้นไปไม่ได้ใช้ระบบระเบียบตามแบบอย่างพระธาตุพนมคือ พระธาตุองค์เล็กวัดป่าสักคารามทำฐานบัวรับบัวกลุ่มเถาซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น (ภาพที่ 337) แลดูคล้ายยอดพระธาตุพนมครั้งบูรณะโดยรัฐบาลในจอมพล ป. พิบูลสงครามและองค์ปัจจุบัน

พระธาตุวัดธาตุสิมมาทำฐานบัวที่ประดับท้องไม้ด้วยลายเทพนมและกระหนก พร้อมทั้งประดับลายกลีบบัวที่บัวคว่ำและลายกระจังแทนตำแหน่งของบัวหาง รองรับยอดบัวเหลี่ยมที่ตกแต่งด้วยลายรูปเทพนมบนดอกบัวประดิษฐ์และลายดอกไม้กลม ปลายบัวเหลี่ยมตกแต่งด้วยแถวลายกระจัง ลายดอกพุดตาน และลายกลีบบัวอันเป็นตำแหน่งเช่นเดียวกับงานประดับของพระธาตุพนมครั้งบูรณะโดยรัฐบาลในจอมพล ป. พิบูลสงครามและองค์ปัจจุบัน เหนือขึ้นไปเป็นแถวกลีบบัว 5 ชั้น ทำให้เข้าใจว่าเป็นรูปแบบที่คลี่คลายไปจากบัวกลุ่มเถาของพระธาตุพนมเช่นกัน รองรับปลียอดและดอกบัวตูม ปักฉัตรวาลี (ภาพที่ 338) ส่วนพระธรรมเจดีย์วัดลี้ภูริกันไม่มีฐานบัวรองรับยอดบัวเหลี่ยม โดยทำส่วนยอดตั้งแต่บัวคว่ำรองรับยอดบัวเหลี่ยมที่ประดับด้วยกลุ่มลายพุ่มข้าว-บิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยม พร้อมทั้งลายปลายบัวเหลี่ยมและยอดบัวกลุ่มเถาซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้นรับปลียอดปักฉัตรวาลี จึงเห็นเป็นลักษณะคลี่คลายไปจากพระธาตุพนมครั้งบูรณะโดยรัฐบาลในจอมพล ป. พิบูลสงครามและองค์ปัจจุบัน (ภาพที่ 339)

ภาพที่ 337 ส่วนยอด
พระธาตุองค์เล็กวัดป่าสักดาราม

ภาพที่ 338 ส่วนยอด
พระธาตุวัดธาตุสิมมา

ภาพที่ 339 ส่วนยอด พระ
ธรรมเจดีย์วัดลัญจิวัด

การกำหนดอายุพระธาตุพนมจำลองที่ใช้ฐานบัวคว่ำ

ตามประวัติการสร้างพระธรรมเจดีย์วัดลัญจิวัดบนแผ่นป้ายหน้าพระธาตุระบุว่า เดิมพระอุปชฌาย์บุญ นนทวโร สร้างพระธรรมเจดีย์ขึ้นในปี พ.ศ. 2463 ต่อมาได้พังทลายลงเมื่อวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2526 พระครูโสภาสธรรมกิจจึงสร้างขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. 2535-2538 และได้รับการบูรณะทาสีใหม่ในปี พ.ศ. 2553 เมื่อพิจารณาประกอบกับรูปแบบศิลปกรรมของพระธาตุองค์นี้ สามารถระบุได้ว่าพระธรรมเจดีย์ที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบันเป็นงานที่ออกแบบขึ้นมาใหม่ในคราวสร้างเมื่อปี พ.ศ. 2535-2538 เพราะส่วนยอดปรากฏระบระเบียบบางอย่างพระธาตุพนมหลังจากบูรณะครั้งรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามมาแล้วหรือพระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน ดังที่ยอดบัวเหลี่ยมประดับกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยม เหนือขึ้นไปเป็นยอดบัวกลุ่มเถาซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้นรับปลียอดปึกฉัตรวลี แต่ไม่ปรากฏฐานบัวรับยอดบัวเหลี่ยม จึงถือเป็นลักษณะคลี่คลายลงมา

พระธาตุองค์เล็กวัดป่าสักดารามมีประวัติความเป็นมาอย่างชัดเจนคือ พระครูสีลสาราภรณ์ (พระอาจารย์สมสิทธิ์ รุกขิตสิโร) เจ้าอาวาสวัดป่าสักดาราม สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2536 เพื่อบรรจุอัฐิของหลวงปู่ทองมา ถาวโร ผู้เป็นอาจารย์ของท่าน นับว่าเป็นตัวอย่างสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงงานสร้างพระธาตุพนมจำลองที่มีเค้าโครงคล้ายคลึงกับพระธาตุพนมองค์เดิม แต่ใช้งานประดับตกแต่งตามสมัยท้องถิ่นนิยม โดยเฉพาะปูนปั้นรูปเทพนมครึ่งตัวแฝดออกมาจากลายกระหนกที่พบมาก่อนแล้ว ณ พระธาตุประสิทธิ์และพระธาตุวัดหนองแสง รวมทั้งปูนปั้นรูปเทพนมหรือเทวดาหรือพระโพธิสัตว์แบบเต็มตัวที่มีชายผ้าพริ้วไหว โดยปรากฏประดับพระธาตุพนมจำลองวัดหนองแสง

มาก่อน งานประดับดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลศิลปกรรมจากภาคกลางของประเทศไทยแพร่มายังภาคอีสาน จนกลายเป็นงานช่างที่นิยมในอีสานสืบมา ดังจะกล่าวถึงประเด็นนี้ในลำดับถัดไปอีก

นอกจากนี้ พระธาตุวัดธาตุสีมาไม่พบประวัติการสร้างที่ชัดเจน จากหนังสือประวัติวัดท้าวราชอาณาจักรตีพิมพ์ในปี พ.ศ. 2539 ที่มีการสำรวจวัดและจดบันทึกสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ภายในวัดแห่งนี้มาก่อนปีทีตีพิมพ์ ไม่ได้ระบุถึงพระธาตุหรือเจดีย์แต่ประการใด อาจเป็นไปได้ว่าครั้งสำรวจยังไม่ได้สร้างพระธาตุองค์นี้ขึ้น ประกอบกับพบจารึกการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดในปี พ.ศ. 2531 และถือเชื่อกันมาว่าสร้างครอบพระธาตุองค์เดิม ชวนให้คิดเห็นว่าพระธาตุวัดธาตุสีมาน่าจะสร้างขึ้นในคราวบูรณะวัดครั้งนี้หรือหลังลงมา เมื่อตรวจสอบรูปแบบศิลปกรรมของพระธาตุองค์นี้แลดูคลี่คลายไปจากกลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิม ดังเช่นประดับลายกาบบน-กากลางบนเสา หลอกประจํามุม แล้วใช้ลวดลายใหม่ตามความนิยมในท้องถิ่น เช่น ปูนปั้นรูปเทพนมครึ่งตัวท่ามกลางลายกระหนก พบทั้งภายในกรอบซุ้ม ฐานบัวรองรับยอดบัวเหลี่ยม และยอดบัวเหลี่ยม ถึงแม้ยอดบัวเหลี่ยมตกแต่งด้วยลายดอกไม้กลม แต่เหนือขึ้นไปเป็นแถวกลีบบัว 5 ชั้น แลดูคลี่คลายไปจากบัวกลุ่มเถาของพระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน จึงสันนิษฐานว่าพระธาตุองค์นี้น่าจะก่อสร้างขึ้นในราว พ.ศ. 2531-2540 ตามกระแสความนิยมประดับปูนปั้นรูปเทวดา

อย่างไรก็ดี พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้แสดงให้เห็นว่า ภาพจำของพระธาตุพนมองค์เดิมและรูปแบบของพระธาตุพนมจำลองกลุ่มตามแบบแผนเดิมยังคงมีอิทธิพลต่อกลุ่มช่างและกลุ่มชนในภาคอีสาน ถึงแม้ว่ารูปลักษณ์ของพระธาตุพนมได้เปลี่ยนไปแล้วก็ตาม จึงกำหนดอายุพระธาตุวัดธาตุสีมาไว้อย่างคร่าวๆ ในราวปี พ.ศ. 2531-2540 ส่วนพระธาตุวัดลัญจิวันเป็นงานช่างที่ได้รับการออกแบบขึ้นใหม่และสร้างในปี พ.ศ. 2535-2538 และพระธาตุองค์เล็กวัดป่าศักดิ์ารามก่อขึ้นในปี พ.ศ. 2536

1.2.1.2 พระธาตุพนมจำลองที่ใช้ฐานเชียง

พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้พบเป็นจำนวนมากที่สุด ด้วยฐานเชียงมีลักษณะเรียบง่ายทำได้ไม่ยาก ที่สำคัญพยายามเลียนแบบให้เหมือนกับพระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน ซึ่งสร้างขึ้นใหม่ตามรูปแบบเดิมครั้งบูรณะโดยรัฐบาลในจอมพล ป. พิบูลสงคราม แต่ปรับเปลี่ยนส่วนฐานให้เหมือนเมื่อครั้งแรกสร้างสมัยอาณาจักรศรีโคตรบูรคือ ฐานเชียงหรือหน้ากระดานซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น โดยชั้นบนสุดประดับรูปบุคคลหรือเทวดานั่งพนมมือ แต่ในรายละเอียดของพระธาตุพนมจำลองแต่ละองค์ก็มีการปรับเปลี่ยนไปตามความนิยมชมชอบของผู้ว่าจ้างและผู้ออกแบบ ตลอดจนฝีมือช่าง จึงเกิดความหลากหลายอย่างมาก ทว่าปรากฏลักษณะบางประการคล้ายคลึงกันอยู่บ้าง ทำให้สามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของงานช่างในภาคอีสานได้

ตัวอย่างของพระธาตุพนมจำลองในกลุ่มนี้ได้แก่ พระธาตุวัดป่าสุภัท-
 ทาราม และพระธาตุวัดโพธิ์ศรีแก้ว จังหวัดมุกดาหาร พระธาตุวัดสว่างท่าสี พระธาตุวัดป่าศักดิ์ทาราม
 พระธาตุวัดศรีโพธิ์ทอง พระธาตุวัดบ้านขามเปี้ย และพระธาตุวัดป่าทุ่งกุลาเฉลิมราช จังหวัดร้อยเอ็ด
 พระธาตุวัดสุทธิกาวาส จังหวัดอำนาจเจริญ พระธาตุวัดโนนเจริญ พระธาตุวัดปากน้ำบุงสระพัง
 พระธาตุวัดโนนใหญ่ และพระธาตุวัดบ้านแสนสุข จังหวัดอุบลราชธานี พระธาตุวัดหนองหญ้าปล้อง
 จังหวัดบุรีรัมย์ พระธาตุวัดอุมังคละนาเรียง จังหวัดกาฬสินธุ์ พระธาตุวัดพระธาตุสีดา จังหวัด
 ศรีสะเกษ และพระธาตุวัดป่าคุณคำวิปัสสนา จังหวัดสกลนคร

ประวัติของพระธาตุพนมจำลองที่ใช้ฐานเชียง

พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ส่วนใหญ่มีประวัติความเป็นมาที่ค่อนข้าง
 ชัดเจน กล่าวคือ พระธาตุวัดสว่างท่าสี อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 340) สร้างขึ้นในปี พ.ศ.
 2519 โดยหลวงปู่ทองมา ถาวโร พร้อมญาติโยม เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่ได้มาจาก
 พระธาตุพนมคราวพังทลายลงมา และให้พุทธศาสนิกชนได้กราบไหว้บูชา เพราะพระธาตุพนมนั้นอยู่
 ห่างไกล³⁸³ เมื่อพิจารณาความจากพระครูวิมลสังสรคุณที่กล่าวถึงงานเฉลิมฉลองพระธาตุพนมจำลอง
 วัดสว่างท่าสีจัดขึ้นประมาณกลางเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2519 โดยมีการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุจาก
 พระเทพรัตนโมลีเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหารแล้ว³⁸⁴ ฉะนั้น จึงน่าเชื่อว่าพระธาตุวัด
 สว่างท่าสีอาจจะสร้างขึ้นในราว พ.ศ. 2518-2519

พระธาตุวัดป่าสุภัททาราม อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร (ภาพที่
 341) มีอีกชื่อว่า “พระธาตุโพธิญาณ” ตามสมณะศักดิ์ของหลวงปู่ชา สุภัทโท (พระโพธิญาณเถร)
 เนื่องด้วยท่านเป็นพระอุปถัมภ์ในการสร้างพระธาตุพนมจำลององค์นี้ สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2518-2522
 ครั้งพระมหาสาราญ ปรีบุญโญ เป็นเจ้าอาวาสวัดป่าสุภัททาราม เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ
 พระพุทธรูป และพระเครื่อง โดยมีนายเตียง สุวรรณไตรย์ เป็นนายช่างใหญ่ และนายบุญเพ็ง คนชื่อ
 เป็นนายช่างรอง ซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลประวัติการสร้างเอาไว้ในปี พ.ศ. 2522 พระธาตุองค์นี้มีขนาดกว้าง
 และยาวด้านละ 9 เมตร สูง 26 เมตร ใช้งบประมาณทั้งสิ้น 200,000 บาท จากแรงศรัทธาของ
 ชาวบ้านนาปู่ บ้านคำชะอี และหมู่บ้านใกล้เคียง ตลอดจนสายบุญของหลวงปู่ชา³⁸⁵ แล้วได้รับการ

³⁸³ สัมภาษณ์ พระอาจารย์รุ่งสวัสดิ์ รัตติโก, พระภิกษุวัดสว่างท่าสี, 26 มีนาคม 2559.

³⁸⁴ พระครูวิมลสังสรคุณ, **มรดกล้ำค่า** (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานสมโภชพระธาตุเจดีย์ศรีเมตตา วัดป่า
 เมตตาธรรม อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดร้อยเอ็ด 1-2 เมษายน 2541), 3.

³⁸⁵ อาชาไนย แสนสุข, **ประวัติพระธาตุโพธิญาณ** (ม.ป.ท., 2556), 1-3.

บูรณะสร้างระเบียงรอบองค์พระธาตุในปี พ.ศ. 2557 โดยสำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาลด้วยงบประมาณ 300,000 บาท ตามที่ระบุเอาไว้บนแผ่นป้ายหน้าองค์พระธาตุ

ภาพที่ 340 พระธาตุ
วัดสว่างท่าสี ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 341 พระธาตุ
วัดป่าสุภคทาราม มุกดาหาร

ภาพที่ 342 พระธาตุ
วัดสุทธิกาवास อำนาจเจริญ

พระธาตุวัดสุทธิกาवास อำเภอปทุมราชวงศา จังหวัดอำนาจเจริญ (ภาพที่ 342) ตามประวัติในแผ่นป้ายไว้นิพนธ์ของวัดระบุเอาไว้ว่า พระครูสุทธิพัฒนาภรณ์ เจ้าอาวาสเป็นผู้ออกแบบและดำเนินการสร้างพร้อมกับญาติโยมในปี พ.ศ. 2520-2521 เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุให้พุทธศาสนิกชนได้กราบไหว้บูชา และนำเสนอใจว่าการสร้างพระธาตุพนมจำลองในครั้งนี้สัมพันธ์กับพระธาตุพนม โดยก่อนพระธาตุพนมจะล้มลง พระครูสุทธิพัฒนาภรณ์นิมิตถึงเทวดา 2 องค์ที่ดูแลพระธาตุพนมมาบอกให้ท่านไปบูรณะซ่อมแซมองค์พระธาตุ มิเช่นนั้นจะพังทลายลงมาในช่วงหน้าฝน เพราะในอดีตชาติท่านเป็นผู้สร้าง แต่ท่านไม่เชื่อและได้นำความไปบอกเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหารพร้อมด้วยภิกษุสามเณรทั้งหลายก็ไม่มีใครเชื่อ จนกระทั่งพระธาตุพนมพังทลายลงมา ท่านจึงสร้างพระธาตุพนมจำลองขึ้นที่วัดสุทธิกาवासแห่งนี้

พระธาตุวัดป่าศักดิ์คาราม อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 343) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2530-2536 โดยพระครูสีลสาราภรณ์ (พระอาจารย์สมสิทธิ์ รกขิตสิโร) เจ้าอาวาสวัดป่าศักดิ์คาราม พร้อมญาติโยม และมีนายช่างใหญ่ได้แก่ นายสำราญ สุทธิประภา ที่สำคัญคือมีวัตถุประสงค์การสร้างจำลองแบบพระธาตุพนม เพื่อบรรจุสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่นำมาจากพระธาตุพนมองค์จริง และดินทั้ง 4 แห่งจากที่ประสูติ ตรัสรู้ ปรีชาญาณ และแสดงปฐมเทศนาของพระพุทธเจ้าจากประเทศอินเดีย โดยนายพิศาล มูลศาสตร์สาธิต และเพื่อให้พุทธศาสนิกชนตลอดจนเหล่าเทวดาได้

กราบไหว้บูชา พระธาตุองค์นี้มีขนาดฐานกว้างยาวด้านละ 8 เมตร สูง 57 เมตร ใช้งบประมาณทั้งสิ้น 2,000,000 บาท³⁸⁶

พระธาตุวัดโนนเจริญ อำเภอนาจะหลวย จังหวัดอุบลราชธานี (ภาพที่ 344) เชื่อกันมาว่าสร้างขึ้นในราวปี พ.ศ. 2530-2532 โดยสานุศิษย์ของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต เพื่อเป็นอนุสรณ์สถานให้ระลึกถึงและกราบไหว้บูชาหลวงปู่มั่น ดังที่มีประติมากรรมรูปเหมือนของท่านอยู่ด้านหน้าของพระธาตุองค์นี้

พระธาตุวัดหนองหญ้าปล้อง อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ (ภาพที่ 345) มีประวัติความเป็นมาตามเอกสารของวัดอีกชื่อหนึ่งว่า “พระมหาเจดีย์ศรีทะเลเมนชัย” สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2532-2534 เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่พบหลังพระประธานในศาลาของวัดแห่งนี้ โดยพระครูกิตติธรรมมาทร (บุญตา ธมฺมธโร) เจ้าอาวาสวัดหนองหญ้าปล้อง พร้อมด้วยญาติโยม และที่ปรึกษาคือหลวงพ่ोज้าคุณ พระมงคลกิตติธิดา เจ้าคณะอำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นศิษย์เอกของหลวงปู่ชา สุภัทโท ท่านให้สวดถอนสถานที่ที่จะสร้างพระธาตุให้บริสุทธิ์เสียก่อน และแนะนำให้สร้างจำลองแบบพระธาตุพนม เพื่อรักษาศิลปวัฒนธรรมของภาคอีสานเอาไว้ อีกทั้งกำหนดความกว้างและยาวของฐานด้านละ 5 เมตร สูงรวมฉัตร 31 เมตร ครั้นแล้วเสร็จ ใช้งบประมาณทั้งสิ้น 1,500,421 บาท³⁸⁷

ภาพที่ 343 พระธาตุ
วัดป่าศักดิ์อาราม ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 344 พระธาตุ
วัดโนนเจริญ อุบลราชธานี

ภาพที่ 345 พระธาตุ
วัดหนองหญ้าปล้อง บุรีรัมย์

³⁸⁶ นที ศิริพานิช และสุมาลัย ศิริพานิช, รักพุทธศาสตร์, ช-ช.

³⁸⁷ พระครูกิตติธรรมมาทร, ประวัติความเป็นมาของพระมหาเจดีย์ศรีทะเลเมนชัย (ม.ป.ท.: ม.ป.ป.), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ภาพที่ 346 พระธาตุ
วัดศรีโพธิ์ทอง ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 347 พระธาตุ
วัดอุมังคละนาเรียง กาฬสินธุ์

ภาพที่ 348 พระธาตุ
วัดบ้านขามเปี้ย ร้อยเอ็ด

พระธาตุวัดศรีโพธิ์ทอง อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 346) มีประวัติความเป็นมาตามที่เขียนไว้บนผนังภายในองค์พระธาตุว่า “พระธาตุอรหันต์” เริ่มสร้างตั้งแต่ปี พ.ศ. 2532 โดยพระอาจารย์มหาเหรียญชัยธีรปัญญา แต่ท่านมรณภาพไปเสียก่อน ต่อมาพระอาจารย์หนู มุนินโท จึงได้สร้างและนิมิตให้ชื่อใหม่ว่า “พระธาตุอรหันต์ พระสารีบุตร” มีความกว้างยาวของฐาน 11 เมตร สูง 47 เมตร ทว่าปัจจุบันก็ยังไม่แล้วเสร็จยังคงตกแต่งไปเรื่อยๆ ทั้งนี้ถือเชื่อกันมาว่าพระธาตุองค์นี้ได้ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ

พระธาตุวัดอุมังคละนาเรียง หรือเรียกว่า “พระธาตุเจดีย์หลวงปู่วิสาข” อำเภอร่องคำ จังหวัดกาฬสินธุ์ (ภาพที่ 347) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2537-2538 ใช้งบประมาณทั้งสิ้น 471,854 บาท โดยพระครูสุพจน์วรคุณ เจ้าอาวาสวัดอุมังคละนาเรียงพร้อมญาติโยมร่วมใจกันเลือกเอารูปแบบของพระธาตุพนม เพื่อก่อครอบพระธาตุองค์เก่าที่บรรจุอัฐิของเจ้าอาวาสรูปแรกคือ หลวงปู่วิสาขหรือพระหลักคำ ตามประวัติถือเชื่อกันมาว่าท่านหนีภัยสงครามมาจากเวียงจันทน์ สอดคล้องกับวัดนี้ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2370³⁸⁸

พระธาตุวัดบ้านขามเปี้ย หรือเรียกว่า “พระธาตุวิเวก” อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 348) มีประวัติความเป็นมาตามที่พบบนป้ายหินอ่อนระบุว่า เดิมเป็นพระธาตุดินเผาองค์เล็ก ก่อขึ้นโดยนายเมืองทั้ง 5 มีความกว้างยาวประมาณ 3 เมตร สูง 2.5 เมตร เพื่อบรรจุอัฐิของพระอรหันต์ ต่อมาได้รับการบูรณะในปี พ.ศ. 2529-2532 โดยสร้างครอบทับองค์เดิม

³⁸⁸ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 13 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2537), 106.

เอาไว้ มีความกว้างยาวด้านละ 4 เมตร สูง 9 เมตร ใช้งบประมาณ 190,000 บาท ต่อมาองค์ที่เห็นในปัจจุบันได้สร้างขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. 2539-2544 ด้วยความกว้างยาวด้านละ 10.35 เมตร สูงรวมฉัตร 42.70 เมตร ใช้งบประมาณทั้งสิ้น 9,323,999 บาท ซึ่งได้มาจากสาธุชนที่ศรัทธาในองค์พระธาตุ

พระธาตุวัดปากน้ำบุงสระพัง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี (ภาพที่ 349) สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2545 โดยพระมงคลธรรมวัฒน์ (บุญจันทร์ จตตสโล) เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ พระพุทธรูปทองคำ หลวงพ่อเงินจำลอง และปัจจุบันได้บรรจุอัฐิของพระมงคลธรรมวัฒน์ พร้อมทั้งภาพประวัติของท่านในเรือนธาตุชั้นแรก³⁸⁹

ภาพที่ 349 พระธาตุวัดปากน้ำ-
บุงสระพัง อุบลราชธานี

ภาพที่ 350 พระธาตุ
วัดพระธาตุสี่ตา ศรีสะเกษ

ภาพที่ 351 พระธาตุ
วัดโพธิ์ศรีแก้ว มุกดาหาร

พระธาตุวัดพระธาตุสี่ตา หรือเรียกว่า “พระธาตุสี่ตา” อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ (ภาพที่ 350) ตามประวัติบิดนป้ายหินอ่อนระบุว่า นาม “สี่ตา” อาจเป็นชื่อของพระภิกษุสงฆ์องค์หนึ่งที่เป็นผู้ทรงศีล มีบุญญาธิการมากจนมีตำแหน่งเป็นถึงเจ้าคณะภาคปกครองคณะสงฆ์ในถิ่นนี้ ครั้นท่านมรณภาพจึงสร้างพระธาตุเพื่อบรรจุอัฐิให้พุทธศาสนิกชนได้สักการะบูชา ส่วนอีกความเชื่อหนึ่งว่า “สี่ตา” เป็นชื่อของพระมเหสีของเจ้าผู้ครองนครสี่ตาจำปาขันธุ์ ผู้ก่อตั้งตำนานท้าวคันธนาม เมื่อเจ้าแม่สิ้นพระชนม์จึงสร้างพระธาตุไว้เป็นอนุสรณ์สถาน ซึ่งปรากฏร่องรอยพระธาตุให้เห็นก่อนก่อสร้างพระธาตุสี่ตาองค์ใหม่ พระธาตุสี่ตาองค์ปัจจุบันสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2546 เพื่อให้เป็นปูชนียสถานที่สำคัญของชาวบ้านตำบล ตำบลด่าน อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ และ

³⁸⁹ พระธาตุพนมจำลอง วัดปากน้ำบุงสระพัง, เข้าถึงเมื่อ 27 ธันวาคม 2561, <https://www.paknamubonclub.com/พระบูรพาจารย์ชุมชน/พระมงคลธรรมวัฒน์/>

อนุชนรุ่นหลังได้กราบไหว้บูชา ด้วยการเลือกจำลองแบบพระธาตุพนมสูง 29 เมตร มีกำแพงล้อมรอบ และซุ้มประตูทั้ง 4 ด้าน รวมงบประมาณ 5,000,000 บาท ต่อมาได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาจากสมเด็จพระสังฆราชมาประดิษฐานไว้ ณ พระธาตุสี่ดอองค์นี้ เพื่อให้ชาวบ้านที่มีจิตศรัทธาและอนุชนรุ่นหลังได้ขอพรและกราบไหว้บูชาสืบไป

ส่วนพระธาตุวัดโพธิ์ศรีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร (ภาพที่ 351) มีประวัติความเป็นมาตามแผ่นป้ายระบுவ่าเป็นเจดีย์สามัคคี พุทธานุสรณ์ โพธิ์รัตนารมณ์ สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2549 นั้นหมายความว่า เป็นพระธาตุที่สร้างขึ้นเตรียมบรรจุอัฐิของพระครูโพธิ์รัตนารมณ์ (หลวงปู่แก้ว ยโสธร) อดีตเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ศรีแก้ว ซึ่งท่านได้มรณภาพในวันที่ 29 กรกฎาคม พ.ศ. 2557

พระธาตุวัดป่าทุ่งกุลาเฉลิมราชมีนามว่า “พระมหาเจดีย์ศรีทศพลญาณเฉลิมราชชัยมงคล” อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 352) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2551-2554 ตามนิมิตของพระเถระที่รุดงค์ไปปักกลดบำเพ็ญภาวนาในบริเวณป่าสาธารณะประโยชน์ ซึ่งกลายมาเป็นวัดป่าทุ่งกุลาเฉลิมราชแห่งนี้ โดยพระธรรมฐิติญาณ เจ้าคณะภาค 10 (ธ.) เจ้าอาวาสวัดบึงพระลานชัย พระอารามหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด ได้มอบหมายให้พระครูวินัยธรปริพัฒน์ ดิग्ฆปัญโญ (หลวงปู่ต้นบุญ) ดำเนินการสร้างพระธาตุเจดีย์ พร้อมด้วยแรงศรัทธาจากพุทธศาสนิกชน มีขนาดกว้างยาวด้านละ 9.99 เมตร สูง 54 เมตร เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ อัฐิของพระอรหันต์ พระเครื่อง ของศักดิ์สิทธิ์ และวัตถุมงคลที่ได้อัญเชิญมาจากทั่วโลก รวมทั้งถวายบูชาพระรัตนตรัย อีกทั้งเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เนื่องในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ 7 รอบ 84 พรรษา ในปี พ.ศ. 2554 ตลอดจนเป็นสถานที่เผยแผ่ธรรม ปฏิบัติธรรม และพุทธอุทยานศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชนได้กราบไหว้บูชา³⁹⁰

พระธาตุวัดป่าคุณคำวิปัสสนา อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร (ภาพที่ 353) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2554-2557 โดยหลวงปู่ขาว พุทธรักขิตและญาติโยม เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่ได้มาจากบังคลาเทศ องค์พระธาตุมีขนาดความกว้างและยาวด้านละ 15 เมตร สูง 60 เมตร ใช้งบประมาณทั้งสิ้นรวม 40,000,000 บาท ส่วนใหญ่พระภิกษุและชาวบ้านร่วมกันสร้าง จึงทำให้ประหยัดงบประมาณมากขึ้น³⁹¹

³⁹⁰ พระธาตุพนมจำลอง วัดป่าทุ่งกุลาเฉลิมราช, เข้าถึงเมื่อ 27 ธันวาคม 2561, <http://www.watpatungkulachalermraj.com/Default.aspx?tabid=481&language=en-US>

³⁹¹ สัมภาษณ์ หลวงปู่ขาว พุทธรักขิต, เจ้าอาวาสวัดป่าคุณคำวิปัสสนา, 14 ตุลาคม 2560.

นอกจากนี้ ปรากฏพระธาตุวัดโนนไทย อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี (ภาพที่ 354) น่าจะสร้างขึ้นในราวปี พ.ศ. 2554-2555 เพราะมีพิธีอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุขึ้นบรรจุบนยอดพระธาตุในปี พ.ศ. 2555 และพระธาตุวัดบ้านแสนสุข อำเภอนาจะหลวย จังหวัดอุบลราชธานี (ภาพที่ 355) จากคำบอกเล่าของชาวบ้านระบุว่า สร้างขึ้นในราวปี พ.ศ. 2557

ภาพที่ 352 พระธาตุ
วัดป่าทุ่งกุลาเฉลิมราช
ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 353 พระธาตุ
วัดป่าคุณคำวิปัสสนา สกลนคร

ภาพที่ 354 พระธาตุ
วัดโนนไทย อุบลราชธานี

ภาพที่ 355 พระธาตุ
วัดบ้านแสนสุข อุบลราชธานี

ภาพที่ 356 ส่วนฐาน
พระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน

ภาพที่ 357 ส่วนฐาน
พระธาตุวัดหนองหญ้าปล้อง

รูปแบบของพระธาตุพนมจำลองที่ใช้ฐานเชียง

พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ส่วนใหญ่มีลักษณะคล้ายคลึงกับพระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน แต่ก็มีรายละเอียดบางประการแตกต่างกันออกไป ด้วยเหตุที่ไม่มีข้อกำหนดกฎเกณฑ์ในการสร้างจำลองแบบพระธาตุพนม จึงทำให้ผู้ว่าจ้างหรือผู้ออกแบบและช่างมีอิสระในการสร้างสรรค์งาน ดังจกกล่าวถึงรายละเอียดทั้งส่วนฐาน ส่วนเรือนธาตุ และส่วนยอด ดังนี้

ส่วนฐาน: พระธาตุพนมองค์ปัจจุบันมีฐานเชียงหรือหน้ากระดานซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น โดยชั้นบนสุดประดับรูปบุคคลหรือเทวดานั่งพนมมือ ซึ่งเป็นชั้นที่ติดกับท้องไม้ประดับลูกมะหวดของส่วนเรือนธาตุ (ภาพที่ 356) จึงปรากฏพระธาตุพนมจำลองบางองค์เลียนแบบมาตามระเบียบนี้ เช่น พระธาตุวัดป่าศักราราม และพระธาตุวัดหนองหญ้าปล้อง (ภาพที่ 357) และออกแบบให้แถวเทพนมอยู่บนขอบล่างของส่วนเรือนธาตุ อาทิ พระธาตุวัดพระธาตุสีดา พระธาตุวัดป่าคุณคำวิปัสสนา และพระธาตุวัดป่าทุ่งกุลาเฉลิมราช (ภาพที่ 358) อีกทั้งยังนำเอางานช่างที่นิยมในภาคกลางมาปรับใช้กับส่วนฐานของพระธาตุพนมจำลองคือ เทวดาแบก ฦ พระธาตุวัดบ้านขามเปี้ย (ภาพที่ 359) และพบประดับขอบล่างของส่วนเรือนธาตุเป็นยักษ์แบก ฦ พระธาตุวัดโพธิ์ศรีแก้ว (ภาพที่ 360) ซึ่งปรากฏมาก่อนแล้วที่พระธาตุวัดลัทธิกวันดังที่ได้กล่าวเอาไว้ในข้างต้น

นอกจากนี้ยังพบงานที่เลียนแบบกลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิมที่มีการประดับรูปเทพนมและมะหวดในแถวเดียวกันคือ พระธาตุวัดโนนไทร (ภาพที่ 361) รวมไปถึงงานออกแบบใหม่เป็นลายกสิขบัวแบบประดิษฐ์ ได้แก่ พระธาตุวัดสุทธิกาवास และพระธาตุวัดปากน้ำบุงสระพัง (ภาพที่ 362) นอกเหนือไปจากนี้ก็เป็นฐานเชียงเกลี้ยงๆ ไม่ประดับลวดลายคือ พระธาตุวัดสว่างท่าสี พระธาตุวัดป่าสุภัททาราม พระธาตุวัดบ้านแสนสุข พระธาตุวัดโนนเจริญ พระธาตุวัดศรีโพธิ์ทอง และพระธาตุวัดอุมังคละนาเรียง (ภาพที่ 363)

ภาพที่ 358 ส่วนฐาน

ภาพที่ 359 ส่วนฐาน

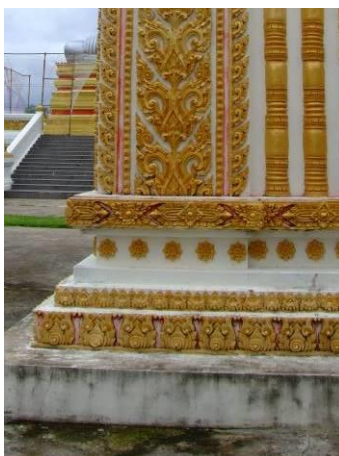

ภาพที่ 360 ส่วนฐาน

พระธาตุวัดป่าทุ่งกุลาเฉลิมราช

ภาพที่ 361 ส่วนฐาน
พระธาตุวัดโนนไทย

พระธาตุวัดบ้านขามเปี้ย

ภาพที่ 362 ส่วนฐาน
พระธาตุวัดปากน้ำบึงสระพัง

พระธาตุวัดโพธิ์ศรีแก้ว

ภาพที่ 363 ส่วนฐาน
พระธาตุวัดอุมังละนาเรียง

ส่วนเรือนธาตุ: พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้มีเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น เหมือนกับพระธาตุพนม แต่มีรายละเอียดของงานประดับตกแต่งบางประการแตกต่างกันออกไป ส่งผลให้พระธาตุแต่ละองค์มีความโดดเด่นเฉพาะแห่ง และบางลวดลายยังเชื่อมโยงให้เห็นถึงความนิยมในท้องถิ่นอีกด้วย กล่าวคือ

พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ยังคงรักษาระเบียงงานประดับอย่างพระธาตุพนมเอาไว้ ดังที่เรือนธาตุทั้งสองชั้นมีซุ้มประตูประจำด้านทั้ง 4 ที่ใช้กรอบซุ้มเป็นวงโค้งหลายวงปลายม้วนขดและประดับใบแฉกคล้ายฝักเพกาแบบแบนใหญ่ ประดับเสาบนผนัง และเสาหลอกประจำมุม ที่สำคัญบางองค์ได้เลียนแบบคนทรงช้างทรงม้าท่ามกลางลายพรรณพฤกษาบนเสาหลอกประจำมุมของเรือนธาตุชั้นที่ 1 ได้แก่ พระธาตุวัดหนองหญ้าปล้อง และพระธาตุวัดป่าศักดิ์คาราม (ภาพที่ 364) แล้วพบการปรับเปลี่ยนรูปแบบโดยตกแต่งด้วยกลุ่มลายกระหนกพร้อมกับสัตว์ชนิดต่างๆ และมีเฉพาะลายพรรณพฤกษา อีกทั้งยังพบการเลียนแบบพระธาตุพนมองค์ปัจจุบันอย่างชัดเจน โดยปรากฏงานปูนปั้นคู่ของพระพุทธรูป พระสาวก และเทวดาภายในซุ้มประตูของเรือนธาตุชั้นที่ 2 ณ พระธาตุวัดป่าศักดิ์คารามและพระธาตุวัดบ้านขามเปี้ย มีอิริยาบถเฉกเช่นเดียวกับที่พระธาตุพนม และน่าสนใจว่าเทพนมอยู่ในลักษณะก้าวเดินได้รับความนิยมในหมู่ช่าง จนปรับเปลี่ยนระเบียบท่าเพิ่มเป็น 2 ด้าน ได้แก่ พระธาตุวัดสุทธิกาวาส (ภาพที่ 365) พระธาตุวัดหนองหญ้าปล้อง และพระธาตุวัดป่าทุ่งกุลาเฉลิมราช ส่วนด้านที่เหลือเป็นเทพนมยืนตรง ซึ่งเชื่อมโยงได้กับพระธาตุวัดพระธาตุสี่ตา รวมไปถึงเทพนมประจำซุ้มเพียงองค์เดียวที่พระธาตุวัดปากน้ำบึงสระพัง (ภาพที่ 366)

ภาพที่ 364 คนทรงช้างทรงม้า
พระธาตุวัดป่าศักราราม

ภาพที่ 365 เทพนมแก้วเดิน
พระธาตุวัดสุทธิกาवास

ภาพที่ 366 เทพนมยืนตรง
พระธาตุวัดปากน้ำปึงสระพัง

ภาพที่ 367 พระพุทธรูปในช่อง
เสา พระธาตุวัดสว่างท่าสี

ภาพที่ 368 พระพุทธรูปในซุ้ม
ประตู พระธาตุวัดบ้านแสนสุข

ภาพที่ 369 ลายก้านขด ประตู-
หลอก พระธาตุวัดโพธิ์ศรีแก้ว

งานช่างอีกแบบที่นิยมคือพระพุทธรูปในซุ้มประตู ดังเช่นเรือนธาตุชั้นที่ 1 ของพระธาตุวัดป่าสุภักขาราม และในช่องเสาของพระธาตุวัดสว่างท่าสี (ภาพที่ 367) ซึ่งเป็นการออกแบบที่เชื่อมโยงได้กับพระธาตุพนมจำลองตามแบบพื้นบ้าน รวมทั้งพบพระพุทธรูปในซุ้มประตูทุกด้านของเรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุวัดบ้านแสนสุข (ภาพที่ 368) และพระธาตุวัดป่าคุณคำวิปัสสนา ขวนให้นึกถึงงานช่างกลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิม โดยเฉพาะพระธาตุ

ทำอุเทน นั้นหมายความว่างานช่างของพระธาตุพนมจำลองในยุคก่อนได้ส่งแรงบันดาลใจในการออกแบบให้กับพระธาตุพนมจำลองในยุคต่อมาด้วย

อย่างไรก็ดี การประดับลวดลายพรรณพฤกษาทั้งแบบธรรมชาติ กิ่งประดิษฐ์ และประดิษฐ์ ยังคงเป็นที่นิยมในพระธาตุพนมจำลองเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะลายประดับเสาหลอกประจํามุมของเรือนธาตุชั้นที่ 1 และลายประดับประตูหลอก แต่ได้ปรับเปลี่ยนกระบวนลายไปตามความชอบของผู้ว่าจ้างหรือผู้ออกแบบตลอดจนช่างฝีมือ โดยลายที่นิยมใช้กันมากที่สุดคือ ลายก้านขด ซึ่งเลียนแบบมาจากพระธาตุพนม ดังที่พบที่พระธาตุวัดบ้านแสนสุข พระธาตุวัดโนนเจริญ พระธาตุวัดโนนไผ่ พระธาตุวัดป่าศักคาราม พระธาตุวัดป่าทุ่งกุลาเฉลิมราช พระธาตุวัดพระธาตุสี่ดา พระธาตุวัดหนองหญ้าปล้อง และพระธาตุวัดโพธิ์ศรีแก้ว (ภาพที่ 369) ส่วนลายที่พบรองลงมาคือ ลายก้านต่อดอก ดังที่ปรากฏ ณ พระธาตุวัดปากน้ำบึงสระพัง (ภาพที่ 370) พระธาตุวัดโนนเจริญ และพระธาตุวัดอุมังคละนาเรียง ทั้งนี้ น่าสนใจว่าลายทั้งสองเป็นที่นิยมในศิลปะขอม อาจแสดงให้เห็นถึงความเข้าใจของผู้คนกับความเป็นมาของพระธาตุพนม ซึ่งเห็นได้ชัดเจนว่าตำนานอุรังคธาตุยังคงมีบทบาทสำคัญต่อความเชื่อของชาวอีสาน ทำให้เลือกสรรลายที่เชื่อมโยงกับวัฒนธรรมขอม

ภาพที่ 370 ลายก้านต่อดอก
พระธาตุวัดปากน้ำบึงสระพัง

ภาพที่ 371 ภาพพุทธประวัติ
พระธาตุวัดป่าทุ่งกุลาเฉลิมราช

ภาพที่ 372 ชุ่มประตูบันแถลง
พระธาตุวัดศรีโพธิ์ทอง

นอกเหนือไปจากนี้ยังพบงานช่างที่ผิดแผกออกไปจากธรรมเนียมเดิมอย่างมาก อาทิ การนำเอาภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติที่เคยปรากฏบนเรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุพนมจำลองยุคก่อน มาไว้บนเรือนธาตุชั้นแรก ณ พระธาตุวัดป่าทุ่งกุลาเฉลิมราช โดยให้ความสำคัญกับตอนมารวิชัยจัดเอาไว้ทางด้านขวาของพระธาตุ ส่วนทางซ้ายมีตอนประสูติ ตรัสรู้ ปฐมเทศนา และ

ปรีนิพพาน (ภาพที่ 371) พระธาตุวัดป่าสุภทัฬหารามออกแบบให้ผู้อารักข์คือ เทวดา ครุฑ พญานาค และยักษ์อยู่ประจำซุ้มแต่ละด้านของเรือนธาตุชั้นที่ 2 พระธาตุวัดสว่างทำสีอนูโลมให้อยู่ในกลุ่มนี้ เพราะใช้แนวเสามากั้นแบ่งเป็นช่องจระนำ โดยเรือนธาตุชั้นแรกประดิษฐานพระพุทธรูป ส่วนชั้นที่ 2 ทำเป็นเพียงช่องเสาประดับลายดอกไม้กลมเท่านั้น แต่นับว่ามีเรือนธาตุเป็น 2 ชั้น อีกทั้งพระธาตุวัดศรีโพธิ์ทองทำกรอบซุ้มทรงบันแถลง (ภาพที่ 372)

ส่วนยอด: พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ส่วนใหญ่มีส่วนยอดเหมือนกับ พระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน ประกอบด้วยฐานบัวลูกแก้วอกไก่รับยอดบัวเหลี่ยมที่ประดับด้วยกลุ่มลาย พุ่มข้าวบิณฑ์ในลักษณะรูปสามเหลี่ยม เหนือขึ้นไปเป็นบัวกลุ่มเถาซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้นรับปลียอด และปักฉัตรวไล ได้แก่ พระธาตุวัดสุทธิกาवास พระธาตุวัดศรีโพธิ์ทอง พระธาตุวัดหนองหญ้าปล้อง พระธาตุวัดปากน้ำบุงสระพัง พระธาตุวัดอุมังคละนาเรียง พระธาตุวัดบ้านขามเปีย พระธาตุวัดป่า ศักดาราม พระธาตุวัดป่าทุ่งกุลาเฉลิมราช และพระธาตุวัดโนนไถญ ส่วนพระธาตุวัดพระธาตุสีดาทำ ฐานบัวลูกแก้ว พระธาตุวัดบ้านแสนสุขทำฐานบัวลูกแก้ว และพระธาตุวัดโพธิ์สีแก้วออกแบบให้บัวกลุ่ม เถารับปลียอดในผังกลม

ภาพที่ 373 ส่วนยอด
พระธาตุวัดป่าสุภทัฬหาราม

ภาพที่ 374 ส่วนยอด
พระธาตุวัดโนนเจริญ

ภาพที่ 375 ส่วนยอด
พระธาตุวัดสว่างท่าสี

พระธาตุพนมจำลองบางองค์มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบแตกต่าง ออกไปจากกระเปียบส่วนยอดของพระธาตุพนมคือ พระธาตุวัดป่าสุภทัฬหารามได้เพิ่มจำนวนชั้น ฐานบัวคว่ำรองรับยอดบัวเหลี่ยม (ภาพที่ 373) ส่วนพระธาตุวัดโนนเจริญทำลายธรรมจักรบนยอด

บัวเหลี่ยม (ภาพที่ 374) พระธาตุวัดป่าคุณคำวิปัสสนาไม่มีฐานบัวรองรับยอดบัวเหลี่ยม ที่สำคัญกรณีของพระธาตุวัดสว่างทำสีทำฐานบัวคว่ำซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้นรับยอดบัวเหลี่ยมที่ประดับด้วยลายดอกไม้กลมอย่างพระธาตุพนมองค์เดิม แต่ทำยอดที่อยู่เหนือขึ้นไปประดับด้วยลายกระหนกหัวแหลมอย่างพระธาตุพนมองค์ปัจจุบันซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไปในลักษณะรูปสามเหลี่ยม (ภาพที่ 375) แสดงให้เห็นถึงอิสระในการออกแบบอย่างเด่นชัด

การกำหนดอายุพระธาตุพนมจำลองที่ใช้ฐานเขียง

พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ไม่มีปัญหาในเรื่องของการกำหนดอายุมากนัก และจากการตรวจสอบรูปแบบก็เป็นที่น่าเชื่อว่าพระธาตุพนมจำลองเหล่านี้ควรกำหนดอายุตั้งแต่สร้างพระธาตุพนมใหม่เรื่อยมา เพราะส่วนใหญ่ใช้ฐานเขียงที่มีระเบียบคล้ายคลึงกับพระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน จึงสะท้อนภูมิหลังในการสร้างได้ค่อนข้างชัดเจน ดังนี้

พระธาตุวัดสว่างทำสีมีประวัติสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2518-2519 โดยหลวงปู่ทองมา ถาวโร (พ.ศ. 2443-2534) เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่ได้มาจากพระธาตุพนมคราวพังทลายลงมา นั้นหมายความว่าสร้างหลังจากพระธาตุพนมพังทลายลงมาแล้ว อาจเป็นไปได้ว่าสร้างขึ้นเพื่อรับขวัญองค์พระธาตุพนม เมื่อพิจารณาารูปแบบของพระธาตุองค์นี้มีการผสมผสานทั้งแบบอย่างงานช่างของพระธาตุพนมครั้งบูรณะในรัชกาลที่ 5 ดังที่ปรากฏยอดบัวเหลี่ยมประดับลายดอกไม้กลม รวมทั้งรับเอางานประดับยอดบัวเหลี่ยมจากพระธาตุพนมครั้งบูรณะในรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม คือ ลายกระหนกหัวแหลมที่เป็นต้นลายของกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยม และมีการปรับเปลี่ยนส่วนเรือนธาตุทำช่องประดิษฐานพระพุทธรูปอย่างกลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบพื้นบ้าน ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในเขตพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ดเช่นเดียวกัน จึงบ่งบอกได้ถึงงานช่างในช่วงแรกของกลุ่มพระธาตุพนมจำลองในภาคอีสาน พ.ศ. 2519-2562

พระธาตุวัดป่าสุภักดิ์ทารามมีประวัติสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2518-2522 โดยพระมหาสาราญ ปริบุญโญ และได้รับอุปถัมภ์การสร้างจากหลวงปู่ชา สุภักโท (พระโพธิญาณเถร) เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุเป็นสำคัญ ชวนให้น่าเชื่อว่าเป็นพระธาตุอีกองค์ที่สร้างขึ้นเพื่อรับขวัญของพระธาตุพนมคราวพังทลายลงมา เมื่อพิจารณาารูปแบบของพระธาตุวัดป่าสุภักดิ์ทารามมีความใกล้เคียงกับพระธาตุพนมองค์ปัจจุบันอย่างมาก โดยเฉพาะส่วนยอด ทว่าส่วนอื่นๆ ก็มีงานประดับแตกต่างออกไป และน่าสนใจว่าภายในซุ้มของเรือนธาตุชั้นที่ 2 ประดับปูนปั้นรูปเทวดา ครุฑ พญานาค และยักษ์ แสดงให้เห็นถึงการสืบทอดความเชื่อของชุมชนแห่งนี้รวมถึงในภาคอีสาน ประกอบสร้างในพระธาตุพนมจำลองเช่นเดียวกับองค์อื่นๆ อันมีรากฐานมาจากตำนานอุรังคธาตุตามที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 3

พระธาตุวัดสุทธิกาวาสมีประวัติสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2520-2521 โดยพระครูสุทธิพัฒนาภรณ์ เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ด้วยมูลเหตุมาจากการพังทลายของพระธาตุพนม โดยถือเชื่อตามนิมิตว่าในอดีตชาติพระครูคือผู้สร้างพระธาตุพนม บ่งบอกให้เห็นถึงการสืบทอดความเชื่อตามตำนานอุรังคธาตุ จึงถือว่าพระธาตุวัดสุทธิกาวาสสร้างขึ้นเพื่อรับขวัญพระธาตุพนมอีกแห่งหนึ่ง ส่งผลให้รูปแบบของพระธาตุองค์นี้คล้ายคลึงกับพระธาตุพนมองค์ปัจจุบันอย่างมาก ถึงแม้มีรายละเอียดบางประการแตกต่างออกไปก็ตาม เนื่องด้วยแรงผลักดันในการสร้างตามนิมิตเปรียบเสมือนกับเป็นผู้สร้างพระธาตุพนมขึ้นมาใหม่ เพียงแต่อยู่ในบริบทของการสร้างจำลองแบบ เพราะการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมองค์จริงกลายเป็นบทบาทหน้าที่ของรัฐ สะท้อนให้เห็นถึงการแสดงออกทางความเชื่อถูกจำกัดด้วยอำนาจของรัฐ

พระธาตุวัดโนนเจริญเชื่อกันมาว่าสร้างขึ้นในราวปี พ.ศ. 2530-2532 โดยสานุศิษย์ของหลวงปู่่มั่น ภูริทัตโต เพื่อเป็นอนุสรณ์สถานให้ระลึกถึงและกราบไหว้บูชาหลวงปู่่มั่นดังที่มีประติมากรรมรูปเหมือนของท่านอยู่ด้านหน้าของพระธาตุองค์นี้ และนำเสนอใจว่าได้ออกแบบให้เป็นพระธาตุพนมจำลองที่แปลกตาออกไป ด้วยการประดับรูปธรรมจักรไว้บนยอดบัวเหลี่ยม อันสื่อแสดงถึงการประดิษฐานของพุทธศาสนาและการเผยแผ่ในดินแดนแห่งนี้ ซึ่งสะท้อนความเป็นมาของวัตถุประสงค์การสร้างอนุสรณ์สถานแห่งนี้ได้เป็นอย่างดี

พระธาตุวัดป่าศักดิ์ดารามสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2530-2536 โดยพระครูสีลสาราภรณ์ (พระอาจารย์สมสิทธิ์ รุกขิตสิโร) เพื่อบรรจุสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่นำมาจากพระธาตุพนมองค์จริงและดินทั้ง 4 แห่งจากที่ประสูติ ตรัสรู้ ปรีชาญาณ และแสดงปฐมเทศนาของพระพุทธเจ้าจากประเทศอินเดีย ด้วยวัตถุประสงค์ของการสร้างคงเป็นแรงบันดาลใจจำลองแบบพระธาตุพนมให้คล้ายคลึงกับพระธาตุพนมต้นแบบซึ่งก็คือองค์ปัจจุบัน รวมทั้งพระครูเป็นลูกศิษย์ของหลวงปู่ทองมา ถาวโร และด้วยความศรัทธาในพระอาจารย์ก็ได้สร้างพระธาตุบรรจุอัฐิอย่างพระธาตุพนม ณ วัดป่าศักดิ์ดารามแห่งนี้ด้วย จึงสื่อแสดงให้เห็นถึงการสืบทอดความเชื่อความศรัทธาต่อพระธาตุพนมผ่านมาจากพระอาจารย์อีกวิถีทางหนึ่ง เพราะหลวงปู่ทองมา ถาวโร เป็นผู้สร้างพระธาตุวัดสว่างท่าสี ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น

พระธาตุวัดหนองหญ้าปล้องมีประวัติสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2532-2534 เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่พบหลังพระประธานในศาลาของวัดแห่งนี้ โดยพระครูกิตติธรรมมาทร (บุญตา ธรรมธโร) มีรูปแบบยึดถือตามธรรมเนียมการสร้างพระธาตุพนมองค์ปัจจุบันค่อนข้างมาก ส่วนการเลือกจำลองแบบพระธาตุพนมนี้เห็นเกี่ยวข้องกับที่ปรึกษา คือ หลวงพ่อเจ้าคุณพระมงคลกิตติธิดา เจ้าคณะอำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นศิษย์เอกของหลวงปู่ชา สุภัทโท แสดงให้เห็นถึงความเชื่อที่ส่งผ่านจากพระอาจารย์ไปยังลูกศิษย์ และเครือข่ายทางพุทธศาสนา ในภาคอีสานได้สืบสานการจำลองแบบพระธาตุพนมแพร่ไปสู่พื้นที่แห่งนี้ เพราะหลวงปู่ชาถือเป็นพระ

เกจิอาจารย์ในแถบภาคอีสานท่านหนึ่ง และมีศิษยานุศิษย์มากมาย ที่สำคัญเป็นผู้อุปถัมภ์ในการสร้าง พระธาตุวัดป่าสุภิตารามมาก่อนแล้ว จึงสะท้อนให้เห็นถึงความนิยมสร้างพระธาตุพนมจำลองตาม แรงศรัทธาต่อพระธาตุพนมเป็นสำคัญ

พระธาตุวัดศรีโพธิ์ทองมีประวัติเริ่มสร้างตั้งแต่ปี พ.ศ. 2532 โดย พระอาจารย์มหาเหรียญชัย ธีรปัญญา ตามรูปแบบของพระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน แต่ท่านมรณภาพไป เสียก่อนจะสร้างให้แล้วเสร็จ และสร้างต่อมาโดยพระอาจารย์หนู มุนินโท ทว่าปัจจุบันก็ยังไม่แล้วเสร็จ ยังคงตกแต่งไปเรื่อยๆ ตามกำลังศรัทธาของญาติโยม กรณีนี้ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าการสร้าง พระธาตุพนมจำลองให้แล้วเสร็จนั้นขึ้นอยู่กับบุญบารมีของพระภิกษุสงฆ์ผู้นำสร้างเป็นสำคัญ

พระธาตุวัดอุมังคละนาเรียงมีประวัติสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2537-2538 โดยพระครูสุพจน์วรคุณ เพื่อก่อครอบพระธาตุองค์เก่าที่บรรจุอัฐิของเจ้าอาวาสรูปแรกคือหลวงปู่ วิสาขหรือพระหลักคำ บ่งบอกได้ถึงแรงศรัทธาในพระภิกษุสงฆ์ทั้งผู้สร้างและผู้มรณภาพไปแล้ว อีกทั้งพระครูและชาวบ้านร่วมใจกันเลือกเอารูปแบบอย่างพระธาตุพนม บ่งบอกถึงความเชื่อความ ศรัทธาที่มีต่อพระธาตุองค์นี้ และค่านิยมการจำลองแบบพระธาตุพนมในสังคมอีสาน อันสืบ เนื่องมาจากได้รับการปลูกฝังอัตลักษณ์ของภาคอีสาน ลักษณะทำนองเดียวกับพระธาตุวัดบ้าน ขามเปี้ยมีประวัติปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ตามรูปแบบพระธาตุพนมเมื่อปี พ.ศ. 2539-2544 เพื่อบรรจุ พระอัฐิของพระอรหันต์ของพระธาตุองค์เดิม และพระธาตุวัดโพธิ์ศรีแก้วมีประวัติสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2549 เพื่อบรรจุพระอัฐิของพระครูโพธิ์รัตนารมณ์ (หลวงปู่แก้ว ยโสธร)

อีกทั้งพระธาตุวัดปากน้ำบึงสระพังมีประวัติสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2545 โดยพระมงคลธรรมวัฒน์ (บุญจันทร์ จิตตสโล) เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ พระพุทธรูป ทองคำ หลวงพ่อเงินจำลอง และปัจจุบันได้บรรจุพระอัฐิของพระมงคลธรรมวัฒน์พร้อมทั้งภาพประวัติ ของท่านในเรือนธาตุชั้นแรก แสดงให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนหน้าที่การใช้งานของพระธาตุพนมจำลอง เป็นทั้งสถานที่ประดิษฐานพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้าและพระอัฐิของพระภิกษุสงฆ์ จึงถือเป็นการ แปรเปลี่ยนหน้าที่การใช้งานของพระธาตุพนมจำลอง ซึ่งปรากฏขึ้นอย่างช้าในช่วงปลายพุทธศตวรรษ ที่ 25 แล้วได้รับความนิยมจนนำไปสู่การสร้างธาตุบรรจุอัฐิของผู้วายชนทั่วไป ดังจะกล่าวถึง รายละเอียดประเด็นนี้ถัดไป

พระธาตุวัดพระธาตุสีดาองค์ที่จำลองแบบพระธาตุพนมมีประวัติ สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2546 เพื่อให้เป็นปูชนียสถานที่สำคัญของชาวบ้านด่าน ตำบลด่าน อำเภอราชไศล จังหวัดศรีสะเกษ และอนุชนรุ่นหลังได้กราบไหว้บูชา แสดงให้เห็นถึงธรรมเนียมปฏิบัติที่แตกต่าง ออกไปจากเดิม โดยปรับเปลี่ยนวัตถุประสงค์การสร้างทางพุทธศาสนา กลายมาเป็นอนุสรณ์สถานให้ อนุชนรุ่นหลัง แต่ภายหลังก็ได้ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุจากสมเด็จพระสังฆราช ทำให้เห็นถึง ธรรมเนียมใหม่ที่สร้างองค์พระธาตุแล้วเสร็จก่อนจะขอประทานพระบรมธาตุจากส่วนกลาง

พระธาตุวัดป่าพุงกุลาเฉลิมราชมีประวัติสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2551-2554 โดยพระธรรมฐิติญาณ เจ้าคณะภาค 10 (ธ.) ได้มอบหมายให้พระครูวินัยธรปริพัฒน์ ดิกขปัญโญ (หลวงปู่ต้นบุญ) ดำเนินการสร้างพระธาตุเจดีย์ เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ อัฐิของพระอรหันต์ พระเครื่อง ของศักดิ์สิทธิ์ และวัตถุมงคลที่ได้อัญเชิญมาจากทั่วโลก รวมทั้งถวายบูชาพระรัตนตรัย อีกทั้งเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เนื่องในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ 7 รอบ 84 พรรษา ในปี พ.ศ. 2554 ตลอดจนเป็นสถานที่เผยแผ่ธรรมและปฏิบัติธรรมแก่พุทธศาสนิกชน และเป็นพุทธอุทยานศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชนได้กราบไหว้บูชา แสดงให้เห็นถึงธรรมเนียมของการสร้างที่มีระบบระเบียบตามการจัดการปกครองคณะสงฆ์ที่สำคัญมีเป้าประสงค์เฉลิมพระเกียรติในหลวงรัชกาลที่ 9 สะท้อนให้เห็นถึงการปลูกฝังเรื่อง “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” จึงเป็นไปได้ว่าพระธาตุพนมจำลองในแง่มุมหนึ่งเกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครองของประเทศไทย ดังจะกล่าวถึงในลำดับต่อไป

นอกจากนี้ ยังปรากฏตัวอย่างพระธาตุพนมจำลองที่สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุอีกหลายแห่ง เป็นต้นว่า พระธาตุวัดป่าคุณคำวิปัสสนาสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2554-2557 โดยหลวงปู่ขาว พุทธรักขิต พระธาตุวัดโนนไถญสร้างขึ้นในราวปี พ.ศ. 2554-2555 และพระธาตุวัดบ้านแสนสุขสร้างขึ้นในราวปี พ.ศ. 2557 แล้วในขณะที่สำรวจเก็บข้อมูลภาคสนามก็ได้พบพระธาตุพนมจำลองที่กำลังสร้างขึ้นใหม่และควรจัดอยู่ในกลุ่มนี้ เช่น พระธาตุวัดบ้านโพธิ์ อำเภอสีลาลาด จังหวัดศรีสะเกษ และพระธาตุวัดกุดมะนาว อำเภอกอนสาร จังหวัดชัยภูมิ

1.2.1.3 พระธาตุพนมจำลองที่ใช้ฐานบัวและชาสิงห์

พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ใช้ฐานบัวรองรับเรือนธาตุ ซึ่งเป็นลักษณะที่คลี่คลายไปจากพระธาตุพนม โดยพบมาก่อนแล้วในกลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบพื้นบ้านคือ พระธาตุวัดเกาะแก้วเจติยาราม สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2473-2477 และปรากฏเรื่อยมาดังเช่น พระธาตุประสิทธิ์ที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2499-2506 และพระธาตุวัดเทพจินดาบ้านเดือมที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2510 แสดงให้เห็นถึงอิสระของการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมในอีสาน จึงไม่แปลกที่ผู้ว่าจ้างหรือผู้ออกแบบตลอดจนช่างฝีมือนำเอางานที่ขึ้นชอบตามสถานที่ต่างๆ มาผสมผสานเข้ากับการจำลองแบบพระธาตุพนม

ตัวอย่างของพระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ได้แก่ พระธาตุวัดป่าเมตตาธรรม จังหวัดร้อยเอ็ด พระธาตุวัดมรุกขนคร จังหวัดนครพนม พระธาตุวัดศรีมหาธาตุ จังหวัดอุดรธานี พระธาตุวัดถ้ำพระผาป่อง พระธาตุวัดศรีสมังค์วนาราม และพระธาตุวัดมัมขมิหมาวาส จังหวัดมุกดาหาร

พระธาตุวัดร่องคำ จังหวัดกาฬสินธุ์ พระธาตุวัดเกาะแก้ว จังหวัดอำนาจเจริญ พระธาตุวัดท่าเตื่อ จังหวัดสกลนคร และพระธาตุวัดสวนวารีย์พัฒนาราม จังหวัดขอนแก่น

ประวัติของพระธาตุพนมจำลองที่ใช้ฐานบัวและขาลิงห์

พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ส่วนใหญ่มีประวัติความเป็นมาที่ค่อนข้างชัดเจน กล่าวคือ พระธาตุวัดป่าเมตตาธรรมหรือ “พระธาตุเจดีย์ศรีเมตตา” อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 376) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2534-2541 โดยพระครูวิมลสังสรคุณ เจ้าอาวาสวัดป่าเมตตาธรรมและญาติโยม เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่ได้มาจากพระเทพรัตนโมลี เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร ในคราวที่พระครูวิมลสังสรคุณได้รับเชิญให้ไปร่วมงานเฉลิมฉลองพระธาตุพนมจำลอง ณ วัดสว่างท่าสี ในปี พ.ศ. 2519 ซึ่งมีหลวงปู่ทองมา ถาวโร เป็นเจ้าอาวาสและเป็นพระอาจารย์ของพระครูวิมลสังสรคุณ อีกทั้งยังบรรจุพระพุทธรูปเก่าแก่ พระเครื่อง พระดินเผา เหรียญกษาปณ์ เหรียญที่ระลึก และหนังสือธรรม ที่สำคัญพระธาตุองค์นี้ได้รับการออกแบบจากพระครูวิมลสังสรคุณ ซึ่งระบุเอาไว้อย่างชัดเจนว่าท่านได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบให้ต่างออกไปจากพระธาตุพนม ด้วยเห็นว่าองค์พระธาตุมีเอกลักษณ์แล้ว จึงคงไว้ให้เหมือนเฉพาะส่วนยอดบัวเหลี่ยมที่ประดับด้วยลายพุ่มข้าวบิณฑ์ โดยที่เห็นว่าเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะอีสาน³⁹²

ภาพที่ 376 พระธาตุ
วัดป่าเมตตาธรรม ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 377 พระธาตุ
วัดมรุกขนคร นครพนม

ภาพที่ 378 พระธาตุ
วัดศรีมหาธาตุ อุตรธานี

³⁹² พระครูวิมลสังสรคุณ, มรดกล้ำค่า, 3-7.

พระธาตุวัดมรุกขนคร หรือเรียกว่า “พระธาตุมรุกขนคร” อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม (ภาพที่ 377) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2536 มีขนาดกว้างยาวด้านละ 20 เมตร สูง 50.9 เมตร ใช้งบประมาณ 35,000,000 บาท โดยได้รับการอุปถัมภ์จากหม่อมหลวงทวีสันต์-ลดาวลัย ราชเลขาธิการ และคุณหญิงแม่บุญศรีสนธยางกุล พร้อมด้วยญาติโยมทั่วทุกสารทิศ เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เนื่องในวโรกาสฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 พรรษา พุทธศักราช 2539 จึงกำหนดความสูง 50.9 เมตร³⁹³

พระธาตุวัดศรีมหาธาตุ เรียกขานกันว่า “พระธาตุนาหลวง” หรือ “พระเจดีย์ศรีมหาธาตุ” อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 378) เดิมเชื่อกันมาว่ามีพระธาตุองค์เก่าสร้างขึ้นหลังจากประดิษฐานพระอุรังคธาตุ ณ พระธาตุนมของเจ้าเมืองทั้งห้า โดยทำวพญา คำแดงและทำวพญาคำบาง เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุไว้สักการบูชาประจำเมือง แต่ไม่ปรากฏรูปแบบที่แน่ชัด ต่อมาเกิดน้ำท่วมใหญ่ทำให้ผู้คนอพยพไปอยู่ที่อื่น พระธาตุแห่งนี้จึงถูกทิ้งร้างปรักหักพัง เมื่อผู้คนอพยพเข้ามาอยู่ใหม่ก็ได้สร้างวัดและบูรณะพระธาตุขึ้นใหม่หลายครั้ง โดยครั้งแรกใน พ.ศ. 2460 ญาติท่านพระครูจันทร์พร้อมด้วยญาติโยมทำพิธีขอขมาขุดค้นซากเจดีย์ พระพุทธรูปทองคำและเงิน รวมทั้งสิ่งของมีค่า จึงก่อพระธาตุทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสด้วยดินเผาสูง 15 เมตร ฐานล่างสุดของแต่ละด้านทำซุ้มที่สามารถเข้าไปกราบไหว้สักการบูชาได้ แต่ไม่มีลวดลายประดับ แล้วตั้งชื่อว่า “พระธาตุนาหลวง” ตามลักษณะพื้นที่แวดล้อม

ส่วนการบูรณะครั้งที่ 2 เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2503 โดยพระอธิการเอี่ยมอรุโณ เจ้าอาวาสวัดศรีมหาธาตุสมัยนั้น พร้อมด้วยญาติโยม และช่างคือนายศรีเมืองและนายจ้อศรีสุธรรม ได้รื้อเอาอิฐที่เก่าและชำรุดออก ก่ออิฐปิดช่องทั้ง 4 ด้าน เสริมพระธาตุให้สูงขึ้นเป็น 25 เมตร ประดับพระพุทธรูปและลวดลายปูนปั้นตามชั้นของเจดีย์ทั้ง 4 ด้าน พร้อมทั้งหล่อดโปกกลมไว้ทุกมุม ครั้นฝนตกฟ้าผ่าพระธาตุทำให้เกิดรอยแตกกว้างจากชั้นที่ 2 ขึ้นไป และพังทลายลงมาในปี พ.ศ. 2509 จึงบูรณะขึ้นใหม่เป็นครั้งที่ 3 ในขณะที่ว่างเว้นเจ้าอาวาสเมื่อปี พ.ศ. 2516 ด้วยนายขันดีสายจันทร์ กำนันตำบลบ้านยา รวบรวมทุนทรัพย์ได้ 16,000 บาทและว่าจ้างช่างรับเหมาคือนายเล่ห์บ้านยา ก่ออิฐรอบทั้ง 4 ด้าน แล้วนำเอาซากเจดีย์เทใส่ไว้ตรงกลางและผสมปูนเทพับไว้ พร้อมทั้งประดับลายปูนปั้นพระพุทธรูปและเทพนม ส่วนยอดประดับด้วยกระจกสีเหลือง

หลายปีต่อมามีรอยร้าวทั่วทั้งองค์ ทำให้เกิดการบูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งที่ 4 ในปี พ.ศ. 2536-2539 ด้วยพระมหาเมธี ปัญญาปชโชโต (พิมพ์ โอภาวลีลย์) และพระอธิการสุบรรณ สัมปนฺโน เจ้าอาวาสวัดศรีมหาธาตุ ประชุมกับคณะกรรมการและญาติโยมได้มติพร้อมใจกัน

³⁹³ พระธาตุมรุกขนคร, เข้าถึงเมื่อ 30 ธันวาคม 2561, เข้าถึงได้จาก <https://www.touronthai.com/article/2822>

บูรณะ จึงทำหนังสือขออนุมัติจากเจ้าคณะตามลำดับชั้นจนถึงเจ้าคณะภาค 8 เมื่อได้รับอนุมัติจึงว่าจ้างช่างคือนายสำลี มติยาภักดิ์ ชาวจังหวัดกาฬสินธุ์ สร้างพระธาตุองค์ปัจจุบันนี้ด้วยคอนกรีตเสริมเหล็กครอบทับพระธาตุองค์เดิม ทำให้สูง 25 เมตร ใช้งบประมาณทั้งสิ้น 765,709 บาท พร้อมทั้งประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่ได้มาจากพระครูพิศาลธรรมภาณี (อริยสังฆทาสภิกขุ) เพิ่มอีก³⁹⁴ เมื่อพิจารณาประวัติความเป็นมาในข้างต้นประกอบกับคำบอกเล่าของชาวบ้าน ชวนให้คิดเห็นว่าพระธาตุวัดศรีมหาธาตุอาจจะมีรูปแบบคล้ายพระธาตุพนมในงานบูรณะครั้งที่ 2 หลังจากนั้นก็ได้รับการบูรณะตามรูปแบบเดิม เพียงแต่ลวดลายอาจปรับเปลี่ยนไปตามสมัยนิยม

ภาพที่ 379 พระธาตุ
วัดถ้ำพระผาป่อง มุกดาหาร

ภาพที่ 380 พระธาตุ
วัดร่องคำ กาฬสินธุ์

ภาพที่ 381 พระธาตุ
วัดศรีสมังค์ควนาราม มุกดาหาร

พระธาตุวัดถ้ำพระผาป่อง อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร (ภาพที่ 379) ตามประวัติความเป็นมาบนแผ่นป้ายหน้าพระธาตุเรียกอีกนามว่า “พระอุทัยรัตนเจดีย์” ตามชื่อของเจ้าอาวาสรูปแรกคือ พระอาจารย์อุทัย (ตีก) ฉานุตตโม ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของหลวงปู่เทสก์ เทสรังสี สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2537-2538 โดยพระครูโสภณชติพลากร เจ้าอาวาสวัดถ้ำพระผาป่อง เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระอรหันต์ธาตุ อัฐิธาตุของพระอาจารย์ฝ่ายกรรมฐาน พระผงสมเด็จ 84,000 องค์ แก้วมณีโชติ 10 ประการ และพระพุทธรูปเก่าแก่ ส่วนพระธาตุวัดร่องคำหรือเรียกว่า “พระธาตุเจดีย์ศรีสุวรรณ” อำเภอร่องคำ จังหวัดกาฬสินธุ์ (ภาพที่ 380) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2539 โดยพระครูกมลศีลวัตร (บุญมี ปสนนจิตโต) อดีตเจ้าคณะอำเภอร่องคำและอดีตเจ้าอาวาสวัดร่องคำ เพื่อครอบรอยพระพุทธรูปและประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ³⁹⁵

³⁹⁴ อนุชาติ ประยูรทอง, *ตำนานพระธาตุนาหลวง* (ม.ป.ท.: ม.ป.ป.), 1-20.

³⁹⁵ สัมภาษณ์ พระอาจารย์สนอง สุขิโต, พระภิกษุวัดร่องคำ, 26 มีนาคม 2559.

พระธาตุวัดศรีสุมังค์วนารามหรือเรียกว่า “พระธาตุศรีสุมงคล” อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร (ภาพที่ 381) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2539-2541 โดยพระครูสุทธิภัทรคุณ (สมบุญ สิริภทฺโท) เจ้าอาวาสวัดศรีสุมังค์วนารามพร้อมญาติโยม และว่าจ้างช่างในท้องถิ่นที่มี ภูมิสำเนาในอำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร และอำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม ด้วยงบประมาณ 900,000 บาท องค์พระธาตุมีขนาดความสูง 25 เมตร เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ พระพุทธรูป โบราณวัตถุและพระเครื่อง³⁹⁶ ส่วนพระธาตุวัดเกาะแก้วหรือมีนามว่า “พระเจดีย์ศรี-เกาะแก้วรัตนมงคลเสนางคนิคม” อำเภอเสนางคนิคม จังหวัดอำนาจเจริญ (ภาพที่ 382) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2551-2558 โดยพระอาจารย์วิระยุทธ วิระยุทธ เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่ได้รับมาจาก พระญาณสังวรที่กรุงเทพฯ³⁹⁷

ภาพที่ 382 พระธาตุ
วัดเกาะแก้ว อำนาจเจริญ

ภาพที่ 383 พระธาตุ
วัดมิ่งมิมาวาส มุกดาหาร

ภาพที่ 384 พระธาตุ
วัดท่าเตื่อ สกลนคร

พระธาตุวัดท่าเตื่อหรือเรียกว่า “พระธาตุเจดีย์ศรีคันไชย” อำเภอวานรนิวาส จังหวัดสกลนคร (ภาพที่ 383) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2555-2558 นำโดยพระครูอุทุมพรพิลาส (วิการณ วิกาลชาโต) เจ้าคณะตำบลเตื่อศรีคันไชย และเจ้าอาวาสวัดท่าเตื่อแห่งนี้ เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่ได้รับมาจากสมเด็จพระพุฒาจารย์ (สนิท ชวนปญโญ) เป็นสมเด็จพระราชาคณะฝ่ายมหานิกาย เจ้าคณะใหญ่หนตะวันออก เจ้าอาวาสวัดไตรมิตรวิทยารามวรวิหาร ทั้งนี้ใช้งบประมาณในการสร้างทั้งสิ้นประมาณ 15,000,000 บาท ที่สำคัญเจ้าอาวาสวัดท่าเตื่อนี้เป็น

³⁹⁶ สัมภาษณ์ พระครูสุทธิภัทรคุณ [สมบุญ สิริภทฺโท], เจ้าอาวาสวัดศรีสุมังค์วนาราม, 22 พฤษภาคม 2559.

³⁹⁷ สัมภาษณ์ หลวงปู่โงม ชันติโก, เจ้าอาวาสวัดเกาะแก้ว, 26 กันยายน 2561.

ลูกศิษย์ของหลวงปู่ขาว พุทธรักขิต เจ้าอาวาสวัดคุณคำวิปัสสนา ซึ่งเป็นพระภิกษุสงฆ์รูปสำคัญในการนำสร้างพระธาตุในอีสาน³⁹⁸

นอกจากนี้ พระธาตุวัดสนวนวาริพัฒนาราม อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น (ภาพที่ 384) ชาวบ้านให้ข้อมูลว่าสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2559-2560 เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ส่วนพระธาตุวัดมัชฌิมาวาส อำเภอคอนสาร จังหวัดมุกดาหาร (ภาพที่ 385) มีป้ายระบุว่าสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2552 เพื่อบรรจุอัฐิของพระครูโสภณศีลาจาร (เพิ่ม ฉินนาลโย)

ภาพที่ 385 พระธาตุวัดสนวนวาริพัฒนาราม ขอนแก่น

ภาพที่ 386 ส่วนฐานพระธาตุวัดร่องคำ

ภาพที่ 387 ส่วนฐานพระธาตุวัดป่าเมตตาธรรม

รูปแบบของพระธาตุพนมจำลองที่ใช้ฐานบัวและขาลิงห์

ถึงแม้ว่าพระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้มีเค้าโครงคล้ายคลึงกับพระธาตุพนม แต่ก็มีรายละเอียดแตกต่างออกไปมากกว่าพระธาตุพนมจำลองกลุ่มที่ใช้ฐานเขียง ทว่าพบลักษณะบางประการที่สามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์กันได้และอาจเกี่ยวข้องกับกลุ่มอื่นๆ ด้วย ซึ่งจะกล่าวแยกออกเป็นส่วนฐาน ส่วนเรือนธาตุ และส่วนยอด ดังนี้

ส่วนฐาน: พระธาตุวัดถ้ำพระผาปอง พระธาตุวัดร่องคำ (ภาพที่ 386) และพระธาตุวัดศรีสุขมิ่งควนารามใช้ฐานบัวลูกแก้วอกไก่รองรับเรือนธาตุ ส่วนพระธาตุวัดป่าเมตตาธรรม (ภาพที่ 387) และพระธาตุวัดท่าเตื่อทำเป็นฐานบัว ส่วนพระธาตุวัดมัชฌิมาวาสทำฐานบัวคดลายรักร้อยเต็มท้องไม้ (ภาพที่ 388) อีกทั้งยังพบส่วนฐานที่ปรับเปลี่ยนไปอีกคือ พระธาตุวัดศรีมหาธาตุ ก่อเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ที่มีขาลิงห์รองรับหรือเรียกกันว่า “ฐานขาลิงห์” (ภาพที่

³⁹⁸ สัมภาษณ์ พระครูอุทุมพรพิลาส [วิการณ วิกาลชาติ], เจ้าอาวาสวัดท่าเตื่อ, 31 มกราคม 2562.

389) และพระธาตุวัดสนวนวารีพัฒนารามก็ใช้ฐานบัวคว่ำที่มีขาสิงห์รองรับเช่นกัน (ภาพที่ 390) จึงถือเป็นความชื่นชอบของผู้ออกแบบที่ไม่ได้เคร่งในระเบียบแบบแผนอย่างพระธาตุพนมมากนัก

ภาพที่ 388 ส่วนฐาน-เรือนธาตุ
พระธาตุวัดมณีมิมาวาส

ภาพที่ 389 ส่วนฐาน
พระธาตุวัดศรีมหาธาตุ

ภาพที่ 390 ส่วนฐาน-เรือนธาตุ
พระธาตุวัดสนวนวารีพัฒนาราม

ภาพที่ 391 ส่วนฐาน
พระธาตุวัดมรุกขนคร

ภาพที่ 392 ส่วนฐานและเรือนธาตุชั้นที่ 1
พระธาตุวัดเกาะแก้ว

พระธาตุวัดมรุกขนครมีระบบฐานที่ซับซ้อน โดยทำฐานท้องไม้ซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้นรับฐานบัวและบัวคว่ำในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส พร้อมทั้งประดับแท่นทรงปราสาทยอดเอาไว้ประจํามุม เหนือขึ้นไปเป็นหน้ากระดานซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้นและบัวคว่ำในผังย่อมุมไม้สิบหก ที่สำคัญมีซุ้มประตูเข้าออกภายในส่วนฐานได้ (ภาพที่ 391) แต่ไม่ใช้ฐานที่สามารถเดินประทักษิณได้

จึงอนุโลมจัดให้อยู่ในพระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ ส่วนฐานของพระธาตุวัดเกาะแก้วประกอบด้วยฐานบัวที่ยึดท้องไม้ประดับยักษ์แบก เชื่อมกับส่วนเรือนธาตุจนเกือบจะแยกไม่ออก (ภาพที่ 392) จึงอนุโลมจัดให้อยู่ในพระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ อนึ่งยักษ์แบกนี้ปรากฏที่พระธาตุวัดสถลฐิติวันและพระธาตุวัดโพธิ์ศรีแก้วเช่นกันดังที่ได้กล่าวเอาไว้ในข้างต้น และพบบนกำแพงแก้วของพระธาตุวัดร่องคำ แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานกับงานช่างทางภาคกลางของประเทศไทย ดังจะกล่าวถึงรายละเอียดในลำดับต่อไป

ส่วนเรือนธาตุ: พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้มีเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้นอย่างพระธาตุพนม เพียงแต่มีรายละเอียดแตกต่างออกไป ทว่าปรากฏงานประดับตกแต่งบางประการสามารถเชื่อมโยงได้กับพระธาตุพนม พระธาตุพนมจำลองที่สร้างมาก่อนหน้า และในกลุ่มเดียวกันนี้ อีกทั้งยังแลเห็นงานช่างที่รับแรงบันดาลใจมาจากทางภาคกลาง แสดงให้เห็นถึงความนิยมของผู้ว่าจ้างหรือผู้ออกแบบตลอดจนฝีมือของช่างในอีสาน กล่าวคือ

พระธาตุวัดร่องคำ พระธาตุวัดศรีสุ่มังค์วนาราม และพระธาตุวัดสนวนวาริพัฒนารามประดับซุ้มประตูทั้ง 4 ด้านของเรือนธาตุทั้ง 2 ชั้น โดยออกแบบให้กรอบซุ้มเป็นวงโค้งหลายวงปลายม้วนขดและประดับใบแฉกคล้ายฝักเพกาแบบแบนใหญ่อย่างพระธาตุพนม ส่วนพระธาตุองค์อื่นๆ นิยมกรอบซุ้มทรงบันแถลงหรือซุ้มลดตงแต่งด้วยกระหนกโดยรอบ และนำเสนอว่าที่พระธาตุวัดป่าเมตตาธรรมและพระธาตุวัดมรุกขนครทำเรือนธาตุแต่ละชั้นแตกต่างกัน อีกทั้งพระธาตุวัดร่องคำออกแบบให้มีทางเข้าออกได้ 3 ทาง ส่วนพระธาตุองค์อื่นๆ เข้าออกได้เพียงทางเดียว ยกเว้นพระธาตุวัดศรีมหาธาตุและพระธาตุวัดมีชัยมาวาสที่ไม่มีประตูทางเข้าออกได้เลย

อย่างไรก็ดี พบลักษณะร่วมของงานประดับปูนปั้นรูปเทวดาหรือพระโพธิสัตว์บนผนังเรือนธาตุชั้นแรกของพระธาตุวัดมรุกขนคร พระธาตุวัดร่องคำ (ภาพที่ 393) และพระธาตุวัดศรีสุ่มังค์วนาราม แล้วทั้งสามพระธาตุยังประดับ “ลายต้นบุญ”³⁹⁹ บนบานประตูหลอกเหมือนกัน (ภาพที่ 394) ขวนให้คิดเห็นว่าผู้ออกแบบอาจจะเป็นคนเดียวกันหรือสร้างเลียนแบบกันมา อนึ่งการประดับรูปเทวดาหรือพระโพธิสัตว์บนผนังเรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุองค์เล็กวัดป่าศักคารามเช่นกัน ดังที่กล่าวมาแล้วในข้างต้น จึงเห็นเป็นลักษณะที่นิยมของท้องถิ่นในห้วงเวลาหนึ่งซึ่งพระธาตุเหล่านี้สร้างขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน อีกทั้งพระธาตุวัดเกาะแก้วก็ประดับรูปเทวดาเอาไว้ภายในซุ้มประตูทุกด้านและทุกชั้นของเรือนธาตุด้วย

³⁹⁹ “ลายต้นบุญ” เป็นชื่อที่ได้มาจากพระภิกษุรูปหนึ่ง ใช้เรียกลายที่ประกอบด้วยฐานบัวรองรับลำต้นหรือก้านยาวที่มีปลายก้านตกแต่งลายกลีบบัว ซึ่งเป็นต้นลายให้กับลายก้านต่อดอกที่เป็นพุ่มคล้ายรูปใบไม้หรือดอกบัว โดยองค์รวมแลดูคล้ายกับต้นไม้อ้อ จึงอาจหมายถึงต้นเงินต้นทองที่พุทธศาสนิกชนนำมาทำบุญถวายวัด อันสื่อแสดงถึงงบประมาณในการสร้างพระธาตุเจดีย์ก็เป็นได้

ภาพที่ 393 ปูนปั้นรูปเทวดา
พระธาตุวัดร่องคำ

ภาพที่ 394 ลายต้นบุญ
พระธาตุวัดศรีสุ่มังค์นาราม

ภาพที่ 395 พระพุทธรูปปูนปั้น
พระธาตุวัดศรีมหาธาตุ

พระธาตุวัดป่าเมตตาธรรม พระธาตุวัดศรีมหาธาตุ พระธาตุวัดถ้ำพระผาป้อง และพระธาตุวัดท่าเตื่อ นิยมการประดิษฐานพระพุทธรูปภายในซุ้มจรนนำ พบทั้งที่เป็นแบบปูนปั้นติดผนัง (ภาพที่ 395) และแบบลอยตัวทั้งปูนปั้นและสัมฤทธิ์ที่ทำเสร็จรูปอยู่ก่อนแล้วมาตั้งไว้ ส่วนพระธาตุวัดสวนวาริพัฒน์นารามตกแต่งประตูหอคอกและเสาประจํามุมด้วยลายก้านขด พร้อมทั้งประดับผนังเรือนธาตุด้วยแนวเสากันเหลื่อพื้นที่ของเสาหอคอกประจํามุมน้อย และพระธาตุวัดมัจฉิมาวาสได้ประดับลายก้านขดบนประตูหอคอกของเรือนธาตุชั้นแรก แล้วนำเสนอใจว่าเสาหอคอกประจํามุมของเรือนธาตุทั้ง 2 ชั้นมีบัวหัวเสาและทำกรอบซุ้มด้วยหน้ากาลเต็มกรอบล้อมรอบด้วยฝักเพกาใบใหญ่

นอกจากนี้ นำเสนอใจว่าส่วนเรือนธาตุของพระธาตุวัดป่าเมตตาธรรม และพระธาตุวัดมรุกขนครมีลักษณะแปลกตาไปจากพระธาตุองค์อื่น โดยพระธาตุวัดป่าเมตตาธรรม ออกแบบให้เรือนธาตุชั้นแรกมีช่องหน้าต่าง 2 ด้าน แต่ละด้านใช้เสาที่มีบัวหัวเสาแบ่งออกเป็น 2 ช่อง ที่สำคัญมีการประดับลายดอกไม้เต็มผนังเรือนธาตุทั้งสองชั้น (ภาพที่ 396) ลักษณะดังกล่าวนี้จึงแลดูคล้ายกับพระอุโบสถที่ได้รับแรงบันดาลใจมาจากงานช่างทางภาคกลางของประเทศไทย อีกทั้งผนังของเรือนธาตุชั้นแรกประดับด้วยปูนปั้นภาพเล่าเรื่องประวัติของวัด

ส่วนพระธาตุวัดมรุกขนครออกแบบให้ตัวเรือนธาตุย่อมุมไม้สิบหก พร้อมทั้งทำประตูหอคอกทุกด้าน เพราะมีทางเข้าออกที่ส่วนฐาน ที่สำคัญบนเรือนธาตุชั้นที่ 2 ประดับตราสัญลักษณ์ 50 ปีของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เนื่องในวโรกาสฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 พรรษา พุทธศักราช 2539 ภายในกรอบซุ้มวงโค้งหลายวงออกปลายและตกแต่ง

ด้วยกระหนกและมีอุบะห้อยย้อยลงมาแทนเสา (ภาพที่ 397) แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงเจตจำนงในการสร้างเพื่อเทิดพระเกียรติของในหลวงรัชกาลที่ 9 ซึ่งจักกล่าวถึงประเด็นนี้ในอีกหัวข้อถัดไป

ภาพที่ 396 เรือนธาตุชั้นที่ 1
พระธาตุวัดป่าเมตตาธรรม

ภาพที่ 397 ตราสัญลักษณ์ 50 ปีของ
รัชกาลที่ 9 พระธาตุวัดมรุกขนคร

ส่วนยอด: พระธาตุวัดร่องคำ พระธาตุวัดศรีสุ่มังค์นาราม พระธาตุวัดมณีมาวาส และพระธาตุวัดสวนวาริพัฒนารามทำตามแบบแผนของพระธาตุพนมองค์ปัจจุบันคือฐานบัวและบัวคว่ำรองรับยอดบัวเหลี่ยมที่ประดับกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยม เหนือขึ้นไปเป็นบัวกลุ่มเถาซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้นรับปลียอดและปักฉัตรวลี แต่ที่พระธาตุวัดมณีมาวาสได้คาดท้องไม้ของฐานบัวด้วยลายรักร้อย พร้อมทั้งทำบัวคว่ำรองรับยอดบัวเหลี่ยมตั้งขึ้นคล้ายขาสิงห์ ส่วนพระธาตุวัดสวนวาริพัฒนารามตกแต่งลดลวดลายรูปเทพนมบนท้องไม้ของฐานบัวลูกแก้วอกไก่ และใช้ฐานบัวคว่ำซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้นแทนส่วนของบัวกลุ่มเถา

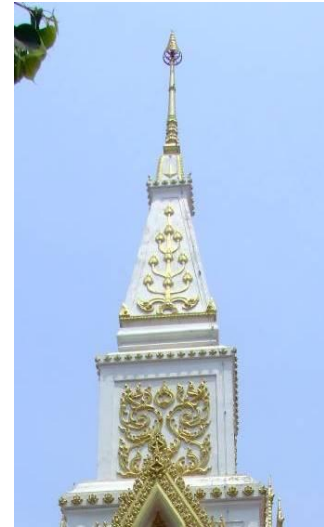
ส่วนพระธาตุองค์อื่นๆ ได้ดัดแปลงรูปแบบต่างออกไป พบทั้งที่ไม่มีฐานบัว ปรากฏเฉพาะฐานบัวคว่ำรองรับยอดบัวเหลี่ยม ณ พระธาตุวัดมรุกขนคร พระธาตุวัดท่าเตื่อ และพระธาตุวัดถ้ำพระผาป่อง (ภาพที่ 398) ที่สำคัญพระธาตุองค์ท้ายนี้ทำบัวคว่ำยึดสูงจนแลดูคล้ายกับองค์ระฆังรับยอดบัวเหลี่ยม ลักษณะของบัวคว่ำยึดสูงนี้สัมพันธ์กับส่วนยอดของพระธาตุวัดป่าเมตตาธรรม (ภาพที่ 399) ทว่าพระธาตุองค์นี้ทำฐานบัวซ้อนลดหลั่นกัน 3-4 ชั้น โดยไม่มีหน้ากระดานคั่นรับยอดบัวเหลี่ยม อนึ่งน่าสนใจว่าลายท่อนพวงมาลัยโค้งและอุบะที่ประดับบนบัวคว่ำของส่วนยอดพระธาตุวัดป่าเมตตาธรรม ปรากฏที่พระธาตุวัดลัญจิวันและพระธาตุวัดเกาะแก้วในตำแหน่งที่ต่างกัน แสดงให้เห็นถึงการรับอิทธิพลของงานช่างในภาคกลางมาสู่ภาคอีสาน

ภาพที่ 398 ส่วนยอด
พระธาตุวัดถ้ำพระผาปอง

ภาพที่ 399 ส่วนยอด
พระธาตุวัดป่าเมตตาคารธรรม

ภาพที่ 400 ส่วนยอด
พระธาตุวัดศรีมหาธาตุ

ภาพที่ 401 ส่วนยอด
พระธาตุวัดเกาะแก้ว

ภาพที่ 402 ส่วนยอด
พระธาตุวัดท่าเตี๋ย

ภาพที่ 403 ส่วนยอด
พระธาตุวัดมรุกขนคร

พระธาตุวัดศรีมหาธาตุใช้ฐานบัวคว่ำที่มีท้องไม้ยึดสูงประดับลวดลายเหนือขึ้นไปเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่และบัวคว่ำรับยอดบัวเหลี่ยม (ภาพที่ 400) ส่วนพระธาตุวัดเกาะแก้วได้ทำเพิ่มขึ้นของบัวคว่ำเหนือฐานบัวลูกแก้วอกไก่มาอีก 1 ชั้นรองรับยอดบัวเหลี่ยม (ภาพที่ 401) ทั้งนี้พระธาตุส่วนใหญ่มียอดบัวเหลี่ยมประดับด้วยกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยม เหนือขึ้นไปเป็นบัวกลุ่มเถาซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้นรับปลียอดและปักฉัตรลืออย่างพระธาตุพนม แต่ที่พระธาตุวัดท่าเตี๋ยใช้ลายกระหนกเป็นสำคัญ (ภาพที่ 402) และพระธาตุวัดถ้ำพระผาปองไม่ประดับลวดลาย

บนยอดบัวเหลี่ยม อีกทั้งที่พระธาตุวัดมรุกขนครเพิ่มจำนวนของบัวกลุ่มเถาและปลียอด (ภาพที่ 403) ส่วนพระธาตุนาหลวงทำยอดเหนือบัวเหลี่ยมเป็นฐานบัวที่มีบัวคว่ำยี่ตสูงเป็นองค์ระฆังรับบัวกลุ่มเถา

การกำหนดอายุพระธาตุพนมจำลองที่ใช้ฐานบัวและชาสิงห์

พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ไม่มีปัญหาในเรื่องของการกำหนดอายุมากนัก และจากการตรวจสอบรูปแบบก็เป็นที่แน่ชัดว่าพระธาตุพนมจำลองเหล่านี้ควรกำหนดอายุหลังจากสร้างพระธาตุพนมขึ้นใหม่ เพราะพระธาตุแต่ละองค์มีลักษณะคลี่คลายไปจากพระธาตุพนมองค์ปัจจุบันอย่างมาก ด้วยเหตุที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปกรรมภาคกลาง และผสมผสานเข้ากับศิลปกรรมท้องถิ่น รวมไปถึงการคิดสร้างสรรค์ให้องค์พระธาตุมีลักษณะเฉพาะแห่ง จึงสะท้อนภูมิหลังในการสร้างได้ค่อนข้างชัดเจน ดังนี้

พระธาตุวัดป่าเมตตารธรรมมีประวัติสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2534-2541 โดยพระครูวิมลสังสรคุณ เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่ได้มาจากพระเทพรัตนโมลี เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร จึงน่าจะเป็นแรงบันดาลใจให้สร้างพระธาตุพนมจำลองในวัดแห่งนี้ ประกอบกับพระครูวิมลสังสรคุณเป็นลูกศิษย์ของหลวงปู่ทองมา ถาวโร ซึ่งเป็นผู้นำสร้างพระธาตุวัดสว่างทำสีในปี พ.ศ. 2518-2519 ก็คงสืบสานพุทธศาสนาในแบบของพระอาจารย์ เช่นเดียวกับพระครูสีลสาราภรณ์ที่สร้างพระธาตุวัดป่าศักคารามในปี พ.ศ. 2530-2536 แสดงให้เห็นถึงเครือข่ายทางพุทธศาสนาและศิลปวัฒนธรรมในภาคอีสานตอนกลาง ตามที่ถือเชื่อกันว่าพระธาตุพนมเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะอีสาน นอกเหนือไปจากนี้การที่พระเทพรัตนโมลีมอบพระบรมสารีริกธาตุให้กับพระภิกษุสงฆ์หลายรูปย่อมเป็นแรงผลักดันให้เกิดการสร้างพระธาตุพนมจำลอง อันขับเคลื่อนความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุพนม ดังจกกล่าวถึงประเด็นนี้โดยละเอียดในลำดับถัดไป

พระธาตุวัดมรุกขนครมีประวัติสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2536 โดยได้รับการอุปถัมภ์จากหม่อมหลวงทวีสันต์ ลดาวัลย์ ราชเลขาธิการ และคุณหญิงแม่บุญศรีสนธยางกูล พร้อมด้วยญาติโยมทั่วทุกสารทิศ เพื่อเฉลิมพระเกียรติในหลวงรัชกาลที่ 9 เนื่องในวโรกาสทรงครองสิริราชสมบัติครบ 50 พรรษา พุทธศักราช 2539 ดังที่ปรากฏตราสัญลักษณ์ 50 ปีของพระองค์บนเรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุองค์นี้ สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับพระพุทธศาสนาผูกพันแน่นแฟ้น และความจงรักภักดีของพสกนิกรชาวอีสานต่อในหลวงรัชกาลที่ 9 เช่นเดียวกับพระธาตุวัดป่าทุ่งกุลาเฉลิมราช ดังจกกล่าวถึงประเด็นนี้โดยละเอียดในลำดับถัดไป

พระธาตุวัดศรีมหาธาตุองค์ปัจจุบันมีประวัติสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2536-2539 โดยพระมหาเมธี ปญญาปชโชโต (พิมพ์ โอภาสวิทย์) และพระอธิการสุบรรณ สมปนฺโน ก่อสร้างด้วยคอนกรีตเสริมเหล็กครอบทับพระธาตุองค์เดิม ซึ่งชาวบ้านให้ความว่ามมีลักษณะคล้ายพระธาตุพนมเช่นกันนี้ จึงมีความเป็นไปได้ว่าพระธาตุองค์ปัจจุบันสร้างตามรูปแบบเดิม เพียงแต่

ประดับลวดลายตามยุคสมัยนิยม อย่างไรก็ตาม จากประวัติความเป็นมาได้แสดงให้เห็นถึงธรรมเนียมปฏิบัติของการสร้างพระธาตุเป็นไปตามระบบระเบียบการจัดการปกครองคณะสงฆ์ ดังที่ทางวัดทำหนังสือขออนุมัติจากเจ้าคณะตามลำดับชั้นจนถึงเจ้าคณะภาค 8 เมื่อได้รับอนุมัติจึงว่าจ้างช่างมาสร้างพระธาตุองค์นี้ จึงเป็นเครื่องยืนยันได้ว่าพระธาตุพนมจำลองเป็นรูปแบบที่ได้รับการยอมรับทั้งจากทางพุทธศาสนาและทางราชการมาโดยตลอด

พระธาตุวัดถ้ำพระผาป่องมีประวัติสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2537-2538 โดยพระครูโสภณชติพลากร เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระอรหันต์ธาตุ พระอัฐิธาตุของพระอาจารย์ฝ่ายกรรมฐาน พระผงสมเด็จ 84,000 องค์ แก้วมณีโชติ 10 ประการ และพระพุทธรูปเก่าแก่ แสดงให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนหน้าที่การใช้งานของพระธาตุพนมจำลอง แต่อย่างไรก็ตามพระธาตุพนมจำลองก็ยังคงเป็นที่นิยมใช้ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุเป็นสำคัญ ดังเช่นพระธาตุวัดร่องคำสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2539 โดยพระครูกรมลศีลวัตร พร้อมทั้งรอยพระพุทธรูปบาท พระธาตุวัดศรีสุ่มังค์นารามมีประวัติสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2539-2541 โดยพระครูสุทธิภัทรคุณ พระธาตุวัดเกาะแก้วมีประวัติสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2551-2558 โดยพระอาจารย์วิระยุทธ วิระยุทธโส และพระธาตุวัดสนวนวาริพัฒน์นาราม ชาวบ้านให้ข้อมูลว่าสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2559-2560 อีกทั้งสังเกตเห็นว่าพระธาตุเหล่านี้มีขนาดใหญ่กว่าพระธาตุบรรจุพระอัฐิของพระภิกษุสงฆ์ ดังเช่นพระธาตุวัดมัชฌิมาวาสมีป้ายระบุว่าสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2552 เพื่อบรรจุอัฐิของพระครูโสภณศีลาจาร ส่วนของผู้วายชนทั่วไปก็มีขนาดเล็กลงมา คงเกี่ยวข้องกับกำลังทรัพย์กำลังศรัทธา ดังจะกล่าวถึงรายละเอียดในลำดับต่อไป

นอกจากนี้ ยังพบเครือข่ายการสร้างพระธาตุพนมจำลองในอีสานตอนบน ดังเช่นพระธาตุวัดท่าเตีมีประวัติสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2555-2558 โดยพระครูอุทุมพรพิลาส ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของหลวงปู่ขาว พุทธรักขิต ผู้สร้างพระธาตุวัดป่าคุณคำวีสสนาและการนำสร้างพระธาตุในอีสานหลายแห่ง ที่สำคัญมีรูปแบบอย่างพระธาตุพนม เพื่อใช้ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุเป็นสำคัญ จึงทำให้เห็นถึงความเชื่อความศรัทธาในพระบรมสารีริกธาตุและพระธาตุพนมแลดูยังไม่มียันเสื่อมคลายไปจากภาคอีสาน เพราะในขณะที่ดำเนินการสำรวจเก็บข้อมูลนั้นก็พบว่าวัดหลายแห่งกำลังสร้างพระธาตุพนมจำลองที่น่าจะจัดให้อยู่ในกลุ่มนี้ด้วยคือ พระธาตุวัดอภิสิทธิ์ อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม และพระธาตุวัดป่ากุงโพธิสาร อำเภอกุดข้าวปุ้น จังหวัดมหาสารคาม

1.2.1.4 พระธาตุพนมจำลองที่ใช้ฐานประทักษิณ

พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ส่วนใหญ่สร้างกำแพงแก้วหรือฐานประทักษิณยกระดับให้สูงจากพื้นดินประมาณ 1 เมตร พระธาตุบางองค์ทำกำแพงซ้อนกัน 2 ชั้นพร้อมทั้งยกระดับความสูงขึ้นไปตามลำดับ และบางแห่งไม่ทำส่วนฐานจึงแลดูประหนึ่งว่าใช้ฐานประทักษิณ

แทนส่วนฐานของพระธาตุไปในตัว จึงแยกออกมาเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่สำคัญกับหน้าที่การใช้งานของฐานประทักษิณ องค์พระธาตุมีเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น รองรับยอดบัวเหลี่ยมที่ประดับกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในลักษณะสามเหลี่ยมอย่างพระธาตุพนม พระธาตุส่วนใหญ่มีประตูทางเข้าออกในส่วนเรือนธาตุชั้นแรก ยกเว้นพระธาตุวัดป่าศรีวัฒนาไม่มีประตูเข้าออกองค์พระธาตุ อย่างไรก็ตามพระธาตุแต่ละองค์มีรายละเอียดแตกต่างกันออกไป

ตัวอย่างพระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ได้แก่ พระธาตุสี่จະ วัดลาดปู่ทรงธรรม จังหวัดเลย พระธาตุวัดธรรมพิทักษ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ พระธาตุวัดพระธาตุบุญดา และพระธาตุวัดป่าพุทธิคุณ จังหวัดยโสธร พระธาตุวัดตลาดหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น พระธาตุวัดยางสีสุราช จังหวัดมหาสารคาม พระธาตุวัดป่าศรีวัฒนา จังหวัดอุดรธานี และพระธาตุวัดป่าอภัยคุชรามาณุสรณ์ จังหวัดอำนาจเจริญ

ประวัติของพระธาตุพนมจำลองที่ใช้ฐานประทักษิณ

พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ส่วนใหญ่มีประวัติความเป็นมาที่ค่อนข้างชัดเจน กล่าวคือ พระธาตุสี่จະ วัดลาดปู่ทรงธรรม อำเภอท่าลี่ จังหวัดเลย (ภาพที่ 404) มีประวัติความเป็นมาตามแผ่นป้ายและคำบอกเล่าระบุว่า สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2519-2522 โดยพระครูสุธรรมฐิติญาณ (ทองสุข สุธมโม) เจ้าอาวาสวัดลาดปู่ทรงธรรมอันเป็นที่ตั้งพระธาตุแห่งนี้พร้อมด้วยญาติโยม เพื่อต่อชะตาให้กับพระธาตุพนมที่พังทลายลงในปี พ.ศ. 2518 และบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระอรหันต์ธาตุ และพระปลิวีธาตุพนม (ดินจากพระธาตุพนม) องค์พระธาตุกว้าง 17 เมตร สูง 33 เมตร ใช้งบประมาณ 1,500,000 บาท

ภาพที่ 404 พระธาตุสี่จະ
เลย

ภาพที่ 405 พระธาตุ
วัดธรรมพิทักษ์ กาฬสินธุ์

ภาพที่ 406 พระธาตุ
วัดตลาดหนองเรือ ขอนแก่น

พระธาตุวัดธรรมพิทักษ์หรือเป็นที่รู้จักกันในนาม “พระธาตุพนมจำลองห้วยเม็ก” อำเภอห้วยเม็ก จังหวัดกาฬสินธุ์ (ภาพที่ 405) มีประวัติความเป็นมาตามแผ่นป้ายและคำบอกเล่าระบุว่า สร้างขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 2524-2559 โดยพระครูโกศลพัฒนกิจ รองเจ้าคณะอำเภอห้วยเม็กและเจ้าอาวาสวัดแห่งนี้พร้อมด้วยญาติโยม ครั้งวางศิลาฤกษ์พระเทพรัตนโมลี เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร เป็นประธานฝ่ายสงฆ์ นายขุนทอง ภูผิวเดือน รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เป็นประธานฝ่ายฆราวาส ได้รับความอนุเคราะห์จากกองสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร เป็นผู้ออกแบบในการก่อสร้าง เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุและชิ้นส่วนของพระ-ธาตุพนม พระธาตุองค์นี้มีเส้นผ่าศูนย์กลาง 5 เมตร สูง 32 เมตร ใช้งบประมาณ 15,000,000 บาท

พระธาตุวัดตลาดหนองเรือ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น (ภาพที่ 406) มีประวัติการสร้างบนป้ายระบุว่า พระครูโสภิตสารการ (อ่อน ออมมโชโต) เจ้าอาวาสรูปแรกของวัดแห่งนี้สร้างขึ้น แต่ไม่ได้ระบุชัดเจนว่าเป็นปีพุทธศักราชใด เมื่อสอบถามข้อมูลประวัติวัดทั่วราชอาณาจักรที่ตีพิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2536 ไม่ปรากฏการสร้างเจดีย์ในวัดแห่งนี้ จึงสันนิษฐานว่าน่าจะสร้างหลังจากศาลาการเปรียญที่ระบุปีสร้างเมื่อ พ.ศ. 2522⁴⁰⁰ ลงมาอีก และคงก่อนท่านพระครูรูปนี้จักมรณภาพ อีกทั้งภายในมีประติมากรรมรูปเหมือนของพระครูโสภิตสารการเป็นองค์ประธานให้ญาติโยมได้สักการบูชา ชวนให้คิดเห็นว่าอาจจะสร้างขึ้นเพื่อรอบรรจุพระอัฐิธาตุของพระครูรูปนี้

พระธาตุวัดพระธาตุบุญตาหรือเรียกว่า “พระธาตุบุญตา” อำเภอมหาชนะชัย จังหวัดยโสธร (ภาพที่ 407) มีประวัติความเป็นมาตามศิลาฤกษ์และคำบอกเล่าระบุว่า สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2538 โดยพระครูสิริธัชสมาจารย์ (บุญตา วิสุทธสีโล) อดีตเจ้าอาวาสวัดคลองเกตุ อำเภอโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่มาตุภูมิและเป็นที่สักการบูชาของพุทธศาสนิกชนทั่วไป ใช้งบประมาณทั้งสิ้น 16,000,000 บาท ส่วนพระธาตุวัดยางสีสุราช อำเภอยางสีสุราช จังหวัดมหาสารคาม (ภาพที่ 408) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2541 เพื่อบรรจุอัฐิของพระครูภัทรสารวิสุทธิ (ตุ่น กฤษญาโณ) อดีตรักษาการเจ้าคณะอำเภอยางสีสุราชและเจ้าอาวาสวัดยางสีสุราช ซึ่งท่านมรณภาพในปี พ.ศ. 2540 ตามที่ปรากฏบนพระธาตุองค์นี้

พระธาตุวัดป่าพุทธิคุณ อำเภอกุตุ้ม จังหวัดยโสธร (ภาพที่ 409) มีประวัติสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2556-2561 โดยพระครูอรุณวัฒน์คุณ (สมบุญ) รองเจ้าคณะอำเภอกุตุ้มและเจ้าอาวาสวัดป่าพุทธิคุณพร้อมด้วยญาติโยม เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่ได้มาจากสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ 19 ทั้งนี้พระครูได้ออกแบบตามที่นิมิต พร้อมทั้งให้เหตุผลที่เลือกเอารูปแบบอย่างพระธาตุพนม เนื่องด้วยเดิมเคยเป็นดินแดนของอาณาจักรศรีโคตรบูร ประกอบกับเป็น

⁴⁰⁰ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 12** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2536), 101.

เส้นทางเชื่อมเมืองโบราณคำเขื่อนแก้ว ซึ่งมีแม่น้ำสำคัญคือ แม่น้ำชีที่ไหลไปรวมกับแม่น้ำมูลออกสู่มแม่น้ำโขง และได้ว่าจ้างช่างจากอำเภอกำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร เพราะเข้าใจบริบทของลวดลายโบราณและร่วมสมัยเป็นอย่างดี ส่วนงบประมาณได้มาจากพุทธศาสนิกชนทั่วทุกสารทิศ⁴⁰¹

ภาพที่ 407 พระธาตุ
วัดพระธาตุบุญตา ยโสธร

ภาพที่ 408 พระธาตุ
วัดยางสีสุราช มหาสารคาม

ภาพที่ 409 พระธาตุ
วัดป่าพุทธิคุณ ยโสธร

พระธาตุวัดป่าศิริวัฒนาเรียกอีกนามว่า “เจดีย์ศิริวัฒนมังคล” อำเภอกู่แก้ว จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 410) มีพิธียกยอดฉัตรในปี พ.ศ. 2557 สร้างขึ้นในราวปี พ.ศ. 2556-2557 โดยพระครูสันติธรรมญาณ (หนูจันทร์ กนตสีโล) เจ้าคณะอำเภอนองหาน-กู่แก้วและเจ้าอาวาสวัดแห่งนี้ เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและวัตถุมงคล ส่วนพระธาตุวัดป่ายักษ์สุวรรณานุสรณ์ อำเภอนามน จังหวัดอำนาจเจริญ (ภาพที่ 411) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2557-2558 โดยพระครูสารธรรมคุณ (คำ นนทสาโร) เจ้าคณะอำเภอนามนและเจ้าอาวาสวัดแห่งนี้ เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและให้พุทธศาสนิกชนได้สักการบูชา ใช้งบประมาณทั้งสิ้น 2,000,000 บาท ได้มาจากญาติโยมเป็นสำคัญ⁴⁰²

⁴⁰¹ สัมภาษณ์ พระครูอริยวัฒน์คุณ [สมบุญม], รองเจ้าคณะอำเภอกุดชุมและเจ้าอาวาสวัดป่าพุทธิคุณ, 11 ตุลาคม 2560.

⁴⁰² สัมภาษณ์ พระครูสารธรรมคุณ [คำ นนทสาโร], เจ้าคณะอำเภอนามนและเจ้าอาวาสวัดป่ายักษ์-สุวรรณานุสรณ์, 26 กันยายน 2561.

ภาพที่ 410 พระธาตุ
วัดป่าศิริวัฒนา อุดรธานี

ภาพที่ 411 พระธาตุวัดป่ายักษ-
คุธรรมานุสรณ์ อานาจเจริญ

ภาพที่ 412 ส่วนฐาน
พระธาตุวัดธรรมพิทักษ์

รูปแบบของพระธาตุพนมจำลองที่ใช้ฐานประทักษิณ

พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้มีลักษณะพิเศษคือ การสร้างกำแพงแก้วหรือฐานประทักษิณยกสูงจากพื้นดิน ส่วนองค์พระธาตุเลียนแบบพระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน เพียงแต่มีรายละเอียดแตกต่างกันออกไป ดังจกกล่าวถึงโดยแยกออกเป็นส่วนฐาน ส่วนเรือนธาตุ และส่วนยอด ดังนี้

ส่วนฐาน: พระธาตุแต่ละองค์มีฐานประทักษิณยกพื้นสูง ส่วนองค์พระธาตุใช้ฐานรองรับแตกต่างกันออกไปคือ พระธาตุวัดธรรมพิทักษ์ (ภาพที่ 412) และพระธาตุวัดตลาดหนองเรือใช้หน้ากระดานและบัวคว่ำขนาดเล็กๆ รองรับเรือนธาตุ จึงอนุโลมให้อยู่ในกลุ่มนี้ด้วย ส่วนพระธาตุวัดพระธาตุบุญตาใช้ฐานเพียงชั้นลดหลั่นกัน 3 ชั้น ท้องไม้ และหน้ากระดานบน แต่พบแถวเทพนมอันต่อเนื่องกับแถวลูกมะหวดในส่วนของเรือนธาตุ (ภาพที่ 413) นับเป็นรูปแบบที่ใกล้เคียงกับส่วนฐานของพระธาตุพนมองค์ปัจจุบันมากที่สุดของพระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ พระธาตุวัดป่าพุทธิคุณใช้ฐานบัวที่ตกแต่งท้องไม้ด้วยลายดอกกลมมารองรับเรือนธาตุ (ภาพที่ 414) และพระธาตุวัดป่าศิริวัฒนาเป็นฐานท้องไม้ประดับลายกระจัง (ภาพที่ 415)

นอกเหนือไปจากนี้พระธาตุแต่ละแห่งใช้ฐานประทักษิณเป็นเสมือนส่วนฐานของพระธาตุ เพราะตัวเรือนธาตุติดกับฐานประทักษิณโดยไม่มีส่วนฐานอื่นใดมารองรับ ได้แก่ พระธาตุสังฆะ พระธาตุวังยางสี่สุราช และพระธาตุวัดป่ายักษคุธรรมานุสรณ์ (ภาพที่ 416) อีกทั้งน่าสนใจว่าที่พระธาตุสังฆะได้ออกแบบให้มีกลีบบัวขนาดใหญ่ล้อมรอบองค์พระธาตุถึง 2 ชั้น ซึ่งเป็นการบังคับทิศทางรวมไปถึงจำนวนรอบในการเดินประทักษิณองค์พระธาตุ (ภาพที่ 417)

ภาพที่ 413 ส่วนฐาน
พระธาตุวัดพระธาตุบุญตา

ภาพที่ 414 ส่วนฐาน
พระธาตุวัดป่าพุทธานุ

ภาพที่ 415 ส่วนฐาน
พระธาตุวัดป่าศิริวัฒนา

ภาพที่ 416 ส่วนฐาน พระธาตุ
วัดป่าอภัยคุรุธรรมานุสรณ์

ภาพที่ 417 ส่วนฐาน
พระธาตุสัจจะ

ภาพที่ 418 ลายก้านขน
พระธาตุบุญตา

ส่วนเรือนธาตุ: พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้มีเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น โดยพระธาตุวัดธรรมพิทักษ์ พระธาตุวัดพระธาตุบุญตา พระธาตุวัดป่าศิริวัฒนา และพระธาตุวัดป่าอภัยคุรุธรรมานุสรณ์ มีซุ้มประตูประจำทั้ง 4 ด้าน แต่มีทางเข้าออกอยู่เรือนธาตุชั้นแรกเพียงด้านเดียว ทำกรอบซุ้มเป็นวงโค้งหลายวงปลายม้วนขดและประดับใบแฉกคล้ายฝักเพกาแบบแบนใหญ่อย่างพระธาตุพนม พร้อมทั้งประดับแนวเสาบนผนังเรือนธาตุ และเสาหลอกประจำมุมซึ่งมีเพียงการประดับลวดลายก้านขดที่พระธาตุวัดพระธาตุบุญตาเท่านั้น (ภาพที่ 418) พระธาตุองค์อื่นๆ

ไม้ตกแต่งลวดลายใด ยกเว้นบริเวณเสาหลอกประจำมุมของเรือนธาตุชั้นที่ 2 ประดับลายดอกไม้กลม เช่นเดียวกัน

ภาพที่ 419 ชุ่มประตู
พระธาตุวัดตลาดหนองเรือ

ภาพที่ 420 ชุ่มบันแถลง
พระธาตุวัดยางสีสุราช

ภาพที่ 421 ส่วนเรือนธาตุ
พระธาตุวัดป่าพุทธุกคณ

พระธาตุวัดตลาดหนองเรือและพระธาตุวัดป่าพุทธุกคณทำรอบชุ้มวงโค้งหลายวงออกปลายกระหนกหัวแหลมและตกแต่งกรอบด้วยลายกระหนก ทว่ายอดกรอบชุ้มของพระธาตุวัดตลาดหนองเรือมีหน้ากาล (ภาพที่ 419) ส่วนพระธาตุวัดยางสีสุราชใช้กรอบชุ้มบันแถลง (ภาพที่ 420) ทั้งนี้ น่าสนใจว่าผนังเรือนธาตุของวัดป่าพุทธุกคณตกแต่งด้วยลายต้นบุญและลายกาบล่างประจำมุมทั้งสี่ของเรือนธาตุ (ภาพที่ 421) คงได้รับแรงบันดาลใจมาจากพระธาตุพนมจำลองกลุ่มที่ใช้ฐานบัวและขาสิงห์ โดยเฉพาะลายต้นบุญเป็นสำคัญ ดังที่กล่าวมาแล้วในข้างต้น และพระธาตุองค์อื่นกลับตกแต่งผนังด้วยเสาอย่างคร่าวๆ เท่านั้น

นอกจากนี้ พระธาตุสักจะมีรูปแบบที่แปลกตามากคือ เรือนธาตุชั้นแรกทำผนังแปดเหลี่ยมวางเหลี่ยมกับเรือนธาตุชั้นที่ 2 ที่มีผนังสี่เหลี่ยม รวมทั้งมีการตกแต่งเรือนธาตุชั้นแรกให้มีชุ่มประตูเข้าออก 2 ทาง นอกนั้นเป็นชุ่มหน้าต่างและชุ่มจรณะนำประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นปางต่างๆ แต่จัดให้ใช้กรอบชุ้มบันแถลงและเสาประจำมุมทั้งแปดก็มีบัวหัวเสา พร้อมทั้งตกแต่งผนังด้วยลายดอกไม้รูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนเต็มผนัง ขวนให้หนักถึงพระอุโบสถที่ได้รับอิทธิพลศิลปะภาคกลางของประเทศไทย ส่วนเรือนธาตุชั้นที่ 2 ทำต่างออกไปโดยขอบล่างเป็นแถวเทพนม เหนือขึ้นไปเป็นกรอบสี่เหลี่ยมที่มีชุ่มประตูอย่างพระธาตุพนมประจำทั้ง 4 ด้าน ภายในทำรูปธรรมจักร และ

ขนานข้างซุ้มปรากฏเทวดาโปรยดอกไม้ทิพย์ ซึ่งมีลายก้านขดประดับด้านข้าง แลดูเหมือนเสาหลอก
ประจำมุม (ภาพที่ 422)

ภาพที่ 422 ส่วนเรือนธาตุ พระธาตุสี่จจะ

ภาพที่ 423 ส่วนยอด พระธาตุสี่จจะ

ส่วนยอด: พระธาตุวัดธรรมพิทักษ์ พระธาตุวัดพระธาตุบุญตา พระธาตุวัดตลาดหนองเรือ และพระธาตุวัดป่าอภัยคุศรธรรมานุสรณ์ ใช้ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ บัวคว่ำ และหน้ากระดานรองรับยอดบัวเหลี่ยมอย่างพระธาตุพนม เพียงแต่มีรายละเอียดต่างออกไป เช่น พระธาตุวัดตลาดหนองเรือประดับท้องไม้ด้วยลายดอกไม้กลม และพระธาตุวัดป่าอภัยคุศรธรรมานุสรณ์ คาดอกไก่เส้นเล็กมาก ส่วนพระธาตุองค์ที่เหลือของกลุ่มนี้เห็นต่างออกไปอย่างชัดเจน กล่าวคือ

พระธาตุสี่จจะใช้ฐานบัวที่มีลูกแก้วอกไก่เต็มท้องไม้ (ภาพที่ 423) ส่วน พระธาตุวัดป่าศิริวัฒนาเป็นฐานบัวที่ทำบัวคว่ำตั้งฉากคล้ายขาสิงห์และคาดลูกแก้วอกไก่ 2 เส้น โดยที่ เส้นบนใช้แทนบัวคว่ำรองรับยอดบัวเหลี่ยม (ภาพที่ 424) นอกจากนี้ พระธาตุวัดยางสีสุราชใช้ฐาน บัวคว่ำที่ทำท้องไม้ยึดสูงซ้อนกัน 2 ชั้นโดยให้หน้ากระดานบนสุดเป็นโคนของบัวเหลี่ยม (ภาพที่ 425) และพระธาตุวัดป่าพุทธิคุณทำแทนสี่เหลี่ยมประดับลายดอกไม้สี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนและกระจก พร้อมทั้งลายกาบกลางประจำมุมทั้งสี่แทนที่ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ (ภาพที่ 426)

อย่างไรก็ดี ส่วนใหญ่พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้มียอดบัวเหลี่ยม ประดับกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ที่ผูกภายในรูปสามเหลี่ยมเกือบเต็มพื้นที่ของบัวเหลี่ยม รองรับบัวกลุ่ม เถาซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้นรับปลียอด และปักฉัตรวลีตามอย่างพระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน ยกเว้น พระธาตุวัดยางสีสุราชทำเหนือยอดบัวเหลี่ยมด้วยฐานบัวซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้นโดยไม่มีหน้ากระดาน

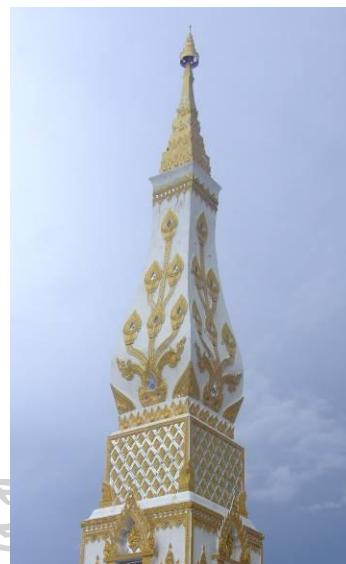
ค้นรับปลียอดและปักฉัตรวาลี และพระธาตุวัดป่าศรีวัฒนาทำแท่นสี่เหลี่ยมเรียงสอกันขึ้นไปรับปลียอดและปักฉัตรวาลี

ภาพที่ 424 ส่วนยอด
พระธาตุวัดป่าศรีวัฒนา

ภาพที่ 425 ส่วนยอด
พระธาตุวัดยางสีสุราช

ภาพที่ 426 ส่วนยอด
พระธาตุวัดป่าพุทธิคุณ

การกำหนดอายุพระธาตุพนมจำลองที่ใช้ฐานประทักษิณ

พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ไม่มีปัญหาในเรื่องของการกำหนดอายุมากนัก และจากการตรวจสอบรูปแบบก็เป็นที่แน่ชัดว่าพระธาตุพนมจำลองเหล่านี้ควรกำหนดอายุหลังจากสร้างพระธาตุพนมองค์ปัจจุบันเรื่อยมา เพราะตัดแปลงรูปแบบให้คล้ายคลึงไปจากพระธาตุพนม โดยเฉพาะปรากฏฐานประทักษิณ จึงสะท้อนภูมิหลังในการสร้างได้ค่อนข้างชัดเจน ดังนี้

พระธาตุสี่จจะจะมีประวัติความเป็นมาตามแผ่นป้ายและคำบอกเล่าระบุว่า สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2519-2522 โดยพระครูสุธรรมฐิติญาณ เพื่อต่อชะตาให้กับพระธาตุพนมที่พังทลายลงในปี พ.ศ. 2518 และบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระอรหันต์ธาตุ และพระปลิวธาตุพนม แสดงให้เห็นถึงวัตถุประสงค์ในการสร้างเป็นการรับขวัญขององค์พระธาตุพนมอย่างชัดเจน ซึ่งภายหลังกลายเป็นประเพณีของชาวอีสาน ทำให้ก่อเกิดการจำลองแบบพระธาตุพนมขึ้นอีกหลายแห่ง ถึงแม้รูปแบบของพระธาตุสี่จจะแตกต่างจากพระธาตุพนมอย่างมาก โดยเฉพาะสร้างเรือนธาตุในผังแปดเหลี่ยม แต่ส่วนยอดเป็นยอดบัวเหลี่ยมอย่างพระธาตุพนม จึงทำให้สำนึกของผู้คนก็ยังถือเป็นพระธาตุพนมจำลอง

พระธาตุวัดธรรมพิทักษ์สร้างขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 2524-2559 โดยพระครูโกศลพัฒนกิจ เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุและชิ้นส่วนของพระธาตุพนม ครั่งวางศิลาฤกษ์พระเทพรัตนโมลี เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร เป็นประธานฝ่ายสงฆ์ นายขุนทอง ภูผิวเดือน รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เป็นประธานฝ่ายฆราวาส ได้รับความอนุเคราะห์จากกองสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร เป็นผู้ออกแบบในการก่อสร้าง โดยทำฐานประทักษิณสูงตระหง่านรองรับองค์พระธาตุพนมจำลอง จึงถือเป็นอีกแห่งที่สร้างรับขวัญองค์พระธาตุพนม และแสดงให้เห็นถึงธรรมเนียมปฏิบัติของการสร้างพระธาตุเจดีย์ในภาคอีสาน

พระธาตุวัดพระธาตุบุญตามีประวัติตามศิลาฤกษ์ระบุว่า สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2538 โดยพระครูสิริรัชชสมาจารย์ (บุญตา วิสุทธสีโล) เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่มาตุภูมิและเป็นที่สักการบูชาของพุทธศาสนิกชนทั่วไป ด้วยเหตุที่พระครูรูปนี้มีภูมิลำเนาอยู่บ้านโนนสะคาม จังหวัดอุบลราชธานี จึงมาสร้างพระธาตุพนมจำลองในภาคอีสาน ณ วัดพระธาตุบุญตา จังหวัดยโสธร ซึ่งคงเกี่ยวข้องกับสายปฏิบัติธรรมของท่านด้วยส่วนหนึ่ง แสดงให้เห็นว่าเจดีย์รูปแบบอย่างพระธาตุพนมเป็นที่นิยมของชาวอีสาน และเพื่อให้บรรลุผลตามเป้าประสงค์ของพระครูรูปนี้จึงเลือกจำลองแบบพระธาตุพนม อันสื่อถึงความศรัทธาของพุทธศาสนิกชนชาวอีสานที่มีต่อพระธาตุพนมได้เป็นอย่างดี

พระธาตุวัดตลาดหนองเรือมีประวัติการสร้างไม่ชัดเจน ทราบแต่เพียงว่าสร้างโดยพระครูโสภิตสารการ (อ่อน อมมโชโต) เจ้าอาวาสรูปแรกของวัดแห่งนี้ เมื่อสอบค้นข้อมูลประวัติวัดที่ราชอาณาจักรที่ตีพิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2536 ก็ไม่ปรากฏการสร้างเจดีย์ในวัดแห่งนี้ จึงสันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นราวปี พ.ศ. 2522-2535 หลังจากศาลาการเปรียญที่ระบุงูสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2522 ลงมาอีก และคงก่อนท่านพระครูรูปนี้จักมรณภาพ อีกทั้งภายในมีประติมากรรมรูปเหมือนของพระครูโสภิตสารการเป็นองค์ประธานให้ญาติโยมได้สักการบูชา จึงเป็นไปได้ว่าสร้างขึ้นเพื่ออภรรจุพระอัฐิธาตุของพระครูรูปนี้ ส่วนพระธาตุวัดยางสีสุราชมีประวัติสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2541 เพื่ออภรรจุพระอัฐิของพระครูภัทรสารวิสุทธิ (ตุน กฤษณาโณ) อดีตรักษาการเจ้าคณะอำเภอยางสีสุราชและเจ้าอาวาสวัดยางสีสุราช ซึ่งท่านมรณภาพในปี พ.ศ. 2540 ตามที่ระบุงูไว้บนพระธาตุองค์นี้ แสดงให้เห็นถึงความนิยมสร้างพระธาตุพนมจำลอง เพื่ออภรรจุพระอัฐิธาตุของพระภิกษุสงฆ์องค์สำคัญในชุมชน

อย่างไรก็ตาม พระธาตุพนมจำลองที่ใช้ฐานประทักษิณกลุ่มนี้ก็ยังคงนิยมสร้างเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุสืบมา ดังเช่นพระธาตุวัดป่าศิริวัฒนาสร้างขึ้นในราวปี พ.ศ. 2556-2557 โดยพระครูสันติธรรมญาณ พระธาตุวัดป่าพุทธิคุณสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2556-2561 โดยพระครูอรุณวัฒน์คุณ และพระธาตุวัดป่ายักษิณธรรมานุสรณ์สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2557-2558 โดยพระครูสารธรรมคุณ นอกจากนี้ ในขณะที่ดำเนินการสำรวจเก็บข้อมูลก็พบวัดหลายแห่งกำลังสร้างพระธาตุพนมจำลองที่น่าจะจัดให้อยู่ในกลุ่มนี้ อาทิ พระธาตุวัดสระแก้ววาริชภูมิ อำเภวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร และพระธาตุวัดศิริมงคล อำเภอนองหาน จังหวัดอุดรธานี

1.2.2 กลุ่มพระธาตุพนมจำลองแบบมีเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกันมากกว่า 2 ชั้น

พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้มีส่วนของเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกันมากกว่า 2 ชั้น ซึ่งปรากฏมาก่อนแล้วในกลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบพื้นบ้าน อันเป็นลักษณะที่คลี่คลายไปจากพระธาตุพนม แต่ก็ยังคงมีการออกแบบสืบต่อมา นอกจากแสดงให้เห็นถึงอิสระในการสร้างสรรค์งานของชาวอีสานแล้ว ยังบ่งบอกถึงการสืบสานศิลปวัฒนธรรมในท้องถิ่นอีสานที่มักจะต่อยอดจากรากฐานวัฒนธรรมเดิม ส่งผลให้พระธาตุแต่ละองค์มีลักษณะโดดเด่นเฉพาะแห่ง

ตัวอย่างพระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ได้แก่ พระธาตุวัดป่าธรรมนิมิตโพธิ์เก้า จังหวัดกาฬสินธุ์ พระธาตุวัดเวฬุวัน จังหวัดร้อยเอ็ด พระธาตุวัดป่าสันติกาवास จังหวัดอุดรธานี พระธาตุวัดพระธาตุศรีโสภณ จังหวัดศรีสะเกษ พระธาตุศรีเงินคำ วัดโพธิ์ชัย จังหวัดนครพนม พระธาตุวัดดอนขวัญ จังหวัดอำนาจเจริญ พระธาตุวัดพระธาตุภูเขาเงิน และพระธาตุวัดป่าโนนเก่า จังหวัดอุบลราชธานี

1.2.2.1 ประวัติของพระธาตุพนมจำลองแบบมีเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกันมากกว่า 2 ชั้น

พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ส่วนใหญ่มีประวัติความเป็นมาที่ค่อนข้างชัดเจน กล่าวคือ พระธาตุวัดเวฬุวันมีอีกนามว่า “พระบรมธาตุเจดีย์” อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 427) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2537 โดยพระวิสุทธิธรรมคณี (อุทธิร์ อคคจิตโต) เจ้าคณะจังหวัดร้อยเอ็ดและเจ้าอาวาสวัดแห่งนี้ เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ส่วนพระธาตุวัดป่าสันติกาवास (วัดป่าหนองท่ม) อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 428) มีนามว่า “พระธาตุไตรรัตนกมโลเจดีย์านุสรณ์” วางศิลาฤกษ์ปลายปี พ.ศ. 2539 เริ่มสร้างเมื่อ พ.ศ. 2540 แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2542 คณะศิษยานุศิษย์ร่วมกันสร้างเพื่อเป็นอนุสรณ์สถานของพระครูศาสนูปกรณ์ (บุญจันทร์ กมโล) เป็นสำคัญ พร้อมทั้งประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ พระพุทธรูป และอัฐบริขารของพระครูศาสนูปกรณ์ อย่างไรก็ตาม พระธาตุองค์นี้ออกแบบโดยนายวิชุด คงประกายวุฒิ ตามลักษณะของพระธาตุพนม เพราะพระครูศาสนูปกรณ์ได้อาพาพระธาตุพนมเป็นที่ตั้งจิตอธิษฐานมาโดยตลอด⁴⁰³

พระธาตุวัดป่าธรรมนิมิตโพธิ์เก้าหรือ เรียกกันว่า “พระธาตุนาขาม” อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ (ภาพที่ 429) เดิมวัดนี้ชื่อว่าวัดโนนพองแก้ว ตามชื่อของหมู่บ้านอันเป็นที่ตั้ง สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและเทิดพระเกียรติของรัชกาลที่ 9 ดังที่พระธาตุองค์นี้มีตราสัญลักษณ์ 50 ปีของรัชกาลที่ 9 เนื่องในวโรกาสฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี พุทธศักราช 2539 จึงน่าจะเชื่อว่าอาจจะสร้างขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันนี้ ส่วนพระธาตุวัดพระธาตุศรีโสภณเรียกอีกชื่อว่า

⁴⁰³ พระธาตุไตรรัตนกมโลเจดีย์านุสรณ์, เข้าถึงเมื่อ 4 มกราคม 2561, เข้าถึงได้จาก http://www.dharma-gateway.com/monk/monk_biography/lp-boon-chan-kamalo/lp-boon-chan-hist-01.htm

“พระธาตุศรีโสภณ” อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ (ภาพที่ 430) ตามคำบอกเล่าของเหล่าพระภิกษุสงฆ์ระบุว่าสร้างขึ้นในราวปี พ.ศ. 2540 เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

ภาพที่ 427 พระธาตุ
วัดเวฬุวัน ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 428 พระธาตุ
วัดป่าสันติกาฬาส อุดรธานี

ภาพที่ 429 พระธาตุวัดป่า
ธรรมนิมิตโพธิ์เก้า กาศสินธุ์

ภาพที่ 430 พระธาตุ
วัดพระธาตุศรีโสภณ ศรีสะเกษ

ภาพที่ 431 พระธาตุวัดพระธาตุ
ภูเขาดิน อุดรราชธานี

ภาพที่ 432 พระธาตุ
วัดโพธิ์ชัย นครพนม

พระธาตุวัดพระธาตุภูเขาดูเงินเรียกอีกชื่อว่า “พระธาตุภูเขาดูเงิน” อำเภอเขมรราช จังหวัดอุบลราชธานี (ภาพที่ 431) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2543-2559 โดยพระครูโกศล สมธิการ รองเจ้าอาวาสวัดชนะสงคราม กรุงเทพฯ เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่ได้มาจากประเทศอินเดีย ศรีลังกา และไทย ซึ่งจักเป็นสถานที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของพุทธศาสนิกชน องค์พระธาตุมีขนาดความกว้างยาวด้านละ 4 เมตร สูง 16 เมตร⁴⁰⁴ ส่วนพระธาตุวัดโพธิ์ชัยเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “พระธาตุศรีเงินคำ” อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม (ภาพที่ 432) ตามคำบอกเล่าของเหล่าพระภิกษุสงฆ์และชาวบ้านระบุว่าสร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2545 และในขณะที่สำรวจเมื่อปี พ.ศ. 2560 ก็ยังไม่แล้วเสร็จ ผู้นำการสร้างคือพระมหาชัยวุฒิ พุทธวโร เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ชัย เพื่อจะสืบพุทธศาสนาให้ยืนยาว บรรจุพระบรมสารีริกธาตุจากสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก และพระพุทธรูปเก่าแก่คู่บ้านคู่วัด องค์พระธาตุมีขนาดความกว้างยาวด้านละ 12 เมตร สูง 39 เมตร⁴⁰⁵

พระธาตุวัดดอนขวัญ อำเภอนาหว้า จังหวัดอำนาจเจริญ (ภาพที่ 433) มีแผ่นจารึกถวายนามพระธาตุจากสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ว่า “พระพุทธรัตนมหาเจติยศรีอำนาจเจริญ” ลงวันที่ 13 ตุลาคม 2552 พระภิกษุสงฆ์และชาวบ้านเล่าให้ฟังว่าพระธาตุองค์นี้ได้รับการวางศิลาฤกษ์ในปี พ.ศ. 2550 สร้างขึ้นโดยพระครูวรณคุณาภรณ์ เจ้าอาวาสวัดดอนขวัญและเจ้าคณะตำบลนาหว้า พร้อมด้วยพุทธศาสนิกชนและพุทธบริษัททั้งหลาย เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุจากประเทศศรีลังกาและพม่าที่ได้รับมาจากสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก อีกทั้งพุทธศาสนิกชนและพุทธบริษัทได้กราบไหว้สักการบูชา และเป็นการสร้างมหาบารมีสืบทอดพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนถาวรสืบไป ทั้งนี้มีการอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุในปี พ.ศ. 2556 พร้อมทั้งถวายเป็นพระราชกุศลและเทิดพระเกียรติแด่รัชกาลที่ 9 เนื่องในวโรกาสทรงเจริญพระชนมายุครบ 85 พรรษา⁴⁰⁶

นอกจากนี้ พระธาตุวัดป่าโนนเก่า อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี (ภาพที่ 434) ตามคำบอกเล่าของพระภิกษุสงฆ์ในวัดระบุว่าสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2555 โดยพระครูสิริวรณคุณ (นิยม) เจ้าอาวาสวัดแห่งนี้พร้อมด้วยญาติโยม เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ พระอรหันต์ธาตุ และพระพุทธรูปเก่าแก่

⁴⁰⁴ สัมภาษณ์ พระศักดิ์ชัย ชีระจิตโต, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระธาตุภูเขาดูเงิน, 26 กันยายน 2561.

⁴⁰⁵ พระธาตุศรีเงินคำ, เข้าถึงเมื่อ 6 กันยายน 2560, เข้าถึงได้จาก <https://www.sringernkam.com/v2/main.php?url=history>

⁴⁰⁶ พระพุทธรัตนมหาเจติยศรีอำนาจเจริญ, เข้าถึงเมื่อ 4 มกราคม 2561, เข้าถึงได้จาก <https://mgronline.com/local/detail/9560000054683>

ภาพที่ 433 พระธาตุ
วัดดอนขวัญ อำนาจเจริญ

ภาพที่ 434 พระธาตุ
วัดป่าโนนเก่า อุดรราชธานี

ภาพที่ 435 ส่วนฐาน-เรือนธาตุ
พระธาตุวัดป่าธรรมนิมิตโพธิ์เก้า

1.2.2.2 รูปแบบของพระธาตุพนมจำลองแบบมีเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน

มากกว่า 2 ชั้น

พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้มีรูปแบบที่หลากหลาย แต่ก็ปรากฏลักษณะบางประการคล้ายคลึงกันอยู่บ้าง เนื่องด้วยได้รับแรงบันดาลใจมาจากพระธาตุพนมเหมือนกัน และสร้างร่วมสมัยกัน ดังจกกล่าวถึงรายละเอียดแยกเป็นส่วนฐาน ส่วนเรือนธาตุ และส่วนยอด ดังนี้

ส่วนฐาน: พระธาตุพนมจำลองโดยทั่วไปก็มักมีส่วนฐานในผังสี่เหลี่ยม ดังเช่นพระธาตุวัดพระธาตุศรีโสภณทำฐานเพียงชั้นเดียวรองรับเรือนธาตุ แต่หลายแห่งได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบต่างออกไปคือ พระธาตุวัดป่าธรรมนิมิตโพธิ์เก้าเป็นฐานเชิงซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้นรองรับฐานบัวที่อยู่ในผังยกเก็จ (ภาพที่ 435) พระธาตุวัดเวฬุวันใช้ฐานบัวรองรับเรือนธาตุ พระธาตุวัดโพธิ์ชัยใช้ฐานบัวที่มีขาสิงห์รองรับในผังยกเก็จ และมีส่วนด้านหน้าติดกับพระวิหาร (ภาพที่ 436) และพระธาตุวัดพระธาตุภูเขาดินมีส่วนฐานกลืนไปกับส่วนเรือนธาตุ ด้วยทำฐานเชิงซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้นรับบัวคว่ำซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้นในผังยกเก็จ ซึ่งอยู่ตรงกับประตูเรือนธาตุชั้นแรก (ภาพที่ 437)

นอกจากนี้มีส่วนฐานประทักษิณยกพื้นสูง โดยเฉพาะพระธาตุวัดดอนขวัญยกระดับขึ้นไปสูงให้เป็นที่ถนัดไถ่ใช้งาน องค์พระธาตุมีฐานบัวลูกแก้วอกไก่รองรับ (ภาพที่ 438) ส่วนองค์พระธาตุวัดป่าโนนเก่าและวัดป่าสันติกาवासใช้บัวคว่ำรองรับเรือนธาตุ ต่างออกไปก็แต่พระธาตุวัดป่าสันติกาवासทำมุกยื่นออกมาทั้ง 4 ด้าน อีกทั้งน่าสนใจว่าที่กำแพงแก้วของพระธาตุวัดป่าโนนเก่าและฐานประทักษิณของพระธาตุวัดดอนขวัญพบยักษ์แบก ซึ่งปรากฏในกลุ่มพระธาตุพนม

จำลองแบบมีเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้นเช่นกัน จึงถือเป็นลักษณะนิยมในงานช่างยุคนี้ที่ได้รับแรงบันดาลใจมาจากศิลปะทางภาคกลางผสมผสานร่วมด้วย

ภาพที่ 436 ส่วนฐาน-เรือนธาตุ
พระธาตุวัดโพธิ์ชัย

ภาพที่ 437 ส่วนฐาน-เรือนธาตุ
พระธาตุวัดพระธาตุภูเขาเงิน

ภาพที่ 438 ส่วนฐาน-เรือนธาตุ
พระธาตุวัดดอนขวัญ

ส่วนเรือนธาตุ: พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ส่วนใหญ่มีเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น ชุ่มจรณะนำประจำทั้ง 4 ด้านทุกชั้น พร้อมทั้งมีชั้นหลังคาบัวคว่ำ และมีทางเข้าออกพระธาตุทุกองค์ ยกเว้นพระธาตุวัดป่าธรรมนิมิตโพธิ์เก้าไม่มีเลย ถึงแม้ว่าพระธาตุแต่ละองค์มีรายละเอียดแตกต่างกันออกไป แต่ก็มีลักษณะบางประการคล้ายคลึงกันอยู่บ้าง กล่าวคือ พระธาตุวัดป่าโนนเก่า พระธาตุวัดป่าสันติกาवास และเรือนธาตุชั้นที่ 3 ของพระธาตุวัดดอนขวัญใช้กรอบชุ่มเป็นวงโค้งหลายวงปลายม้วนขดและประดับใบแฉกคล้ายฝักเพกาแบบแบนใหญ่อย่างพระธาตุพนม พระธาตุวัดป่าธรรมนิมิตโพธิ์เก้าและพระธาตุวัดพระธาตุศรีโสภณใช้กรอบชุ่มบันแถลง พระธาตุวัดพระธาตุภูเขาเงินและเรือนธาตุชั้นที่ 1-2 ของพระธาตุวัดดอนขวัญใช้ชุ่มลดที่มีรายละเอียดต่างกัน (ภาพที่ 439) ส่วนพระธาตุวัดโพธิ์ชัยใช้กรอบชุ่มฝักเพกา

ภายในชุ่มจรณะหรือบนประตูหลอกของพระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ประดิษฐานพระพุทธรูปลอยตัว ซึ่งเข้าใจว่าทำสำเร็จแล้วเอาขึ้นไปตั้งไว้ในภายหลัง พบทั้งที่พระธาตุวัดป่าธรรมนิมิตโพธิ์เก้า (ภาพที่ 440) พระธาตุวัดพระธาตุภูเขาเงิน (เรือนธาตุชั้นที่ 2-3) พระธาตุวัดโพธิ์ชัย และพระธาตุวัดป่าสันติกาवास (เรือนธาตุชั้นที่ 3) ส่วนพระพุทธรูปปูนปั้นพบที่พระธาตุวัดป่าโนนเก่า (เรือนธาตุชั้นที่ 2-3) (ภาพที่ 441) และพระธาตุวัดป่าสันติกาवास (เรือนธาตุชั้นที่ 2) นอกจากนี้ เรือนธาตุชั้นที่ 1 และ 3 ของพระธาตุวัดดอนขวัญใช้รูปเทพนมที่อยู่ในลักษณะก้าวเดินหรือยืนไขว่ขาข้างหนึ่งไปข้างหลัง อันเป็นลักษณะที่ปรากฏ ณ พระธาตุพนม และเป็นที่ยอมรับใน

กลุ่มพระธาตุพนมจำลองแบบที่มีเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้นด้วย อีกทั้งยังพบการประดับลวดลาย
 ก้านขดบนประตูหลอกของพระธาตุวัดป่าโนนเก่า (เรือนธาตุชั้นแรก) (ภาพที่ 442) และพระธาตุวัด
 ดอนขวัญ (เรือนธาตุชั้นที่ 2) ส่วนพระธาตุวัดพระธาตุศรีโสภณเป็นผนังเรียบ

ภาพที่ 439 ชุ่มลด-เทพนม
พระธาตุวัดดอนขวัญ

ภาพที่ 440 พระพุทธรูปลอยตัว
วัดป่าธรรมนิมิตโพธิ์แก้ว

ภาพที่ 441 พระพุทธรูปปูนปั้น
พระธาตุวัดป่าโนนเก่า

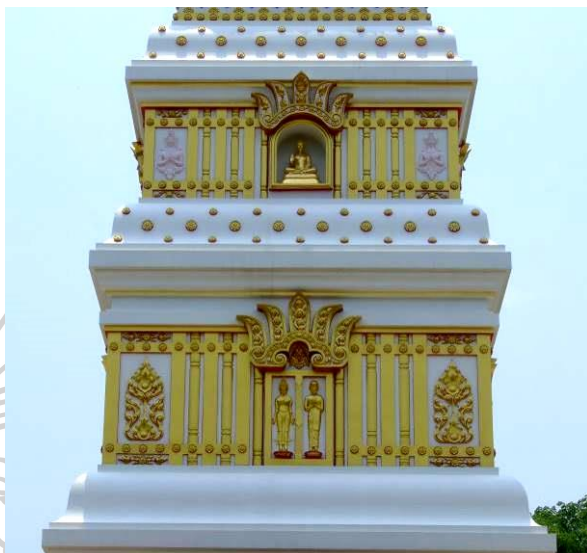
พระธาตุวัดป่าธรรมนิมิตโพธิ์แก้ว พระธาตุวัดป่าสันติกาวาส และ
 พระธาตุวัดพระธาตุภูเขาดิน มีเสาหลอกประจํามุมและซุ้มจรนํ้าที่ประดับบัวหัวเสา รวมทั้งพระธาตุ
 วัดพระธาตุศรีโสภณ พระธาตุวัดพระธาตุภูเขาดิน และพระธาตุวัดโพธิ์ชัย ไม่ตกแต่งลวดลายบนผนัง
 เรือนธาตุเหมือนกัน พระธาตุวัดดอนขวัญมีผนังเรือนธาตุชั้นแรกและชั้นที่ 3 ตกแต่งด้วยแนวเสา
 สัมพันธ์กับเรือนธาตุชั้นที่ 2-3 ของพระธาตุวัดป่าสุทธิกาวาส แต่ที่พระธาตุวัดดอนขวัญประดับพื้นที่
 ใกล้เคียงมุมด้วยลายก้านขด ส่วนพระธาตุวัดป่าสุทธิกาวาสกลับตกแต่งคล้ายลายต้นบุญบนเรือนธาตุ
 ชั้นที่ 2 และรูปเทพนมบนเรือนธาตุชั้นที่ 3 (ภาพที่ 443) อีกทั้งพระธาตุวัดป่าธรรมนิมิตโพธิ์แก้วและ
 พระธาตุวัดป่าโนนเก่าเน้นประดับลายดอกไม้ไว้บนผนังเรือนธาตุทุกชั้น แล้วนำเสนอว่าเรือนธาตุ
 ชั้นแรกของพระธาตุวัดป่าสุทธิกาวาสก็ปรากฏภาพเล่าเรื่องประวัติของอดีตเจ้าอาวาส และเรือนธาตุ
 ชั้นที่ 2 ของพระธาตุวัดดอนขวัญทำซุ้มประตูประจำด้านละ 2 ซุ้ม

ส่วนเรือนธาตุของพระธาตุวัดเวฬุวันมีลักษณะแปลกออกไปจาก
 พระธาตุองค์อื่นๆ อาจสืบเนื่องมาจากการออกแบบให้มีพื้นที่ใช้สอยได้มากขึ้น ดังที่เรือนธาตุชั้นที่ 1-2
 มีพื้นที่ใช้งานสามารถเข้า-ออกได้ทั้ง 2 ชั้น เหนือขึ้นไปอาจมองได้ 2 ลักษณะคือ มองเป็นส่วนยอดที่

จำลองแบบพระธาตุพนมทั้งองค์มาตั้งไว้ หรือถือเป็นเรือนธาตุชั้นที่ 3-4 ที่มีซุ้มประตูหลอกทั้ง 4 ด้าน
รองรับยอดบัวเหลี่ยมก็ได้

ภาพที่ 442 ลายก้านขด
พระธาตุวัดป่าโนนเก่า

ภาพที่ 443 เรือนธาตุชั้นที่ 2-3
พระธาตุวัดป่าสุทธิกาวาส

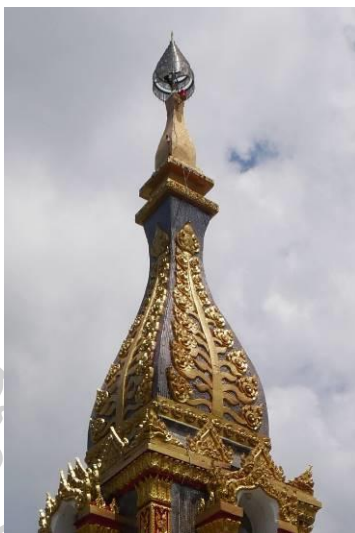
ส่วนยอด: พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ใช้ฐานบัวลูกแก้ว
อกไก่ แต่เหนือขึ้นไปไม่มีบัวคว่ำและหน้ากระดานรองรับยอดบัวเหลี่ยมอย่างพระธาตุพนม ยกเว้น
พระธาตุวัดดอนขวัญใช้ฐานบัวลูกฟักที่มีลายรักร้อยคาตจึงแลดูเหมือนลูกแก้วอกไก่ พระธาตุวัดโพธิ์ชัย
มีฐานบัวซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้นโดยไม่มีหน้ากระดานคั่น และพระธาตุวัดป่าสันติกาวาสใช้เฉพาะ
บัวคว่ำและหน้ากระดานรองรับยอดบัวเหลี่ยม

ที่สำคัญมีเพียงพระธาตุวัดดอนขวัญและพระธาตุวัดป่าโนนเก่า
เท่านั้นที่ประดับยอดบัวเหลี่ยมด้วยกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ระเบียบอย่างพระธาตุพนม ส่วนพระธาตุ
องค์อื่นๆ ปรับเปลี่ยนรูปแบบต่างออกไป ดังที่พระธาตุวัดพระธาตุศรีโสภณทำต้นลายเป็นวงรูป
หยดน้ำที่มีกระหนกล้อมรอบแล้วค่อยต่อขึ้นไปด้วยกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ (ภาพที่ 444) ส่วนพระธาตุ
วัดพระธาตุภูเขาดินทำเหมือนต้นไม้ที่มีลำต้นแตกกิ่งก้านออกเป็น 2 ฝั่งซึ่งมีใบเป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์
(ภาพที่ 445) และพระธาตุวัดโพธิ์ชัยใช้เฉพาะลายกระหนกหัวแหลมเหมือนต้นลายที่แหวกออกซ้าย
ขวา ซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป (ภาพที่ 446) นอกเหนือไปจากนี้ก็เป็นารออกแบบเพื่อรองรับตรา
สัญลักษณ์ ได้แก่ พระธาตุวัดป่าธรรมนิมิตโพธิ์เก้าที่ใช้ลายพรรณพฤษกาผูกลายขึ้นไปในลักษณะรูป
สามเหลี่ยม ล้อมรอบกรอบซุ้มบันแถลง ภายในมีตราสัญลักษณ์ของรัชกาลที่ 9 เนื่องในวโรกาสฉลอง
สิริราชสมบัติครบ 50 ปี พุทธศักราช 2539 (ภาพที่ 447) และพระธาตุวัดป่าสุทธิกาวาสใช้ลายพุ่มข้าว

บิณฑ์ล้อมกรอบรูปดอกบัวตูมที่ภายในมีตราสัญลักษณ์เป็นพญานาค 2 ตัวรองแทนขาสีงห์รับพานวาง
อุณาโลม (ภาพที่ 448)

ภาพที่ 444 ส่วนยอด
พระธาตุวัดพระธาตุศรีโสภณ

ภาพที่ 445 ส่วนยอด
พระธาตุวัดพระธาตุภูเขาดิน

ภาพที่ 446 ส่วนยอด
พระธาตุวัดโพธิ์ชัย

ภาพที่ 447 ส่วนยอด
พระธาตุวัดป่าธรรมนิมิตโพธิ์แก้ว

ภาพที่ 448 ส่วนยอด
พระธาตุวัดป่าสุทธิกาวาส

ภาพที่ 449 ส่วนเรือนธาตุหรือ
ส่วนยอด พระธาตุวัดเวฬุวัน

เหนือยอดบัวเหลี่ยมขึ้นไปเป็นบัวกลุ่มเถาซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้นรับปลียอดและปักฉัตรวลีอย่างพระธาตุพนม พบที่พระธาตุวัดดอนขวัญและพระธาตุวัดป่าสุทธิกาวาสเท่านั้น ส่วนพระธาตุวัดป่าโนนเก่าไม่ปักฉัตรวลี นอกเหนือไปจากนี้ผิวด้านนอกไปจากระเบียบเดิมคือพระธาตุวัดป่าธรรมนิมิตโพธิ์เก้าทำเป็นฐานบัวประดับท้องไม้ด้วยเสาและมีกรอบซุ้มบันแถลง ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป 3-4 ชั้นรับปลียอดบัวเหลี่ยมและปล้องโฉน ดอกบัวตูมรับฉัตรวลี ส่วนพระธาตุวัดพระธาตุศรีโสภณทำบัวกลุ่มรับองค์ระฆังในผังกลม ปล้องโฉน ปลายอด และดอกบัวตูมตามลำดับ อีกทั้งพระธาตุวัดพระธาตุภูเขาเงินใช้หน้ากระดานล่าง ท้องไม้ และหน้ากระดานบนรับปลียอดบัวเหลี่ยม ปักฉัตรวลี ตลอดจนพระธาตุวัดโพธิ์ชัยทำฐานบัวซ้อนลดหลั่นกัน 4 ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นขาสิงห์รับปลียอดซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น และดอกบัวตูมปักฉัตรวลี และส่วนยอดของพระธาตุวัดเวฬุวันสามารถมองเชื่อมโยงกับส่วนเรือนธาตุได้ดังที่กล่าวมาแล้วในข้างต้น (ภาพที่ 449)

1.2.2.3 การกำหนดอายุพระธาตุพนมจำลองแบบมีเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกันมากกว่า 2 ชั้น

พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ไม่มีปัญหาในเรื่องของการกำหนดอายุมากนัก และจากการตรวจสอบรูปแบบก็เป็นที่แน่ชัดว่าพระธาตุพนมจำลองเหล่านี้ควรกำหนดอายุหลังจากสร้างพระธาตุพนมองค์ปัจจุบันเรื่อยมา เพราะตัดแปลงรูปแบบให้คล้ายคลึงไปจากพระธาตุพนม โดยเฉพาะปรากฏเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกันมากกว่า 2 ชั้น จึงสะท้อนภูมิหลังในการสร้างได้ค่อนข้างชัดเจน ดังนี้

พระธาตุวัดป่าธรรมนิมิตโพธิ์เก้ามีประวัติสร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและเทิดพระเกียรติของรัชกาลที่ 9 ดังที่ปรากฏตราสัญลักษณ์ของรัชกาลที่ 9 เนื่องในวโรกาสฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี พุทธศักราช 2539 เช่นเดียวกับที่พระธาตุวัดมรุกขนคร ซึ่งสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2536 จึงกำหนดอายุพระธาตุวัดป่าธรรมนิมิตโพธิ์เก้าในช่วงเวลา พ.ศ. 2536-2539 แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับพระพุทธศาสนาผูกพันกันอย่างแน่นแฟ้น ซึ่งอาจจะสืบเนื่องมาจากการปลุกฝังแนวคิด “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” ทำให้การสร้างพระธาตุพนมจำลองสื่อไปถึงความจงรักภักดีของกลุ่มชนอีสานก็เป็นได้ ดังจะกล่าวถึงในลำดับต่อไป

พระธาตุวัดเวฬุวันมีประวัติสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2537 โดยพระวิสุทธิตรรณคณี เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ เช่นเดียวกับพระธาตุวัดพระธาตุศรีโสภณที่มีประวัติสร้างขึ้นในราวปี พ.ศ. 2540 รวมทั้งพระธาตุวัดพระธาตุภูเขาเงินมีประวัติสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2543-2559 โดยพระครูโกศล สมธิการ และพระธาตุวัดป่าโนนเก่ามีประวัติสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2555 โดยพระครูสิริวรรณคุณ แสดงให้เห็นถึงความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุพนมในสถานะที่พุทธสถานประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ อีกทั้งยังพบการเผยแพร่พุทธศาสนาสัมพันธ์กับส่วนกลาง ด้วยการ

ขอรับพระบรมสารีริกธาตุมาจากสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เป็นต้นว่า พระธาตุวัดโพธิ์ชัยสร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2545 จนถึงปัจจุบัน โดยพระมหาชัยวุฒิ พุทธวโร และพระธาตุวัดดอนขวัญสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2550-2556 โดยพระครูวรรณคุณาภรณ์

พระธาตุวัดป่าสันติกาวาส (วัดป่าหนองทม) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2540 - 2542 คณะศิษยานุศิษย์ร่วมกันสร้างเพื่อเป็นอนุสรณ์สถานของพระครูศาสนูปการณเป็นสำคัญ พร้อมทั้งประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ พระพุทธรูป และอัฐบริขารของพระครูศาสนูปการณ ตามที่พระครูศาสนูปการณได้เอาพระธาตุพนมเป็นที่ตั้งจิตอธิษฐานมาโดยตลอด แสดงให้เห็นถึงการสืบทอดความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุพนมผ่านพระภิกษุสงฆ์ไปยังศิษยานุศิษย์ นอกจากนี้ ในขณะที่ดำเนินการสำรวจเก็บข้อมูลก็พบวัดหลายแห่งกำลังสร้างพระธาตุพนมจำลอง ซึ่งน่าจะจัดให้อยู่ในกลุ่มนี้ อาทิ พระธาตุโพนสวรรค์ วัดประชาสามัคคี อำเภอนวนสวรรค์ จังหวัดนครพนม และพระธาตุวัดมหาธาตุเจติยาราม (โนนธาตุ) อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

1.2.3 กลุ่มพระธาตุพนมจำลองแบบมีเรือนธาตุเพียงชั้นเดียว

พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้มีเรือนธาตุเพียงชั้นเดียว บางองค์ก็ปรากฏชั้นซ้อนลดหลั่นกันเหนือเรือนธาตุชั้นแรกขึ้นไป แต่ไม่ถือว่าเป็นเรือนธาตุด้วยเหตุที่ไม่มีซุ้มจรนนำหรือเสาประดับ ทั้งนี้คงได้รับอิทธิพลมาจากกลุ่มเจดีย์ทรงปราสาทยอดที่มีเรือนธาตุเพียงชั้นเดียว ซึ่งพบพัฒนาการอยู่ในพื้นที่อีสานมาตั้งแต่ยุคอาณาจักรล้านช้าง แล้วผสมผสานเข้ากับส่วนยอดบัวเหลี่ยมอันเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้าง ประเด็นนี้คงต้องศึกษาในโอกาสต่อไป ครั้นพระธาตุพนมกลายเป็นแหล่งหลอมรวมความเชื่อความศรัทธาของชาวอีสานก็ใช้อยอดบัวเหลี่ยมอย่างพระธาตุพนมตามสมัยนิยมยุครัตนโกสินทร์ ดังที่ปรากฏงานตกแต่งด้วยกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในลักษณะรูปสามเหลี่ยมอย่างพระธาตุพนมเป็นส่วนใหญ่ จึงอนุมานจัดให้เป็นพระธาตุพนมจำลอง

ตัวอย่างพระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ได้แก่ พระธาตุปู่ขาว วัดศิริवालุกาลัย พระธาตุวัดหนองเรือคำ พระธาตุวัดมณีโคตร พระธาตุวัดบ้านโนนสวรรค์ และพระธาตุวัดมหาประชา จังหวัดหนองคาย พระธาตุวัดราษฎร์สงเคราะห์ จังหวัดอุดรธานี พระธาตุ (ริมรั้ว) วัดยอดแก้วศรีวิชัย และพระธาตุวัดภูหินขัน จังหวัดมุกดาหาร พระธาตุวัดสร้างถ่อ จังหวัดอุบลราชธานี พระธาตุวัดโพธิ์ศรี และพระธาตุวัดโพธิ์ชัย จังหวัดนครพนม พระธาตุวัดป่าเทพประทานพร จังหวัดกาฬสินธุ์ พระธาตุวัดนาจำปา จังหวัดศรีสะเกษ และพระธาตุวัดผาเทพนิมิต จังหวัดสกลนคร

1.2.3.1 ประวัติพระธาตุพนมจำลองแบบมีเรือนธาตุเพียงชั้นเดียว

พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้พบทั้งที่มีประวัติความเป็นมาชัดเจนและยังคงคลุมเครือ กล่าวคือ พระธาตุวัดหนองเรือคำหรือเรียกกันว่า “เจดีย์เจ้าพ่อหนองเรือคำ” อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย (ภาพที่ 450) เชื่อกันมาว่าเจ้าพ่อหนองเรือคำสร้างพระเจดีย์ไว้บรรจุสิ่งที่จะนำไปยังพระธาตุพนมครั้งสร้างองค์พระธาตุ แต่เมื่อทราบข่าวว่าได้ทำการแล้วเสร็จแล้ว จึงก่อพระเจดีย์ ณ ที่แห่งนี้ ส่วนองค์ปัจจุบันสร้างขึ้นใหม่โดยพระครูวิสัยกิจจาทรซึ่งเป็นเจ้าอาวาสของวัดแห่งนี้ในปี พ.ศ. 2520-2528 โดยใช้งบประมาณ 549,000 บาท ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปและรูปเหมือนเจ้าพ่อหนองเรือคำ

ภาพที่ 450 พระธาตุ
วัดหนองเรือคำ หนองคาย

ภาพที่ 451 พระธาตุ
วัดโพธิ์ศรี นครพนม

ภาพที่ 452 พระธาตุ
วัดโพธิ์ชัย นครพนม

พระธาตุวัดโพธิ์ศรี อำเภอโพธิ์ศรี จังหวัดนครพนม (ภาพที่ 451) มีประวัติบนแผ่นป้ายไว้นิระบುವ่าสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2521-2522 โดยพระครูฉันทกิจจานุยุต (ดร) และคณะ พร้อมด้วยคณะศิษยานุศิษย์ทั้งหลาย เพื่อบรรจุพระอัฐิของพระครูปริยัติสิกขกิจ (แพง) อดีตเจ้าคณะอำเภอศรีสงคราม พร้อมด้วยอัฐิบิดามารดาของหลวงปู่โทที่ท่านเคารพบูชามาโดยตลอด ดินจากสังเวชนียสถานทั้ง 4 แห่งของพระพุทธเจ้าจากประเทศอินเดีย และภายหลังอัญเชิญพระอัฐิของพระมหากัสสปะเถระและก้อนอัฐิเก่าจากพระธาตุพนมองค์เดิมมาบรรจุไว้เพิ่มเติม องค์พระธาตุสูง 15 เมตร กว้างยาวด้านละ 4.50 เมตร ส่วนพระธาตุวัดโพธิ์ชัยหรือรู้จักกันในนาม “พระธาตุหินอ่อน” อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม (ภาพที่ 452) มีจารึกระบุสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2527 เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

พระธาตุวัดมณีโคตร อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย (ภาพที่ 453) มีประวัติสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2535-2536 โดยพระครูสุธรรมรัตนภรณ์ (สิงโต) เจ้าคณะตำบลจุมพล เขต 1 และเจ้าอาวาสวัดแห่งนี้ พร้อมด้วยญาติโยม เพื่อครอบพระธาตุองค์เดิมเอาไว้ เพราะมีความประสงค์อยากรักษาสภาพของพระธาตุเก่าแก่ที่ต้องคอยบูรณะอยู่บ่อยครั้ง (เจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม) ทั้งนี้ ได้เลือกสร้างตามแบบอย่างพระธาตุพนม ด้วยเห็นว่าเป็นพระธาตุศักดิ์สิทธิ์ของชาวอีสาน⁴⁰⁷ ส่วนพระธาตุวัดป่าเทพประทานพร อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ (ภาพที่ 454) สร้างขึ้นในราวปี พ.ศ. 2534-2540 โดยได้กำลังทรัพย์มาจากญาติโยม เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ⁴⁰⁸

ภาพที่ 453 พระธาตุ
วัดมณีโคตร หนองคาย

ภาพที่ 454 พระธาตุ
วัดป่าเทพประทานพร กาฬสินธุ์

ภาพที่ 455 พระธาตุ
วัดบ้านโนนสวรรค์ หนองคาย

พระธาตุวัดบ้านโนนสวรรค์เรียกอีกชื่อว่า “พระธาตุรัตนเจดีย์” อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย (ภาพที่ 455) เมื่อปี พ.ศ. 2539 พระอาจารย์ประดิษฐ์ คุณธมโม พร้อมด้วยญาติโยม ได้ปรึกษาหารือกันมีมติว่าจะสร้างพระธาตุเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและรอยพระพุทธรูปจำลองให้อนุชนรุ่นหลังได้กราบไหว้บูชา อันเป็นการจรจรโลงพระพุทธรูปศาสนาทางหนึ่ง โดยกำหนดให้องค์พระธาตุมีความกว้างยาวด้านละ 20 เมตร สูง 26 เมตร ท่านจึงได้เขียนแบบให้ช่างโยธาขององค์การบริหารส่วนตำบลรัตนวาปีตรวจสอบและให้ความเห็นชอบก่อนลงมือสร้างในปี พ.ศ. 2542 แต่ยังไม่ทันแล้วเสร็จก็อาพาธและย้ายไปอยู่วัดอื่น พระครูศรี ฐานทินโน พระลูกวัดได้พาชาวบ้านสร้างต่อจนแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2547 และฉลองสมโภชขึ้นในปี พ.ศ. 2548 ใช้งบประมาณ

⁴⁰⁷ สัมภาษณ์ พระครูสุธรรมรัตนภรณ์, เจ้าอาวาสวัดมณีโคตร, 6 พฤษภาคม 2559.

⁴⁰⁸ สัมภาษณ์ เจ้าอาวาสวัดป่าเทพประทานพร, 12 ธันวาคม 2559.

ทั้งสิ้น 1,850,000 บาท ส่วนพระธาตุวัดภูหินขัน อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร (ภาพที่ 456) มีจารึกระบุว่าสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2545 เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

ภาพที่ 456 พระธาตุ
วัดภูหินขัน มุกดาหาร

ภาพที่ 457 พระธาตุ
วัดนาจำปา ศรีสะเกษ
ที่มา: เจริญธรรมที่ 409

ภาพที่ 458 พระธาตุ
วัดผาเทพนิมิต สกลนคร

พระธาตุวัดนาจำปาหรือชาวบ้านเรียกว่า “พระธาตุกตัญญู” อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ (ภาพที่ 457) มีประวัติสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2551-2558 โดยพระครูบวรสังขรัตน์ (มอน อนุตตโร) เจ้าคณะตำบลหนองแก้วและเจ้าอาวาสวัดแห่งนี้ พร้อมด้วยพุทธศาสนิกชน องค์พระธาตุมีความกว้างและยาวด้านละ 6.60 เมตร สูง 31 เมตร ถือเป็นสัญลักษณ์แทนประวัติศาสตร์ของหมู่บ้าน เพราะเชื่อกันมาว่าบรรพบุรุษของตนเป็นกลุ่มชนลาวที่อพยพจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมาอาศัยอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำมูล⁴⁰⁹ ส่วนพระธาตุวัดผาเทพนิมิต อำเภอนิคมน้ำอูน จังหวัดสกลนคร (ภาพที่ 458) ชาวบ้านที่อยู่บริเวณใกล้เคียงวัดให้ข้อมูลว่าสร้างขึ้นในราวปี พ.ศ. 2550 โดยพระครูสุวิมลบุญญากร (บุญพิน กตปุญโญ) เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ และพระธาตุวัดมหาประชา อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย (ภาพที่ 459) มีป้ายระบุว่าสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2554 โดยคุณตาอูย-คุณยายหนูที่ สู่ฝน พร้อมบุตรหลานและญาติมิตร เพื่อสักการบูชา ใช้งบประมาณ 360,000 บาท

⁴⁰⁹ พระธาตุกตัญญู วัดจำปา จังหวัดศรีสะเกษ, เข้าถึงเมื่อ 17 มกราคม 2561, เข้าถึงได้จาก <https://www.pptvhd36.com/news/ประเด็นร้อน/61780>, http://radio.prd.go.th/sisaket/ewt_news.php?nid=1358&filename=AA และ <https://www.dailynews.co.th/article/611271>

นอกจากนี้ เป็นพระธาตุพนมจำลองที่มีประวัติการสร้างไม่ชัดเจน ดังที่พระธาตุวัดสร้างถ่อ อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี (ภาพที่ 460) เป็นโบราณสถานเก่าแก่ ชาวบ้านเชื่อกันว่าบรรจุอัฐิของอัญญาเจ้าฝ่าย ซึ่งเป็นเจ้านายต่างพระเนตรพระกรรณเมื่อนานมาแล้ว จึงเรียกกันว่า “ธาตุญาพ่อใหญ่” ที่สำคัญได้ความว่าพระธาตุที่เห็นในปัจจุบันนี้สร้างครอบพระธาตุองค์เก่า แต่ระบุงปีสร้างไม่ได้อย่างแน่ชัด ทราบแต่เพียงว่าผู้สร้างอายุราว 60 ปีก็ยังคงมีชีวิตอยู่ในขณะที่สำรวจเก็บข้อมูล

ภาพที่ 459 พระธาตุ
วัดมหาประชา หนองคาย

ภาพที่ 460 พระธาตุ
วัดสร้างถ่อ อุบลราชธานี

ภาพที่ 461 พระธาตุวัดราษฎร์-
สงเคราะห์ อุดรธานี

พระธาตุวัดราษฎร์สงเคราะห์ อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 461) เดิมชื่อว่า “วัดป่าหนองแซง” สร้างพระธาตุองค์นี้ขึ้นเพื่อบรรจุพระอัฐิของหลวงปู่บัว สิริปุมโณ อดีตเจ้าอาวาสวัดแห่งนี้ ทว่าช่วงเวลาในการสร้างยังไม่กระจ่างชัด ดังความจากหลวงปู่เสน ปัญญาโร เจ้าอาวาสวัดราษฎร์สงเคราะห์รูปปัจจุบัน ซึ่งเคยเป็นสามเณรของหลวงปู่บัวและกลายมาเป็นพระภิกษุเจ้าอาวาสต่อจากหลวงปู่บัว บอกว่าสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2495⁴¹⁰ แต่ข้อมูลจากคณะศิษยานุศิษย์ระบุว่าพระธาตุองค์นี้สร้างขึ้นหลังจากหลวงปู่บัวมรณะภาพในปี พ.ศ. 2518 บริเวณที่ทำการฌาปนกิจศพ⁴¹¹

⁴¹⁰ สัมภาษณ์ หลวงปู่เสน ปัญญาโร, เจ้าอาวาสวัดราษฎร์สงเคราะห์, 21 พฤษภาคม 2559.

⁴¹¹ ประวัติหลวงปู่บัว สิริปุมโณ, เข้าถึงเมื่อ 6 มกราคม 2562, เข้าถึงได้จาก http://www.dharma-gateway.com/monk/monk_biography/lp-peng/lp-bua-hist-01-04.htm

พระธาตุวัดศิรวิลาฎกาลัยหรือเรียกกันว่า “พระธาตุปู่ขาว” อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย (ภาพที่ 462) สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ชาวบ้านอายุราว 50-60 ปีที่อยู่บริเวณใกล้เคียงวัดให้ข้อมูลว่าพระธาตุแห่งนี้สร้างมานานแล้วเห็นพร้อมกับสิม แต่ก่อนมีขนาดเล็ก ส่วนพระธาตุที่เห็นในปัจจุบันเพิ่งมาสร้างขึ้นใหม่เมื่อไม่นานมานี้ เช่นเดียวกับพระธาตุ (ริมรั้ว) วัดยอดแก้วศรีวิชัย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร (ภาพที่ 463)

ภาพที่ 462 พระธาตุ
วัดศิรวิลาฎกาลัย หนองคาย

ภาพที่ 463 พระธาตุ (ริมรั้ว)
วัดยอดแก้วศรีวิชัย มุกดาหาร

ภาพที่ 464 ส่วนฐาน-เรือนธาตุ
พระธาตุวัดโพธิ์ศรี

1.2.3.2 รูปแบบของพระธาตุพนมจำลองแบบมีเรือนธาตุเพียงชั้นเดียว

พระธาตุกลุ่มนี้อนุโลมให้จัดอยู่ในพระธาตุพนมจำลองตามเหตุผลที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น ทำให้ก่อเกิดความหลากหลายมากยิ่งขึ้น เพราะผู้ออกแบบหรือช่างชอบในสิ่งใดก็นำมาประกอบสร้างขึ้น แต่ก็ยังคงแลเห็นถึงแรงบันดาลใจที่ได้รับมาจากพระธาตุพนม โดยเฉพาะส่วนยอดบัวเหลี่ยมที่ประดับกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในลักษณะรูปสามเหลี่ยม ดังจกกล่าวถึงรายละเอียดแบ่งออกเป็นส่วนฐาน ส่วนเรือนธาตุ และส่วนยอด ดังนี้

ส่วนฐาน: ปรากฏทั้งที่เป็นฐานเชิงรองรับเรือนธาตุ ได้แก่ พระธาตุปู่ขาว พระธาตุวัดโพธิ์ศรี (ภาพที่ 464) และพระธาตุวัดราษฎร์สงเคราะห์ ส่วนอีกรูปแบบใช้ฐานบัวมารองรับเรือนธาตุคือ พระธาตุวัดภูหินขัน พระธาตุหนองเรือคำ (ภาพที่ 465) พระธาตุวัดป่าเทพประทานพร พระธาตุวัดสร้างถ่อ (ภาพที่ 466) และพระธาตุวัดนาจำปา พร้อมทั้งนี้มีพระธาตุบางแห่งปรากฏหาสิ่งร่วมกับฐานบัวด้วย เช่น พระธาตุ (ริมรั้ว) วัดยอดแก้วศรีวิชัย และพระธาตุวัดมณีโคตร (ภาพที่ 467) นอกเหนือไปจากนี้ยังพบฐานประทักษิณรองรับเรือนธาตุ อาทิ พระธาตุวัดโพธิ์ชัย พระธาตุวัดบ้านโนนสวรรค์ พระธาตุวัดผาเทพนิมิต และพระธาตุวัดมหาประชา

ภาพที่ 465 ส่วนฐาน-เรือนธาตุ
พระธาตุหนองเรือคำ

ภาพที่ 466 ส่วนฐาน
พระธาตุวัดสร้างถ่อ

ภาพที่ 467 ส่วนฐาน-เรือนธาตุ
พระธาตุวัดมณีโคตร

ส่วนเรือนธาตุ: พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้มีเรือนธาตุเพียงชั้นเดียว และบางองค์ก็มีชั้นซ้อนแต่ไม่ใช่เรือนธาตุ เพราะไม่มีซุ้มประตูหรือซุ้มจรณะหรือแนวเสา เช่น พระธาตุวัดนาจำปา พระธาตุวัดมหาประชา พระธาตุวัดป่าเทพประทานพร และพระธาตุวัดภูหินขัน ส่วนใหญ่เข้า-ออกได้เพียงทางเดียว แต่บางองค์ก็เป็นพระธาตุปิดที่เข้า-ออกไม่ได้ อาทิ พระธาตุ (ริมรั้ว) วัดยอดแก้วศรีวิชัย พระธาตุวัดสร้างถ่อ พระธาตุวัดโพธิ์ศรี และพระธาตุวัดโพธิ์ชัย แล้วส่วนใหญ่ได้ประดับซุ้มประตูและซุ้มหน้าต่างหรือซุ้มจรณะทั้ง 4 ด้าน ยกเว้นพระธาตุวัดภูหินขันมี 3 ด้าน พระธาตุวัดหนองเรือคำและพระธาตุวัดมหาประชาปรากฏเพียงด้านเดียวเท่านั้น ที่สำคัญกรอบซุ้มของพระธาตุปูขาว พระธาตุวัดหนองเรือคำ และพระธาตุวัดบ้านโนนสวรรค์ มีลักษณะคล้ายกับที่พระธาตุพนม นอกนั้นล้วนแตกต่างออกไปทั้งสิ้น

อย่างไรก็ดี งานประดับตกแต่งผนังเรือนธาตุของพระธาตุปูขาว คล้ายคลึงกับเรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุพนม แต่พระธาตุองค์อื่นๆ แตกต่างออกไปโดยสิ้นเชิง โดยพบทั้งที่มีภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติ พระภิกษุสงฆ์ และวิถีชีวิตของชาวอีสาน ณ พระธาตุวัดหนองเรือคำ พระธาตุวัดโพธิ์ศรี พระธาตุวัดนาจำปา และพระธาตุวัดผาเทพนิมิต (ภาพที่ 468) รวมทั้งที่ประดับด้วยลวดลายดอกไม้กลม ณ พระธาตุวัดสร้างถ่อ พร้อมทั้งมีลายรูปเทพนมร่วมด้วยที่พระธาตุ (ริมรั้ว) วัดยอดแก้วศรีวิชัย (ภาพที่ 469) และพระธาตุวัดมหาประชา แล้วมีลายรูปเทพนมร่วมกับลายประดิษฐ์ ณ พระธาตุวัดบ้านโนนสวรรค์ (ภาพที่ 470) อีกทั้งยังปรากฏลายพรรณพฤกษาแบบประดิษฐ์ร่วมกับลายรูปเทพนมและหน้ากาลคือ พระธาตุวัดป่าเทพประทานพร และลายพวงมาลัยอุบะร่วมกับลายอื่นๆ ที่พระธาตุวัดราษฎร์สงเคราะห์ (ภาพที่ 471) พระธาตุวัดภูหินขัน และพระธาตุหนองเรือคำ ส่วนพระธาตุที่เหลือไม่ประดับลวดลายใดๆ บนผนังเรือนธาตุ นอกจากนี้ยังพบการ

ประดับแผ่นสามเหลี่ยมประจํามุมล่างของเรือนธาตุ เช่น พระธาตุวัดสร้างถ่อ และพระธาตุวัดผาเทพ-
นิมิต ถึงแม้ว่าพระธาตุวัดป่าเทพประทานพรจักมีการประดับลายก้านขดประจํามุมของเรือนธาตุและ
ปรากฏบนชั้นซ้อน แต่ลักษณะไม่ได้เหมือนกับเสาหลอกประจํามุม จึงมองว่าเป็นการประดับลวดลาย
เท่านั้น

ภาพที่ 468 ภาพวิถีชีวิตชาวอีสาน
วัดผาเทพนิมิต

ภาพที่ 469 งานประดับส่วนเรือนธาตุ
พระธาตุ (ริมรั้ว) วัดยอดแก้วศรีวิชัย

ภาพที่ 470 ลายรูปเทพนมท่ามกลางลายประดิษฐ์
พระธาตุวัดบ้านโนนสวรรค์

ภาพที่ 471 ลายพวงมาลัยอุบะร่วมกับลายอื่นๆ
พระธาตุวัดราษฎร์สงเคราะห์

ส่วนยอด: พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ส่วนใหญ่มีระบียบและการ
ประดับลวดลายบนยอดบัวเหลี่ยมคล้ายกับพระธาตุพนม ถึงแม้ว่ามีรายละเอียดแตกต่างกันออกไปก็
ตาม ดังที่ใช้ฐานบัว บัวคว่ำ และหน้ากระดานมารองรับยอดบัวเหลี่ยมอย่างพระธาตุพนม ได้แก่
พระธาตุปู่ขาว พระธาตุวัดราษฎร์สงเคราะห์ และพระธาตุวัดมหาประชา ส่วนพระธาตุองค์อื่นๆ ทำ
ต่างออกไปจากต้นแบบมาก โดยเฉพาะส่วนรองรับยอดบัวเหลี่ยม เช่น พระธาตุวัดโพธิ์ศรี พระธาตุวัด

โพธิ์ชัย (ภาพที่ 472) และพระธาตุวัดผาเทพนิมิตใช้ฐานบัวคว่ำที่มีท้องไม้ยึดสูงซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น พระธาตุวัดหนองเรือคำปรากฏฐานบัวลูกแก้วอกไก่ซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น พระธาตุ (ริมรั้ว) วัดยอดแก้วศรีวิชัย พระธาตุวัดป่าเทพประทานพร และพระธาตุวัดจำปาใช้บัวคว่ำเท่านั้น พระธาตุวัดมณีโคตรใช้บัวคว่ำขนาดใหญ่เป็นชั้นหลังคาแยกออกจากฐานบัวคล้ายกับพระธาตุวัดบ้านโนนสวรรค์ ระบบคล้ายกับที่พระธาตุวัดภูหินขันแต่ทำบัวคว่ำตั้งฉากขนาดเล็กแทน และพระธาตุสร้างถ่อใช้เส้นลวดซ้อนลดหลั่นกันขนานลูกแก้วอกไก่ที่ประดับกลีบบัว (ภาพที่ 473) อย่างไรก็ตามก็ดี ถัดจากยอดบัวเหลี่ยมขึ้นไปมีรูปแบบที่หลากหลาย แต่ก็ปรากฏบัวกลุ่มเถาซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้นอย่างพระธาตุพนมองค์ปัจจุบันอยู่บ้าง เช่น พระธาตุปูขาว พระธาตุวัดหนองเรือคำ (ภาพที่ 474) พระธาตุวัดป่าเทพประทานพร และพระธาตุวัดผาเทพนิมิต

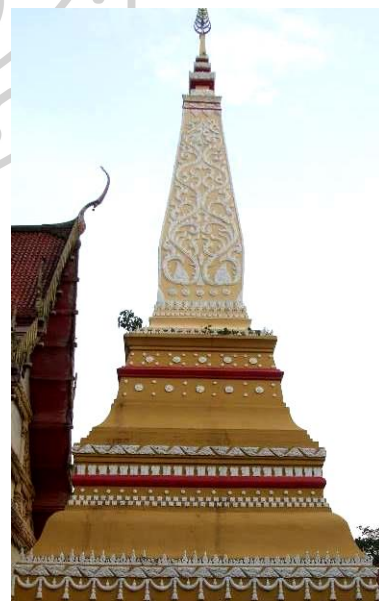
ส่วนพระธาตุที่ประดับยอดบัวเหลี่ยมด้วยกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์จัดอยู่ในลักษณะรูปสามเหลี่ยมอย่างพระธาตุพนมคือ พระธาตุปูขาว พระธาตุ (ริมรั้ว) วัดยอดแก้วศรีวิชัย พระธาตุวัดมณีโคตร พระธาตุวัดสร้างถ่อ พระธาตุวัดนาจำปา พระธาตุวัดผาเทพนิมิต และพระธาตุวัดมหาประชา ส่วนพระธาตุที่มีต้นลายเป็นกระหนกหัวแหลม 2 ตัวอย่างพระธาตุพนมที่เหลือเป็นลายประดิษฐ์แบบอื่น อาทิ พระธาตุวัดโพธิ์ศรีและพระธาตุวัดโพธิ์ชัย รวมทั้งปรากฏยอดบัวเหลี่ยมที่ประดับลายประดิษฐ์แบบใหม่คือ พระธาตุวัดราษฎร์สงเคราะห์ (ในภาพถ่ายเก่าไม่ปรากฏลวดลายจึงไม่แน่ชัดว่าได้บูรณะลวดลายตามเดิมหรือไม่) พระธาตุวัดหนองเรือคำ และพระธาตุวัดป่าเทพประทานพร ส่วนพระธาตุวัดบ้านโนนสวรรค์ และพระธาตุวัดภูหินขันไม่ตกแต่งลวดลาย

ภาพที่ 472 ส่วนยอด
พระธาตุวัดโพธิ์ชัย

ภาพที่ 473 ส่วนยอด
พระธาตุวัดสร้างถ่อ

ภาพที่ 474 ส่วนยอด
พระธาตุวัดหนองเรือคำ

1.2.3.3 การกำหนดอายุพระธาตุพนมจำลองแบบมีเรือนธาตุเพียงชั้นเดียว

พระธาตุพนมจำลองกลุ่มนี้ส่วนใหญ่มีแผ่นป้ายระบุปีการสร้างอย่างชัดเจน ถึงแม้ว่าบางองค์ไม่มีประวัติความเป็นมาที่กระจ่างชัด แต่ด้วยรูปแบบศิลปกรรมไม่เกินไปกว่างานบูรณะพระธาตุพนมครั้งรัฐบาลในจอมพล ป. พิบูลสงคราม ประกอบกับคำบอกเล่าจากชาวบ้านในชุมชนที่มีส่วนร่วมในการสร้างก็ยังคงมีชีวิตอยู่ จึงได้ความว่าสร้างขึ้นหลังจากพระธาตุพนมพังทลายลงมา และบางองค์ก็สร้างขึ้นใหม่แทนพระธาตุองค์เดิม ดังนี้

พระธาตุพนมจำลองที่ปรากฏประวัติการสร้างอย่างชัดเจน และมีวัตถุประสงค์สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุเป็นสำคัญ ได้แก่ พระธาตุวัดป่าเทพ-ประทานพรมีประวัติสร้างขึ้นในราวปี พ.ศ. 2534-2540 โดยได้กำลังทรัพย์มาจากญาติโยม รวมทั้งพระธาตุวัดบ้านโนนสวรรค์มีประวัติสร้างขึ้นในระหว่างปี พ.ศ. 2542-2547 โดยพระอาจารย์ประดิษฐ์คุณธมโม แต่สร้างไม่ทันแล้วเสร็จก็มรณภาพ พระครูศรีฐานทินโนจึงดำเนินการสร้างต่อจนแล้วเสร็จ พร้อมทั้งประดิษฐานรอยพระพุทธรูปอีกทั้งพระธาตุวัดภูหินขันสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2545 และพระธาตุวัดผาเทพนิมิตที่ชาวบ้านให้ข้อมูลว่าสร้างขึ้นในราวปี พ.ศ. 2550 โดยพระครูสุวิมลบุญญากร อย่างไรก็ตาม พบพระธาตุพนมจำลองที่สร้างขึ้นเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา ดังเช่นพระธาตุวัดโพธิ์ชัยมีประวัติสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2527 และพระธาตุวัดมหาประชาสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2554 โดยคุณตาอายุ-คุณยายหนูที่ สุฝน พร้อมบุตรหลานและญาติมิตร แสดงให้เห็นถึงแรงศรัทธาในพระพุทธศาสนาและพระธาตุพนมอย่างแรงกล้า

นอกเหนือไปจากนี้สร้างขึ้นด้วยวัตถุประสงค์อื่น กล่าวคือ พระธาตุวัดหนองเรือค้ำองค์ปัจจุบันมีประวัติสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2520-2528 โดยพระครูวิสัยกิจจาธรร เพื่อบรรจุสิ่งที่เชื่อกันมาว่าเจ้าพ่อหนองเรือค้ำจะนำไปยังพระธาตุพนม แต่องค์พระธาตุสร้างแล้วเสร็จก่อนจึงสร้างพระเจดีย์เก็บเอาไว้ที่วัดแห่งนี้แทน ส่งผลให้พระธาตุวัดหนองเรือค้ำองค์ปัจจุบันประดิษฐานพระพุทธรูปและรูปเหมือนของเจ้าพ่อหนองเรือค้ำ แล้วด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้อาจเป็นแรงบันดาลใจให้จำลองแบบพระธาตุพนม

พระธาตุวัดโพธิ์ศรีมีประวัติสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2521-2522 โดยพระครูฉันทกิจจานุยุต เพื่อบรรจุพระอัฐิของพระครูปริยัติสิกขกิจ พร้อมด้วยอัฐิบิดามารดาของหลวงปู่โทที่ท่านเคารพบูชามาโดยตลอด ดินจากสังเวชนียสถานทั้ง 4 แห่งของพระพุทธเจ้าจากประเทศอินเดีย และภายหลังอัฐิเชิญพระอัฐิของพระมหากัสสปะเถระและก้อนอิฐเก่าจากพระธาตุพนมองค์เดิมมาบรรจุไว้เพิ่มเติม ส่วนพระธาตุวัดมณีโคตรมีประวัติสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2535-2536 โดยพระครูสุธรรมรัตน์นาภรณ์ เพื่อครอบพระธาตุองค์เดิมเอาไว้ให้คงรักษาสภาพได้นานที่สุด ทั้งนี้ได้เลือกสร้างตามแบบอย่างพระธาตุพนมด้วยเห็นว่าเป็นพระธาตุศักดิ์สิทธิ์ของชาวอีสาน และพระธาตุวัดนาจำปามีประวัติสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2551-2558 โดยพระครูบวรสังฆรัตน์ เพื่อให้เป็นสัญลักษณ์แทน

ประวัติศาสตร์ของหมู่บ้าน ซึ่งมีบรรพบุรุษเป็นกลุ่มชนลาวที่อพยพจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมาอาศัยอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำมูล ตามที่ปรากฏภาพเล่าเรื่องประวัติความเป็นมาของชุมชนบนผนังเรือนธาตุ และการเลือกจำลองแบบพระธาตุพนมไม่ใช่พระธาตุองค์อื่นก็แสดงให้เห็นถึงพระธาตุพนมกลายเป็นสัญลักษณ์สื่อถึงกลุ่มชนลาวในอีสานของประเทศไทย

ภาพที่ 475 พระธาตุสร้างก่อนบรูณะ

ที่มา: <http://info.dla.go.th/public/travel.do?cmd=goDetail&id=707216&random=1538138934620>,
17 มกราคม 2561.

ภาพที่ 476 พระธาตุวัดราชกุรสงเคราะห์
ก่อนบรูณะ

ที่มา: เจริญรathi 412

ส่วนพระธาตุพนมจำลองที่มีประวัติการสร้างไม่ชัดเจนก็สามารถกำหนดอายุได้ กล่าวคือ พระธาตุวัดสร้างถ่อเป็นโบราณสถานเก่าแก่ ชาวบ้านเชื่อกันว่าบรรพบุรุษของอัญญาเจ้าฝ่าย ซึ่งเป็นเจ้านายต่างพระเนตรพระกรรณเมื่อนานมาแล้ว จึงเรียกกันว่า “ธาตุญาพ่อใหญ่” ที่สำคัญได้ความว่าพระธาตุที่เห็นในปัจจุบันนี้สร้างครอบพระธาตุองค์เก่า แต่ระบุงปีสร้างไม่ได้ อย่างแน่ชัด ทราบแต่เพียงว่าผู้สร้างอายุราว 60 ปีก็ยังคงมีชีวิตอยู่ในขณะที่สำรวจเก็บข้อมูล เมื่อพิจารณาประกอบกับรูปแบบศิลปกรรมที่ปรากฏกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์อย่างพระธาตุพนมบนยอดบัวเหลี่ยมของพระธาตุองค์นี้ ซึ่งพบมาตั้งแต่ก่อนบรูณะปฏิสังขรณ์ (ภาพที่ 475) คงไม่เก่าไปกว่ายุคของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และตามอายุของผู้สร้างก็น่าจะอยู่ในช่วงหลังพระธาตุพนมพังทลายลงมาแล้ว จึงกำหนดอายุคร่าวๆ ระหว่างปี พ.ศ. 2519-2530

พระธาตุวัดราชกุรสงเคราะห์หรือวัดป่าหนองแขงได้สร้างขึ้นเพื่อบรรพบุรุษของหลวงปู่บัว สิริปัญโญ อดีตเจ้าอาวาสวัดแห่งนี้ ดังที่มีประติมากรรมรูปเหมือนและรูปภาพของท่านอยู่ภายในพระธาตุองค์นี้ แต่เรื่องของช่วงเวลาการสร้างยังไม่กระจ่างชัด ด้วยเหตุที่หลวงปู่

เสน ปัญญาโร เจ้าอาวาสวัดราชบูรณะสงเคราะห์รูปปัจจุบัน ซึ่งเคยเป็นสามเณรของหลวงปู่บัวและกลายมาเป็นพระภิกษุเจ้าอาวาสต่อจากหลวงปู่บัว บอกว่าสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2495⁴¹² แต่ข้อมูลจากคณะศิษยานุศิษย์ระบุว่าพระธาตุองค์นี้สร้างขึ้นหลังจากหลวงปู่บัวมรณภาพในปี พ.ศ. 2518 บริเวณที่ทำการฌาปนกิจศพ⁴¹³ เมื่อพิจารณาจากภาพถ่ายเก่าพระธาตุองค์นี้ก็ไม่ปรากฏลวดลายบนยอดบัวเหลี่ยม (ภาพที่ 476) แต่ลักษณะของยอดบัวเหลี่ยมที่ถัดขึ้นไปเป็นเหมือนบัวกลุ่มเกาต์ปลัยยอดในผังสี่เหลี่ยม เป็นระบบส่วนยอดของพระธาตุพนมครั้งบูรณะในรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม และองค์ปัจจุบัน ที่สำคัญฐานบัวที่มีกลีบบัวรองรับแทนสี่เหลี่ยมที่รับยอดบัวเหลี่ยมเป็นลักษณะที่ได้รับการตัดแปลงรูปแบบมาแล้วก็คงจัดให้อยู่ในช่วงหลังลงมา จึงกำหนดอายุพระธาตุองค์นี้อย่างคร่าวๆ ราวปี พ.ศ. 2518-2520 หลังจากหลวงปู่บัวมรณภาพแล้ว

พระธาตุวัดศิริวาสุกาถัยหรือพระธาตุปู่ขาวสร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ชาวบ้านอายุราว 50-60 ปีที่อยู่บริเวณใกล้เคียงวัดให้ข้อมูลว่าพระธาตุแห่งนี้สร้างมานานแล้วเห็นพร้อม กับ สิม แต่ก่อนมีขนาดเล็ก ส่วนพระธาตุที่เห็นในปัจจุบันเพิ่งมาสร้างขึ้นใหม่เมื่อไม่นานมานี้ เช่นเดียวกับพระธาตุ (ริมรั้ว) วัดยอดแก้วศรีวิชัย เมื่อพิจารณาร่วมกับรูปแบบศิลปกรรมที่ปรากฏกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์อย่างพระธาตุพนมบนยอดบัวเหลี่ยมของพระธาตุเหล่านี้แล้ว คงมีอายุไม่เก่าไปกว่ายุคของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และน่าจะสร้างหลังจากพระธาตุพนมพังทลายลงมาอีก เพราะชาวบ้านที่มีอายุระหว่าง 50-60 ปีก็พูดเป็นเสียงเดียวกันว่าสร้างเมื่อไม่นานมานี้เอง จึงกำหนดอายุคร่าวๆ ราวปี พ.ศ. 2519-2540 นอกจากนี้ ในขณะที่สำรวจเก็บข้อมูลก็พบวัดที่กำลังสร้างพระธาตุพนมจำลอง และน่าจะจัดอยู่ในหมวดนี้คือ พระธาตุวัดศิริมังคละเต่างอย อำเภอเต่างอย จังหวัดสกลนคร

ดังนั้น จากการศึกษาพระธาตุพนมจำลองในภาคอีสานระหว่างปี พ.ศ. 2483-2562 ในข้างต้น พบว่าการจำลองแบบพระธาตุพนมเป็นที่นิยมในพื้นที่ดินอีสานอย่างมาก แสดงให้เห็นถึงความเชื่อความศรัทธาของกลุ่มชนอีสานที่มีต่อพระธาตุพนมอย่างล้นหลาม รวมไปถึงความสืบเนื่องและความหลากหลายของงานช่างในท้องถิ่น ดังที่พระธาตุพนมจำลองแต่ละองค์ล้วนมีลักษณะเฉพาะด้วยการผสมผสานระหว่างศิลปกรรมจากภายในและภายนอกท้องถิ่น อันบ่งบอกถึงความสัมพันธ์ทางศิลปวัฒนธรรมที่สามารถเชื่อมโยงได้กับการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่อีสาน จึงมีประเด็นหลายประการที่

⁴¹² สัมภาษณ์ หลวงปู่เสน ปัญญาโร, เจ้าอาวาสวัดราชบูรณะสงเคราะห์, 21 พฤษภาคม 2559.

⁴¹³ ประวัติหลวงปู่บัว สิริบุญโณ, เข้าถึงเมื่อ 6 มกราคม 2562, เข้าถึงได้จาก http://www.dharma-gateway.com/monk/monk_biography/lp-peng/lp-bua-hist-01-04.htm

จะตอบข้อสงสัยให้กระจ่างชัดว่า พระราชทูตพมามีสำคัญต่อกลุ่มชนอีสานในช่วงเวลาดังกล่าวนี้อย่างไร โดยมองผ่านพระราชทูตพมามีจำลอง ดังจะกล่าวถึงรายละเอียดในหัวข้อต่อไปนี้

1.3 ความสำคัญของพระราชทูตพมามีจำลองในภาคอีสาน พ.ศ. 2483-2562

เมื่อรัฐบาลในจอมพล ป. พิบูลสงคราม ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์พระราชทูตพมามีในปี พ.ศ. 2483-2484 โดยเปลี่ยนแปลงรูปแบบยอดบัวเหลี่ยมให้สูงชะลูดขึ้นไป พร้อมทั้งตกแต่งกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยมเกือบจะเต็มเนื้อที่ของบัวเหลี่ยม ถัดขึ้นไปเป็นบัวคลุมเถาและปลียอดรองรับฉัตรวลี ทำให้กลายเป็นศิลปกรรมอีสานของประเทศไทย ตามเหตุผลทางการเมืองการปกครอง ทว่ารูปแบบดังกล่าวกลับไม่เป็นที่นิยมในการสร้างจำลองแบบพระราชทูตพมามี ดังที่พบเป็นจำนวนน้อย และไม่ค่อยสร้างตามแบบอย่างงานบูรณะครั้งนี้ กระทั่งพระราชทูตพมามีพังทลายลงมาแล้วเริ่มสร้างขึ้นใหม่ถึงนิยมสร้างกันอย่างแพร่หลาย ที่สำคัญได้ยอมรับยอดบัวเหลี่ยมของไทยนี้ และนำเอาแบบอย่างงานศิลปกรรมภาคกลางมาผสมผสานมากขึ้น จึงน่าสนใจศึกษาการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ เนื่องด้วยความเชื่อความศรัทธาของกลุ่มชนอีสานที่มีต่อพระราชทูตพมามีถูกเชื่อมโยงเข้ากับการเมืองการปกครองในประเทศไทย ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของพระราชทูตพมามี ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.3.1 พระราชทูตพมามีจำลองกับการสร้างอัตลักษณ์ให้กับภาคอีสาน

นับตั้งแต่รัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เปลี่ยนชื่อ “ประเทศสยาม” มาเป็น “ประเทศไทย” ในปลายพุทธศตวรรษที่ 25 พร้อมกับใช้ระบอบการปกครองแบบใหม่และได้เร่งรัดสร้างอัตลักษณ์ “ความเป็นไทย” อย่างเป็นรูปธรรม โดยสร้างทุกอย่างให้เห็นเป็นไทย และหยิบยื่น “ความเป็นไทย” ให้กับพื้นที่และกลุ่มชนอีสาน ส่งผลต่องานศิลปกรรมต่างๆ ของภาคอีสาน โดยปรากฏตัวอย่างเด่นชัดครั้งบูรณะปฏิสังขรณ์พระราชทูตพมามีเมื่อปี พ.ศ. 2483-2484 ทำให้กลายเป็นศิลปกรรมอีสานของประเทศไทย และเมื่อมองผ่านพระราชทูตพมามีจำลองพบว่า กลุ่มชนอีสานยอมรับรูปลักษณะใหม่ของพระราชทูตพมามีในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 26 นั้นหมายความว่า การจำลองแบบพระราชทูตพมามีมีส่วนในการสร้างอัตลักษณ์ให้กับภาคอีสาน ดังนี้

เมื่อสยามเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยนับตั้งแต่ปฏิวัติในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2468-2477) พระราชทานรัฐธรรมนูญให้แก่ประชาชนเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 ส่งผลต่อการสร้างสรรค์ผลงานศิลปกรรมในสยาม เพราะต้องสร้างสัญลักษณ์ทางการเมืองของกลุ่มอำนาจใหม่แทนที่กลุ่มอำนาจเดิม เพื่อให้สังคมยอมรับในความชอบธรรมและบารมี

ทางการเมืองตามระบอบใหม่⁴¹⁴ ทว่าอำนาจของพระมหากษัตริย์ได้หยั่งรากลึกในสังคมสยามมาอย่างช้านาน จึงไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ในทันทีทันใด โดยเฉพาะในส่วนท้องถิ่น ดังที่หลวงวิจิตรวาทการได้เสนอให้รักษาสถาบันพระมหากษัตริย์เอาไว้ ด้วยเหตุที่ว่า “ความจำเป็นซึ่งต้องยึดโยงภาคต่างๆ ของสยามให้คงแนบแน่นกันอยู่ เรายังต้องการพระกรทั้งสองของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงยึดสยามอาณาจักรทั้งเหนือใต้ไว้ให้อยู่ด้วยกัน”⁴¹⁵ ส่งผลให้ศิลปกรรมในท้องถิ่นแสดงออกถึงการเมืองระบอบใหม่ช้ากว่าส่วนกลาง

ความขัดแย้งของระบอบเก่ากับระบอบใหม่มีหลักฐานชัดเจนคือ อนุสาวรีย์พิทักษ์รัฐธรรมนูญ (อนุสาวรีย์ปราบกบฏหรืออนุสาวรีย์หลักสี่) สร้างขึ้นแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2477 เพื่อระลึกถึงเหตุการณ์กบฏบวรเดชเมื่อปี พ.ศ. 2476 นำโดยพระองค์เจ้าบวรเดชเป็นตัวแทนของระบอบเก่าที่หมายจักรักษาอำนาจเดิมของพระมหากษัตริย์ แต่ก็ถูกทางคณะราษฎรปราบปรามลงได้สำเร็จ ที่สำคัญคือเป็นอนุสาวรีย์แห่งแรกที่ใช้สัญลักษณ์รูปพานรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นสิ่งแทนระบอบใหม่ ทำให้กระทบต่อความชอบธรรมและบารมีของระบอบเก่า⁴¹⁶ ขณะที่ส่วนท้องถิ่นอีสานโดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการสร้างพระธาตุพนมจำลอง ในช่วงเวลาปีเดียวกันนี้ยังพบการใช้สัญลักษณ์รูปพระครุฑพ่าห์ ณ พระธาตุวัดเกาะแก้วเจติยาราม จังหวัดร้อยเอ็ด แสดงถึงอำนาจของระบอบเก่ายังคงปกคลุมในส่วนท้องถิ่นอยู่มาก

หลังจากนั้นก็ปรากฏการใช้สัญลักษณ์รูปพานรัฐธรรมนูญประดับพระธาตุพนมจำลองในพื้นที่อีสาน ณ พระธาตุวัดโพนทอง จังหวัดสกลนคร สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2479-2487 (ภาพที่ 477) นอกจากสื่อแสดงให้เห็นถึงการรับวัฒนธรรมจากส่วนกลางแล้ว ยังบ่งบอกได้ถึงระบอบประชาธิปไตยเป็นที่รับรู้กันในท้องถิ่นอีสาน เพราะรูปพานรัฐธรรมนูญประดับพระธาตุวัดโพนทอง แวดล้อมไปด้วยเครื่องปั้น อันเป็นสัญลักษณ์สื่อถึงความทันสมัยเช่นเดียวกับปีกทั้ง 4 ที่แวดล้อมอาคารพานรัฐธรรมนูญที่แสดงถึงระบอบใหม่ ณ อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย (ภาพที่ 478) ซึ่งรัฐบาลในจอมพล ป. พิบูลสงคราม ทำพิธีเปิดเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2482 ส่วนความหมายของรัฐธรรมนูญอยู่บนพานแว่นฟ้าคือ รัฐธรรมนูญที่คณะราษฎรซึ่งเป็นตัวแทนของประชาชนเป็นผู้ถวายให้แก่พระมหากษัตริย์ และที่สำคัญรูปพานรัฐธรรมนูญเป็นสัญลักษณ์ที่ใช้เฉพาะยุคนี้เท่านั้น เนื่องด้วย

⁴¹⁴ ชาตรี ประกิตนทการ, การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามใหม่ ไทยประยุกต์ ขาดินนิยม, 299-300.

⁴¹⁵ หลวงวิจิตรวาทการ, การเมืองการปกครองของกรุงสยาม (พระนคร: ม.ป.ท., 2475), 186-187.

⁴¹⁶ ชาตรี ประกิตนทการ, การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามใหม่ ไทยประยุกต์ ขาดินนิยม, 309-311.

หลังจากการรัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก็ไม่ปรากฏพานรัฐธรรมนูญในที่แห่งใดอีก⁴¹⁷ สอดคล้องกับไม่พบประดับพระธาตุพนมจำลองในยุคหลังลงมาอีกเลย (ยกเว้นนำมาใช้ในการสื่อความหมายใหม่ เช่น รูปพานพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา) นอกจากนี้ สัญลักษณ์รูปพานรัฐธรรมนูญที่มีเครื่องบินแวดล้อมของพระธาตุวัดโพชนทอง อาจบ่งบอกได้ถึงสภาพสังคมอีสานในยุคสมัยนั้น ซึ่งปกครองในระบอบประชาธิปไตยท่ามกลางสงครามโลกครั้งที่ 2 และการปรากฏพาน 2 ชั้น ก็อาจจะมียุทธศาสตร์กลุ่มชนในท้องถิ่นอีสานสนับสนุนระบอบประชาธิปไตย โดยผ่านสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจากภาคอีสานก็เป็นได้

ภาพที่ 477 รูปพานรัฐธรรมนูญ
พระธาตุวัดโพชนทอง สกลนคร

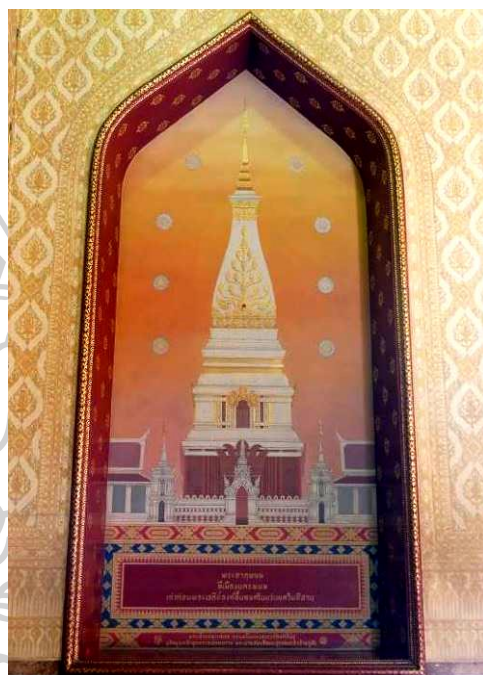
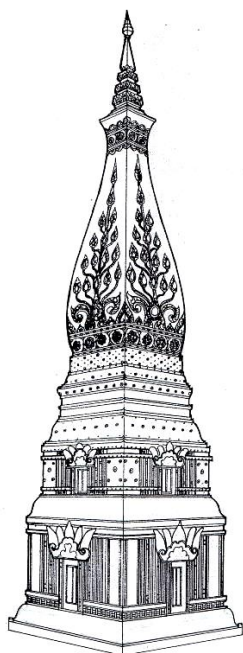
ภาพที่ 478 อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย
กรุงเทพฯ

แล้วในวันพิธีเปิดอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยนี้ รัฐบาลในจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้เร่งรัดการสร้างอัตลักษณ์ “ความเป็นไทย” โดยเริ่มจากเปลี่ยนชื่อ “ประเทศสยาม” มาเป็น “ประเทศไทย” และกำหนดให้ประชาชนทั้งประเทศถือสัญชาติ “ไทย”⁴¹⁸ ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของงานศิลปกรรมท้องถิ่นอีสานในเวลาต่อมา โดยเฉพาะการปรับเปลี่ยนรูปแบบของพระธาตุพนมในปี พ.ศ. 2483-2484 โดยก่อครอบยอดบัวเหลี่ยมให้สูงชะลูดขึ้นไป ประดับกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ที่ประกอบสร้างในรูปสามเหลี่ยม เหนือขึ้นไปเป็นบัวกลุ่มเถาซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น รัปลียอดและปักฉัตรวาลี (ภาพที่ 479) เพื่อรวมใจกลุ่มชนแถบอินโดจีนให้ฝักใฝ่ในประเทศไทย คราวที่

⁴¹⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 95-101.

⁴¹⁸ “ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยรัฐนิยมใช้ชื่อประเทศ ประชาชน และสัญชาติ,” ใน *ราชกิจจานุเบกษา* 810 ตอนที่ 21 (แผนกราชกิจจานุเบกษา) ลงวันที่ 24 มิถุนายน 2482. อ้างถึงใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, *จากสยามเป็นไทย นามนั้นสำคัญไฉน?*, 20-21. และใน เดวิด เค. วัลยาจ, *ประวัติศาสตร์ไทยฉบับสังเขป*, 458.

เกิดกรณีพิพาทดินแดนกับฝรั่งเศส⁴¹⁹ แสดงให้เห็นต่อสาธารณชนอย่างชัดเจนว่าพระธาตุพนมเป็นศิลปกรรมอีสานของประเทศไทย นั่นคือการสร้าง “ความเป็นไทย” ให้กับอีสาน และถึงแม้การบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมโดยรัฐบาลในครั้งนี้ เป็นการสร้างความชอบธรรมและบารมีของระบอบใหม่ในภาคอีสาน แต่ก็แลดูเหมือนเจริญรอยตามระบอบเก่า เพราะพระมหากษัตริย์สยามทรงใช้พระธาตุพนมทางการเมืองการปกครองมาก่อนแล้ว

ภาพที่ 479 พระธาตุพนม พ.ศ. 2484-2518
ที่มา: กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการณ์
บูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุ
พนมวรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม
พ.ศ. 2518-2522, ภาคผนวก. (ปรับส่วนฐาน)

ภาพที่ 480 ภาพเขียนรูปพระธาตุพนม
พระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

ฉะนั้น การเมืองระหว่างกลุ่มระบอบใหม่กับกลุ่มระบอบเก่าขัดแย้งไม่ลงรอยกันก็จริง แต่ในทางด้านการสร้างอัตลักษณ์ความเป็นไทย ทั้งสองกลุ่มมีทิศทางไปในลักษณะเดียวกัน คือ “สร้างทุกอย่างให้เห็นเป็นไทย” เนื่องด้วยการปลุกฝังของระบอบเก่าเป็นที่คุ้นชินหรือได้หยั่งรากลึกลงในสังคมไทยมาช้านานแล้ว และรัฐบาลยังคงอาศัยอำนาจของพระมหากษัตริย์ในการรวมกลุ่มชนส่วนภูมิภาคของประเทศไทยเข้าไว้ด้วยกัน ดังเช่นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรง

⁴¹⁹ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการณ์บูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522, 32-34.

ขับเคลื่อนเขตขู่ให้พระธาตุพนมเป็นหนึ่งในจอมเจดีย์แห่งประเทศไทย ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนกลุ่มชนและดินแดนอีสาน ปรากฏหลักฐานเด่นชัดบนภาพจิตรกรรมฝาผนังของพระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพฯ (ภาพที่ 480) ซึ่งเขียนขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2485-2489⁴²⁰ โดยใช้รูปแบบของพระธาตุพนมที่บูรณะในรัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม แต่ยากที่จะปฏิเสธได้ว่างานพระนิพนธ์ของพระองค์หลายเรื่องสื่อถึงความดีงามของระบอบเก่า จนกลายเป็นมโนทัศน์ “การปกครองแบบไทย” ที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขมีลักษณะเป็นประชาธิปไตย เพราะราษฎรได้รับความยุติธรรมและเสรีภาพ ด้วยเหตุที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นของราษฎรและทรงปกครองเพื่อราษฎรอยู่แล้ว และมโนทัศน์นี้ก็ได้รับการสืบทอดต่อมาในช่วง พ.ศ. 2490-2500 โดยพระยาอนุমানราชชนม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช และ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช⁴²¹ ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างรัฐชาติไทยในเวลาต่อมา

อย่างไรก็ตาม การสร้าง “ความเป็นไทย” ให้กับภาคอีสานปรากฏอย่างชัดเจนนับตั้งแต่รัฐบาลในจอมพล ป. พิบูลสงคราม ดำเนินการบูรณะปฏิสังขรณ์ส่วนยอดบัวเหลี่ยมของพระธาตุพนมให้เป็นศิลปกรรมไทย แต่น่าสนใจว่าในช่วงปี พ.ศ. 2483-2516 รวมระยะเวลา 33 ปี ไม่พบพระธาตุพนมจำลององค์ใดประดับกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยมอย่างพระธาตุพนม เป็นต้นว่า พระธาตุวัดโพนทอง จังหวัดสกลนคร (ภาพที่ 481) พระธาตุศรีคุณ (ภาพที่ 482) และพระธาตุประสิทธิ์ จังหวัดนครพนม (ภาพที่ 483) พระธาตุวัดโพธิ์ชัย จังหวัดเลย (ภาพที่ 484) พระธาตุวัดเทพจินดาบ้านเดือม จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 485) พระธาตุวัดมะนาว (วัดธาตุทอง) (ภาพที่ 486) และพระธาตุในวัดยอดแก้วศรีวิชัย จังหวัดมุกดาหาร (ภาพที่ 487) ทั้งนี้ทั้งนั้นเริ่มปรากฏพระธาตุพนมจำลองที่ประดับกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยมเมื่อปี พ.ศ. 2517 ได้แก่ พระธาตุวัดหนองแสง จังหวัดกาฬสินธุ์ (ภาพที่ 488) ขวนให้คิดเห็นเกี่ยวกับประเด็นนี้อยู่ 2 ประการคือ

ประการแรกรัฐบาลมองข้ามความเชื่อความศรัทธาของกลุ่มชนอีสานที่มีต่อพระธาตุพนม โดยรัฐบาลมองว่าใครมีบุญวาสนาก็มาเสริมยอดให้สูงขึ้นได้⁴²² จึงบูรณะโดยมิได้ใช้อำนาจของพระมหากษัตริย์ ขณะที่กลุ่มชนอีสานเชื่อว่าพระธาตุพนมเป็นศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้มีบุญญาธิการมากเท่านั้นถึงจักบูรณะปฏิสังขรณ์ได้ ซึ่งเป็นธรรมเนียมตามตำนานอุรังคธาตุ ทั้งนี้คงสืบเนื่องมาจากรัฐบาลมุ่งลดทอนความชอบธรรมและบารมีของระบอบเก่า จนละเลยความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นระหว่างพระมหากษัตริย์กับพระพุทธศาสนาในอีสาน ดังปรากฏผลว่ารัฐบาลกังวลในการวิพากษ์วิจารณ์ของกลุ่มชนอีสานเกี่ยวกับทองคำและเงินหุ้มยอดเก่าที่จะนำมาทำยอดฉัตรใหม่ และ

⁴²⁰ ชลธีร์ ธรรมวรานุกร, “พระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม”, 61.

⁴²¹ สายชล สัตยานุรักษ์, 10 ปัญญาชนสยาม เล่ม 1 ปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์, 371-394.

⁴²² หลวงวิจิตรวาทการ, ของดีภาคอีสาน, 11.

ประธานยกฉัตรใหม่คือ พลโทหลวงสวัสดิสรยุทธ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม ทำพิธีเมื่อวันที่ 17 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2497⁴²³ อันเป็นเครื่องยืนยันว่าการบูรณะพระธาตุพนมมิได้อยู่ในอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ ทำให้รูปแบบการบูรณะดังกล่าวไม่เป็นที่นิยมในหมู่พระภิกษุสงฆ์อีสาน

ภาพที่ 481 พระธาตุวัดโพนทอง
สกลนคร

ภาพที่ 482 พระธาตุศรีคุณองค์เดิม นครพนม
ที่มา: พระธาตุศรีคุณ, เข้าถึงเมื่อ 3 ธันวาคม 2561,
เข้าถึงได้จาก <http://oknation.nationtv.tv>

ส่วนอีกประการอาจเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งทางการเมืองทั้งภายในและภายนอกประเทศไทย กล่าวคือ เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ขึ้น (พ.ศ. 2482-2488) แล้วประเทศไทยเริ่มเข้าไปมีส่วนร่วมในสงครามนี้ตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2484 ภายใต้แกนนำของนายกรัฐมนตรี จอมพล ป. พิบูลสงคราม จนกระทั่งร่วมวงไพบูลย์กับญี่ปุ่น และประกาศสงครามต่อฝ่ายสัมพันธมิตรในต้นปี พ.ศ. 2485 อันละเมิดต่อพระบรมราชโองการให้ปฏิบัติตามความเป็นกลาง พ.ศ. 2482 ทำให้ขัดแย้งกับกลุ่มนายปรีดี พนมยงค์ (หลวงประดิษฐมนูธรรม) ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล (พ.ศ. 2477-2489) และก่อให้เกิดขบวนการเสรีไทย ซึ่งมีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจากภาคอีสานหลายคนเข้าร่วมด้วย เป็นต้นว่า นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ (จังหวัดอุบลราชธานี) นายถวิล อุดล (จังหวัดร้อยเอ็ด) นายจำลอง ดาวเรือง (จังหวัดมหาสารคาม) และนายเตี้ยง ศิริจันทร์ (จังหวัดสกลนคร) ส่งผลให้รัฐบาลดำเนินการปราบปรามแบบวิสามัญฆาตกรรมเมื่อปี

⁴²³ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนม
วรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522, 36-41.

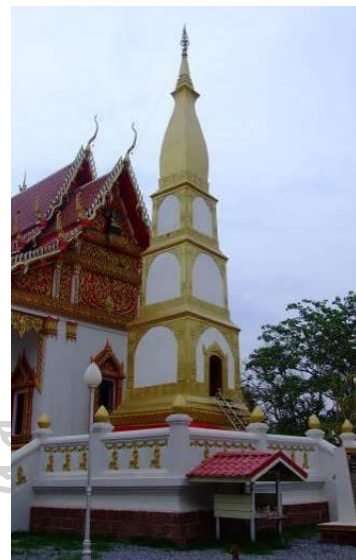
พ.ศ. 2492 และปี พ.ศ. 2495 ซึ่งมีใช้วิถีทางตามระบอบประชาธิปไตย (ระบอบกึ่งเผด็จการ) สร้างความไม่พอใจให้แก่กลุ่มชนอีสานเป็นอย่างมาก⁴²⁴ ฉะนั้น รูปแบบของพระธาตุพนมที่บูรณะโดยรัฐบาลในจอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงไม่เป็นที่นิยมในอีสานช่วงเวลา พ.ศ. 2483-2518

ภาพที่ 483 พระธาตุประสิทธิ์
นครพนม

ภาพที่ 484 พระธาตุ
วัดโพธิ์ชัย เลย

ภาพที่ 485 พระธาตุ
วัดเทพจินดาบ้านเดือม อุดรธานี

ภาพที่ 486 พระธาตุ
วัดมะนาว มุกดาหาร

ภาพที่ 487 พระธาตุองค์หนึ่ง
วัดยอดแก้วศรีวิชัย มุกดาหาร

ภาพที่ 488 พระธาตุ
วัดหนองแสง กาฬสินธุ์

⁴²⁴ ชาร์ลส์ เอฟ คายส์, *อีสานนิยม: ท้องถิ่นนิยมในสยามประเทศไทย*, พิมพ์ครั้งที่ 2, แปลโดย รัตนา โตสกุล (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ - มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 2556), 51-81.

ภาพที่ 489 ส่วนยอด พระธาตุประสิทธิ์

ภาพที่ 490 ส่วนยอด พระธาตุวัดหนองแสง

นอกจากนี้ การที่รูปแบบของพระธาตุประสิทธิ์ที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2499-2506 เริ่มปรากฏการใช้ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ประดับยอดบัวเหลี่ยม (ภาพที่ 489) ถึงแม้ไม่ได้มีลักษณะเช่นเดียวกับพระธาตุพนม แต่ก็ถือได้ว่าเริ่มจะยอมรับ “ความเป็นไทย” ในองค์พระธาตุพนม ชวนให้คิดเห็นว่ามันจะสัมพันธ์กับการเสด็จพระราชดำเนินภาคอีสานของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช (พ.ศ. 2489-2559) และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ เมื่อปี พ.ศ. 2498 โดยมีราษฎรมาต้อนรับอย่างมิดฟ้ามิวดินตลอดเส้นทาง การเสด็จครั้งนี้จึงเป็นเครื่องยืนยันถึงพื้นที่และกลุ่มชนอีสานอยู่ภายใต้พระบรมโพธิสมภารของพระมหากษัตริย์ ที่สำคัญพระองค์เสด็จพระราชดำเนินมาสมโภชพระธาตุพนมในคราวนี้ด้วย หลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2506 ภายใต้รัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ รัชกาลที่ 9 เสด็จพระราชดำเนินมาพระธาตุพนมอีกครั้ง เพื่อทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันวิสาขบูชา⁴²⁵ จึงเป็นการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับ “ความเป็นไทย” ในองค์พระธาตุพนม ส่งผลให้เกิดการจำลองแบบพระธาตุพนมตามรูปแบบที่บูรณะให้เป็นอย่างไทยนี้ โดยปรากฏอย่างชัดที่สุด ณ พระธาตุวัดหนองแสง สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2517-2518 (ภาพที่ 490) ดังที่ใช้กลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปแบบสามเหลี่ยมประดับยอดบัวเหลี่ยมอย่างพระธาตุพนม และนิยมสืบต่อมาจนกระทั่งปัจจุบันนั้นหมายความว่ากลุ่มชนอีสานได้ยอมรับ “ความเป็นไทย” อย่างชัดเจนในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 26

⁴²⁵ สำนักงานจังหวัดนครพนม, พระบรมราชจักรีวงศ์เสด็จฯ, เข้าถึงเมื่อ 12 กุมภาพันธ์ 2562, เข้าถึงได้จาก <http://www.nakhonphanom.go.th/nakhonphanom/protectking/default.php?file=tab1&title=พระบรมราชจักรีวงศ์เสด็จฯ=905>

และบ่งบอกได้ว่าพระธาตุพนมจำลองมีส่วนในการสร้างอัตลักษณ์ของภาคอีสาน ทำให้ปฏิเสธไม่ได้เลยว่าการจำลองแบบพระธาตุพนมในอีสานเชื่อมโยงได้กับแรงศรัทธาในรัชกาลที่ 9 ดังจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

1.3.2 พระธาตุพนมจำลองกับความจงรักภักดีของกลุ่มชนอีสานต่อรัชกาลที่ 9

การเสด็จพระราชดำเนินและพระราชกรณียกิจในภาคอีสานของรัชกาลที่ 9 มีส่วนต่อการสร้าง “ความเป็นไทย” ให้กับภูมิภาคนี้ ด้วยความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพระพุทธศาสนาผูกพันแน่นแฟ้นมาอย่างช้านาน ประกอบกับการปลูกฝังแนวคิดเรื่องชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ได้หยั่งรากลึกลงในสังคมไทย ซึ่งทั้ง 3 ส่วนไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ทำให้พระมหากษัตริย์กลายเป็นศูนย์รวมจิตใจของอาณาประชาราษฎร์จนเกิดการยอมรับ “ความเป็นไทย” จากส่วนกลางไปสู่ภูมิภาคต่างๆ จึงไม่แปลกที่ช่วงปลายรัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน รัฐบาลได้สนับสนุนและอำนวยความสะดวกให้กับการเสด็จพระราชดำเนินของสถาบันพระมหากษัตริย์ ที่สำคัญความศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์พระองค์นี้มีส่วนต่อการสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมในอีสาน สะท้อนถึงความจงรักภักดีของกลุ่มชนอีสาน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชเสด็จขึ้นครองราชสมบัติตั้งแต่วันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2489 และทรงลงพระปรมาภิไธยในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2492 เป็นฉบับแรก โดยระบุเอาไว้ในมาตรา 2 ว่า “ประเทศไทยมีการปกครองระบอบประชาธิปไตย มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข” แล้วในมาตรา 7 ว่า “พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะ และทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภก”⁴²⁶ (อย่างหลังบัญญัติเอาไว้ตั้งแต่ฉบับ พ.ศ. 2475) แสดงให้เห็นถึงพระมหากษัตริย์ไทยมีพระราชอำนาจทั้งทางโลกและทางธรรมภายใต้รัฐธรรมนูญ คงเป็นผลพวงมาจากการขับเคลื่อนของกลุ่มอนุรักษ์นิยมที่สืบทอดแนวคิดของสมเด็จพระยาตากสินมหาราช หรืออาจเป็นที่รับรู้กันว่าสถาบันพระมหากษัตริย์มีความสำคัญต่อการเมืองการปกครองในประเทศไทยเป็นอย่างยิ่ง ดังที่ได้กล่าวอ้างมาแล้วว่าหลวงวิจิตรวาทการเคยเสนอให้รักษาสถาบันพระมหากษัตริย์เอาไว้ในคราวปฏิวัติ พ.ศ. 2475 เพราะต้องอาศัยพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในการเชื่อมโยงภูมิภาคต่างๆ ของสยามเข้าไว้ด้วยกัน

⁴²⁶ สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2492, เข้าถึงเมื่อ 13 กุมภาพันธ์ 2562, เข้าถึงได้จาก <http://web.krisdika.go.th/data/law/law1/%c306/%c306-10-2492-a0001.pdf>

ที่ว่าพระราชอำนาจของรัชกาลที่ 9 ในรัฐธรรมนูญฉบับนี้ถูกกลืนลง ด้วยเหตุที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ทำการรัฐประหารตนเองผ่านทางสื่อวิทยุในวันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2494 โดยกลับไปใช้รัฐธรรมนูญครั้งปฏิวัติ พ.ศ. 2475 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2495 ถึงแม้รัชกาลที่ 9 ไม่ทรงรับรองการประกาศใช้และไม่เสด็จเข้าร่วมการเฉลิมฉลองรัฐธรรมนูญฉบับนี้ก็ตาม ที่สำคัญรัฐบาลสมัยนี้ได้รับการสนับสนุนจากสหรัฐอเมริกาในสงครามเย็น เพื่อใช้ประเทศไทยเป็นชัยภูมิด้านทานการแพร่กระจายของระบอบคอมมิวนิสต์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จนกระทั่งสหรัฐอเมริกา อังกฤษ และจอมพล ป. พิบูลสงคราม ตระหนักถึงความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ต่อวิถีชีวิตของคนไทย จึงขับเคลื่อนให้มีการเสด็จพระราชดำเนินภาคอีสานในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2498 แต่ด้วยความขัดแย้งระหว่างอำนาจบริหาร (จอมพล ป. พิบูลสงคราม) กับกองกำลังตำรวจ (พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์) และกองทัพทหาร (จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์) ประกอบกับจอมพล ป. พิบูลสงคราม เริ่มดำเนินนโยบายต่างประเทศที่เป็นกลางตามระบอบรัฐสภา พร้อมกับเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีทางการค้ากับจีน รวมไปถึงนายปรีดี พนมยงค์ และกลุ่มฝ่ายซ้าย อันมีทิศทางไปสู่ระบอบคอมมิวนิสต์ ซึ่งจักกระทบต่อพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์และเป้าประสงค์ของสหรัฐอเมริกา ทำให้เกิดรัฐประหารโดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2500 ประเทศไทยจึงเข้าสู่ระบอบเผด็จการทหารอย่างเต็มรูปแบบ ภายใต้การหนุนนำจากพระมหากษัตริย์และสหรัฐอเมริกา⁴²⁷

การรัฐประหารในครั้งนี้ส่งผลให้พระมหากษัตริย์มีพระราชอำนาจมาก ตามที่รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2502 ระบุเอาไว้ในมาตรา 2 ว่า “...พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุข และดำรงตำแหน่งจอมทัพไทย”⁴²⁸ แล้วนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน เมื่อไหร่ก็ตามที่ประเทศไทยเกิดรัฐประหาร พระมหากษัตริย์จักได้รับพระราชอำนาจเช่นนี้ และเมื่อกลับเข้าสู่สภาวะปกติก็ปรับเปลี่ยนรัฐธรรมนูญใหม่ โดยระบุในมาตรา 2 ว่า “ประเทศไทยมีการปกครองระบอบประชาธิปไตย มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข” แสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์มีพระราชอำนาจทางด้านการเมืองการปกครองของประเทศไทยเป็นอย่างมาก จึงส่งผลต่อการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมในประเทศไทยด้วย

⁴²⁷ อนุรักษ์ ใจจริง, *ขอฝันใฝ่ในฝันอันเหลือเชื่อ : ความเคลื่อนไหวของขบวนการปฏิวัติสยาม (พ.ศ. 2475-2500)* (นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, 2556), 289-339. และดูใน ปรากฏการณ์ ฟุ้ง, “การเสด็จพระราชดำเนินท้องที่ต่างจังหวัดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พ.ศ. 2493-2530” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551), 91-100.

⁴²⁸ “ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร,” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 76, ตอนที่ 17 (28 มกราคม 2502), เข้าถึงเมื่อ 20 กุมภาพันธ์ 2562, เข้าถึงได้จาก <http://www.ratchakittha.soc.go.th/DATA/PDF/2502/A/017/1.PDF>

อย่างไรก็ตาม การเสด็จพระราชดำเนินเยือนอีสานเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2498 พระองค์ทรงร่วมพิธีสมโภชพระธาตุนม และปี พ.ศ. 2506 เสด็จฯ มาทรงบำเพ็ญพระราชกุศล เนื่องในวันวิสาขบูชา ได้เน้นย้ำให้เห็นถึงความสำคัญของพระธาตุนมในฐานะจอมเจดีย์แห่งประเทศไทย และกลุ่มชนอีสานคงรับรู้ถึงการอยู่ภายใต้พระบรมโพธิสมภารของในหลวงรัชกาลที่ 9 ขณะเดียวกันในปี พ.ศ. 2498 พระองค์เสด็จฯ เยี่ยมตำรวจตระเวนชายแดนและทหารที่ปฏิบัติหน้าที่ ในจังหวัดต่างๆ ของภาคอีสาน แล้วในปี พ.ศ. 2505 เสด็จฯ เยี่ยมกองทหารประเทศภาคีองค์การ สนธิสัญญาการป้องกันร่วมกันแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (สปอ.) ในพื้นที่อีสาน โดยฉลองพระองค์ ด้วยเครื่องแบบจอมทัพไทย⁴²⁹ แสดงให้เห็นถึงพระราชอำนาจทั้งทางโลกและทางธรรมได้ปกคลุมและ ปกป้องผืนแผ่นดินแห่งนี้ พร้อมทั้งแสดงจุดยืนชัดเจนว่าทรงถือข้างฝ่ายโลกเสรี

พระราชกรณียกิจต่างๆ ของรัชกาลที่ 9 ส่งผลต่อการรวมกลุ่มชนอีสาน เพื่อ ต้านทานภัยคุกคามจากฝ่ายคอมมิวนิสต์ ทำให้เสี่ยงต่อการถูกลอบปลงพระชนม์ ซึ่งพบหลักฐานมา ตั้งแต่เสด็จพระราชดำเนินเยือนอีสานเป็นครั้งแรก⁴³⁰ แต่พระองค์ก็ทรงขับเคลื่นกระบวนการนี้ต่อมา อย่างไม่หวั่นเกรง นอกจากสร้างขวัญกำลังใจให้กับข้าราชการทหารและตำรวจที่กำลังปฏิบัติหน้าที่ แล้ว ยังสามารถครองใจประชาชนชาวอีสาน ด้วยทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และทรงห่วงใยใน ความทุกข์ยากของราษฎร ดังกรณีที่เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมประชาชนผู้ประสบอุทกภัยจังหวัด หนองคายเมื่อปี พ.ศ. 2507⁴³¹ ประกอบกับรัฐบาลดำเนินนโยบายตามแผนพัฒนาภูมิภาคอีสาน 5 ปี (พ.ศ. 2505-2509) ที่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณมาจากสหรัฐอเมริกา นำพาความเจริญรุ่งเรืองมา สู่อีสาน⁴³² และสื่อข่าวสารต่างๆ นี้ โดยเฉพาะของสถาบันพระมหากษัตริย์ คงแพร่กระจายไปทั่วทั้ง ประเทศ เพราะการติดต่อสื่อสารโทรคมนาคมสะดวกสบายทันสมัยมากขึ้น และสื่อก็มีบทบาทสำคัญ ในการสร้างชาติ ในหลวงรัชกาลที่ 9 จึงกลายเป็นศูนย์รวมจิตใจของปวงประชาได้อย่างรวดเร็ว และ ด้วยความทราบซึ่งในพระมหากษัตริย์คุณต่อพระองค์ น่าจะส่งผลให้ชาวอีสานเกิดการยอมรับพระธาตุ

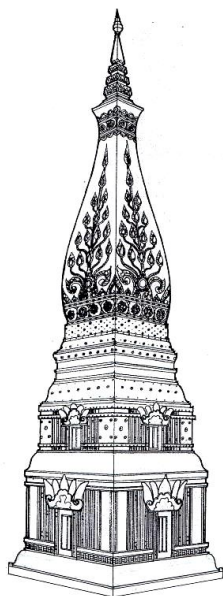
⁴²⁹ ปราการ กลิ่นฟุ้ง, “การเสด็จพระราชดำเนินท้องที่ต่างจังหวัดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช พ.ศ. 2493-2530”, 141-147.

⁴³⁰ “รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรีเรื่องแผนการปลงพระชนม์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ครั้งที่ 59/2498,” 16 พฤศจิกายน 2498. และ “Vietminh Held For Alleged Plot To Assassinate King On Tour,” *Bangkok Post* (November 17, 1955): 2. อ้างถึงใน ปราการ กลิ่นฟุ้ง, “การเสด็จพระราชดำเนินท้องที่ ต่างจังหวัดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พ.ศ. 2493-2530”, 122.

⁴³¹ สำนักราชเลขาธิการ, *ประมวลพระราชกรณียกิจสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เล่ม 3 ปีพุทธศักราช 2508-2512* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2539), 170. อ้างถึงใน ภิญญพันธ์ พจนะลาวัฒน์, *กำเนิด “ประเทศไทย” ภายใต้เผด็จการ* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2558), 225.

⁴³² ชาร์ลส์ เอฟ คายส์, *อีสานนิยม: ท้องถิ่นนิยมในสยามประเทศไทย*, 123-127.

พนมที่ปฏิสังขรณ์ในครั้งรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ทำให้กลายเป็นศิลปกรรมอีสานของประเทศไทยโดยสมบูรณ์ (ภาพที่ 491)

ภาพที่ 491 พระธาตุพนม พ.ศ. 2484-2518

ที่มา: กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการณ

บูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุ
พนมวรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม
พ.ศ. 2518-2522, ภาคผนวก. (ปรับส่วนฐาน)

ภาพที่ 492 พระธาตุประสิทธิ์

นครพนม

ทั้งนี้ทั้งนั้นน่าจะสนใจว่าพระธาตุพนมจำลองเป็นเครื่องยืนยันได้ถึงการยอมรับ “ความเป็นไทย” ในองค์พระธาตุพนม เพราะพร่องรอยหลักฐานการสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมอย่างไทยในอีสานนี้ หลังจากรัชกาลที่ 9 เสด็จมาเยือนอีสาน และเป็นที่ยอมรับในกลุ่มชนอีสานแล้ว ถึงแม้ในคราวสร้างพระธาตุประสิทธิ์ จังหวัดนครพนม เมื่อปี พ.ศ. 2499-2506 (ภาพที่ 492) ยังไม่ปรากฏชัดเจนมากนัก เพราะไม่ได้ประดับกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์บนยอดบัวเหลี่ยมแบบพระธาตุพนม แต่ก็พบลายพุ่มข้าวบิณฑ์และลวดลายประดับอื่นๆ ที่ได้รับแรงบันดาลใจมาจากส่วนกลางอย่างเด่นชัด เช่น ปูนปั้นรูปเทพนมท่ามกลางลายกระหนก (ดังจะกล่าวถึงประเด็นนี้โดยละเอียดในหัวข้อถัดไป) บ่งบอกได้ว่าพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์นี้เริ่มเป็นที่ยอมรับในกลุ่มชนอีสาน ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นแห่งความศรัทธาและความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและประเทศไทย

ครั้งฝ่ายคอมมิวนิสต์เปิดฉากสู้รบในดินแดนไทย หรือรู้จักกันในนาม “วันเสียงปืนแตก” 8 สิงหาคม พ.ศ. 2508 ต่อมาคองมิโซ่เรื่องบังเอิญที่รัฐบาลไทยได้นำเอาพระธาตุพนมไปเป็นสัญลักษณ์ในสถาบันการศึกษาคือ ตรามหาวิทยาลัยขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ. 2509 (ภาพที่ 493) ภายใต้อำนาจรัฐบาลสมัยจอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรี คงมินัยยะทางการเมืองการปกครองแฝงอยู่มีใช้น้อย เพราะรัฐบาลสมัยนี้ใช้ระบอบเผด็จการทหารสืบต่อเนื่องมาจากจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ท่ามกลางการแก้ไขปัญหาคอมมิวนิสต์ในอีสานอย่างเข้มข้น และสถานศึกษาแห่งนี้ได้ก่อตั้งขึ้นครั้งจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี เพื่อปลูกฝังและพัฒนาความคิดสติปัญญาตลอดจนพฤติกรรมของกลุ่มชนอีสานให้เป็นไปในทิศทางเดียวกันทั่วประเทศ จึงแน่ชัดว่ารัฐบาลใช้พระธาตุพนมรวมกลุ่มชนอีสานอีกครั้ง และกลุ่มเป้าหมายก็คือ “นักศึกษา” ซึ่งเป็นกำลังสำคัญของการขับเคลื่อนสังคมไทยในยุคนั้น

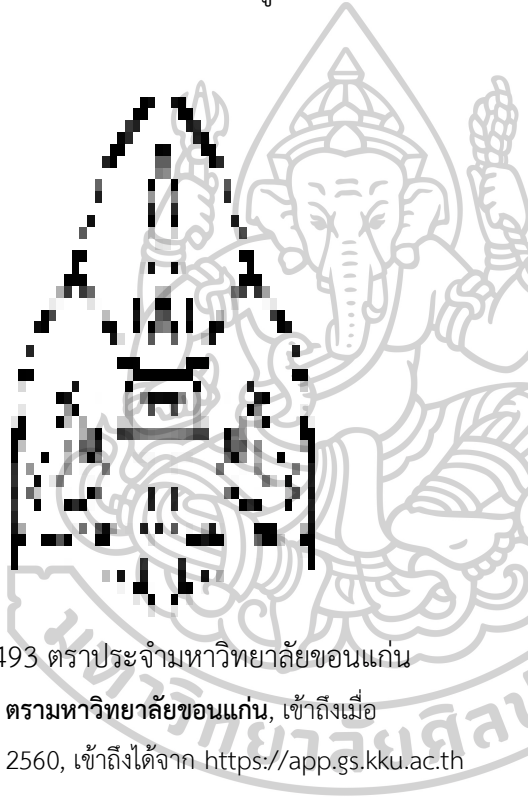
ทั้งนี้ น่าสนใจว่าในปี พ.ศ. 2511 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ พระราชทานปริญญาบัตร ณ มหาวิทยาลัยต่างจังหวัดเป็นครั้งแรกที่มหาวิทยาลัยขอนแก่น และในปีถัดมาก็กระจายไปยังแห่งอื่นและภูมิภาคต่างๆ⁴³³ แสดงให้เห็นว่าพระองค์ให้ความสำคัญกับการศึกษา เพราะทรงเข้าพระทัยดีว่าการศึกษาเป็นอาวุธสำคัญในการรับมือกับสถานการณ์ความขัดแย้งระหว่างฝ่ายโลกเสรีกับฝ่ายคอมมิวนิสต์⁴³⁴ ฉะนั้น กระบวนการต่างๆ จึงเป็นการสืบทอดและปรับใช้ความสัมพันธ์ในขอบข่ายอุดมการณ์ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” บนพื้นฐานความเป็นมาของสังคมไทย เพื่อสร้างจิตสำนึกให้กลุ่มชนอีสานจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และชาติไทย

ต่อมาในหลวงรัชกาลที่ 9 และสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีเสด็จฯ เยี่ยมลูกเสือชาวบ้านที่จังหวัดนครพนมในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2514 ซึ่งเริ่มฝึกอย่างเป็นทางการมาตั้งแต่เดือนสิงหาคม พร้อมกับจังหวัดอื่นๆ ได้แก่ จังหวัดเลย จังหวัดอุดรธานี จังหวัดหนองคาย และจังหวัดสกลนคร ภายใต้อำนาจปลูกฝังในอุดมการณ์ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” เพื่อใช้รับมือกับ

⁴³³ พระบรมราโชวาท พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลปัจจุบัน (ธนบุรี: กรุงเทพฯการพิมพ์, ม.ป.ป.), ไม่ปรากฏเลขหน้า. และใน หนังสือประมวลพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่สำนักพระราชวังเผยแพร่ตั้งแต่ พ.ศ. 2513 เป็นต้นมา อ้างถึงใน ปรภากร กลิ่นฟุ้ง, “การเสด็จพระราชดำเนินท้องที่ต่างจังหวัดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พ.ศ. 2493-2530”, 53-54.

⁴³⁴ ตามพระราชดำรัสของรัชกาลที่ 9 ช่วงปลายปี พ.ศ. 2502 ดุใน “พระราชกระแสตอบอธิการบดีมหาวิทยาลัยเว้ เนื่องในโอกาสที่ได้เสด็จฯ เยือนมหาวิทยาลัยเมื่อวันที่ 20 ธันวาคม 2502,” ใน **กระแสพระราชดำรัส และพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช** (ธนบุรี: กรุงเทพฯการพิมพ์, ม.ป.ป.), 46-47. อ้างถึงใน ปรภากร กลิ่นฟุ้ง, “การเสด็จพระราชดำเนินท้องที่ต่างจังหวัดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พ.ศ. 2493-2530”, 136-137.

ฝ่ายคอมมิวนิสต์ที่เข้าถึงประชาชนมากขึ้น⁴³⁵ หลังจากนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ เยือน วัดพระธาตุประสิทธิ์ในปี พ.ศ. 2515 เพื่อทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถึง 2 ครั้ง⁴³⁶ พร้อมกับเริ่มพัฒนาวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวอีสานให้ดีขึ้นด้วยโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ⁴³⁷ และไม่นานก็ปรากฏการจำลองแบบพระธาตุพนมอย่างไทย ณ พระธาตุวัดหนองแสง จังหวัดกาฬสินธุ์ สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2517-2518 (ภาพที่ 494) ดังที่ใช้กลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ประกอบสร้างในรูปสามเหลี่ยมประดับยอดบัวเหลี่ยม ด้วยเหตุที่พระภิกษุสงฆ์ผู้สร้างถือเชื่อว่าเป็นรูปแบบศิลปกรรมอีสานของประเทศไทย⁴³⁸ นั้นหมายความว่ากลุ่มชนอีสานได้ยอมรับ “ความเป็นไทย” ในพระธาตุพนมอย่างชัดเจนที่สุดเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ 26 และคงควบคู่มากับแรงศรัทธาต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ภาพที่ 493 ตราประจำมหาวิทยาลัยขอนแก่น

ที่มา: ตรามหาวิทยาลัยขอนแก่น, เข้าถึงเมื่อ

1 พฤศจิกายน 2560, เข้าถึงได้จาก <https://app.gs.kku.ac.th>

ภาพที่ 494 พระธาตุวัดหนองแสง

กาฬสินธุ์

⁴³⁵ Katherine Bowie, *Rituals of National Loyalty: an Anthropology of the State and the Village Scout Movement in Thailand* (New York: Columbia University Press) 1997), 55-59, 82, 223-227. อ้างถึงใน ปราการ กลิ่นฟุ้ง, “การเสด็จพระราชดำเนินท้องที่ต่างจังหวัดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พ.ศ. 2493-2530”, 163.

⁴³⁶ สำนักงานจังหวัดนครพนม, *พระบรมราชจักรีวงศ์เสด็จฯ*, เข้าถึงเมื่อ 12 กุมภาพันธ์ 2562, เข้าถึงได้จาก <http://www.nakhonphanom.go.th/nakhonphanom/protectking/default.php?file=tab1&title=พระบรมราชจักรีวงศ์เสด็จฯ=905>

⁴³⁷ ปราการ กลิ่นฟุ้ง, “การเสด็จพระราชดำเนินท้องที่ต่างจังหวัดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พ.ศ. 2493-2530”, 177-178.

⁴³⁸ สัมภาษณ์ พระครูญาณประสิทธิ์, เจ้าอาวาสวัดหนองแสง, 23 เมษายน 2559.

ที่สำคัญพระธาตุทั้งสองในข้างต้นตั้งอยู่ในชัยภูมิของการรวมกลุ่มคอมมิวนิสต์ บ่งบอกได้ว่ากลุ่มชนอีสานในแถบนี้ก็ได้เป็นคอมมิวนิสต์เสียทั้งหมด และตามคำบอกเล่าของชาวบ้านส่วนมากเข้าร่วมเพราะถูกบีบบังคับหรือลวงล่อจากกลุ่มชนที่อพยพเข้ามาในอีสาน สอดคล้องกับผลการศึกษานักวิชาการว่า ผู้นำแนวหน้ารักชาติไทยหรือขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อเสรีภาพไทย (คอมมิวนิสต์อีสาน) ไม่ใช่คนอีสาน และผู้ก่อการร้ายหลายคนเป็นชาวจีน หรือชาวเวียดนามใต้ หรือชาวลาวที่ถูกส่งเข้ามาในอีสาน เพื่อปฏิบัติการกระตุ้นให้เกิดความเคลื่อนไหวในพื้นที่อีสาน⁴³⁹

อย่างไรก็ตาม ด้วยแรงกดดันจากกลุ่มฝ่ายซ้ายและนักศึกษาอันเนื่องมาจากความไม่สงบทางการเมืองภายในประเทศ ซึ่งปรากฏชัดเจนมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2516 ทำให้สหรัฐอเมริกาต้องถอนกองกำลังทหารออกไปจากประเทศไทยในปี พ.ศ. 2518-2519 แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงยื่นหัตถ์ขอความช่วยเหลือของพระองค์สืบต่อมา โดยผ่านโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ กิจกรรมลูกเสือชาวบ้าน และพระราชกรณียกิจอื่นๆ ครั้นสร้างพระตำหนักภูพานราชนิเวศน์ที่จังหวัดสกลนครแล้วเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2519 พระองค์เสด็จฯ แปรพระราชฐานมาประทับในเดือนพฤศจิกายนของปีนี้ เพื่อทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจหลายอย่างในพื้นที่อีสาน และหนึ่งในนั้นคือ การเสด็จฯ เยี่ยมฐานปฏิบัติการในพื้นที่สู้รบ เพื่อปกป้องภัยจากคอมมิวนิสต์ ประหนึ่งว่าพระองค์ได้ร่วมออกรบด้วย⁴⁴⁰ ทำให้ข้าราชการ ทหาร ตำรวจ และประชาชนมีขวัญกำลังใจในการรับมือกับคอมมิวนิสต์เป็นอย่างมาก จึงยากที่จะปฏิเสธได้ว่าการเสด็จพระราชดำเนินและพระราชกรณียกิจของพระองค์มีส่วนต่อการปราบปรามคอมมิวนิสต์ให้ค่อยๆ หดสิ้นไปจากภาคอีสาน

ฉะนั้น ในหลวงรัชกาลที่ 9 จึงกลายเป็นผู้ศักดิ์สิทธิ์ที่มีบุญญาธิการมากเหนือบุคคลโดยทั่วไป เพราะมีพระราชอำนาจทั้งทางโลกและทางธรรมตามคติจักรพรรดิราชในเชิงประจักษ์ ด้วยพระราชกรณียกิจของพระองค์สร้างประโยชน์สุขแก่ประชาราษฎร์ ถึงแม้ว่าในความคิดความเชื่ออันมีรากฐานมาจากวัฒนธรรมเดิม พระมหากษัตริย์ คือ ผู้ปกครองบ้านเมืองสูงสุด มีพระราชอำนาจอยู่เหนือปวงประชาทั้งผอง ซึ่งตามรัฐธรรมนูญไทยไม่ว่าในฉบับใดก็ให้อภิสิทธิ์แก่พระมหากษัตริย์เป็นเช่นนี้ เนื่องด้วยผู้ใดจะละเมิดมิได้ แสดงถึงความไม่เท่าเทียมกันในสังคมไทย แต่พระองค์ทรงใช้พระคุณมากกว่าพระเดช และทรงทำตามคำมั่นสัญญาที่ให้ไว้แก่ประชาชนครั้งพระราชทานพระปฐมบรมราชโองการว่า “เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” ทำให้ปวงชนชาวไทยทราบซึ่งในพระมหากษัตริย์คุณเป็นล้นพ้นจนหาที่สุดมิได้ จึงส่งผลให้ชาวไทยหรือกลุ่มชนอีสานศรัทธาต่อพระองค์จนกระทั่งยอมรับ “ความเป็นไทย” ด้วยความภาคภูมิใจในที่สุด

⁴³⁹ ชาร์ลส์ เอฟ คายส์, *อีสานนิยม: ท้องถิ่นนิยมในสยามประเทศไทย*, 120-121.

⁴⁴⁰ ปราการ กลิ่นฟุ้ง, “การเสด็จพระราชดำเนินท้องที่ต่างจังหวัดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พ.ศ. 2493-2530”, 168-170.

นอกจากนี้ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนว่าความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุพนมและในหลวงรัชกาลที่ 9 สามารถรวมกลุ่มชนอีสานได้ คือ เหตุการณ์พระธาตุพนมพังทลายลงมาเมื่อวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2518 (ภาพที่ 495) ได้สร้างความเศร้าสลดเสียใจให้แก่พุทธศาสนิกชนที่ศรัทธาในพระธาตุองค์นี้เป็นอย่างยิ่ง และผู้คนจำนวนมากทั่วทุกสารทิศหลั่งไหลมาที่วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร บ่งบอกให้เห็นถึงแรงศรัทธาที่มีต่อพระธาตุพนมอย่างล้นหลาม ทำให้สื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ สถานีวิทยุกระจายเสียง และสถานีวิทยุโทรทัศน์ให้ความสนใจเป็นพิเศษ ที่สำคัญกลบข่าวสถานการณ์ความตึงเครียดระหว่างประเทศไทยกับลาวในขณะนั้น⁴⁴¹

ภาพที่ 495 พระธาตุพนมพังทลายเมื่อวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2518

ที่มา: พระธาตุพนมลัม, เข้าถึงเมื่อ 25 กุมภาพันธ์ 2562, เข้าถึงได้จาก

http://www.watpamahachai.net/Document12_6.htm

ครั้งรัฐบาลในสมัย ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช มีมติในที่ประชุมคณะรัฐมนตรีให้สร้างพระธาตุพนมขึ้นใหม่ทั้งองค์ตามรูปแบบของไทย เมื่อวันที่ 19 สิงหาคม พ.ศ. 2518 ประชาชนได้ร่วมกันบริจาคเงินสมทบสร้างเป็นจำนวนมาก แล้วในขณะดำเนินงานด้านโบราณคดีมีการค้นพบพระบรมสารีริกธาตุ อันเป็นเครื่องยืนยันถึงประวัติความเป็นมาตามตำนานอุรังคธาตุ ยิ่งเสริมแรงศรัทธาแห่งความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่พระธาตุองค์นี้ จึงได้ประกอบพิธีสมโภชในวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2518 โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเป็นประธานในพิธี (ภาพที่ 496-497) เมื่อบูรณะสำเร็จในวันที่ 21 มีนาคม

⁴⁴¹ ดูข้อมูลเกี่ยวกับพระธาตุพนมพังทลายจากการรวบรวมหนังสือพิมพ์ต่างๆ ใน สมชาติ มณีโชติ, “พระธาตุพนม: ศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ในมิติด้านสัญลักษณ์ทางสังคมวัฒนธรรม”, 295-304.

พ.ศ. 2522 วันต่อมาก็ยกฉัตรทองคำ และที่สำคัญรัชกาลที่ 9 เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงประกอบพระราชพิธีอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุขึ้นบรรจุภายในองค์พระธาตุพนมในวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2522⁴⁴² (ภาพที่ 498)

เมื่อพิจารณาประกอบกับพระปรมาภิไธยย่อของรัชกาลที่ 9 “ภปร” บนกรอบซุ้มประตูของพระธาตุพนมองค์ใหม่นี้ (ภาพที่ 499) บ่งบอกชัดเจนว่าพระองค์คือผู้สร้างพระธาตุพนม อันสื่อไปถึงพระบรมโพธิสมภารของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประจักษ์แจ้งต่อพุทธศาสนิกชนทุกหมู่เหล่า โดยเฉพาะชาวอีสาน เพราะตามความเชื่อในตำนานอูรังคราตุอันสืบทอดกันมาอย่างช้านาน ระบุว่า กษัตริย์หรือเจ้าเมืองผู้มีบุญญาธิการมากถึงจักมีโอกาสดำเนินพิธีสังฆกรรมพระธาตุพนม นั้นหมายความว่าพระราชกรณียกิจในครั้งนี้ได้สร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับพระมหากษัตริย์ไทย เพราะเป็นเครื่องยืนยันได้ถึง การปกครองผืนแผ่นดินแห่งนี้โดยชอบธรรม ทำให้คำวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับพระธาตุองค์นี้ฟังทลายลงในทางเลวร้ายต่างๆ ทุเลาเบาบางและจางหายไปเป็นที่สุด คงเหลือไว้แต่การสรรเสริญในพระบารมีของรัชกาลที่ 9 และความเชื่อความศรัทธาต่อพระธาตุพนมที่แลดูยังไม่มีวันเสื่อมคลาย ซึ่งสามารถรับรู้ได้จากความนิยมในการสร้างพระธาตุพนมจำลองสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 496 พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเป็นประธานในพิธีสมโภชพระบรมสารีริกธาตุที่มา: พระธาตุพนม, เข้าถึงเมื่อ 1 พฤศจิกายน 2560, เข้าถึงได้จาก <http://www.thatphanom.com>

⁴⁴² ดูรายละเอียดการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมเพิ่มเติมใน กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุการณ์บูรณปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนมมรรหาวีฬาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522**, 62-264.

ภาพที่ 497 พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเป็นประธานในพิธีสมโภชพระบรมสารีริกธาตุ
ที่มา: พระธาตุพนม, เข้าถึงเมื่อ 1 พฤศจิกายน 2560, เข้าถึงได้จาก <http://www.thatphanom.com>

ภาพที่ 498 รัชกาลที่ 9 ในพระราชพิธีอัญเชิญ
พระ-บรมสารีริกธาตุขึ้นบรรจุภายในองค์พระธาตุ
พนม

ที่มา: พระธาตุพนม, 25 กุมภาพันธ์ 2562,
<http://www.thatphanom.com>

ภาพที่ 499 พระปรมาภิไธยย่อของรัชกาลที่ 9
“ภปร” บนกรอบชุ่มประตูประตูของพระธาตุพนม

นับตั้งแต่พระธาตุพนมพังทลายลงมาก็มีการสร้างจำลองแบบพระธาตุองค์นี้เพื่อรับขวัญองค์พระธาตุเสมือนขวัญบ้านขวัญเมืองของชาวอีสาน เช่น พระธาตุวัดป่าสุภักข์ทาราม จังหวัดมุกดาหาร พระธาตุสี่จจะ จังหวัดเลย พระธาตุวัดสุทธิกาวาส จังหวัดอำนาจเจริญ และพระธาตุวัดธรรมพิทักษ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ หลังจากนั้นก็นิยมสร้างเรื่อยมา เพื่อให้กลุ่มชนที่อยู่ห่างไกลได้นมัสการพระธาตุพนมผ่านพระธาตุพนมจำลอง ตลอดจนสืบทอดพระพุทธศาสนาและศิลปกรรมอีสานให้คงอยู่สืบไป อาทิ พระธาตุวัดหนองหญ้าปล้อง จังหวัดบุรีรัมย์ พระธาตุวัดศรีมหาธาตุ จังหวัดอุดรธานี พระธาตุวัดพระธาตุบุญตา จังหวัดยโสธร พระธาตุวัดป่าศักดิ์ทาราม จังหวัดร้อยเอ็ด พระธาตุวัดปากน้ำบึงสระพัง จังหวัดอุบลราชธานี พระธาตุวัดพระธาตุสีดา จังหวัดศรีสะเกษ พระธาตุวัดป่าคุณคำวิปัสสนา จังหวัดสกลนคร และพระธาตุวัดสนวนวาริพัฒนาราม จังหวัดขอนแก่น ทั้งนี้พระธาตุพนมจำลองส่วนใหญ่นิยมทำตามรูปแบบของพระธาตุพนมที่สร้างขึ้นใหม่ โดยเฉพาะส่วนยอดบัวเหลี่ยมที่ประดับด้วยกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยม เพราะเป็นเอกลักษณ์ของศิลปกรรมอีสาน บ่งบอกได้ถึงความศรัทธาของกลุ่มชนอีสานที่มีต่อพระธาตุพนมได้แพร่กระจายไปทั่วทั้งภาคอีสาน และความเจริญรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนาบนผืนแผ่นดินแห่งนี้ ดังจะกล่าวถึงประเด็นนี้โดยละเอียดในลำดับต่อไป

นอกจากนี้ พระธาตุพนมจำลองยังสื่อแสดงให้เห็นถึงความศรัทธาของชาวอีสานที่มีต่อในหลวงรัชกาลที่ 9 อย่างเด่นชัด ดังที่ปรากฏตราสัญลักษณ์ 50 ปีของพระองค์ประดับบนตำแหน่งที่สูงขององค์พระธาตุ ได้แก่ พระธาตุวัดมรุกขนคร จังหวัดนครพนม (ภาพที่ 500-501) และพระธาตุวัดป่าธรรมนิมิตโพธิ์แก้ว จังหวัดกาฬสินธุ์ (ภาพที่ 502-503) สร้างขึ้นเนื่องในวโรกาสฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 พรรษา พุทธศักราช 2539 แล้วถึงแม้พระธาตุบางองค์ไม่ได้มีสัญลักษณ์ใดสื่อถึงในหลวงรัชกาลที่ 9 แต่ก็มีวัตถุประสงค์สร้างขึ้นเพื่อน้อมเกล้าถวายเป็นพระราชกุศลและเทิดพระเกียรติแด่พระองค์ เป็นต้นว่า พระธาตุวัดป่าทุ่งกุลาเฉลิมราช จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 504) สร้างขึ้นเนื่องในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ 7 รอบ 84 พรรษา ในปี พ.ศ. 2554⁴⁴³ และพระธาตุวัดดอนขวัญ จังหวัดอำนาจเจริญ (ภาพที่ 505) สร้างขึ้นเนื่องในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ 85 พรรษา⁴⁴⁴

⁴⁴³ พระธาตุพนมจำลอง วัดป่าทุ่งกุลาเฉลิมราช, เข้าถึงเมื่อ 27 ธันวาคม 2561, <http://www.watpatungkulachalermraj.com/Default.aspx?tabid=481&language=en-US>

⁴⁴⁴ พระพุทธรัตนมหาเจดีย์ศรีอำนาจเจริญ, เข้าถึงเมื่อ 4 มกราคม 2561, เข้าถึงได้จาก <https://mgronline.com/local/detail/9560000054683>

ภาพที่ 500 พระธาตุ
วัดมรุกขนคร นครพนม

ภาพที่ 501 ตราสัญลักษณ์ 50 ปีของรัชกาลที่ 9
พระธาตุวัดมรุกขนคร

ภาพที่ 502 พระธาตุ
วัดป่าธรรมนิมิตโพธิ์แก้ว กาฬสินธุ์

ภาพที่ 503 ตราสัญลักษณ์ 50 ปีของรัชกาลที่ 9
พระธาตุวัดป่าธรรมนิมิตโพธิ์แก้ว

ภาพที่ 504 พระธาตุ
วัดป่าทุ่งกุลาเฉลิมราช ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 505 พระธาตุ
วัดดอนขวัญ อำนาจเจริญ

ดังนั้น พระธาตุพนมจำลองในอีสานที่สร้างขึ้นอย่างไทย มีองค์ประกอบสำคัญ คือ กลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์จัดอยู่ในรูปสามเหลี่ยมระดับยอดบัวเหลี่ยม จึงเป็นเครื่องยืนยันได้ถึง ความเชื่อความศรัทธาของกลุ่มชนอีสานที่มีต่อพระธาตุพนม และคงมีนัยยะถึงความศรัทธาและความจงรักภักดีที่มีต่อในหลวงรัชกาลที่ 9 ซึ่งถือว่าเป็นผู้สร้างพระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพระพุทธศาสนาในดินแดนแห่งนี้ผูกพันกันอย่างแน่นแฟ้น ด้วยกระบวนการที่ถูกเชื่อมโยงเข้ากับการเมืองการปกครองมาอย่างช้านาน สอดคล้องกับพระธาตุพนมจำลองส่วนใหญ่สร้างขึ้นโดยพระภิกษุสงฆ์ที่มีสมณศักดิ์และเป็นที่เคารพศรัทธาของกลุ่มชนในท้องถิ่น ทำให้บทบาทของพระธาตุพนมจำลองสัมพันธ์อยู่กับพระธาตุพนมที่เป็นหนึ่งในจอมเจดีย์แห่งประเทศไทย

1.3.3 พระธาตุพนมจำลองกับความเป็นไทยในอีสาน

เมื่อมองผ่านพระธาตุพนมจำลองในพื้นที่อีสาน พบว่างานช่างจากภาคกลาง ค่อยๆ แพร่เข้ามาในงานศิลปกรรมของภาคอีสาน นอกเหนือไปจากการเปลี่ยนแปลงลักษณะของยอดบัวเหลี่ยมและลวดลายประดับยอดบัวเหลี่ยมให้เป็นอย่างไทยดังที่กล่าวมาแล้ว ยังปรากฏลวดลายประดับอื่นๆ ที่ชี้ชัดได้ว่าเป็นอย่างไทยร่วมด้วย เช่น ลายรูปเทพนม และลายรูปยักษ์แบก แสดงให้เห็นถึงการรับศิลปวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามาผสมกลมกลืนกับศิลปวัฒนธรรมภายในอีสานเอง ส่งเสริม

ให้ศิลปกรรมอีสานมีความหลากหลายมากขึ้น สะท้อนถึงความนิยมของช่างในท้องถิ่นและความเป็นไทยบนผืนแผ่นดินแห่งนี้ได้เป็นอย่างดี ดังจักษมองผ่านตัวอย่างลวดลายต่อไปนี้

1.3.3.1 ลายรูปเทพนม

ลวดลายรูปเทพนมระดับพระธาตุพนมมีมานานนับตั้งแต่แรกสร้างราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 ดังที่ปรากฏรูปบุคคลนั่งพนมมือบริเวณส่วนฐานและขอบบนของส่วนเรือนธาตุ (ภาพที่ 506) แต่ส่วนฐานได้รับการบูรณะครอบทับเป็นบัวคว่ำ ทำให้มีเพียงลายขอบบนของส่วนเรือนธาตุที่ไม่ได้ถูกบูรณะเปลี่ยนแปลงรูปแบบ ส่งแรงบันดาลใจให้กับงานตกแต่งขอบบนของส่วนเรือนธาตุในพระธาตุพนมจำลองกลุ่มแรก ช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 25 คือ พระธาตุท่าอุเทน (ภาพที่ 507) และพระธาตุนคร จังหวัดนครพนม ขณะเดียวกันก็ปรับเปลี่ยนไปเป็นลวดลายอย่างอื่น อาทิ ลายรูปพระภิกษุสงฆ์สาวกนั่งพนมมือ ลายพรรณพฤกษา และลายช่องลมเลียนแบบเครื่องไม้ จนกระทั่งล่วงมาในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 26 ที่ได้บูรณะส่วนฐานของพระธาตุพนมให้เป็นเหมือนเมื่อครั้งแรกสร้าง จึงปรากฏพระธาตุพนมจำลองบางแห่งได้หวนกลับไปใช้ลายรูปเทพนมแบบเดิม ซึ่งพบทั้งในบริเวณส่วนฐานและขอบบนของส่วนเรือนธาตุ เช่น พระธาตุวัดหนองหญ้าปล้อง จังหวัดบุรีรัมย์ พระธาตุวัดพระธาตุบุญตา จังหวัดยโสธร พระธาตุวัดป่าศักดิ์คาราม จังหวัดร้อยเอ็ด พระธาตุวัดพระธาตุสีดา จังหวัดศรีสะเกษ และพระธาตุวัดโนนไทย จังหวัดอุบลราชธานี ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น

ทั้งนี้ น่าสนใจว่ามีการนำเอารูปเทพนมไปประดับองค์ประกอบส่วนอื่นๆ ของพระธาตุพนมจำลอง ที่สำคัญมีลักษณะที่แตกต่างออกไปจากเดิม โดยมีการทรงเครื่อง เช่น มงกุฏ สร้อย สິงวาล และกำไลข้อมือข้อเท้า พบทั้งที่เป็นรูปเทพนมโผล่ออกมาครึ่งตัวท่ามกลางลวดลายพรรณพฤกษาหรือลายกระหนก และยังมีเฉพาะรูปเทพนมเท่านั้น ดังเช่นช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 25 ปรากฏ ณ พระธาตุเรณู และพระธาตุนคร (ภาพที่ 508) จังหวัดนครพนม แล้วสืบต่อเนื่องมาในพุทธศตวรรษที่ 26 อาทิ พระธาตุประสิทธิ์ (ภาพที่ 509) และพระธาตุวัดธาตุสิมมา จังหวัดนครพนม พระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม และพระธาตุองค์เล็กวัดป่าศักดิ์คาราม จังหวัดร้อยเอ็ด พระธาตุวัดหนองแสง และพระธาตุวัดป่าเทพประทานพร จังหวัดกาฬสินธุ์ พระธาตุสังฆะ จังหวัดเลย พระธาตุวัดสนวนวาริพัฒนาราม จังหวัดขอนแก่น พระธาตุวัดลัญจิกวัน จังหวัดมุกดาหาร พระธาตุบ้านโนนสวรรค์ และพระธาตุวัดมหาประชา จังหวัดหนองคาย อีกทั้งยังมีรูปเทพนมทรงเครื่องประดับยืนแบบเต็มตัว อาทิ พบที่พระธาตุนคร จังหวัดนครพนม พระธาตุในวัดยอดแก้วศรีวิชัย จังหวัดมุกดาหาร พระธาตุองค์เล็กวัดป่าศักดิ์คาราม จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 510) และพระธาตุวัดปากน้ำปู่-สระพัง จังหวัดอุบลราชธานี (ภาพที่ 511)

ภาพที่ 506 รูปเทพนม ขอบบนของเรือนธาตุ
พระธาตุพนม (บูรณะตามรูปแบบเดิม)

ภาพที่ 507 รูปเทพนม ขอบบนของเรือนธาตุ
พระธาตุท่าอุเทน

ภาพที่ 508 รูปเทพนมแบบครึ่งตัวและเต็มตัว
พระธาตุนคร นครพนม

ภาพที่ 509 รูปเทพนมแบบครึ่งตัว
พระธาตุประสิทธิ์ นครพนม

ภาพที่ 510 รูปเทพนมแบบเต็มตัว
พระธาตุองค์เล็กวัดป่าสักดาราม ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 511 รูปเทพนมแบบเต็มตัว
พระธาตุวัดปากน้ำนุ่งสระพัง อุบลราชธานี

เมื่อพิจารณาหลายรูปเทพนมทรงเครื่องโผล่ออกมาครึ่งตัว ทั้งที่มีรัศมี และไม่มีรัศมี พบว่าในยุคแรกเริ่มมักปรากฏลายกลีบบัวรองรับเทพนม ก่อเกิดขึ้นในดินแดนไทยอย่างช้าที่สุดในศิลปะล้านนา ราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 19 อาทิ ลวดลายประดับที่เจดีย์แปดเหลี่ยม วัดสะดือเมือง จังหวัดเชียงใหม่⁴⁴⁵ (ภาพที่ 512) แล้วพบในงานช่างช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 เช่น ลายกาบของเจดีย์วัดอู่หม้อ จังหวัดเชียงใหม่⁴⁴⁶ ขณะเดียวกันก็ปรากฏในงานช่างศิลปะสุโขทัย เช่น ช่อฟ้าสังคโลก จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย (ภาพที่ 513) มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 19-20 แล้วคงสืบมาในศิลปะอยุธยาราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ณ พระปรางค์วัดจุฬามณี จังหวัดพิษณุโลก⁴⁴⁷ และพบในราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 เช่น ลายประดับผนังสกัดหน้าวิหารวัดไผ่ จังหวัดลพบุรี⁴⁴⁸ (ภาพที่ 514)

⁴⁴⁵ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : ทริภุญชัย-ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2549), 130-131.

⁴⁴⁶ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, ลวดลายปูนปั้นประดับโบราณสถานในเมืองเชียงใหม่ (เชียงใหม่: บริษัท นพบุรีการพิมพ์ จำกัด, 2545), 57-60.

⁴⁴⁷ สันติ เล็กสุขุม, ปรางค์และลายปูนปั้นประดับ วัดจุฬามณี พิษณุโลก (กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2539), 14-15 และ 36-37.

⁴⁴⁸ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 165-170.

ภาพที่ 512 รูปเทพนมแบบครึ่งตัว
เจดีย์แปดเหลี่ยม วัดสะดือเมือง เชียงใหม่

ภาพที่ 513 รูปเทพนมแบบครึ่งตัว ซ่อฟ้าสังคโลก
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง สุโขทัย

ภาพที่ 514 รูปเทพนมแบบครึ่งตัว
ผนังสกัดหน้าวิหารวัดไธสย์ ลพบุรี

ภาพที่ 515 รูปเทพนมแบบครึ่งตัว พระอุโบสถ
วัดสระบัว เพชรบุรี

ต่อมาใช้ลายกระหนกมาแทนลายกลีบบัวรองรับเทพนม เกิดขึ้นอย่าง
ช้าตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 23 เช่น งานประดับระหว่างเสาทางด้านหน้าของพระอุโบสถ วัดสระบัว
จังหวัดเพชรบุรี⁴⁴⁹ (ภาพที่ 515) และทำเรื่อยมาในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 23 – ต้นพุทธศตวรรษ

⁴⁴⁹ ปัทมา สาร, “ทวารบาลแบบไทยประเพณีในงานจิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายกับสมัย
รัตนโกสินทร์ตอนต้น” (การค้นคว้าอิสระตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553), 25-26.

ที่ 24 เช่น ลายบนหน้าบันของพระอุโบสถวัดเขมาภิรตาราม จังหวัดเพชรบุรี⁴⁵⁰ หลังจากนั้นก็ทำเป็นลายกลีบดอกไม้แบบประดิษฐ์หรือลายกระหนกกรองรับเทพนม นิยมแพร่หลายในศิลปะรัตนโกสินทร์เป็นอย่างมาก เช่น ลายบนหน้าบันพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1⁴⁵¹ (ภาพที่ 516) ลายบนหน้าบันพระอุโบสถวัดศรีสุदारาม กรุงเทพฯ สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อปี พ.ศ. 2410⁴⁵² งานประดับกระจกสีที่หน้าต่างพระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตรดุสิต-วนาราม กรุงเทพฯ สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5⁴⁵³ (ภาพที่ 517) และงานประดับระหว่างเสาทางด้านหน้าของพระอุโบสถวัดสังเวชวิศยาราม กรุงเทพฯ สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 9 เมื่อปี พ.ศ. 2501⁴⁵⁴ จนกระทั่งปัจจุบันก็ยังคงนิยมลายรูปเทพนมทรงเครื่องครึ่งตัวเช่นนี้

จากหลักฐานข้างต้นชวนให้คิดเห็นว่าลายรูปเทพนมทรงเครื่องครึ่งตัวที่ประดับพระธาตุพนมจำลองคงได้รับแรงบันดาลใจมาจากศิลปะรัตนโกสินทร์หรือศิลปะไทย ด้วยเหตุที่พบในพระธาตุพนมจำลองอย่างช้าที่สุดครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 25 และใช้ลายกลีบดอกไม้แบบประดิษฐ์หรือลายกระหนกกรองรับเทพนม ถึงแม้ว่าพบลายดังกล่าวนี้ในศิลปะล้านช้างราวพุทธศตวรรษที่ 22 เช่น ลายกรอบซุ้มประตูวัดเชียงแมน แขวงหลวงพระบาง สปป.ลาว (ภาพที่ 518) ซึ่งใช้ลายกลีบบัวรองรับเทพนม ทว่าการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ไม่พบพัฒนาการสืบเนื่องทางรูปแบบศิลปกรรม อาจถูกทำลายในคราวศึกสงคราม ประกอบกับงานช่างช่วงหลังลงมาหรือศิลปะลาว ตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา ได้รับอิทธิพลจากศิลปะรัตนโกสินทร์ เช่น ลายบนหน้าบันของพระอุโบสถวัดถ้องคุณ แขวงหลวงพระบาง สปป.ลาว⁴⁵⁵ (ภาพที่ 519) ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความกระจ่างชัดในประเด็นนี้มากขึ้น คงต้องศึกษาอิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์ในศิลปะลาวเพิ่มเติมในโอกาสต่อไป

⁴⁵⁰ สันติ เล็กสุขุม, *ลวดลายปูนปั้นแบบอยุธยาตอนปลาย* (พ.ศ. 2172-2310) (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, 2532), 100.

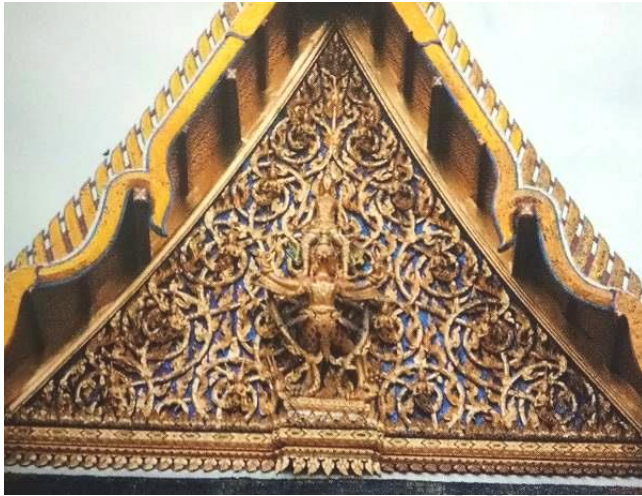
⁴⁵¹ คุณหญิงสุริยา รัตนกุล, *พระอารามหลวงในกรุงเทพมหานคร เล่ม 1* (นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหิดล, 2550), 84-87.

⁴⁵² คุณหญิงสุริยา รัตนกุล, *พระอารามหลวงในกรุงเทพมหานคร เล่ม 2* (นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหิดล, 2550), 702-703.

⁴⁵³ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, *พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์ พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน*, 213-221.

⁴⁵⁴ คุณหญิงสุริยา รัตนกุล, *พระอารามหลวงในกรุงเทพมหานคร เล่ม 2*, 609-611.

⁴⁵⁵ คู่มือกำหนดอายุทั้งสองวันใน วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, *ชื่นชมสถาปัตยกรรม : วัดในหลวงพระบาง* (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2547), 178-181 และ 184-186.

ภาพที่ 516 รูปเทพนมแบบครึ่งตัว
หน้าบันพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
ที่มา: คุณหญิงสุริยา รัตนกุล, พระอารามหลวงใน
กรุงเทพมหานคร เล่ม 1, 87.

ภาพที่ 517 รูปเทพนมแบบครึ่งตัว
หน้าต่างพระอุโบสถ
วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

ภาพที่ 518 รูปเทพนมแบบครึ่งตัว
กรอบซุ้มประตูวัดเชียงใหม่ หลวงพระบาง
ที่มา: วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, ชื่นชมสถาปัตยกรรม : วัดในหลวง
พระบาง, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ภาพที่ 519 รูปเทพนมแบบครึ่งตัว หน้าบัน
พระอุโบสถวัดล่องคน หลวงพระบาง
ที่มา: วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, ชื่นชมสถาปัตยกรรม : วัด
ในหลวงพระบาง, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ส่วนรูปเทพนมทรงเครื่องประทับยืนแบบเต็มตัว ทั้งที่มีรัศมีและไม่มีรัศมี ประดับพระธาตุนมจำลอง สังเกตเห็นว่าใบหน้าของเทพนมที่พระธาตุนครมีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมตามแบบอย่างท้องถิ่นค่อนข้างมาก แต่ในงานช่างหลังลงมาเทพนมมีใบหน้าเรียวยาวรูปไข่ไม่มีเหลี่ยมมุม คงได้รับแรงบันดาลใจมาจากศิลปะไทย ซึ่งมีรากฐานมาจากศิลปะอยุธยา อันสัมพันธ์

เชื่อมโยงได้กับศิลปะสุโขทัย กล่าวคือ ลายรูปเทพนมดังกล่าวปรากฏในงานศิลปกรรมสมัยสุโขทัยที่รับอิทธิพลมาจากศิลปะลังกา นับตั้งแต่ครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 19 ดังเช่นลายปูนปั้นรูปเทพนมของเจดีย์สี่เหลี่ยม วัดพระพายหลวง เก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย ต่อเนื่องมาในปลายพุทธศตวรรษที่ 19 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 20 ก็พบหลักฐานที่มณฑลปัตตานีจังหวัดยะลา จังหวัดสุโขทัย⁴⁵⁶ (ภาพที่ 520) ถึงแม้จะจัดวางรูปเทพนมให้อยู่ในลักษณะซ้อนกันก็ตาม แล้วคงแพร่ขึ้นไปในศิลปะล้านนา เช่น ที่พระเจดีย์วิหาร วัดมหาโพธาราม จังหวัดเชียงใหม่ มีอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 21⁴⁵⁷ (ภาพที่ 521)

ภาพที่ 520 รูปเทพนมแบบเต็มตัว ถอดพิมพ์จากมณฑลปัตตานีจังหวัดยะลา (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง)

ภาพที่ 521 รูปเทพนมแบบเต็มตัว พระเจดีย์วิหาร วัดมหาโพธาราม เชียงใหม่

ขณะเดียวกันก็แพร่ลงมาในศิลปะอยุธยา แต่ไม่พบเทพนมทรงเครื่องประทับยืนแบบเต็มตัวประดับภายนอกอาคาร ปรากฏเพียงทิวดาถือจับอาวุธ อาทิ ทวารบาลบนบานประตูจำหลักไม้ซุ้มคูหาพระเจดีย์วัดพระศรีสรรเพชญ์ ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 522) มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21⁴⁵⁸ ส่วนรูป

⁴⁵⁶ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2555), 85-86 และ 103-104.

⁴⁵⁷ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : ทริภูมัย-ล้านนา, 121-123.

⁴⁵⁸ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 155.

เทพนมมักเป็นงานจิตรกรรมภายในอาคาร เช่น ทวารบาลบนบานประตูพระอุโบสถ วัดใหญ่สุวรรณนาราม (ภาพที่ 523) และบานประตูพระอุโบสถ วัดสระบัว จังหวัดเพชรบุรี มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 23⁴⁵⁹ กระทั่งสืบมาในศิลปะรัตนโกสินทร์ เช่น ทวารบาลของพระอุโบสถวัดดุสิตาราม กรุงเทพฯ เขียนขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1⁴⁶⁰ (ภาพที่ 524) พบประดับเทพนมภายนอกอาคารอยู่บ้าง แต่อยู่ในอิริยาบถประทับนั่ง อาทิ ที่พระปรารค์ประจำมูม วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพฯ สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3⁴⁶¹

ภาพที่ 522 ทวารบาลรูปเทวดาแบบเต็มตัว
พระเจดีย์วัดพระศรีสรรเพชญ์
พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 523 ทวารบาลรูปเทพนมแบบเต็มตัว
พระอุโบสถ วัดใหญ่สุวรรณนาราม เพชรบุรี

⁴⁵⁹ ปัทมา สาคกร, “ทวารบาลแบบไทยประเพณีในงานจิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายกับสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น”, 15-17 และ 25-26.

⁴⁶⁰ คุณหญิงสุริยา รัตนกุล, พระอารามหลวงในกรุงเทพมหานคร เล่ม 2, 683-685.

⁴⁶¹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์ พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน, 46-49.

ภาพที่ 524 ทวารบาลรูปเทพนมแบบเต็มตัว
พระอุโบสถ วัดดุสิตาราม กรุงเทพฯ

ภาพที่ 525 รูปเทวดา
พระธาตุวัดหนองแสง กาฬสินธุ์

ภาพที่ 526 รูปเทวดา
พระธาตุวัดมรุกขนคร นครพนม

ภาพที่ 527 รูปเทวดา
พระธาตุวัดปากน้ำบึงสระพัง อุบลราชธานี

การที่ศิลปะรัตนโกสินทร์ไม่นิยมรูปเทพนมประทับยืนแบบเต็มตัว ประดับภายนอกอาคาร แต่กลับปรากฏในพระธาตุพนมจำลองของภาคอีสาน สามารถอธิบายได้ว่าช่างท้องถิ่นอีสานได้เลือกรับปรับใช้งานศิลปกรรมจากส่วนกลางให้เข้ากับพระธาตุพนมจำลอง นอกจากนี้ รูปเทวดาประทับยืนหรือก้าวเดินแบบเต็มตัวประดับผนังเรือนธาตุของพระธาตุพนมจำลอง ก็คงได้รับแรงบันดาลใจมาจากศิลปกรรมไทยเดิมเช่นเดียวกัน เช่น ที่พระธาตุวัดหนองแสง (ภาพที่ 525) และพระธาตุวัดร่องคำ จังหวัดกาฬสินธุ์ พระธาตุวัดมรุกขนคร (ภาพที่ 526) และพระธาตุวัดศรีสมังคนาราม จังหวัดมุกดาหาร และพระธาตุวัดปากน้ำปึงสระพัง จังหวัดอุบลราชธานี (ภาพที่ 527) ตลอดจนรูปเทวดาแบก ๓ ส่วนฐานของพระธาตุวัดบ้านขามเปี้ย จังหวัดร้อยเอ็ด

1.3.3.2 ลายรูปยักษ์แบก

ลายรูปยักษ์แบกก็เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นไทยของพระธาตุพนมจำลองในภาคอีสาน ด้วยเหตุที่ลายดังกล่าวนิยมในศิลปกรรมไทยเป็นอย่างมาก ซึ่งสืบต่อมาจากศิลปะอยุธยา อันเชื่อมโยงไปถึงศิลปะสุโขทัย และน่าสนใจว่าลายรูปยักษ์แบกปรากฏประดับพระธาตุพนมจำลองในงานช่างหลังจากผ่านการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมครั้งปี พ.ศ. 2518-2522 มาแล้ว (พระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน) เพราะได้หวนกลับไปใช้ส่วนฐานตามแบบอย่างงานแรกสร้างที่เป็นฐานเชิงซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น ชั้นบนสุดประดับแถวรูปเทพนม ส่งผลให้การสร้างพระธาตุพนมจำลองได้ดัดแปลงเอาลายรูปยักษ์แบกมาแทนที่ลายรูปเทพนมได้อย่างลงตัว ดังนี้

พระธาตุพนมจำลองในอีสานที่ใช้ลายรูปยักษ์แบกประดับส่วนฐานปรากฏขึ้นอย่างช้าตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 26 เป็นต้นมา ได้แก่ พระธาตุวัดถ้ำภูมิตำ (ภาพที่ 528) และพระธาตุวัดโพธิ์ศรีแก้ว จังหวัดมุกดาหาร และพระธาตุวัดเกาะแก้ว จังหวัดอำนาจเจริญ (ภาพที่ 529) อีกทั้งยังพบประดับส่วนของระเบียงหรือกำแพงแก้วของพระธาตุ เช่น กำแพงแก้วของพระธาตุวัดร่องคำ จังหวัดกาฬสินธุ์ (ภาพที่ 530) ระเบียงของพระธาตุวัดดอนขี้ฉี่ จังหวัดอำนาจเจริญ และกำแพงแก้วของพระธาตุวัดป่าโนนเก่า จังหวัดอุบลราชธานี (ภาพที่ 531)

เมื่อสืบค้นความเป็นมาของลายรูปยักษ์แบกพบว่า ลายนี้ปรากฏในดินแดนไทยอย่างช้าตั้งแต่สมัยสุโขทัย เป็นต้นว่า ลายปูนปั้นประดับฐานเจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูมที่อยู่ทางทิศใต้ของเจดีย์พระศรีรัตนมหาธาตุ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย (ภาพที่ 532) แล้วพบในศิลปะอยุธยา เช่น รูปยักษ์แบกทรงเครื่องและคาดเส้นเชือกไว้ที่หน้าอก ประดับกระเปาะของฐานไพที พระปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 533) มีอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20⁴⁶² ครั้นสืบมาในสมัยรัตนโกสินทร์มีการทรงเครื่องใหญ่ ใช้เครื่องประดับอย่างอื่นแทน

⁴⁶² สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, 148-149.

เชือก อาทิ ยักษ์แบกของพระปรางค์ประธาน วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพฯ ไล่ชุดเหมือนนักรบและมี
ใบหน้าเหมือนโขน และยักษ์แบกของพระปรางค์ประจำมุมใช้สร้อยสังวาลย์ไขว้กันมีตาบัพที่หน้าอก
(ภาพที่ 534) สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3⁴⁶³

ภาพที่ 528 รูปยักษ์แบก ส่วนฐาน
พระธาตุวัดลี้ภูจิกวัน มุกดาหาร

ภาพที่ 529 รูปยักษ์แบก ส่วนฐาน
พระธาตุวัดเกาะแก้ว อำนาจเจริญ

ภาพที่ 530 รูปยักษ์แบก กำแพงแก้ว
พระธาตุวัดร่องคำ กาฬสินธุ์

ภาพที่ 531 รูปยักษ์แบก กำแพงแก้ว
พระธาตุวัดป่าโนนเก่า อุบลราชธานี

⁴⁶³ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์ พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน,

ภาพที่ 532 รูปยักษ์แบก เจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูม
(องค์ที่สี่ใต้) วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สุโขทัย

ภาพที่ 533 รูปยักษ์แบก กระเปาะฐานไฟที่
พระปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ
พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 534 รูปยักษ์แบก ส่วนฐาน
พระปรางค์ประจำมุม วัดอรุณราชวราราม
กรุงเทพฯ

ภาพที่ 535 รูปยักษ์ยืนเต็มตัว
พระธาตุุนคร นครพนม

ครั้งนี้พิจารณาพร้อมกับรูปยักษ์แบกประดับพระธาตุพนมจำลองในภาคอีสาน พบว่าไม่มีที่แห่งใดใช้รูปยักษ์แบกที่มีเชือกคาด หากล้วนประดับองค์ทรงเครื่องด้วยสร้อยสังวาล จึงแน่ชัดว่ารับเอาแบบอย่างจากศิลปะรัตนโกสินทร์ เพียงแต่ลักษณะแตกต่างกันออกไปตามท้องถิ่นหรือฝีมือช่าง นอกจากนี้ ยังปรากฏงานประดับรูปยักษ์ยืนแบบเต็มตัวในพระธาตุพนมจำลองมาตั้งแต่

ช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 25 ดังเช่นที่พระธาตุนคร จังหวัดนครพนม (ภาพที่ 535) ซึ่งน่าสนใจว่า ลักษณะการแต่งองค์ทรงเครื่องของรูปยักษ์คล้ายกับรูปเทวดามาก แต่แยกออกได้จากรูปยักษ์มี เขี้ยวยาว หลังจากนั้นก็ปรากฏลักษณะของยักษ์ชัดเจนในงานช่วงพุทธศตวรรษที่ 26 เช่น ทวารบาล ของพระธาตุวัดป่าสุภักขาราม (ภาพที่ 536) พระธาตุในวัดยอดแก้วศรีวิชัย และพระธาตุวัดลัญจิกวัน จังหวัดมุกดาหาร (ภาพที่ 537)

ภาพที่ 536 รูปยักษ์ยืนเต็มตัว
พระธาตุวัดป่าสุภักขาราม มุกดาหาร

ภาพที่ 537 รูปยักษ์ยืนเต็มตัว
พระธาตุวัดลัญจิกวัน มุกดาหาร

ฉะนั้น จากตัวอย่างลวดลายในข้างต้นได้แสดงให้เห็นว่า ผู้ออกแบบหรือช่าง ในท้องถิ่นอีสานรับเอาศิลปกรรมภาคกลางเข้ามาผสมผสานในพระธาตุพนมจำลองอย่างช้าที่สุดช่วง ครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 25 สอดคล้องกับการจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ในพื้นที่อีสาน ซึ่งเริ่ม มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้มีการติดต่อปฏิสัมพันธ์กันระหว่างพระภิกษุสงฆ์อีสานกับส่วนกลาง จนนำมาสู่การรับรูปแบบศิลปกรรมจากภาคกลางไปใช้ในพื้นที่อีสานในที่สุด โดยที่ช่างอีสานก็มิได้ ละทิ้งรากฐานศิลปวัฒนธรรมเดิมเสียทีเดียว ดังเช่นโครงสร้างยังคงใช้ยอดบัวเหลี่ยม ทำให้ศิลปกรรม อีสานมีความหลากหลาย ที่สำคัญลวดลายดังกล่าวนี้บ่งบอกได้ชัดเจนว่า พระธาตุพนมจำลองคือ ศิลปกรรมอีสานของประเทศไทย

1.3.4 พระธาตุพนมจำลองกับการรับขวัญองค์พระธาตุพนมในอีสาน

เมื่อพระธาตุพนมพังทลายลงในวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2518 ได้สร้างความเศร้าสลดเสียใจให้แก่กลุ่มชนอีสานอย่างมาก ด้วยเหตุที่พระธาตุองค์นี้เป็นพุทธสถานสำคัญอันหลอมรวมความเชื่อความศรัทธาเปรียบเสมือนหลักบ้านหลักเมืองของชาวอีสาน ตามการสร้างอัตลักษณ์ให้กับภาคอีสาน ทำให้มีการสร้างพระธาตุพนมขึ้นมาใหม่ตามรูปแบบเดิมคราวบูรณะโดยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม แต่ปรับเปลี่ยนส่วนฐานให้มีลักษณะเหมือนเมื่อครั้งแรกสร้าง แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2522 (ภาพที่ 538) ขณะเดียวกันได้มีการสร้างพระธาตุพนมจำลองขึ้นเพื่อค้ำจุนขวัญของพระธาตุพนมตามความเชื่อในท้องถิ่น ทั้งที่ปรากฏภายในวัดพระธาตุพนมวรวิหารและวัดแห่งอื่นๆ ในภาคอีสาน จึงเป็นการส่งเสริมให้จำลองแบบพระธาตุพนมเพิ่มมากขึ้นและสืบต่อมา อันสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของพระธาตุพนมต่อกลุ่มชนอีสาน ดังนี้

ภาพที่ 538 พระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน
นครพนม

ภาพที่ 539 พระธาตุพนมจำลององค์เล็ก
มุกดาหาร

ที่มา: วนอุทยานพระธาตุพนม, เข้าถึงเมื่อ 1 ตุลาคม 2562, เข้าถึงได้จาก http://chounchom.blogspot.com/2012/11/blog-post_22.html?m=1

หลังจากพระธาตุพนมพังทลายลงได้มีการวิพากษ์วิจารณ์ในหลากหลายแง่มุม เพราะเป็นช่วงเวลาที่บ้านเมืองไม่สงบสุขทั้งภายในและภายนอก⁴⁶⁴ ที่สำคัญนายประเสริฐ บุญสม รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการได้มาสำรวจความเสียหายเมื่อวันที่ 14 สิงหาคม พ.ศ. 2518 แล้วทราบถึงความเชื่อของประชาชนว่าพระธาตุพนมมีเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตลอดจนดวงวิญญาณของบรรพบุรุษปกป้องรักษา เมื่อหมดอายุการรักษาและเป็นการรับดวงชะตาเมืองจึงเป็นเหตุให้องค์พระธาตุพังทลายลง ส่งผลให้คณะกรรมการอำนวยการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมอนุมัติจำลองแบบพระธาตุพนมองค์เล็กประดิษฐาน ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร (ภาพที่ 539) ก่อนจะสร้างพระธาตุองค์ใหม่ให้แล้วเสร็จ (ปัจจุบันนำไปประดิษฐานเอาไว้ที่วนอุทยานพระธาตุพนม จังหวัดมุกดาหาร) โดยว่าจ้างร้านมงคลศิลป์ บางแค เป็นผู้จัดทำระหว่างวันที่ 4-20 กันยายน พ.ศ. 2518 แล้วขนย้ายมาที่วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหารในวันที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2518 และประกอบพิธีบวงสรวงแบบอีสานระหว่างวันที่ 23-25 กันยายน พ.ศ. 2518 เพื่ออัญเชิญเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตลอดจนดวงวิญญาณของบรรพบุรุษที่แตกสลายกระจายกันไปให้กลับคืนมาเช่นเดิม จึงเป็นการรับขวัญองค์พระธาตุและบำรุงขวัญของประชาชน⁴⁶⁵

อนึ่งพิธีบวงสรวงแบบอีสานคงเป็นการรับขวัญที่เรียกว่า “พิธีสู้อขวัญ” หรือ “พิธีสู้อขวัญ” ปรากฏในสังคมอีสานมาอย่างช้านาน ตามความเชื่อเรื่องผีของชาวอีสาน ด้วยขวัญเป็นสิ่งที่ไม่มีความจับต้องไม่ได้ เหมือนกับจิตหรือวิญญาณ มีประจำชีวิตของคนและสัตว์ รวมไปถึงสิ่งที่สำคัญต่อชีวิต ตลอดจนสถานที่ต่างๆ โดยเชื่อกันว่ามีเทวดาอารักษ์ปกป้องรักษา เมื่อมีสิ่งที่ดีและไม่ดีเกิดขึ้นซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในชีวิต ก็มักจะประกอบพิธีกรรมพิธีสู้อขวัญเพื่อให้ขวัญไม่หนีหายไปไหนหรือคืนกลับมาดังเดิม อันเป็นการจรรโลงจิตใจของผู้ประกอบพิธีกรรม

อย่างไรก็ดี ด้วยความเชื่อที่ว่าพระธาตุพนมพังทลายลงทำให้เทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตลอดจนดวงวิญญาณของบรรพบุรุษที่แตกสลายกระจายกันไป อาจเป็นแรงผลักดันให้สร้างพระธาตุพนมจำลองในที่ต่างๆ เพื่อรับขวัญค้ำจุนองค์พระธาตุพนม โดยมีที่สถิตให้แก่เทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตลอดจนผีบรรพบุรุษที่ไปจากพระธาตุพนม เป็นต้นว่า พระธาตุวัดสว่างท่าสี จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 540) มีประวัติสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2518-2519 โดยหลวงปู่ทองมา ถาวโร (พ.ศ. 2443-2534) เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่ได้มาจากพระธาตุพนมคราวพังทลายลงมา เมื่อเฉลิมฉลอง

⁴⁶⁴ พระโสภณเจติยาภิบาล, “จดหมายเหตุท้ายเล่ม” ใน *อุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร)*, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพฯ: บริษัทจูนพับลิชชิ่งจำกัด, 2551), 187-188 และ 235-236.

⁴⁶⁵ กรมศิลปากร, *จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522*, 55-61.

พระธาตุองค์นี้ พระเทพรัตนโมลีเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหารก็มาร่วมประกอบพิธีกรรมด้วย แสดงให้เห็นว่าพระธาตุวัดสว่างทำสีอาจสร้างขึ้นเพื่อรับขวัญองค์พระธาตุพนม

อีกทั้งน่าจะสนใจว่าพระธาตุองค์นี้น่าจะเป็นพระธาตุพนมจำลององค์แรกๆ ที่สร้างขึ้นด้วยวัตถุประสงค์นี้ เพราะมีการผสมผสานทางรูปแบบศิลปกรรม บ่งชี้ว่าในคราวออกแบบน่าจะยังไม่ทราบรูปแบบของงานบูรณะพระธาตุพนมองค์ใหม่ หรืออาจเป็นความจงใจในการรวมมิติของห้วงเวลาระหว่างพระธาตุพนมองค์เก่ากับองค์ใหม่ ตามที่พระภิกษุสงฆ์รูปนี้ได้พบเห็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของพระธาตุพนม กล่าวคือ พระธาตุวัดสว่างทำสีมียอดบัวเหลี่ยมประดับลายดอกไม้กลมอย่างงานช่างพระธาตุพนมในสมัยรัชกาลที่ 5 และกลุ่มพระธาตุพนมจำลองในยุคแรกเริ่มของอีสาน ทว่าปลายยอดประดับลายกระหนกหัวแหลม อันเป็นต้นลายของกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยมของพระธาตุพนมครั้งบูรณะในรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เพียงแต่ออกแบบผูกลายเฉพาะกระหนกหัวแหลมรูปสามเหลี่ยมไม่มีลายพุ่มข้าวบิณฑ์ จึงเป็นลักษณะที่คลี่คลายลงมา อีกทั้งปรับเปลี่ยนส่วนเรือนธาตุให้เป็นช่องประดิษฐานพระพุทธรูป ซึ่งปรากฏลักษณะทำนองนี้มาก่อนแล้วในกลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบพื้นบ้าน ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในเขตพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ดเช่นเดียวกัน

ภาพที่ 540 พระธาตุวัดสว่างทำสี ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 541 พระธาตุวัดป่าสุกัถาราม มุกดาหาร

หลังจากนั้นก็พบพระธาตุพนมจำลองที่สร้างขึ้นมาเพื่อค้ำจุนองค์พระธาตุพนม โดยใช้รูปแบบศิลปกรรมอย่างพระธาตุพนมครั้งบูรณะในรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม คือ ยอดบัวเหลี่ยมที่สูงชะลูด ประดับกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยม เหนือขึ้นไปเป็นบัวกลุ่มเถาปลียอด และฉัตรวลี บ่งชี้ว่าในคราวออกแบบน่าจะทราบถึงรูปแบบของงานบูรณะพระธาตุพนมองค์

ใหม่แล้ว ทำให้เลือกสร้างตามรูปแบบดังกล่าวนี้ ถึงแม้ว่าในรายละเอียดมีลักษณะเฉพาะองค์ก็ตาม อาทิ พระธาตุวัดป่าสุภทธาราม จังหวัดมุกดาหาร (ภาพที่ 541) มีประวัติสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2518-2522 โดยพระมหาสำราญ ปริบุญโญ และได้รับอุปถัมภ์การสร้างจากหลวงปู่ชา สุภทโท เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุเป็นสำคัญ เมื่อพิจารณาอายุสมัยของพระธาตุองค์นี้ที่คาบเกี่ยวกับช่วงเวลาของการสร้างพระธาตุพนมองค์ใหม่ และพระอุปถัมภ์ก็เป็นเกจิอาจารย์ในภาคอีสาน ชวนให้น่าเชื่อว่าเป็นพระธาตุอีกองค์ที่สร้างขึ้นเพื่อรับขวัญของพระธาตุพนม

ภาพที่ 542 พระธาตุสัจจะ
เลย

ภาพที่ 543 พระธาตุ
วัดสุทธิกาวาส อำนาจเจริญ

ภาพที่ 544 พระธาตุ
วัดธรรมพิทักษ์ กาฬสินธุ์

ส่วนพระธาตุสัจจะ จังหวัดเลย (ภาพที่ 542) มีประวัติสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2519-2522 โดยพระครูสุธรรมฐิติญาณ เพื่อต่อชะตาให้กับพระธาตุพนมที่พังทลายลงในปี พ.ศ. 2518 พร้อมทั้งบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระอรหันต์ธาตุ และพระปถวีธาตุพนม จึงแน่ชัดว่ามีวัตถุประสงค์ในการสร้างเป็นการรับขวัญองค์พระธาตุพนม เช่นเดียวกับพระธาตุวัดสุทธิกาวาส จังหวัดอำนาจเจริญ (ภาพที่ 543) มีประวัติสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2520-2521 โดยพระครูสุทธิพัฒนาภรณ์ เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ด้วยมูลเหตุการสร้างสืบเนื่องมาจากนิมิตถึงเทวดาบอกว่าในอดีตชาติพระครูรูปนี้คือผู้สร้างพระธาตุพนม ควรไปบูรณะก่อนจะพังทลายลงมา ครั้งเป็นไปตามนิมิตจึงสร้างพระธาตุพนมจำลองที่วัดสุทธิกาวาสแห่งนี้ บ่งบอกให้เห็นถึงการสืบทอดความเชื่อตามตำนานอุรังคธาตุ และรับขวัญองค์พระธาตุพนมอีกแห่งหนึ่ง

นอกจากนี้ พระธาตุวัดธรรมพิทักษ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ (ภาพที่ 544) มีประวัติสร้างขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 2524-2559 โดยพระครูโกศลพัฒนกิจ เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ

และชิ้นส่วนของพระธาตุพนม ครั้งวางศิลาฤกษ์พระเทพรัตนโมลีเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม
วรมหาวิหารเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ นายขุนทอง ภูผิวเดือน รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ
เป็นประธานฝ่ายฆราวาส ได้รับความอนุเคราะห์จากกองสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร เป็นผู้ออกแบบ
ในการก่อสร้าง ประกอบกับพระภิกษุสงฆ์ลุ่มวัดแห่งนี้เล่าให้ฟังถึงเจตนาในการสร้างเพื่อรับขวัญองค์
พระธาตุพนม ตามมติในที่ประชุมคณะสงฆ์จากวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร ซึ่งได้มีการเสด็จมาแล้ว
ได้วัดแห่งนี้เป็นที่ตั้งของพระธาตุพนมจำลองอีกแห่ง

ฉะนั้น จากความเคลื่อนไหวในการจำลองแบบพระธาตุพนมของคณะสงฆ์ภาค
อีสานในข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นชัดเจนว่าพระธาตุพนมมีอิทธิพลต่อกลุ่มชนอีสานอย่างมาก โดยเฉพาะ
ในแง่มุมมองของความเชื่อความศรัทธาต่อพุทธศาสนาที่ผสมกลมกลืนเข้ากับความเชื่อเรื่องผี ด้วยเป็น
วัฒนธรรมที่ยังรากลึกในสังคมอีสานมาอย่างช้านาน จึงเชื่อมโยงเกี่ยวเนื่องกับวิถีความเป็นอยู่อย่าง
เหนียวแน่น ส่งผลให้เกิดความนิยมสร้างพระธาตุพนมจำลองเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งส่วนหนึ่งก็มี
วัตถุประสงค์เพื่อให้คำจูนขวัญองค์พระธาตุพนมมิให้แตกสลายพังทลายลงมาอีก และเป็นที่สถิตของ
เหล่าเทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และผีบรรพบุรุษ พระภิกษุสงฆ์จึงเป็นสื่อกลางสำคัญในการสืบสาน
ศิลปวัฒนธรรมนี้ ด้วยเป็นผู้นำสร้างและประกอบพิธีกรรม ดังจะกล่าวถึงในลำดับต่อไป

1.3.5 พระธาตุพนมจำลองกับความศรัทธาในพระบรมสารีริกธาตุของชาวอีสาน

เมื่อพระธาตุพนมพังทลายลงมาในวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2518 ต่อมาวันที่
19 สิงหาคม พ.ศ. 2518 ก็มีมติจากคณะรัฐมนตรีให้บูรณะปฏิสังขรณ์โดยสร้างขึ้นใหม่ทั้งองค์ แล้วใน
ระหว่างขั้นตอนการดำเนินงานทางโบราณคดีได้ค้นพบพระบรมสารีริกธาตุ ส่งเสริมให้เกิดแรงศรัทธา
ในพระธาตุองค์นี้เพิ่มมากขึ้น เพราะเป็นเครื่องยืนยันถึงเรื่องราวที่กล่าวขานตามตำนานอุรังคธาตุมีเค้า
ความเป็นจริง และน่าจะเป็นแรงบันดาลใจให้การจำลองแบบพระธาตุพนม เพื่อประดิษฐาน
พระบรมสารีริกธาตุสืบมา เนื่องด้วยแรงศรัทธาในพระธาตุพนมอันเป็นที่ประดิษฐานพระอุรังคธาตุ
และความเหมาะสมแก่สถานะของพระบรมธาตุเจดีย์เอกเช่นเดียวกัน ดังนี้

การดำเนินงานทางโบราณคดีในบริเวณองค์พระธาตุพนมได้มีการค้นพบ
พระบรมสารีริกธาตุเมื่อวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2518 และมีการเคลื่อนย้ายในวันที่ 17 ตุลาคม พ.ศ.
2518 เพื่อนำไปเก็บรักษาไว้ในห้องเก็บสิ่งของมีค่าที่ได้จากการขุดค้น โดยประดิษฐานไว้บนพานและมี
เครื่องสักการบูชา ครั้นผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนมส่งข่าวสารโทรเลขไปถึงประธานคณะกรรมการ
อำนวยการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมคือ พลตรีประมาณ อติเรกสาร รองนายกรัฐมนตรี ส่งผลให้
มีการประชุมคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2518 และมีมติให้จัดพิธีสมโภชพระบรม
สารีริกธาตุเพื่อความเป็นสิริมงคล พิธีนี้จัดขึ้นเมื่อวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2518 โดยมีพระบาทสมเด็จพระ

พระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร เสด็จเป็นประธานในพระราชพิธีสมโภชพระบรมสารีริกธาตุ อีกทั้งจัดให้มีมหรสพสมโภชพระบรมสารีริกธาตุจนถึงวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2519⁴⁶⁶

จากการค้นพบพระบรมสารีริกธาตุในข้างต้นนี้ได้ระบุวัตถุว่า “คล้ายบุษบกทองคำที่ชำรุด ภายในมีแหวนทองคำ 2 วง และผอบทองคำ ภายในผอบทองคำมีตลับทองคำสลักลวดลาย ภายในตลับทองคำมีหินควีอท์ชขาวโปร่งใส บรรจุพระบรมธาตุ ขนาดเท่าหัวเข็มหมุดขนาดเล็ก ปนกับวัตถุเหลวสีน้ำตาลเข้มมีฝาทองคำปิด ลักษณะของพระบรมธาตุคล้ายกระดูกสีขาวหม่น มี 1 ชิ้น” คือ พระอัฐิธาตุของพระพุทธเจ้า⁴⁶⁷ (ภาพที่ 545) และตามข้อสันนิษฐานจากตำแหน่งที่พบ ภาชนะที่บรรจุ และลักษณะของวัตถุ ประกอบกับความเชื่อตามตำนานอัฐิธาตุ ทำให้ถือเชื่อกันมาเช่นนี้ อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ไม่มีใครรับรองอย่างแน่ชัดได้ว่าเป็นพระอัฐิธาตุของพระพุทธเจ้า⁴⁶⁸ แต่ข่าวสารและการปฏิบัติของทางราชการที่ประกอบพิธีกรรมสมโภชก็ได้บ่งบอกให้ประชาชนรับรู้ว่าเป็นพระอัฐิธาตุไปโดยปริยายแล้ว และถือเชื่อกันมาเช่นนี้จนถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 545 ผอบบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ณ พระธาตุพนม

ที่มา: อพิสิทธิ์ ธีระจาวรณ, บรรณาธิการ, พระธาตุพนม, พิมพ์ครั้งที่ 3 (นนทบุรี: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด), 77.

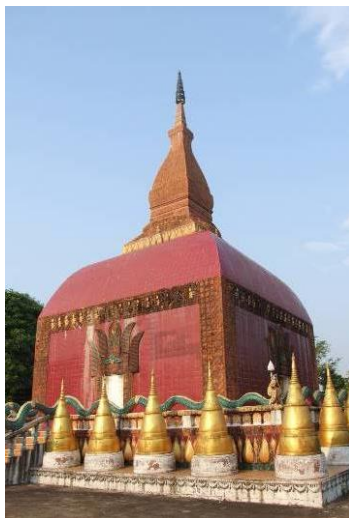
⁴⁶⁶ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการณบุรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนม วรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522, 194-201.

⁴⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, 196.

⁴⁶⁸ พระโสภณเจติยาภิบาล, “จดหมายเหตุท้ายเล่ม” ใน อัฐิคติทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิศดาร), 189-191.

ภาพที่ 546 พระธาตุสี่จจะ
เลย

ภาพที่ 547 พระธาตุ
วัดบ้านโนนสวรรค์ หนองคาย

ภาพที่ 548 พระธาตุ
วัดป่าศิริวัฒนา อุดรธานี

ความศรัทธาของพระภิกษุสงฆ์ตลอดจนเหล่าพุทธศาสนิกชนชาวอีสานที่มีต่อพระธาตุพนมและพระบรมสารีริกธาตุ ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรมด้วยการสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุเป็นจำนวนมาก และแพร่กระจายเกือบจะครบทุกจังหวัดในภาคอีสาน กล่าวคือ ในภาคอีสานตอนบนพบที่จังหวัดเลยคือพระธาตุสี่จจะ (พ.ศ. 2519-2522) (ภาพที่ 546) ส่วนจังหวัดหนองคายปรากฏพระธาตุวัดศิริवालุกาลัย (พ.ศ. 2519-2540) พระธาตุวัดบ้านโนนสวรรค์ (พ.ศ. 2542-2547) (ภาพที่ 547) แล้วในจังหวัดอุดรธานีมีพระธาตุวัดศรีมหาธาตุ (พ.ศ. 2536-2539) และพระธาตุวัดป่าศิริวัฒนา (พ.ศ. 2556-2557) (ภาพที่ 548) ส่วนในจังหวัดสกลนครก็ปรากฏพระธาตุวัดผาเทพนิมิต (พ.ศ. 2550) (ภาพที่ 549) พระธาตุวัดป่าคุณคำวิปัสสนา (พ.ศ. 2554-2557) และพระธาตุวัดท่าเตื่อ (พ.ศ. 2555-2558) อีกทั้งในจังหวัดมุกดาหารพบพระธาตุวัดป่าสุภักขาราม (พ.ศ. 2518-2522) พระธาตุวัดถ้ำพระผาป้อง (พ.ศ. 2537-2538) พระธาตุวัดศรีสมังค์วาราม (พ.ศ. 2539-2541) (ภาพที่ 550) และพระธาตุวัดภูหินขัน (พ.ศ. 2545) ตลอดจนถึงจังหวัดนครพนมพบพระธาตุศรีเงินคำ วัดโพธิ์ชัย (พ.ศ. 2545-2560) (ภาพที่ 551)

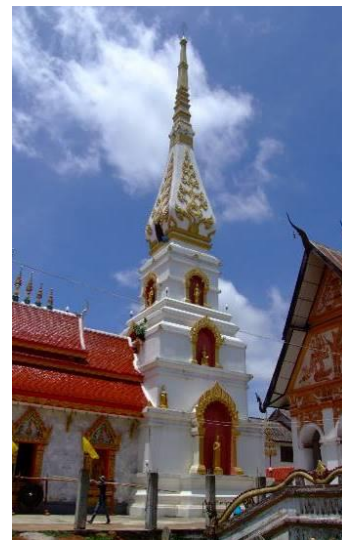
บริเวณภาคอีสานตอนกลางพบที่จังหวัดร้อยเอ็ด ได้แก่ พระธาตุวัดสว่างท่าสี (พ.ศ. 2518-2519) พระธาตุวัดป่าเมตตาธรรม (พ.ศ. 2534-2541) พระธาตุวัดเวฬุวัน (พ.ศ. 2537) (ภาพที่ 552) และพระธาตุวัดป่าทุ่งกุลาเฉลิมราช (พ.ศ. 2551-2554) ส่วนในจังหวัดกาฬสินธุ์ปรากฏพระธาตุวัดธรรมพิทักษ์ (พ.ศ. 2524-2559) พระธาตุวัดป่าธรรมนิมิตโพธิ์แก้ว (พ.ศ. 2536-2539) และพระธาตุวัดร่องคำ (พ.ศ. 2539) (ภาพที่ 553) อีกทั้งในจังหวัดขอนแก่นมีที่ระบุดัดเจนคือพระธาตุวัดสนวนวาริพัฒนาราม (พ.ศ. 2559-2560) (ภาพที่ 554)

ภาพที่ 549 พระธาตุ
วัดผาเทพนิมิต สกลนคร

ภาพที่ 550 พระธาตุ
วัดศรีสมังควาราม มุกดาหาร

ภาพที่ 551 พระธาตุศรีเงินคำ
วัดโพธิ์ชัย นครพนม

ภาพที่ 552 พระธาตุ
วัดเวฬุวัน ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 553 พระธาตุ
วัดร่องคำ กาฬสินธุ์

ภาพที่ 554 พระธาตุวัดสนวน-
วารีพัฒนาราม ขอนแก่น

นอกจากนี้ ในพื้นที่อีสานตอนใต้ก็พบเป็นจำนวนมาก ได้แก่ ในเขตจังหวัด อุบลราชธานีปรากฏพระธาตุวัดปากน้ำบุงสระพัง (พ.ศ. 2545) พระธาตุวัดพระธาตุภูเขาเงิน (พ.ศ. 2543-2559) พระธาตุวัดโนนไทร (พ.ศ. 2554-2555) และพระธาตุวัดป่าโนนเก่า (พ.ศ. 2555) (ภาพที่ 555) ส่วนในจังหวัดอำนาจเจริญมีพระธาตุวัดสุทธิกาวาส (พ.ศ. 2520-2521) พระธาตุวัดดอนขวัญ (พ.ศ. 2550-2556) พระธาตุวัดเกาะแก้ว (พ.ศ. 2551-2558) และพระธาตุวัดป่ายั้งค์สุวรรณานุสรณ์ (พ.ศ. 2557-2558) (ภาพที่ 556) อีกทั้งจังหวัดบุรีรัมย์ก็พบพระธาตุวัดหนองหญ้าปล้อง (พ.ศ. 2532-

2534) (ภาพที่ 557) ตลอดจนในจังหวัดยโสธรปรากฏพระธาตุวัดป่าพุทธุก (พ.ศ. 2556-2561) (ภาพที่ 558) และจังหวัดศรีสะเกษมีพระธาตุวัดพระธาตุศรีโสภณ (พ.ศ. 2540) และพระธาตุวัดพระธาตุสีดา (พ.ศ. 2546) (ภาพที่ 559)

ภาพที่ 555 พระธาตุ
วัดป่าโนนเก่า อุดรราชธานี

ภาพที่ 556 พระธาตุวัดป่ายักษ-
คุธรรมานุสรณ์ อำนาจเจริญ

ภาพที่ 557 พระธาตุ
วัดหนองหญ้าปล้อง บุรีรัมย์

ภาพที่ 558 พระธาตุวัดป่าพุทธุก
ยโสธร

ภาพที่ 559 พระธาตุวัดพระธาตุสีดา
ศรีสะเกษ

อีกทั้งน่าสนใจว่าที่มาของพระบรมสารีริกธาตุหลังจากพระธาตุพนมพังทลายลงมานั้นได้รับมาจากพระเทพรัตนโมลี เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร ซึ่งกล่าวขานกันมาว่าเป็นพระบรมสารีริกธาตุที่พบในองค์พระธาตุพนม เช่น พระธาตุวัดสว่างท่าสี และพระธาตุวัดป่าเมตตาธรรม หมายความว่าพระเทพรัตนโมลีส่งเสริมให้มีการจำลองแบบพระธาตุพนม เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่แบ่งมาจากองค์พระธาตุพนม อันเป็นการรับขวัญองค์พระธาตุให้มีที่สถิตของเหล่าเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตลอดจนมีบรรพบุรุษที่กระจัดกระจายออกไปตามที่ต่างๆ ในคราวพระธาตุพังทลายลงมา ทำให้เกิดกระแสของการสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมเพื่อรับขวัญองค์พระธาตุ ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น

หลังจากนั้นก็พบการนำพระบรมสารีริกธาตุมาจากสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เช่น พระธาตุศรีเงินคำวัดโพธิ์ชัย พระธาตุวัดดอนขวัญ พระธาตุวัดป่าพุทธานุคุณ พระธาตุวัดเกาะแก้ว และพระธาตุวัดพระธาตุสีดา บ่งบอกให้เห็นอย่างชัดเจนว่ารูปแบบของพระธาตุพนมกลายเป็นที่นิยมในพื้นที่อีสานอย่างมากแล้ว เพราะไม่มีการกำหนดหลักเกณฑ์ใดหรือมีสิ่งที้นำมาจากพระธาตุพนม แต่พระภิกษุสงฆ์และพุทธศาสนิกชนอีสานต่างร่วมใจกันเลือกเอาแบบอย่างพระธาตุพนม ด้วยถือเป็นเอกลักษณ์ของศิลปกรรมอีสานและเหมาะสมแก่สถานะของพระบรมธาตุเจดีย์ อย่างไรก็ตาม การที่สมเด็จพระญาณสังวรฯ ประทานพระบรมสารีริกธาตุให้แก่พระภิกษุสงฆ์อีสาน ก็เป็นการส่งเสริมให้ก่อเกิดการสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมในพื้นที่ภาคอีสาน รวมไปถึงการที่พระภิกษุสงฆ์นำพระบรมสารีริกธาตุมาจากแหล่งอื่นๆ ด้วย

ฉะนั้น จากตัวอย่างพระธาตุพนมจำลองที่สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุในข้างต้น แสดงให้เห็นถึงแรงศรัทธาของกลุ่มชนอีสานที่มีต่อพระธาตุพนมในสถานะพระบรมธาตุเจดีย์อย่างท่วมท้น และปัจจุบันก็ยังคงปรากฏความนิยมสร้างสืบมา ถึงแม้พระธาตุแต่ละองค์ได้รับการออกแบบให้มีรูปแบบเฉพาะแห่ง แต่ก็มีลักษณะบางประการที่สื่อไปถึงพระธาตุพนม ทำให้สำนักครูของกลุ่มชนในท้องถิ่นเข้าใจว่าเป็นพระธาตุพนมจำลอง อันเป็นสัญญาณบ่งบอกถึงความเชื่อดังกล่าวไม่มีวันเสื่อมคลายไปจากสังคมอีสานในเร็ววันนี้

1.3.6 พระธาตุพนมจำลองกับการสืบสานศิลปวัฒนธรรมอีสาน

เมื่อพระธาตุพนมได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ให้กลายเป็นศิลปกรรมอีสานของประเทศไทยครั้งรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม แล้วเป็นที่ยอมรับในกลุ่มชนอีสานด้วยพระบารมีของรัชกาลที่ 9 และในคราวที่พระธาตุพนมพังทลายลงมาก็ปรากฏพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันได้ถึงความเป็นมาตามตำนานอุรังคธาตุ และเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ให้กับพระธาตุองค์นี้ ตลอดจนมีการรับขวัญองค์พระธาตุให้มีที่สถิตของเทวดารวมไปถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์และบรรพบุรุษ จึงได้รับความ

นิยมจำลองแบบสืบมา แสดงให้เห็นถึงการสืบทอดความเชื่อความศรัทธาต่อพระธาตุพนมอย่างไม่มีวันเสื่อมคลาย ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น อีกทั้งยังน่าสนใจว่าพระภิกษุสงฆ์เป็นสื่อกลางในการสืบสานศิลปวัฒนธรรมอีสานนี้ ด้วยเครือข่ายทางพุทธศาสนาตามสายสัมพันธ์ระหว่างพระอาจารย์กับพระลูกศิษย์ โดยเฉพาะสายวิปัสสนากัมมัฏฐาน ล้วนมีส่วนต่อการสร้างจำลองแบบพระธาตุพนม ดังนี้

ภาคอีสานในอดีตมีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน เพราะเป็นทั้งแหล่งสืบสานพุทธศาสนา สถานที่ให้การศึกษา สถานที่รักษาพยาบาล รวมไปถึงเกี่ยวข้องกับการปกครองในชุมชน พระภิกษุสงฆ์จึงมีบทบาทสำคัญในสังคมอีสานมาอย่างช้านาน ถึงแม้ภายหลังมีการลดทอนบทบาทของพระภิกษุสงฆ์ลงในหลายด้าน แต่ในทางปฏิบัติก็ยังคงมีความสัมพันธ์กับองค์กรต่างๆ ทำให้พระภิกษุสงฆ์ที่ประพฤติปฏิบัติชอบ เกร็งครัดอยู่ในศีลในธรรม และเข้าถึงวิปัสสนากัมมัฏฐานอย่างแท้จริง ได้รับการยกย่องเชิดชูให้เป็นพระเกจิอาจารย์ที่มีศิษยานุศิษย์ให้การเคารพนับถือ แล้วด้วยบทบาทหน้าที่หลักของพระภิกษุสงฆ์คือการธำรงพุทธศาสนา จึงสร้างพุทธสถานและประกอบพิธีกรรมทางสงฆ์ ส่งผลให้กลายเป็นสื่อกลางในการสืบทอดศิลปวัฒนธรรมอีสาน โดยเฉพาะการสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมที่เป็นอัตลักษณ์ของภาคอีสาน

จากการศึกษาในครั้งนี้พบว่า พระภิกษุสงฆ์ส่วนใหญ่ในอีสานที่เป็นผู้นำสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมมีตำแหน่งระดับเจ้าอาวาสขึ้นไป บ้างก็ควบคู่กับตำแหน่งเจ้าคณะตำบลหรือเจ้าคณะอำเภอ พร้อมทั้งมีสมณศักดิ์ที่ได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์ ที่สำคัญมีสานุศิษย์จำนวนมาก ทำให้สามารถสร้างพระธาตุพนมจำลองได้สำเร็จ และใช้ระยะเวลาไม่นาน (ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ การออกแบบ ขนาดขององค์พระธาตุ และความประณีตของช่าง) เพราะงบประมาณส่วนใหญ่มาจากจิตศรัทธาของเหล่าพุทธศาสนิกชน ทั้งที่ศรัทธาในองค์พระธาตุพนมและพระภิกษุสงฆ์ผู้นำสร้างพระธาตุพนมจำลองจึงบ่งบอกถึงบุญบารมีของพระภิกษุสงฆ์รูปนั้นๆ ด้วย อีกทั้งยังมีการสืบสานความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุพนมส่งผ่านมายังพระลูกศิษย์ ก่อเกิดเป็นเครือข่ายทางพุทธศาสนาที่นิยมจำลองแบบพระธาตุพนมสืบมา

ตัวอย่างของการสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมตามสายสัมพันธ์ระหว่างพระอาจารย์กับพระลูกศิษย์ เป็นต้นว่า ทางแถบอีสานตอนกลางปรากฏสายวิปัสสนากัมมัฏฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต คือ หลวงปู่ทองมา ถาวโร สร้างพระธาตุวัดสว่างท่าสี จังหวัดร้อยเอ็ด ระหว่างปี พ.ศ. 2518-2519 (ภาพที่ 560) เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่ได้มาจากพระธาตุพนมคราวพังทลายลงมา แล้วน่าสนใจว่าพระภิกษุสงฆ์รูปนี้เป็นพระอาจารย์ของพระครูสีลสาราภรณ์ที่สร้างพระธาตุวัดป่าศักดิ์ดาราม จังหวัดร้อยเอ็ด ในปี พ.ศ. 2530-2536 (ภาพที่ 561) เพื่อบรรจุสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่นำมาจากพระธาตุพนมองค์จริง และดินทั้ง 4 แห่งจากที่ประสูติ ตรัสรู้ ปรีชาญาณ และแสดงปฐมเทศนาของพระพุทธเจ้าจากประเทศอินเดีย อีกทั้งมีพระลูกศิษย์อีกรูปสร้างพระธาตุพนมจำลองคือ พระครูวิมลสังสรคุณที่สร้างพระธาตุวัดป่าเมตตาธรรม จังหวัดร้อยเอ็ด ในปี พ.ศ. 2534-2541

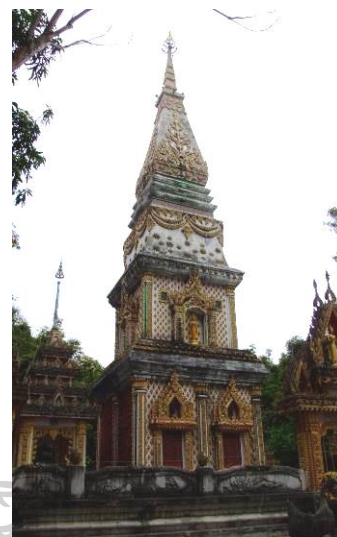
(ภาพที่ 562) เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่ได้มาจากพระเทพรัตนโมลี เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร ครั้งไปร่วมงานสมโภชพระธาตุวัดสว่างท่าสีของพระอาจารย์

ภาพที่ 560 พระธาตุ
วัดสว่างท่าสี ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 561 พระธาตุ
วัดป่าศักดิ์คาราม ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 562 พระธาตุ
วัดป่าเมตदारธรรม ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 563 พระธาตุ
วัดป่าสุกัถทาราม มุกดาหาร

ภาพที่ 564 พระธาตุ
วัดหนองหญ้าปล้อง บุรีรัมย์

ภาพที่ 565 พระธาตุ
วัดโนนเจริญ อุบลราชธานี

ส่วนเครือข่ายทางพุทธศาสนาทางแถบอีสานตอนใต้พบสายวิปัสสนา
กัมมัฏฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต คือ หลวงปู่ชา สุภัทโท นิยมสร้างพระธาตุพนมจำลองเช่นกัน
กล่าวคือ หลวงปู่ชา สุภัทโท (พระโพธิญาณเถร) เป็นพระอุปัถุม์สร้างพระธาตุวัดป่าสุกัถทาราม

จังหวัดมุกดาหาร ในปี พ.ศ. 2518-2522 (ภาพที่ 563) เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระพุทธรูป และพระเครื่อง ทั้งนี้คาดว่าคงมีอีกหลายแห่งที่พระภิกษุสงฆ์รูปนี้เกี่ยวข้องกับการสร้างจำลองแบบ พระธาตุพนม และส่งแรงบันดาลใจต่อมาให้แก่พระลูกศิษย์ อาทิ หลวงพ่อเจ้าคุณ พระมงคลกิตติธิดา เจ้าคณะอำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี เป็นที่ปรึกษาให้กับการสร้างพระธาตุวัดหนองหญ้าปล้อง จังหวัดบุรีรัมย์ เมื่อปี พ.ศ. 2532-2534 (ภาพที่ 564) เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่พบ หลังพระประธานในศาลาของวัดแห่งนี้ อีกทั้งพบพระธาตุพนมจำลองที่สานุศิษย์สายวิปัสสนา ก็มีภูมิลำเนาสร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์สถานให้ระลึกถึงและกราบไหว้บูชาหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต โดยเฉพาะ ณ พระธาตุวัดโนนเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี (ภาพที่ 565) สร้างขึ้นในราวปี พ.ศ. 2530-2532

ภาพที่ 566 พระธาตุ
วัดป่าคุณคำวิปัสสนา สกลนคร

ภาพที่ 567 พระธาตุ
วัดท่าเตือ สกลนคร

นอกเหนือไปจากนี้ก็พบสายสัมพันธ์ระหว่างพระอาจารย์กับพระลูกศิษย์ที่นิยมสร้างพระธาตุเจดีย์อย่างพระธาตุพนมในพื้นที่อีสานตอนบนคือ หลวงปู่ขาว พุทธรักขิต สร้างพระธาตุวัดป่าคุณคำวิปัสสนา จังหวัดสกลนคร ในปี พ.ศ. 2554-2557 (ภาพที่ 566) เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่ได้มาจากบังคลาเทศ และพระภิกษุสงฆ์รูปนี้ก็เป็นที่ปรึกษาให้กับพระลูกศิษย์ในการสร้างพระธาตุเจดีย์อีกหลายแห่งที่มีลักษณะอย่างพระธาตุพนม เป็นต้นว่า พระธาตุวัดท่าเตือ จังหวัดสกลนคร (ภาพที่ 567) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2555-2558 โดยพระครูอุทุมพรพิลาส เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่ได้รับมาจากสมเด็จพระพุฒาจารย์ (สนิท ชวนปญโญ) เป็นสมเด็จพระราชาคณะฝ่ายมหานิกาย เจ้าคณะใหญ่หนตะวันออก เจ้าอาวาสวัดไตรมิตรวิทยารามวรวิหาร

ฉะนั้น การสร้างพระธาตุพนมจำลองในภาคอีสานจึงแสดงให้เห็นถึงเครือข่ายทางพุทธศาสนาสายวิปัสสนากัมมัฏฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต คงสืบเนื่องมาจากความศรัทธาในพระเกจิอาจารย์ผู้ซึ่งเคยร่วมบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมมาก่อน รวมทั้งได้บ่งบอกถึงการสืบสานศิลปวัฒนธรรมอีสาน โดยมีพระภิกษุสงฆ์เป็นสื่อกลางหรือเรียกว่า “สะพานบุญ” อันสะท้อนความเชื่อความศรัทธาของกลุ่มชนอีสานที่มีต่อพระธาตุพนมรวมไปถึงพระภิกษุสงฆ์ผู้นำสร้าง ชวนให้สนับสนุนว่าแรงศรัทธาต่อพระภิกษุสงฆ์นี้ส่งแรงบันดาลใจไปให้การสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมเพื่อบรรจุพระอัฐิของพระภิกษุสงฆ์ก็เป็นได้ ดังจะกล่าวถึงในลำดับต่อไป อย่างไรก็ตาม การสร้างพระธาตุพนมจำลองยังเป็นการสืบสานประเพณีงานบุญประจำปี ซึ่งเป็นการสักการบูชาองค์พระธาตุในทุกๆ ปี และมักจะจัดขึ้นก่อนหรือหลังจากงานสักการบูชาองค์พระธาตุพนม เพื่อให้พุทธศาสนิกชนที่อยู่ห่างไกลและเดินทางไปยังพระธาตุพนมไม่สะดวกได้สักการบูชาด้วย จึงถือเป็นวิถีทางการสืบสานความเชื่อความศรัทธาต่อพระธาตุพนมให้คงอยู่ในสังคมอีสานสืบต่อมา

ดังนั้น ความสำคัญของพระธาตุพนมจำลองในภาคอีสานระหว่างปี พ.ศ. 2483-2562 จึงสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของพระธาตุพนมที่มีต่อกลุ่มชนอีสานได้เป็นอย่างดี ทั้งในแง่มุมมองที่พระธาตุพนมเป็นอัตลักษณ์ของภาคอีสาน เป็นสิ่งแทนความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นขวัญกำลังใจของเหล่าพุทธศาสนิกชนชาวอีสาน และเป็นเสมือนทูตทางศิลปวัฒนธรรมทำให้เกิดความปรองดองในประเทศไทย ตามที่พระธาตุองค์นี้ธำรงบทบาทเป็นหนึ่งในจอมเจดีย์ของประเทศไทย ส่งผลให้มีการจำลองแบบพระธาตุพนมแพร่กระจายไปในดินแดนอื่นๆ ที่มีรากฐานวัฒนธรรมหรือศรัทธาในองค์พระธาตุพนมเช่นเดียวกันกับกลุ่มชนอีสาน ดังจะกล่าวถึงในลำดับต่อไป

2. การแพร่กระจายของพระธาตุพนมจำลองไปสู่ดินแดนอื่นในปี พ.ศ. 2483-2562

เมื่อพระธาตุพนมได้รับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบส่วนยอดครั้งบูรณะปฏิสังขรณ์ในรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยก่อยอดบัวเหลี่ยมให้สูงชะลูดขึ้นไป ประดับกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยม ถัดขึ้นไปเป็นบัวกลุ่มเถาและปลียอดรองรับฉัตรวลี ทำให้กลายเป็นศิลปกรรมอีสานของประเทศไทย ด้วยเหตุผลทางการเมืองการปกครองอย่างแน่นชัด ส่งผลให้รูปแบบดังกล่าวไม่ได้รับความนิยมจำลองแบบในภาคอีสาน กระทั่งกลุ่มชนอีสานสำนึกอยู่ได้ร่วมพระบรมโพธิสมภารของในหลวงรัชกาลที่ 9 จึงเริ่มนิยมสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมตามรูปแบบดังกล่าวสืบมา ขณะเดียวกันก็พบแพร่กระจายไปยังภูมิภาคอื่นๆ ในประเทศไทย และสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) จึงน่าสนใจศึกษาตรวจสอบในประเด็นปัญหาเกี่ยวกับความเป็นมาของการสร้าง ซึ่งอาจเกี่ยวข้องกับ

กับการเมืองการปกครองของประเทศไทย รวมไปถึงการเผยแผ่พุทธศาสนาและความเชื่อความศรัทธาต่อพระธาตุพนมจากภาคอีสานไปยังดินแดนต่างๆ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 พระธาตุพนมจำลองในภาคกลางของประเทศไทย

พระธาตุพนมจำลองในภาคกลางระหว่างปี พ.ศ. 2483-2562 ปรากฏบริเวณจังหวัดเพชรบูรณ์เป็นจำนวนมาก โดยระยะแรกยังพอแลเห็นถึงความสืบเนื่องของงานช่างในท้องถิ่น เพราะมีการจำลองแบบพระธาตุพนมอยู่ก่อนแล้ว (ตามที่ได้กล่าวถึงในบทที่ 3) ก่อนจะรับเอาแบบอย่างพระธาตุพนมครั้งบูรณะในรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม และนิยมสืบมา แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่สัมพันธ์กับภาคอีสาน ชวนให้สันนิษฐานว่าการสร้างพระธาตุพนมจำลองในพื้นที่แห่งนี้ก็อาจจะมีแง่มุมที่เกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครองของประเทศไทย อีกทั้งยังพบจำลองแบบในบริเวณจังหวัดนครนายกและจังหวัดสมุทรปราการ จึงน่าสนใจศึกษาความเป็นมาของการสร้าง ดังนี้

2.1.1 ตัวอย่างพระธาตุพนมจำลองในภาคกลาง

ตัวอย่างพระธาตุพนมจำลองในภาคกลางระหว่างปี พ.ศ. 2483-2562 ที่บ่งบอกถึงความสืบเนื่องของงานช่างในท้องถิ่นจังหวัดเพชรบูรณ์ ได้แก่ พระธาตุวัดศรีธรรมมา และพระธาตุวัดทุ่งธงชัย รวมทั้งรับแรงบันดาลใจมาจากงานบูรณะครั้งรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม คือพระธาตุองค์เก่าวัดศรีมงคล อีกทั้งปรากฏความนิยมในพระธาตุพนมองค์ปัจจุบันสืบมา เป็นต้นว่า พระธาตุวัดไทรสมเด็จกตาราม พระธาตุวัดศรีฐานปิยาราม พระธาตุวัดม่วงชุม พระธาตุดวงดี วัดแก้วพัฒนาราม และพระธาตุองค์ใหม่วัดศรีมงคล นอกจากนี้ยังพบศาสนสถานคล้ายพระธาตุพนมที่ตำบลนาหินลาด จังหวัดนครนายก และพระธาตุพนมจำลองของเมืองโบราณ จังหวัดสมุทรปราการ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

พระธาตุพนมจำลองที่สืบเนื่องงานช่างในท้องถิ่น ได้แก่ พระธาตุวัดศรีธรรมมา อำเภอลำสนัก จังหวัดเพชรบูรณ์ (ภาพที่ 568) พบจารึกสร้างขึ้นประมาณปี พ.ศ. 2501-2507 เพราะเลขท้ายจารึกจนไม่แน่ชัดว่าเป็นเลข 1 หรือ 3 หรือ 7 ส่วนรูปแบบนั้นมีลักษณะคลี่คลายไปจากพระธาตุปู่เถรวัดโพธิ์เก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ (ภาพที่ 569) ซึ่งกำหนดอายุอยู่ในราว พ.ศ. 2475-2482 (ดูเพิ่มเติมในบทที่ 3) โดยเฉพาะเค้าโครงที่มีฐานเดี่ยว รองรับเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น เหนือขึ้นไปเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้นรับยอดบัวเหลี่ยม แต่มีรายละเอียดแตกต่างออกไปคือ มีฐานบัวคว่ำแบบเอนลาดซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น เหนือขึ้นไปเป็นเรือนธาตุที่ประดับซุ้มจรณะนำแต่ละด้านด้วยพระพุทธรูปปางต่างๆ (มีด้านหนึ่งจารึกจนไม่ทราบแน่ชัด) และพระแม่ธรณีบีบมวยผม อีกทั้งทำเสาประจํามุมอย่างคร่าวๆ เหนือเรือนธาตุประดับแถวกลีบบัวซ้อนกัน 2 ชั้น รองรับ

เรือนธาตุชั้นที่ 2 ที่ประดับแนวเสาอย่างคร่ำครวๆ และแถบกลีบบัวอยู่ตอนบนรับฐานบัวลูกแก้วอกไก่ที่ ออกแบบให้ลูกแก้วอกไก่ชิดกับบัวหงาย จึงเหลือพื้นที่ท้องไม้ตกแต่งคล้ายลายช่องกระจก ทำให้แลดู ประหนึ่งมีเรือนธาตุ 3 ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่เต็มท้องไม้รับยอดบัวเหลี่ยมที่ประดับกลีบ บัวประจํามุมและประจําด้าน ส่วนยอดบนสุดทำเหมือนปล้องฉโน ปลัยอด และอาจปักฉัตรวลี

ภาพที่ 568 พระธาตุวัดศรีธรรมมา เพชรบูรณ์ ภาพที่ 569 พระธาตุปูเระวัดโพธิ์เก่า เพชรบูรณ์

ส่วนพระธาตุวัดทุ่งธงชัย อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ (ภาพที่ 570) ไม่พบประวัติความเป็นมาที่แน่ชัด แต่เมื่อพิจารณารูปแบบแลเห็นเชื่อมโยงได้กับพระธาตุพนมจำลองใน ท้องถิ่น โดยเฉพาะพระธาตุวัดศรีธรรมมา ดังที่ปรากฏฐานเดี่ยวๆ รองรับเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น เหนือขึ้นไปมีลักษณะคล้ายฐานบัวอย่างคร่ำครวๆ ซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น รองรับยอดบัวเหลี่ยมประดับ กลีบบัวรอบโคน ปลัยอดและปักฉัตรวลี ส่วนในรายละเอียดแตกต่างกันออกไป โดยเฉพาะงานประดับ ตกแต่ง ตามที่พระธาตุวัดทุ่งธงชัยประดับเรือนธาตุชั้นแรกด้วยปูนปั้นรูปเทพนมครึ่งตัวทั้ง 4 ด้าน และ เรือนธาตุชั้นที่ 2 ตกแต่งด้วยซุ้มจระนำอย่างคร่ำครวๆ ทั้ง 4 ด้าน และนำเสนอว่าพระธาตุองค์นี้ประดับ หูช้างหรือกลีบบัวประจํามุมของเรือนธาตุทุกชั้นรวมถึงฐานบัวที่รองรับยอดบัวเหลี่ยม ทำให้มี ลักษณะเฉพาะองค์ อย่างไรก็ตามก็ดี ด้วยลักษณะโครงสร้างใกล้เคียงกับของพระธาตุวัดศรีธรรมมา จึงกำหนดอายุในช่วงเวลาเดียวกันนี้คือ ราวปี พ.ศ. 2501-2507

พระธาตุพนมจำลองที่ได้รับแรงบันดาลใจมาจากการบูรณะพระธาตุพนมครั้ง รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้แก่ พระธาตุองค์เก่าวัดศรีมงคล อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ (ภาพที่ 571) ไม่พบประวัติความเป็นมาที่แน่ชัด แต่จากการตรวจสอบรูปแบบสันนิษฐานว่าน่าจะสร้าง ขึ้นในราวปี พ.ศ. 2483-2518 เพราะคงไม่เก่าไปกว่าปี พ.ศ. 2483 ด้วยประดับส่วนยอดบัวเหลี่ยม

เลียนแบบกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยมอย่างงานบูรณะพระธาตุพนมครั้งจอมพล ป. พิบูลสงคราม ประกอบกับมีลักษณะท้องถิ่นสืบต่อมาคือ ประดับโคนยอดบัวเหลี่ยมด้วยกลีบบัว ชวนให้สันนิษฐานว่าน่าจะมีอายุก่อนปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมครั้งพังทลายลงมาในปี พ.ศ. 2518 ด้วยเหตุที่งานช่างในช่วงหลังลงมาของแถบอำเภอหล่มเก่าและอำเภอหล่มสักของจังหวัดเพชรบูรณ์ไม่ปรากฏลายกลีบบัวรอบโคนยอดบัวเหลี่ยมแล้ว

ภาพที่ 570 พระธาตุ
วัดทุ่งธงชัย เพชรบูรณ์

ภาพที่ 571 พระธาตุ (องค์เก่า)
วัดศรีมงคล เพชรบูรณ์

ที่มา: พระธาตุวัดศรีมงคล, เข้าถึงเมื่อ 5 เมษายน
2562, เข้าถึงได้จาก <https://palungjit.org/threads/>

พระธาตุพนมจำลองที่ได้รับแรงบันดาลใจมาจากการบูรณะพระธาตุพนม หลังจากพังทลายลงมาซึ่งก็คือองค์ปัจจุบัน ได้แก่ พระธาตุวัดไพรสมณต์ศักรามที่พบจารึกสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2539-2541 (ภาพที่ 572) พระธาตุวัดศรีฐานปิยาราม องค์ที่สร้างครอบพระธาตุองค์เดิมพบจารึกสร้างในปี พ.ศ. 2541 (ภาพที่ 573) พระธาตุวัดม่วงชุม พบป้ายระบุดีสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2554 (ภาพที่ 574) และพระธาตุดวงดีวัดแก้วพัฒนาราม สร้างขึ้นในราวปี พ.ศ. 2558-2560⁴⁶⁹ (ภาพที่ 575) ถึงแม้รายละเอียดส่วนฐานและส่วนเรือนธาตุแตกต่างกันออกไป แต่ส่วนยอดก็มีลักษณะคล้ายคลึงกันตามแบบอย่างพระธาตุพนม ยกเว้นพระธาตุวัดศรีมงคลองค์ใหม่ (พระบรมธาตุเกตุแก้ว-

⁴⁶⁹ สัมภาษณ์ ประเทิม ท้าวคำ, ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านนาหนองกอก, 28 เมษายน 2562.

จุฬามณีศรีมงคล) ที่ก่อครอบองค์เก่าเมื่อปี พ.ศ. 2550-2560⁴⁷⁰ (ภาพที่ 576) ประดับลายกลีบบัวรอบโคนบัวเหลี่ยมเลียนแบบพระธาตุองค์เก่า ทั้งนี้ทั้งนั้นพระธาตุพนมจำลองที่พบในจังหวัดเพชรบูรณ์ตามช่วงเวลา พ.ศ. 2483-2562 ส่วนใหญ่สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุเป็นสิ่งสำคัญ ยกเว้นพระธาตุวัดทุ่งธงชัยที่ไม่พบประวัติความเป็นมาที่แน่ชัด

ภาพที่ 572 พระธาตุ

วัดไพโรสณฑ์ศักคาราม เพชรบูรณ์

ภาพที่ 573 พระธาตุ

วัดศรีฐานปิยาราม เพชรบูรณ์

ภาพที่ 574 พระธาตุ

วัดม่วงชุม เพชรบูรณ์

ภาพที่ 575 พระธาตุดวงดี

วัดแก้วพัฒนาราม เพชรบูรณ์

ภาพที่ 576 พระธาตุ (องค์ใหม่)

วัดศรีมงคล เพชรบูรณ์

⁴⁷⁰ สัมภาษณ์ พระครูวิเชียร วรธรรม, เจ้าอาวาสวัดศรีมงคล, 5 เมษายน 2562.

นอกจากนี้ พบตัวอย่างการจำลองแบบส่วนยอดของพระธาตุพนมประดับศาสนสถานที่ตำบลนาหินลาด อำเภอบางพลี จังหวัดนครนายก (ภาพที่ 577) สร้างขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ หากพิจารณาตามรูปแบบก็คงเลียนแบบพระธาตุพนมองค์ปัจจุบันเช่นกัน และอีกแห่งก็พบที่เมืองโบราณ อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรปราการ (ภาพที่ 578) สร้างขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 2506-2515 ตามปีการสร้างเมืองโบราณแห่งนี้ โดยนายเล็ก วิริยะพันธุ์ นักธุรกิจเจ้าของบริษัทวิริยะประกันภัย เพื่อให้ชาวไทยเห็นคุณค่า ตระหนักรักษา และสืบสานมรดกทางศิลปวัฒนธรรมไทยเป็นสำคัญ⁴⁷¹ ถึงแม้พระธาตุพนมจำลองที่เมืองโบราณไม่ได้ประดับกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยมอย่างพระธาตุพนม แต่โคนยอดบัวเหลี่ยมก็ตกแต่งด้วยลายเสาสลับดอกไม้กลมและแผ่นสามเหลี่ยมประจำเหลี่ยมมุมของบัวเหลี่ยม รวมไปถึงเหนือขึ้นไปจากยอดบัวเหลี่ยมก็ทำเป็นบัวกลุ่มเถา ปลียอด และฉัตรวลี อันเป็นระเบียบของพระธาตุพนมองค์ปัจจุบันที่สร้างตามรูปแบบครั้งบูรณะในรัชกาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ภาพที่ 577 ศาสนสถาน ตำบลนาหิน

ลาด นครนายก

ที่มา: เยาวนิจ เจริญพีช

ภาพที่ 578 พระธาตุพนมจำลอง เมืองโบราณ

สมุทรปราการ

ที่มา: พระธาตุพนมเมืองโบราณ, เข้าถึงเมื่อ 4 มกราคม

2560, เข้าถึงได้จาก

<http://wikimapia.org/37181777/th/71>

⁴⁷¹ เมืองโบราณ จังหวัดสมุทรปราการ, เข้าถึงเมื่อ 4 มกราคม 2560, เข้าถึงได้จาก <http://lek-prapai.org/home/view.php?id=448>

ฉะนั้น ด้วยรูปแบบศิลปกรรมของพระธาตุพนมจำลองในภาคกลางเชื่อมโยงได้กับงานบูรณะพระธาตุพนม ซึ่งมีความสัมพันธ์กับการเมืองการปกครองของประเทศไทย จึงน่าสนใจศึกษาวิเคราะห์ความเป็นมาของการสร้างพระธาตุพนมจำลองเหล่านี้ เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นมาในแต่ละพื้นที่ตั้งขององค์พระธาตุ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1.2 พระธาตุพนมจำลองในภาคกลางกับรากฐานวัฒนธรรมลาวล้านช้าง

เมื่อพิจารณาตัวอย่างการสร้างพระธาตุพนมจำลองในพื้นที่จังหวัดเพชรบูรณ์ นับตั้งแต่ พ.ศ. 2483 เป็นต้นมา พบว่าในช่วงของจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีการสร้างในจำนวนน้อย และยังคงปรับเปลี่ยนรูปแบบจากพระธาตุพนมจำลองในท้องถิ่น (พ.ศ. 2464-2482) พบเพียงพระธาตุวัดศรีมงคลเท่านั้นที่สร้างเลียนแบบพระธาตุพนมที่บูรณะในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม กระทั่งพระธาตุพนมพังทลายลงมาและมีการสร้างขึ้นใหม่ตามรูปแบบเดิม (พ.ศ. 2518-2522) ซึ่งก็คือองค์ปัจจุบัน หลังจากนั้นถึงจะปรากฏงานจำลองแบบอย่างพระธาตุพนมองค์ปัจจุบันขึ้นในพื้นที่แห่งนี้ อย่างช้าที่สุดก็ตั้งแต่ พ.ศ. 2539 คราวสร้างพระธาตุวัดไพโรสณฑ์ศกคาราม จากข้อสังเกตในข้างต้นชวนให้เกิดข้อสงสัยว่า เพราะเหตุใดพระธาตุวัดศรีมงคลถึงสร้างตามแบบอย่างพระธาตุพนมครั้งบูรณะสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม และทำไมถึงช่วงการจำลองแบบพระธาตุพนมมาเป็นระยะเวลาอันยาวนานจนกระทั่งปี พ.ศ. 2539

ครั้นตรวจสอบข้อมูลทางประวัติศาสตร์พบว่า วัดศรีมงคลเป็นวัดเก่าแก่ที่มีความสำคัญต่อกลุ่มชนในย่านอำเภอหล่มเก่าหรือจังหวัดเพชรบูรณ์ เพราะมีประวัติความเป็นมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย แล้วมีการบูรณะปฏิสังขรณ์เป็นวัดขึ้นใหม่อีกครั้งราว พ.ศ. 2410 และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาราว พ.ศ. 2435 ที่สำคัญวัดแห่งนี้เคยเป็นสถานที่ถือน้ำพิพัฒน์สัตยามาแต่โบราณ⁴⁷² แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับการเมืองการปกครอง จึงไม่แปลกหากพระธาตุวัดศรีมงคลได้รับการสร้างขึ้นใหม่โดยใช้รูปแบบพระธาตุพนมครั้งบูรณะสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ด้วยเหตุที่จอมพลผู้นี้มีแผนการย้ายเมืองหลวงมาที่จังหวัดเพชรบูรณ์ ถึงแม้ภายหลังไม่ได้รับความเห็นชอบจากมติในที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎร แต่ก็ได้นำพาเอาการเปลี่ยนแปลงมาสู่ผืนแผ่นดินแห่งนี้มิใช่น้อย⁴⁷³

⁴⁷² กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 6** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2530), 1082.

⁴⁷³ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, **วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดเพชรบูรณ์** (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการ, 2543), 48-58.

ส่วนประเด็นที่เว้นระยะการจำลองแบบพระธาตุพนมในจังหวัดเพชรบูรณ์มาช่วงเวลาหนึ่ง ประมาณ 20 ปีกว่า สามารถอธิบายได้ว่าคงเกี่ยวข้องกับความไม่สงบหรือไม่มั่นคงทางการเมืองการปกครองของรัฐบาลไทย อันเกิดจากการสร้างชาตินิยมแบบใหม่ที่ประชาชนต้องละทิ้งวิถีชีวิตความเคยชินแบบเดิม เพื่อรับมือกับสถานการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2482-2488) ที่สำคัญพื้นที่จังหวัดนครพนมอันเป็นที่ตั้งของพระธาตุพนมก็เป็นเขตอันตราย เพราะเป็นชัยภูมิที่ฝรั่งเศสทิ้งระเบิด ทำให้ผู้คนอพยพไปยังถิ่นอื่นมากกว่าจักเข้ามาในพื้นที่แห่งนี้ อีกทั้งสืบต่อเนื่องมาในสมัยสงครามเย็น ดังที่บางพื้นที่ในเขตจังหวัดเพชรบูรณ์เคยเป็นแหล่งที่ตั้งของคอมมิวนิสต์ต่อต้านรัฐบาลไทย เปิดฉากสู้รบกันอย่างเปิดเผยหรือเรียกว่า “วันเสียงปืนแตก” เมื่อวันที่ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2511 กระทั่งรัฐบาลไทยได้รับชัยชนะอย่างเด็ดขาดทำให้อุบัติการสู้รบในปี พ.ศ. 2525⁴⁷⁴

หลังจากนั้นคงประจวบเหมาะกับการแสวงหานิยมสร้างพระธาตุพนมจำลองในพื้นที่ภาคอีสาน ตามแบบอย่างพระธาตุพนมที่สร้างขึ้นใหม่โดยรัชกาลที่ 9 เพราะปรากฏพระปรมาภิไธยย่อของพระองค์บนกรอบซุ้มประตูของพระธาตุพนม และการเสด็จมาเยือนพระธาตุพนมเป็นประธานในพระราชพิธีสมโภชพระบรมสารีริกธาตุเมื่อปี พ.ศ. 2518 และพระราชพิธีอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุบรรจุในองค์พระธาตุในปี พ.ศ. 2522 ซึ่งเป็นการให้ความสำคัญแก่พระธาตุองค์นี้ในฐานะจอมเจดีย์แห่งประเทศไทย แล้วด้วยอดีตเคยใช้เป็นสัญลักษณ์แทนกลุ่มชนลาวล้านช้างในประเทศสยาม (ดูเพิ่มเติมในบทที่ 2) ทำให้กลุ่มชนลาวล้านช้างที่กลายเป็นชาวอำเภอล่มเกล้าและอำเภอล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ สร้างพระธาตุพนมจำลองที่มีรูปแบบอย่างพระธาตุพนมองค์ปัจจุบันในพื้นที่แห่งนี้อย่างช้าตั้งแต่ พ.ศ. 2539 เป็นต้นมา นอกจากนี้แสดงให้เห็นถึงความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุพนมและความเป็นมาของกลุ่มชนแล้ว ยังบ่งบอกถึงการยอมรับในความเป็นไทยและความศรัทธาที่มีต่อในหลวงรัชกาลที่ 9 อีกด้วย

นอกจากนี้ การพบตัวอย่างการจำลองแบบส่วนยอดของพระธาตุพนมประดับศาสนสถานที่ตำบลนาหินลาด อำเภอบึงสามพัน จังหวัดนครนายก สร้างขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ โดยที่ชาวบ้านในแถบนี้เชื่อว่าบรรพบุรุษของตนได้อพยพมาจากเมืองเวียงจันทน์ โดยผ่านมาทางพื้นที่ภาคอีสาน จนกระทั่งเคลื่อนตัวเข้ามาตั้งหลักแหล่งในดินแดนแห่งนี้⁴⁷⁵ แสดงให้เห็นว่าในปัจจุบันการสร้างพระธาตุพนมจำลองก็ยังคงเป็นสัญลักษณ์แทนกลุ่มชนลาวล้านช้างที่อาศัยอยู่ในดินแดนไทย เพราะในอดีตได้รับการปลูกฝังว่าพระธาตุพนมคือสัญลักษณ์แทนกลุ่มชนลาวล้านช้างในประเทศสยาม ถึงแม้ว่า

⁴⁷⁴ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, **วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดเพชรบูรณ์**, 43-67.

⁴⁷⁵ สัมภาษณ์ เยาวนิจ เจริญพิช, นักโบราณคดี, 8 มีนาคม 2561. **ความเป็นมาของตำบลนาหินลาด จังหวัดนครนายก**, เข้าถึงเมื่อ 9 มีนาคม 2561, เข้าถึงได้จาก <http://www.thaitambon.com/tambon/260207>

ภายหลังพระธาตุพนมได้กลายเป็นศิลปกรรมอีสานและเป็นหนึ่งในจอมเจดีย์ของประเทศไทย แต่กลุ่มชนในพื้นที่แห่งนี้ก็ยังคงสำนึกว่าพระธาตุพนมเป็นสัญลักษณ์แทนตัวตนของบรรพบุรุษตน

อีกทั้งนำเสนอใจว่าพระธาตุพนมจำลองเป็นสัญลักษณ์ของศิลปวัฒนธรรมไทย ด้วยเป็นเอกลักษณ์ของภาคอีสานและเป็นหนึ่งในจอมเจดีย์ของประเทศไทย ส่งผลให้เกิดการจำลองแบบพระธาตุพนม ณ เมืองโบราณ อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรปราการ สร้างขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 2506-2515 โดยนายเล็ก วิริยะพันธุ์ เพื่อให้ชาวไทยเห็นคุณค่า ตระหนักรักษา และสืบสานมรดกทางศิลปวัฒนธรรมไทยเป็นสำคัญ รวมทั้งสถานที่แห่งนี้ยังเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่เปิดรับชาวต่างชาติ จึงทำให้ภาพลักษณ์ของพระธาตุพนมกลายเป็นศิลปวัฒนธรรมไทยในสายตาของชาวต่างชาติด้วย

ดังนั้น การจำลองแบบพระธาตุพนมในภาคกลางจึงเป็นสัญลักษณ์แทนกลุ่มชนลาวล้านช้างที่อพยพเข้ามาอยู่ในดินแดนสยาม ซึ่งต่อมาได้กลายมาเป็นคนไทยในจังหวัดต่างๆ ของประเทศไทย และมีความหมายครอบคลุมไปจนถึงมรดกทางศิลปวัฒนธรรมไทย อันบ่งบอกถึงความเป็นไทย รวมไปถึงความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุพนมและในหลวงรัชกาลที่ 9 เฉกเช่นเดียวกันกับในภาคอีสาน

2.2 พระธาตุพนมจำลองในภาคเหนือของประเทศไทย

พระธาตุพนมจำลองในภาคเหนือของประเทศไทย ปรากฏขึ้นอย่างช้าที่สุดราวปี พ.ศ. 2518 อาจจะเกี่ยวข้องกับการรับขวัญพระธาตุพนมที่พังทลายลงมา และแนวความคิดเรื่องชุธาตุ (จุธาตุ) หรือพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา ซึ่งกำหนดให้พระธาตุพนมเป็นพระธาตุประจำปีวอก ความเชื่อนี้ก่อเกิดขึ้นมาในภาคเหนือประมาณปี พ.ศ. 2427-2428 (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 2) และได้หยั่งรากลึกลงไปในกลุ่มชนชาวภาคเหนือ ด้วยการบอกเล่าแบบปากต่อปากจากรุ่นสู่รุ่น พร้อมทั้งการถ่ายทอดผ่านงานศิลปกรรม จึงได้รับความนิยมสืบมาจนกระทั่งปัจจุบัน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.2.1 ตัวอย่างพระธาตุพนมจำลองในภาคเหนือ

พระธาตุพนมจำลองในภาคเหนือส่วนใหญ่สร้างขึ้นตามรูปแบบของพระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน ถึงแม้มีรายละเอียดแตกต่างกันออกไป ด้วยการผสมผสานกับศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น แต่ก็ยังปรากฏเค้าโครงอย่างพระธาตุพนมอย่างเด่นชัด ตัวอย่างเช่น พระธาตุวัดพระธาตุพระกัปปิ จังหวัดแพร่ พระธาตุวัดทุ่งฟ้าฮ่าม และพระธาตุพนมจำลองวัดเด่นสะหลีศรีเมืองแกน จังหวัดเชียงใหม่ พระธาตุวัดศรีบุญเรือง พระธาตุวัดปอเรียง พระธาตุวัดศรีสุพรรณ พระธาตุวัดบ้านกล้วย-หลวง พระธาตุวัดป่าเกิด พระธาตุวัดแม่อ่อนนอก พระธาตุวัดสันละคร พระธาตุวัดป่าตึง พระธาตุวัดแม่แก้วใต้ และพระธาตุวัดแม่แก้วเหนือ จังหวัดเชียงราย ดังนี้

พระธาตุวัดพระธาตุพระกัปป อำเภอวังซัน จังหวัดแพร่ (ภาพที่ 579) มีขนาดกว้าง 11 เมตร ยาว 11 เมตร และสูง 19 เมตร มีประวัติสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2518-2520 โดยพระครูวิจิตรนวกาโรศล (ครูบาสมจิตร) เจ้าอาวาสวัดสะแล่ง อำเภอลอง จังหวัดแพร่ เพื่อครอบพระธาตุองค์เก่าทรงสี่เหลี่ยมยอดดอกระฆังรุ่นครูบาศรีวิชัยสร้าง พร้อมกับได้รับความร่วมมือร่วมใจจากชาวบ้านที่เป็นชาวกะเหรี่ยง อพยพมาจากจังหวัดเชียงรายและจังหวัดเชียงใหม่⁴⁷⁶ พระธาตุองค์นี้มีรูปแบบที่ได้รับแรงบันดาลใจมาจากพระธาตุพนมครั้งบูรณะสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยเฉพาะส่วนยอดบัวเหลี่ยมที่เพียวสูงชะลูดขึ้นไป รองรับบัวกลุ่มเถาซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น ปลียอด และปีกฉัตรวลี แต่ปรับเปลี่ยนให้ส่วนฐานและเรือนธาตุผสมผสานเป็นหนึ่งเดียวกัน ด้วยการใช้ฐานบัวคว่ำยึดท้องไม้สูง ซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น รองรับยอดบัวเหลี่ยม ซึ่งเป็นการเลียนแบบโครงสร้างของพระธาตุพนมอย่างคร่าวๆ

ภาพที่ 579 พระธาตุ
วัดพระธาตุพระกัปป แพร่

ภาพที่ 580 พระธาตุ
วัดทุ่งฟ้าฮ่าม เชียงใหม่

ภาพที่ 581 พระธาตุ
วัดศรีบุญเรือง เชียงราย

พระธาตุวัดทุ่งฟ้าฮ่าม อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ (ภาพที่ 580) มีประวัติสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2522 โดยพระครูสุมินทร์ สีลธโร ครั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดแห่งนี้ เพื่อให้พุทธศาสนิกชนชาวภาคเหนือที่เกิดปวอกได้สักการบูชา ตามความเชื่อเรื่องพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา⁴⁷⁷ พระธาตุวัดทุ่งฟ้าฮ่ามมีลักษณะคล้ายคลึงกับพระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน เพราะมีเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น แต่ละชั้นมีซุ้มทั้ง 4 ด้าน ที่สำคัญส่วนยอดประกอบด้วยฐานบัวลูกแก้วอกไก่

⁴⁷⁶ สัมภาษณ์ พระอธิการคะนอง มหาปณฺโญ, เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพระกัปป, 27 เมษายน 2562.

⁴⁷⁷ สัมภาษณ์ ศรีทนต์ มัลย์วัน, มัคทายกวัดทุ่งฟ้าฮ่าม, 26 เมษายน 2562.

รองรับยอดบัวเหลี่ยมที่ประดับกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยม แต่เหนือขึ้นไปเป็นยอดที่ลือกับยอดบัวเหลี่ยมและปักฉัตรวาลี ซึ่งเป็นระเบียบของพระธาตุพนมครั้งบูรณะสมัยรัชกาลที่ 5 อาจเป็นไปได้ว่าช่างรับแรงบันดาลใจมาจากพระธาตุพนมจำลองในภาคอีสาน ส่วนรายละเอียดที่ปรับเปลี่ยนให้แตกต่างออกไปจากระเบียบของพระธาตุพนมคือ ส่วนฐานทำกลมกลืนกับส่วนเรือนธาตุ แลดูเหมือนทำเป็นฐานบัวคว่ำยัดท้องไม้สูงคล้ายกับพระธาตุวัดพระธาตุพระกัปปี เพียงแต่ตกแต่งเรือนธาตุด้วยลวดลายสมัยนิยม จึงชวนให้คิดเห็นว่าพระธาตุวัดพระธาตุพระกัปปีได้ส่งแรงบันดาลใจในการสร้างมาให้กับพระธาตุองค์นี้ก็เป็นได้

ภาพที่ 582 พระธาตุ
วัดปอเรียง เชียงราย

ภาพที่ 583 พระธาตุ
วัดศรีสุพรรณ เชียงราย

ภาพที่ 584 พระธาตุ
วัดบ้านกล้วยหลวง เชียงราย

ต่อมาพบพระธาตุพนมจำลองเป็นจำนวนมากในจังหวัดเชียงราย สร้างขึ้นโดยเจ้าอาวาสของแต่ละวัด เพื่อเป็นพุทธานุชาและประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ รวมไปถึงสืบสานความเชื่อพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา เป็นต้นว่า พระธาตุวัดศรีบุญเรือง อำเภอเมือง สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2545-2555⁴⁷⁸ (ภาพที่ 581) พระธาตุวัดปอเรียง อำเภอพาน สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2546⁴⁷⁹ (ภาพที่ 582) พระธาตุวัดศรีสุพรรณ อำเภอเมือง พบจารึกวางศิลาฤกษ์ในปี พ.ศ. 2552 (ภาพที่ 583) หลังจากนั้นพบว่าแถบพื้นที่อำเภอพานนิยมสร้างพระธาตุพนมจำลองในปี พ.ศ. 2554 เป็นจำนวนมาก เช่น พระธาตุวัดบ้านกล้วยหลวง (ภาพที่ 584) พระธาตุวัดป่าเกิด (ภาพที่ 585) พระธาตุวัดแม่อ่อนนอก (ภาพที่ 586) และพระธาตุวัดสันละคร (ภาพที่ 587) แล้วสืบต่อมาในปี พ.ศ. 2555 อาทิ

⁴⁷⁸ สัมภาษณ์ คำจันทร์ พุทธวงศ์, นายช่างผู้ร่วมสร้างพระธาตุเจดีย์, 25 เมษายน 2562.

⁴⁷⁹ สัมภาษณ์ พระดิณะวิโรจน์ อินทูปโขไรโต, เจ้าอาวาสวัดปอเรียง, 25 เมษายน พ.ศ. 2562.

พระธาตุวัดป่าดิ่ง (ภาพที่ 588) พระธาตุวัดแม่แก้วใต้ (ภาพที่ 589) และพระธาตุวัดแม่แก้วเหนือ (ภาพที่ 590)

ภาพที่ 585 พระธาตุ
วัดป่าเกิด เชียงราย

ภาพที่ 586 พระธาตุ
วัดแม่อ่อนนอก เชียงราย

ภาพที่ 587 พระธาตุ
วัดสันละคร เชียงราย

ภาพที่ 588 พระธาตุ
วัดป่าดิ่ง เชียงราย

ภาพที่ 589 พระธาตุ
วัดแม่แก้วใต้ เชียงราย

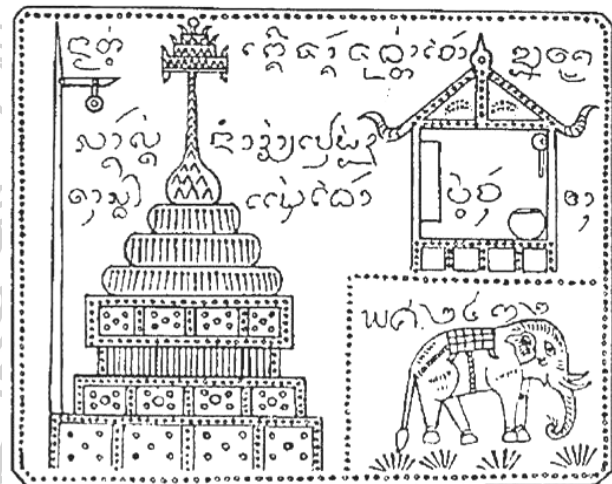
ภาพที่ 590 พระธาตุ
วัดแม่แก้วเหนือ เชียงราย

จากตัวอย่างพระธาตุพนมจำลองในข้างต้น มีโครงสร้างโดยรวมคล้ายคลึงกับพระธาตุพนมคือ ก่อเป็นทรงสี่เหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น รองรับยอดบัวเหลี่ยม ซึ่งบางองค์ก็ยังคงประดับกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยม เหนือขึ้นไปเป็นยอดที่ลัดกับยอดบัวเหลี่ยม และปัก

ฉัตรวลี แต่ในรายละเอียดมีการดัดแปลงรูปแบบผสมผสานเข้ากับงานช่างในท้องถิ่นภาคเหนือคือ ส่วนเรือนธาตุทำเหมือนฐานบัวทรงสี่เหลี่ยมยกเก็จที่มีท้องไม้ยึดสูง ที่สำคัญประดับลายกบบน-กบาล่าง และลายประจำยามรัดดอกที่นิยมในงานช่างของภาคเหนือ บางองค์ก็มีซุ้มประตูเข้า-ออกได้ 3 ทาง เพราะอีกด้านก่อทึบให้เป็นที่สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป บางองค์ก็มีซุ้มประตูเข้า-ออกเพียงด้านเดียวเท่านั้น และบางองค์ก็ก่อทึบไม่มีซุ้มประตูแต่ประดับพระพุทธรูปปางต่างๆ เหนือขึ้นไปทำเป็นทรงสี่เหลี่ยมยกเก็จ ประดับลายกบบน-กบาล่าง และลายประจำยามรัดดอก แต่ละด้านมีทั้งแบบที่มีซุ้มจะนำประดิษฐานพระพุทธรูป และไม่มีซุ้มจะนำ หากทำเป็นลวดลายประดับตกแต่งแบบอื่นแทน เช่น รูปเทพนม ธรรมจักร หน้ากาล โขน เทวรูป พญานาค และพระพุทธรูป ถัดขึ้นไปบางองค์ก็ทำล้อกับส่วนล่างและบางองค์ก็ทำเป็นฐานสี่เหลี่ยมคาคดลูกแก้วอกไกรรองรับยอดบัวเหลี่ยม

ภาพที่ 591 พระธาตุพนมจำลอง
วัดเด่นสะเหลีศรีเมืองแกน เชียงใหม่

ภาพที่ 592 ภาพลายเส้นแผ่นโลหะในคติบูชา
ที่มา: อ่างแล้ว.

นอกจากนี้ ยังพบพระธาตุพนมจำลองที่เป็นพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา ณ วัดเด่นสะเหลีศรีเมืองแกน (วัดบ้านเด่น) อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ (ภาพที่ 591) สร้างขึ้นในราวปี พ.ศ. 2557-2559 โดยพระครูไพศาลพัฒนโกวิท (พระครูบาเจ้าเทือง นาสีโล) ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสที่สร้างบูรณะวัดแห่งนี้มาตั้งแต่ พ.ศ. 2534 อีกทั้งพระภิกษุสงฆ์รูปนี้เป็นพระเกจิสงฆ์หรือครูบาสองพี่น้องคู่กับพระครูบาบุญชุ่ม ญาณสวโร ที่เป็นพระเกจิอาจารย์ดังแห่งสามเหลี่ยมทองคำ⁴⁸⁰ พระธาตุพนมจำลององค์นี้มีรูปแบบคล้ายพระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน เพียงแต่ตกแต่งลวดลายต่างออกไป

⁴⁸⁰ วัดเด่นสะเหลีศรีเมืองแกน จังหวัดเชียงใหม่, เข้าถึงเมื่อ 4 มกราคม 2560, เข้าถึงได้จาก <http://www.watbanden.com/frontend/web/index.php?r=site%2Fabbotstory>

ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่าพระธาตุพนมจำลองในภาคเหนือมีลักษณะเฉพาะโดยการผสมผสานเข้ากับศิลปกรรมในท้องถิ่น แต่ส่วนใหญ่ยังคงงานประดับยอดบัวเหลี่ยมด้วยกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยมอย่างพระธาตุพนม ที่สำคัญน่าสนใจว่าวัตถุประสงค้ในการสร้างส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา ซึ่งได้กล่าวถึงการก่อเกิดแนวคิดนี้มาแล้วในบทที่ 2 และจะกล่าวถึงความสืบเนื่องดังต่อไปนี้

2.2.2 พระธาตุพนมจำลองในภาคเหนือกับการสืบสานพระธาตุประจำปีเกิด

ล้านนา

พระธาตุพนมจำลองที่พบในภาคเหนือช่วงปี พ.ศ. 2483-2562 ส่วนใหญ่สร้างขึ้นตามความเชื่อเรื่องพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา ซึ่งปรากฏขึ้นอย่างช้าในปี พ.ศ. 2432 ดังที่พบแผ่นโลหะดุนนูนเนื่องในคติเรื่องชุกาตุหรือพระธาตุประจำปีเกิดล้านนามีจารึกระบุปีพุทธศักราชดังกล่าว (ภาพที่ 592) และจากผลการศึกษาในครั้งนี้ก็ได้ข้อสันนิษฐานว่าแนวคิดเรื่องนี้น่าจะก่อเกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2427-2428 คราวพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ดำเนินนโยบายปฏิรูปการปกครองหัวเมืองประเทศราชลาวล้านนาของราชอาณาจักรสยาม ด้วยเหตุผลต่อต้านการล่าอาณานิคมของชาติมหาอำนาจตะวันตกเป็นสำคัญ ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 2

หลังจากนั้นความเชื่อเรื่องพระธาตุประจำปีเกิดล้านนาก็ได้รับการสืบทอดมาในกลุ่มชนภาคเหนือของประเทศไทยจากรุ่นสู่รุ่น และคงเกิดแรงศรัทธามากขึ้นเรื่อยๆ กระทั่งมีการสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมในภาคเหนือ เนื่องด้วยพระธาตุพนมตั้งอยู่ห่างไกลและเดินทางไปมาลำบาก ประกอบกับความเชื่อที่ว่าใครเกิดปีใดควรจะหาโอกาสไปนมัสการพระธาตุประจำปีเกิดของตนอย่างน้อย 3 ครั้ง เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต⁴⁸¹ ดังพบตัวอย่างพระธาตุพนมจำลอง ณ วัดพระธาตุพระกัปปี จังหวัดแพร่ สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2518-2520 โดยพระครูวิจิตรนวกาโรศล เมื่อพิจารณาตามช่วงเวลาของการสร้างน่าจะเชื่อว่าจะสร้างขึ้นมารับขวัญองค์พระธาตุพนมครั้งพังทลายลงมาในปี พ.ศ. 2518 เฉกเช่นเดียวกับพระธาตุพนมจำลองหลายแห่งในภาคอีสานก็เป็นได้

ครั้นพระธาตุพนมสร้างแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2522 ในปีเดียวกันนี้ก็ปรากฏพระธาตุพนมจำลอง ณ วัดทุ่งฟ้าฮ่าม จังหวัดเชียงใหม่ โดยพระครูสุมินทร์ สีลธโร ชวนให้คิดเห็นว่าการสร้างขึ้นตามความเชื่อเรื่องพระธาตุประจำปีเกิดแล้ว น่าจะเป็นการสร้างขึ้นเพื่อรับขวัญองค์พระธาตุพนมด้วยเช่นกัน ทั้งนี้ทั้งนั้นมีความเป็นไปได้ว่าในคราวที่พระธาตุพนมพังทลายลงมาได้จัดงานสมโภชพระบรมสารีริกธาตุที่พบในองค์พระธาตุ เมื่อสร้างเสร็จก็จัดงานสมโภชพระธาตุพนมองค์ใหม่ พระภิกษุสงฆ์และกลุ่มชนจากภาคเหนืออาจเดินทางไปเยือนพระธาตุพนมในวาระต่างๆ นี้ เพราะ

⁴⁸¹ สัมภาษณ์ ศรีทนต์ มัลย์วัน, มัคทายกวัดทุ่งฟ้าฮ่าม, 26 เมษายน 2562.

ข่าวสารก็ได้ระบุชัดเจนว่าผู้คนทั่วทุกสารทิศเดินทางมายังพระธาตุพนมในช่วงเวลาดังกล่าว จึงอาจส่งแรงบันดาลใจให้สร้างพระธาตุทั้งสององค์นี้ขึ้นก็เป็นได้ อย่างไรก็ตาม การสร้างพระธาตุพนมจำลองในช่วงเวลาที่พระธาตุพนมพังทลายลงมานี้ แสดงให้เห็นถึงความเชื่อความศรัทธาของกลุ่มชนชาวภาคเหนือที่มีต่อพระธาตุพนมอย่างมาก

ต่อมาความเชื่อเรื่องพระธาตุประจำปีเกิดล้านนาคงแพร่หลายมากขึ้นหลังจากมีการส่งเสริมการท่องเที่ยวในปี พ.ศ. 2530 ซึ่งมีพระธาตุพนมเป็นใจกลางสำคัญของภาคอีสาน ทว่าถึงแม้มีการคมนาคมสะดวกสบายมากขึ้น แต่ในพื้นที่ห่างไกลจากพระธาตุพนมอย่างภาคเหนือก็ยังคงลำบากในการเดินทางและใช้ทุนทรัพย์จำนวนมาก จึงไม่ตอบโจทย์ในวิถีการดำเนินชีวิตของกลุ่มชนในพื้นที่แห่งนี้ โดยเฉพาะผู้ที่เกิดในปีวอกและมีฐานะยากจน ส่งผลให้มีการสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมในจังหวัดเชียงรายเป็นจำนวนมาก เป็นต้นว่า พระธาตุวัดศรีบุญเรือง สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2545-2555 พระธาตุวัดดอเปียง สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2546 พระธาตุวัดศรีสุพรรณ สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2552 ต่อมาก็สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2554 เป็นจำนวนมาก เช่น พระธาตุวัดบ้านกล้วยหลวง พระธาตุวัดป่าเก็ด พระธาตุวัดแม่อ่อนอก และพระธาตุวัดสันละคร แล้วสืบต่อมาในปี พ.ศ. 2555 อาทิ พระธาตุวัดป่าติง พระธาตุวัดแม่แก้วใต้ และพระธาตุวัดแม่แก้วเหนือ

ทั้งนี้ทั้งนั้น พระธาตุพนมจำลองที่สร้างขึ้นในเขตจังหวัดเชียงรายได้รับการสนับสนุนอุปถัมภ์จากพระอาจารย์พบโชค ติสฺสวโร เจ้าอาวาสวัดห้วยปลากั้ง จังหวัดเชียงราย ด้วยมีประสงค์จะสร้างพระธาตุเจดีย์ 108 องค์ในภาคเหนือ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาและสร้างบุญบารมีประกอบกับพระอาจารย์มีศิษยานุศิษย์มากมาย จึงได้สร้างพระธาตุพนมจำลองขึ้นเป็นจำนวนมาก นับตั้งแต่ พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา แต่ระยะหลังหันไปใช้รูปแบบอื่นแทน อย่างเช่นเลียนแบบเหมือนพระธาตุดอยตุง⁴⁸² แล้วแต่ละวัดที่มีความประสงค์อยากจะทำสร้างพระธาตุเจดีย์ จะได้รับงบประมาณ 500,000 บาท และต้องสร้างตามรูปแบบที่กำหนด ด้วยเหตุของงบประมาณที่จำกัดนี้⁴⁸³ ที่สำคัญน่าจะเชื่อว่าการสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมในพื้นที่จังหวัดนี้คงจะเกี่ยวข้องกับแนวคิดพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา เพราะภายในวัดห้วยปลากั้งเองก็ปรากฏพระธาตุประจำปีเกิดล้านนาตั้งอยู่โดยรอบเจดีย์ 9 ชั้น (ภาพที่ 593) ซึ่งวัดนี้สร้างบูรณะมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2548

นอกจากนี้ พบพระธาตุพนมจำลองที่สร้างขึ้นเนื่องในความเชื่อเรื่องพระธาตุประจำปีเกิดล้านนาอย่างชัดเจน ณ วัดเด่นสะหลีศรีเมืองแกน (วัดบ้านเด่น) จังหวัดเชียงใหม่ (ภาพที่ 594) สร้างขึ้นในราวปี พ.ศ. 2557-2559 โดยพระครูไพศาลพัฒนโกวิท ถือเป็นพระภิกษุสงฆ์ที่มีศิษยานุศิษย์มากมาย เพราะเป็นพระเกจิหายหรือครูบาสองพี่น้องคู่กับพระครูบาบุญชุ่ม ญาณสวโร ที่เป็น

⁴⁸² สัมภาษณ์ คำจันทร์ พุทธวงศ์, นายช่างผู้ร่วมสร้างพระธาตุเจดีย์, 25 เมษายน 2562.

⁴⁸³ สัมภาษณ์ พระอาจารย์ดาสกร โชติธมโม, เจ้าอาวาสวัดกล้วย, 2 พฤษภาคม 2562.

พระเกจิอาจารย์ดังแห่งสามเหลี่ยมทองคำ อีกทั้งวัดนี้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม เช่นเดียวกับวัดห้วยปลากั้ง จึงทำให้ความเชื่อเรื่องพระธาตุประจำปีเกิดล้านนาได้รับการสืบสานมาอย่างกว้างขวางมากขึ้น นอกเหนือไปจากนี้ยังปรากฏความเชื่อนี้ในวัดอันเป็นที่ตั้งของพระธาตุประจำปีต่างๆ เช่น ที่วัดพระธาตุแช่แห้ง จังหวัดน่าน (ภาพที่ 595) อันเป็นที่ตั้งของพระธาตุประจำปีเถาะ และที่วัดพระธาตุดอยสุเทพราชวรวิหาร จังหวัดเชียงใหม่ (ภาพที่ 596) อันเป็นที่ตั้งของพระธาตุประจำปีมะแม แสดงให้เห็นถึงเครือข่ายทางพุทธศาสนาทางภาคเหนือให้มีความสำคัญกับพระธาตุประจำปีเกิดล้านนาอย่างมาก อันส่งผลต่อความเชื่อความศรัทธาของพระธาตุพนมเพิ่มมากขึ้นเช่นกัน

ภาพที่ 593 พระธาตุประจำปีเกิด
ล้านนา วัดห้วยปลากั้ง เชียงราย

ภาพที่ 594 พระธาตุประจำปีเกิดล้านนา
วัดเด่นสะเหลีศรีเมืองแก่น เชียงใหม่

ภาพที่ 595 พระธาตุประจำปีเกิดล้านนา
วัดพระธาตุแช่แห้ง น่าน

ภาพที่ 596 จิตรกรรมพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา
วัดพระธาตุดอยสุเทพราชวรวิหาร เชียงใหม่

ฉะนั้น กล่าวได้ว่าพระภิกษุสงฆ์ที่มีชื่อเสียงและวัดสำคัญในภาคเหนือได้สืบสานความเชื่อเรื่องพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา ทำให้แนวคิดนี้น่าเชื่อถือและเป็นที่ยอมรับหลายมาก ยิ่งขึ้นไปอีก ที่สำคัญเป็นเครื่องยืนยันได้ว่าพระธาตุพนมจำลองที่สร้างขึ้นในภาคเหนือตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อเรื่องพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา อีกทั้งรูปแบบที่เลือกใช้ก็นิยมเลียนแบบพระธาตุพนมองค์ปัจจุบันเป็นส่วนใหญ่ โดยสังเกตได้ชัดจากส่วนยอดบัวเหลี่ยมที่ประดับด้วยกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ ในรูปสามเหลี่ยม นอกจากบ่งบอกถึงความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันทางพุทธศาสนาแล้ว ยังอาจสื่อไปถึงมรดกศิลปวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าในภาคเหนือและภาคอีสานของประเทศไทย

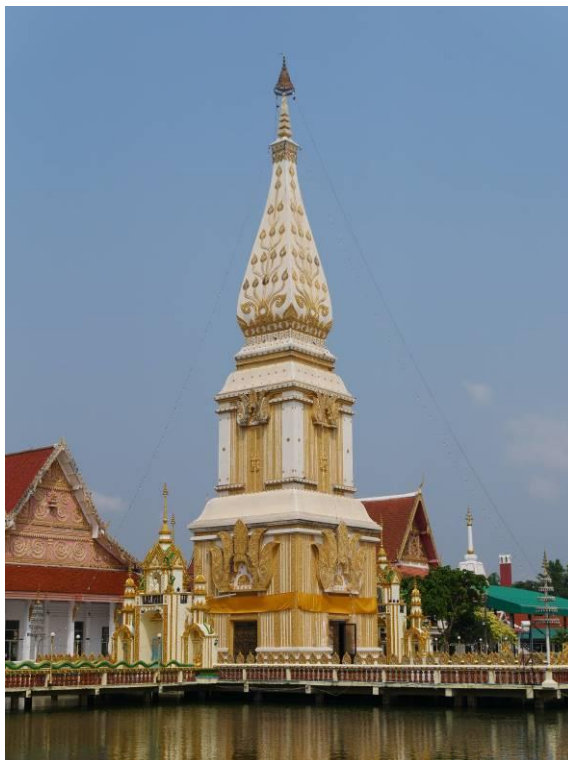
2.3 พระธาตุพนมจำลองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

พระธาตุพนมจำลองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีลักษณะคล้ายคลึงกับพระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน สร้างจากแรงศรัทธาต่อพระบรมสารีริกธาตุและพระธาตุพนมเป็นสำคัญ ประกอบกับบารมีของพระภิกษุสงฆ์ผู้นำสร้าง ทำให้พระธาตุพนมจำลองกลายเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของเหล่าพุทธศาสนิกชนทั้งที่อยู่ในชุมชนและศิษยานุศิษย์ทั่วทุกสารทิศ ที่สำคัญแสดงให้เห็นถึงเครือข่ายทางศิลปวัฒนธรรมร่วมกันระหว่างภาคตะวันออกเฉียงเหนือกับภาคอีสาน ดังนี้

2.3.1 ตัวอย่างพระธาตุพนมจำลองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ตัวอย่างของพระธาตุพนมจำลองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ พระธาตุวัดแจ้งอำเภอมือง จังหวัดปราจีนบุรี (ภาพที่ 597) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2535-2538 โดยพระครูประสิทธิ์ศึกษาการ (สุทัศน์ ปกาสิโต) ครั้งเป็นเจ้าของอาวาสวัดแห่งนี้ เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่พระครูได้ขอแบ่งมาจากพระธาตุพนมเป็นสำคัญ และนำเสนอใจว่ากรณีที่พระครูรูปนี้เลือกจำลองแบบพระธาตุพนม เพราะชื่นชอบความงามในรูปลักษณะของพระธาตุพนม ซึ่งพบเห็นจากภาพถ่ายอยู่ก่อนแล้ว จึงเดินทางไปนมัสการพระธาตุพนม พร้อมกับขออนุญาตสร้างจำลองแบบจากวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร และได้รับอนุญาตโดยกำหนดมิให้สร้างสูงเกินไปกว่าองค์พระธาตุพนม อีกทั้งในวันสมโภชก็ได้เชิญพระเกจิอาจารย์สายวิปัสสนากัมมัฏฐาน จำนวน 130 รูป มาปลุกเสกเจริญพระพุทธมนต์ให้กับองค์พระธาตุ⁴⁸⁴ ทว่าน่าเสียดายที่ไม่มีเอกสารรายนามของพระภิกษุสงฆ์ดังกล่าว แต่อย่างไรก็ดีน่าจะเชื่อว่าจะมีพระภิกษุสงฆ์จากภาคอีสานเข้าร่วมในพิธีสมโภชพระธาตุวัดแจ้งในครั้งนี้ด้วย แสดงให้เห็นถึงเครือข่ายทางพุทธศาสนาร่วมกัน

⁴⁸⁴ สัมภาษณ์ พระอัครวัตร อนุบาลโย, พระภิกษุสงฆ์วัดแจ้ง, 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2561.

ภาพที่ 597 พระธาตุวัดแจ้ง ปราจีนบุรี

พระธาตุวัดแจ้งตั้งอยู่ท่ามกลางบ่อน้ำ อันเชื่อกันมาว่าหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ ส่วนองค์พระธาตุทำเลียนแบบพระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน เป็นต้นว่า ส่วนฐานเป็นฐานเขียงซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้นรองรับแถวลายรูปบุคคลและลูกมะหวดที่แลดูเป็นส่วนของเรือนธาตุ ส่วนเรือนธาตุทรงสี่เหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น แต่ละชั้นมีซุ้มประตูประจำทั้ง 4 ด้าน กรอบซุ้มเป็นวงโค้งหลายวงปลายมีวนชดและประดับใบแฉกคล้ายปีกเพกาแต่ลักษณะแบนใหญ่มากกว่า มีชั้นหลังคาเป็นบัวคว่ำ มีเสาประจํามุมและเสาประดับผนัง เหนือขึ้นไปคือส่วนยอดประกอบด้วยฐานบัวลูกแก้วอกไก่รองรับยอดบัวเหลี่ยมที่ประดับด้วยกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยม บัวกลุ่มเถาซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น ปลียอด และปักฉัตรวาลี

ทว่ามีรูปแบบบางประการปรับเปลี่ยนต่างออกไปจากพระธาตุพนมต้นแบบ อาทิ ส่วนฐานที่มีแถวรูปยักษ์แบก (ภาพที่ 598) ลักษณะดังกล่าวนี้เชื่อมโยงได้กับพระธาตุพนมจำลองในภาคอีสานที่ปรากฏขึ้นในเวลาเดียวกันกับพระธาตุวัดแจ้ง เป็นต้นว่า ลายรูปยักษ์แบก ณ พระธาตุวัดลัญจวิบูลย์ จังหวัดมุกดาหาร (ภาพที่ 599) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2535-2538 นอกจากนี้ลายรูปเทพนมประทับยืนไขว้ขาหรือลักษณะกำลังก้าวเดินประดับซุ้มประตูทั้ง 4 ด้านของเรือนธาตุชั้นที่ 2 ของพระธาตุวัดแจ้ง (ภาพที่ 600) ก็น่าจะได้รับแรงบันดาลใจมาจากพระธาตุพนมจำลองในภาคอีสาน

เช่นกัน เพราะช่างอีสานนิยมทำรูปเทพนมลักษณะเช่นนี้มากกว่าด้านเดียวอยู่ก่อนแล้ว โดยระยะแรกปรับเปลี่ยนระเบียบทำเพิ่มเป็น 2 ด้าน เช่น พระธาตุวัดสุทธิกาวาส จังหวัดอำนาจเจริญ สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2520-2521 (ภาพที่ 601) และพระธาตุวัดหนองหญ้าปล้อง จังหวัดบุรีรัมย์ สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2532-2534 (ภาพที่ 602)

ภาพที่ 598 รูปยักษ์แบก ส่วนฐาน
พระธาตุวัดแจ้ง ปราจีนบุรี

ภาพที่ 599 รูปยักษ์แบก ส่วนฐาน
พระธาตุวัดลัญจิวัดวัน มุกดาหาร

ภาพที่ 600 เทพนมก้าวเดิน
พระธาตุวัดแจ้ง
ปราจีนบุรี

ภาพที่ 601 เทพนมก้าวเดิน
พระธาตุวัดสุทธิกาวาส
อำนาจเจริญ

ภาพที่ 602 เทพนมก้าวเดิน
พระธาตุวัดหนองหญ้าปล้อง
บุรีรัมย์

ฉะนั้น จากตัวอย่างของพระธาตุพนมจำลองในข้างต้น แสดงให้เห็นว่า ศิลปวัฒนธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือส่วนหนึ่งก็รับมาจากภาคอีสาน อันเชื่อมโยงไปถึงเครือข่ายทางพุทธศาสนาสายวิปัสสนากัมมัฏฐาน รวมไปถึงความเชื่อที่มีต่อพระบรมสารีริกธาตุที่ประดิษฐาน ณ พระธาตุพนม และการให้ความสำคัญต่อพระธาตุพนมในฐานะศาสนสถานอันศักดิ์สิทธิ์ของประเทศ ไทย ตามที่ได้นำมาสร้างจำลองแบบเอาไว้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภูมิภาคอื่นๆ อีกทั้งน่าสนใจว่ากลุ่มชนในพื้นที่แห่งนี้ก็เคยมีการอพยพมาจากหัวเมืองลาวล้านช้าง จึงอาจจะสัมพันธ์กับการสร้างพระธาตุพนมจำลององค์นี้ไม่มากนักน้อย เพราะตามประวัติของผู้สร้างก็เป็นคนพื้นเพในท้องถิ่นนี้มาโดยกำเนิด

2.3.2 พระธาตุพนมจำลองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือกับเครือข่ายสายวิปัสสนากัมมัฏฐาน

พระธาตุพนมจำลองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่พบตัวอย่าง ณ พระธาตุวัดแจ้ง จังหวัดปราจีนบุรี สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2535-2538 โดยพระครูประสิทธิ์ศึกษาการ เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่พระครูได้ขอแบ่งมาจากพระธาตุพนมเป็นสำคัญ และในวันสมโภชได้เชิญพระเกจิอาจารย์สายวิปัสสนากัมมัฏฐาน จำนวน 130 รูป มาปลุกเสกเจริญพระพุทธมนต์ให้กับพระธาตุองค์นี้ ถึงแม้ไม่ปรากฏเอกสารรายนามของพระภิกษุสงฆ์กลุ่มนี้อย่างแน่ชัด แต่น่าเชื่อว่ามีพระภิกษุสงฆ์ชาวอีสานร่วมด้วย เพราะพระธาตุวัดแจ้งมีลักษณะบางอย่างรับมาจากพระธาตุพนมจำลองในภาคอีสาน จึงแสดงให้เห็นถึงเครือข่ายทางพุทธศาสนาสายวิปัสสนากัมมัฏฐาน ตามที่ได้กล่าวถึงในข้างต้น และเมื่อพิจารณาช่วงเวลาของการสร้างพระธาตุวัดแจ้ง พบว่ามีการสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมหลายแห่งในภาคอีสาน จึงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเครือข่ายทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ดังนี้

การสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมในภาคอีสานปรากฏความนิยมในเครือข่ายสายวิปัสสนากัมมัฏฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต อาทิ หลวงปู่ทองมา ถาวโร และหลวงปู่ชา สุภัทโท ซึ่งเป็นพระลูกศิษย์ของหลวงปู่มั่น และมีศิษยานุศิษย์สร้างพระธาตุพนมจำลองสืบต่อกันมาอีกทอด (ดูเพิ่มเติมในหัวข้อพระธาตุพนมจำลองกับการสืบสานศิลปวัฒนธรรมอีสาน) ทำให้แพร่หลายในพื้นที่อีสาน และคงแพร่กระจายไปยังภูมิภาคอื่นๆ ของประเทศไทย ดังเช่นพระธาตุวัดแจ้งแห่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพราะพระครูประสิทธิ์ศึกษาการก็เป็นสายวิปัสสนากัมมัฏฐานเช่นกัน แสดงให้เห็นถึงเครือข่ายทางพุทธศาสนาส่วนนี้ รวมทั้งความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุพนม ซึ่งมีได้ถูกจำกัดขอบเขตเพียงเอกลักษณ์ของภาคอีสาน แต่อยู่ในฐานะจอมเจดีย์แห่งประเทศไทย

อย่างไรก็ดี พระธาตุพนมจำลองในภาคอีสานที่สร้างขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันกับพระธาตุวัดแจ้ง และมีประวัติผู้สร้างเป็นพระภิกษุสงฆ์สายวิปัสสนากัมมัฏฐาน น่าจะบ่งบอกได้ถึงเครือข่ายทางพุทธศาสนาที่มาร่วมในวันสมโภชของพระธาตุวัดแจ้ง เป็นต้นว่า พระธาตุวัดป่าค้อคาราม

จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 603) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2530-2536 โดยพระครูสีลสาราภรณ์ ซึ่งเป็นพระลูกศิษย์ของหลวงปู่ทองมา ถาวโร เช่นเดียวกับพระครูวิมลสังสรคุณ สร้างพระธาตุวัดป่าเมตตาธรรม จังหวัดร้อยเอ็ด ในปี พ.ศ. 2534-2541 (ภาพที่ 604) อีกทั้งยังพบพระธาตุวัดถ้ำพระผาปอง จังหวัดมุกดาหาร (ภาพที่ 605) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2537-2538 โดยพระครูโสภณชติพลากร เป็นพระลูกศิษย์ของพระอาจารย์อุทัย (ตึก) ฉานุตตโม ซึ่งเป็นพระลูกศิษย์ของหลวงปู่เทศก์ เทสรังสี ที่มีพระอาจารย์เป็นหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต เช่นเดียวกับหลวงปู่ทองมา ถาวโร นอกจากนี้ก็ปรากฏพระธาตุวัดถ้ำภูพาน จังหวัดมุกดาหาร (ภาพที่ 606) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2535-2538 โดยพระครูโสภาสธรรมกิจ

ภาพที่ 603 พระธาตุ
วัดป่าศักดิ์าราม ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 604 พระธาตุ
วัดป่าเมตตาธรรม ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 605 พระธาตุ

ภาพที่ 606 พระธาตุ

วัดถ้ำพระผาปอง มุกดาหาร

วัดถ้ำภูมู่กัน มุกดาหาร

ฉะนั้น จึงน่าจะเชื่อว่าการสร้างพระธาตุวัดแจ้งนอกเหนือไปจากความเชื่อความศรัทธาในองค์พระธาตุพนมแล้ว อาจเกี่ยวข้องกับเครือข่ายพุทธศาสนาสายวิปัสสนาก็มีหลักฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ซึ่งนิยมสร้างพระธาตุพนมจำลอง และที่สำคัญภายในองค์พระธาตุวัดแจ้งปรากฏประติมากรรมรูปเหมือนของพระครูประสิทธิ์ศึกษาการผู้สร้างพระธาตุองค์นี้ และอีกรูปแลดูเหมือนกับหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต (ภาพที่ 607) จึงเป็นเครื่องยืนยันได้ว่าพระครูรูปนี้เป็นพระลูกศิษย์ของหลวงปู่มั่น ดังนั้น การสร้างพระธาตุวัดแจ้งอาจมีนัยยะเป็นอนุสรณ์สถานระลึกถึงพระอาจารย์ด้วยก็เป็นได้

ภาพที่ 607 ประติมากรรมรูปเหมือนพระครูประสิทธิ์ศึกษาการและหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต
พระธาตุวัดแจ้ง ปราจีนบุรี

2.4 พระธาตุพนมจำลองในภาคใต้ของประเทศไทย

พระธาตุพนมจำลองในภาคใต้ของประเทศไทย เท่าที่พบหลักฐานสร้างขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ แล้วพระภิกษุสงฆ์ผู้นำสร้างก็มีทั้งที่เป็นชาวอีสานและท้องถิ่นชาวไทย ที่สำคัญเป็นสายวิปัสสนา-กัมมัฏฐาน แสดงให้เห็นถึงเครือข่ายทางพุทธศาสนาในดินแดนไทย รวมไปถึงแรงศรัทธาต่อพระธาตุพนม จึงแลดูประหนึ่งดำรงบทบาทในฐานะสัญลักษณ์แทนภาคอีสาน และศาสนสถานอันศักดิ์สิทธิ์ของประเทศไทย ซึ่งเหมาะสมเป็นอย่างยิ่งต่อการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุและพระธาตุของพระเกจิอาจารย์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

2.4.1 ตัวอย่างพระธาตุพนมจำลองในภาคใต้

ตัวอย่างของพระธาตุพนมจำลองในภาคใต้ ได้แก่ พระมหาธาตุเจดีย์พระจอม-ไทยบารมีประกาศ วัดไชยธาราราม (วัดท่าฉลอง) และพระธาตุเจดีย์พุทธนิมิตภูริทัตโต สำนักสงฆ์ดอยเทพนิมิต จังหวัดภูเก็ต น่าสนใจว่ามีรูปแบบสามารถเชื่อมโยงได้กับพระธาตุพนมจำลองรวมไปถึงพุทธสถานอื่นในภาคอีสาน ทำให้เห็นถึงเครือข่ายทางศิลปวัฒนธรรมร่วมกัน ดังนี้

พระมหาธาตุเจดีย์พระจอมไทยบารมีประกาศ วัดไชยธาราราม (วัดท่าฉลอง) อำเภอเมือง จังหวัดภูเก็ต (ภาพที่ 608) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2541-2544 โดยพระครูอุดมเวชกิจ (หลิม อุตตมญาโณ) เจ้าอาวาสวัดแห่งนี้ เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุจากประเทศศรีลังกา ซึ่งสมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายกได้ประทานให้กับวัดในวันที่ 9 เมษายน พ.ศ. 2542 ที่สำคัญเป็นการสืบทอดเจตนารมณ์ของพระครูครูกิจจานุกการ (พ่อท่านเกลื้อม) อดีตเจ้าอาวาสวัดแห่งนี้ ด้วยประสงค์ให้แถบฝั่งทะเลอันดามันมีพระธาตุให้พุทธศาสนิกชนได้ระลึกถึงองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า⁴⁸⁵

ภาพที่ 608 พระธาตุวัดไชยธาราราม ภูเก็ต
ที่มา: นรินทร์ ยืนทน

ภาพที่ 609 พระอุโบสถวัดสระพังทอง ร้อยเอ็ด

⁴⁸⁵ วัดฉลอง จังหวัดภูเก็ต, เข้าถึงเมื่อ 6 มีนาคม 2559, เข้าถึงได้จาก http://watchalongphuket.com/index.php?option=com_content&view=article&id=5&Itemid=8

รูปแบบของพระธาตุองค์นี้มีลักษณะแตกต่างออกไปจากพระธาตุพนมอย่างมาก โดยเฉพาะส่วนเรือนธาตุเป็นโถงอาคารที่ซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น แต่ด้วยเป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดบัวเหลี่ยม ที่สำคัญมียอดบัวเหลี่ยมประดับกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยมอย่างพระธาตุพนม จึงจัดให้เป็นพระธาตุพนมจำลอง คงออกแบบให้มีพื้นที่ใช้สอยประโยชน์ภายในอาคารมากขึ้น ลักษณะดังกล่าวนี้ปรากฏในภาคอีสานมาก่อนแล้ว เป็นต้นว่า พระอุโบสถวัดสระพังทอง จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 609) คงสร้างขึ้นก่อนปีที่ประกอบพิธีบรมจุพระบรมสารีริกธาตุและตดลูกนิมิตเมื่อ พ.ศ. 2531 เล็กน้อย และพระธาตุวัดเวฬุวัน (พระบรมธาตุเจดีย์) จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 610) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2537 ทำให้ศาสนสถานเหล่านี้มีหน้าที่การใช้งานได้อย่างหลากหลายมากขึ้น ทั้งเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุและประกอบพิธีกรรมทางสงฆ์ นอกจากนี้ยังพบความนิยมสร้างสืบมาในภาคกลางอีกด้วย เช่น พระธาตุ (องค์ใหม่) วัดศรีมงคล จังหวัดเพชรบูรณ์ (ภาพที่ 611) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2550-2560 ฉะนั้น จึงชวนให้คิดเห็นว่าการออกแบบพระธาตุพนมจำลองนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา ได้คำนึงถึงพื้นที่ประโยชน์ใช้สอยภายในองค์พระธาตุให้ใช้งานได้หลากหลายมากขึ้น คงสืบเนื่องมาจากเทคโนโลยีในการก่อสร้างทันสมัย และวัสดุก่อสร้างเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก ทำให้โครงสร้างคงทนแข็งแรงมากขึ้น

ภาพที่ 610 พระธาตุวัดเวฬุวัน ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 611 พระธาตุองค์ใหม่วัดศรีมงคล เพชรบูรณ์

อย่างไรก็ดี พระธาตุเจดีย์พุทธนิมิตภุริทัตโต สำนักสงฆ์ดอยเทพนิมิต อำเภอ กะทู้ จังหวัดภูเก็ต (ภาพที่ 612) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2559-2561 โดยพระครูสุวิมลบุญญากร (หลวงปู่

บุญพิน กตปุญโญ) เพื่อบรรจุพระอัฐิของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต⁴⁸⁶ องค์พระธาตุมีลักษณะใกล้เคียงกับพระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน ดังที่มีส่วนฐานเตี้ยๆ รองรับส่วนเรือนธาตุทรงสี่เหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น แต่ละชั้นมีซุ้มประตูประจำทั้ง 4 ด้าน กรอบซุ้มเป็นวงโค้งหลายวงปลายม้วนขดและประดับใบแฉกคล้ายฝักเพกาแต่ลักษณะแบนใหญ่มากกว่า มีทางเข้า-ออกเพียงทางเดียว มีเสาประจำมุมและเสาประดับผนัง ส่วนชั้นหลังคาเป็นบัวคว่ำ เหนือขึ้นไปคือส่วนยอดประกอบด้วยฐานบัวลูกแก้วอกไก่ รองรับยอดบัวเหลี่ยมที่ประดับด้วยกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยม บัวกลุ่มเถา ปลียอด และฉัตรวาลี

ภาพที่ 612 พระธาตุเจดีย์พุทธนิมิต-
ภูริทัตโต ภูเก็ต

ที่มา: สำนักสงฆ์ดอยเทพนิมิต, เข้าถึงเมื่อ

14 ธันวาคม 2559, เข้าถึงได้จาก

<https://palungjit.org/threads/>

ภาพที่ 613 รูปเทพนม พระธาตุเจดีย์พุทธนิมิต-
ภูริทัตโต ภูเก็ต

ที่มา: สำนักสงฆ์ดอยเทพนิมิต, เข้าถึงเมื่อ

14 ธันวาคม 2559, เข้าถึงได้จาก

<https://palungjit.org/threads/>

ทว่ามีรายละเอียดบางส่วนแตกต่างออกไปจากพระธาตุพนมต้นแบบ เช่น งานประดับเสาประจำมุมของเรือนธาตุชั้นแรกเป็นลายรูปเทพนมหรือพระโพธิสัตว์พนมมือ (ภาพที่ 613) ลักษณะเช่นนี้คงได้รับแรงบันดาลใจมาจากพระธาตุพนมจำลองในภาคอีสานที่มีอยู่ก่อนแล้ว เป็นต้นว่า พระธาตุวัดมรุกขนคร จังหวัดนครพนม (ภาพที่ 614) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2536 พระธาตุวัดร่องคำ

⁴⁸⁶ สัมภาษณ์ ลัดดาวัลย์ จันทร์ทองศรี, โยมอุปถัมภ์พระครูสุวิมลบุญญากร, 15 เมษายน พ.ศ. 2562.

จังหวัดกาฬสินธุ์ (ภาพที่ 615) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2539 และพระธาตุวัดศรีสมังค์วนาราม จังหวัดมุกดาหาร (ภาพที่ 616) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2539-2541 ซึ่งสอดคล้องกับประวัติความเป็นมาของพระครูสุวิมลบุญญากรที่เป็นชาวอีสานและเป็นเจ้าอาวาส ณ วัดผาเทพนิมิต อำเภอวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร ที่สำคัญเป็นพระภิกษุสงฆ์สายวิปัสสนากัมมัฏฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามวัตถุประสงค์ที่ได้สร้างพระธาตุเจดีย์องค์นี้ ซึ่งสัมพันธ์กับวัดหลายแห่งที่สร้างพระธาตุพนมจำลองก็เป็นสายวิปัสสนากัมมัฏฐาน ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น

ภาพที่ 614 รูปเทวดา
พระธาตุวัดมรุกขนคร
นครพนม

ภาพที่ 615 รูปเทวดา
พระธาตุวัดร่องคำ
กาฬสินธุ์

ภาพที่ 616 รูปเทวดา
พระธาตุวัดศรีสมังค์วนาราม
มุกดาหาร

ฉะนั้น พระธาตุพนมจำลองในภาคใต้จึงแสดงให้เห็นถึงความศรัทธาต่อพระธาตุพนม ทั้งในฐานะศาสนสถานอันศักดิ์สิทธิ์ของชาวอีสานและจอมเจดีย์ของประเทศไทย นอกจากนี้ยังเป็นเครื่องยืนยันได้ว่าพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในผืนแผ่นดินแห่งนี้ และอาจบ่งบอกได้ถึงกลุ่มชนอีสานอาศัยอยู่ในพื้นที่จังหวัดภูเก็ตเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้คงต้องศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาสืบต่อไป อีกทั้งน่าจะสนใจว่าเมื่อมีงานบุญในศาสนสถานเหล่านี้ พุทธศาสนิกชนชาวอีสานก็จะเดินทางเข้ามาร่วมด้วยเสมอ ด้วยแรงศรัทธาในพระเกจิอาจารย์ที่มาจากทางภาคอีสานเป็นสำคัญ จึงควรศึกษาประเด็นนี้ในโอกาสต่อไป

2.4.2 พระธาตุพนมจำลองในภาคใต้กับการแก้ไขปัญหาชายแดนภาคใต้

พระธาตุพนมจำลองในภาคใต้ได้บ่งบอกถึงพระธาตุพนมในฐานะจอมเจดีย์แห่งประเทศไทย และเอกลักษณ์ของศิลปวัฒนธรรมอีสาน โดยผ่านเครือข่ายทางพุทธศาสนาสายวิปัสสนากัมมัฏฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ทั้งในแง่มุมมองความเชื่อความศรัทธาต่อพระบรมสารีริกธาตุและพระเกจิอาจารย์ ทำให้พื้นที่จังหวัดภูเก็ตเป็นศูนย์รวมทางพุทธศาสนาสายวิปัสสนากัมมัฏฐานอย่างครบครัน นับเป็นการผสมกลมกลืนศิลปวัฒนธรรมภาคอีสานเข้ากับภาคใต้ ชวนให้สันนิษฐานว่าอาจจะมีเจื่อนำทางการเมืองการปกครองที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาชายแดนภาคใต้ก็เป็นได้ ดังนี้

การเลือกนำเอาแบบอย่างพระธาตุพนมมาสร้างในพื้นที่ภาคใต้ ทั้งที่มีศิลปวัฒนธรรมเนื่องในพุทธศาสนาของภูมิภาคนี้มาก่อนแล้ว ประกอบกับดินแดนแห่งนี้ไม่ได้มีรากฐานการอยู่อาศัยของกลุ่มชนลาวล้านช้างเหมือนกับดินแดนอื่นๆ ที่พบการสร้างจำลองแบบพระธาตุพนม จึงนับว่าเป็นเรื่องที่น่าขบคิดอยู่พอสมควร โดยเฉพาะนำมาสร้างภายในวัดที่มีความเป็นมาช้านาน ดังเช่นพระมหาธาตุเจดีย์พระจอมไทยบารมีประกาศ วัดไชยธาราราม (วัดท่าฉลอง) จังหวัดภูเก็ต สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2541-2544 โดยพระครูอุดมเวชกิจ เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่ได้รับมาจากสมเด็จพระสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก ทำให้วัดแห่งนี้เป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พุทธศาสนาในภาคใต้อีกแห่งหนึ่ง และสะท้อนให้เห็นถึงการสืบสานความเชื่อความศรัทธาต่อพระธาตุพนมในฐานะจอมเจดีย์ของประเทศไทย

ต่อมาที่ปรากฏพระธาตุเจดีย์พุทธนิมิตภูริทัตโต สำนักสงฆ์ดอยเทพนิมิต จังหวัดภูเก็ต สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2559-2561 โดยพระครูสุวิมลบุญญากร เพื่อบรรจุพระอัฐิของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต แสดงให้เห็นถึงเครือข่ายพุทธศาสนาสายวิปัสสนากัมมัฏฐาน ทั้งนี้น่าจะมั่นใจว่าพระครูสุวิมลบุญญากรเป็นเจ้าของวัดวาฬเทพนิมิต จังหวัดสกลนคร ที่มีศิษยานุศิษย์และพุทธศาสนิกชนให้ความเคารพนับถือเป็นจำนวนมาก ครั้นมีงานสมโภชพระธาตุเจดีย์พุทธนิมิตภูริทัตโต พระภิกษุสงฆ์ชาวอีสานก็ได้รับเชิญให้ไปร่วมประกอบพิธีกรรม รวมทั้งญาติโยมชาวอีสานก็มาร่วมตัวกันเช่าเหมารถเดินทางไปร่วมงานนี้กันอย่างคับคั่ง ที่สำคัญกลับมาพร้อมกับคำเล่าลือถึงความจำเป็นที่พระครูไปสร้างพุทธสถานแห่งนี้นอกจากเผยแผ่พุทธศาสนาแล้ว ยังเกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาชายแดนภาคใต้ ทำให้ต้องไปมาระหว่างวัดวาฬเทพนิมิตกับสำนักสงฆ์ดอยเทพนิมิต

เมื่อพิจารณาข่าวสารในเขต 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ที่ผู้ก่อการร้ายเช่นฆ่าพระภิกษุสงฆ์อยู่เนืองๆ ก็มีความเป็นไปได้ที่ลัทธิธรรมทางพุทธศาสนาจักขัดแย้งต่อขบวนการนี้ แล้วการสร้างเครือข่ายพุทธศาสนาสายวิปัสสนากัมมัฏฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ในจังหวัดภูเก็ต ก็เป็นการเสริมสร้างพุทธศาสนาในภาคใต้ที่มีอยู่แล้วให้แข็งแกร่งมากขึ้น จึงแลดูเสมือนป้อมปราการในการรับมือกับการแผ่ขยายขบวนการดังกล่าวนี้ เนื่องด้วยพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของกลุ่มชนในดินแดนนี้มาอย่างช้านาน ทั้งชาวอีสานจำนวนไม่น้อยก็อาศัยอยู่ในภาคใต้ และชาวภาคใต้จำนวนไม่

น้อยเช่นกันที่ศรัทธาในพุทธศาสนาและพระเกจิอาจารย์สายวิปัสสนากัมมัฏฐานนี้ ซึ่งจักช่วย
 กล่อมเกลาจิตใจพุทธศาสนิกชนเหล่านี้มิให้ไขว่ไขว่ไปกับการเผยแพร่แนวคิดของขบวนการก่อการร้าย
 ได้โดยง่าย ส่งผลให้กลุ่มก่อการร้ายไม่กระจายวงกว้างขึ้นมามากกว่าเดิม หรือเป็นการจำกัดขอบเขต
 ของพื้นที่อันตราย อีกทั้งยังเป็นการป้องกันการอพยพคืนถิ่นของกลุ่มชนอีสาน ตรงกันข้ามกลับเป็น
 การส่งเสริมและเชิญชวนให้กลุ่มชนอีสานเข้ามาอาศัยอยู่ในดินแดนแห่งนี้มากขึ้น นั่นหมายความว่า
 คำเล่าลือของเหล่าพุทธศาสนิกชนอีสานที่ไปร่วมงานสมโภชพระธาตุเจดีย์พุทธนิมิตปฏิวัติโตอาจะมี
 เค้าความเป็นจริง

ทั้งนี้ทั้งนั้น การนำพุทธศาสนามาใช้ในทางการเมืองการปกครองมีมาอย่างช้านานแล้ว จึงไม่แปลกหากประเทศไทยจักใช้พุทธศาสนามาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของเหล่า
 พุทธศาสนิกชนที่อาศัยอยู่ในจังหวัดภูเก็ตรวมทั้งไปจังหวัดอื่นๆ ในภาคใต้ ฉะนั้น การจำลองแบบ
 พระธาตุพนมในภาคใต้จึงสะท้อนให้เห็นถึงมุมมองของพุทธศาสนายังคงดำเนินควบคู่ไปกับการเมือง
 การปกครองของประเทศไทยสืบมา และความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุพนมและ
 พระเกจิอาจารย์สายวิปัสสนากัมมัฏฐานจากภาคอีสาน ก็ยังคงขับเคลื่อนสังคมไทยเพื่อให้เกิดความ
 สงบสุขสืบต่อไป

2.5 พระธาตุพนมจำลองในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

พระธาตุพนมจำลองในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เท่าที่พบหลักฐานใน
 ขณะนี้สร้างขึ้นหลังจากที่ปรากฏในประเทศไทย อาจเกี่ยวข้องกับพระภิกษุสงฆ์ชาวอีสานของไทยไป
 รุดงค์หรือจำพรรษาในวัดของ สปป.ลาว เพราะนิยมไปเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานในดินแดนแห่งนี้
 ประกอบกับองค์พระธาตุมีลักษณะเชื่อมโยงได้กับพระธาตุพนมจำลองของไทย แสดงให้เห็นถึง
 เครือข่ายทางพุทธศาสนาระหว่างไทยกับลาว อีกทั้งน่าจะสนใจว่าอาจสัมพันธ์กับการเมืองการปกครอง
 ของประเทศไทยด้วย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.5.1 ตัวอย่างพระธาตุพนมจำลองใน สปป.ลาว

ตัวอย่างพระธาตุพนมจำลองที่พบในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
 ได้แก่ พระธาตุพนมจำลองที่บ้านสองรัก แขวงเชียงขวาง พระธาตุวัดพะบาดโพนสัน แขวงบอลิคำไซ
 และพระธาตุวัดโคกสีอำพอน แขวงเวียงจันทน์ บางองค์มีประวัติความเป็นมาที่ยังคงคลุมเครือ แต่มี
 รูปแบบศิลปกรรมสามารถเชื่อมโยงได้กับพระธาตุพนมและพระธาตุพนมจำลองในดินแดนไทย จึง
 สามารถกำหนดอายุได้ ดังนี้

พระธาตุพนมจำลอง ณ บ้านสองรัก แขวงเชียงขวาง สปป.ลาว (ภาพที่ 617) ถึงแม้ไม่พบประวัติความเป็นมาที่แน่ชัด แต่จากรูปแบบศิลปกรรมน่าจะกำหนดอายุอยู่ในราวปี พ.ศ. 2494-2507 ด้วยมีเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น ที่สำคัญชั้นที่ 3 พบลักษณะการประดับแนวเสาศระจุ่มและเสาดรงกึ่งกลางท้องไม้ (ภาพที่ 618) สามารถเทียบเคียงได้กับระเบียบการประดับแนวเสาศระของพระธาตุพนมจำลองในประเทศไทย ณ พระธาตุวัดมะนาว (วัดธาตุทอง) จังหวัดมุกดาหาร สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2494-2498 (ภาพที่ 619) และพระธาตุวัดศรีธรรมมา จังหวัดเพชรบูรณ์ สร้างขึ้นราวปี พ.ศ. 2501-2507 (ภาพที่ 620) ประกอบกับกลุ่มชนส่วนหนึ่งในพื้นที่จังหวัดเพชรบูรณ์เชื่อว่าบรรพบุรุษของตนเป็นกลุ่มชนลาวพวน ซึ่งอพยพมาจากบริเวณแถบแขวงเชียงขวางในปัจจุบัน อีกทั้งในจังหวัดมุกดาหารเองก็เป็นเขตพื้นที่รองรับกลุ่มชนลาวอพยพลี้ภัยทางการเมืองมาจากประเทศลาวในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ด้วย⁴⁸⁷ จึงอาจจะทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางศิลปวัฒนธรรมระหว่างไทยกับลาวขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว และการปักฉัตรก็ได้บ่งบอกถึงความสำคัญของพระธาตุองค์นี้ โดยอาจเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุหรือบุคคลสำคัญก็ได้

หลังจากนั้นก็ปรากฏหลักฐานพระธาตุพนมจำลอง ณ วัดพะบาทโพนสัน แขวงบอลิคำไซ สปป.ลาว (ภาพที่ 621) สร้างขึ้นโดยพระเถรวิน วันนะลาด (ครองบวรพชิต พ.ศ. 2503-2560) อดีตเจ้าอธิการของวัดแห่งนี้ เพื่อประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลองตามที่ปรากฏในแผ่นป้ายคำไหว้ขององค์พระธาตุว่า “ความไหว้พะบาท” แต่ไม่พบหลักฐานระบุปีการสร้างพระธาตุองค์นี้ได้อย่างแน่ชัด เมื่อตรวจสอบรูปแบบศิลปกรรมประกอบกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ จึงได้ข้อสันนิษฐานว่าพระธาตุวัดพะบาทโพนสันน่าจะสร้างขึ้นในราว พ.ศ. 2518-2530 กล่าวคือ

⁴⁸⁷ บุญมี เทบสีเมือง, ความเป็นมาของคนชาติลาว เล่ม 3, แปลโดย ไผท ภูธา (กรุงเทพฯ: ตถาตา, 2556), 437-443.

ภาพที่ 617 พระธาตุบ้านสองรัก
เชียงขวาง สปป.ลาว

ภาพที่ 618 เสาประจํามุมและกึ่งกลางท้องไม้
พระธาตุบ้านสองรัก เชียงขวาง สปป.ลาว

ที่มา: พระธาตุ สปป.ลาว, 22 เมษายน 2562,
[https://www.facebook.com/อ็ดวาว-สวยงาม-
Lao-beautiful-temple-](https://www.facebook.com/อ็ดวาว-สวยงาม-Lao-beautiful-temple-)

ที่มา: พระธาตุ สปป.ลาว, 22 เมษายน 2562,
[https://www.facebook.com/อ็ดวาว-สวยงาม-
Lao-beautiful-temple-](https://www.facebook.com/อ็ดวาว-สวยงาม-Lao-beautiful-temple-)

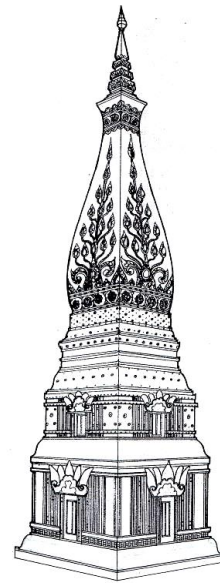

ภาพที่ 619 พระธาตุมะนาว มุกดาหาร

ภาพที่ 620 พระธาตุวัดศรีธรรมมา เพชรบูรณ์

ภาพที่ 621 พระธาตุวัดพะบาตโพนสัน
บอลิคำไซ สปป.ลาว

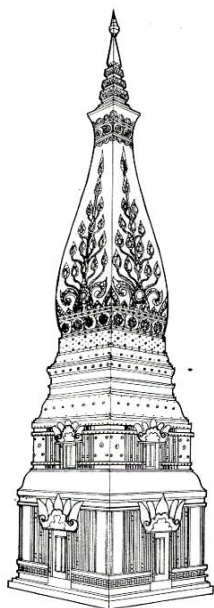
ภาพที่ 622 พระธาตุพนม

ครึ่งบูรณะในรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ที่มา: กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการณ

บูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุ
พนมวรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม
พ.ศ. 2518-2522, ภาคผนวก. (ปรับส่วนฐาน)

รูปแบบศิลปกรรมของพระธาตุวัดพะบาตโพนสันคล้ายคลึงกับพระธาตุพนม
ครึ่งบูรณะสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2483-2484) (ภาพที่ 622) และองค์ปัจจุบัน
(พ.ศ. 2518-2522) (ภาพที่ 623) ตามที่มีฐานเดี่ยวๆ รองรับเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น แต่ละชั้นมี
ซุ้มประตูประจำทั้ง 4 ด้าน กรอบซุ้มใช้ใบแฉกคล้ายฝักเพกาแต่แบนใหญ่กว่า มีเสาหลอกประจำมุม
และเสาประดับผนัง ที่สำคัญมีส่วนยอดเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่รองรับยอดบัวเหลี่ยมที่ประดับกลุ่ม
ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยม ถัดขึ้นไปเป็นบัวกลุ่มเถา ปลียอด และปักฉัตรวลี

ภาพที่ 623 พระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน

ที่มา: กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการณ์

บูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุ
พนมวรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัด
นครพนม พ.ศ. 2518-2522, ภาคผนวก.

ภาพที่ 624 ส่วนฐาน

พระธาตุวัดพะบาทโพนสำน

ทว่าในรายละเอียดของพระธาตุวัดพะบาทโพนสำนมีลักษณะเฉพาะองค์ที่เห็นแตกต่างออกไปจากพระธาตุพนมโดยสิ้นเชิง เป็นต้นว่า ส่วนฐานเป็นแถวบัวคว่ำรับแถวกลีบบัวหงายซ้อน เหนือขึ้นไปเป็นท้องไม้ประดับลูกมะหวดและรูปบุคคล (ภาพที่ 624) ส่วนเสาประจํามุมของเรือนธาตุชั้นแรกประดับทั้งภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติ รูปคติธรรม เทวรูปพระพิฆเนศ รูปพญานาค 2 ตนเกี่ยวพันกัน คนทรงช้าง คนทรงม้า และสัตว์นานาชาติ ท่ามกลางลายม้วนขดหรือพรรณพฤกษา (ภาพที่ 625) ถึงแม้บางลวดลายดังกล่าวเชื่อมโยงได้กับพระธาตุพนมจำลองในภาคอีสานที่ปรากฏอยู่ก่อนแล้ว แต่การจัดวางปะปนกันเช่นนี้ก็ไม่เคยพบในที่แห่งใดมาก่อน ส่วนลวดลายที่โดดเด่นของพระธาตุองค์นี้ปรากฏอยู่บนเรือนธาตุชั้นที่ 2 คือ ลายก้านขดที่ออกปลายเป็นรูปเทวดา 3 เศียร บ้างก็ทำไหล่ออกมาจากดอกโบตั้น (ภาพที่ 626) ไม่แน่ว่าสื่อถึงพระพรหมที่มีใบหน้าอีกด้านซ่อนอยู่ด้านหลังที่มองไม่เห็นหรือไม่ แสดงให้เห็นถึงความเชื่อที่ผสมผสานกันระหว่างพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และความเชื่อเรื่องผีในพื้นที่แถบลุ่มแม่น้ำโขงแห่งนี้

ภาพที่ 625 ตัวอย่างลวดลายของเสาประจํามุม ภาพที่ 626 ลายก้านขดออกรูปเทวดา 3 เศียร
พระธาตุวัดพะบาทโพนสัน พระธาตุวัดพะบาทโพนสัน

ภาพที่ 627 ลายกบบนกากลาง
พระธาตุวัดพะบาทโพนสัน

ภาพที่ 628 ลายกบบนกากลาง
พระธาตุท่าอุเทน

นอกเหนือไปจากนี้ตัวอย่างลวดลายที่น่าจะได้รับแรงบันดาลใจมาจากพระธาตุพนมจำลองในแถบภาคอีสาน เป็นต้นว่า การประดับลายกบบนกากลางประจํามุมของเรือนธาตุ (ภาพที่ 627) พบมาตั้งแต่สร้างพระธาตุท่าอุเทน จังหวัดนครพนม เมื่อปี พ.ศ. 2454-2459 (ภาพที่ 628) แล้วกลายเป็นลักษณะที่นิยมในช่วงเวลาต่อมา และลายรูปเทพนมบนใบฝักเพกาของกรอบซุ้ม (ภาพที่ 629) พบมาตั้งแต่ช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 25 เช่น พระธาตุพระพุทธรูปบาทบัวบก

จังหวัดอุดรธานี (ภาพที่ 630) พระธาตุเรณู และพระธาตุนคร จังหวัดนครพนม อีกทั้งลายรูปพญานาค 2 ตนเกี่ยวพันกัน (ภาพที่ 631) ก็พบในงานช่างอีสานอยู่ก่อนแล้ว อาทิ พระธาตุท่าอุเทน จังหวัดนครพนม และพระธาตุสาวก วัดพระพุทธบาทบัวบก จังหวัดอุดรธานี สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2473 (ภาพที่ 632)

ภาพที่ 629 ลายรูปเทพนมประดับฝักเพกา พระธาตุวัดพะบาทโพนสนั่น

ภาพที่ 630 ลายรูปเทพนมประดับฝักเพกา พระธาตุพระพุทธบาทบัวบก

ภาพที่ 631 ลายรูปพญานาค 2 ตนเกี่ยวพันกัน
พระธาตุวัดพะขาดโพนสัน

ภาพที่ 632 ลายรูปพญานาค 2 ตนเกี่ยวพันกัน
พระธาตุสาวก วัดพระพุทธรบาทบัวบก

จากรูปแบบศิลปกรรมในข้างต้นบ่งบอกได้ว่าพระธาตุวัดพะขาดโพนสันมีลักษณะคลี่คลายไปจากพระธาตุพนมมากแล้ว และได้รับแรงบันดาลใจการตกแต่งลวดลายบางส่วน สืบต่อมาจากพระธาตุพนมจำลองในภาคอีสาน เมื่อพิจารณาประกอบกับประวัติความเป็นมาของพระธาตุวัดพะขาดโพนสันที่สร้างขึ้นโดยพระเถระวิน วันนะลาต ซึ่งครองบวรพัตได้ 57 พรรษา ระหว่างปี พ.ศ. 2503-2560 รวมทั้งจากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่อายุประมาณ 60-80 ปีที่มาร่วมในงานฌาปนกิจศพของพระภิกษุสงฆ์รูปนี้ เมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2560 ได้กล่าวในทำนองเดียวกันว่าพระเถระวินสร้างขึ้นก่อนจะมรณภาพประมาณ 30 ปี และจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์พบว่าสงครามเย็นในประเทศลาวรุนแรงอย่างมากในช่วงปี พ.ศ. 2507-2518 เพราะฝ่ายสหรัฐอเมริกาโจมตีทุกทิศทาง โดยเฉพาะทิ้งระเบิดจำนวนมหาศาลลงในประเทศลาวอยู่เนืองๆ ทำให้ผู้คนต้องหาที่ซ่อนตัวหลบภัย และบางแห่งก็ถูกจับตัวไปสถานกักกัน⁴⁸⁸ ก็ชวนให้คิดเห็นว่าเป็นช่วงเวลาดังกล่าวนี้มีโอกาสสร้างสรรค์งานศิลปกรรมได้น้อยมาก ที่สำคัญพระภิกษุสงฆ์ผู้สร้างเองก็คงสะสมบุญบารมีก่อนจักเป็นที่ศรัทธาแก่ศิษยานุศิษย์รวมไปถึงพุทธศาสนิกชน ซึ่งเป็นกำลังทรัพย์สำคัญในการสร้างพระธาตุองค์นี้ จึงสันนิษฐานว่าพระธาตุวัดพะขาดโพนสันน่าจะสร้างขึ้นในราว พ.ศ. 2518-2530

ฉะนั้น จากรูปแบบศิลปกรรม หลักฐานทางประวัติศาสตร์ และข้อมูลจากการลงพื้นที่ภาคสนามในข้างต้น จึงกล่าวได้ว่าพระธาตุวัดพะขาดโพนสันน่าจะสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2518-2530 โดยได้รับแรงบันดาลใจมาจากงานช่างที่นิยมในพระธาตุพนมจำลองของภาคอีสาน และหาก

⁴⁸⁸ บุญมี เทบสีเมือง, ความเป็นมาของคนชาติลาว เล่ม 3, 484-554.

พิจารณาช่วงอายุการสร้างดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่าพระธาตุวัดพะบาทโพนสันอาจสร้างขึ้นหลังจากพระธาตุพนมพังทลายลงมา เพื่อรับขวัญองค์พระธาตุพนมดังเช่นพระธาตุพนมจำลองหลายแห่งในภาคอีสานก็เป็นได้ นั้นหมายความว่างานประดับยอดบัวเหลี่ยมด้วยกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์คงได้รับอิทธิพลมาจากพระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน ซึ่งสร้างขึ้นโดยกรมศิลปากรในรัชกาลที่ 9 เมื่อ พ.ศ. 2518-2522 ตามแบบอย่างพระธาตุพนมครั้งบูรณะสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ทั้งนี้ทั้งนั้น ผลการศึกษาในข้างต้นชี้ชัดได้ว่าพระธาตุวัดพะบาทโพนสันไม่ใช่งานศิลปกรรมที่สร้างขึ้นโดยพระครูสีห์ตังตามที่เขาใจกันมา ด้วยเหตุที่พระครูเคยไปจำพรรษาที่วัดแห่งนี้⁴⁸⁹ ทว่าพระครูสีห์ตังสร้างเพียงมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธรูปภายในวัดพะบาทโพนสันเท่านั้น ที่สำคัญคือในปี พ.ศ. 2483 ที่พระครูรูปนี้มีมรณภาพ งานบูรณะพระธาตุพนมครั้งรัฐบาลในจอมพล ป. พิบูลสงคราม อันปรากฏยอดบัวเหลี่ยมประดับกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยมเป็นครั้งแรก ก็ยังไม่แล้วเสร็จ มาเสร็จสิ้นในปี พ.ศ. 2484 และในช่วงเวลาดังกล่าวนี้เองแม้กระทั่งพระธาตุพนมจำลองในดินแดนไทยก็ยังไม่นิยมสร้างพระธาตุพนมจำลองอย่างงานบูรณะในครั้งนี้ จึงเป็นที่แน่ชัดว่าพระธาตุวัดพะบาทโพนสันสร้างขึ้นหลังจากพระธาตุพนมพังทลายลงมาแล้ว

อย่างไรก็ดี ในช่วงเวลาต่อมาพบตัวอย่างพระธาตุพนมจำลอง ณ วัดโคกสี-อำพอน แขวงเวียงจันทน์ สปป.ลาว (ภาพที่ 633) มีจารึกระบุปีสร้างเมื่อ พ.ศ. 2539-2541 โดยพระคุณั้นสันตโก ซึ่งชาวบ้านบอกว่าเป็นพระภิกษุสงฆ์ที่มาจากประเทศไทย เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุและอัฐิของพระอรหันต์ ใช้งบประมาณทั้งสิ้น 16,829,900 กีบ (ในปัจจุบันประมาณ 62,103 บาท) ส่วนรูปแบบศิลปกรรมมีโครงสร้างโดยรวมคล้ายคลึงกับพระธาตุพนมและพระธาตุพนมจำลองของประเทศไทยคือ มีฐานบัวคว่ำเตี้ยๆ รองรับเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น แต่ละชั้นประดับซุ้มประตูทั้ง 4 ด้าน ตกแต่งด้วยเสาประจํามุมและเสาประดับผนัง ส่วนยอดเป็นบัวลูกแก้วอกไก่รองรับยอดบัวเหลี่ยมที่ประดับกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยม เหนือขึ้นไปเป็นบัวกลุ่ม ปลียอด และปีกฉัตรรวลี ตามลำดับ

ทว่ามีรายละเอียดแตกต่างออกไปจากพระธาตุพนมอย่างมาก เช่น ส่วนฐานประดับกลีบบัวหงายซ้อนโดยรอบ คงได้รับแรงบันดาลใจมาจากพระธาตุหลวง แขวงเวียงจันทน์ สปป.ลาว พระธาตุสี่จระ จังหวัดเลย (ภาพที่ 634) และพระธาตุวัดพะบาทโพนสัน แขวงบอลิคำไซ สปป.ลาว รวมทั้งมีการตกแต่งด้วยหูช้างหรือแผ่นสามเหลี่ยมประจํามุมเหนือเรือนธาตุทั้ง 2 ชั้น (ภาพที่ 635) อาจจะมีเชื่อมโยงได้กับงานช่างที่ได้รับอิทธิพลมาจากพระธาตุอิงฮัง แขวงสะหวันนะเขต สปป.ลาว (ภาพที่ 636) อีกทั้งรูปแบบบางประการก็น่าจะได้รับแรงบันดาลใจมาจากพระธาตุพนมจำลองใน

⁴⁸⁹ จุมพล เพิ่มแสงสุวรรณ, “พระธาตุพนม: การผลิตซ้ำทางสถาปัตยกรรมและความหมายเชิงสัญลักษณ์”, 204.

ภาคอีสานของประเทศไทย เป็นต้นว่า ลายก้านต่อดอกประดับเสาประจํามุมของพระธาตุวัดโคกสี-
อำพอน (ภาพที่ 637) เป็นลายที่นิยมในดินแดนไทยอยู่ก่อนแล้ว ณ พระธาตุวัดโนนเจริญ จังหวัด
อุบลราชธานี สร้างขึ้นในราวปี พ.ศ. 2530-2532 (ภาพที่ 638) พระธาตุวัดอุมังคละนาเรียง จังหวัด
กาฬสินธุ์ สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2537-2538 และสืบมาที่พระธาตุวัดปากน้ำปุงสระพัง จังหวัด
อุบลราชธานี สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2545 (ภาพที่ 639) รวมไปถึงลายก้านขดประดับบานประตูหลอก
ลายรูปเทพนมประดับกรอบซุ้ม และลายกลีบบัวรอบโคนยอดบัวเหลี่ยม ก็ล้วนนิยมในพระธาตุพนม
จำลองของประเทศไทยอยู่ก่อนแล้ว (ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในพระธาตุพนมจำลอง ภาคอีสาน) ถึงแม้ที่
พระธาตุวัดโคกสีอำพอนได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบให้แตกต่างออกไปก็ตาม ดังเช่นลายกลีบบัวรอบโคน
ยอดบัวเหลี่ยมเป็นลายกลีบบัวหน้ากาล (ภาพที่ 640)

ดังนั้น กล่าวได้ว่าพระธาตุพนมจำลองใน สปป.ลาว ได้รับแรงบันดาลใจมา
จากพระธาตุพนมจำลองในประเทศไทย โดยเฉพาะแถบภาคอีสาน แสดงให้เห็นถึงเครือข่ายทาง
ศิลปวัฒนธรรมร่วมกัน ด้วยความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุพนมเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม
รูปแบบศิลปกรรมที่เชื่อมโยงกันนี้สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับ สปป.ลาว
รวมถึงประวัติศาสตร์ของ สปป.ลาว ได้ในระดับหนึ่ง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ภาพที่ 633 พระธาตุวัดโคกสีอำพอน
เวียงจันทน์ สปป.ลาว

ภาพที่ 634 งานประดับกลีบบัวบริเวณส่วนฐาน
พระธาตุสัจจะ

ภาพที่ 635 แผ่นสามเหลี่ยมประจํามุมเหนือ
เรือนธาตุ พระธาตุวัดโคกสีอำเภอน

ภาพที่ 636 พระธาตุอิงฮัง
สะพานนະเขต สปป.ลาว

ภาพที่ 637 ลายก้านต่อดอกประดับเสา
ประจํามุม พระธาตุวัดโคกสีอำเภอน

ภาพที่ 638 ลายก้านต่อดอกประดับเสา
ประจํามุม พระธาตุวัดโนนเจริญ

ภาพที่ 639 ลายก้านต่อดอกประดับเสาศา
ประจํามุม พระธาตุวัดปากน้ำบึงสรพะวัง

ภาพที่ 640 ลายกลีบบัวหน้ากาล
พระธาตุวัดโคกสีอำพอน

2.5.2 พระธาตุพนมจำลองใน สปป.ลาว กับความสัมพันธ์ระหว่างไทย-ลาว

จากตัวอย่างหลักฐานพระธาตุพนมจำลองใน สปป.ลาว มีรูปแบบศิลปกรรมเชื่อมโยงได้กับพระธาตุพนมจำลองในประเทศไทย ตามที่ได้กล่าวถึงมาแล้วในข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นมาของการสร้างที่สัมพันธ์กันระหว่างประเทศไทยกับ สปป.ลาว และถึงแม้ว่าพระธาตุพนมจำลองสร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนา ด้วยความเชื่อความศรัทธาต่อพระธาตุพนมเป็นสำคัญ แต่การแสดงออกทางศิลปกรรมก็สามารถเชื่อมโยงได้ถึงการเมืองการปกครองระหว่างประเทศ เนื่องด้วยช่วงเวลาในการสร้างเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ ดังนี้

เมื่อรัฐบาลในจอมพล ป. พิบูลสงคราม บูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมในปี พ.ศ. 2483-2484 โดยปรับเปลี่ยนส่วนยอดให้สูงชะลูดขึ้นไปและประดับกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยม เหนือขึ้นไปเป็นบัวกลุ่มเถา ปลียอด และฉัตรวาลิ เพื่อรวมใจกลุ่มชนแถบอินโดจีนให้เข้าร่วมกับประเทศไทย แล้วผลจากการบูรณะในครั้งนี้ก็มีส่วนทำให้ประเทศไทยได้เมืองไชยะบุรี เมืองจำปาสักด้านตะวันออก (จังหวัดลานช้าง และจังหวัดนครจำปาสัก) และดินแดนบางส่วนของกัมพูชา ได้แก่ เมืองเสียมราฐ เมืองพระตะบอง (จังหวัดพิบูลสงคราม และจังหวัดพระตะบอง) กลับคืนมาจากฝรั่งเศส ด้วยการไกล่เกลี่ยของประเทศญี่ปุ่นเมื่อ พ.ศ. 2484⁴⁹⁰ แต่หลังจากสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2

⁴⁹⁰ มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 201-208. และใน เดวิด เค. ้วยอาจ, ประวัติศาสตร์ไทย ฉบับสังเขป, 461-462.

(พ.ศ. 2488) ก็ต้องคืนดินแดนส่วนนี้ให้กับฝรั่งเศส ขณะเดียวกันกลุ่มชนลาวก็พยายามประกาศเอกราชจากฝรั่งเศส โดยตั้งสมาคมคนลาวรักชาติขึ้นชื่อว่า “ลาวเป็นลาว” และใช้อักษรย่อว่า “ล.ป.ล.” หมายถึง ประเทศลาวเป็นของคนลาว⁴⁹¹

ต่อมาช่วง พ.ศ. 2489 ความขัดแย้งระหว่างประเทศลาวกับฝรั่งเศสรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ กระทั่งรัฐบาลลาวอิสระต้องอพยพหนีมาอยู่ในดินแดนไทย ภายใต้ความช่วยเหลือจากรัฐบาลไทยกลุ่มของนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งขณะนั้นมีหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์เป็นนายกรัฐมนตรี (พ.ศ. 2489-2490) เพราะเคยร่วมกันต่อต้านอำนาจญี่ปุ่นมาก่อนแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับลาวในช่วงเวลานี้จึงเป็นไปฉันมิตรไมตรี ทว่าจากการแทรกแซงของสหรัฐอเมริกาทำให้เกิดรัฐประหารในประเทศไทย นำโดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม กระทำสำเร็จในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2490⁴⁹² ส่งผลให้จอมพลผู้นี้กลับมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีภายใต้ระบอบเผด็จการทหารอีกครั้ง (พ.ศ. 2491-2500) และแน่นอนว่าย่อมส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์กับกลุ่มชนลาวหรือรัฐบาลลาวอิสระอันนำมาสู่สงครามเย็นในที่สุด (พ.ศ. 2490-2534)

การเมืองการปกครองระหว่างประเทศส่งผลต่อการแสดงออกทางศิลปกรรมทั้งในประเทศไทยและประเทศลาว ดังที่การสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมในพื้นที่ภาคอีสานไม่ปรากฏความนิยมประดับยอดบัวเหลี่ยมด้วยกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยม ซึ่งเป็นงานคราวบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (ดังที่ได้กล่าวถึงมาแล้วในข้างต้น) เช่นเดียวกันกับพระธาตุพนมจำลองในประเทศลาว เป็นต้นว่า พระธาตุพนมจำลอง ณ บ้านสองรัก สร้างขึ้นในราวปี พ.ศ. 2494-2507 ทั้งนี้ไม่ทราบแน่ชัดว่าใครเป็นผู้สร้างพระธาตุบ้านสองรัก อาจเป็นพระภิกษุสงฆ์ชาวอีสานที่ไปสร้างวัดและจำพรรษาที่ประเทศลาวก็ได้ จึงเห็นควรศึกษาประวัติความเป็นมาของพระธาตุองค์นี้เพิ่มเติมในเชิงมานุษยวิทยาและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นต่อไป

ครั้นประเทศลาวได้รับเอกราชจากฝรั่งเศสอย่างเป็นทางการในสัญญาสงบศึกอินโดจีนหรือสัญญาเจนีวาเมื่อ พ.ศ. 2497 ก็เกิดความขัดแย้งภายในระหว่างพรรคการเมืองและฝ่ายการเมืองที่มีอุดมการณ์ต่างกัน ที่สำคัญถูกแทรกแซงทางการเมืองจากสหรัฐอเมริกา ด้วยเหตุที่เกรงว่าจะเกิดการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ตามทฤษฎีโดมิโน ทำให้แนวทางการปรองดองของรัฐบาลลาวพังทลายลงจนนำไปสู่สงครามเย็นอย่างเต็มรูปแบบเมื่อปี พ.ศ. 2507 โดยที่ฝ่ายสหรัฐอเมริกาโจมตีประเทศลาวทั้งทางภาคพื้นและทางอากาศอย่างหนักหน่วงมายาวนานกว่า 10 ปี สร้างความเสียหายและบาดแผลให้แก่ประชาชนชาวลาวเป็นอย่างยิ่ง แต่ท้ายที่สุดฝ่ายสหรัฐอเมริกาก็ต้องยอมรับกับความพ่ายแพ้ในการสู้รบครั้งนี้ เพราะประชาชนชาวสหรัฐอเมริกาและทั่วโลกได้ลุกขึ้นมาชุมนุม

⁴⁹¹ บุญมี เทบสีเมือง, *ความเป็นมาของคนชาติลาว เล่ม 3*, 411-419 และ 426-429.

⁴⁹² เรื่องเดียวกัน, 437-443.

ประท้วงคัดค้านสงครามอินโดจีน ส่งผลให้ยุติสงครามนี้ และประเทศลาวได้เดินหน้าเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากระบอบราชาธิปไตยมาเป็นระบอบสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชน นับตั้งแต่เจ้าชีวิตศรีสว่างวัฒนาตัดสินพระทัยสละราชบัลลังก์ประทานให้แก่คณะรัฐบาลผสม เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2518⁴⁹³ ฉะนั้น จึงชวนให้คิดเห็นว่าการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมในประเทศลาว ช่วงปี พ.ศ. 2507-2518 คงเป็นไปได้ด้วยความยากลำบากหรืออาจจะไม่มีสิ่งก่อสร้างอันใหญ่โต โดยเฉพาะทางด้านศิลปวัฒนธรรมเกิดขึ้นในดินแดนแห่งนี้

เมื่อพระธาตุพนมพังทลายลงมาในวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2518 สื่อต่างๆ ได้มุ่งความสนใจมายังพระธาตุองค์นี้แทนความขัดแย้งระหว่างประเทศไทยกับลาวในขณะนั้น ซึ่งทวีคูณความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ กระทั่งนักศึกษาของประเทศลาวเดินขบวนเรียกร้องขอคืนดินแดน 16 จังหวัดในภาคอีสานของประเทศไทย⁴⁹⁴ แต่ด้วยเหตุการณ์พระธาตุพนมพังทลายนี้ได้สร้างความสะเทือนใจให้แก่ประชาชนทั้งชาวไทยและชาวลาว ดังที่หลังไหลมายังวัดพระธาตุพนมรวมหาวิหารด้วยความเศร้าสลดเสียใจกันอย่างเนืองแน่น แสดงให้เห็นว่าพระธาตุพนมมีความสำคัญต่อความรู้สึกนึกคิดของกลุ่มชนทั้งสองประเทศเป็นอย่างมาก เพราะเปรียบเสมือนหลักบ้านหลักเมืองพังทลายลงมา จนทำให้เกิดกระแสข่าวในแง่ร้ายหลายประการ ส่งผลให้ชาวอีสานของประเทศไทยสร้างพระธาตุพนมจำลองขึ้นหลายแห่ง เพื่อรับขวัญขององค์พระธาตุในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ (ดังที่ได้กล่าวถึงมาแล้วในข้างต้น) ครั้นพิจารณาประกอบกับชาวลาวก็มีความเชื่อเรื่องขวัญ รวมทั้งพระภิกษุสงฆ์ชาวไทยและชาวลาวไปมาหาสู่กันโดยตลอด จึงสันนิษฐานว่าชาวลาวก็น่าจะสร้างพระธาตุพนมจำลองขึ้นด้วยวัตถุประสงค์ทำนองเดียวกันนี้ ดังที่ปรากฏพระธาตุวัดพะบาทโพนสันสร้างขึ้นในราว พ.ศ. 2518-2530 สอดคล้องกับพระธาตุองค์นี้ได้รับแรงบันดาลใจมาจากพระธาตุพนมจำลองหลายแห่งในภาคอีสาน เนื่องด้วยเริ่มสร้างขึ้นในคราวที่พระธาตุพนมพังทลายลงมาก็เป็นได้

แล้วการที่รูปแบบของพระธาตุวัดพะบาทโพนสันมียอดบัวเหลี่ยมประดับด้วยกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยม บ่งบอกได้ว่ากลุ่มชนลาวได้ยอมรับความเป็นไทยของพระธาตุพนม และคงยอมรับในเขตแดนของประเทศไทย อาจสืบเนื่องมาจากในหลวงรัชกาลที่ 9 ทรงนำสร้างพระธาตุพนมให้แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2522 ถึงแม้ไม่ได้ทำให้สถานการณ์ระหว่างประเทศไทยกับลาวพลิกผันหันกลับมาปรองดองกันได้โดยฉับพลัน แต่ก็น่าจะมีส่วนทำให้ความริ้วฉานจากการล่าอาณานิคมและสงครามเย็นค่อยๆ หุเลาเบาบางลง ด้วยแรงศรัทธาในพระธาตุพนมและในหลวงรัชกาลที่ 9 เพราะตามความเชื่อของกลุ่มชนในแถบลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งได้รับการปลูกฝังมาจากตำนานอุรังคธาตุคือ

⁴⁹³ บุญมี เทบสีเมือง, *ความเป็นมาของคนชาติลาว เล่ม 3*, 484-554.

⁴⁹⁴ ดูข่าวความขัดแย้งระหว่างประเทศไทยกับลาวเพิ่มเติมใน สมชาติ มณีโชติ, “พระธาตุพนม: ศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ในมิติด้านสัญลักษณ์ทางสังคมวัฒนธรรม”, 297.

ผู้สร้างหรือบูรณะพระธาตุพนมได้จะต้องเป็นกษัตริย์หรือเจ้าเมืองที่มีบุญญาธิการมากเท่านั้น ประกอบกับ สปป.ลาว ร่างกษัตริย์ในการปกครองนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2518 ฉะนั้น การสร้างพระธาตุพนมขึ้นมาใหม่ได้สำเร็จจึงส่งเสริมให้ในหลวงรัชกาลที่ 9 เป็นกษัตริย์ที่มีบุญญาธิการมากในแถบลุ่มแม่น้ำโขงแห่งนี้ (ดังที่ได้กล่าวถึงมาแล้วในข้างต้น)

นอกจากนี้ พระราชกรณียกิจของในหลวงรัชกาลที่ 9 ได้แผ่ปกคลุมมาถึง สปป.ลาว ดังที่พระองค์เสด็จพระราชดำเนินอย่างเป็นทางการ ณ สปป.ลาว ระหว่างวันที่ 8-9 เมษายน พ.ศ. 2537 เพื่อทรงร่วมในพิธีเปิดสะพานมิตรภาพไทย-ลาวที่จังหวัดหนองคาย และเพื่อทอดพระเนตรการดำเนินงานตามโครงการศูนย์พัฒนาและบริการด้านการเกษตรห้วยซอน-ห้วยซั่ว ซึ่งเป็นโครงการพระราชดำริของพระองค์ เพื่อจัดตั้งต้นแบบของการบูรณาการและเป็นศูนย์กลางแห่งการเรียนรู้แก่ สปป.ลาว⁴⁹⁵ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับลาวก่อตัวฉันทมิตรไมตรีเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ และคงมิใช่เรื่องบังเอิญที่พบพระธาตุพนมจำลองสร้างขึ้นหลังจากพระองค์เสด็จมาเยือน สปป.ลาว ได้ไม่นาน ดังตัวอย่างเช่นพระธาตุวัดโคกสีอำเภอนสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2539-2541 โดยพระคุณหมั่นสันติโกที่เป็นพระภิกษุสงฆ์มาจากประเทศไทย เพราะสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อความศรัทธาในพระธาตุพนมและในหลวงรัชกาลที่ 9

ดังนั้น กล่าวได้ว่าพระธาตุพนมจำลองที่ปรากฏในดินแดน สปป. ลาว ได้รับแรงบันดาลใจในการสร้างมาจากพระธาตุพนมจำลองในภาคอีสาน โดยผ่านเครือข่ายทางพุทธศาสนาที่มีการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างพระภิกษุสงฆ์ไทยกับลาว จึงเป็นเครื่องยืนยันได้ถึงสัมพันธ์ภาพระหว่างประเทศไทยกับ สปป.ลาว ทั้งในทางด้านศิลปวัฒนธรรมและการเมืองการปกครอง อันเชื่อมโยงด้วยสายใยแห่งชาติพันธุ์และมรดกทางศิลปวัฒนธรรมร่วมกัน ด้วยความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุพนมเป็นสำคัญ ส่งเสริมให้ทั้งสองประเทศผูกสัมพันธ์ปรองดองกันสืบมา

3. การจำลองแบบพระธาตุพนมจากศรัทธาสู่พาณิชย์

ความนิยมในการจำลองแบบพระธาตุพนมได้แปรเปลี่ยนจากสิ่งสงวนศักดิ์มาสู่สามัญชน ตามที่วัตถุประสงค์แรกเริ่มสร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุหรือที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า กระทั่งพระภิกษุสงฆ์สาวก ซึ่งก็ยังเป็นไปตามคัมภีร์มหาปริณิพพานสูตรที่กำหนดให้ฆราวาสสร้างพระธาตุเจดีย์เพื่อถวายแด่บุคคล 4 ประเภท ได้แก่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจก

⁴⁹⁵ ในหลวงรัชกาลที่ 9 กับพระราชกรณียกิจในประเทศเพื่อนบ้านอาเซียน, เข้าถึงเมื่อ 16 พฤษภาคม 2562, เข้าถึงได้จาก <http://www.thansettakij.com/content/217842>

พุทธเจ้า พระสาวก และพระจักรพรรดิ⁴⁹⁶ แต่ภายหลังได้ขับเคลื่อนไปสู่การสร้างเพื่อบรรจุอัฐิของผู้วายชนม์โดยทั่วไป จนกลายเป็นธาตุสำเร็จรูปที่ผลิตให้เพียงพอต่อความต้องการในท้องตลาด จึงน่าสนใจว่าการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้มีความเป็นมาอย่างไร ดังรายละเอียดต่อไปนี้

การสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมเริ่มนิยมแพร่หลายนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2460 เป็นต้นมา เพราะหลังจากสร้างพระธาตุท่าอุเทนได้สำเร็จในปี พ.ศ. 2459 (ภาพที่ 641) ต่อมาก็เริ่มปรากฏความนิยมในการสร้างพระธาตุพนมจำลองแพร่กระจายไปในพื้นที่ภาคอีสาน ที่สำคัญองค์พระธาตุที่เริ่มสร้างก่อนปี พ.ศ. 2465 ส่วนใหญ่มีวัตถุประสงค์ในการสร้างเกี่ยวข้องกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นสำคัญ อาทิ พระธาตุท่าอุเทนและพระธาตุนคร จังหวัดนครพนม (ภาพที่ 642) สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ พระธาตุพระพุทธรูปบาทบัวบก จังหวัดอุดรธานี สร้างขึ้นเพื่อครอบรอยพระพุทธรูป (ภาพที่ 643) ส่วนพระธาตุเรณู จังหวัดนครพนม (ภาพที่ 644) และพระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม จังหวัดร้อยเอ็ด สร้างขึ้นเพื่อเก็บพระธรรม พระพุทธรูป และเครื่องบูชา (ภาพที่ 645) แสดงให้เห็นถึงความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุพนมในฐานะพระบรมธาตุเจดีย์ ซึ่งเป็นสิ่งสงวนสำหรับผู้สูงศักดิ์ดังเช่นพระพุทธรเจ้า (ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 3)

ภาพที่ 641 พระธาตุท่าอุเทน
นครพนม

ภาพที่ 642 พระธาตุนคร
นครพนม

ภาพที่ 643 พระธาตุพระพุทธรูป
บาทบัวบก อุดรธานี

⁴⁹⁶ “พระสุตตันตปิฎก เล่ม 2 ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร,” ใน พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ (กรุงเทพฯ: ราชวิทยาลัย, 2470-2503), 134.

ภาพที่ 644 พระธาตุเรณูนครพนม

ภาพที่ 645 พระธาตุวัดโพธิ์เจติยาราม ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 646 พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ ร้อยเอ็ด

หลังจากนั้นก็เริ่มปรากฏพระธาตุพนมจำลองสร้างขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิของพระภิกษุสงฆ์ โดยพบทั้งที่บรรจุร่วมกับพระบรมสารีริกธาตุ ได้แก่ พระธาตุวัดใหญ่ศรีมหาธาตุ จังหวัดร้อยเอ็ด สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2465-2475 (ภาพที่ 646) แล้วในขณะเดียวกันก็พบบรรจุอัฐิของพระภิกษุสงฆ์โดยเฉพาะ ที่สำคัญได้รับแรงบันดาลใจมาจากพระธาตุพนมจำลองอีกทอดหนึ่ง เช่น พระธาตุสาวก วัดพระพุทธบาทบัวบก จังหวัดอุดรธานี สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2473 (ภาพที่ 647) เพื่อบรรจุอัฐิของหลวงปู่บุญปัญญาวุดโร โดยได้รับแรงบันดาลใจมาจากพระธาตุพระพุทธบาทบัวบก แต่ปรับเปลี่ยนเรือนธาตุชั้นที่ 2 เป็นซุ้มจรณะนำประดิษฐานพระพุทธรูปทั้ง 4 ด้าน

ส่วนอีกกรณีที่ทำเรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกันมากกว่า 2 ชั้น ซึ่งคงดัดแปลงรูปแบบมาจากพระธาตุพนมจำลองที่อยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงเช่นกัน อาทิ พระธาตุอดีตเจ้าอาวาสรูปแรกวัดพระธาตุจังหวัดนครพนม (ภาพที่ 648) สร้างขึ้นในราว พ.ศ. 2480-2481 อันเป็นที่ตั้งเดียวกับพระธาตุวัดพระธาตุ และตัวอย่างอีกแห่งคือพระธาตุหลวงปู่โส คุ้มมปาโล อดีตเจ้าอาวาสวัดราชสีสไล จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 649) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2481 โดยมีพระธาตุวัดโพธิ์เจติยารามตั้งอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียง ฉะนั้น จึงบ่งบอกได้ว่าการสร้างพระธาตุพนมจำลองเพื่อบรรจุอัฐิของพระภิกษุสงฆ์ในช่วงแรกของภาคอีสานมีส่วนเรือนธาตุตั้งแต่ 2 ชั้นขึ้นไป และการที่พระธาตุเหล่านี้ไม่ได้มีลักษณะเลียนแบบให้เหมือนพระธาตุพนมเสียทีเดียว ก็อาจจะมีสาเหตุมาจากรูปแบบพระธาตุพนมยังเป็นสิ่งสงวนเอาไว้สำหรับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คงสืบเนื่องมาจากความเกรงกลัวตามความเชื่อของตำนานอุรังคธาตุ ถึงแม้มิใช่การสร้างหรือบูรณะพระธาตุพนมโดยตรง แต่การจำลองแบบให้เหมือนก็สื่อไปถึงพระธาตุองค์นี้ จึงยัง

ไม่หาญกล้าจำลองแบบที่บรรจุมพระอัฐิของพระภิกษุสงฆ์และอัฐิของผู้วายชนม์ให้เหมือนกับพระธาตุพนม

ภาพที่ 647 พระธาตุสุาวก
อุดรธานี

ภาพที่ 648 พระธาตุอดีตเจ้า
อาวาส วัดพระธาตุ นครพนม

ภาพที่ 649 พระธาตุหลวงปู่ไส
ร้อยเอ็ด

อย่างไรก็ตาม แนวความคิดดังกล่าวอาจเกิดขึ้นในขอบเขตที่จำกัดเฉพาะในภาคอีสาน เพราะภูมิภาคอื่นๆ อย่างภาคกลางก็ปรากฏพระธาตุพนมจำลองที่ใช้บรรจุอัฐิของพระภิกษุสงฆ์มี เรือนธาตุซ้อนลดหลั่นกันอยู่อย่างพระธาตุพนม เช่น พระธาตุปู่เถรวัดโพธิ์เก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ (ภาพที่ 650) สร้างขึ้นในราว พ.ศ. 2475-2482 ตามความเชื่อของชาวบ้านระบุว่าพระธาตุองค์นี้บรรจุอัฐิของ สามเณรและพระภิกษุสงฆ์ แต่ประวัติความเป็นมาของพระธาตุองค์นี้ก็ไม่ชัดเจนมากนัก จึงเป็นไปได้ เช่นกันว่าพระธาตุองค์นี้อาจประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ เพราะพระธาตุของพระภิกษุสงฆ์หรือ ธาตุของผู้วายชนม์ที่น่าจะสร้างขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันนี้มีลักษณะแตกต่างออกไป โดยพบหลักฐาน เป็นเรือนธาตุเพียงชั้นเดียว อาทิ พระธาตุหรือธาตุของวัดศรีภูมิ (ภาพที่ 651) และวัดศรีวิชัย จังหวัด เพชรบูรณ์ (ภาพที่ 652)

ครั้งมีการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมในรัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็คง ส่งผลกระทบต่อความเชื่อของกลุ่มชนในแถบลุ่มแม่น้ำโขงเป็นอย่างมาก ดังที่พระธาตุพนมจำลองส่วนใหญ่ที่สร้างขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2483-2518 ไม่นิยมใช้รูปแบบของพระธาตุพนมที่บูรณะในครั้งนี้อย่าง มีใช้กษัตริย์หรือเจ้าเมืองเป็นผู้บูรณะตามตำนานอุรังคธาตุที่กลุ่มชนลุ่มแม่น้ำโขงเชื่อถือกันมาอย่างช้านาน หรืออาจจะมีเหตุผลทางการเมืองการปกครองแฝงอยู่ และรสนิยมของผู้ว่าจ้างหรือผู้ออกแบบ แม้กระทั่งพระธาตุพนมจำลองที่สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระอัฐิของพระภิกษุสงฆ์ ก็ไม่ปรากฏลวดลาย

เฉพาะของพระธาตุพนมที่บูรณะในครั้งนี เช่น พระธาตุวัดโพธิ์ชัย จังหวัดเลย สร้างขึ้นในราวปี พ.ศ. 2484-2490 เพื่อบรรจุอัฐิของหลวงพ่ोजำปา (ภาพที่ 653)

ภาพที่ 650 พระธาตุปู่เถร
วัดโพธิ์เก่า เพชรบูรณ์

ภาพที่ 651 พระธาตุหรือธาตุ
วัดศรีภูมิ เพชรบูรณ์

ภาพที่ 652 พระธาตุหรือธาตุ
วัดศรีวิชัย เพชรบูรณ์

ภาพที่ 653 พระธาตุวัดโพธิ์ชัย เลย

ภาพที่ 654 พระธาตุพนมจำลอง มุกดาหาร
ที่มา: วนอุทยานพระธาตุพนม, เข้าถึงเมื่อ 1 ตุลาคม
2562, เข้าถึงได้จาก http://chounchom.blogspot.com/2012/11/blog-post_22.html?m=1

ทั้งนี้ น่าสนใจว่าหลังจากการบูรณะพระธาตุพนมในรัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการสร้างธาตุสำหรับบรรจุอัฐิของผู้วายชนม์ โดยพบการใช้วัสดุอิฐฉาบปูนมาแทนที่ไม่ได้โดยสิ้นเชิง และลักษณะธาตุของผู้วายชนม์ก็คล้ายคลึงกับพระธาตุของพระภิกษุสงฆ์ตามที่ผลการศึกษาของ วิโรฒ ศรีสุโร ได้รวบรวมพระธาตุหรือธาตุปูนที่พบในภาคอีสาน เท่าที่ระบุปีพุทธศักราชได้ส่วนใหญ่มีอายุหลังจากปี พ.ศ. 2480 ลงมา⁴⁹⁷ ที่สำคัญพบการปะปนกันระหว่างพระธาตุหรือธาตุที่มีเรือนธาตุเพียงชั้นเดียวและตั้งแต่ 2 ชั้นขึ้นไปรองรับยอดบัวเหลี่ยม ซึ่งจากการศึกษาในครั้งนี้นี้ยังระบุชี้ชัดไม่ได้ว่าพระธาตุหรือธาตุที่มีเรือนธาตุเพียงชั้นเดียวเป็นงานช่างที่ได้รับแรงบันดาลใจมาจากพระธาตุพนมหรือไม่ คงต้องศึกษาร่วมกับเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะล้านนาหรือศิลปะอยุธยาและเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมประกอบด้วย เพราะอาจจะมีการผสมกลมกลืนทางรูปแบบก่อนจักปรากฏพระธาตุพนมจำลองขึ้นก็เป็นได้ ฉะนั้น หลักฐานเหล่านี้จึงบ่งบอกได้เพียงว่าการสร้างพระธาตุและธาตุไม่ได้ขึ้นอยู่กับฐานันดรศักดิ์หรือสมณศักดิ์เท่านั้น หากขึ้นอยู่กับกำลังทรัพย์เป็นสำคัญด้วย บ่งบอกถึงระบบทุนนิยมได้แทรกซึมเข้ามาสู่ท้องถิ่น อันนำมาซึ่งการผลิตพระธาตุหรือธาตุสำเร็จรูปในเวลาต่อมา

เมื่อพระธาตุพนมพังทลายลงมาในปี พ.ศ. 2518 สร้างความเศร้าสลดเสียใจให้แก่เหล่าพุทธศาสนิกชนเป็นจำนวนมาก และเกิดข่าวลือในทางเลวร้าย คณะกรรมการอำนวยการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมจึงอนุมัติจำลองแบบพระธาตุพนมองค์เล็กประดิษฐาน ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร (ปัจจุบันนำไปไว้ที่วนอุทยานพระธาตุพนม จังหวัดมุกดาหาร) (ภาพที่ 654) เพื่อให้เทพเจ้า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และผีบรรพบุรุษกลับมาสถิตดั้งเดิม พร้อมทั้งสร้างขวัญกำลังใจให้แก่ประชาชน ครั้นพบพระบรมสารีริกธาตุประดิษฐานภายในองค์พระธาตุพนม อันเป็นเครื่องยืนยันถึงความเก่าแก่และความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุองค์นี้ ส่งผลให้เกิดกระแสการสร้างพระธาตุพนมจำลองขึ้นเพื่อรับขวัญองค์พระธาตุพนมและประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ เป็นต้นว่า พระธาตุวัดสว่างท่าสี จังหวัดร้อยเอ็ด สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2518-2519 (ภาพที่ 655) พระธาตุวัดป่าสุภักขาราม จังหวัดมุกดาหาร สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2518-2522 (ภาพที่ 656) และส่วนพระธาตุสัจจะ จังหวัดเลย สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2519-2522 (ภาพที่ 657) ทำให้มีการจำลองแบบพระธาตุพนมขึ้นเป็นจำนวนมากนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาจวบจนถึงปัจจุบัน (ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น)

ที่สำคัญรูปแบบของพระธาตุพนมจำลองเริ่มนิยมเลียนแบบองค์พระธาตุอย่างชัดเจน โดยเฉพาะยอดบัวเหลี่ยมที่ประดับกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยม ประกอบกับพระธาตุพนมไม่ใช่สิ่งสวยงามอีกต่อไป เพราะทางวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหารเองก็ได้เคร่งครัดในการสร้างพระธาตุหรือธาตุที่มีรูปแบบคล้ายพระธาตุพนมแต่ประการใด ครั้นมีการสร้างพระธาตุพนมจำลองขึ้น ณ

⁴⁹⁷ วิโรฒ ศรีสุโร, ธาตุอีสาน, 97-119.

ที่แห่งใด ก็มีได้มีกฎเกณฑ์ให้ทำหนังสือขอเป็นลายลักษณ์อักษร ทางวัดมีเพียงธรรมเนียมให้พระภิกษุสงฆ์พร้อมญาติโยมที่ประสงค์จะสร้างไปขอกับพระธาตุพนมเอง หากใครนำไปสร้างโดยมีเจตนาไม่ดีก็จักสร้างไม่เสร็จ (คงสืบเนื่องมาจากความเชื่อในเรื่องบุญญาธิการของผู้สร้างตามตำนานอูรังคะธาตุ) และไม่ได้กำหนดรูปแบบว่าจะต้องสร้างให้เหมือนกับพระธาตุพนม (จึงทำให้เกิดการดัดแปลงรูปแบบอย่างหลากหลาย) ทางวัดจะสอดส่องดูแลเฉพาะส่วนที่นำไปสร้างในสิ่งที่ไม่สมควรเท่านั้น ด้วยถือเป็นการประกาศพุทธศาสนา เพราะการสร้างขึ้นในแต่ละแห่งก็ล้วนเกิดจากแรงศรัทธาของพระภิกษุสงฆ์และพุทธศาสนิกชนทั้งสิ้น⁴⁹⁸

ภาพที่ 655 พระธาตุ
วัดสว่างท่าสี ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 656 พระธาตุ
วัดป่าสุภิตาราม มุกดาหาร

ภาพที่ 657 พระธาตุสัจจะ
เลย

เหตุผลในข้างต้นนี้น่าจะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มีการสร้างพระธาตุบรรจุอัฐิของพระภิกษุสงฆ์โดยใช้รูปแบบเหมือนพระธาตุพนมมากขึ้น รวมทั้งสังคมอีสานได้รับแนวคิดเชิงมนุษยนิยม เหตุผลนิยม และสัจนิยมเพิ่มมากขึ้น ถึงแม้ไม่ได้รับมาแทนที่ความเชื่อในท้องถิ่นโดยสิ้นเชิง แต่ก็เกิดการผสมผสานจากบุญญาธิการกลายเป็นบุญบารมี ด้วยเจตนาอันดีของผู้สร้างเป็นฐานสำคัญ เป็นต้นว่า พระธาตุองค์เล็กวัดป่าศักราราม จังหวัดร้อยเอ็ด สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2536 เพื่อบรรจุอัฐิของหลวงปู่ทองมา ถาวโร (ภาพที่ 658) พระธาตุวัดอุมังคละนาเรียง จังหวัดกาฬสินธุ์ สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2537-2538 เพื่อครอบเจดีย์หลวงปู่วิสาข (ภาพที่ 659) พระธาตุวัดยางสีสุราช จังหวัดมหาสารคาม สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2541 เพื่อบรรจุอัฐิของพระครูภัทรสารวิสุทธิ (ตุน กฤษญาโณ) (ภาพที่ 660) และ

⁴⁹⁸ สัมภาษณ์ พระครูพนมปรีชากร, เลขานุการและผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร, 25 กันยายน พ.ศ. 2561.

พระธาตุวัดมณีมาวาส จังหวัดมุกดาหาร (ภาพที่ 661) สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2552 เพื่อบรรจุอัฐิของ พระครูโสภณศีลาจาร (เพิ่ม ฉินนาลโย)

ขณะเดียวกันความนิยมในการสร้างพระธาตุพนมจำลองส่งผลให้เกิดการผลิตธาตุสำเร็จรูป อย่างพระธาตุพนมเป็นที่แพร่หลาย (ภาพที่ 662) ส่วนใหญ่นิยมใช้บรรจุอัฐิของผู้วายชนม์โดยทั่วไป ซึ่ง พบเกือบจะทุกวัดในแถบภาคอีสาน ส่วนภูมิภาคอื่นๆ ของประเทศไทยพบเพียงประปรายเท่านั้น กระทั่งมีกระแสของพระธาตุประจำปีเกิดและพระธาตุประจำวันเกิดจึงเพิ่มยอดขายได้มากขึ้น แต่ไม่สามารถระบุได้ชัดชัดว่าเป็นทั้งประเทศไทยหรือไม่ จึงเห็นเป็นประเด็นที่ต้องศึกษาจากผู้ประกอบ กิจการหลายแหล่งของแต่ละจังหวัด แล้วถึงแม้ว่าธาตุสำเร็จรูปเหล่านี้ไม่ได้ใช้ฝีมือช่าง เพราะใช้วิธี ถอดแบบพิมพ์ เพื่อให้ได้ผลผลิตจำนวนมากเพียงพอต่อความต้องการในท้องตลาดตามระบบทุนนิยม และเป็นธาตุที่บรรจุอัฐิของผู้วายชนม์ทั่วไป แสดงให้เห็นถึงสิ่งที่เคยสงวนศักดิ์กลายเป็นสิ่งสามัญชน แต่ด้วยรูปแบบที่คล้ายคลึงกับพระธาตุพนมก็บ่งบอกให้เห็นถึงความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุองค์นี้อยู่ มิใช่น้อย ทั้งนี้ทั้งนั้นน่าจะเชื่อว่าพระธาตุพนมจำลององค์เล็กที่สร้างขึ้นในคราวพระธาตุพนมพังทลายลง มาน่าจะเป็นแรงบันดาลใจให้การสร้างธาตุบรรจุอัฐิสำเร็จรูป เพราะมีขนาดเล็กสามารถเคลื่อนย้าย ได้สะดวก ครั้นนำมาปรับเปลี่ยนให้มีหลายขนาดก็ซื้อหาได้ตามกำลังทรัพย์ของประชาชน จึง สันนิษฐานว่าธาตุบรรจุอัฐิสำเร็จรูปอย่างพระธาตุพนมคงสร้างขึ้นไม่เก่าไปกว่าปี พ.ศ. 2518

ภาพที่ 658 พระธาตุองค์เล็ก
วัดป่าศักดิ์าราม ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 659 พระธาตุ
วัดอุมังคละนาเรียง กาฬสินธุ์

ภาพที่ 660 พระธาตุ
วัดยางสีสุราช มหาสารคาม

ภาพที่ 661 พระธาตุ
วัดมัชฌิมาวาส มุกดาหาร

ภาพที่ 662 ตัวอย่างธาตุ
สำเร็จรูปของผู้ขายขนม

ภาพที่ 663 พระอุโบสถ
วัดสระพังทอง ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 664 ศาลเจ้าปู่หมเหล็ก
สกลนคร

ภาพที่ 665 ศาสนสถาน
วัดโคกสว่าง นครนายก
ที่มา: เขาวนิจ เจริญพีช

ภาพที่ 666 พระธาตุ
วัดป่าสามัคคี สกลนคร

นอกจากนี้ ด้วยเหตุที่ไม่มีกำหนดกฎเกณฑ์ใดจึงส่งผลให้นำเอารูปแบบพระธาตุพนมไป ออกแบบเป็นส่วนประกอบของอาคารศาสนสถานอื่นๆ ที่นอกเหนือจากพระธาตุเจดีย์ เช่น ส่วนยอด ของพระอุโบสถ วัดสระพังทอง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 663) คงสร้างขึ้นก่อนปีที่ประกอบ พิธีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและตัดลูกนิมิตเมื่อ พ.ศ. 2531 เล็กน้อย ศาลเจ้าปู่หมเหล็ก อำเภวาริช

ภูมิ จังหวัดสกลนคร ไม่ทราบปีสร้างที่แน่ชัดเพราะบูรณะอยู่บ่อยครั้ง (ภาพที่ 664) และศาสนสถาน วัดโคกสว่าง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก สร้างขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ (ภาพที่ 665)

รวมทั้งยังพบศาสนสถานที่ปรับเปลี่ยนรูปแบบต่างออกไปจากพระธาตุพนม แต่ใช้ องค์ประกอบยอดบัวเหลี่ยมประดับกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยม อันเป็นเอกลักษณ์ของ พระธาตุพนม อาทิ พระธาตุเจดีย์ศรีภูมานุรักษ์ วัดป่าสามัคคี อำเภอพังโคน จังหวัดสกลนคร สร้างขึ้น ในราวปี พ.ศ. 2530-2535 เพื่อบรรจุอัฐิของหลวงปู่คำมี สุวณฺณสิริภิกขุ เป็นสำคัญ (ภาพที่ 666) พระธาตุเหือคำ อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย สร้างครอบพระธาตุองค์เก่าเมื่อปี พ.ศ. 2535⁴⁹⁹ (ภาพที่ 667) และพระธาตุวัดเซกาเจติยาราม อำเภอเซกา จังหวัดบึงกาฬ เริ่มสร้างตั้งแต่บรรจุพระบรม- สารีริกธาตุในปี พ.ศ. 2557 ขณะสำรวจในปี พ.ศ. 2560 ก็ยังไม่แล้วเสร็จ (ภาพที่ 668)

ภาพที่ 667 พระธาตุเหือคำ
เลย

ภาพที่ 668 พระธาตุวัดเซกา-
เจติยาราม บึงกาฬ

ภาพที่ 669 พระธาตุศรีมงคล
สกลนคร

ตลอดจนศาสนสถานที่ประยุกต์จากพระธาตุพนม โดยผสมผสานกับพระธาตุหรือศาสนสถานแห่งอื่นจนมีรูปแบบแตกต่างออกไปจากพระธาตุพนมอย่างมาก เช่น พระธาตุศรีมงคล อำเภอวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2516-2526 เพื่อบรรจุโบราณวัตถุของเจดีย์องค์เดิม (ภาพที่ 669) พระธาตุเจดีย์ศรีมหาเมฆ วัดศิริพวงवास อำเภอจตุรัส จังหวัดชัยภูมิ สร้างถวายเป็นพระราชกุศลแด่ในหลวงรัชกาลที่ 9 เนื่องในมหามงคลสมัยเฉลิมชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2542 (ภาพที่ 670) พระธาตุเกศแก้วจุฬามณี อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2545-

⁴⁹⁹ สัมภาษณ์ ประเทือง วงพิมศรี, ผู้ใหญ่บ้านบ้านทรายขาว, 28 เมษายน พ.ศ. 2562.

2550 เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ (ภาพที่ 671) และพระธาตุวัดป่าศรีคุณาราม อำเภอภูแก้ว จังหวัดอุดรธานี สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2553-2557 เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ (ภาพที่ 672)

ภาพที่ 670 พระธาตุเจดีย์ศรี-
มหามงคล ชัยภูมิ

ภาพที่ 671 พระธาตุเกศแก้ว-
จุฬามณี ชัยภูมิ

ภาพที่ 672 พระธาตุ
วัดป่าศรีคุณาราม อุดรธานี

ฉะนั้น การจำลองแบบพระธาตุพนมโดยส่วนมากสร้างขึ้นเนื่องมาจากความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพุทธศาสนาและพระธาตุพนมเป็นสำคัญ ตลอดจนแสดงถึงความจงรักภักดีต่อในหลวงรัชกาลที่ 9 ถึงแม้ว่าสังคมไทยเข้าสู่ระบบทุนนิยม ทำให้เปลี่ยนแปลงกรรมวิธีการสร้างเพื่อให้ได้ผลผลิตจำนวนมาก พร้อมกับแปรเปลี่ยนความศรัทธาของผู้คนกลายเป็นเงินตรา ดังที่ปรากฏพระธาตุของพระภิกษุสงฆ์และธาตุของผู้วายชนม์ในรูปแบบสำเร็จรูป ส่งผลต่อภาพลักษณ์ของพระธาตุพนมจากสิ่งสวยงามศักดิ์กลายเป็นสิ่งสามัญชน แต่พระธาตุพนมจำลองทุกองค์ก็ล้วนสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุพนมได้เป็นอย่างดี

ดังนั้น จากการศึกษาตัวอย่างพระธาตุพนมจำลองในช่วงปี พ.ศ. 2483-2562 ที่ปรากฏบริเวณพื้นที่ภาคอีสานและภูมิภาคอื่นๆ ของประเทศไทย รวมไปถึงในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว พบว่าพระธาตุพนมจำลองในแต่ละแห่งมีรูปแบบที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงขององค์พระธาตุพนม และเชื่อมโยงกันระหว่างพระธาตุพนมจำลองในภาคอีสานกับแหล่งอื่นๆ แสดงให้เห็นถึงเครือข่ายทางพุทธศาสนาและศิลปวัฒนธรรมร่วมกัน อันแฝงไปด้วยการเมืองการปกครองของประเทศไทย และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยมีพระธาตุพนมและพระธาตุพนมจำลองเป็นเครื่องยืนยันได้ถึงมิตรไมตรีของทั้งสองประเทศนี้ ฉะนั้น พระธาตุ

พนมจำลองจึงเป็นสัญลักษณ์แทนพระธาตุพนมที่อรัญบพทาจอมเจดีย์แห่งประเทศไทย ส่งผลให้เกิดความปรองดองทั้งภายในและภายนอกประเทศ อันนำมาซึ่งความสงบสุขแก่พุทธศาสนิกชนทุกหมู่เหล่าสืบต่อไป

อย่างไรก็ดี พระธาตุพนมจำลองในแต่ละแห่งล้วนมีลักษณะเฉพาะอันบ่งบอกได้ถึงความเป็นมาของแต่ละท้องถิ่น ซึ่งมีรากฐานศิลปวัฒนธรรมของตน ประกอบกับผู้ว่าจ้างหรือผู้ออกแบบมีอิสระในการคิดสร้างสรรค์งานศิลปกรรม ส่งผลให้มีการดัดแปลงทางด้านรูปแบบจนมีความโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์เฉพาะแห่ง และด้วยความนิยมในการสร้างพระธาตุพนมจำลองได้นำพามาสู่หน้าที่การใช้งานที่หลากหลาย กระทั่งตอบรับกับระบบทุนนิยม ทำให้เกิดธาตุสำเร็จรูปอย่างพระธาตุพนมเป็นที่แพร่หลาย ถึงแม้ได้แปรเปลี่ยนภาพลักษณ์ของพระธาตุพนมจำลองจากสิ่งสงวนศักดิ์มาสู่สามัญชน แต่ก็ยังเป็นเครื่องยืนยันได้ว่าเหล่าพุทธศาสนิกชนให้ความสำคัญแก่พระธาตุพนมมากน้อยเพียงใด และการปรากฏอยู่ทั่วทุกสารทิศของประเทศไทยย่อมบ่งบอกได้ถึงแรงศรัทธาในพระธาตุองค์นี้อย่างล้นหลามนั่นเอง

บทที่ 5

สรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิเคราะห์หลักฐานทางด้านรูปแบบของพระธาตุพนม และการเชื่อมโยงกับพระธาตุพนมจำลอง แสดงให้เห็นถึงความสืบเนื่องของงานช่างในท้องถิ่นอีสานรวมไปถึงภูมิภาคอื่นๆ ของประเทศไทย และสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของพระธาตุพนมนับตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน กล่าวโดยสรุปได้ดังนี้

1. พระธาตุพนมกับความศักดิ์สิทธิ์

พระธาตุพนมเป็นพุทธสถานที่มีความสำคัญต่อกลุ่มชนแถบลุ่มแม่น้ำโขงมาอย่างช้านาน นับตั้งแต่สมัยอาณาจักรศรีโคตรบูร โดยปรับเปลี่ยนศาสนสถานพราหมณ์-ฮินดูที่ภูกำพร้าตามคติจักรวาลให้กลายเป็นพุทธสถานในราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 ดังที่มีการผสมผสานทางรูปแบบศิลปกรรม เป็นต้นว่า ส่วนฐานคล้ายคลึงกับฐานบัวล้นในศิลปะทวารวดี ส่วนเรือนธาตุได้รับแรงบันดาลใจมาจากศิลปะจามแบบฮ่วหล่าย ประดับเสาหลอกประจํามุมด้วยลวดลายก้านขดที่ดัดแปลงมาจากลายกระหนกผักกูดในศิลปะขอมแบบไพรกเมง อันสอดคล้องกับพื้นที่ตั้งของพระธาตุพนม ซึ่งเป็นชุมทางการค้าระหว่างเมืองโบราณต่างๆ ตามตำนานอุรังคธาตุ แสดงให้เห็นถึงศูนย์รวมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ และศูนย์กลางทางพุทธศาสนาของอาณาจักรศรีโคตรบูร

ครั้นอาณาจักรล้านช้างสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. 2091-2114) มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบพระธาตุพนมในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 22 โดยก่อครอบทับเรือนธาตุชั้นที่ 3 ด้วยส่วนยอดบัวเหลี่ยม ทำให้กลายเป็นศิลปกรรมล้านช้าง จึงมีบทบาทขับเคลื่อนอาณาจักรล้านช้างในฐานะพระธาตุคู่บ้านคู่เมือง ส่งผลให้กลุ่มชนในดินแดนล้านช้างเริ่มสำนึกถึงความเป็นพวกพ้องเดียวกันผ่านรูปลักษณะขององค์พระธาตุ ทำให้ผืนแผ่นดินล้านช้างรวมกันเป็นปึกแผ่นได้อีกครั้งหนึ่ง ต่อมาสมัยพระเจ้าวรวงศาธรรมิกราช (พ.ศ. 2141-2167) มีการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมในปี พ.ศ. 2157 โดยพระยาหลวงนครพิชิตราชธานี เจ้าเมืองศรีโคตรบอง พร้อมเหล่าพระยาเสนาราชมนตรี ร่วมกันบูรณะส่วนฐาน เสริมอิฐถือปูนปรับให้บัวคว่ำเอนลาดปลายกระดกอนขึ้น พร้อมทั้งฝังถ้วยดินเผากันดินสำหรับใส่น้ำมันตามไฟบริเวณชายบัวคว่ำเป็นระยะๆ ตลอดแนวฐาน แสดงให้เห็นว่าพระธาตุพนมเป็นแหล่งรวมความเชื่อความศรัทธาของชาวล้านช้างสืบมา กระทั่งสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช (พ.ศ. 2181-2238) มีการเรียบเรียงตำนานอุรังคธาตุขึ้นโดยพระยาศรีไชยชมพูในราวปี พ.ศ. 2181-2183 เพื่อหนุนนำให้พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชขึ้นครองราชย์โดยชอบธรรม

นับเป็นวรรณคดีที่ขับเคลื่อนอาณาจักรล้านช้างและยกย่องเชิดชูให้พระธาตุพนมเป็นพระธาตุศักดิ์สิทธิ์ ศูนย์กลางทางพุทธศาสนาของล้านช้าง ครั้นพระครูหลวงโพนสะเม็กพร้อมด้วยเจ้าราชบุตรถ้ายทาง การเมืองจากนครเวียงจันทน์ พระครูได้บูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. 2236-2245 โดยก่อสร้างเหนือเรือนธาตุชั้นที่ 2 ขึ้นไป เป็นฐานบัวอิฐถือปูนรองรับยอดบัวเหลี่ยมที่หล่อด้วยโลหะ และหล่อฉัตรด้วยทองแดง ส่งผลให้สามารถสร้างฐานอำนาจแก่เจ้าราชบุตรได้สำเร็จ

เมื่อผืนแผ่นดินล้านช้างตกอยู่ในปกครองของกรุงรัตนโกสินทร์ พระธาตุพนมก็เป็นที่รับรู้ และยอมรับในชนชั้นนำสยาม เพราะเป็นชัยภูมิสำคัญทั้งศูนย์รวมทางพุทธศาสนาและชุมทางการค้า ในแถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง จึงนำมาเชื่อมโยงกับการเมืองการปกครองของสยาม ดังที่ปรากฏ ตำแหน่งของพระธาตุพนมบนแผนที่แสดงเส้นทางยุทธศาสตร์ เพื่อวางแผนการเดินทางทัพในรัชกาลที่ 1-3 (พ.ศ. 2325-2394) แล้วในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367-2394) หลังจาก ศึกเจ้าอนุวงศ์ก็ได้มีการบูรณะเปลี่ยนแปลงรูปแบบพระธาตุพนม โดยก่ออิฐถือปูนหุ้มยอดบัวเหลี่ยม โลหะ ประดับแถวลายดอกไม้กลมหรือดอกไม้ทิพย์ ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้นที่ไม่มี หน้ากระดานคั่นคล้ายคลึงกับบัวกลุ่มเถา รองรับปลียอดและฉัตรวลี ซึ่งเชื่อมโยงได้กับเจดีย์ทรงเครื่อง ที่นิยมในงานช่างสมัยนี้ จึงแลดูประหนึ่งว่าพระธาตุพนมกลายเป็นของสยาม ส่งผลให้ปกครองกลุ่มชน ลาวล้านช้างด้วยปฏิสัมพันธ์อันดีขึ้น

สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394-2411) สยามสร้างตัวตนของคน ในท้องถิ่นดำเนินควบคู่ไปกับการสร้างตัวตนของสยามจากรากฐานศิลปวัฒนธรรมเดิม ภายใต้อ แรงผลักดันจากการล่าอาณานิคมของชาติมหาอำนาจตะวันตก จึงปรากฏการจำลองแบบพระธาตุ พนม ณ วัดบวรสถานสุทธาราส กรุงเทพฯ ราวปี พ.ศ. 2403-2408 โดยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า เจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394-2408) ตามพระราชนิยมในศิลปวัฒนธรรมลาวล้านช้างด้วยส่วนหนึ่ง ทำให้พระ ธาตุพนมกลายเป็นสัญลักษณ์แทนพื้นที่และกลุ่มชนลาวล้านช้างในปกครองสยาม

สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453) ด้วยแรงบีบคั้นจาก จักรวรรดินิยมตะวันตกและการเมืองการปกครองภายในประเทศสยาม ส่งผลให้ทรงดำเนินการปฏิรูป การปกครองแบบเทศาภิบาลครั้งแรกแถบหัวเมืองประเทศราชลาวล้านนา แต่ได้รับการต่อต้านจาก กลุ่มชนในท้องถิ่น จึงส่งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ขึ้นไปเป็นข้าหลวงพิเศษในปี พ.ศ. 2427-2428 คงมีส่วนทำให้เกิดแนวคิดพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา ซึ่งมีพระธาตุพนมเป็น หนึ่งในองค์ประกอบ เพื่อสร้างวัฒนธรรมร่วมระหว่างลาวล้านนากับลาวล้านช้าง ช่วยกำหนดขอบเขต ดินแดนในปกครองสยามให้ประจักษ์แก่อังกฤษได้ในระดับหนึ่ง จึงมีส่วนปกป้องชายขอบล้านนา บางส่วนครั้งปักปันเขตแดนกับอังกฤษในปี พ.ศ. 2435 เอาไว้ได้

ขณะเดียวกันการปกป้องผืนแผ่นดินในปกครองสยามให้รอดพ้นจากฝรั่งเศส สยามก็ได้ดำเนินการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมในระหว่างปี พ.ศ. 2410-2432 โดยท้าวอุปละ (ถง) ผู้นำข้าโอกาสพระธาตุพนมที่ได้รับแต่งตั้งจากสยามให้เป็นพระพิทักษ์เจดีย์ ดังที่ได้บอกปูนทับชั้นหลังคาประดับบัวเหลี่ยมลักษณะป้อมให้สูงชะลูดขึ้น คล้ายคลึงกับพระธาตุพนมจำลองของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงแลดูประหนึ่งว่าพระธาตุพนมได้กลายเป็นศิลปกรรมของสยาม แสดงว่าพื้นที่และกลุ่มชนแถบนี้อยู่ในปกครองสยาม อันเป็นเชิงประจักษ์แก่ชาติตะวันตก ประกอบกับแนวคิดพระธาตุประจำปีเกิดล้านนาและข้าหลวงใหญ่ที่มาแก้ไขปัญหาฝรั่งเศสสุรุกรานหัวเมืองลาวล้านช้างคือพระเจ้านองยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ส่งผลให้ในปี พ.ศ. 2436 สยามรักษาดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงเอาไว้ได้ ส่วนฝรั่งเศสได้ครอบครองดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง

ผลกระทบจากการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสและการปฏิรูปการปกครองแบบเทศาภิบาลในหัวเมืองลาวล้านช้าง ขัดต่ออำนาจและผลประโยชน์ของชนชั้นนำในท้องถิ่น ประกอบกับปัญหาด้านผลผลิตและการค้าทางเศรษฐกิจ ส่งผลให้เกิดขบถผีบุญหรือผู้มีบุญช่วงปลายปี พ.ศ. 2444 ซึ่งสัมพันธ์เชื่อมโยงกับการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมตามรูปแบบเดิม พร้อมทั้งทาสีประดับกระจกกระเบื้องเคลือบในบางส่วนและลงรักปิดทองที่ส่วนยอด โดยพระครูวิโรจน์รัตโนบล เจ้าคณะเมืองอุบลราชธานีและคณะ บ่งบอกได้ถึงพุทธศานากับการเมืองการปกครองสยามดำเนินควบคู่กันมา จึงแน่ชัดว่าการบูรณะพระธาตุพนมครั้งนี้เป็นการรวมจิตใจของผู้คนให้ฝักใฝ่ในสยามตามวิถีสร้างรัฐชาติ

ต่อมาภายใต้สถานการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2482-2488) พระธาตุพนมได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. 2483 โดยรัฐบาลในจอมพล ป. พิบูลสงคราม เสริมสร้างส่วนยอดบัวเหลี่ยมให้สูงชะลูดขึ้นไปอีก พร้อมทั้งตกแต่งกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยม ถัดขึ้นไปเป็นบัวกลุ่มเถาและปลียอดรองรับฉัตรวลี เพื่อชักจูงให้กลุ่มชนแถบอินโดจีนเข้าร่วมในราชอาณาจักรไทย ส่งผลให้ปีต่อมาประเทศไทยรุกได้ดินแดนบางส่วนคืนมาจากฝรั่งเศส อันเป็นเครื่องยืนยันได้ว่าพระธาตุพนมเป็นที่เคารพบูชาของกลุ่มชนในแถบนี้มาโดยตลอด จึงได้รับคัดเลือกให้เป็นหนึ่งในจอมเจดีย์แห่งประเทศไทยเมื่อปี พ.ศ. 2485 เพื่อสร้างอัตลักษณ์ความเป็นไทยสู่ภูมิภาคอีสาน และให้ผู้คนในท้องถิ่นนี้สำนึกถึงความเป็นพวกพ้องเดียวกันกับไทย นับตั้งแต่นั้นมาพระธาตุพนมก็กลายเป็นสัญลักษณ์แทนพื้นที่และกลุ่มชนในภาคอีสาน หลังจากนั้นก็นำเอาพระธาตุพนมไปขับเคลื่อนสังคมวัฒนธรรมอีสานในหลายด้าน กระทั่งด้านการศึกษาอันยึดโยงกับการเมืองการปกครองในช่วงสงครามเย็น (พ.ศ. 2490-2534) ดังที่ใช้เป็นตราสัญลักษณ์ในสถาบันอุดมศึกษาแห่งแรกของภาคอีสาน คือตราประจำมหาวิทยาลัยขอนแก่น โดยใช้อย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2509

นอกจากนี้ คราวพระธาตุพนมพังทลายลงในปี พ.ศ. 2518 ความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุองค์นี้ได้กระชับความสัมพันธ์อันดีของพุทธศาสนิกชนทุกหมู่เหล่าในประเทศไทย และเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ซึ่งกำลังมีสถานการณ์

ตั้งเครือข่ายอยู่ในขณะนั้นให้ทุเลาเบาบางลง เพราะต่างก็หันมาร่วมแรงร่วมใจกันสร้างพระธาตุพนมขึ้นมาใหม่ตามรูปแบบเดิม (ครั้งบูรณะในรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม) ภายใต้พระบรมโพธิสมภารของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช (พ.ศ. 2489-2559) ฉะนั้น พระธาตุพนมจึงถือเป็นพุทธสถานศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง ด้วยมีประวัติความเป็นมาอันยาวนาน และสร้างคุณประโยชน์นานัปการในทุกยุคทุกสมัยจวบจนถึงปัจจุบัน

2. พระธาตุพนมจำลอง: สัญลักษณ์แทนองค์พระธาตุพนม

การสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมก่อเกิดขึ้นครั้งแรกที่วัดบวรสถานสุทธาราวาส กรุงเทพฯ โดยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นสิ้นแผ่นดินพม่าฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงตกเป็นของฝรั่งเศส แนวคิดการจำลองแบบพระธาตุพนมก็ถูกนำมาขับเคลื่อนสังคมวัฒนธรรมพม่าฝั่งขวาแม่น้ำโขงของสยาม โดยสมเด็จพระยาติงกราชานุภาพ แล้วด้วยแรงศรัทธาของกลุ่มชนลาวล้านช้างก็ส่งผลให้นิยมสร้างพระธาตุพนมจำลอง สืบมาในบริบทภาคอีสานรวมถึงภูมิภาคอื่นๆ ของประเทศไทย และ สปป.ลาว จนถึงปัจจุบัน จึงสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของพระธาตุพนมในแง่มุมต่างๆ ดังนี้

2.1 พระธาตุพนมจำลองในภาคอีสานของประเทศไทย

จากการศึกษาวิเคราะห์รูปแบบพระธาตุพนมจำลองในภาคอีสานของประเทศไทย โดยแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มหลักๆ ตามช่วงเวลาที่มีสัมพันธ์กับงานบูรณะปฏิสังขรณ์เปลี่ยนแปลงรูปแบบพระธาตุพนม สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของพระธาตุพนมเชื่อมโยงทางธรรมกับทางโลก ดังนี้

2.1.1 พระธาตุพนมจำลองในภาคอีสาน พ.ศ. 2454-2482

พระธาตุพนมจำลองในภาคอีสานปรากฏขึ้นครั้งแรก ณ พระธาตุท่าอุเทน เมืองนครพนม สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2454-2459 โดยพระครูสีห์ศักดิ์ มีรูปแบบใกล้เคียงกับพระธาตุพนมต้นแบบครั้งบูรณะในสมัยรัชกาลที่ 5 และกลายเป็นแบบอย่างให้กับการสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมหลายแห่งในเวลาต่อมา ซึ่งพบแพร่กระจายในพื้นที่ภาคอีสานนับตั้งแต่ พ.ศ. 2460 เป็นต้นมา

พระธาตุพนมจำลองในภาคอีสานระหว่างปี พ.ศ. 2454-2482 มีทั้งลักษณะที่คล้ายคลึงและแตกต่างออกไปจากต้นแบบ จึงแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มหลักๆ คือ กลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิม และกลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบพื้นบ้าน ทำให้เห็นถึงความสืบเนื่องของงานช่างในท้องถิ่น ซึ่งสัมพันธ์เชื่อมโยงกันทั้งภายในกลุ่มและระหว่างกลุ่ม บ่งบอกถึงเครือข่ายทางศิลปวัฒนธรรมร่วมกัน อันสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของพระธาตุพนมในท้องถิ่นอีสาน ทั้งในแง่มุมทางพุทธศาสนาที่มีตำนานอุรังคธาตุเป็นแรงขับเคลื่อน กล่าวคือ การสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมได้

สืบทอดพุทธศาสนาที่ผสมผสานเข้ากับความเชื่อดั้งเดิมของอีสาน อาทิ กลุ่มพระธาตุพนมจำลองตามแบบแผนเดิมปรากฏความเชื่อเรื่องพญานาค ด้วยที่ตั้งใกล้เคียงกับแม่น้ำโขงอันถือเชื่อว่าเป็นถิ่นกำเนิดมาจากพญานาค และพระธาตุพนมจำลองกลุ่มตามแบบพื้นบ้านปรากฏความเชื่อเรื่องเทวดาอารักษ์ เพราะเชื่อกันว่าพระธาตุแต่ละแห่งมีเทวดาปกปักรักษา อีกทั้งพระธาตุพนมจำลองยังสื่อแสดงให้เห็นถึงการสืบสานสถานะพระบรมธาตุเจดีย์ของพระธาตุพนม ดังที่พระธาตุส่วนใหญ่ในยุคนี้สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ รอยพระพุทธรูป พระไตรปิฎก และพระพุทธรูป ซึ่งล้วนเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า อันเป็นการยกย่องเชิดชูองค์พระธาตุให้เป็นสิ่งสูงศักดิ์เฉกเช่นเดียวกัน

ส่วนในแง่มุมทางการเมืองการปกครอง พระธาตุพนมจำลองสื่อแสดงให้เห็นถึงการหลอมรวมอีสานให้เป็นหนึ่งเดียวกันกับสยาม เพราะพระธาตุส่วนใหญ่ในยุคนี้ปรากฏสัญลักษณ์ทางราชการของสยาม คือ ปูนปั้นรูปพญาครุฑหรือพระครุฑพ่าห์ เป็นสัญลักษณ์ของสถาบันพระมหากษัตริย์และตราแผ่นดินสยามที่ก่อเกิดขึ้นช่วงปลายรัชกาลที่ 5 และใช้ในงานราชการต่างๆ สืบมาจนถึงปัจจุบัน บ่งบอกได้อย่างชัดเจนว่าการสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมผ่านความเห็นชอบจากทางราชการสยาม และพุทธศาสนาในภาคอีสานดำเนินควบคู่กับการเมืองการปกครองของสยาม นอกจากนี้พระธาตุพนมจำลองมีบทบาทขับเคลื่อนความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุพนมในอีสานเพื่อลดทอนความขัดแย้งและสร้างความปรองดองทั้งในหมู่คณะสงฆ์ ทางราชการ และราษฎรของสยาม เพราะในช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. 2454-2482 ไม่ปรากฏการสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมในดินแดนปากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงแต่ประการใด จึงเป็นสิ่งสงวนและเป็นสัญลักษณ์แห่งศรัทธาต่อพระธาตุพนมในดินแดนสยาม โดยที่สยามมีส่วนผลักดันให้เกิดกระแสนิยมในการสร้างจำลองแบบ เพื่อใช้ความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุพนมหลอมรวมกลุ่มชนในท้องถิ่นแห่งนี้ ซึ่งเป็นการสร้างตัวตนของกลุ่มชนในท้องถิ่นของสยามจากรากฐานศิลปวัฒนธรรมเดิม นับเป็นการสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของสยามขึ้นมาใหม่ และจะพัฒนากลายเป็นเอกลักษณ์ของศิลปกรรมภาคอีสานในเวลาต่อมา

2.1.2 พระธาตุพนมจำลองในภาคอีสาน พ.ศ. 2483-2562

เมื่อรัฐบาลในจอมพล ป. พิบูลสงคราม ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมในปี พ.ศ. 2483-2484 โดยเปลี่ยนแปลงรูปแบบยอดบัวเหลี่ยมให้สูงชะลูดขึ้นไป พร้อมทั้งตกแต่งกลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ในรูปสามเหลี่ยม ถัดขึ้นไปเป็นบัวกลุ่มเถาและปลียอดรองรับฉัตรวิไล ทำให้กลายเป็นศิลปกรรมอีสานของประเทศไทย ตามเหตุผลทางการเมืองการปกครอง ทว่ารูปแบบดังกล่าวกลับไม่เป็นที่นิยมในการสร้างจำลองแบบพระธาตุพนม ดังที่พบเป็นจำนวนน้อยและไม่ค่อยสร้างตามแบบอย่างงานบูรณะครั้งนี้ กระทั่งพระธาตุพนมพังทลายลงมาในปี พ.ศ. 2518 แล้วสร้างขึ้นใหม่โดยรัชกาลที่ 9 ถึงจะพบความนิยมสร้างตามแบบอย่างพระธาตุพนมองค์ใหม่ จึงจัดแบ่งหมวดหมู่ของพระธาตุพนมจำลองออกเป็น 2 กลุ่มหลักๆ คือ กลุ่มพระธาตุพนมจำลองในภาคอีสาน พ.ศ. 2483-

2518 และกลุ่มพระธาตุพนมจำลองในภาคอีสาน พ.ศ. 2519-2562 แล้วแบ่งแยกย่อยออกไปตามรูปแบบศิลปกรรมที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน ทำให้เห็นถึงความสืบเนื่องของงานช่างในท้องถิ่น ซึ่งสัมพันธ์เชื่อมโยงทั้งภายในกลุ่มและระหว่างกลุ่ม บ่งบอกให้เห็นถึงเครือข่ายทางศิลปวัฒนธรรมร่วมกัน

พระธาตุพนมจำลองในภาคอีสานระหว่างปี พ.ศ. 2483-2562 สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของพระธาตุพนมในสังคมวัฒนธรรมอีสาน ทั้งในแง่มุมทางพุทธศาสนา กล่าวคือพระธาตุพนมจำลองได้รักษาขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวอีสาน ซึ่งผสมผสานระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมในท้องถิ่น เป็นต้นว่า ประเพณีสู่ขวัญองค์พระธาตุ ดังที่ในคราวพระธาตุพนมพังทลายลงมาได้มีการสร้างพระธาตุพนมจำลองขึ้นเพื่อค้ำจุนขวัญองค์พระธาตุในหลายแห่ง อีกทั้งยังบ่งบอกถึงความเชื่อความศรัทธาของกลุ่มชนอีสานที่มีต่อพระบรมสารีริกธาตุ เนื่องด้วยพระธาตุหลายแห่งสร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุตามแบบอย่างของพระธาตุพนม โดยได้รับการสนับสนุนจากพระภิกษุสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ นอกจากนี้พระอาจารย์กับพระลูกศิษย์ในเครือข่ายสายวิปัสสนา-กัมมัฏฐานก็เป็นกำลังสำคัญในการเผยแพร่ คงสืบเนื่องมาจากความศรัทธาในพระเกจิอาจารย์ผู้ซึ่งเคยร่วมบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมมาก่อน รวมไปถึงความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุพนม และอำนวยความสะดวกให้แก่เหล่าพุทธศาสนิกชนที่อยู่ห่างไกลได้สักการบูชาพระธาตุพนมผ่านพระธาตุพนมจำลอง จึงถือเป็นการสืบสานศิลปวัฒนธรรมอีสานให้คงอยู่สืบมา

ส่วนในแง่มุมทางด้านการเมืองการปกครอง พระธาตุพนมจำลองได้สร้างอัตลักษณ์ให้กับภาคอีสาน เนื่องด้วยเป็นรูปแบบพระธาตุเจดีย์ที่ผ่านการเลือกสรรและบูรณะให้เป็นศิลปกรรมอีสานของประเทศไทย และยกย่องเชิดชูให้เป็นหนึ่งในจอมเจดีย์แห่งประเทศไทย ที่สำคัญด้วยพระบารมีของรัชกาลที่ 9 ทำให้กลุ่มชนในท้องถิ่นอีสานยอมรับอัตลักษณ์นี้ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 26 โดยเฉพาะเมื่อพระธาตุพนมพังทลายลงมาในปี พ.ศ. 2518 แล้วสร้างขึ้นใหม่โดยรัชกาลที่ 9 ตามที่ปรากฏพระปรมาภิไธยย่อ “ภปร” บนกรอบขุ้มประตูของพระธาตุพนมองค์ใหม่นี้ ส่งผลให้เกิดการจำลองแบบพระธาตุพนมอย่างแพร่หลาย กระทั่งมีการสร้างพระธาตุพนมจำลองด้วยวัตถุประสงค์ถวายเป็นพระราชกุศลและเทิดพระเกียรติแด่พระองค์ แสดงให้เห็นถึงความเลื่อมใสศรัทธาในพระธาตุพนมและรัชกาลที่ 9 อีกทั้งพระธาตุพนมจำลองยังบ่งบอกความเป็นไทยในภาคอีสาน ดังที่งานช่างจากภาคกลางหรืออย่างไทยแพร่เข้ามาในภาคอีสาน อาทิ กลุ่มลายพุ่มข้าวบิณฑ์ ลายรูปเทพนม และลายรูปยักษ์แบก แสดงให้เห็นถึงการรับศิลปวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามาผสมกลมกลืนกับภายในอีสาน ส่งเสริมให้ศิลปกรรมอีสานมีความหลากหลายมากขึ้น สะท้อนถึงความนิยมของช่างในท้องถิ่นและความเป็นไทยบนผืนแผ่นดินแห่งนี้ได้เป็นอย่างดี ฉะนั้นพุทธศาสนาในอีสานจึงดำเนินควบคู่กับการเมืองการปกครองของประเทศไทยสืบมา

2.2 พระราชูปถัมภ์จำลองในภูมิภาคอื่นๆ ของประเทศไทย

พระราชูปถัมภ์จำลองก่อเกิดขึ้นในภาคกลาง ณ วัดบวรสถานสุทธารวาส กรุงเทพฯ โดยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามพระราชานิยมส่วนพระองค์และป้องกันภัยคุกคามจากมหาอำนาจชาติตะวันตก ทว่าพระราชูปถัมภ์จำลองกลับไม่เป็นที่นิยมสร้างในภาคกลาง โดยเฉพาะในเขตพระนครและหัวเมืองชั้นใน เพราะรัชกาลที่ 4 ทรงจำกัดขอบเขตและลดทอนศิลปวัฒนธรรมลาวล้านช้างในสังคมสยาม ทำให้กลุ่มชนลาวล้านช้างถูกกดขี่โดยมีระบบทาสและไพร่รองรับมาอย่างช้านาน จึงเป็นสาเหตุให้การสร้างพระราชูปถัมภ์จำลองที่วัดบวรสถานสุทธารวาสไม่แล้วเสร็จและปล่อยให้ร้างเอาไว้ กระทั่งรื้อถอนออกไปในสมัยรัชกาลที่ 5

เมื่อดินแดนปากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงตกอยู่ในปกครองของฝรั่งเศส สยามจึงทำทุกวิถีทางให้ผืนแผ่นดินและกลุ่มชนปากฝั่งขวาแม่น้ำโขงรวมเป็นหนึ่งเดียวกับสยามโดยสมบูรณ์ ทั้งปรับเปลี่ยนระบบการปกครองและควบคุมความเชื่อในท้องถิ่น รวมไปถึงการบูรณะปฏิสังขรณ์พระราชูปถัมภ์ และการจำลองแบบพระราชูปถัมภ์ก็เป็นวิธีการสร้างตัวตนของกลุ่มชนลาวล้านช้างของสยาม สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพน่าจะนำเอาแนวคิดการจำลองแบบเข้ามาในพื้นที่ปากฝั่งขวาแม่น้ำโขงหรือภาคอีสาน ทำให้ได้รับการสนับสนุนส่งเสริมจากภาครัฐ จนกลายเป็นที่นิยมในภาคอีสาน และแพร่กระจายกลับมายังพื้นที่ภาคกลาง

ถึงแม้ในช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. 2464-2482 ปรากฏพระราชูปถัมภ์จำลองในพื้นที่ภาคกลางจำนวนน้อย อาทิ พระธาตุวัดใหญ่เทพนิมิตร์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และพระธาตุปู่เถรวัดโพธิ์เก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ แต่ก็แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันระหว่างกลุ่มชนลาวล้านช้างในภาคกลางกับภาคอีสาน ด้วยรูปแบบงานศิลปกรรมมีระเบียบใกล้เคียงกับพระราชูปถัมภ์จำลองในเขตภาคอีสาน โดยเฉพาะการประดับกลีบบัวรอบโคนยอดบัวเหลี่ยมเป็นงานช่างที่นิยมในแถบเมืองร้อยเอ็ด รวมไปถึงฐานบัวซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้นรองรับยอดบัวเหลี่ยม ส่งแรงบันดาลใจมายังภาคกลางในช่วงเวลาดังกล่าว ซึ่งอาจจะผ่านมาทางพิธีกรรมสมโภชพระธาตุเจดีย์ สะท้อนให้เห็นถึงเครือข่ายทางศิลปวัฒนธรรมร่วมกัน และความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุพนมของกลุ่มชนลาวล้านช้างนี้

ต่อมาหลังจากมีการบูรณะเปลี่ยนแปลงส่วนยอดของพระธาตุพนมในรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เมื่อปี พ.ศ. 2483-2484 พระธาตุพนมจำลองส่วนใหญ่ก็ยังคงสืบทอดงานช่างในท้องถิ่น แต่ก็พบหลักฐานพระธาตุวัดศรีมงคล (องค์เก่า) จังหวัดเพชรบูรณ์เท่านั้นที่สร้างเลียนแบบพระธาตุพนมในงานบูรณะครั้งนี้ ด้วยเหตุที่รัฐบาลมีแผนการจะย้ายเมืองหลวงไปยังพื้นที่แห่งนี้ แต่ไม่ผ่านมติในที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรจึงไม่ได้ย้าย ประกอบกับเกิดความไม่สงบทั้งภายในและภายนอกประเทศไทย อันสืบเนื่องมาจากสงครามโลกครั้งที่ 2 และสงครามเย็น ส่งผลต่อการสร้างสรรค์งานศิลปกรรม ตามที่พบการสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมจำนวนน้อย

กระทั่งพระธาตุพนมพังทลายลงมาในปี พ.ศ. 2518 และสร้างขึ้นใหม่แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2522 โดยรัชกาลที่ 9 ถึงจะปรากฏงานจำลองแบบพระธาตุพนมองค์ใหม่ขึ้นในภูมิภาคต่างๆ ของประเทศไทยอย่างแพร่หลาย รวมไปถึงการรับแรงบันดาลใจจากงานช่างของพระธาตุพนมจำลอง ในภาคอีสานด้วย ซึ่งการจำลองแบบพระธาตุพนมในภาคกลางแสดงให้เห็นถึงรากฐานวัฒนธรรมลาว ล้านช้าง ส่วนภาคเหนือบ่งบอกได้ถึงการสืบสานพระธาตุประจำปีเกิดล้านนา ทางภาคตะวันออกก็ เชื่อมโยงได้กับเครือข่ายทางพุทธศาสนาสายวิปัสสนากัมมัฏฐานหรือสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต และ แพร่ไปยังภาคใต้เพื่อใช้ความเชื่อความศรัทธาต่อพุทธศาสนา พระบรมสารีริกธาตุ พระธาตุพนม และ พระเกจิอาจารย์ ช่วยแก้ไขปัญหายาเสพติดภาคใต้ สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของพระธาตุพนมใน ฐานะจอมเจดีย์แห่งประเทศไทย เพราะไม่ได้จำกัดขอบเขตเฉพาะในภาคอีสาน ฉะนั้นพระธาตุพนม จำลองจึงเป็นเสมือนทูตทางศิลปวัฒนธรรมของกลุ่มชนในประเทศไทย

2.3 พระธาตุพนมจำลองในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

การศึกษาในครั้งนี้ไม่พบหลักฐานการสร้างพระธาตุพนมจำลองใน สปป.ลาว เก่า เกินไปกว่างานบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ดังที่พบพระธาตุ พนมจำลอง ณ บ้านสองรัก แขวงเชียงขวาง สร้างขึ้นในราวปี พ.ศ. 2494-2507 เพราะมีรูปแบบ เทียบเคียงได้กับพระธาตุพนมจำลองในประเทศไทยตามช่วงเวลาดังกล่าวนี้นี้ ที่สำคัญปฏิเสธการสืบ ทอดงานช่างตามแบบอย่างพระธาตุพนมครั้งบูรณะโดยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เฉก เช่นเดียวกับการจำลองแบบพระธาตุพนมในภาคอีสาน แสดงให้เห็นถึงประเทศไทยภายใต้รัฐบาล เผด็จการทหารไม่ลงรอยกับประเทศลาว รวมไปถึงกลุ่มชนชาวอีสานด้วย

เมื่อพระธาตุพนมพังทลายลงมาในปี พ.ศ. 2518 สร้างความเศร้าสลดเสียใจให้แก่ เหล่าพุทธศาสนิกชนทั้งชาวไทยและชาวลาว จนกลบขำความขัดแย้งของทั้งสองประเทศในช่วงเวลา ขณะนั้น แล้วร่วมแรงร่วมใจกันสร้างพระธาตุพนมองค์ใหม่ขึ้นมาภายใต้พระบรมโพธิสมภารของ รัชกาลที่ 9 พร้อมทั้งสร้างพระธาตุพนมจำลองขึ้นเพื่อรับขวัญองค์พระธาตุพนมในภาคอีสาน และใน สปป.ลาว ก็น่าเชื่อว่าพระธาตุวัดพะบาตโพนสัน แขวงบอลิคำไซ สร้างขึ้นเพื่อการนี้ราว พ.ศ. 2518- 2530 โดยได้รับแรงบันดาลใจมาจากพระธาตุพนมครั้งสร้างขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ 9 และพระธาตุพนม จำลองหลายแห่งในภาคอีสาน ที่สำคัญด้วยความเชื่อความศรัทธาต่อพระธาตุพนมและในหลวงรัชกาล ที่ 9 ทำให้เกิดการจำลองแบบพระธาตุพนมใน สปป.ลาว สืบมา ถึงแม้ไม่ได้ทำให้สถานการณ์ระหว่าง ประเทศพลิกผันหันกลับมาปรองดองกันได้โดยฉับพลัน แต่ก็น่าจะมีส่วนทำให้ความริ้วฉานจากการ ล่าอาณานิคมและสงครามเย็นค่อยๆ หุเลาเบาบางลง ดังที่ปรากฏพระธาตุวัดโคกสีอำเภอน แขวง สะหวันนะเขต สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2539-2541 โดยพระภิกษุสงฆ์ไทยที่ไปจำพรรษาในวัดแห่งนี้

ฉะนั้น การสร้างจำลองแบบพระธาตุพนมในดินแดน สปป. ลาว จึงได้รับแรงบันดาลใจมาจากพระธาตุพนมจำลองในภาคอีสานเป็นสำคัญ โดยผ่านเครือข่ายทางพุทธศาสนาที่มีการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างพระภิกษุสงฆ์ไทยกับลาว จึงเป็นเครื่องยืนยันได้ถึงสัมพันธภาพระหว่างประเทศไทยกับ สปป.ลาว ทั้งในทางด้านศิลปวัฒนธรรมและการเมืองการปกครอง อันเชื่อมโยงด้วยสายใยแห่งชาติพันธุ์และมรดกทางศิลปวัฒนธรรมร่วมกัน ด้วยความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพระธาตุพนมเป็นสำคัญ ส่งเสริมให้ทั้งสองประเทศผูกสัมพันธ์ปรองดองกันสืบมา

3. ข้อเสนอแนะ

1. เพื่อให้การศึกษาประเด็นงานบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมในสมัยรัชกาลที่ 3 กระจ่างชัดมากยิ่งขึ้น ควรศึกษาเพิ่มเติมในงานช่างสมัยรัชกาลที่ 3 จากพระนครไปสู่หัวเมืองรอบนอกหรือจากหัวเมืองรอบนอกเข้ามาสู่พระนคร และงานช่างของเจ้าอนุวงศ์ในหัวเมืองลาวล้านช้าง รวมไปถึงหลักฐานจากเอกสารชั้นต้นที่เกี่ยวข้อง
2. เพื่อให้การศึกษาประเด็นงานบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมในสมัยรัชกาลที่ 5 กระจ่างชัดมากยิ่งขึ้น ควรศึกษาเพิ่มเติมในหลักฐานจากเอกสารชั้นต้นที่เกี่ยวข้อง
3. เพื่อให้การศึกษาประเด็นการก่อเกิดแนวคิดการจำลองแบบพระธาตุพนมกระจ่างชัดมากยิ่งขึ้น ควรศึกษาเพิ่มเติมในขนบธรรมเนียมประเพณีพระบรมมหาราชวังและพระบวรราชวังของประเทศสยาม รวมไปถึงหลักฐานจากเอกสารชั้นต้นที่เกี่ยวข้อง
4. เพื่อให้การศึกษาความเป็นมาของเจดีย์ทรงปราสาทยอดบัวเหลี่ยมที่มีเรือนธาตุเพียงชั้นเดียวระบุว่าพระธาตุพนมจำลองหรือไม่ ควรศึกษาเพิ่มเติมในพัฒนาการของเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมและการผสมผสานเข้ากับเจดีย์ทรงปราสาทยอดในพื้นที่อีสาน รวมไปถึงวัตถุประสงค์ในการสร้างพระธาตุแต่ละองค์
5. เพื่อให้การศึกษาความเป็นมาของเจดีย์ที่ไม่มีเรือนธาตุ แต่มีองค์ประกอบบางประการคล้ายคลึงกับพระธาตุพนม ระบุว่าพระธาตุพนมจำลองหรือไม่ ควรศึกษาเพิ่มเติมในพัฒนาการของเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมและการผสมผสานเข้ากับเจดีย์ทรงปราสาทยอดในพื้นที่อีสาน รวมไปถึงวัตถุประสงค์ในการสร้างพระธาตุแต่ละองค์
6. เพื่อให้การศึกษาความเป็นมาของงานประดับลึบบัวรอบโคนยอดบัวเหลี่ยมกระจ่างชัดมากยิ่งขึ้น ควรศึกษาเพิ่มเติมถึงแหล่งแรงบันดาลใจว่ามาจากเจดีย์ทรงปราสาทยอดหรือเป็นงานช่างที่นิยมในเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม
7. เพื่อให้ประเด็นครบถ้วนในทุกแง่มุมมากขึ้น ควรศึกษาตรวจสอบหลักฐานต่างๆ จากชาติตะวันตก

8. หากมีการศึกษาแนวคิดการจำลองแบบของเจดีย์ประเภทอื่นๆ อาจทำให้เกิดมุมมองต่อการสร้างสรรค์เจดีย์ในเมืองไทย

9. หากมีการศึกษาการจำลองแบบของเจดีย์ร่วมกับงานช่างประเภทอื่นๆ อาจทำให้เกิดมุมมองในการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมที่หลากหลายมากขึ้น

รายการอ้างอิง

เอกสารภาษาไทย

เอกสารชั้นต้น

- “กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหลวงพิชิตฯ.” ม.62.1/35. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- “กรมหมื่นพิชิตปรีชากรกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 เรื่องจัดราชการเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง.” วันพุธ แรม 5 ค่ำ เดือน 6 ปี 1246 (14 พฤษภาคม พ.ศ. 2427). ร.5 ม.58/88. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- “กรมหมื่นพิชิตปรีชากรกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5.” วันศุกร์ แรม 1 ค่ำ เดือน 8 จ.ศ. 1246. ร.5 ม.58/88. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- “คำแปลร่างหนังสือสัญญาครั้งที่ 3 นายวิเลิร์ถึงกรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ.” 2 กันยายน ร.ศ. 112. ร.5 ผ.18.2/5. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- “จัดการคณะสงฆ์มณฑลอีสาน รายงานจัดการคณะและการศาสนา ศก 128.” เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/59. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- “บัญชีเครื่องยศเมืองต่างๆ.” ร.3 จ.ศ. 1205 เลขที่ 21. หอพระสมุดวชิรญาณ.
- “ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยรัฐนิยมใช้ชื่อประเทศ ประชาชน และสัญชาติ.” ใน **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 810, ตอนที่ 21 (แผนกราชกิจจานุ) (24 มิถุนายน 2482).
- “พระธาตุพนม.” ภาพส่วนบุคคล. ฉ / จ / 5037 (10708). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- “พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระบาราบปรปักษ์.” ร.468/45 เดือน 2 จ.ศ. 1245 (มกราคม พ.ศ. 2426). ร.5 บ.1ก/7. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- “พระยาราชสัมภารากรกราบทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบาราบปรปักษ์.” ร.5 2.2.12ก/11 เล่ม 3. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- “พระยาศรีสิงหนเทพ กราบทูลกรมหมื่นสมบัตอมรินทร์.” 21 มิถุนายน ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442) อ้างถึงหนังสือกรมหมื่นสรรพลลิตา ที่ 73/45 28 ตุลาคม พ.ศ. 2441. ม.57/13 ที่ 105/1815. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- “พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ.” 14 กันยายน ร.ศ. 111. ร.5 ต.40/3. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ราชกิจจานุเบกษา. 14 (9) : 105-106, 30 พฤษภาคม ร.ศ. 116.

_____ . 16 : 140, 11 มิถุนายน ร.ศ. 118.

ราชกิจจานุเบกษา. 16 : 197, 16 กรกฎาคม ร.ศ. 118.

_____ . 17 : 620, 27 มกราคม ร.ศ. 119.

“รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรีเรื่องแผนการปลงพระชนม์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ครั้งที่ 59/2498.” 16 พฤศจิกายน 2498.

เรื่องพระญาณรักขิตว่าด้วยราชการในมณฑลอีสาน “สำเนาพระราชหัตถเลขาพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ 9 มิถุนายน 121”. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.57/15. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

“วัดบวรสถานสุทธารวาส.” หวญ. 39/7 ภ.002. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

“ศุภอักษรพระเจ้าอินทวิชยานนท์ กราบทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระ- บำราบปรปักษ์.” ร.5 ม.2.12ก/41 เล่ม 21. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

“สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงพระยาไกรโกษา.” 27 ตุลาคม พ.ศ. 2435. ร.5 ม.40/5. หอจดหมายเหตุ- ชาติ.

“หนังสือประกาศพระยาราชสัมภารากรข้าหลวง ปี จ.ศ. 1246.” ร.5 ต.40/3. หอจดหมายเหตุ- ชาติ.

“หนังสือพระศรีธรรมสาสน์ถึงสมุหนายก.” ร.5 ม.2.12ก/17 เลขที่ 88. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

“หนังสือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ไปถึงพระราชมุนี ผู้รั้งตำแหน่งเจ้าคณะ มณฑลร้อยเอ็ด ลงวันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2456.” วัดสุปฏิหาราม จังหวัดอุบลราชธานี.

“หมวดจดหมายเหตุหม้ออังกฤษ เล่มที่ 2 ทุตลอนดอน จ.ศ. 1246.” กองบรรณสาร กระทรวงการ- ต่างประเทศ.

เอกสารชั้นรอง

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 4.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การ- ศาสนา, 2528.

_____ . **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 6.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2530.

_____ . **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 10.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2534.

_____ . **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 12.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2536.

_____ . **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 13.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2537.

_____ . **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 15.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2539.

กรมศิลปากร. **คำให้การกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับ หลวงประเสริฐอักษรนิติ์.** พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร: คลังวิทยา, 2515.

กรมศิลปากร. **จดหมายเหตุการณ์บูรณปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนม
วรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518-2522.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
พิมพ์แฉศ, 2522.

_____. **เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน
ร.ศ. 103 และพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลง
พระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน.** พิมพ์ครั้งที่ 4. พระนคร: โรงพิมพ์
กรมสรรพสามิต, 2510. (พิมพ์ในงานฉาบปกศพห่มอสนิท กฤดากร ณ เมรุวัดธาตุทอง
พระนคร 6 มีนาคม 2510).

_____. **ประวัติวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร.** พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2518.

_____. **พระปิ่นเกล้า อ่าน เขียน เรียน “ฝรั่ง” รู้เท่าทันตะวันตก.** สัจฉริยะเนื่องในวันคล้ายวัน
สวรรคตพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว 7 มกราคม 2554.

กรมศิลปากร หอสมุดแห่งชาติ. **จารึกในประเทศไทย เล่ม 5 : อักษรขอม อักษรธรรม และอักษรไทย
พุทธศตวรรษที่ 19-24.** กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529.

กรรณิการ์ วิมลเกษม. “จารึกวัดธาตุเมืองหลวงพระบาง.” ใน **80 ปี ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ
นคร รวมบทความทางวิชาการด้านจารึกและเอกสารโบราณ.** กรุงเทพฯ: คณะกรรมการ
จัดงาน 80 ปี ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร, 2542.

กองทัพเรือ. **100 ปี การเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดโรงเรียนนายเรือ.** กรุงเทพฯ: กองทัพเรือ,
2549.

กองพุทธศาสนสถาน กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่มที่ 15.**
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2525.

กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. **ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่มที่ 4 วัดสำคัญ กรุง
รัตนโกสินทร์.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2525.

เกศินี ศรีวงศ์ษา. “เจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะล้านช้าง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย :
กรณีศึกษากลุ่มพระธาตุบังพวน.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
ประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2552.

_____. “ฐานบัวเข่าพรม” เอกลักษณะของศิลปะล้านช้าง: ความสัมพันธ์โยงโยล้านช้าง ล้านนา
และอยุธยา.” **วารสารดำรงวิชาการ** 9, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2553): 200-221.

_____. “บัวเหลี่ยม” เอกลักษณะของศิลปะล้านช้าง : มุมมองใหม่เกี่ยวกับแหล่งแรงบันดาลใจ.
กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาศิลปกรรมโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553.

- กิติรัตน์ สีสันต์. “การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2434-2468.” วิทยานิพนธ์
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533.
- ไกรฤกษ์ นานา. “สยามที่ไม่ทันได้เห็น ภาพสมัยรัชกาลที่ 4 ซี ‘ปล้น’ อังกฤษ ‘คั่น’ พิพิธภัณฑ์ปารีส
‘พบ’ ของกลางเพียบ.” **ศิลปวัฒนธรรม** 25, 11 (กันยายน 2547): 126-138.
- คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. **วัฒนธรรม
พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดเพชรบูรณ์**. กรุงเทพฯ:
คณะกรรมการ, 2543.
- คณะกรรมการตรวจและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ
เชียงใหม่ 700 ปี**. เชียงใหม่: โรงพิมพ์เมือง, 2538.
- จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, บรรณาธิการ. **ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา ล้านช้าง : กรณีศึกษาศิลปกรรม
ในเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบาง**. เชียงใหม่: โรงพิมพ์นพบุรี, 2544.
- _____. **พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่**. เชียงใหม่: วรรณรักษ์, 2541.
- _____. **ลวดลายปูนปั้นประดับโบราณสถานในเมืองเชียงใหม่**. เชียงใหม่: บริษัท นพบุรีการ
พิมพ์ จำกัด, 2545.
- จุมพล เพิ่มแสงสุวรรณ. “พระธาตุพนม: การผลิตซ้ำทางสถาปัตยกรรมและความหมายเชิงสัญลักษณ์.”
ไทยคดีศึกษา 5, 2 (เมษายน-กันยายน 2551): 178-227.
- เฉลิม ศิริวรรณ. **นโยบายการป่าไม้และประวัตินโยบายไม้ของประเทศไทย**. ม.ป.ท.: บริษัทการพิมพ์
ไชยวัฒน์, 2497.
- ชลธีร์ ธรรมวรางกูร. “พระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม.” **ศิลปากร** 43, 2 (มีนาคม-เมษายน
2543): 38-68.
- ชัยมงคล จินดาสมุทร. “การศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุพนม และพระธาตุอื่นๆ ใน
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
วิชาเอกไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม,
2532.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูต. **เอกสารการเมือง-การปกครองไทย พ.ศ. 2417-2477**
กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2518.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. **จากสยามเป็นไทย นามนั้นสำคัญไฉน?**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2548.
- ชาติรี ประกิตนทการ. **การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามใหม่ ไทยประยุกต์
ชาตินิยม**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มติชน, 2550.

- ชาร์ลส์ เอฟ คายส์. **อีสานนิยม: ท้องถิ่นนิยมในสยามประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. แปลโดย รัตนา โตสกุล. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ - มูลนิธิโตโยต้า ประเทศไทย, 2556.
- ชูสิทธิ์ ชูชาติ. “กบฏพญาผาบ (ปราบสงคราม): กบฏชาวนาในภาคเหนือ.” **วารสารสังคมศาสตร์ 2** (ตุลาคม 2522-มีนาคม 2523): 24-34.
- เชษฐ ติงส์ชูชลี. “บทบาทของฐานบัวสี่เหลี่ยม เพิ่มมุม ของเจดีย์แบบล้านนาในศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 21-22.” สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2541.
- _____ . **ลวดลายในศิลปะทวารวดี: การศึกษา “ที่มา” และการตรวจสอบกับศิลปะอินเดียสมัยคุปตะ-วทกษะ**. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553.
- เชิดเกียรติ กุลบุตร. “สถาปัตยกรรมล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533.
- โชติ ทองประยูร. “พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121.” ใน **กฎหมายคณะสงฆ์**. พระนคร: การศาสนา, 2506.
- ณัฐพล ใจจริง. **ขอฝันใฝ่ในฝันอันเหลือเชื่อ : ความเคลื่อนไหวของขบวนการปฏิรูปกษัตริย์สยาม (พ.ศ. 2475-2500)**. นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, 2556.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. **ความทรงจำ**. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2517.
- _____ . **ตำนานพระพุทธเจดีย์**. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2514.
- _____ . **ตำนานพระพุทธเจดีย์**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2518.
- _____ . **ตำนานพุทธเจดีย์สยาม**. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนากร, 2469. (พิมพ์เนื่องในพระราชทานเพลิงศพเจ้าจอมมารดาชุ่มในรัชกาลที่ 4 ปีชาล พ.ศ. 2469).
- _____ . **ตำนานวังหน้า**. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2553.
- _____ . **เทศาภิบาล**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.
- _____ . **นิทานโบราณคดี**. กรุงเทพฯ: ไทยควอลิตี้บุ๊คส์ (2006), 2556.
- _____ . “อธิบายเรื่องพระบาท.” ใน **ปุ่นโผนวาทคำฉันท์**. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนากร, 2466.
- เดช บุนนาค. **ขบถ ร.ศ. 121**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2524.
- เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. **ประวัติศาสตร์อีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.

เต็ม สิงห์ขลุ่ย. **ฝั่งขวาแม่น้ำโขง**. เล่ม 1. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์, 2499.

_____ . **ฝั่งขวาแม่น้ำโขง**. เล่ม 2. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์, 2499.

ถวิล ทองสว่างรัตน์. **ประวัติผู้ไทยและชาวผู้ไทยเมืองเรณูนคร**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ศรีอนันต์, 2527.

ท่านคำ จำปาแก้วมณี. “ประวัติพระธาตุพนม ฉบับภาษาลาว.” แปลโดย สมชาติ มณีโชติ.

ศิลปวัฒนธรรม 12, 8 (มิถุนายน 2534): 140-147.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา [ข้า บุนนาค]. “รัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.” ใน

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร: คลังวิทยา, 2506.

_____ . “รัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” ใน **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ**. พระนคร: คลังวิทยา, 2506.

ธนธร กิตติกานต์. “มหาธาตุ : แนวคิดและแนวทางในงานสถาปัตยกรรม.” วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554.

ธรรมปรีชา, พระยา. **ไตรภูมิโลกวิจิตรฉายา ฉบับที่ 1**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2520.

ธงชัย วินิจจะกุล. **กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิกายของชาติ**. แปลโดย พวงทอง ภาวีครุฑพันธ์ และคณะ. กรุงเทพฯ: อาน, 2556.

_____ . “ประวัติศาสตร์การสร้าง “ตัวตน.” **อยู่เมืองไทย (2530)**: 148-157.

ธวัช ปุณฺณทก. **ศิลาจารึกอีสานสมัยไทย-ลาว : ศึกษาทางด้านอักษรวิทยาและประวัติศาสตร์อีสาน**. กรุงเทพฯ: คุณพินอักษรกิจ, 2529.

เธียรชัย อักษรดิษฐ์. “ชุธาตุ: บทบาทและความหมายของพระธาตุในอนุภูมิภาคอุษาคเนย์ กรณีศึกษาความเชื่อเรื่องพระธาตุที่เกิดขึ้นในล้านนา.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภูมิภาคศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545.

นคร พันธุ์ณรงค์. “การเจรจาและข้อตกลงระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอังกฤษเกี่ยวกับหัวเมืองชายแดนล้านนาไทยและพม่า สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระยะเวลา พ.ศ. 2428-2438.” วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา (ประสารมิตร), 2516.

นที ศิริพานิช และสุมาลัย ศิริพานิช. **รักพุทธศาสตร์**. ภาพสินธุ์: ประสานการพิมพ์, 2539.

นราธิปประพันธ์พงศ์, เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **พระราชพงศาวดารพม่า**. เล่ม 1. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505.

นฤมล ธีรวัฒน์. “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” วิทยานิพนธ์
ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2525.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. **ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มติชน,
2557.

_____. **ปากไก่และเรือใบ: รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้น
รัตนโกสินทร์.** กรุงเทพฯ: อัมรินทร์การพิมพ์, 2527.

บรรลือ ขอรวมเดช. “รูปแบบศิลปะบนแผ่นภาพจารึกลายเส้นเรื่องชาดกของวัดศรีชุม จังหวัด
สุโขทัย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533.

บริดเล, ดีปี. **ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31 จดหมายเหตุเรื่องมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาประเทศ
สยาม.** แปลโดย ป่วน อินทวงศ์. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2508.

บังอร บุณย์ปิ่น. “กลุ่มชาติพันธุ์ลาวในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา: ประวัติความเป็นมา วัฒนธรรม และ
แนวทางการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม.” **วารสารมหาวิทยาลัยนครพนม** 8, 1
(มกราคม-เมษายน 2561): 103-112.

บุญมี เทบสีเมือง. **ความเป็นมาของคนชาตินลาว เล่ม 3.** แปลโดย ไผท ภูธา. กรุงเทพฯ: ตถาตา,
2556.

บัญญัติ แก้วเกตุทอง. **การปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.**
กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนพานิช, 2522.

ประชาภิจักรจักร, พระยา [แฉ่ม บุนนาค]. **พงศาวดารโยนก.** พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา,
2516.

ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2408. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 1 เล่ม 2 พงศาวดารล้านช้างตามถ้อยคำในฉบับเดิม. พระนคร: องค์การคำ
คุรุสภา, 2506.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 11 พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง. พระนคร: ก้าวหน้า, 2507.

ประภัสสร ชูวิเชียร. **มหาเจดีย์สยาม.** นนทบุรี: มิวเซียมเพลส, 2554.

_____. **วัดร้างในบางกอก.** กรุงเทพฯ: มติชน, 2559.

_____. **ศิลปะลาว.** กรุงเทพฯ: มติชน, 2557.

ประยูร อุลูชาภู [น. ณ ปากน้ำ]. “ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับศิลปะที่พระธาตุนม.” **เมืองโบราณ** (2518): 129-
140.

ประยูร อรุณชาภู [น. ณ ปากน้ำ]. “สถูปเจดีย์ทางภาคอีสานของไทย,” **เมืองโบราณ** 6, 2 (ธันวาคม 2522-มกราคม 2523): 36-53.

ปราการ กลิ่นฟุ้ง. “การเสด็จพระราชดำเนินท้องที่ต่างจังหวัดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช พ.ศ. 2493-2530.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2551.

ปัทมา สาคร. “ทวารบาลแบบไทยประเพณีในงานจิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายกับสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น.” การค้นคว้าอิสระตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา ประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553.

ผาสุก อินทรารุช. **ศาสนานินดูและประติมาณวิทยา**. กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ม.ป.ป.

พระครูกิตติธรรมมาทร. **ประวัติความเป็นมาของพระมหาเจดีย์ศรีทะเลน้อย**. ม.ป.ท.: ม.ป.ป.

พระครูพนมนครคณาจารย์. **ประวัติพระธาตุนคร**. พิมพ์ในโอกาสสมโภชฉัตรพระธาตุนคร จังหวัด นครพนม 30 มีนาคม 2511.

พระครูวิมลสังสรคุณ. **มรดกล้ำค่า**. พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานสมโภชพระธาตุเจดีย์ศรีเมตตา วัดป่า เมตตาธรรม อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดร้อยเอ็ด 1-2 เมษายน 2541.

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. **พระราชพิธีสิบสองเดือน**. พระนคร: ศิลปาบรรณาการ, 2513.

พระญาณวิเศษฐิติธรรมวราจารย์ (ขุนตยาคโม สิงห์). **พระปฏิบัติสัทธรรม เล่ม 2 พร้อมด้วยประวัติ การสร้างวัดป่าสาละวัน และงานพระพุทธศาสนาฝ่ายวิปัสสนาธุระในพระราชอาณาจักร**. พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2504.

พระบรมราโชวาท พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาล ปัจจุบัน. ธนบุรี: กรุงไทยการพิมพ์, ม.ป.ป.

พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. “ศาสนาเป็นของสำหรับชาติ.” ใน **พุทธศาสนา: ศาสนา ประชาชาติไทย**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดงานส่งเสริมพระพุทธศาสนา วันวิสาขบูชา, 2527.

พระรัตนปัญญาเถระ. **ชินกาลมาลีปกรณ์**. แปลโดย แสง มนวิฑูรเปริยญ. ม.ป.ท.: กรมศิลปากร, 2501. (จัดพิมพ์เนื่องในการบูรณะโบราณสถานอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย).

- “พระราชกระแสตอบอธิการบดีมหาวิทยาลัยเว้ เนื่องในโอกาสที่ได้เสด็จฯ เยือนมหาวิทยาลัยเมื่อวันที่ 20 ธันวาคม 2502.” ใน **กระแสพระราชดำรัส และพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช**. ธนบุรี: กรุงเทพฯการพิมพ์, ม.ป.ป.
- พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. เล่ม 3. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506.
- พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2521.
- “พระสุตตันตปิฎก เล่ม 2 ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร.” ใน **พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ**. กรุงเทพฯ: ราชวิทยาลัย, 2470-2503.
- พรมจันทร์ ชมพูปฤกษ์. **ประวัติโดยสังเขปวัดพระธาตุอุโมง**. ม.ป.ท., ม.ป.ป.
- พัลลวีสิริ เปรมกุลนันท์. **วัด-วัง ในพระราชประสงค์พระจอมเกล้าฯ**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2560.
- ไพฑูริย์ มีกุล. **การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ-เทรดดิ้ง, 2517.
- ภิญญพันธ์ พงนะลาวัลย์. **กำเนิด “ประเทศไทย” ภายใต้เผด็จการ**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2558.
- มณี พะยอมยงค์. **ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย**. เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์, 2529.
- มหาวิทยาลัยศิลปากร คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์. **สมุดภาพสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525.
- มหาสิลา วีระวงส์. **พงศาวดารลาว**. แปลโดย ทองสืบ ศุภมาร์ค. กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภา, 2528.
- _____. **ประวัติศาสตร์ลาว**. แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2535.
- มหาอำมาตยาธิบดี, พระยา. “ตำนานเมืองนครจำปาศักดิ์.” ใน **ประชุมพงศาวดารภาคที่ 70 เรื่องเมืองนครจำปาศักดิ์**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, 2484. (พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าหญิงคอนท่า ปราโมช).
- มานิต วัลลิโกดม. “โคตรบูร.” **เมืองโบราณ** (2518): 89-108.
- มาลินี กลางประพันธ์. “เครือข่ายทางสังคม “ข้าโอกาสพระธาตุพนม” ในชุมชนสองฝั่งโขง.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาลาวศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม**, 2555.
- มูลนิธิสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพและหม่อมเจ้าจางจิตรถนอม ดิศกุล พระธิดา. **สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จไปตรวจราชการมณฑลนครราชสีมาและมณฑลอุดรอีสาน ร.ศ. 125 พ.ศ. 2449**. กรุงเทพฯ: วัชรินทร์การพิมพ์, 2538. (พิมพ์เนื่องในวโรกาสคล้ายวันประสูติ 21 มิถุนายน 2538).

เมธี ดวงสงฆ์. **ภูมิ-ประวัติศาสตร์ท่าอุเทน ประวัติท่านพระอาจารย์ศรีทัตต์และประวัติพระธาตุท่าอุเทน**. นครพนม: ส.วัฒนา, 2514.

โยชิยุกิ มาซุฮารา. “ระบบเศรษฐกิจของราชอาณาจักรล้านช้าง (ลาว) ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 16-17.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม อักษร ก-ฮ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์, 2550.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. **ทวารวดีในอีสาน**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2558.

_____. **ปราสาทขอมในดินแดนไทย: ความเป็นมาและข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2548.

แลนดอน, มาร์กาเร็ต. **แอนนากับพระเจ้ากรุงสยาม**. พิมพ์ครั้งที่ 4. แปลจาก Anna and the King of Siam. แปลโดย อาจารย์สนิทวงศ์. กรุงเทพฯ: แพร์พิทยา, 2519.

ลิขิต ธีรเวคิน. **วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2554.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส: การคณะสงฆ์**. กรุงเทพฯ: ศรีศตวรรษ, 2514.

วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์. **ชื่นชมสถาปัตยกรรม : วัดในหลวงพระบาง**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2547.

วัชรินทร์ พุ่มพงษ์แพทย์. “ข้อมูลใหม่ที่ได้จากจารึกในพระธาตุพนม.” **ศิลปากร** 20, เล่ม 1-2 (พฤษภาคม-กรกฎาคม 2519): 134-145.

วัยอาจ, เดวิด เค. **ประวัติศาสตร์ไทยฉบับสังเขป**. แปลโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และมูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 2556.

วัลลภา รุ่งศิริแสงรัตน์. “กบฏไทยเงินเมืองเชียงใหม่ปี พ.ศ. 2432.” **แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี 1** (มกราคม-มิถุนายน 2523): 5-71.

วิจิตรวาทการ, หลวง. **การเมืองการปกครองของกรุงสยาม**. พระนคร: ม.ป.ท., 2475.

_____. **ของตีภาคอีสาน**. พระนคร: กรมศิลปากร, 2484.

วิทยาลัยครูมหาสารคาม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. **อุรังคธาตุ: ตำนานพระธาตุพนม**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2521.

วิโรฒ ศรีสุโร. **ธาตุอีสาน**. กรุงเทพฯ: บริษัท เมฆาเพรส จำกัด, 2539.

วิลาสวงศ์ พงศะบุตร. “การสืบราชสมบัติ.” ใน **ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่มที่ 2 รัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2475**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2525.

- ศรีศักร วัลลิโภดม. “ตำนานอุรังคธาตุกับความคิดคำนึงทางโบราณคดี.” **เมืองโบราณ** (2518): 109-127.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. “ลาวในเมืองไทย.” **เมืองโบราณ** 6, 2 (ธันวาคม 2522-มกราคม 2523): 55-66.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. **งานช่าง สมัยพระนั่งเกล้าฯ**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2551.
- _____. **เจดีย์ พระพุทธรูป ฮูปแต้ม ลิม ศิลปะลาวและอีสาน**. กรุงเทพฯ : มิวเซียมเพรส, 2555.
- _____. “ฐานบัววงอน” กับความสัมพันธ์ด้านศิลปกรรมระหว่างล้านนา กับ ล้านช้าง.” **ศิลปวัฒนธรรม** 22, 4 (กุมภาพันธ์ 2544): 76-78.
- _____. **พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์ พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2556.
- _____. **ศิลปะทวารวดี: วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2547.
- ศิวพร อ่องศรี. “ระบบ 12 นักษัตร “จุ้ทาด” ความศรัทธาล้านนา-พระธาตุ.” **ข่าวสด** (21 เมษายน 2559): 21.
- สมชาติ มณีโชติ. “พระธาตุพนม: ศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ในมิติด้านสัญลักษณ์ทางสังคมวัฒนธรรม.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม**, 2554.
- ส.พลอยน้อย [นามแฝง]. **ตำนานสิบสองนักษัตร**. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2530.
- สงวน รอดบุญ. **พุทธศิลปะลาว**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2526.
- สมิทธิ ศิริภัทร์ และมยุรี วีระประเสริฐ. **ทับหลัง**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2533.
- สร้อยดี ประยูรเสถียร. “การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ (2436 - 2476).” **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์**, 2523.
- สันติ เล็กสุขุม. **กระหนกในดินแดนไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2547.
- _____. **ข้อมูลกับมุมมอง : ศิลปะรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์, 2548.
- _____. **ความสัมพันธ์จีน – ไทย โยงใยในลวดลายประดับ**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2550.
- _____. **ปราสาทและลายปูนปั้นประดับ วัดจุฬามณี พิษณุโลก**. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2539.
- _____. **ลวดลายปูนปั้นแบบอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. 2172-2310)**. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, 2532.
- _____. **ศิลปะอยุธยา งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2544.

- สันติ เล็กสุขุม. **ศิลปะภาคเหนือ : ทริกัญชัย-ล้านนา**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2549.
- _____ . **ศิลปะสุโขทัย**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2555.
- सानิตย์ เพชรกาฬ. “บทบาทและพระบวรราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว.”
วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2522.
- สายชล สัตยานุรักษ์. **10 ปัญญาชนสยาม เล่ม 1 ปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์**.
กรุงเทพฯ: โอเพ่น โซไซด์, 2557.
- สำนักราชเลขาธิการ. **ประมวลพระราชกรณียกิจสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เล่ม
3 ปีพุทธศักราช 2508-2512**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2539.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ. **จักรพรรดิราช ที่พึ่งของมหาชนชาวสยาม**. นนทบุรี: มติชนปากเกร็ด,
2550.
- _____ . **หลวงพ่อดี๋หอม (เจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก) พระสงฆ์ผู้นำชุมชนและการเมืองสอง
ฝั่งโขง**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2544.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. **ศิลปะขอม**. สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ
ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิ
รินทราวาส วันอังคารที่ 29 มิถุนายน พ.ศ. 2547.
- _____ . **ศิลปะในประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
2538.
- _____ . **ศิลปะลพบุรี**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557. (พิมพ์เนื่องในงาน
พระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล 29 มิถุนายน 2557).
- สุรศักดิ์ ศรีสำออง. **ลำดับกษัตริย์ลาว**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติ กรมศิลปากร, 2545.
- สุริยา รัตนกุล, คุณหญิง. **พระอารามหลวงในกรุงเทพมหานคร เล่ม 1**. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหิดล,
2550.
- สุริยา รัตนกุล, คุณหญิง. **พระอารามหลวงในกรุงเทพมหานคร เล่ม 2**. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหิดล,
2550.
- โสภา ชนะมุล. “ครูบาศรีวิชัย “ตนบุญ” แห่งล้านนา (พ.ศ. 2424 - 2481).” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลป-
ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
2534.

- หอมหวล บัระภา, บรรณาธิการ. **หนังสือที่ระลึกงานถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน มหาวิทยาลัยขอนแก่น พุทธศักราช 2552 : ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร จังหวัดนครพนม 25 ตุลาคม 2552.** ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2552.
- อชิรัชญ์ ไชยพจน์พานิช. **ศิลปะเวียดและจาม.** กรุงเทพฯ: มติชน, 2557.
- อนุชาติ ประยูรทอง. **ตำนานพระธาตุนาหลวง.** ม.ป.ท.: ม.ป.ป.
- อนุวิทย์ เจริญศุกุล. “พระธาตุพนม การศึกษาระบบการก่อสร้าง.” **เมืองโบราณ** (2518): 141-149.
- _____. “พระธาตุพนม.” **โบราณคดี** 6, 2 (ธันวาคม 2518): 8-17.
- _____. “พระธาตุพนม หลักฐานใหม่บางประการ.” **เมืองโบราณ** 2, 4 (กรกฎาคม-กันยายน 2519): 65-71.
- อพิสิทธิ์ ชีระจารุวรรณ. บรรณาธิการ. **พระธาตุพนม.** พิมพ์ครั้งที่ 3. นนทบุรี: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด.
- อมรวงศ์วิจิตร, หม่อม [ม.ร.ว. ปฐม คเนจร]. “พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน.” ใน **ประชุมพงศาวดารภาคที่ 4 เล่ม 3.** พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2506.
- อรุณ สันธนาภรณ์. **พระบวรราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปวเรนทราเมศ มหิศเรศรังสรรค์ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว 7 มกราคม 2554.** กรุงเทพฯ: ชมรมกองทุนพระบวรราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2554.
- อาชาไนย แสนสุข. **ประวัติพระธาตุโพธิญาณ.** ม.ป.ท., 2556.
- อุศนา นาศรีเคน. “อีสานในการรับรู้และทัศนะของผู้ปกครองกรุงเทพฯ ตั้งแต่กบฏเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ. 2369 ถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ฮันส์ เพนซ์ และคณะ. **ประชุมจารึกล้านนา เล่ม 4 : จารึกในพิพิธภัณฑฯ เชียงใหม่.** เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมือง, 2543.

เอกสารภาษาอังกฤษ

- A Battye, Noel. “The Military, Government, and Society in Siam, 1868-1910: Politics and Military Reform During the Reign of King Chulalongkorn.” Ph.D. dissertation, Cornell University, 1974.
- Bowie, Katherine. **Rituals of National Loyalty: an Anthropology of the State and the Village Scout Movement in Thailand.** New York: Columbia University Press, 1997.

- Bowring, Sir John. **The Kingdom and People of Siam**. Introduction by David K. Wyatt. vol. 2. London: Oxford University Press, 1969.
- Chakrabongse, Narisra and others. **Siam in Trade War: Royal Maps of the Nineteenth Century**. Bangkok: River Books, 2006.
- Dhiravegin, Likhit. **Siam and Colonialism (1855-1909): An Analysis of Diplomatic Relations**. Bangkok: Thai Watana Panich Co. Ltd., 1975.
- F. Vella, Walter. **The Impact of the West on Government in Thailand**. Berkeley: University of Californai, 1955.
- Krasap, Phya. **Siam Repository**. 5 (1873).
- Le May, Reginal. **The Culture of South – East Asia, second impression**. London: George Allen and Unwin, 1954.
- Mangrai, Sao Saimond. **Shan States and the British Annexation**. Southeast Asia Program, Data Paper 57. Ithaca: Cornell University, 1965.
- Nartsupha, Chattip and Prasartset, Suthy. **The Political Economy of Siam 1851-1910**. Bangkok: The Social Science Association of Thailand, 1981.
- Parmantier, Henri. **L'Art du Laos**. Paris : E'cole Francaise D'extrememe – Orient, 1988.
- Rajchagool, Chaiyan. "The Social and State Formation in Siam 1855-1932." Ph.D. thesis, University of Manchester, 1984.
- Renard, Ronald D. "The Delineation of the Kayah States Frontiers with Thailand: 1809-1894." **Journal of Southeast Asian Studies** 18 (1987): 81-92.
- "Vietminh Held For Alleged Plot To Assassinate King On Tour." **Bangkok Post** (November 17, 1955): 2.
- Wyatt, David. **The Politics of Reform in Thailand**. New Haven: Yale University Press, 1969.

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

- คำจันทร์ พุทวงศ์. นายช่างผู้ร่วมสร้างพระธาตุเจดีย์. สัมภาษณ์, 25 เมษายน 2562.
- เจ้าอาวาสวัดป่าเทพประทานพร. สัมภาษณ์, 12 ธันวาคม 2559.
- ประเทิม ท้าวคำ. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านนาหนองกอก. สัมภาษณ์, 28 เมษายน 2562.
- ประเทือง วงพิมพ์ศรี. ผู้ใหญ่บ้านบ้านทรายขาว. สัมภาษณ์, 28 เมษายน พ.ศ. 2562.
- พระครูญาณประสิทธิ์. เจ้าอาวาสวัดหนองแสง. สัมภาษณ์, 23 เมษายน 2559.

- พระครูพนมปริชากร. เลขานุการและผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร. สัมภาษณ์,
25 กันยายน พ.ศ. 2561.
- พระครูวิเชียร วรธรรม. เจ้าอาวาสวัดศรีมงคล. สัมภาษณ์, 5 เมษายน 2562.
- พระครูสารธรรมคุณ [คำ นนทสาโร]. เจ้าคณะอำเภอขามแก่นและเจ้าอาวาสวัดป่าไภย์คุรุธรรมานุสรณ์.
สัมภาษณ์, 26 กันยายน 2561.
- พระครูสุตกิจวิมล. เจ้าอาวาสวัดกลาง. สัมภาษณ์, 13 ธันวาคม 2560.
- พระครูสุทธิภักทรคุณ [สมบุญ สิริภทโท]. เจ้าอาวาสวัดศรีสุ่มังคัวนาราม. สัมภาษณ์, 22 พฤษภาคม 2559.
- พระครูสุธรรมรัตนภรณ์. เจ้าอาวาสวัดมณีโคตร. สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2559.
- พระครูอุทุมพรพิลาส [วิการณ วิกาลชาโต]. เจ้าอาวาสวัดท่าเตื่อ. สัมภาษณ์, 31 มกราคม 2562.
- พระครูอรัญวัฒน์คุณ [สมบุญ]. รองเจ้าคณะอำเภอกุตุขุมและเจ้าอาวาสวัดป่าพุทธิคุณ. สัมภาษณ์,
11 ตุลาคม 2560.
- พระดิณะวิโรจน์ อินทูปปชโรโต. เจ้าอาวาสวัดปอเรียง. สัมภาษณ์, 25 เมษายน พ.ศ. 2562.
- พระมหาเต็มศักดิ์ ยโสภโร. พระภิกษุสงฆ์วัดเกาะแก้วเจติยาราม. สัมภาษณ์, 23 เมษายน 2559.
- พระศักดิ์ชัย ธีระจิตโต. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระธาตุภูเขาเงิน. สัมภาษณ์, 26 กันยายน 2561.
- พระเสี้ยน สุมโน. เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ชัย. สัมภาษณ์, 1 มีนาคม 2561.
- พระอธิการคณอง มหาปัญญา. เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพระกัป. สัมภาษณ์, 27 เมษายน 2562.
- พระอรรถวัตร อนุบาลโย. พระภิกษุสงฆ์วัดแจ้ง. สัมภาษณ์, 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2561.
- พระอาจารย์ดาสกร โชติธมโม. เจ้าอาวาสวัดกล้วย. สัมภาษณ์, 2 พฤษภาคม 2562.
- พระอาจารย์รุ่งสวัสดิ์ รัตติโก. พระภิกษุวัดสว่างท่าสี. สัมภาษณ์, 26 มีนาคม 2559.
- พระอาจารย์สนอง สุขิโต. พระภิกษุวัดร่องคำ. สัมภาษณ์, 26 มีนาคม 2559.
- เยาวนิจ เจริญพีช. นักโบราณคดี. สัมภาษณ์, 8 มีนาคม 2561.
- ลัดดาวัลย์ จันทร์ทองศรี. โยมอุปฐากพระครูสุวิมลบุญญากร. สัมภาษณ์, 15 เมษายน พ.ศ. 2562.
- ศรีทนต์ มาลัยวัน. มัคทายกวัดทุ่งฟ้าฮ่าม. สัมภาษณ์, 26 เมษายน 2562.
- สมประสงค์ ราชพรมมินทร์. ครูชำนาญการพิเศษ โรงเรียนบ้านวังบาล อำเภอหล่มเก่า จังหวัด
เพชรบูรณ์. สัมภาษณ์, 28 เมษายน 2562.
- หลวงปู่ขาว พุทธรักขิตโต. เจ้าอาวาสวัดป่าคุณคำวิปัสสนา. สัมภาษณ์, 14 ตุลาคม 2560.
- หลวงปู่โถม ชันดีโก. เจ้าอาวาสวัดเกาะแก้ว. สัมภาษณ์, 26 กันยายน 2561.
- หลวงปู่เสน ปัญญาโร. เจ้าอาวาสวัดราษฎร์สงเคราะห์. สัมภาษณ์, 21 พฤษภาคม 2559.

ข้อมูลจากเว็บไซต์

ความเป็นมาของตำบลนาหินลาด จังหวัดนครนายก. เข้าถึงเมื่อ 9 มีนาคม 2561. เข้าถึงได้จาก

<http://www.thaitambon.com/tambon/260207>

เจดีย์วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี. เข้าถึงเมื่อ 15 มิถุนายน 2560. เข้าถึงได้จาก <https://pantip.com/topic/31900029>.

“ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร.” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 76, ตอนที่ 17 (28 มกราคม 2502),

เข้าถึงเมื่อ 20 กุมภาพันธ์ 2562. เข้าถึงได้จาก <http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2502/A/017/1.PDF>

ในหลวงรัชกาลที่ 9 กับพระราชกรณียกิจในประเทศเพื่อนบ้านอาเซียน. เข้าถึงเมื่อ 16 พฤษภาคม

2562. เข้าถึงได้จาก <http://www.thansettakij.com/content/217842>

ประวัติหลวงปู่บัว สิริปุณโณ. เข้าถึงเมื่อ 6 มกราคม 2562. เข้าถึงได้จาก http://www.dharma-gateway.com/monk/monk_biography/lp-peng/lp-bua-hist-01-04.htm

ผลาญชาติ. เข้าถึงเมื่อ 24 พฤษภาคม 2562. เข้าถึงได้จาก <http://www.thaifighterclub.org/webboard/9206/ผลาญชาติ-----.html>

พระพุทธรัตนมหาเจดีย์ศรีอานาจเจริญ. เข้าถึงเมื่อ 4 มกราคม 2561. เข้าถึงได้จาก <https://mgronline.com/local/detail/9560000054683>

พระธาตุกุดตุ้ม วัดจำปา จังหวัดศรีสะเกษ. เข้าถึงเมื่อ 17 มกราคม 2561. เข้าถึงได้จาก <https://www.pptvhd36.com/news/ประเด็นร้อน/61780>, http://radio.prd.go.th/sisaket/ewt_news.php?nid=1358&filename=AA และ <https://www.dailynews.co.th/article/611271>

พระธาตุไตรรัตน์มโหฬารเจดีย์ยานุสรณ์. เข้าถึงเมื่อ 4 มกราคม 2561. เข้าถึงได้จาก http://www.dharma-gateway.com/monk/monk_biography/lp-boon-chan-kamalo/lp-boon-chan-hist-01.htm

พระธาตุประสิทธิ์. เข้าถึงเมื่อ 4 ธันวาคม 2561. เข้าถึงได้จาก <http://www.vatthatprasit.net/index2.html>

พระธาตุพนมจำลอง วัดปากน้ำบึงสระพัง. เข้าถึงเมื่อ 27 ธันวาคม 2561. เข้าถึงได้จาก

<https://www.paknamubonclub.com/พระบูรพาจารย์ชุมชน/พระมงคลธรรมวัฒน์/>

พระธาตุพนมจำลอง วัดป่าทุ่งกุลาเฉลิมราช. เข้าถึงเมื่อ 27 ธันวาคม 2561. เข้าถึงได้จาก

<http://www.watpatungkulachalemraj.com/Default.aspx?tabid=481&language=en-US>

พระธาตุพนมองค์เก่า. เข้าถึงเมื่อ 2 เมษายน 2558. เข้าถึงได้จาก <http://pantip.com/topic/32651434>

พระธาตุมณฑลศรี. เข้าถึงเมื่อ 3 ธันวาคม 2561. เข้าถึงได้จาก <http://thaitechno.net>

พระธาตุพนมเมืองโบราณ. เข้าถึงเมื่อ 4 มกราคม 2560. เข้าถึงได้จาก <http://wikimapia.org/37181777/th/71>

พระธาตุมรุกขนคร. เข้าถึงเมื่อ 30 ธันวาคม 2561. เข้าถึงได้จาก <https://www.touronthai.com/article/2822>

พระธาตุวัดศรีมงคล. เข้าถึงเมื่อ 5 เมษายน 2562. เข้าถึงได้จาก <https://palungjit.org/threads/>

พระธาตุศรีเงินคำ. เข้าถึงเมื่อ 6 กันยายน 2560. เข้าถึงได้จาก <https://www.sringernkam.com/v2/main.php?url=history>

พระธาตุ สปป.ลาว. 22 เมษายน 2562. <https://www.facebook.com/อ๊อดวอ-สวยงาม-Lao-beautiful-temple->

เมืองโบราณ จังหวัดสมุทรปราการ. เข้าถึงเมื่อ 4 มกราคม 2560. เข้าถึงได้จาก <http://lek-prapai.org/home/view.php?id=448>

ลาว. เข้าถึงเมื่อ 24 พฤษภาคม 2562. เข้าถึงได้จาก <https://mgonline.coindochina/detail/9540000002667>

วนอุทยานพระธาตุพนม. เข้าถึงเมื่อ 1 ตุลาคม 2562. เข้าถึงได้จาก http://chouchom.blogspot.com/2012/11/blog-post_22.html?m=1

วัดฉลอง จังหวัดภูเก็ต. เข้าถึงเมื่อ 6 มีนาคม 2559. เข้าถึงได้จาก http://watchalongphuket.com/index.php?option=com_content&view=article&id=5&Itemid=8

วัดเด่นสะหลีศรีเมืองแกน จังหวัดเชียงใหม่. เข้าถึงเมื่อ 4 มกราคม 2560. เข้าถึงได้จาก <http://www.watbanden.com/frontend/web/index.php?r=site%2Fabbotstory>

สังเขปขบวนการเสรีไทย. เข้าถึงเมื่อ 19 พฤษภาคม 2562. เข้าถึงได้จาก <https://somkhitsin.com/page/5/>

สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2492. เข้าถึงเมื่อ 13 กุมภาพันธ์ 2562, เข้าถึงได้จาก <http://web.krisdika.go.th/data/law/law1/%c306/%c306-10-2492-a0001.pdf>

สำนักงานจังหวัดนครพนม. พระบรมราชจักรีวงศ์เสด็จฯ. เข้าถึงเมื่อ 12 กุมภาพันธ์ 2562, เข้าถึงได้จาก <http://www.nakhonphanom.go.th/nakhonphanom/protectking/default.php?file=tab1&title=พระบรมราชจักรีวงศ์เสด็จฯ=905>

สำนักสงฆ์ดอยเทพนิมิต, เข้าถึงเมื่อ 14 ธันวาคม 2559, เข้าถึงได้จาก <https://palungjit.org/threads/>

Phra That Phanom. accessed February 11, 2016. available from <http://www.photomn.fr/archive/12-560723-2C6NU02498OI.html>

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	นางสาวเกศินี ศรีวงศ์ษา
วัน เดือน ปี เกิด	29 พฤศจิกายน 2527
สถานที่เกิด	จังหวัดสกลนคร
วุฒิการศึกษา	พ.ศ. 2549 สำเร็จการศึกษาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร เขตพระนคร กรุงเทพฯ พ.ศ. 2553 สำเร็จการศึกษาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร เขตพระนคร กรุงเทพฯ พ.ศ. 2557 ศึกษาต่อระดับปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร เขตพระนคร กรุงเทพฯ
ที่อยู่ปัจจุบัน	99/3 หมู่ 2 ตำบลพังโคน อำเภอพังโคน จังหวัดสกลนคร 47160
ผลงานตีพิมพ์	เกศินี ศรีวงศ์ษา. "การก่อเกิดแนวคิดการจำลองแบบพระธาตุพนม." วารสาร ดำรงวิชาการ-18, 1 (มกราคม-มิถุนายน 2562): 41-66. _____. "ฐานบัวเข้าพรหม" เอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้าง: ความสัมพันธ์โยงโยล้านช้าง ล้านนา และอยุธยา." วารสารดำรงวิชาการ 9, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2553): 200-221. _____. "บัวเหลี่ยม" เอกลักษณ์ของศิลปะล้านช้าง : มุมมองใหม่ เกี่ยวกับแหล่งแรงบันดาลใจ. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาศิลปกรรมโบราณใน เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553. _____. "พระธาตุพนม: พุทธสถิตคู่ศิลป์สร้างชาติ." ใน โครงการประชุม วิชาการด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ ศูนย์กลาง-ชายขอบ ตัวตน-คนอื่น ผ่าน มุมมองประวัติศาสตร์ศิลป์, 98-123. กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2561.